

MAGYAR NYELVÉSZET.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM.

PEST,
KIADJA OSTERLAMM KÁROLY.
1860.

TARTALOM.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
Apologia. A' magyar igeidők. HUNFALVY PÁL	5. 246
Adalék a' magyar számnevek megfejtéséhez. BUDENZ JÓZSEF . . .	22
A' görög hangsúly. TÉLFY JÁNOS	40
Dunántúli nyelvjárás. VASS JÓZSEF	63
Utójegyzetek a' dunántúli nyelvjárásra. HUNFALVY PÁL	164
Nyílt levél. FÁBIÁN ISTVÁN	183
Felelet. HUNFALVY PÁL	203
A' magyar „meg“ és rokonsága. BUDENZ JÓZSEF	208
Kifogás a' magyar „meg“ rokonsága ellen. HUNFALVY PÁL. . .	240
A' regélés Zala megyében. TORKOS SÁNDOR	335
Székely beszéd. Első közlés : A' hétfalvi magyar nyelv sajátágául .	345
Második közlés : Adalék a' székely beszéd ismertetéséhez. BUDENZ JÓZSEF	348
A' magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú e, azaz é és ê-rül. BUDENZ JÓZSEF	389
A' gy eredetéről néhány adat Erdősi Jánosbul. BUDENZ JÓZSEF .	440
A' szanszkrit igeidők a' magyarra viszonyítva. BUDENZ JÓZSEF .	486
A' magyar talan telen képzőrül. BUDENZ JÓZSEF	537

II. KÖNYVISMERTETÉSEK.

Cicero de oratore. Für den schulgebrauch erklärt von Piderit. HUNFALVY PÁL	175
Finn nyelvtan. Írta Fábíán István. — HUNFALVY PÁL . . .	178. 516
Egy vogul monda. HUNFALVY PÁL	180
Czúczor „a' mássalhangzókról általán.“ HUNFALVY PÁL . . .	181
Brassai „a' magyar mondat.“ HUNFALVY PÁL	364
Riedl Szende magyar hangtana. BUDENZ JÓZSEF	402
Tanodai Értesítések. I. Hetedik tudósítvány a' nagykörösi hely. h. fő- gymnásiumról, 1859/60 tanévben. — II. 1859/60-dik évi Értesítő a' hely. h. debreczeni főgymnásiumról. HUNFALVY PÁL . . .	415

Finkei Szofoklesze. HORVÁTH ZSIGMOND	Lap 432
Ballagi „a' magyar nyelvészkedés köre.“ HUNFALVY PÁL	456

III. VEGYESEK.

Még néhány szó a' regélésről. — Zalai helynevek. TORKOS SÁN-	
DOR	371
Molnár L. levele. AGRICOLA	378
Adalék a' magyar bűvészi mondakörhöz. AGRICOLA	380
Hogyan leveleztek a' magyar országnagyok 1706-ban a' kurucz világ-	
ban. AGRICOLA	380
Nyelvészeti hulladékok. — BUDENZ JÓZSEF	450. 547

Szives olvasóinknak.

Folyóiratunk V-dik évfolyamát kezdjük a' Magyar Akadémia segítségével, melly *ötven példányra* előfizet. Azonkívül kiadó találkozáván, lehetőségessé vált szaporítani az ívek számát. Mert azok részéről, kik eddig járatták a' *Magyar Nyelvészetet*, méltó panaszt lehet vala hallani, hogy folyóiratunk terjedelméhez képest áros. Ezennel teszünk róla, mennyire csak lehet. De ámbár nagyobb merjük tenni folyóiratunkat, mégsem jutalmazhatjuk munkás társainkat, kik tehát ezentúl is mint eddig csak azon tudatban lelik fáradságuk jutalmát, hogy elémozdítják tudományunkat. Nem akarom tagadni, hogy azon gondolat is ébredszik vala bennem, ha vajjon vesztene-e nyelvtudományunk ügye, ha megszűnnénk a' Magyar Nyelvészet útján költeni és tölteni munkánkat és időnket? Magam, meg vagyok győződve, csak nyernék; nyelvtudományi tanulásaim háborítlanabban és tán sikeresebben is folynának, ha nem szerkesztenék semmit; dolgozó társaim is legalább azon időt kimélnék meg, melly alatt a' *Magyar Nyelvészetnek* szánt cikkeket dolgozzák. Azután nyilatkozik még folyvást egy egy szó, melly munkálkodásunkat nem csak hiábavalónak, de sőt arra nézve, mi legszentebb előttünk, épen károsnak is hirdeti. 'S ha meggyőződésünk szerint figyelmünket nem érdemli meg az ilyen szó: de a közönyösség, mellyet nem csak egyesek, hanem tudományos iskolák részéről is folyvást tapasztalt a' *Magyar Nyelvészet*, csak ugyan figyelmünkre érdemes. Tolakodónak lenni a' közönséges életben is utálatos: kevesbbé-e az a' tudományosban? Méltán kérdezzük hát magunkat, mit ér a' „*Magyar Nyelvészet*“, hogy érette dolgozzunk és költsünk, 's vele egynémelly embert boszantsunk, másoknak pedig alkalmatlankodunk, kiket előfizetésre és olvasásra ösztönzünk?

A' „*Magyar Nyelvészet*“ két fő irányt tűzött ki magának, melyek egyikén, a' rokon nyelvek tanulásával, a' magyar nyelvtudomány épületére anyagot és ügyességet akar szerezni; másikán a' görög és latin nyelvtudomány iránti érdeket felkölteni, leginkább az által, hogy ezen két tudomány körében folyó munkásságrul értesíti az olvasót, 's közvetve az európai nyelvtudományt ismérteti. A' magyar nyelv tudományára nézve azon tudatot kell ébresztenie és élesztenie, hogy az nem lehet kiváltságos, melyre vagy születés, vagy bizonyos idegrendszer adja meg a' felfoghatást, hanem hogy éppen azon föltételek alá van rendelve, mint akármely más nyelvnek tudománya a' világon. A' „*Magyar Nyelvészet*“ vallja és tanítja, hogy jelenben senki sem írhat úgy görögül mint Thuküdidesz vagy Szofoklesz, hogy azonkép született magyaron kívül senki sem írhat úgy magyarul mint Kazinczy vagy Vörösmarty: de hogy az új nyelvtudósok jobban tudhatják Thuküdidesznél és Szofoklesznél a' görög nyelv történetét, és viszonyát más nyelvekhez, valamint a' görög szók nyelvtani alkotásának okait alapját, szóval mind azt, mi az emberiség összes történeteire, 's az emberi szellem természet-tudományához tartozik, azt is fenhangon hirdeti; hasonlókép mutatja, hogy a' magyar nyelvnek is vannak történeti viszonyai más nyelvekhez, a' melyeket Kazinczy vagy Vörösmarty nem is sejtettek, hogy a' magyar nyelv belső és külső történetét jobban kell tudni, mint a' két remek író tudta, ha a' nyelv tudományának épületét fel akarjuk rakni, végre a' „*Magyar Nyelvészet*“ azon álláspontra kísérli jutatni a' magyar nyelv keletkező tudományát, melyről az emberiség nyelveit láthatja be, 's kiösmérheti azon helyet, melyet azok közt a' magyar és rokon nyelvek elfoglalnak, de kiolvashatja azon történeti titkokat is, melyek az emberiségre nézve a' nyelvek tényeiben vannak lerakja.

Ha mind erre vagy éppen semmit, vagy csak igen tökéletlent tett volna is eddig a' *Magyar Nyelvészet*: már azért, hogy így fogta fel a' magyar nyelv tudományát, érdemes a' részvétre. Legalább pusztítja az előítételeket, 's ez sokat ér.

A' két tudós nyelv tudományában mind biztosabban kezd mozogni a' „*Magyar Nyelvészet*“, kivált az ólta, hogy új segítség csatlakozott hozzá; minél fogva bátran hisszük, hogy azok is, kik a' magyar nyelv tudományát nem vallják különös szakuknak,

ezentúl mind nehezebben fogják nélkülözhetni folyóiratunkat. De ha a' görög és római nyelvre nézve, melyek arany székei az árja nyelvtudomány ékes és roppant csarnokában díszlegnek, a' „*Magyar Nyelvészet*“ inkább tudósító mint építő akar lenni: a' magyar nyelv tudományában ötlet illeti meg az anyag-szerző és építő szerep, azért erre nézve másképp jár el. Nem csekély kérdéseket bolygatott meg már, 's fog alkalmasint jövőben is bolygatni, a' mint a' tanulás szüksége vagy szerencséje magával hozza. Egyike azon kérdéseknek a' magyar ige időjének meghatározása, másika a' nyelv járásainak ismertetése. Mind a' kettőt folytatni fogjuk ezen évben.

A' „*Magyar Nyelvészet*“ olvasóji tudják, hogy a' magyar igeidők kérdését sokat forgatott már folyóiratunk, 's hogy az némi eredményre igyekezött jutni. Legutóbb Imre Sándor úr közle becses adalékokat. Az itten járt út és az ezen talált eredmény nagy ellenzójének vallá magát Fogarassi úr, ki nézeteit hosszabb dolgozatban közölte a' Magyar Akadémia 1858-ki Értésítőjében. Én a' tudomány érdekében szükségesnek találtam nem csak erre, hanem Ballagi úrnak azon értéközésére is, melyet a' magyar hangsúlyról adott elő az Akadémiában, újra részint megemlíteni, részint szaporítani azon tényeket, a' melyekből mind a' hangsúly mind az igeidők törvényeit kiolvasom. *Apologia* cím alá foglaltam a' két dologra tartozó észrevételeimet. Az *Apologia* azon része, mely a' magyar szóbeli hangsúlyt illeti, 's melyet 1858 decz. 10-ben adtam elő az Akadémiában, kijött ugyan az 1859-ki Értésítő I. számában (29—51 l.), de az igeidőket tárgyzó hosszabb része, melyet 1859 jan. 3-kán terjeszték az Akadémia elé, mind eddig kiadatlan maradt, pedig a' fogalmak tisztítására mind idegen nyelvekről, mind a' magyar nyelv történeteiről, talán épen szükséges is. Közöljük tehát itt; a' szives olvasó nem fogja elfelejteni, hogy a' dolgozat az Akadémia elé volt szánva, miért is az akadémiai tagoknak szól, hol személyhez fordul; arra is tessék egyúttal emlékezni, hogy vita-irat ez, mellynek bevallott feladata: czáfolni és igazolni. Az *Apologia* ezen részéhez természetösen csatlakozni fog az Imre Sándor úr találta eredmény, valamint Finály Henrik úr értéközésének ismertetése, mely hasonlóképp az igeidőkről szól, 's a' melyet az Akadémia előtt fel fogok olvasni. Úgy talán érhetünk olyan

eredményre, melly lehető ment lesz önlegességtül, 's az igeidők kérdését a' nyelvből magából, nem bölcséletünkből fogja meg-alapítani.

A' nyelvjárásokra nézve Vass József úrnak pályadijt nyert munkáját fogjuk közleni, mellyet az Akademia tett ide által.

A' görög és latin nyelvtudományt illető néhány becses dolgozatot tavál is közölhattünk már Budenz József úr szivességéből; ő ez idén sem fog elmaradni, kivált miután az áltaji nyelvészeti körében is forog. Tély úrral is legitt találkozik az olvasó, 's másokat másutt fog találni. Méltó okunk van tehát reményleni, hogy ez V. évfolyam végén azon kérdésre: *mit ér a' Magyar Nyelvészet?* egy két adattal többet lehet majd felelni.

HUNFALVY PAL.

A p o l o g i a.

*A' magyar igeidők. *)*

A' nehézségek nehézsége áll előttem! Az igeidők helyes használata nehéz, annak eltanulása nagy tanítása még nehezebb. Hát még azon körülmény, hogy Fogarasi ellen kell vitatkoznom, a' ki nagy értékőzésének végén azt mondhatá magárul:

„Birok-e én a' magyar nyelv szelleméről fogalommal, azt csak mások ítélhetik meg; mind azáltal kénytelen vagyok azok ellenében, kik netalán nyelvészkedési képességemet bármi tekintetben kétségbe vonnák, emlékezetbe hozni a' következőket:

„Eddig sikerült nekem a' magyar szórendnek előttem senki által nem sejtett elveit a' mondatsúly alapján fölfedezni, mit még Csató Pál is méltánylatra érdemesnek tartá.“

„Sikerült a' magyar nyelvnek tősgyökeres buvárlatára egyik legszellemdúsabb hazánkfiát — Czuczort — megnyerni.“

„Sikerült a' magyar nyelvet „Magyar Nyelv“ szelleme című munkám első kötetében az idegen nyelvek bilincseiből végképen megszabadítva önálló megalakulhatásra képessé tenni, 's ez által „A' magyar nyelv rendszerének“ útát törni.“

„Sikerült a' magyar nyelv saját rhythmusát a' magyar népdalokból napfényre hozni, mi már eddig is nemcsak jeles értékekre nyujta alkalmat, hanem kitűnő költeményekre is.“

„Sikerült a' magyar helyesírást, úgy a' mint most csaknem általában elfogadva van, már húsz évvel ezelőtt megkísérteni sőt megalapítani stb. stb.“

„Mik azon reményteljes hiedelemre bátorítanak, hogy ezen

*) Lásd az 1859-ki Értesít. I. számát.

értekezésemben kifejtett állítások és elvek is kellő alappal bírnak, 's elhomályosulandott szemeimet, midőn az örök végzet úgy fog rendelkezni velem, nyugodtan hűnyhatom be, mert a' magyar nyelvben e' tekintetben is uralgó szellemet önálló és hasonlíthatlanul fönséges szárnyalatából senki többé ki nem zavarhatja." (Lásd az 1858-ki Akad. Értesítő 447. 448. lapjait).

Illyen nyilatkozat ellenében légerső kérdés :

I. *Volt-e okom és jogom a' magyar igeidők használatát vizsgálás alá vetni?*

Tehát volt-e reá *okom*? Nem gáncsolhat senki azért, hogy kívánságom lön tudni, mint kelljen a' magyar igeidőket használni, mert én azt nem tudtam volt. Elővevém tehát az írókat, 's természet szerint az ujakat, p. o. az Akademia Értesítőjét, az újabb történeti műveket, a' regény-írókat, Kazinczy Ferencz munkáit stb., 's azon iparkodom vala, hogy elleshessem tőlök az igeidők helyes használatát. De bár mennyire 's bármit olvastam is, soha ki nem vehettem, hogy mellyik mult időbeli alak mit jelent tulajdonképen. Hasonlókép nem bírtam a' *tudand* *) féle alakkal tisztába jönni, hogy millyen jövődöt jelent tulajdonkép. Tehát a' mit meg akarék tanulni, azt az újabb írók példájibul nem tanulhattam meg. Kívánságomban, megtanulni a' magyar igeidők használatát, nem lehet vétek, sőt kötelesség tanulni akarni, a' mit az ember nem tud. De már az hiba, hogy meg nem bírtam tanulni az igeidők használatát. 'S ezen hiba vagy bennem vala, vagy azon írókban, a' kiknek gyakorlatát fel akartam fogni. Ha bennem volt, ha képtelen vagyok tanulni : akkor reám nézve be van fejezve a' vitatkozás. Mert akkor az írók gyakorlata szabályos, csak én nem vagyok az az ember, ki a' szabályokat ki tudja olvasni. — De ki mondja meg, hogy bennem van-e a' hiba, vagy az írókban? Fogarasi az, a' ki nekem és az íróknak bíránk. 'S ő értéközése 166. és 167. lapján azt írta : „A' magyar igeidők használata mármár égető kérdéssé vált. Egy részről a' „Magyar Nyelvészet“ némelly időre nézve épen ellenkezőjét tanítja annak, *mit eddig tartunk és követünk vala*, úgy hogy már

*) Hogy az igeidőbeli alakok elnevezése ne zavarjon engem és az olvasót, a' *tud* szó alakaival fogom megjelölni. Beszéllek tehát a' *tud*, *tud vala*, *tuda*, *tudott*, *tudott vala*, *tudánd*, *tudni* fog stb. időalakokrul.

egy Szvorényit is eltántoríta; más részről még *legjelesb íróink igen nagy többsége sincs róla tökéletesen tisztában*; pedig az igék minden nyelvben, különösen ezek szófűzésében a' legnagyobb szerepet játszák; tehát *tisztünk, hogy elvalahára a' magyar nyelvet e' részben is világosságra derítsük*." Fogarasi úr ítéletét bé kell fogadnunk, az és csak az dönthet itt. Azt mondja ő világos szóval: „Legjelesb íróink igen nagy többsége nincs tökéletesen tisztában a' magyar igeidők használatáról.” Menthető vagyok tehát, sőt eszem helyességét bizonyítottam meg azzal, hogy legjelesb íróink igen nagy többségéből nem birtam megtanúlni azt, mit magok, Fogarasi ítélete szerint, nem is taníthatnak. Még inkább vagyok menthető, mert Fogarasi csak értéközésem által látta be, hogy *„tiszte elvalahára az igeidők használatára nézve is világosságra deríteni a' magyar nyelvet*.” Bevállja tehát, hogy arra nézve nem volt eddig világosság. De legazzal ellenmondásba is esik önmagával, mi nem kissé szaporítja az úgy is elég sok bajt. Mert előbb azt mondja, hogy a' „Magyar Nyelvészet némelly időre nézve éppen ellenkezőjét tanítja annak, mit eddig tartunk és követünk vala,” 's rögtön utána teszi: „még legjelesb íróink igen nagy többsége sincs róla (az idők használatáról) tökéletesen tisztában.” Már itt nem tudhatja az olvasó, kiket ért azon szón *követünk vala*? A' legjelesb írók nagy többségét nem foglalja, nem foglalhatja ez alá: „*követünk vala*,” hisz az nincs tisztában az idők használatáról. 'S kit ért azon: „*tartunk vala*”? Nyilván a' nyelvtan-írókat. Úgy de, maga mondja, *tiszte elvalahára világosságra deríteni e' részben is* (az idők használatában) *a' magyar nyelvet*; mi egyebet nem jelenthet annál, hogy eddiglen elhanyagolták ezt a' nyelvtan-írók. Mirül könnyen meg is győződünk, ha az ő „Művelt magyar nyelvtan“-ában olvassuk: „A' félmult (tuda), a' mulra és jelenre egyaránt viszonyulván, a' multban folyó időt jelenti, mi nyíltan kitetszik az összetett félmultból (tud vala), melyben a' jelen és mult idő olvad eggyé, 's azért *írék és írók vala* egyértelmű.” (Művelt magyar nyelvtan 345. lapján.) Továbbá ha olvassuk: „Tiszta jövő kétféle van a' magyarban, úgymint *egyszerű* (tudand) és összetett (tudni fog).” — „A' két idő közti különbség a' jelentésre nézve, *mellyre íróink nem igen figyelnek* (megint kérdezhetjük: kik azok, kiket Fogarasi amott a' „*követünk vala*“-val ért?), csak az, hogy az egyszerű idő tartós, az

összetett pedig kezdődő.“ U. o. a' 220. lapján. 'S' alább is a' 248. lapon mondja: „A' jövők közzül mind az összetettel mind az egyszerűvel *külömbőség nélkül élnek írónk*. Én, mint föntebb érintém, az egyszerű alatt folytonos jövőt értek, mert ez a' jövő igaz értelme, az összetett alatt pedig kezdődőt“ — mi legalább is nagyon homályos, ha igaz volna is; de hogy a' folytonosság a' jövőnek igaziabb értelme, mint a' kezdődés, azt nem bírom megérteni —. „Minden esetre pedig a' föltételező mondatban a' *változatosság végett is*, az egyszerűvel a' föltételező, az összetettel pedig a' föltételezett fejeztessék ki“, úgy tanít Fogarasi. Vajjon a' föltételező, folytonos jövőt jelent-e? p. o. ez: „ha a' közönség részvételt *leend*“, a' föltételezett, ez: „munkásságom azon mértékben *fog nőni*“ pedig nem illyet? azt nehéz elgondolni. De mivel mondja, hogy *írék és írók vala* egyértelmű; hogy *írand* folytonos jövőt, *írni fog* pedig kezdődőt jelent, 's mind a' mellett amaz föltételező, ez pedig föltételezett jövőt teszen: világosan bévallja, hogy ezt irtakor az idők kellő használata nem vala világos előtte. Mert a' nyelvbölcselet annyi időt állítván fel, mennyi idő-alakkal nem bír a' nyelv: ez nyilván inkább egy időalakkal lesz kénytelen többféle időfogalmat kifejezni, hogysen két idő-alakja egy időfogalomnak jusson. Ámde mind ebből az is világossá lesz, mennyire homályos, de ellenmondó is Fogarasi állítása, hogy „a' M. Nyelvészeti némelly időre nézve épen ellenkezőjét tanítja annak, mit eddig tartunk és követünk vala.“ Méltán jegyeztem meg pedig reá, hogy ez nem kissé szaporítja úgy is elég sok bajomat. T. i. Fogarasi nem egyszer mondja értéközésiben, hogy ő a' nyelvbölcselettel jutott el oda, hova én, kinek ilyen bölcselete nincsen, soha, ítélet napjáig, sem juthatnék. Az úgy lévén, mit is kívánhatnék inkább, mint hasonló bölcselettel bírhatnom! 's mi csuda, ha élesen vigyázok ezen bölcselet logikájára, melly magára a' bölcselet megfogására segítsen? — Egyébiránt hogy igen is volt okom, vizsgálás alá vetni a' magyar idők használatát, eléggé meg van mutatva.

De volt-e jogom is azt tenni? Nem értek itt olyan jogot, melly másnak engedelmeiből foly, hanem értek belső jogosultságot, azaz képességet reá. Nem elég belátni valaminek hiányát, — ez az ítések könnyebb feladata, 's én nem akarok csak ítézeni a' nyelvtudomány mezején, — hanem azon is kell igye-

közni, hogy pótoljuk a' hiányt. 'S erre van-e képességem, azaz jogosultságom? E' kérdés más kérdést idéz elő, hogy *tanulható-e az idők helyes használata?* Mert ha nem volna tanulható; ha az emberrel születnék, vagy az anyatétjjel omolna beléje, vagy különös rendkívüliség által volna csak szereshető, p. o. lángész, művészies ihlettség vagy egyéb ilyen magyarázhatlan rendkívüliség által: akkor nekem nem lehet jogom feszegetni a' magyar igeidők használatát. 'S van is kétségem az így értelmezett jogom iránt, miután Fogarasinál olvasom (1858-dik Ért. 375. lap jegyzetében): „*hogy elvégre minden szabályból kifogyunk, 's a' nyelv-érzés vezérel egyedül. Ámde ide Kazinczy-féle nyelvérzés szükséges.*“ 'S ugyan Kazinczyre nézve mondja a' 384-dik lap jegyzetében: „Föntebb előadtuk, hogy az irány művészet, tehát érzés dolga is, mellyet különböző egyének különböző módon nyilváníthatnak; de remek művészeknél 's így iroknál is az elmélet szabályszerűségét köteles kutatni nem gáncsolódni.“ Én Kazinczy Ferencz irataibul sem voltam képes szabályokat kivonni, mellyek meghatározzák a' magyar igeidők használatát: itt látom most, hogy erre Kazinczy-féle érzés kell, a' mi bennem nem lehet. De hát kiben van az? Vagy minden magyar íróban saját nyelvérzés van? Irataikbul ítélve csakugyan van is mindeniknek saját nyelv-érzése. Már mi következik ebből? Nemde az, hogy a' magyar igeidők használata meg nem határozható, lévén mindenik írónak saját érzése, melly őtet vezérli. Lám, ezennel a' különös rendkívüliségek és magyarázhatlanságok közzé jutottunk, hol nekem nincs helyem. Jogosultságom igen nagy csorbát kap tehát.

Azomban túlságig félek talán a' nyelvérzéstől, melly egyedi dolog, 's melly szabállyá ép azért nem válhatik, mert egyedi: hisz Fogarasi maga is elvalahára tisztába akarta hozni az igeidők használatát, tehát taníthatónak és tanulhatónak látja e' feladatot. De más nehézség áll elem. Azt írja a' 399. lap jegyzetében: „Merem állítani, hogy a' ki a' nyelvbölcsészettét általában, és az egyes nyelvek bölcsészettét különösen megvetőleg fitymálja, az, habár több száz nyelvet összetanul és összehasonlít is, nem fog valamelly haszonvehető eredményre jutni; valamint az olly nyelvbölcsészett is, melly az egyes nyelveket figyelembe nem veszi, a' másik szélsőségben tévedez és szinte nem számíthat sikerre. Itt van igazán helye a' karöltve járásnak. Kérdem az elfogulatlan

olvasót, hogy, midőn ezen egész értekezést elolvasandotta, legyen szíves önmagában megítélni: ha én (nem is magamtól, hanem más százszor jelesbek után) egy részről általános elveket nem állítok fel, más részről az egyes nyelvekbeli időknek bölcsészeti jellemzését szinte más jelesbek után elő nem adom, jutunk-e itélet napjáig tökéletesen tisztába, csak az egyetlen egy viszonyos multunkra nézve is, mellyet mármár a' görög *aoristus vala irtó-zatos torkába elnyelendő.*" Még elébb is a' 355. lapon mondja: „Hibáztam-e midőn érintém vala, hogy vezérelvek hiányában tisztába soha sem jövünk? És nem tapasztaltuk-e a' legnevezetesebb legműveltebb nyelveknél, hogy az imperfectum egyetömös jelleme több vagy kevesebb tartósság a' multban és leírói (festői) sajátosság? Tisztába hozhatta-e volna valaha bárki a' magyar idők használatát is, az elvek és legjelesb idegen példák kifejtése nélkül?”

Ebből hát előleg azt vonjuk ki, hogy a' magyar igeidők használata tanulható, mi csak annyit teszen, hogy olyan ember is mint én megtanulhatja, ha helyesen tanítják. Mi tehát most ide értünk, hogy nézzük: *mellyik a' magyar igeidők használatára vezető helyes tanítási út?* A' dolgok és gondolatok sora tehát második kérdésünk ké teszi:

II. *Millyen úton juthatunk a' magyar igeidők kellő használatának fölismerésére?*

Két utat kísértettünk meg arra én és Fogarasi. Az én utam igen egyszerű és együgyű volt. Miután észrevettem, hogy az újkori írókbul nem vonhatok ki szabályt az idők használatára, a' régibb és legrégibb írókhoz fordultam, 's közlém adataimat először a' Magy. Nyelvészet I. 65—76 lapjain, azután II. 435—463 lapjain, végre III. 327—357, 's 407—425 lapjain. Eljárásom ez volt. Minden előleges föltevés nélkül, tehát igazán csak a' magyar nyelv nyilatkozásait lesve a' régi időbül, azt nézem vala, millyen időalak mit fejez ki leginkább? Nekem az iránt semmi elméletem nem volt; egyedül a' tudomány érdeke ösztönze, látni, mit gyakoroltak az ige időalakaival a' régibb és legrégibb írók? 'S legott meg kelle magamnak vallanom, hogy ezen írók, p. o. a' Halotti beszéd írója, a' Régi bibliai fordítás szerzője, a' Credo fordítója, Mindszenth Gábor stb. nem irtak minden szabály nélkül mint Kazinczyval és Révaival együtt az új írósereg, — mit

Fogarasi maga is bevallott már. Közelebb tekintvén a' dolgot, azt kelle látnom : hogy ámbár ezen írók (Mindszenthi Gábort kivéve) latinbul fordítottak, mellyet gyakran szolgálilag követnek : az idő-alakok használatában mégis egészen függetlenül a' latin alakoktul, saját módot tartanak. Ez legerősebben tűnik szembe a' latin *amavi*-féle (tehát perfectum) alak magyarításában. Nem lehet föl nem tennem a' deákul tudó akademiai tagoktul, hogy jól isméri a' latin perfectum kétféle jelentését, mellynek egyikét *praeteritum historicum*-nak nevezik. Például az isméretes *veni, vidi, vici*, 's a' Fogarasi által idézett Corneliusi hely „*accidit ut Athenienses Chersonesum colonos vellent mittere*“ ilyen *praeteritum historicum*-ok. Azon egész fejezetben, mellybül a' Fogarasi idézte hely van véve, csak *praeteritum historicum* fordul elő ; a' következőben is ilyen van többnyire, hol így beszéll Cornelius : „*Ibi brevi tempore barbarorum copiis disiectis, tota regione, quam petierat, potitus, loca castellis idonea communivit* (*praeteritum historicum*) ; *multitudinem, quam secum duxerat, in agris collocavit* (*praet. histor.*), *crebrisque excursionibus locupletavit* (*praeter. historicum*). *Neque minus in ea re prudentia, quam felicitate adjutus est* (ez nem *praeter. historicum*) stb. Már a' latin nyelvnek kétféle mult kifejezésére csak egy alakja lévén, a' legrégibb magyar írók, kik a' latint szolgálilag követik sokszor, mégis az egy alak kétféle jelentését két időalakkal fejezték ki, úgymint *praeteritum historicum*-féle jelentését a' *tuda* alakkal, másik jelentését a' *tudott* alakkal.

Fogarasi úr ne haragudjék reám, hogy a' latin perfectum egyik jelentését *praeteritum historicum*-nak nevezem ; nem akarom vitatni, hogy ez heljes nevezet, csak azt mondom, hogy így hívják. Azért kérem pedig elnézésre, mert tapasztaltam, hogy az időalakok nevezésére, úgy mint ő elkereszteli, felette sokat hajt, 's az igeidők kérdésében szinte egyedül üdvezítőnek tartja.

Úgy-e azon egy tény, hogy a' legrégiebb magyar írók a' latin perfectum kétféle jelentését két magyar alakkal fejezték ki : nagyon nevezetes. Magában a' latin nyelv alakában semmi külső indítót nem találunk, melly a' magyar írókat egyszer a' *tuda*, másszor a' *tudott* alak használatára vehette volna ; őket minden bizonnyal az értelem vitte a' megkülömböztetésre. 'S továbbá, miért kívánta meg a' latin alak egyik jelentése a' *tuda*, 's másik

jelentése a' *tudott* alakot, arra épenséggel sem találunk külső okot: kell tehát, hogy a' magyar nyelv maga vette reá ezen különböztetésre a' magyar fordítókat; vagy ha jobban tetszik, a' magyar nyelvérzés iratta velek egyszer a' *tuda* 's másszor a' *tudott* alakot. 'S nem úgy éltek ám ezen különböztetéssel mint mostani „legjelesb íróink igen nagy többsége“, miszerint ne lehessen látni, mit akar az író; hanem úgy, hogy a' legrégibb magyar iratokat véve, a' hányat ismerünk, 's a' hányat eddig Toldy kiadott Pázmányig, mindenik 100 eset közzül legalább 80-ban mindig a' praeteritum historicumot *tuda*, 's a' másik multat *tudott* alakkal látjuk kifejezve. Ha ez nem mutat az írók részéről követett szabályra: úgy nem tudom, miből és miután akarunk szabályt kivonni.

A' régibb és legrégibb írókat olvastomban egy másik tényt kellett látnom, azt, hogy ezen írók a' latin imperfectumot *tud vala* alakkal fejezik ki, hasonló következetességgel, mint a' praeteritum historicumot a' *tuda*-val 's a' másik multat a' *tudott*-tal. Erre sem fődözhetnénk föl külső okot. Azt akarom mondani, a' latin nyelvben nem lappanghatott azon ok, mellyért a' legelső *magyarra* fordító a' latin *sciebat* szót *tud vala*-val fejezé ki; mert a' latin miatt a' *tudott vala*, *tudott*, *tuda* alakokat is használhatta volna. De mert mégis csak a' *tud vala* alakot használta: világos bizonyossága, hogy a' latin alak belső értelme vezette a' fordítót, kit viszonttag a' magyar nyelv kényszerített arra, hogy a' *sciebat* értelmét *tud vala* alakkal fejezze ki. Mondom, ebben is nagy következetesség van az íróknál, annyira, hogy a' legrégibb magyar emlékekben a' *szakasztja vala*, (szakasztá helyett) talán félezer eset közt az egyetlen kivétel.

Végre a' *tudánd* vagy *tudand* alak egész régi irodalmunkban Pázmányon innenig kivétel nélkül föltételes jövő, soha nem folytonos vagy kezdődő.

A' mult idők használatául kiírom a' M, Nyelv. I. 70-dik lapján álló példát, Ruth 2-dik fejezetéből:

<i>Dixit</i> ad eum : Unde mihi	<i>Monda</i> ő neki : Honnat az
hoc, ut invenirem gratiam ante	ennekem, hogy malasztot lel-
oculos tuos, et nosse me digna-	nék te szemeid előtt, 's méltól-
reris peregrinam mulierem? Cui	nál engemet zarándok nembe-
ille <i>respondit</i> : <i>Nuntiata sunt</i>	riet ismerned. Kinek az <i>felele</i> :

mihi omnia, quae feceris socrui tuae, et quod reliqueris parentes tuos, et terram in qua nata es, et veneris ad populum, quem antea nesciebas.

Meghirdettettek ennekem, melyeket *töttél* te napádnak, te férjednek halála után, 's hogy meghagytad legyen te szülédet, 's a' földet, kiben *születtél*, 's *jöttél* a' néphez, kit az előtt nem *tudsz* *vala*.

Itt a' latin grammatikusok szerint *dixit, respondit praeteritum historicumok, nuntiata sunt, nata es* általános multak. A' magyar fordító ama' kettőt *monda, felele*-vel, ezen kettőt pedig *meghirdettettek, születttél* alakkal fejezé ki, mellyel magyarosan a' latin perfectum conjunctivit is fordítá; a' *nesciebas*-t pedig így magyaráta: *nem tudsz* *vala*.

Az időalakok kérdésének sarka nem lehet más, mint tudni: a' magyar igeidők alakai mit jelentettek eredetileg; mert ha ezt megtudtuk, reménylenünk lehet a' gyakorlat szabályozását, mellyre az még a' Tiszánál is inkább szorúl. Részemről hogy megtudjam az időalakok eredeti jelentését, az előadott úton keresgéltem. Együgyű létemre minden nyelvbölcelet nélkül tettem azt, 's mi még föltetszőbb lehet, én a' kikiáltott nyelvhasznító, e' nagy dologban minden hasonlítást mellőztem; nem idéztem semmi külföldit, nem írtam ki semmit egyik idegen nyelvtanbul sem, mellyek nálam nem kisebb számmal diszelegnek, mint a' szivarok kora előtt vagyonos pipazónál a' tajték pipák szép sora ékeskedett. Azt gondoltam, ez egyszer meg fognak dicsérni, hogy a' magyar nyelvet a' magyar nyelvből akarom megfejtetni. De a' kit a' szerencsétlenség üldöz, az fűben is megbotlik, 's bár hanyatt esik is, az orrát zúzza meg. Így jártam én is.

Vezérelvek hiánya tünetedik elő nyomozásimban; nyelvbölcelet nélkül járok el; ítélet napjáig a' *tuda* alak jelentését sem fogom így kihozni: így korhol Fogarasi. Ő tehát felállítá ezen vezérelveket.

Először előleges felosztását adja az időknek, miszerint azok a) *általános idők*, jelen, mult, jövő, azután b) *viszonyos idők*, három jelen, három mult, három jövőendő idő, összesen tehát tizenkét idő. Követi ezen elmélet előadásában Beckert, „mindazáltal némi eltéréssel; ő, Becker, t. i. az általános időket a' viszonyos idők elsejével, (jelen a' jelenben, mult a' jelenben, jövő a' jelenben)

azonosaknak tekinti; továbbá ugyanazoknak a' beszéllőre való viszonyát nem világosan fejezi ki, úgymond Fogarasi, hanem az elbeszéléseknek neveztem formákat inkább *leírás*i, 's a' viszonyos formák közül csak a' multa vonatkozókat *elbeszélési* vagy *történeti* formáknak nevezi." Fogarasi elméletében a' név igen sokat teszen, azért meg kell tartanunk, hogy ő Becker ellenére is *elbeszélési időknek* nevezi az általános jelent, multat és jövőt : holott közönségesen a' *mult időbeli alakok* közül neveznek akár egyet akár többet elbeszélésinek vagy történetinek. Azért neveztem én is a' *tuda* alakot történetinek, 's egy helyütt azt mondtam (M. Nyelv. II. 442), „erre alapítván elmélködésünket azt kell állítani, hogy a' *tuda* alak *elbeszélő* vagy *történeti mult*, 's mint ilyen leginkább felel meg a' latin perfectumnak — t. i. mikor ez praeteritum historicum — és görög aoristusnak." Fogarasi elmélete szerint nagy hibát követék el azzal; ha ő elő nem ugrik, a' *tuda* alakot „mármár a' görög aoristus vala irtóztatós torkába elnyelendő!" Soha nem is álmodtam, hogy az aoristus olyan veszedelmes : de hadd nyelje el a' *tudát*, majd kihányja mint egykor a' ezápa Jónás prófétát, ha nem bírja megemésztetni.

Elméletnél vagyunk, mellynél fogva Becker és Fogarasi szerint az idők ilyenek meg olyanok. Az elmélet nagyon könnyíti dolgot; mibe sem került Fogarasinak, másképp nevezni és osztályozni el az idöket, mint Becker tette : az a' nehéz dolog, mellyik magyar időalak mit jelent tulajdonkép? 'S erre felel-e akár Becker akár Fogarasi elmélete? Fogarasi nem veszi észre, hogy az elmélet nem előzheti meg a' történetet, hanem megfordítva, a' történet az elméletnek alapja. Nem vevén azt észre azt hiszi egész komolyan, ha felrakván az idők elméletét, 's reá Corneliusbul olvas, 's ezt magyarra fordítja, hogy ezzel kitalálja a' magyar időalakok eredeti jelentését. Nem veszi észre, hogy a' maga önleges véleményét fogja reá a' magyar nyelv időalakaira, a' helyett, hogy ezek oktatását fogadná el. Ő tovább megyen; ő azonkép reá olvassa elméletére a francziát, olaszt, perzsát, törököt, görögöt, hébert. Körben forog. A' sok nyelvből és nyelvtanbul kiszedett példákat magyarra fordítván, mindig a' magyar nyelvnek azon időalakait használja, mellyeket ő tart odaválóknak : pedig hogy odaválók-e, azt elébb ki kellene sütnie. De még más veszedelmes körben is forog, mellyből nem menekülhet ki. T. i. hát ha csalatkozni talál — mi legalább gondolható

—, 's ha a' latint, a' francziát, olaszt, perzsát, törököt, görögöt egyben vagy másban rosszul érti, 's ilyen értelemmel fog a' magyar fordításhoz, gondolhat-e correctiora? Hogy csatlakozhatik az ember, az nagyon gondolható; 's ha föltesszük Fogarasirul, hogy ő is csatlakozhatik, azzal bizony nem rágalmazzuk. De minden emberi csatlakozhatás ellenében van helyreigazítási lehetőség is, ha nem járunk önlegesen el dolgunkban. Fogarasi önlegesen járván el az a' igeidők meghatározásában, okvetlenül megfosztja magát a' helyreigazítási lehetőségtől. Tegyük p. o. hogy ő ezt: „*accidit ut Athenienses Chersonesum colonos vellent mittere*“, annyiban nem jól érti, mennyiben mások és Becker szerint az *accidit praeteritum historicum*, ő pedig nem annak gondolja, hanem „*az íróra viszonyuló mult*“nak (Akad. Ért. 167. l.) hiszi: vajjon a' magyar fordítás: „*történt*“ hogy . . . *akarának*“ megmondhatja-e nekünk, hogy a' *tudott* és *tuda* alakot mit jelentenek eredetileg? — Tegyük, hogy a' francziában is csatlakozott. Számos franczia idézeteiben a' franczia imparfait-ját *tuda* alakra fordítja, p. o. az Ak. Ért. 184. és 185. lapján Telemaque-bul hosszabb szakaszt hoz fel: Calypso ne *pouvait* se consoler du départ d' Ulysse. Elle se *trouvait* malheureuse d'être immortelle. Sa grotte ne *résonnait* plus de sont chant stb., 's ezeket végig a' *tuda* alakkal fordítja, így: nem *tuda* vigasztalódni, boldogtalanak *érzé* magát stb. „Milly szabatosság rejlik párosulva a' takarékos-sággal az egész elbeszélésben . . . úgymond ő. Csak most érthetjük tökéletesen a' magyar *Hiszek egy istent* 's a' régi Halotti beszédet.“ — Mi nagyot csatlakozik itt Fogarasi! Azt hiszi, hogy azon időalak, melly a' régi Credoban uralkodik: „*ki fogantaték szent lélek istentől, születék szűz Máriától, kinzaték Pontius Pilatusnak alatta, megfeszüle, meghala, eltemetteté, szálla pokolra, hallottaibul feltámad, mene mennyekbe*, a' franczia *pouvait* alaknak, szóval a' franczia imparfait-nek felel meg. Itt van a' franczia Credo: „*Je crois en un seul Seigneur Jésus-Christ, . . . qui s' est incarné, est né de la Vierge Marie, qui a été crucifié, . . . a souffert et a été mis dans le sépulcre; qui est resuscité . . . qui est monté au ciel*“ stb. Mit látunk, mit hallunk? Először azt látjuk, hogy ha tudni akarjuk, mellyik franczia idő-alaknak, mellyik magyar felel meg, nem szabad nekünk fordítani francziából magyarrá, — mert azzal már föltesszük, hogy tudjuk a' mit kérdezzük, — hanem olyan tárgyat kell vennünk, mellyet mind két nyelven, még pedig nem nyelvtani

mutogatás végett találunk kifejezve, millyen a' Credo. Itt aztán nem a' mi nézetünk határozza az időalakok jelentését, hanem az előttünk fekvő tárgy oktatja nézetünket. — 'S mit hallunk? Azt-e, hogy a' francia imparfait megmondja, mint Fogarasi állítja, miért áll a' magyar Credoban a' *tuda* alak? Koránt sem, sőt azt halljuk, hogy a' magyar *fogantaték* francziában *s'est incarné*, a' *születék* = *est né*, a' *megfeszülte* = *a été crucifié*, a' *kinzaték* = *a souffert* stb. Tehát a' *tuda* alak nem felel meg a' francia *imparfait*-nek, hanem a' *parfait*-nek. Hiába nyomosítja Fogarasi úr előadását a' 358. lapon: „A' kinek a' magyar ige-alakok ezen megfejtése nem tetszik, jól van! ám forgasson fel, ha képes valamennyi szabályt a' viszonyos multról a' francia nyelvben!” Nem bánjuk őket, még ha helyesek is; ezek a' magyar nyelv mellett olly kevésbé bizonyítanak, mint F. nem igazgathatja a' francia igét.

Vessük össze a' francia biblia-fordítást a' mi régi magyar fordításunkkal. (Máté 2. 1—15.)

1. Jésus étant né à Bethlehem, ville de Judée, au tems du roi Hérode, des mages d'Orient arrivèrent à Jérusalem.

2. Et dirent: Où est le roi des juifs qui est né? Car nous avons vu son étoile en Orient, et nous sommes venu l'adorer.

3. Le roi Hérode l'ayant appris, en fut troublé, et tout Jérusalem avec lui.

4. Et ayant assemblé tous les principaux sacrificateurs, et les scribes du peuple, ils s'informa d'eux, où le Christ devait naître.

5. Et ils lui dirent: C'est à Bethlehem, ville de Judée, car c'est ainsi que l'a écrit un prophète:

6. Et toi, Bethléhem, terre de Judée, tu n'es pas la moindre

Mikor született volna Jezus Judeának Bethlehemében, judeabeli Herodes királynak napiban, ime a' magosok *jövének* napkeletről Jerusalembé.

Mondván: hol vagyon ki *született*, zsidónak királya. Mert *látók* ő csillagát napkeleten, 's *jövének* ajándokkal imádnok őtet.

Hallván kedig Herodes, *megszomorétták*, 's ménd Jerusalemmel ő vele.

Es egybegyöjtván a' papoknak minden fejedelmöket 's a' népeknek írástudóit, *tudakozik* vala ő tőlök, hol Kristus születnék.

'S azok *mondának*: Judeának Bethlehemében, mert így vagyon írván prophéta miatt:

Es te Bethlehem, Judeának földő, semmivel vagy küssebb

entre les principales villes de Juda; car s'est de toi que sortira le conducteur, qui paîtra Israël mon peuple.

7. Alors Hérode, ayant appelé en secret les mages, *s'informa* d'eux exactement du temps, auquel ils *avaient vu* l'étoile;

8. Et les envoyant à Bethléhem, il leur *dit*. Allez et informez vous exactement de ce petit enfant, et quant vous *l'aurez trouvé*, faites le-moi savoir.

9. Eux donc, ayant ouï le roi, s'en *allèrent*; et voici l'étoile, qu'ils *avaient vue* en Orient, *allait* devant eux, jusqu'à ce qu'étant arrivée sur le lieu où *était* le petit enfant, elle s'y *arrêta*.

14. Joseph donc étant reveillé, *prit* de nuit le petit enfant et sa mère, et se *retira* en Egypte.

15. Et il y *demeura* jusqu'à la mort d'Hérode. C'est ainsi que *s'accomplit* ce que le Seigneur *avait dit* par un prophète: *J'ai appelé* mon fils hors d'Egypte.

Ezen darabban a' *tuda* alak nyolczor fejezi ki a' franczia *arriva, sut*, és kétszer a' *nous sommes arrivé* alakot, de sem ebben, sem a' Credoban egyszer sem találjuk a' franczia imparfait-et ott, hol a' magyar *tuda* alakot. Olvassa valaki a' franczia bibliát és vessze össze régi fordításunkkal, ha talál-e franczia imparfait-et a' magyar *tuda* alakokkal kifejezve. Viszontag van a' *tud* *vala* a' franczia *parfait* *defini* helyett; hol tulajdonkép a' magyar kisérő mutat fejez ki. Például idézett darabunkban *il s'informa* tudakozik *vala* és *tanolja* *vala-val* van kifejezve, így: „és egybegyűjtván az írástudókat *tudakozik* *vala* tőlök“. Lehet talán mondani, hogy ezek értelme, m in t

Judának fejedelmiben, mert te belőled jö ki herczeg, ki bírja én népemet Israélt.

Tahát Herodes titkon híván a' magosokat, szerelmest *tanolja* *vala* ő tőlök a' csillagnak idejét, melly *tetszett* *vala* nékiek.

'S eresztvén őket Bethlehemben *monda*: Menjetek 's kérkedjetek szerelmest a' gyerekekről, 's mikor *meglelenditek*, hirdessétek meg énnékem.

Kik mikor hallották volna a' királyt, *elmenének*, 's ime a' csillag, kit *láttak* *vala* keleten, *előkel* *vala* őket, míglen jutván állana ott a' ház felett, hol *vala* a gyermek.

Joseph felkelvén *vevé* a' gyermeket 's ő anyját éjjel, 's *mene* Egyiptomba.

'S *vala* ott Herodes megholtiglan, hogy beteljesednék, melly *mondatott* urtól proféta miatt, mondván: Egyiptomból *hiuttam* én fiamat.

kisérő multaké, nem olly világos, mint ebben : et voici l'étoile, qu'ils avaient vue en Orient, *allait* devant eux, jasqu' à ce qu'étant arrivée sur le lieu, où *était* le petit enfant, elle s'y *arrêta* = 's ime a' csillag, kit láttak vala keleten, *előlkeli* vala őket, miglen jutván állana ott, a' ház felett, hol *vala* a' gyermek : ámde az kétségen kívül való, hogy a' fr anczia *parlait*, *disait*, *savait*-féle mult soha sem áll ott, hol a' magyar *tuda*-féle alak.

Ha Fogarasi úr ennyire csatlakozott a' franczia nyelv időalakainak értelmezésében, talán más nyelvekre nézve sem volt szerencsésebb. Az olasz igen nagyon követi a' francziát, mégis el is tér tőle. Az angol és német nyelvek pedig külsőleg sem alkalmatosak a' mi kérdésünk felvilágosítására, mivel az idő-alakok számára nézve hátrább vannak a' magyar nyelvnel. Bizonyosan mindenik nyelv kifejezi, bár mi kevés eszközzel is, az idők külömségeit : ámde itt nekünk nem azt kell tudnunk, mint bának a' latin, a' franczia, az olasz, a' német stb. nyelv az időalakokkal, hanem azt keressük, mint bányék a' magyar nyelv a' maga időalakaival. Ezt pedig sem a' remek latin és franczia nyelvekből, sem az alakokra nézve igen szegény, de szókbán felette dús angol, sem a bölcseslemmel dicsekvő német nyelvből nem tanulhatjuk meg, ha legkötelebben értjük is azokat. Vajjon inkább tanulhatjuk e meg belőlök a' magyar sajátságot, ha csatlakozunk illető eljárásaikban? Ezt nem gondolnám, hogy Fogarasi vitatná. Úgy de ő csatlakozék a' latinban, mivel a' perfectumának kétféle jelentését nem világosan fogta fel; csatlakozék a' francziában, mint megmutattam; csatlakozék a' törökben is, hogy még egyet emeljek ki a' többi nyelvek közzül.

A' török *) nyelv ezen idomát: *bil-di*, *szüv-di* jelentésre nézve azonosnak mondja a' *tudott* alakkal (l. a' 239. lapot); a' *szüvür-di*, vagy *szüvür-idi* alakot (a' 243. lapon) pedig a' *tuda* alakkal. A' Magy. Nyelv. III. 407. stb. lapjain olvasható nyelvtani vizsgáldá-

*) A' 229-dik lap egyik jegyzetében olvassuk : „Hunfalvy társunk szóbeli nyilatkozata szerint, mert hogy írta volna, nem emlékszem, a' tatár-török közelebb rokonságban van a' magyarral, mint a' finn fajok (talán : nyelvek, vagy nyelv-ág; mert valamennyi áltaji nyelvek egy fajt tesznek, mellyben azután finn ágat, magyar ágat, török-tatár ágat stb. különböztetünk meg). A' miről Fogarasi úr nem emlékszik, azt megtalálja az 1855-ki Értesítő 191—246. lapjain, 's ujabban a' Magy. Nyelv. III. 75—77. lapjain.

sokbul kitetszik, hogy azon *szív-di*, *bil-di* alak, a' magyar *tudott* alakkal való külső egyezése ellenére a' *tuda*-val találkozik, valamint a' *tudott*-al a' török *szüvmisim* egyez meg. Kitetszik, hogy a' *szüvür-di* alak külsőleg és a' jelentésre nézve is megegyez a' *tud vala* alakkal, mellyhez hasonlót valamennyi felhozott nyelv között csak is a' török mutathat. De még a' nyelvtan-írók véleményénél is többet bizonyítanak a' M. Nyelv. III. 414. és 415. lapján felhozott török nyelvpéldák, mellyek mellé Pesti Gáborbul a' magyar fordítást tehettem. Ezek összehasonlításából kitetszik, hogy hol a' török író a' *szüvdi* alakot használja, oda Pesti Gábor a' *tuda* alakot teszi. Tehát a' *szüvdi* alak nem a' *tudott*-tal, hanem a' *tuda*-val egyez meg. 'S hol a' török író a' *szüvür-di* alakot teszi, ott Pesti a' *tud vala* alakkal él. Tehát *szüvür-di* és *tud vala* egyeznek egymással.

Ezen igen meggyőző tények világosan hirdetik, hogy ilyen hasonlító úton, millyenen Fogarasi járt, lehetetlen a' magyar igeidők eredeti jelentését kisütni; lehetetlen még akkor is, ha az idegen nyelvekben nem csalatkozunk; még lehetetlenebb tehát, ha épen csalatkozunk is azokban.

A' legjobb esetben, midőn t. i. tökéletesen felfogjuk az idegen nyelv bánását, azt tanuljuk meg, hogy annak mi időalakja mit jelent: de a' magyar időalakok jelentését abból meg nem tanulhatjuk. Nem is igen foghatom fel, mint jutott Fogarasi azon gondolatra, hogy kérdésünk eldöntésére az ő választott útja vezethet. Nyilván a' nyelvbölcsélet csábította el, és Becker példája. De még akkor is föltetsző marad az útja, miután Curtiusban egy emlék oszlopot talált, mellynek felirata meginté: Arra ne térj!

Nevezetes dolog. Fogarasi, Curtius görög nyelvtana előbeszédéből „arany szavakat“ idéz, azon hiszemmel, hogy velők az én eljárásomat kárhoztathatja, 's nem veszi észre, hogy önmagára olvas ítéletet. Curtius mint görög nyelvtudós az egybehasonlító nyelvészetet is üzi, 's azon dolgozik, hogy a' remek philologusok egyoldalúságát, kik a' latin és görög nyelvből akarják meg és átérteni a' latint és görögöt, megtörje, 's őket az egybehasonlító nyelvészet utjára terelje. Azt írja tehát görög nyelvtana előbeszédében (idézem németül, hogy senki rossz értelmezéssel ne vádolhasson): „Die formenlehre der griechischen sprache ist ein feld, dessen wissenschaftlichen anbau der verfasser nun schon länger als ein jahrze-

hend vorzugsweise beschäftigt. Hier (az iskolai nyelvtanban) musste der versuch gewagt werden, wenigstens einiges von den sichern ergebnissen der vergleichenden Sprachwissenschaft für den practischen unterricht fruchtbar zu machen.“ Curtius a’ „wissenschaftlichen anbau der griechischen formenlehre“ kifejezésen azt érteti velünk, hogy a’ göröggel rokon nyelvek buvárlata útján igyekszik a’ görög nyelv szófejtéstanát megalapítani; most az egybehasonlító nyelvészet legalább néhány eredményeit akarja már iskolai könyvbe is behozni. Ő tehát a’ szófejtésre nézve az egybehasonlító nyelvtudományt forrásnak, igazítónak tekinti, — miről meggyőződhetik az olvasó, ha Curtius nyelvtanát kezibe veszi. Másképp látja a’ dolgot a’ szófűzésben, mint maga mondja: „Vom syntaktischen theile ist alles das möglichst ausgeschlossen was nicht zur sache selbst gehört, daher auch jene theorien, welche namentlich seit *Karl Ferdinand Becker’s* vielfach anregenden arbeiten für deutsche und allgemeine Grammatik ihren weg in die lehrbücher der classischen sprachen gefunden haben. Man wird nicht irren, wenn man jene *behandlung der sprachen, welche diese als ausdrück gewisser allen gemeinsamen denkformen auffasst*, als wissenschaftlich unhaltbar, und praktisch nachtheilig bezeichnet. Die in den letztern jahrzehnten mächtig fortgeschrittene *empirische sprachforschung* (azaz nem nyelvbölcseleti, hanem egybehasonlító nyelvvizsgálódás, mert azt érti itt Curtius az utolsó évtizedek alatt hatalmasan előrehaladó „empirische sprachforschung“ alatt) hat weit mehr die unterschiede als die übereinstimmung der sprachen an’s licht gezogen, und an entlegenen sprachen schlagend gezeigt, wie wenig *die für allgemein menschlich angenommenen grundformen der rede auf allgemeinheit wirklich anspruch machen können* stb. stb. Azt mondja itt Curtius hogy Becker K. F. elmélete, melly szerint bizonyos gondolati alakok valamennyi nyelvekre alkalmazhatók volnának, nem áll; hogy a’ tapasztalati egybehasonlító nyelvészet megczáfolja. Folytatja Curtius: „Wir können daher die erwähnten ansichten nur als rest der früher sehr allgemein verbreiteten, von der neuern wissenschaft aber überwundenen abstrahirenden methode betrachten, welche statt der in den dingen liegenden vernunft nachzuspüren, die dinge vielmehr in gewisse im voraus ausgeklügelte formen einzuahmen unternimmt.“ Lám Curtius „*unhaltbar, und praktisch nachtheilig*“-nak itéli a’ Becker-féle eljárást, melly nem a’ dolgokat

nyomozza, hanem azokat előre kigondolt alakokba (im voraus ausgeklügelte formen) verni igyekszik.

Föl akarom tenni, hogy az akadémia nyelvosztály valamennyi tagja lehető teljes tudomást akar venni azon ügyről, mellyben Fogarasi meg én vizsgálódunk; továbbá föl kell tennem róluk, hogy itélni is akarnak e' folyó vitában. Köteles lesz tehát mindenik bele-nézni a' bizonyítékokba, mellyeket felhozunk. — Fogarasi úr Curtius görög nyelvtanát és az ő állításait idézi ellenembe. Tehát a' nyelvosztály tagjai bizonyosan olvasni fogják Curtius nyelvtanát; de olvasni fogják az én nyelvészködésemet is. Azt tévén, ítéljenek, vajjon Curtius utja a' görög nyelv kutatásaiban nem egyez-e tökéletesen az én utammal a' magyar nyelv kutatásaiban? A' szófejtő-getésben Curtius a' rokon nyelvek világítását használja, sőt a' rokon nyelveket tanuló egybehasonlító nyelvészet eredményeit már iskolai könyvbe is bévezeti. A' görög syntaxisban pedig kárhoztat minden Becker-féle előlegességeket, 's nem akarja a' görög idő-alakokat más nyelvekből meghatározni. Én is a' magyar szófejtő-getésben a' rokon nyelvek világítását használom, 's azért tanulom a' rokon nyelveket. Három négy éve, hogy a' magyar ige-idők értelmét kutatom? A' *finnben*-e, mint rokon nyelvben? Nem. — A' latinban, görögben. francziában-e, mint remek és diplomatikus nyelvekben? Annál kevesbbé, hisz ezek mind csak magokrul tanuszkodhatnak. — Felállítottam-e előleges idő fokozatot és mutatót, mellyről azt vitatom, hogy szerinte kell valamennyi nyelv idő-alakainak szerepelniök Nem. — Hol járok hát a' magyar idő-alakok értelmének kipuható-lásában? A' magyar nyelv történelmében. Tehát azt és úgy teszem a' magyar nyelvre nézve, mit és hogy teszen Curtius a' görög nyelvre nézve. — Fogarasi úr csalatkozott tehát mind azon nyelvekben, mellyekből okoskodik, mind azon tekintélyben is, kit ellem tanuszkodásra felszólít. De csalatkozék a' dolog velejében is, azt gondolván, hogy az időkre nézve „a' magyar nyelvben uralgó szellemet“ 's annak „hasonlíthatlanul fönséges szárnyalatát“ mutatta fel, pedig valóban csak a' német és latin nyelvek mintájába való törpülését igazolta meg, mint alább ki fog tetszeni.

Ha a' nyelvosztály tagjai teljes tudomást veendenek a' folyó vizsgálódás tárgyárul, menetérül, eszközeirül: akkor feleljenek magok ezen második kérdésünkre is: *milyen uton juthatunk a' magyar igeidők kellő használatának fölmérésére.*

Addig is lehetetlen észre nem vennünk, hogy leginkább azért különbözünk Fogarasi és én a' folyó kérdésben, mivel más más meggyőződéssel vagyunk a' nyelvbölcselem és egybehasonlító nyelvészet felül. Kell tehát, hogy harmadszor ezen kettőt vegyük szemügyre. (Folyt. köv.)

Adalék a' magyar számnevek meg- fejtéséhez.

Hunfalvy úrnak a' magyar számnevek a' finn és török nyelvekbeliekkel miképeni megegyezéséről, a' M. Nyelv. IV. évf. 369 stb. 1. közölt fejtegetései egy két részletes eszmélkedésre adván alkalmat: azokat — apróságos csekélységük daczára — itt eléterszteni annnyival inkább bátorkodom, mert netaláni tévedéseimnek a' tárgy bonyolodottsága egyelőre is némi mentséget látszik biztosíthatni.

Kezdjük tehát egy paradoxonnal, 's legyen első az, hogy: a' török *bir* (= egy) ugyanazon alapalakbul fejlődött ki, a' mellybül a' magyar *egy*.

E' tételünk bebizonyítására kell hogy előbb a' két nyelvbeli *kettős* számnevek egymáshoz való viszonylásáról szöljünk. — A' különálló tör. *kettős* *iki*-nek alaki épségiben nem maradtáru könnyen meggyőződhetünk a' *jigir-mi*-bül (20), a' mennyiben Hunf. úr megfejtése szerint is, *jigirmi*-ben a' *mi* a' megrövidített *van ven men min* stb. tízesnek képét viseli, (lásd: M. Ny. IV., 374 l.), *) tehát *jigir* nem egyéb mint „kettő“ ($20 = 2 + 10$). A' szó eredeti mássalhangzós eleje biztosítva vagyon a' jak. *szür-bä* által (lásd: M. Ny. IV., 372 l.). Láthatólag *iki* és *jigir* között a' legszorosabb viszony létezik, mellybül először az tűnik ki, hogy *iki*-t régiben j' előhanggal ejtették, 's csak a' *ji i*-be összeszorittatása után lett *jiki*-bül *iki*; (v. ö. *jilik* és *ilik* = velő); másodszor pedig az, hogy a' török *kettős* számnév régebben r' utóhanggal is járt, mire még a'

*) Az idézett lap 8. sorában felülről olvass: így: *Igir-mi*, *szürbä*, *szür-im* ... A' jakut *szür-bä* stb. H. P.

magy. *iker* szó is tanuskodhatik. *Iki* helyett tehát jogosítva vagyunk *jikir*-t mint amaz alakunk néhai megelőzőjét fölvennünk. — Azomban a' *jikir*-nél még eredetiebbet következtethetni az osztják *nyiged-lak* = nyolcz-bul, az ebben világosan kitetsző *nyiged* kettős szembeszökő őszhangzásban állván a' tör. *jikir*, *jigir*-rel, 's egyzersmind ennek véghangzóján történt hangváltozásokra mutatván. És ugyancsak a' tör. *r* nem egy esetben kimutathatólag *sz*, *z*-bül eredvén, 's ez megint *t*-bül (v. ö. jakut *iti* = tör. *iszi*, *izzó*), 's hozzá véve, hogy szó elejü tör. *j* = magy. *ny* (M. Ny. IV.), nem vonakodhatunk *jikir*, *jigir* helyébe *jikisz*, *jigisz*-t fölvenni, 's ezt az osztj. *nyiged*-del megegyeztetni. E' fölvételünk támogatására kérdés: van-e még nyoma a' törökben is egy sz-végű kettősnek? Igenes feleletünk a' török *szekiz sz-e-kiz* nyolczasra utal, az *sz* a' nyolczas képzésére kívánt kettősnek maradványa, *kiz* meg a' tizest jelenti. De erről bővebben csak alantabb. ¹⁾ Mert nekünk nagyobb fontosságú az, hogy az osztj. *nyiged*, 's ennél fogva tör. *jikir* (*jikisz*) is lényeges részeiben megegyező a' finn *kaht-e*-vel és a' magy. *két* eredetjéül Hunf. úrtul kimutatott *kekt*-tel (lásd: Hunf. tör. m. f. szók. 128. l.) Lényeges részei pedig a' szónak: muta gutturalis elő- és belhangban, és muta dentalis a' végén (nem tekintve a' némelly alakokban előforduló magánszólós utóhangot); föltehetünk tehát egy tájékoztató *kakat*, *keket* alakot. Ennek szóelejü *k*-ját helyettesíti az osztj. *ny*, tör. *j*; belhangú gutturalisa megvan az osztj. *nyiged*, és tör. *jikir* (*jikisz*)-ben is, véghangú muta dentalisát szintén látjuk *nyiged*-ben 's átváltozva tör. *r* (*sz*)-ben. *Nyiged* és *jikisz* még azt is mutatják, hogy *kahte* és *kekt*-ben a' *kt* mássalszólók között magánszóló volt valaha. Az eddig érintett alakok egymásnak megfelelése ekkép tüntethető föl:

finn : k a k . t (kahte)

magy. : k e k . t (két)

osztj. : n y i g e d

tör. : j i k i s z

. i k i .

A' finn *kahte* kettőshez föltetszőleg hasonló hangszerkezetet mutat az *yhte* egyes számnév, melynek mássalszólós hangzása amazétul csak a' szóelejü muta gutturalis hiánya által különbözik. 'S

¹⁾ Az „iker“ azaz „kettős gyermek“ törökül *igiz*.

így már annélkül is, hogy más rokon nyelvek tanuskodó bizonyosságát kellene keresnünk, a' fentebbi **kakat*, *keket* párjául állíthatnók föl ezt: **akat*, *eket*. Ennek első részének, az *et* elvesztével felel meg a' vogul *äk*, és szintén — a' *k j*-vé gyengítésével az osztj. *ej*, 's maga a' magyar *egy*, ha szabad ezt = *eg*-nek tekinteni; de eredtessük a' *gy*-t akár mikép is, az = *ek*-(et) megvan bizonyosan az *egy*-ben. Összeszorított de a' véghangzót elöttüntető alakban találjuk az **eket*-et az osztj. *it*-ben (*ejt*, *ekt*-bül).

A' vogul azomban még egy bővebb *äkve* alakkal bir, melly láthatólag az **eket*-bül az *eke*-nek felel meg.

Egyszermind mutatkozik itt azon az árja nyelvekben sem ritka jelenség, hogy gutturalis hang magából fejleszt *v*-t, a' mellybe gyakran maga is fölolvad. És épen a' vogulban tünteti fel a' *pi-kve*, fiacská, szó is ezenjelenséget, ha a' *kve* képző = *ka*, *ke* magyar kicsinyítő (Hunf. egy vogul monda, az 1858-ki Ak. Értes. 313. l.) ¹⁾ Vannak tehát előttünk az egyes számnév alakjai közül :

finn : y k . t (yhte)

vog. : ä k . .

äkve .

magy. : e g . . (egy)

oszt. : e j . .

i . t ²⁾

Visszatekintvén a' török *iki*, *jikir* **jikisz* és a felvett **keket* kettős számnévre, immár kérdezzük, hogy millyen török alakját várnók az egyes számnévnek, különösen a' finn *kahte* és *yhte* analogiáját követve, és millyent találunk valóban a' nyelvben? Bizony, a' **jikisz*, *jikir* = **keket* szerint valamelly **ikisz*, *ikir*-féle alakot, várnánk; találunk pedig csak *bir*-t. Hát a' várt alakok közül melyikhez csatlakozik legközelebb a' talált *bir*? Erre mutatja az utat már

¹⁾ Ezen tünemény igen gyakori a' vogulban, vesd egybe a' magyar *kü*, *kün*; *köt-él*; *kél*; *hon* stb. szókat a' vogul *kvo*, *kvon*; *kuäli*, *kuäli*; *kvol* szókkal.

H. P.

²⁾ Sőt Fischer szójegyzetiben (lásd Schlözer, Allgem. Nordische Geschichte, 315. lapj.) ott van a' kondai osztják *eiet*, *egid* = egy, mint *chusz egid* huszon egy, *szot egid* száz egy, mi nagyon igazolja szerzőnek fölvételét.

H. P.

némileg a' vog. *äke* 's teszi megérhetővé, hogy *ikir*-bül **ikvir* útján *ibir* eredhetett, melly az elején csonkult *bir*-ben van meg. Török *b* = eredeti *k*-ra nézve v. ö. tör. *balik*, hal; finn *kala*, vog. *kul*. E' szerint a' *bir* (*ibir*, *ikir*) véghangú *r*-je szintén *sz*, *s*-bül, azután *t*-bül eredt volna, 's a' fölvetett *eket*-nek megfelelne így:

* e k e t

vog.: ä kv e .

tör.: . b i r

magy.: e g . . (egy).

Csak ennyit akaránk mondani fentebbi tételünkkel, hogy a' tör. *bir* = magy. *egy*. Támogatására fölhozhatók még az egyes számnév némelly *r*-végü alakjai, mellyek a' kilenczes számnévbül kivehetők. Az osztják kilenczes *är-jong*, *ejerkjong* és *jertjang* (M. Ny. IV., 223). *Arjong*-ban a' *jong* = 10, világos tehát *är* = 1, a' mi az **eket* mélyhangú alakjából, az **akat*-bül magyarázható (*akat-akasz-akar*, összeszorítva lesz *är*.) *Ejerkjong* és *jertjang*-bül a' *kjong* és *tjang*-ot tartjuk a' tizes képviselőjének, a' mirül többet alantabb. Marad tehát *ejer* és *jer* = **eket* (*ekesz*, *eker*) v. ö. a' különálló *ej* = *ek(et)*. Hogy egyes szók az összetételekben néha épségesebben szoktak fentartatni, ismeretes dolog. De a' vogul kilenczes vagy tulajdonkép kilenczvenes szolgál még egy *r*-es egyessel is. Kilenczven Regulyként *anter-sát*, fölváltakozva ezzel: *antel-szát*; Ahlqvist az ő bejárta mancsi vidékrül hozza: *ondol-szet* (Hunf. Vog. monda. 321. 1.) Az *anter* és *antel* közti hangkülömbőség csak az *r* és *l* közönséges váltakozása. *Anter-szát* = 1—100. (Hfvy. Vog. m. 301), tehát *anter* az egyes, nem kevésbbé mint az *anta*, *anta-lu*-ban (9 = 1—10; *antal-lu*, *antarl-lu* helyett?) mert az osztják is mind a' két esetben használja az *är*-jat: *är-szöt*, 90 és *är-jong*, 9. De vissza lehet-e vezetni a' vogul *antar*, *anter*-t is amá' fölvetünk **eket* *akat* alapalakra? Ha a' már érintett *t* = *sz* = *r*-féle hangváltozást tekintjük, csak az volna még tényesítendő, hogy a' vog. *nt* hang mint egyszerű eredeti gutturalisnak képviselője is szerepel. Erre ajánlkozik egy két példa az eddig megjelent vog. nyelvemlékben is: *szunt*, nyílás = *száj*. A' magy. *száj*-t hasonlítva a' török *äg-iz*-hoz, a' *j*-nek *g*-bül eredtéről nincs kétség (v. ö. háj = tör. *jag*). E' *g* tehát vogulban *nt* által van visszaadva a' *szunt*-ban. Egy másik példa a' vog. *entep*, öv. Ezen szónak *ent* gyökét föltalálhatni gondoljuk a' tör. *eg-ülmek ej-lmek*,

görbülni igében; v. ö. jakut *ög-ülün*, görbülni. Magában a' magy. *öv*-ben is megvan e' gyök, a' *g* elolvadásával: *öv* = *ög-v*, melly ha *v* képző = vog. *p*, ugyan csak = *ent-ep*: ¹⁾

A' tény magyarázatját talán egy részről abból kell keresni, hogy a' vogul — úgy látszik — szereti a' nasalissal való megtoldást. (v. ö. *kanzém*, irok = tör. *jaz-mak*, *kinzém* és *kiszém*, kérek, *kvonz* és *kvosz*, köröm; *szunzém* és *szuzém*, nézek, *ponszém* főlk v. ö. tör. *pis-ürmek*); más részről pedig a' *k* hang *t*-re átszöktetése sem példa nélküli a' vogulban. Legalább erősen úgy látszik, mintha a' *pütém*, esem, fogok, kezdek szónak a' magyar *fog-ni*-val olly meglepő értelembe megegyezése, mellyet Hunf. úr (V. m. 381) kiemel egyszersmind alakbeli azonosságon is alapszanék, úgy hogy *püt* eredeti *pük* helyett volna. ²⁾ 'S vajjon nem lehetne-e párhuzamosan ezzel a' vog. *pätit* (fenék) szónak *püt* gyökét a' magy. *fek*-(szem)-mel egybevetni? ³⁾ Azomban lehet, hogy a' már is megtoldott *nk ng* még könnyebben mehet vala át *nt*, *nd*-re.

Hogy tehát *antar* lehet = **akar*, *akut* alig vonható kétségbe, annyival kevésbbé, mert a' cseremisiz *inde*(.) *ks* = 9 (v. ö. *anta(r)-lu*) ugyane' hangcserét mutatja föl, még pedig a' *kanda*-(.)*ks* = 8-ban a' kettős is (kakat) hasonlókép változott el.

De visszatérvén a' török *bir*-hez, a' mellyet (*i*)*kir*, illetőleg *kvir* (bir), *kvisz* (bisz), *kvit* (bit) útján **eket*-bül származtatánk, kérdezzük megint, vajjon az egyes számnévre nézve is maradt-e nyoma az eredetibb véghangzónak a' törökben? Megint felelünk igennel, 's útalunk a' *dokuz* kilenczesre (d-o-kuz, a' mellyben a' *d*-t az **akat*, *eket*-nek valamikép megfelelő egyesnek véghangzójául véljük fölismerhetni, hasonlókép mint a' *sz-e-kiz* (8), a' kettős számnév *jikisz* alakjának véghangú *sz-ét* tartotta még fen.

¹⁾ Egy *entilém*, görbülők ige (= tör. *egil-mek*) vajjon nem találkozik majd a' még ki nem adott vogul nyelvemlékekben?

²⁾ Ezen gyanítást támogatja a' finn is, hol *pyyt* = fog, *pyydän* = fogok. H. P.

³⁾ Érdekes tudnunk, hogy a' régi biblia-fordításban *ex-fek* = aquilo, p. o. „És délzei királynak leánya jö ezfeknek királyához“, Régi M. Nyelv emlék I. 263. = Finnben *pohja* fenék és éjszaki vidék. H. P.

II.

Nyolcz és kilencz.

Talán az is paradoxonnak hangzik, ha állítjuk, hogy *nyolcz* és *kilencz* ugyanazon elemekből lettek, melyekből a' török *szekiz* és *dokuz*.

A' nyolczas meg kilenczesnek a' tizes számbul és azt megelőző kettős vagy egyesbül való képződése a' tény, a' melybül itt kiindulunk. Csak azon kérdés támadhatna még, vajjon az itt tekintetbe jövő nyelvekben a' 8-as és 9-es csupán a' 2-ös, 1-es meg a' tizes számnevekbül készültek-e minden közbevetítő levonó szócska nélkül, vagy ilyen is alkalmaztatott? De úgy látszik, hogy nem találjuk ennek elegendő nyomát, 's ha p. o. az osztj. *ejerkjang*-ban *erk* olyannak látszhatnék, már fentebb is valószínűbbnek találók, hogy inkább *ejer* és nem csak *ej* az egyes számnév képviselője.

A' vogul *anta-lu* sem birhat ilyen közvetítővel sőt inkább az *anta* még az eredeti egyest sem tünteti elő teljesen; mert *antar* vagy *antal* kellene, *antel-szát* 90 szerint. Ha mégis egynehány alakban a' kettős, egyes meg a' tizes közzé valamelly magánszólót látunk beiktatva, p. o. vog. *nyal-a-lu*, magy. *kil-e-nz* ezt utóljára nem tekinthetjük egyébnek mint ama' magánszólós utóhangnak, melyet több egyszerű számnevekben is a' mással-szólós véghangzó után találunk; v. ö. magy. *hat*, vog. *kát* = tör. *alt-ı*, jak. *alt-a*, *hét* = *jedi*, jak. *szätt-ü*; osztj. *nyet* és *nyeda*, négy, stb. *) Ez tehát az egyszerű számnevekhez csatlakozik annélkül, hogy maga birna külön értelemmel vagy amazoknak értelmét módosítaná. — De azonkívül is a' 8-as és 9-es összetett számnevek logikai értelmezése nem csak nem szükséges,

*) Félreértés elkerülése végett légyen megjegyezve, hogy ez utóhangban nem lényegtelen járulékot, vagy talán szép hangzás okozta fejlesztményt látunk; sőt azt inkább a' számnevek eredeti alakjához tartozónak véljük, 's itt egyáltalában csak azért szólunk a' számnevek eredeti mással-szólós véghangzójáról, mert csak ilyenekkel levén föntartva többnyire az illető számnevek alakjai, a' tárgyalásban határozottabb kiindulási alapot nyerünk.

hanem alkalmatlannak is találhatja az ilyen „hiján“-féle közvetítő szócskát.

Nem gondoljuk, hogy ez összetételek eredeti fölfogása föltételezi vala szorosan véve a' mi levonásunk (subtractio) fogalmát, úgy hogy p. o. nyolcz = kettő — tiz, azt tenné: kettő hiján tiz, azaz: egy tiz-féle mennyiség, melly kettőnek hiánya miatt nem teljes; hanem — a' két szó hangbeli egymásutánját logikailag is követve inkább azt teheti: egy mennyiség — kettő — tiz = egy mennyiség — (hozzá) kettő — (és lesz) tiz, mintegy: kettőt hozzá tiz, egy nem valódi tiz, melly csak a' hozzáadott kettő által lesz azzá. 'S így a' „kettő“ a' tiz előtt nem kevésbbé foglal el tulajdonítmányi állást mint p. o. a' jó ebben: „jó ember.“ ¹⁾ A' nyolczas és kilenczes ekképen készültekor még nem ismertek vala egyebet az 2—7-nél és a' 10-es számneveknél; természetesen első szükség vala, a' 7 és 10 közti hézagot betölteni elnevezésekkel. Jócska idő folyhatott aztán le, míg a' 2—9-ig való számnevek a' tizes előtt a' 20, 30—90 képzésére szorozó értelmet vettek föl.

De nézzük meg a' *nyolcz* és *kilencz* hangbeli alakját is. Hogy ezekben a' *nyol*-t és *kil*-t a' kettős és egyes számnevek értéke illeti, világos, bármily nagyon eltérnek is a' különállólág meglévő *két* és *egy*-tül. Erre nézve pedig lehet-e föltenni azt, hogy a' 8-as és 9-es számnév alakulásakor kétféle kettős és egyes számnevek léteznek vala, és az egyik különálló maradt volna csak, a' másik meg a' tizes elé ragasztatott volna? Ezt föltenni bizonyosan nem lehet ²⁾. De lehet-e aztán a' *nyol*-at a' *két*-tel, a' *kil*-et az *egy*-gyel egyeztetni? Ha már a' kétféle kettőst és egyest nem hihetjük el, emez kell hogy lehessen. Lássuk vajjon jó móddal-e?

A' török *bir*-t a' magy. *egy*-gyel egyeztetvén, fentebb **akat* **eket* kiindulási alakot állítók fel. 'S úgy találók hogy *bir* *kvir*-bül eredvén, az *eket* második részének, a' *ket*-nek felel meg, az *egy* (eg) pedig az *ek*-nek. Továbbá találók, hogy a' vogul *anter* — az *nt*

¹⁾ Bajos, így fogni fel, miután a' kettőt tiz előtt tulajdonítmányul gondolva húsz lesz. H. P.

²⁾ Nagy különbség volna-e valamely nyelv eszmélete előtt a' közt, hogy bizonyos számnevek kettős, hármas létben vannak meg, 's a' közt, hogy *egy* és *kil*, *kekt* és *nyol* eredetileg azonosak lévén bár, olyanoknak még sem tudja, érzi? Nekem úgy látszik, a' nyelvtudat előtt az egynek többféle alaka, léte, épen az, mi a' többféle lény volna. H. P.

gutturalisbul eredvén — az egész **akat*-nak felel meg, mint az osztják *ár* is. *Bir*, *anter*, *ár* alakokbul az bizonyul be, hogy az *akat* *eket* véghangú *t*-je *r*-ré és *l*-lé lesz, miután *a'* vog. *anter* mel-lékalakja *antel*, egy különben is elég gyakran előforduló hangvál-tozással. Már most ha kérdezzük, mikép fér az *egy* mellett még *a'* *kil* is az *eket* alá? magátul kitetszik, hogy az *a'* tör. *bir* (kvir, kir)-hez leghasonlóbb helyet foglal, 's mintegy az *egy*-nek *a'* teljes egyessé kiegészítése, ekkép:

	*e k e t
magy.	e g . . (egy)
	. k i l
tör.	. b i r
vog.	a n t e l

A' magy. *nyol* (-cz) legközelebbi párját találja *a'* vog. *nyala* (-lu)-ban, 's kétségkívül *nyol*-nyal (*a*). Megint fölmerül *a'* kérdés, mikép fér *a'* *nyol* *a'* két (kekt) mellett *a'* fentebb mintául fölállítottunk **kakak* *eket* alá? — *A'* véghangú *l*-re nézve már *a'* *kil* (-encz) analogiája szerint sejthetni, hogy az eredeti kettős *t* véghangzójának felel meg, *a'* szóelejű *ny*-rül meg az osztj. *nyiged-lak* ad elég fölvilágosítást.

E' szerint van:

*k a k a t	k e k e t
magy. ny <u>o</u> l	ny i g e d

A' középső *k* tehát nincs meg *a'* *nyol*-ban, hanem összeszorítás által kiveszett belőle, mint *a'* *nyiged*-bül is *a'* *g*, ezen mellékalakban *nyit*, és *a'* vele azonos tör. *jigir* (-mi)-hez képest *a'* jakut *sziür* (-bü)-bül. Alkalmassint *a'* vog. *nyal*, magy. *nyol* legközelebb *nyakl*, *nyokl*-bul lettek, 's *a'* vogul már korán elveté *a'* *k*-t, másképtán hasonlóan az *antel*-hez *nyantal*-t képezett volna, *a'* mit ugyancsak *a'* cseremisiz *inde* (.)-ks (9) mellett *a'* *kanda* (.)-ks nyolczas bir. *Nyol* tehát két-hez így viszonylik:

*k a k a t	k e k e t
ny o — l *)	k é — t (kekt)
	ny i g e d

Hát *nyol kil* milyen viszonyban állanak *a'* török 8-as, 9-esben

*) Ezen fejtegetésbül, hogy *a'* *nyol* talán *nyakl*, *nyokl* lehetett, *a'* szónak hosszú ó-ja következne, 's ime azt meg is örzi az ejtés, melyly *nyó*-cz, *nyú*-czot hallat. *A'* vogul *nyal*, *nyol* hosszú-e, nem tudom. H. P.

lévő kettős-, egyes-hez? Már fentebb kimondók abbeli sejtésünket, hogy *szekiz*, *dokuz*-ban csak az *sz*, *d* képviselik az eredeti kettőst, egyest. De hogy azt bebizonyíthassuk, kell előbb a' tizes számnév nem kevésbé bonyolodott alakjait közelebbről szemügyre venni, ez ugy is a' *nyolcz* és *kilencz* alakbeli magyarázásából még hátra maradván.

Hunfalvy úr (M. Ny. IV, 373. stb.) a' magyar, török, finn nyelvekből a' tizes alakok egy tetemes számát állítja össze, 's úgy találja, hogy főleg három alakot kell megkülönböztetnünk, melyeknek egyikéhez a' többi mind csatlakozhatik, u. m.: 1) *dasz* (és *tíz*), 2) *kümen*, *kymmen*, 3) *lokke*, *loge*. Erre már azon kérdés merülhet föl, vajjon nem kell-e még tovább menni, 's azt is állítani, hogy ama' nyelvek, a' melyek egytől fogva hétig egy eredetű számnévekkel birnak 's a' melyek a' 8-ast 9-est is ugyanazon eredetű 2-ös és 1-es segítségével képezik, azok különféle eredetű tizesekkel sem birhatnak. Ama' nyelvek vagy maguk sajátkörében találta és fejlesztették ki a' tizes számnévet, — 's főleg ez esetben áll az eredeti alakbeli azonosság —, vagy másunnan vették át, 's ez esetben csak egy forrásból vehették, p. o. vagy az árja vagy sémi nyelvcsalád köréből; de mindegyikben csak egy eredeti alakja volna a' tizesnek. Ez bátorít amaz egymástul annyira eltérő alakok egyeztetését megkísértenünk, annak daczára is, hogy valaki tulajdonságos egyeztetési törekvéssel vádolhatna; ha nem sikerül a' kísérlet csak annyit vallhatunk, hogy az illető nyelvek hangviszonylásainak nem elegendő ismerete miatt még nem vagyunk képesek azon belső okok követelte összefüggést kimutatni.

Igénytelen vélekedésünk szerint az illető nyelvek tizes alakjai (*kymen*, *on*, *van*, *dasz*, *jong* stb.) egy **takán* alapalakban pontosulnak össze. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy épen ez volt amaz alak az utolsó iziglen, a' mellyből az illető nyelvek kiindultak, hanem hogy az olyan alak volt, mellynek mássalszó-lós hangzása áll vala először muta dentalis-, másodszor muta gutturalis, harmadszor egy nasalisbul, nem számítva a' közben lévő két vocalist. Nem tudjuk a' dentalis *t* volt-e vagy *d*, a' gutturalis *k* volt-e vagy *g*, 's ez nem is jöhet ilyen kérdésnél tekintetbe. Lásuk most a' tizes alakokat egyenként, hogyan illenek ez ugyancsak egy nyelvben sem előforduló *takan* alakhoz.

Csoportot képeznek először a lapp- *loge* v. *lokke*, vogul *lau*

(e' helyett : *lag* v. *lak*, v. ö. *szau* = magy. *sok*, tör. *csok*, *szüg* és *szüu*, szövédéek, *üu* és *ük*, egy stb.) 's további hangösszeszorítással *lu*, a' mi a' cseremiszbén is megvan; a' török (el-) *li* (et-li = 50) ebbül : *lik* (mint mutatja az ujjur *el-lik*; I. M. Ny. IV. 372) v. ö. a' koibál *i-lik* v. *i-lek*; az osztják (nyiged)-*lak*.

Mind ezek a' végén csonkult *takan* alak képét viselik, a' szó elejü *t* *l*-lé átváltozásával, mellyet Hunf. úr már nem egy példában, mint különösen a' finn nyelveket illetőt, mutatott ki. Álljon itt a' vogulbul, a' hol szintén *lau* van, még e' két példa : *lén*, evet, evetke = jak. ting, tör. *tejn*, és *lil*, lélek, élet, *liling*, élő, v. ö. jak *til-in*, föléledni. A' *takan*-hoz való viszonylása ez alakoknak tehát ez :

* t a k a n

lapp. l o g e .

vog. l a \widehat{u} . .

tör. l i k . .

Másodszor az osztják különálló tizes *jang* v. *jong*, a' mellyhez talán még a' *jertjang*-féle kilenczesbül — (tekintetbe véve, hogy csak *jer* az egyest teszi 's utána a' tizes előtt semmi más szónak nincs helye —) egy *tjang* alak is járulhat. Ez tehát lágyult *ty*-vel kezdődő alak volna, mellybül ama' *jang* elvesztette volna a' *t*-t, hasonlókép mint azon török *j*-elejü szók, mellyek eredeti *t*-elejüekre visszavezethetők. Egy példa arra, hogy *t*-bül eredt osztj. *j*, e' szó *jöm* v. *jüm* (prunus Padus) = finn *tuomi* (lásd : Castrén, osztj. sprachl. 87. l.). Az osztjákhoz oly közel álló vogulbul, mellynek nem egy *j*-elejü szava osztják szintén *j*-elejüvel egyez meg, talán e' két példa tartozik ide : *jäni*, nagy, *jänit* nagyságú v. ö. tör. *den-li*, mennyiségü, nagyságú; vog. *jurt* = magy. *társ*, tör. *das*. Azonkívül meg kell említeni, hogy az osztják csakugyan *ty*-vel kezdődő szóval bir, még pedig a' *ty*-t *kj*-vel is váltakoztatja (lásd : M. Ny. IV, 151. és Castrén, Sprachl. 83) *). Bátran lehet tehát *t*-bül egy osztj. szóelejü *j*-t, mellette szolván egyéb okok is, eredtetni. Tekintsünk most egyebet. Fentebb említök, hogy a' vogul szereti a' nasalissal való megtoldást : hozzá kell tenni, hogy nem kevésbbé az osztják is. V. ö. osztj. *jenk* = jég, tör. *jag*-mak, *jag*-mur; *nindj* = nyug(szom), *lenk*-ep = *lyuk*, *lik*, *ponk*, fej = tör. *bek*, *beg*, *szung*

*) Két ilyén szó van : *tyčlem*, sirni és *tyčnak*, mellyek másképen *kjčlem* és *kjčnak* is. Külömben nem váltakozó *ty*-vel kezdődő szó több van.

= magy. *szug*, *kang* = hág-ni, v. ö. tör. *jok-us* (M. Ny. IV. 413). Mind ezeket összevéve, nem elég valószínű-e, hogy **tak(an)* lett először *tyak*, *tyag*, *jag*, 's másrésről *tank*, *tang*; a' két változásnak eredményeként pedig *jang*? 'S e' szerint volna:

* t a k a n

lapp. l o g e .

osztj. j a n g . .

Továbbá a' votják 40–90 számnevek *don*-nal képeztetnek, tehát ugyanazok, melyek a' magyarban *van*, *ven*-et mutatnak. Csatlakoznak ide világosan a' tatár *vonn-a*, jakut *uon*, tör. önálló tizes: *on*. Ezek közül először a' jak. *uon* az *uo*-féle jakut ikerhangzó természeténél fogva határozottan utal hajdani *ugon*-ra, és megfelelő török *ogun*-ra (v. ö. jak. *szuorat* = tör. *jogurt* stb.), melyből *on* össze van vonva. *Uon* és *on* tehát, hasonlítva a' votják *don*-hoz, elvesztették az előhangot; ez megint egyszerűen megfejtethető *dogn* *dogón* (= **takan*)-bul. Az *uon*, *on*-nak legközelebb elvesztett előhangját a' magy. *van*, tatár *vonn-a* (*vogn-a*) látszanak előtűntetni a' *v*-ben. De ezt nem származtathatván egyenesen *t*-ből, alantabb még egyszer kell szólnunk ez alakokrul is, ha előbb a' *t*-nek egy másik közvetítő átváltozása világosabban ki lesz ismerve. Tehát egyelőre csak megint:

t a k a n

votj. d o — n

A' finn tizes *kymmen* (v. ö. *kymmen-e-s*, mint *kuud-e-s*, hatod, *kuut-e*, hat, tör. *altı*); mordvin *kämen*, *gämen*.

Szabadjon itt előbb egykét nyelvjelenséget Hunf. úr egybevetései szerint fölhoznunk. Osztj. *tej*, *tluj*. magy. tőgy = finn *tuumen*; osztj. *teu*, *tonk*, *tok* = tó, (tav) = finn *lammi*; osztj. *tlonty* magy. hó (hav) *nix* = finn *lumi*; mordvin *lom*, *lov*; magy. lé (lev) = finn *liemi* v. ö. osztj. *jink*, viz. E' példákban belhangú finn *m* többször megfelelővén osztj. *j*, *k*, magy. *gy*, *v*-nek, úgy látszik, hogy gutturalis az eredeti hang, melly először *kv*, *gv*, aztán *v*, 's ennek utján *m*-mé lett. E' föltétel alatt egyszersmind földerül, p. o. a' magy. hó, hav, tör. *kar*, jak. *kar*-hoz való viszonylása. Török-jakut *r*, *sz*-ből eredhetése tagadhatatlan; ehhez járul egy nagyon fontos példa magából a' török-jakutbul arra, hogy gutturalisbul *sz* lesz a' szó közepén is: jak. *asz* = tör. *ak*, fehér *). Tegyük tehát, hogy

*) Mordvinban *as* fehér.

a' tör. *kar* = **kasz*, és hogy ezt = **kak* v. *kag*; e' föltételes *kag*-bul fejthetjük meg (**kagv* által) a' magyar *hav*-at, a' finn *lumi*-t is. 'S erősen úgy látszik, hogy hasonló viszony van az osztják-vogul *mej*, adni és a' tör. *vir-mek*, adni között. — Egy másik ismeretes nyelvjelenség az, hogy szóelejü *k* és *t* hangok az itt szóba jövő nyelvek körében váltakoznak. Például álljanak itt: magy. *tem-et* = tör. *göm-mek*, jak. *köm*; osztj. *túr*, magy. *torok*, = finn *kurkku*; tör. *dil*, jak. *tíl* = finn *kieli*; magy. *tör-ni* = tör. *kör-mak*; magy. *tiltani* = finn *kieltää*; magy. *tél*, vog. *tál* = tör. *kis*, jak. *kisz*; magy. *tor*, v. ö. jak. *kur-um* (festessen, hochzeit)¹⁾. Igaz, hogy e' példák a' szóelejü *t* és *k*-nek fölváltakozásánál nem bizonyítnak egyebet, és még nem tudni, vajjon *t*-e vagy *k* az eredeti. De annyit mondhatni legalább, hogy mindegyik hang egyenlő igényt tarthatván az eredetiségre, egyik másik esetben eredeti *t*-t helyettesíthet a' *k*. Az érintett két nyelvjelenséget alkalmazva — lehetséges-e, valószínű-e, hogy a' finn *kymmen*, mordv. *kämen*, *gümen* a' **takan* (*teken*)-hez viszonylik? Nem merünk, nem akarunk itt bizonyost állítani, — másoké legyen a' megítélés. Csak azt kell itt még említenünk, hogy a' fentebb érintett tatár *vonna*, magy. *van* egybevetve a' votj. *don* nal, szintén a' föllálitott **takan* alapalak előhangú *t*-jének előbbi *k*-vá változására mutat, miután *v*, *b* a' *k*-bul, illetőleg *kv*-bul szeret kifejlődni (v. ö. a' tör. *bir* fentebbi megfejtését), és még azt is, hogy a' tizes még egy olyan alakjával fogunk találkozni, melly *k*-val kezdődván másképen teljesen megegyez a' *t*-vel járó alakokkal. Megint adjuk tehát e' kis hangviszonylasi táblát:

* t a k a n
votj. d o — n
magy. v a — n
tat. v o g . n(-a) (vonna)
jak. . u — o n
tör. . o — n
mordv. k ä m e n
finn. k y m e n

A' magyar különálló tizes éppen csak *tíz* és *tizen*, ebben: *tizen-egy* stb. (a' hol az *en*-ben talán nem szükséges közvetítő ragot

²⁾ A' csiki székely a' *töpní* igét használja e' helyett: *köpní*.

lárni, miután a' 30, 40 stb.-nél sem használ ilyent a' magyar nyelv, míg p. o. a' vogul alkalmazza *üri* vagy *nobl* szócskáit: *nülimen üri äkve* = *negyven-egy*; ugyan ezt tartjuk a' *hász* és *huszon-egy*-ről, a' mirül alantabb. *Tizen* inkább a' teljesebb alak, a' melyből *tíz* van rövidítve; mindenesetre figyelmet érdemel, hogy az egytagú *tíz* hosszú *i*-vel jár, mint *nyár, tél*; *tizen* pedig rövid *i*-vel, mint *nyarat, telet*, míg az *on en* raggal vagyon *nyáron, télen*. Ide csatlakozik a' szürjän-votják *dasz*. Utoljára még a' finn 8-as és 9-esből: *kahdeksan, yhde-ksän*, melyek a' cseremiszen valamivel rövidebben *kanda-ks, inde-ks*, kerül ki egy *kszan (kszän)*, *ksz* alak is. Már előbb is a' szóelejü *t*-nek *k*-val fölcseréltetéséről szolánk, 's még egyszer emlékeztetünk belhangú gutturalisnak *sz-szé* válásáról tanuskodó ama' döntő példára, hogy jak. *asz* = tör. *ak*, fekére; de még arra is, hogy tör. *beg, bek* mellett van *bas*, jak. *basz* is, hogy magy. *fáz-ik* van *fagy-ni* mellett, v. ö. osztj. *pëgm* stb. Ezeket tekintetbe véve bátorkodunk állítani, hogy *kszan*, vagy a' *k* és *sz* közül kiszorított hangzót pótolva, *kaszan* csakugyan megegyez a' **takan*-nál, 's megint föllájtjuk:

t a k a n
szürj. d a s z . .
magy. t i z e n
finn k . s z a n (kahde-ksan)
cserem. k . s z . . (kanda-ks).

'S ezzel gondoljuk, föl van találva ama' tizes alak is, mely a' török *szekiz* (8) és *dokuz* (9)-ben rejlik, t. i. *kiz, kuz* vagy a' jak. *agisz, tokusz* szerint: *kisz, kusz* *). *Dokuz* tehát egészben a' legnagyobb hasonlatosságot mutat a' finn *yhde-kszän*-hez, a' mirül még egyszer alantabb; 's az ebben előforduló *kszan*-hoz csatlakozván így illeszthető *takan* alá a' tör. *kiz*, jak. *kisz*:

t a k a n
finn k . s z a n
tör. k i z . .
jak. k ű s z . .
csuv. k ű r . .

Hátra van a' *takan* alak *t*-jének még egy különös változása,

*) Tatár nyelvekben az *sz* már *r*-re is elváltozott, p. o. csuvasz *szak* - *kür* = *szekiz*.

mellyhez azomban eddigelé már némileg megtaláltuk az útát. A' *t—m*-féle hangviszonylást értjük. Ha *t* fölcserélődvén *k*-val a' *kv* útján átmegy *v*-re, attól csak még egy igen könnyű lépés van az *m*-re; ha tehát **takan* = tat. *vonn*, magy. *van*, nem kell kételkednünk, hogy *men*, *min*, *mün* stb. is az (*men* alkalmasint *megn* helyett, mert az *uon on* osztályához tartozik), még pedig efféle hangképviseeléssel:

t a k a n

tat. : v o g . n (vonn-a)

vog. : m e — n

Továbbá, ha *takan*-nak valóban megfelel a' *k.szan*, tör. *kiz*, csuv. *kir* is, azt gondoljuk, hogy a' votják *müsz* (*tya-müsz* = 8), török *müs*, *mis* (alt-*müs*, jetmis — 60, 70), csuvasz *mil* is (*ot-mil szit-mil* = 60 70, v. ö. csuv. *kir* a' 8-as 9-esben) mind *takan*-ra visszavezethetők.

t a k a n

k . s z a n

k i z . .

m i s z . .

m i s . .

m i l . .

Marad még egy különös tizes alak, mellyről bizonyost nem merek állítani, a' cseremisiz *luat*, ellemben *lu* is a' 20—90-ben. A' szó világosan csalatkozik az *l* elejü *loge*, *lau* alakokhoz, 's ha csakugyan benne a' *t* nem külső járulék, talán a' *takan*-beli *k* fölcserélt helyettesítőjének tekinthető, annyival inkább, mert a' cseremisizben is, úgy látszik, — eredeti gutturalis *nt* által való képviselése találattik, v. ö. *inde-ks* = vog. *anta-lu* v. ö. *anter*, *anter-szát* (= 90)-ben; tehát *anta*(.) = *anter* = cserem. *inde*(.), a' mit fentebb föltételes **eket*, *akat*-bul vélénk magyarázhatni.

A' tizes számnév alakjairul való eltérés után vegyük szemügyre még egyszer a' magy. *nyolcz*-at és *kilencz*-et. A' *nyol* és *kil*-ről már volt szó, csak az merülhet föl új kérdésként, hogy mellyik tizes alak rejlik e' két számnévben? Ajánlkozik igen is maga a' magy. *tíz* 's valóban lehetne minden nehézség nélkül *nyol-cz* = *nyol-tz*, *nyoltsz*, körülbelül mint a' cseremisiz *kanda-ksz*. De mit akar *kilencz*-ben az *n*, miután csak *kil*-t ismertük el az egyes alakjának, mellyhez legfelebb még az *e*-t számíthatni (*kile*)?

És mégis a' török, jakut, vogul stb. nyelvek azt bizonyítják, hogy ha egy nyelvben a' tizes több alakban van is meg — mind a' 8-as mind a' 9-es képzésére ugyanazon egy alak szokott fölhasználtatni. Hasonlókép *harmincz*-ban meg van *n* a' *cz* előtt, vagy ugyanazon *ncz* végzet mint a' *kilencz*-ben, még pedig egy *harmicz* mellékalakkal. Honnét származik ezen *n*? Széphangzás végett való beiktatmány-e? vagy eredetileg lényeges? Ha az utóbbit ki lehet mutatni, mindenesetre egyelőre is valószínűbb. Erre nézve van egy sejtelmünk. A' *cz* ez alakokban nem = *t + sz*, hanem egyszerű *sz* helyett áll, *) mint ebben: *vánczorogni* = *vánszorogni*; *kopacz* székelyesen = *kopasz*. *Harmincz*-ban világosan olyan tizes alak van, mellynek középső mássalszólója *sz-szé* vált, — hozzá tesszük — mellynek előhangja *m* volt, tehát a' fertebb is érintett *misz* alak, melly *három*-mal szorozva lett volna *harm-misz*, vagy segédhangzóval *har-me-misz*. Amannak megfelelne *harm-misz* (*harmicz*), emennek *harmimsz* (*harmincz*) (v. ö. *vogmuk*, **vogumk*, vagyunk). — Ezzel párhuzamban a' *kilencz*-et ebből véljük eredettnek: *kile-misz*, melly *kilemsz*, 's továbbá csaknem szükségképen lett *kilensz*, *kilencz*. Ha már a' *kilencz*-ben egy *misz*-féle tizedet teszünk föl, millyen van a' *nyolcz*-ban? E' két számnév több rokon nyelvben ugyannyira hasonképzésű egymással, hogy valahai még nagyobb hasonlatosságot szabad föltennünk a' *nyolcz* és *kilencz* végzetei között, mint a' mennyi most létezik. Sejtjük, hogy a' *nyolcz*-at ilyenféle alak előzte meg: *nyolonc* (azaz *nyolonsz*), melly össze lön szorítva erre: *nyolonc* és utoljára erre: *nyolcz*. *Ngolonc*, *nyolonsz*-ot ebből magyarázzuk:

nyolo-musz, *nyolomsz*, *nyolonsz*, mint a' kilenczet:

kile-misz, *kilemsz*, *kilensz*.

A' benne lévő kettősre nézve a' magy. *nyolcz* (*nyolomusz*) egészen egyez a' vogul *nyala-lu*-val, a' tizes alakra nézve mind a' *nyolcz* mind a' *kilencz*, illetőleg:

nyolo-musz, *kile-misz* találják párjukat a' vótják

tya-müsz, *ük-müsz*-ben, vagy szürjän

kokja-misz, *ök-misz*-ben (M. Ny. IV, 374), és ugyancsak, ha

*) Lugossy ur az Ak.Ért. 1859. 21 stb. lapján tárgyalta CELENTIS-je mégis olly kétes traditiójú, hogy nem lehet még tényként fölvenni, miután az egész táblában láthatólag több elferdítés van. Ama' *celentis* p. o. igen könnyen egy *kelencz*-nek ejtett szóbul latinosan bővített végzettel eredhetett.

a' *misz* tizes tör. *kiz* *kuz*-hoz való viszonylását vesszük tekintetbe, e' részben is a' legnagyobb összhangzásban találjuk lenni a' tör. *sze-kiz*, *do-kuz* számneveket.

Szekiz, *dokuz*-ban, a' mint már mellékesleg érintők, elejükön csonkult alakokat kell fölismernünk, a' nyolcz-beli kettősnek maradványa-lévén csak *sz* vagy utóhanggal *sze*, a' kilenczbeli egyesé csak *d*, utóhanggal *do*. Föl kell tennünk, hogy valaha teljes alakjai effélék valának : (*jiki*)-*sze-kiz* és (*oko*)-*do-kuz*, vagy amaz aránylag még eredetiebben : (*kiki*)-*te-kiz*, vonatkoztatván az egyest kettőt, a' fentebb I. alatt tárgyalt alapalakokra : *akat* és *keket*. A' szó nehézkes hosszúsága — a' számnevek gyakori szükségeltetése mellett — okadatolja a' rövidítést, melly azomban hasonlóképen egyszerű szókban is fordul elő, p. o. - tör. *szicsak* e' helyett : *isszicsak*, izzó, meleg. A' magyar *nyolcz*, *kilencz* épségesebben tartották fenn a' kettőt és egyest, talán mert más részről inkább a' tizest engedték oda az összezsugorodásnak. Összeállítjuk még egyszer a' két nyelvheli 8-as 9-es számneveket :

magy. (mostani) *nyolcz*, *kilencz* = (föltételes hajdani) *nyolomusz*, *kile-misz*
 török. (mostani) *szekiz*, *dokuz* = () (*jiki*)*sze-kiz*, (*oko*)*dokuz*.

Furcsaságul legyen még fölhozva, hogy a' jak. *agisz* = tör. *szekiz*, mint sok más szóban is, a' szóelejű tör. *sz-t* elvesztvén, a' nyolczas kifejezésére szükséges kettősből az *a-n* kívül már semmi lényegest nem foglal magában : természetesen a' megcsonkult *sze-kiz*-ben sem érezik vala már az etymologiai jelentést, 's itt valóban áll, hogy „verba valent usu.“

III.

Húsz.

A' 20, 30, 40 – 90 számnevek képzésében a' török, magyar, finn nyelvek vagy egyenlő alaku tizest szoroznak az elejébe tett egyesekkel (szuomi, lapp, cseremis, karagasz — lásd : Castrén, koibál-karagasz nyelvtanának 17. lapján), vagy egyben másban változtatják, különösen a' 20 és 30-ban rendesen másféle tizest mutatnak, 's azonkívül még tetemes összevonás által a' két alkotó szó csak nem kivehetetlenné lett.

Így a' tizesek sorában a' magy. *húsz* (huszon) és *harmincz* is külön válik a' *negyven*, *ötven* — *kilenczven*-től.

Hogy a' magy. *húsz*-nak már az értelem követelte alkatrészei a' két és tíz ($2 + 10$), arra nem kell semmi bebizonyítás, 's a' nyelvtudomány a' szó hangbeli alakjában is ez alkotó részeket ismeri fel. A' mi talán még nincs egészen megállapítva, legfelebb az, hogy millyen alakja a' tizesnek rejlik a' *húsz*-ban, e' félre ismeretetlenül összevont szóban? Vajjon maga a' magyaros *tíz*-e (*húsz* e' helyett *húcz* = *hutz*, *hutíz*?) vagy egyéb valamely tizes alak? Erre nézve a' vogul *kúsz*, osztj. *kúsz* teljes hangbeli megegyezésükben nem adhatnak fölvilágosítást; a' török *jigir-mi* elég világos ugyan, de kissé távolabb esik alakjára nézve. Az egyetlen egy, melly a' *húsz*-hoz — ámbár kissé elütve tőle — elég közel áll: a' mordvin *komsz*. Gondolom, ez egyszerűen ebből fejthető meg: *ko-musz*, azaz *ko* (*kok*, *kokt* helyett való) kettős és *musz* alakú tizesből, mellyről fentebb tevének említést, 's mellyet a' magy. *kilencz*, *nyolcz harmincz*-ban is eredetileg meglévőnek vagy megvoltnak vélünk. Erre nézt nem tartjuk valószínűtlennek azt sem, hogy a' magy. *húsz* hasonlóképen *ho-musz* (*kok-musz*-bul) *hovusz*, *housz* útján fejlődött ki, 's ekkép a' szorozott tizesek sorában *húsz* (*homusz*) és *harmincz* (*harmemisz*) épen olly párosan állottak volna egymás mellett, mint az oszmanli török *altmış*, *jetmiş* (60, 70) a' következő *szekszen*, *dokszan* (80, 90) előtt állanak. Azomban legyen ez akárhogy is, annyi bizonyos, hogy *húsz*-ban az *sz* illeti a' benne rejlő tizest; azt kell tehát az *sz*-szel járó valamellyik tizes alakkal egybevetni. De ezek megint a' *takan* fölvevttünk alapalakot csak úgy helyettesítik, hogy a' középső mássalszóló *k*-nak, megfelel az *sz*. Hát ha ezen *sz* után találunk még egy *on en* szótagot, miért ne tartanók azt épen *takan* végzete helyén állónak, 's ennél fogva magához a' tizeshez lényegesen tartozónak? Hiszen elég tizes alak van az itt kérdés alá jövő nyelvekben, melly az *n*-es végzetet világosan fölmutatja (v. ö. *don*, *uon* stb.). *On* szótaggal bővítve pedig találjuk a' *húsz*-as ezekben: *huszon-egy*, 22—29; az *egy*, *kettő* stb. hozzáadása nem kíván szükségképen összekötő szócskát; más részről pedig igen is könnyen megfogható, hogy miért csak *huszon-egy* stb.-ben maradt fenn a' *huszon* alak, míg külön állólag csak *húsz* van. *Húsz*-szá t. i. rövidült meg a' *huszon* csak akkor, mikor a' *huszon-egy* már egygyé vált, 's az *on* szótag a' szó közepén az elvetetéstől mintegy menekült vala, míg a' külön álló *huszon*-ban annak folyvást ki volt téve. E' szerint *huszon-egy*-ben az *n* csakugyan nem egyéb, mint p. o.

ötvenben is stb. A' tizenegy-ről, gondoljuk, mind ez hasonlóképen áll. ¹⁾

Hát a' magy. *egy* egyenlő eredetű volna a' tör. *bir*-rel és magyar *kile*(ncz), valamint a' *nyol*(cz) a' *kettő*-vel? *musz*, *misz* is magyar tizes lett volna, mint *ven*, *van*, még pedig egy rakás rokon nyelvek tizeseivel együtt ugyan azon egy törül szakadtak volna? Ez botrányt okozhat nem egyet e' folyóirat olvasói közül, 's azért szükségel még egypár igazoló szót erre nézve is.

Nézzük a' hangviszonylás rendszerű szabályozottságával olly annyira dicsekvő árja nyelveket, vagy inkább árja hasonlító nyelvészetet. Nem volna szerfölött nehéz annak köréből is p. o. valamely gyökszónak ugyanazon egy nyelvben előforduló nagyon változó alakjait fölmutatni. Azomban legyen elég csak a' számnevekről azt említeni, miszerint nem kevesebb látszólagos kivételeséget 's különösen szokatlanabb hangváltozásokat, összevonásokat stb. engednek, mint az áltaji számnevek.

Az árja tizes, melly a' fentebb kiindulási alapelaknak fölvetünk *takan*-nal erősen összhangzólag *dakan*(t), szanszkrit alakjában *daçan*, litvánban *deszimt* (olv. *désimt*). De azért mégis litvánul p. o. 13 = *try-lika*, a' hol *lika* a' tizes! A' különálló goth tizes *taihun* 's ezzel *fidvôr-taihun* = 14, mégis, *ain-lif* = 11, *tva-lif* = 12, a' hol *lif* = 10, — alig hinnők, hogy egy eredetű *taihun*-nal, ha nem volna litván *lika* is, a' mi még valamicskével közelebb áll az eredeti *dakan*-hoz. A' szanszkrit 20 = *vi-ncati* (görög *fixati* = *εἴκοσι*, *trin-çat* = 30, tehát a' tizest kifejező része *çat* már korántsem az épséges *daçant* alak, stb. stb. Csak ennyit a' számnevek különös változékonyságát illetőleg, mellyet ha a' hasonlító nyelvészet egyik terén tényként elhiszünk midőn egy másik terén — az áltaji nyelvek körében — hasonló tüneményekre találunk, azoktól se tagadjunk el minden lehetőséget és valószínűséget. ²⁾

¹⁾ Ezen fölvet szerint a' néhol hallható *huszanegy*, *huszankettő* stb. volna a' helyes. H. P.

²⁾ Annál kevesbbé már azért is, hogy nehéz volna túltenni szerző úrnak kitűnő éles látásán és tárgyalási ügyességén. H. P.

A' görög hangsúly.

(Tekintettel Szepesi Imre úr értekezésére a' pesti gymnasiumnak 185 -ki tudósítványában).

A' hangsúly a' legrégibb idők óta nagy szerepet játszott a' görög szó kiejtésében. Már Pláto beszél (Sophista, 253. l.) éles és tompa hangsúlyu hangzókról (περὶ τοὺς τῶν ὀξέων καὶ βαρέων φθόγων); és azt is mondja (Cratylus, 399. l. A.), hogy némelykor megváltoztatjuk a' hangsúlyt (τὰς ὀξύτητας μεταβάλλομεν; például a' *Αὐτὸ φίλος* mondatból egy szót képezhetünk (*Δίφίλος*), a' *φίλος*-ban az iótát nem *élesen*, hanem *tompán* hangsúlyozzuk (ἀντὶ ὀξείας τῆς μέσης συλλαβῆς βαρεῖαν ἐφθεγγάμεθα). — Aristoteles (περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχ. 21. fejj.) οἶ-t és οὐ-t különbözteti meg, mivel az előbbit *élesebben*, az utóbbit *tompábban* ejtjük. Οὐ γὰρ τὸντὸ σημαίνει ὀξύτερον τὸ δὲ βαρύτερον ὀρθέρ. A' *Rhetoricában* is említi (III, 1), hogy ennek föladata tanítani, miként éljünk *éles*, *tompá* és *közép* hangsúlylyal (πῶς δεῖ χρησθῆναι τοῖς τόνοις, οἷον ὀξεία καὶ βαρεῖα καὶ μέση). Hogy a' *közép* hangsúly alatt a' circumflexust értette, onnan világlik ki, mivel a' scholiasta azt mondja thrák Dénes grammaticájához (Bekker-kiad. 756. l.): „a' mit a' zenészek *középnek*, azt a' nyelvészek circumflexusnak nevezik.

Midőn Nagy-Sándor hódításai óta a' görög nyelv számos népek között elterjedett, ezek nem hangsúlyozták mindig a' görög szavakat a' görög nyelv természetéhez képest, még magában egyiptomi Alexandriában sem, a' görög művészet és tudomány később i középpontjában. Azért szükséges volt olly külső eszközről gondoskodni, melly által minden idegen tanuló azonnal helyesen hangsúlyozhassa a' görög szavakat. Ezt föltalálta a' byzanti Aristophanes (szül. a' III. szd. 2-dik felében Kr. é.), kiről joggal mondható Wolf (Prolegom. in Homer. 218. l.): „Primus idem grammaticae

linguae graecae, maxime analogicam et reliquas partes, quae discretis nunc professionibus a philosophis tractantur, accuratius rimatus est.“ — Ő hozá be t. i. a' maiglan használt hangsúly- és hangmennyiségjeleket. Művét folytatá az ő tanítványa Aristarch, a' ki Archiloch, Alcaeus, Aeschyl, Sophocles, Aristophanes (a' vigjátékiró), Pindar, Anacreon, Jon, Aratus munkáit és a' homéri költeményeket ékjelekkel látta el. — Utána irtak a' görög hangsúlyról Augustus császár korában Trypho és Tyrannio; Augustus kora után pedig Philoxen, ascaloni Ptolemaeus, Alexion, Apollonius Dyscolus, Porphyrr. De ezeket sokkal felülmulta Herodián, Apollonius Dyscolus fia. Munkájának tartalmát ismerjük a' Kr. utáni II. szdban élt Arcadius iratából: *περὶ τόνων*. — Ezen időtől fogva Konstantinápoly bukásaig 's innen Görögország föltámadásaig minden görögül irt görög nyelvtan a' régiek nyomán adja elő a' hangsúly szabályait. 'S ezeket a' jelenkori (úgynevezett új) görögök is követik. Azért nagyon okszerűleg állíthatják, hogy ők úgy ékjelezik és hangsúlyozzák a' görög nyelvet, mint az ógörögök.

Azonban Szepesi Imre úr másról iparkodik meggyőzni bennünket a' pesti Kegyes tanítórendi nagygymnasiumról 185³/₉-ik tanévre szóló tudositványban. Szükségesnek tartom tehát, az ő értekezését bővebben ismertetni és az *audiatur et altera pars* elve szerint ellenészrevéteimet is közölni.

„Csak a' gyökszó az (mondja Sz. úr az 5-ik lapon), melyet hangsúlyozni elkerülhetlenül szükséges, mert csak ez által válik a' származék vagy összetét érthetővé. Ha elveszem a' gyöktől a' hangsúlyt, elvettem a' szónak érthetőségét Ha tehát képtelenséget állítani nem akarunk, meg kell vallanunk, hogy a' holt (?) görög nyelv is egykor olly sajátságú vala, mint a' mi élő nyelveink. A' görögök is egykor, mint élő népek élő nyelvvel birtak és a' hangsúlyt, mint mi a' gyökszóhoz kötötték.“

Sz. úrnak egész okoskodását megczáfolja a' latin nyelv. A' M. Nyelvészeti ismertette (II. évf. I. füz.) Weil és Benloew munkáját: *Théorie générale de l'accentuation latine*, mellyben bebizonyítatik, hogy a' latin hangsúlyt egészen a' szó mennyisége 's épen nem az értelménye igazgatja (18. l.). Az onnan is kitetszik, mivel a' perfectumnak kettőzött tagja gyöngébb a' *gyöktagnál*, mindazáltal rajta van a' hangsúly, ha megengedi a' mennyiség, *nem a' gyöktagon*; p. o. *pépuli, cécini, mémíni* (19. l.). — A' szanszkrit hangsúlyozás

is *rendesen* azon tagot emeli ki, melly a' gyöknek értelményét *módosítja*, tehát az *előragot*, *kettőzést*; az az, kevés kivétellel az utolsó tényező (*le dernier déterminant*, a' mint mondják Weil és Benloew. M. Nyelvészeti II. évf. 105. l.) határozza meg a' hangsúly helyét.

„Csak az újabb déli nyelvek (folytatja Sz. úr), mellyek kedvezőtlen körülmények közt, két vagy több nyelvnek erőszakos összerombolása után, azoknak gyászos maradványaiból tapadtak egygyé, hangsúlyozzák a' végszótagokat.“

Miképen lehet ezt megegyeztetni Sz. úrnak Hellen Nyelvta-
nával, mellyet Kühner és mások után fordított? Ott világosan ta-
nitja (10. és 11. §.), hogy az ógörögben vannak *végéles* és *vég-haj-*
tott ékezetű szavak, mellyek hangsúlya a' végszótagon van. —
Egyszer azt mondja Sz. úr, hogy a' görög nyelv csak a' gyökszó-
hoz köthette a' hangsúlyt; másszor pedig (ugyanazon 5-dik lapon)
azt tanítja, hogy az ógörögben a' szóknak végétől három tagot szá-
mitva, „ezek közül *bár mellyiken* állhat az éles *ékjel*“. Látni való,
hogy Sz. úr ellenmondásban forgolódik. Apollonius tanúsága sze-
rint (de pronom. 119. l.) a' dórok a' végszótagokat szerették hang-
súlyozni. *Δωρεὶς ἐπὶ τὸ τέλος φιλοῦσι τὴν ὀξεῖαν προάγειν*. Már pedig
a' dórok nagyon ősi népet alkottak, annyira, hogy ódonságuk tönkre
teszi Sz. úrnak egész okoskodását. 'S gondoljon csak a' szanszkrit
nyelvre. Ebben szintén háromféle hangsúly volt: udátta (éles),
anudátta (tomp) és svarita (nyújtott). Ezen utóbbival éltek 1-ór
midőn *hangsúlyos véghangzó* hangsúlytalan kezdő hangzóval össze-
folyt. 2-or midőn *hangsúlyos kihangzó* é vagy á után hangsúlytalan
a elidáltatik. (Bopp: Kritische Grammat. d. Sanskrita-Sprache.
Berlin. 1845. 30. §.). Ki hinné tehát Sz. úrnak, hogy csak az újabb
déli nyelvek hangsúlyozzák a' végszótagokat?

„De a' mi a' hangsúlyozás szabályának következetességét il-
leti (mondja szerk. 5. l.), ebben épen olly állandóak az újabb mint
a' régibb nyelvek. Csakugyan nevetségesnek találná a' franczia,
ha valaki e' szót *parlerais*, máskor *parlérais*, máskor ismét *parlerais*-
nak ejtené. Még is ha az éles ékjel az ógörögben az újgörögök ki-
ejtése szerint egy megnyújtandó hangnak jele lenne, akkor a' gyö-
kök számtalan illy hangsúlyváltoztatáson mennének keresztül; és
merjük kérdezni, nem kellene e' hangsúlyváltoztatásnak az ógörög-
ben szintén olly ferdének föltűnni, mint egyéb újnyelvekben, ha
az imezekben lábra kapna?“

A' francia nyelv példájából nem következik, hogy az ógörögben nem volt hangsúlyváltoztatás ugyanegy szóban. Ezt maga szerző úr is bevallja ezen szavaival : „Míg a' magyarban mindig az első, a' francziában pedig az utolsó szótagra van szorítva a' hangsúly, addig a' görögben talán arra rendeltetvék (kik vagy mik?), hogy mint a' kellemesen csörgedező pataknak játszó hullámai, már itt már ott merülvén föl, mind a' szemek- mind a' füleknek bájjátékos tüneményt mutatnak : úgy itt a' *változó és költöző hangsúlyok*, mint a' levegőben játszódozó hanghullámok, a' léleknek éberséget, a' füleknek nem megvetendő zenebájt szerezzenek.“ (7—8. l.). — Ez csakugyan dithyrambicus magasztalása annak, a' mit Sz. úr két lappal előbb képtelenségnek tüntetett föl! — Ha nevetséges volna a' francia *parlerais*-ban majd az egyik, majd a' másik szótagot hangsúlyozni; nem így volt ez az ógörögöknél. Például szolgálhat *ἀνθρωπος, ἀνθρώπων, μούσα, μούσαις, μόνων, σῶμα, σώματος, σωμάτων*, hol ugyanegy szónak majd egyik majd másik tagját hangsúlyozták. Ezt tanítják a' dialectusok is. A' dórok minden jövő időalakot *véghajtottan* ejtettek; péld. *ἀποιώω* helyett *ἀποισῶ, κοιμῶω* h. *κοιμῶ*. (Gregor. Corinth. de dialecto dorica. §. 49). Az *oi*-ra végződő többes számú neveket és részesülöket a' *végmásodikán* élesen hangsúlyozták, péld. *φιλόσοφοι* helyett *φιλοσόφοι*, — *καλούμενοι* h. *καλονόμενοι*. (U. o. 123. §.). Ugyanezt tették az aoristus többesének 3-dik személyében, péld. *ἔφασαν* h. *ἐφάσαν*, — *ἔλυσαν* h. *ἐλύσαν*, (u. o. 127. §.) a' mint ezt még a' mai görög népnyelv is teszi. (L. Mullach : Grammatik der griechischen Vulgarsprache. 144. l., melyet a' M. Nyelvészet III. foly. 247. stb. lapj. ismertettem). A' 3-dik declinációhoz tartozó több nevet is a' többes genitivusában *véghajtottan* ejtettek, jöllehet az Atticusoknál másodvégélesek voltak, péld. *παιδων, πάντων* helyett *παιδῶν, παντῶν*. (U. o. 128. §.). — Az aeolok a' végéles hangsúlyu neveket másodvégélesekül ejtették, péld. *καλός, σοφός* helyett *κάλος, σόφος*. (Gregor. Corinth. de dial. aeol. 48. §.); de az előjárókat és kötszókat végélesen, mint *ἀνά, κατά, διά, μετά, ἀντάρ, ἀτάρ*. „Accentum habent praepositiones accutum in fine, tam apud Graecos quam apud Latinos . . . quod Aeoles quoque, quamvis fugiant in fine acutum, in hac parte solent servare.“ (Priscian. XIV. 584.).

Ezen hamis előzmények után így okoskodik Sz. úr az 5—6 lapon : „A' mondottakból önkényt foly, hogy az éles ékjel, úgy a'

Odyss. X, 60 : βῆν εἰς Αἰόλον κλυτὰ δώματα, τὸν δ' ἐκίχανον.

„ XVII. 15 : Κύσσε δέ μιν κεφαλὴν τε καὶ ἄμφω φάεα καλὰ.

Az Ἄρης α-ja, az ὕδωρ υ-ja, az ὄφεις ο-ja, a' τετρακύνκλοι α-ja, az Αἰόλον ο-ja, a' φάεα első α-ja rövidke, és még is ezen versekben hosssuak, mivel *éles hangsúlyuk* van. Az *éles hangsúly*nak ezen hatását a' rövid hangzóra bizonyítja a' scholiasta Hephaestion *Enchiridionához* (Gaisford-kiad. 159. l.) : δεύτερος τρόπος τῶν βραχείαν εἰς μακρὰν ἀναφερόντων, ὁ διὰ τῆς ὀξείας. Αὕτη οὖν ἡ ὀξεῖα ἐπικειμένη τινὶ τῶν βραχέων, μὴκύνει. És továbbá tanítja (162. l.), hogy az *éles hangsúly*u szótag nagyobb (μείζων) mint a' tompa; péld. *καλός*-ban a' *λός* szótag nagyobb mint *φίλος*-ban a' *λος*, mivel az időnek némi lassúsága áll be az *éles hangsúly által*, γίνεται γὰρ βραδύτης τις τοῦ χρόνου διὰ τῆς ὀξείας. Az az, *καλός*-ban *hosszabban* kell kiejteni az o-t, mint *φίλος*-ban, jóllehet monná rövid. — Eustathius is magyarázván az Ilias IV, 338 versét : ὦ νιέ Πετεῶο, Διοτρεφὸς βασιλῆος, mondja, hogy *νιέ* az *ε* hosszúnak vétetik, mivel *éles hangsúlyu* (διὰ τὴν ἐπικειμένην ὀξεῖαν). Ugyan ezeket tanítja a' scholiasta thrák Dénes grammaticájához (Bekker-kiad. 831. l.).

Ha tehát a' homéri költemények korában az *éles hangsúly* sokszor megnyújtotta a' rövid hangzókat, minő joggal lehet állítani, hogy az újjörög nyelv, melly szintén ezt teszi, ellenkezik az ógörög természetével, vagy hogy azt elferdítette? Vajjon nem kell-e azt gondolnunk, hogy a' költők a' rövid, de *éles hangsúlyu*, hangzót csak azért használhatták hosszú gyanánt, mivel a' közönséges életben azt megnyújtják vala? — Ha továbbá Sz. úr is azt tanítja (Hell. Nyelvt. III. R. I. Függ. 2. §. 5—6.), hogy a' szökkenésnek (arsis) azon ereje van, hogy a' *rövid szótagot hosszúvá teheti*, hogy gyakran Homérnál a' *rövid hangzó* a' csökkenésben (thesis) is *hosszúnak* vétetik; minő logicánál fogva állíthatja, hogy az újjörög nyelv, megnyújtván a' rövid hangzót, ellenkezik az ógörögnek természetével? Ezt bizony maga Sz. úr sem hiszi, mert a' λέγετε szóról ezt mondja (7. lap.) : „a' harmadiknak a' végétől, *noha rövid*, van valamije, a' mivel a' többi nem bir, *van t. i. éles ékjele*, mi arra mutat, hogy kiemelve kell mondani, *tehát a' kiejtésben önmagától legalább a' fülnek*, mellynek tiszte a' hangok minőségéről itélni, könnyű *hosszúvá válik*.“ — Így czáfolja meg önmagát Sz. úr!

Igaz-e másodszor, hogy az újjörög nyelv a' hangsúlyban a' régivel ellenkező szabályokat állít föl?

Az újjörög nyelv épen úgy különbözteti meg az *oxytona*, *paroxytona*, *proparoxytona*, *perispomena*, *properispomena*, *barytona*, szavakat, mint a' régi. Az éles ékjel csak a' végharmadik, vagy utolsóelőtti, vagy utolsó szótagon állhat. A' tompa csak a' végszótagon, ha más szó következik utána. A' hajtott csak a' végmásodik vagy utolsó hosszú szótagon. (Possart : Neugriechische Grammatik. Leipzig 1834. 20 és 21. §.). Nem tanítják-e ugyan ezt a' nyelvészek az ógörögre nézve? A' következő példákból még inkább kiderül, hogy az újjörögök a' szavak különféle alakjaiban úgy alkalmazzák az ékjeleket mint a' régiek.

I. Declinatio.

Ógörög és újjörög mivelt nyelv:	újjör. népnyelv:	újjör. prónyelv:
ὁ Ἀναίας	ὁ Ἀναίας	ὁ Ἀναίας
τοῦ Ἀναίου	τοῦ Ἀναία	τοῦ Ἀναία
τῷ Ἀναίᾳ	εἰς τὸν Ἀναίαν	στὸν Ἀναία
τὸν Ἀναίαν	τὸν Ἀναίαν	τὸν Ἀναία
ὦ Ἀναία	ὦ Ἀναία	ὦ Ἀναία
οἱ Ἀναίαι	οἱ Ἀναίαις	οἱ Ἀναίης
τῶν Ἀναίων	τῶν Ἀναίων	τῶν Ἀναίων
τοῖς Ἀναίαις	εἰς τοὺς Ἀναίαις	στοὺς Ἀναίης
τοὺς Ἀναίας	τοὺς Ἀναίαις	τοὺς Ἀναίης
ὦ Ἀναίαι	ὦ Ἀναίαις	ὦ Ἀναίης.

ὁ πολίτης	ὁ πολίτης	ὁ πολίτης
τοῦ πολίτου	τοῦ πολίτη	τοῦ πολίτη
τῷ πολίτῃ	εἰς τὸν πολίτην	στὸν πολίτη
τὸν πολίτην	τὸν πολίτην	τὸν πολίτη
ὦ πολίτα	ὦ πολίτα	ὦ πολίτα
οἱ πολῖται	οἱ πολῖταις	οἱ πολῖτες
τῶν πολιτῶν	τῶν πολιτῶν	τῶν πολιτῶν
τοῖς πολίταις	εἰς τοὺς πολῖταις	στοὺς πολῖτες
τοὺς πολίτας	τοὺς πολῖταις	τοὺς πολῖτες
ὦ πολῖται	ὦ πολῖταις	ὦ πολῖτες.

ἡ μέλισσα	ἡ μέλισσα	ἡ μέλισσα
τῆς μέλισσης . . .	τῆς μέλισσας . . .	τῆς μέλισσας
τῇ μέλισσῃ	εἰς τὴν μέλισσαν . .	στὴν μέλισσα
τὴν μέλισσαν	τὴν μέλισσαν	τὴν μέλισσα
ὦ μέλισσα	ὦ μέλισσα	ὦ μέλισσα
αἱ μέλισσαι	αἱ μέλισσαις	ἡ μέλισσες
τῶν μέλισσῶν . . .	τῶν μέλισσῶν	τῶν μέλισσων
ταῖς μέλισσαις . . .	εἰς ταῖς μέλισσαις . .	σταῖς μέλισσες
τὰς μέλισσας	ταῖς μέλισσαις	ταῖς μέλισσες
ὦ μέλισσαι	ὦ μέλισσαις	ὦ μέλισσες.

Innen látszik, hogy csak a' pórnyelvben marad meg a' hangsuly minden ejtegetési esetben azon a' szótagon, mellyen az egyes számu nominativusban volt. Erre azonban az ógörög nyelv is nyújt példákat, és pedig az úgynnevezett attikai 2-dik ejtegetésnél τὸ ἀνώγειν, τοῦ ἀνώγειν, τῷ ἀνώγειν, τὰ ἀνώγειν, τῶν ἀνώγειν, τοῖς ἀνώγειν; azután a' 3-dik ejtegetésü rövid ις-ra végződő neveknél, πόλις, πόλεως, πόλεων; hol szabályszerűleg a' hosszú véghangzó miatt a' végmásodik szótagot kellene hangsulyozni. — Magát az ejtegetést illetőleg sziveskedjék a' tisztelt olvasó Mullach nyelvtanának ismeretetését kezéhez venni, mellyet a' M. Nyelvészet III. foly. 247 stb. I. közlöttem.

II. Declinatio.

ógörög és újgörög
nívelt nyelv:

újgörög népnyelv:

újgör. pórnyelv.

ὁ ἄνθρωπος	ὁ ἄνθρωπος	ὁ ἄνθρωπος
τοῦ ἀνθρώπου . . .	τοῦ ἀνθρώπου	τοῦ ἀνθρώπου
τῷ ἀνθρώπῳ	εἰς τὸν ἄνθρωπον . .	στὸν ἄνθρωπο
τὸν ἄνθρωπον	τὸν ἄνθρωπον	τὸν ἄνθρωπο
ὦ ἄνθρωπε	ὦ ἄνθρωπε	ὦ ἄνθρωπε
οἱ ἄνθρωποι	οἱ ἄνθρωποι	οἱ ἀνθρώποι
τῶν ἀνθρώπων . . .	τῶν ἀνθρώπων	τῶν ἀνθρώπων
τοῖς ἀνθρώποις . . .	εἰς τοὺς ἀνθρώπους . .	στοὺς ἀνθρώπους
τοὺς ἀνθρώπους . . .	τοὺς ἀνθρώπους	τοὺς ἀνθρώπους
ὦ ἄνθρωποι	ὦ ἄνθρωποι	ὦ ἀνθρώποι.

A' melléknevek hangsulya mozdulatlan a' pórnyelvben, mint az első ejtegetésnél; péld. ἄγριος, ἄγριων, ἄγριους. — Hogy az ἀνθρώποι dorismus, már fölebb emlitém.

III. Declinatio.

őgörög és újgörög
mivelt nyelv.

újgörög népnyelv.

újgör. prónyelv:

ó άρχων	ó άρχοντας	ó άρχοντας
του άρχοντος	του άρχοντα	του άρχοντα
τω άρχοντι	εις τον άρχοντα	στον άρχοντα
τον άρχοντα	τον άρχοντα	τον άρχοντα
ω άρχον	ω άρχοντα	ω άρχοντα
οί άρχοντες	οί άρχοντες	οί άρχοντες
των άρχόντων	των άρχόντων	των άρχόντων
τοις άρχονσι	εις τους άρχοντας	στονς άρχοντες
τους άρχοντας	τους άρχοντας	τους άρχοντες

ή γυνή	ή γυναίκα	ή γυναίκα
της γυναικός	της γυναίκας	της γυναίκας
τη γυναικί	εις την γυναίκα	στην γυναίκα
την γυναίκα	την γυναίκα	την γυναίκα
ω γύναι	ω γυναίκα	ω γυναίκα
αί γυναίκες	αί γυναίκες	ή γυναίκες
των γυναικῶν	των γυναικῶν	των γυναικῶν
ταις γυναιξί	εις τὰς γυναίκας	σταίς γυναίκες
τὰς γυναίκας	τὰς γυναίκας	ταις γυναίκες

ή γνώσις	ή γνώσις	ή γνώσις
της γνώσεως	της γνώσης	της γνώσης
τη γνώσει	εις την γνώσιν	στην γνώσιν
την γνώσιν	την γνώσιν	την γνώσιν
ω γνώσι	ω γνώσι	ω γνώσι
αί γνώσεις	αί γνώσεις	ή γνώσεις
των γνώσεων	των γνώσεων	των γνώσεων
ταις γνώσεσι	εις τὰς γνώσεις	σταίς γνώσεις
τὰς γνώσεις	τὰς γνώσεις	ταις γνώσεις.

Számnevek.

Ógör. és úgörög művelt nyelv. Újgör nép- és prónyelv.

1. εἷς, μία, ἓν	ἕνας, μία, ἓνα
2. δύο, δύο	δύο, δύο
3. τρεῖς, τρία	τρεις, τρία
4. τέσσαρες, τέσσαρες,	τέσσαρες, τέσσαρα
4. πέντε	πέντε
6. ἕξ	ἕξ
7. ἑπτὰ	ἑπτά
8. ὀκτώ	ὀχτώ
9. ἐννέα	{ ἐννέα, ἐννεά, { ἐννιά (enya)
10. δέκα	δέκα
11. ἑνδεκα	ἑνδεκα
12. δώδεκα	δώδεκα
13. τρεῖς καὶ δέκα	δεκατρεῖς
14. τέσσαρας καὶ δέκα	δεκατέσσαρες
15. πεντεκαίδεκα	δεκαπέντε
16. ἑκαίδεκα	{ δεκαῖξ, δεκάξε, { δεκάξ, δεκάξη
17. ἑπτακαίδεκα	δεκαεπτά, δεκαεπτά
20. εἴκοσι	εἴκοσι
30. τριάκοντα	τριάντα
40. τεσσαράκοντα	ταρά́ντα
50. πενήκοντα	πενή́ντα, πεντήντα
60. ἑξήκοντα	ἑξή́ντα
70. ἑβδομήκοντα	ἑβδομή́ντα
80. ὀγδοήκοντα	ὀγδοή́ντα, ὀγδόντα
90. ἐνενήκοντα	ἐνενή́ντα
100. ἑκατόν	ἑκατόν
200. διακόσιοι	διακόσιοι
300. τριακόσιοι	τριακόσιοι
400. τετρακόσιοι	τετρακόσιοι
1000. χίλιοι	χίλιοι
2000. δισχίλιοι	δύο χιλιάδες.

Személyes névmás.

Ógör. és újgör. mivelv nyelven Újgör. nép- és pórnyelven.

ἐγώ	ἐγώ, ἡγώ
ἐμοῦ, μοῦ	ἐμενοῦ
ἐμοί, μοί	εἰς ἐμένα, σεμένα
ἐμέ, μέ	ἐμένα
ἡμεῖς	ἐμεῖς, μεῖς
ἡμῶν	μας
ἡμῖν	εἰσεμαῖς, σ' ἐμαῖς
ἡμᾶς	ἐμαῖς, μαῖς

I g e.

γράφω	γράφω
γράφεις	γράφεις
γράφει	γράφει
γράφομεν	γράφομεν, γράφομε
γράφετε	γράφετε
γράφουσι	γράφουν, γράφουνε

ἔγραφον	ἔγραφα, ἡγραφα
ἔγραφες	ἔγραφες, ἡγραφες
ἔγραφε	ἔγραφε, ἡγραφε
ἐγράφομεν	ἐγράφαμεν, ἡγράφαμε, γράφαμε
ἐγράφετε	ἐγράφετε, ἡγράφετε
ἔγραφον	ἔγραφαν, ἡγράφανε, γράφανε

ἔγραψα	ἔγραψα, ἡγραψα
ἔγραψας	ἔγραψες, ἡγραψες
ἔγραψε	ἔγραψε, ἡγραψε
ἐγράψαμεν	ἐγράψαμεν, ἡγράψαμε, γράψαμε
ἐγράψατε	ἐγράψατε, ἡγράψατε, γράψατε
ἔγραψαν	ἔγραψαν, ἡγράψανε, γράψανε.

Előjárók

Igehatározók

Kötőszók

ógör. és újgör. mivelt,
nép-pórnyelvben:

ἀντί, ἀπό, δια, εἰς,
ἐν, ἐκ, ἐξ, ἐπὶ, μετά,
παρά, περί, πρὸ, πρὸς.

ógör. újgör, miv. nép-
és pórnyelv:

ἐπάνω, ὑποκάτω, ἔως,
χωρὶς, δίχως, μάλιστα,
μήτε, μηδέ, πότε, τότε,
ἴσως, καλῶς, φρονί-
μως, αὐρῶν, ἐκεῖ, ἔξω
stb.

ógör. újgör, miv. nép-
és pórnyelv:

καί, εἰ, ἄν, μὲν, δέ, ὅτε,
ἄρα, ὅμως, ἀλλά, ὅπως,
ἦτοι, ἐπειδή, ἐπεὶ stb.

Mind ez megdönthetlenül bizonyítja, hogy az újgörög nyelv nem állít föl a' hangsúlyban a' régivel ellenkező szabályokat. — Jóllehet a' mai görögök kiejtése nem tartja meg a' szótagok hangmennyiségét, azért még is nyelvtanaikban az *s* és *o* mint rövid, *η* és *ω* mint hosszú, *α*, *ι*, *υ* mint kétes hangzók fordulnak elő, mivel a' hajdani hangmennyiség még most is van befolyással az ejtegetésre, hajlításra és hangsúlyozásra, épen úgy mint régenten. (Mullach. 109. l.). — 'S jegyezzük meg egy úttal, hogy a' régi görögök sem beszéltek a' hangmennyiség szerint. Ezt csak a' költemények szavalásában ejtették. Aristoxen (Harmonic. Elem. 9. l.) ugyanis azt mondá, hogy különbség van a' *folytonos* (συνεχής) és *szakaszos* (διαστηματική) hangoztatás között 's hogy a' ki az utóbbit követi, az nem beszél, hanem énekel. Alább pedig (20. l.) világosan kijelenti, hogy a' zenészeti előadás nem ügyel a' hangsúlyra: δεῖ τὴν φωνὴν ἐν τῷ μελωδεῖν τὰς μὲν ἐπιτάσεις (hangemelés) τε καὶ ἀνέσεις (hangcsökkenés) ἀπαρεῖς ποιῆσθαι. Innen következik, hogy a' prozát a' hangsúly szerint kell olvasni. —

Sz. úrnak azon ellenvetése (9. l.), hogy az újgörög ejtés szerint két különböző hangmennyiségű szó a' kimondásban tökéletesen egybe vág, úgy hogy például *ὄνος* (szamár) és *ὦνος* (ár) teljesen egyformán hangzik, semmit sem nyom. Az ógörögben is vannak egyféleképen hangzó 's még is különböző jelentésű szók, mint *ἰδοῦ* (lásd, vide) és *ἰδοῦ* (íme, ecce); *κῆρ* (szív) és *κῆρ* (halál); *μνημεία* (emlékezet), *μνημεῖα* (emlékek); *πῆ* (merre) *πή* (valahol); *φῶς* (világosság), *φῶς* (ember, férfit) és *φῶς* (égéshólyag); *ῥῆμοι* (vállak), *ῥῆμοι* (jaj); *ῆ* (vagy), *ῆ* (valóban); *πλέων* (hajózó), *πλέων* (több). Ezen

utóbbiról már Aristoteles mondá (Költész. YXVI, 20): τὸ γὰρ πλεὼν ἀμφιβολὸν ἐστίν. 'S épen az ἀμφιβολία létezése bizonyítja, hogy az ógörögben több külön jelentésű szó egyféleképen hangzott. Illyen többi között az ἀλλήτοις πέπτωκεν is. Ezt már a' régiiek kétféleképen magyarázták, vagy: ἀλλή τοις πέπτωκεν (a' ház háromszor összedőlt), vagy: ἀλλήτοις πέπτωκεν (a' fuvolyásnő elesett). L. Laërti Diogenes. VII, 62.

Ugyan ezt látjuk a' magyarban is; például *él* = 1. vivit; 2. acies; 3. cuspis; 4. frons. — *Fél* = 1. timet; 2. dimidium; 3. pars litigans; 4. proximus. — *Szél* = 1. ventus; 2. apoplexia; 3. margo, ora; 4. finis, terminus, confinium; 5. latitudo. 6. plagula.

Sz. úr szerint tehát azt kellene következtetnünk, hogy *szél* = ventus, nem hangozhatik mint *szél* = margo; vagy *él* = vivit, nem úgy mint *él* = acies. — Nemde az élet gyakorlata kinevetne benünket? Következőleg az ὄρος (szamar) is épen úgy hangozhatik, mint ὦρος (ár), a' nélkül, hogy e' miatt a' mai görög ejtést elítélhetnők.

De lássuk Sz. úrnak további okoskodását a' 9-dik lapon: „Ezen megnevezés is προσῳδία (accentns), tulajdonképen hozzáéneklés, inkább a' zenére mint a' beszédre vezethető vissza. Csodálatosnak látszhatik ugyan ezen állítás, de annak valóságáról könnyen meggyőződhetik, ki Athenaeusnál a' καρίδες és καρίδες szó fölötti vitát olvasta, hol a' két szó között más különség nem is gondolható, mint az, hogy az utóbbi esetben az ióta, mellyet Araros megnyujtva mondott ki, hosszú, az első esetben pedig rövid. Ha pedig rövid az ióta, mit jelentsen ez mást, mint rövid szótagot?”

Athenaeus e' két szóról a' III. Könyv 66—67-dik §§-ban beszél a' 105—106 lapon. Ott szó sincs valami vitáról. Ő csak azt mondja, hogy némelly *költők*, mint Archestrat, Ararus, Eubulus, Anaxandrid, Ophelio hosszúnak, más *költők* pedig, mint Eupolis, rövidnek ejték *verseikben* az iótát, 's idézi a' verseket is, mellyekben az ióta majd hosszú, majd rövid. Ezen példa tehát, hogy Sz. úr szavaival éljek, *inkább a' zenére mint a' beszédre vezethető vissza*. A' zenéhez pedig alkalmazkodott a' költészet, verselés is. De innen semmiképen sem következik, hogy a' *prózában* καρίδες nem hangozhatott épen úgy mint καρίδες. Hiszen láttuk már, hogy a' homéri költeményekben is hosszuan kell gyakran kimondani a' *rövid* hangzót. Azt is láttuk Aristoxenből, hogy más a' költemény 's más a' próza

olvasása. Azomban hallgassunk ki egy más tanut is. Longinus az ő előbeszédében (*προλεγόμενα*) Hephaestion *Enchiridion*ához (Gaisford-kiad. 147—149. l.) a' *metrum* és *rhythmus* közötti különbséget említvén, azt mondja, hogy a' *metrum* verslábak szerkezete lévén, mindig állandóan megállapított időkkal bir; ellenben a' *rhythmus* kényekedve szerint csavarja az időket (*ὡς βούλεται ἔλκει τοὺς χρόνους*) és sokszor a' rövidet *hosszuvá teszi*. Azért gyakran nem vesszük észre kötetlen beszédben a' *metrumot*. Így Demosthenes-nél (Koszor. 275. l.) ezen szavakban: *τὸν γὰρ ἐν Ἀμφίση πόλεμον, δι' ὃν εἰς Ἑλλάτιαν ἦλθε Φιλίππος*, egy egész 's egy negyed hexameter rejlik, t. i. *Τὸν γὰρ ἐν | Ἀμφίσ | ση πόλε | μον, δι' ὃν | εἰς Ἑλλά | τιαν ἦλθε Φί | λιππος*.

De prózai kiejtése miatt (*διὰ τὸ πεζὴν οὔσαν τὴν προφορὰν*) kikerülte a' hallgatók figyelmét. — Longinus szavaiból természetesen következik, hogy a' prózában nem mondták ki a' hangzókat *mennyiségök* szerint, mert ez a' *metrum* sajátága; hanem *rhythmus* szerint; ez pedig sokszor *megnyújtva* ejté a' rövid szótagokat. Ebből ujolag kitünik Sz. úr állításának alaptalan volta, hogy a' görög rövid hangzót nem lehet megnyújtva kiejteni.

Sz. úr továbbá így okoskodik a' 9—10 lapon: „A' nyújtott ékjel mindig csak hosszú szótagon áll, ez tehát a' hosszú szótagnak állandó és elvitázhatlan jele; de a' nyújtott ékjelen kívül nincs a' görögben más, mint az éles; mit jelentsen tehát az éles ékjel egyebet, mint rövid szótagot? Áll ugyan az éles ékjel néha (?) hosszú szótagon is, pl. *γινώσκω, ποιμὴν*, de ezen hangzók is csak tetszetesen (?) hosszúak, mert *γινώσκω*-ban a' tö *γνό-ω*. Ebben is *ποιμὴν* az *η*-nak nincs hosszú értéke, különben miként lehetne *ποιμὴν*-ből *ποιμένος*?“

Ugyan mellyik görög nyelvész tanította valaha, hogy a' görög hosszú hangzók vágy *valódilag* vagy *tetszetesen* hosszúak? Mindegyik csak azt tanítja, hogy vannak hosszú, rövid és kétes hangzók. A' *valódi* és *tetszetes* hosszúságuk, szerencsétlen találmány némi képtelenségek oltalmára. Pusztá ráfogás tehát, hogy *γινώσκω*-ban az első *ω*, *ποιμὴν*-ben az *η* csak tetszetesen hosszúak azon hihetetlen okból, mivel az előbbiben a' tö *γνό-ω*, a' másodiknak genitivusa pedig *ποιμένος*. Ezen furcsa okoskodás szerint a' magyar mondatban: „látom a' fiát“ az utolsó szó *a*-ja csak tetszetesen hosszú, mivel ugyan azon szó *a*-ja e' mondatban: „ez az ő fia“ rövid.

Voltak ugyan, kik régenten állították, hogy a' szótagok hossza- és rövidségének nincsen ugyanegy természete, hanem hogy a' hosszúaknál hosszabbak is, a' rövideknél rövidebbek is vannak, mint halicarnassi Dénes (XV, 104): *μήκους δὲ καὶ βραχύτητος συλλαβῶν οὐ μία φύσις, ἀλλὰ καὶ μακρότεραι τινὲς εἰσι τῶν μακρῶν καὶ βραχύτεραι τῶν βραχειῶν*, — és Quintilian (IX, 4, 84): „Sit in hoc quoque aliquid fortasse momenti, quod et longis longiores et brevibus sunt breviores syllabae“ — de *tetszetesen* hosszú szótagokról Sz. úr értelmében semmit sem tud az egész hajdankor, 's bizonyosan a' jelenkor sem.

Tegyük föl azonban, hogy vannak *tetszetesen* hosszú hangzók. Ezen esetben Sz. úr elve szerint az éles ékjel mindig csak *tetszetesen* hosszú hangzón állhatna. De másként van a' dolog; mert ezen szavakban *μοῦσα, γλῶσσα, δῆμος, μῦθος, Μουσῶν, ἡρώων, σῶμα, πράξις* a' hajlott ékjelű hangzók bizonyosan és nem *tetszetesen* hosszúak, mivel Sz. úr maga tanítja, hogy a' hajlott ékjel mindig hosszú szótagot jelent; 's mindamellett más ejtegetési esetekben, mint *μούσης, μουσαίς, μούσας, γλώσση, γλώσσαις, δῆμον, δήμω, Μουσείων, ἡρώων, ἡρώοις, σώματος, σώματι, σώματα, πράξεως, πράξεσι, πράξεις* nem hajlott, hanem *éles* ékjel áll a' *valóban* hosszú szótagon.

Miután tehát számtalan görög szóban a' hosszú hangzónak éles ékjele van, 's miután Sz. úr maga is tanítja (Hell. Nyelvt. 10. §. 2), hogy az éles ékezet az utolsó három szótag akármelyikén állhat, *legyen az rövid vagy hosszú*; nem egyéb álokoskodásnál az, hogy, mivel a' nyújtott ékjel mindig hosszú szótagnak a' jele, azért az éles ékjel csak rövid szótagot jelenthet. Ezt akkor lehetne következtetni, ha a' hosszú hangzókon soha sem állna *éles*, hanem mindig csak nyújtott ékjel.

A' *tetszetesen* hosszú hangzókról szóló hamis tana után az élet mulandóságából okoskodik Sz. úr. „Ha meggondoljuk (úgy mond a' 10—11. l.), hogy Nagy-Sándortól vagy a' byzanti Aristophanestől a' görög nyelv és tudományok ujja születéseig ezer hatszáz év folyt le, több mint csodahit kívántatik oda, hogy meggyőződjünk arról, miszerint ezen tetemes idő lefolyta alatt a' görög kiejtés és hangsúly változatlanul maradt volna.“

Ez nem nyelvtudományi okszer. Ha Sz. úr nem hiszi, hogy a' görög kiejtés és hangsúly ma is ugyanaz mint byzanti Aristophanes korában, mindjárt segíték rajta. Előbb azonban lássuk

folytatólagos okoskodását : „Ha a' görög nyelv a' szók hajlítását, nyelvtani alakjait, szószerkezetét, hangzók és mássalhangzók kiejtését meg nem tarthatta, hogy tarthatta volna meg a' hangsulyt?“

Ugyan mit mondana Sz. úr, ha én az ő okoskodását ekképen fordítanám meg : „a' görög nyelv megtartotta mai napig a' régi hangsulyozást, a' mint bebizonyítottam ; ergo hogyne tartotta volna meg a' szók hajlítását, nyelvtani alakjait, hangzók kiejtését?“ És miután Sz. úr syllogismusokban szeret beszélni, engedje meg nekem is, hogy az ő eljárása szerint így okoskodjam : 1-ör a' görög hangsuly háromféle : nyujtott, éles és tompa ; már pedig az újjörög nyelv megtartotta a' régiek nyujtott és tompa hangsulyát ; hogyne tartotta volna meg tehát az éles hangsulyt is ? 2-or a' görögben 24 betű van ; már pedig az újjörög, a' mint magok az Erasmiánusok is állítják, tizenkilenczet épen úgy ejt ki, mint az őgörögök ; hogyne mondaná ki tehát a' többi öt betűt is épen úgy mint a' régiek ?

Egyébiránt hogy a' máj görögök mind ezt jobbadán csak ugyan megőrizték, arról már többször értekeztem, nevezetesen a' *Budapesti Szemlében* (IX.-X. füz. 474—480. l.), *M. Nyelvészeten* (III. foly.) és *Studien über die Alt- und Neugriechen* (Leipzig. Verlag von C. H. Reclam. sen. 1853) czimű munkámban. Ez utóbbit hevesen támadták meg ugyan Curtius György és Stier ; de annál melegebben pártolták a' *Leipziger Repertorium* (11. évf. IV. köt. 3. füz.), a' berlini *Zeitschrift für das Gymnasialwesen* (VIII, 4), a' berlini *Magazin für die Literatur des Auslandes* (80. sz. 1853), a' *Leipziger Zeitung* (128. sz. 1853), a' lipcsei *Blätter für literarische Unterhaltung* (1076. l. 1853). — Heves megtámadóim is csak *tanodai szempontból* harcoltak az újjörög kiejtés ellen. Ugyan is Stier így ír (*Neue Jahrbücher für Philologie* LXIX. köt. 4. füz. 439. l.) : „Man kann vollkommen zugeben — Ref. ist ebenfalls davon überzeugt — dass seit Alexander die Sprache der Gebildeten *der heutige Itacismus gewesen sei* . . . die Hauptfrage ist und bleibt die : Kann jene Aussprache, welche uns dann allerdings das stolze Gefühl verleiht, die Classiker ebenso zu lesen, wie sie vor 2000 Jahren gelesen wurden — kann sie ohne wesentliche Nachtheile als allein gültig jetzt in unsere Schulen eingeführt werden?“ És továbbá (442. l.) : „Alles gesagte soll *durchaus nur für die Schulen gelten*. Der Ge-

lehrte, der sich mit griechischen Schriftdenkmälern aus den verschiedenen Jahrhunderten beschäftigt, und dem sich dabei das Bedürfnis aufdrängt, *dieselbe Sprache* überall gleich auszusprechen, *muss die neugriechische Weise wählen*; und eben weil diese für zwei Jahrtausende als verbürgt anzusehen, jene Schulaussprache (t. i. az Erasmianismus) aber *nur eine hypothetische ist und keine Ansprüche auf durchgehende Richtigkeit macht*, muss der Schüler gelegentlich erfahren, wie es mit der Begründung der erlernten Aussprache aussieht.“ — Ime legnagyobb ellenfelem is hirdeti az újjörög kiejtés kétezer éves voltát, csakhogy *didacticus* czélekből az iskolákban, de nem az életben, az Erasmianismust pártolja. Tehát scholae, non vitae discimus!

Lássuk most másik ellenfelemet. Curtius György ezt mondja (Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst. 29. sz. 1853): „Das wichtigste *hellenische Erbtheil* der jetzigen Griechen *ist ihre Sprache* . . . Ob es freilich ein Vorzug der Neugriechen ist, *dass sie kein neues Idiom geschaffen haben*, darüber kann man zweifelhaft sein.“ — Ime második ellenfelem rosszalja azt, hogy miért nem lett az újjörög nyelv más a' réginel 's ellentétbe teszi azt az olasz, francia, spanyol nyelvekkel, melyek lényegesen mások, mint volt a' latin. — De többet is állit, t. i. „Man kann sagen: die wirkliche Aussprache des Griechischen, wie es etwa die Attiker um das Jahr 400 v. Chr. redeten, ist nicht vollständig zu ermitteln; wir schliessen uns also lieber dem Gebrauche der Neugriechen an, weil wir hier doch etwas festes und nebenbei den Vortheil haben eine noch heut zu Tage lebendige Sprache leichter zu erlernen. . . . Aber wie viele von den Tausenden, welche die Gymnasien Oesterreichs besuchen, kommen denn in unmittelbare Berührung mit Griechen?“ — Curtius tehát szintén nagyobb jogosultságot tulajdonít az újjörög kiejtésnek, csakhogy ő is az *iskola kedvéért* ejti el!

Ezekből már megítélhetjük, mit tartsunk Sz. úrnak következő kifogásáról: „Reuchlin János bizonyosan tévedett, állítván, hogy az újjörögök többet tudhatnak őseik nyelvének kiejtéséről, mint mi, kik arra nézve egészen idegenek vagyunk; sőt mi észszerűen (?) állíthatjuk, hogy az újjörögök csak annyit tudtak a' régi hellének kiejtéséről, mennyit tud a' mostani római lakosság Cicero szolásáról.“

A' mai rómaiak keveset fognak tudni Cícero kiejtéséről, mert az olasz nyelv egészen más mint a' latin nyelv; de a' *kétezer éves* újjörög nyelvnek épen azt vetik szemére, hogy miért nem lett belőle újn nyelv a' régihez képest. Ha pedig így van a' dolog a' mint van is; bizonyosan az újjöröktől kell a' régi görög kiejtést tanulnunk, nem pedig idegenektől. Furesa lenne, ha valami idegen tudós mutogatná, hogy a' magyar nép nem tekintély arra nézve, miképen hangsulyozták legyen a' magyarok az előbbi századokban a' magyar nyelvet. Ez épen olly nevetséges elbizakodást árulna el, a' millyen az volt, mellyel rotterdami Erasmus merte állítani, hogy ő részeges állapotban is jobban írna görögül, mint Aranyzáju Szent János irt. De hát miért nem irt jobban?

Sz. úr töredékeket közül az ezer év előtti *német* Miatyánkból, egy hason régiségű *német* költeményből 's egy 800 évnél nem régibb *német* versezetből; azután lenyomatja az ismeretes *magyar halotti beszédet* és *könyörgést* a' 12-ik századból, annak kitüntetésére, hogy mennyire különbözik az akkori német és magyar a' mai német és magyar nyelvtől. 'S ennek nyomán így okoskodik (12. l.): „Ezen változásokból a' legnagyobb észsszerűséggel *lehet* következtetni, hogy a' görög nyelvnek is, majdnem három annyi idő alatt, nem lehetett ugyanannak maradni, sőt tetemesen kellett változnia.“

Engedelmet kérek. A posse ad esse non valet argumentum. — A' német és magyar nyelv története tehát semmit sem bizonyít a' mai görög nyelv ellen, mellyet a' legfogasabb Erasmianusok is, mint Stier és Curtius, azonosnak tartanak az ógöröggel. — Sz. úr föladata lett volna a' magyar és német nyelvrégiségi példák helyett az újjörög nyelvből közölni mutatóványokat, 's azokat az ógöröggel összehasonlítva bizonyítani be a' kitűzött thesisét. Mig ezt nem teszi, semmi nyomatéka sem lehet az ő okoskodásának. Én már közöltem a' M. Nyelvészetben (III. foly.) mutatóványt a' rosszúl úgynevezet újjörög nyelvből, melly 304 szóból állt. 'S ezek közül csak *négy* tért el az attikai nyelvtől. Erre azt mondta Brassai úr a' Pesti Naplóban, hogy ezen mutatóvány csak a' mivel nyelvét tünteti föl 's hogy jobb lett volna népnyelvi mutatóványokat közrebocsátani. Ezt is tettem már sokkal előbb *Studien über die Alt- und Neugriechen* című munkámban, hol 10 népdalt 's társalgási példákat találhat a' tisztelt olvasó. De ha e' becses lapok tisztelt szerkesztősége tért

enged a' M. Nyelvészethben, kész vagyok itt is többféle görög tájékokból származó népdalokat közrebocsátani *).

Vége Sz. úr így fejezi be értekezését : „ámbar a' nyelvészek és nyelvtanítók az ékjeleket a' régiektől öröklötték, mindazonáltal bebizonyítandó marad (nem germanismus vagy latinismus ez?), vajjon a' hangsúlyt is öröklötték-e? De az ellentét bizonyos (?). Az úgörögök az ógörögök nyelvét átmódosították (?), igen sok szavaikat elvesztették, nem különböztetik meg az éles és nyújtott ékjelt, nem az enyhe és kemény hehezetet, nem az *i, v, oi, ei*, és *η* közti kiejtést : már pedig, hogy lehessen a' hangsúlyt a' szók és azok kiejtésének megőrzése nélkül megtartani, az megfoghatlan.“

Mind erre már a' főlebb mondottakban megvan a' felelet. Vizsgáljuk azonban pontonként ezen hamis okoskodást is.

Ha az úgörögök nem öröklötték a' hangsúlyt a' régiektől, mutassa meg Sz. úr, mikor kezdett különbözni az ó- és úgörög hangsulyozás? Hiszi-e, hogy a' spanyolok Amerika, az angolok India meghódítása miatt, a' magyarok a' török uralom alatt, a' francziák a' coalitionális hadsereg jelenléte által elveszték előbbi hangsulyozásukat? Hiszi-e, hogy a' görög hangsulyozás, ha csakugyan eltért volna a' régitől, *egyaránt* korcsosult el *minden* görög törzs között mind a' szárazföldön, mind a' legtávolabb szigeteken? Nem hihetőbb-e, hogy elkorcsosulás esetében, különféle görög vidékeken különféle hangsulyozás honosult volna meg? Igen bizony; így kellett volna történnie; mert különféle befolyásnak (rómaiak, hunok, avarok, szlávok, frankok, törökök becsapásainak) különféle hatást kellett volna előhoznia. És ez még sem történt; mert az összes úgörög, akárhol találkozzanak is a' földkerekségén, *egyaránt, egyféleképen* hangsulyozzák a' görög nyelvet; mi azt bizonyítja, hogy hangsulyozásuk el nem romlott.

Sz. úr azt állítja, hogy az úgörögök átmódosították az ógörög nyelvet, de nem mondja, hogy mit ért az átmódosítás alatt. Ha azt érti, hogy az úgörög egészen más nyelv a' régihez képest, ellenkezésbe jön magokkal az Erasmiánusokkal, kik közül sokan, mint Curtius György, vallják, hogy szakértők sohasem kétkedtek

*) Örömmel fogjuk közölni, de sőt olyanokat is, melyekben talán tetemesb a' nyelvi különbség; mert a' nyelv történeteire adatokat nyújthatnak. H. P.

az ó- és újjörög nyelv azonosságán, sőt még gáncsolják is az újjörög nyelvet, mivel nem lett más az ógörögnél. 'S így azt kell gyanítanom, bogy Sz. úr soha sem olvasott újjörög hírlapot, könyvet vagy népdalt. Gyanításom nem alaptalan; mert Sz. úr azt mondja (11. l.): „Az újjörög az ógörögből *talán* nem többet tartott meg, mint a' mostani német a' régiből, vagy az angol a' régi szász nyelvből; mellyek közt még koránt sincs olly tetemes időhézag, mint az ó- és újjörög közt. — A' ki valamelly tárgyat tökéletesen ismer, az nem beszél róla *talán*-formában. — Ha pedig Sz. úr az átmódosítás alatt más lényegtelen változásokat ért, akkor semmit sem bizonyít az újjörög nyelv ellen. — Egyébiránt ő sem az egyik sem a' másik értelemben nem mutatta ki az állítólagos átmódosítást; tehát semmit sem következtethet belőle az újjörög hangsúly ellen.

Hogy az újjörög nyelv az ógörögnek sok szavát elvesztette, az semmit sem bizonyít az újjörög hangsúlyozás ellen. Vajjon elromlott-e a' magyar hangsúlyozás, mivel több régi szót, mint *ysa*, *heon*, *ge*, *num*, *iorgossun*, *iarov*, *ildetuitol*, *iochtotnia* (Halotti Beszéd és Könyörgés) *valál* = birtok, *hollal* = reggel, *késádkodás* = küzdés, *iszamó* = gyarló (Magyar Szentek Legendái) elvesztettünk? Sz. úr tudni fogja, hogy már Pláto korától kezdve sok homéri szó elveszett volt a' görög nyelvből. Azért irt abderai Democrit, 455 körül Kr. e., a' homéri költeményekben előforduló *szokatlan*, *elavult* szavakról: *Ἰεὶ Ὀμήρου γλωσσέων*. — Bizonyos Philetas is szó-tárt irt Aristophanes vigjátékiró korában, mellyből Strattis vagy Strato vigjátékában egy polgár kikeresi az *elavult szókat*, mellyeket a' szakácsa használt. De következik-e az ilyen elavult szók tényéből, hogy a' görögök már Pláto korában rosszul hangsúlyozták saját nyelvöket?

Sz. úr ráfogja az újjörögökre, hogy nem különböztetik meg a' nyujtott és éles ékjelt. Itt bizonyosan *ékjel* helyett *hangsúlyt* akart írni; mert hiszen az ékjelekről maga is mondja, hogy az újjörögök azokat a' régiektől öröklötték. A' nyujtott és éles *hangsúlyt* pedig épen úgy alkalmazták a' mai görögök mint a' hajdaniak. A' hol emezek megkülönböztették, amazok is teszik; a' hol pedig nem, azok sem. Ezen szavakban: *σῶμα σώματος, δῆμος δήμων, πρᾶγμα πράγματος, τιμᾶτε τιμάτω, φιλεῖτε φιλεῖτω* nem volt bizony régenten sem különbség a' nyujtott és éles hangsúly kiejtésében, és most sincs. Ellenben *σῶμα πίστις* között volt és van kü-

lömbség a' hangsúly kiejtésében, mert az *o* hosszuan, az *i* pedig csak emelten mondatik ki. Általános szabályul szolgál, hogy, ha az éles ékjelű hangzó után két mássalhangzó áll, azt nem mondjuk ki megnyujtva, hanem emelten; p. o. *ἄνθρωπος* nem magyarosan *ánthroposz*, hanem épen úgy hangsúlyoztatva, mint a' magyar *antallag*-ban az első *a*; *πίστεως* nem *píszteos*, hanem úgy hangsúlyoztatva mint a' magyar *piszkosok*; *ἔθνεσι* nem *éthnesi*, hanem mint a' magyar *Etele*; *γέγραπται* nem *gégrapte*, hanem úgy hangsúlyoztatva mint a' magyar *geggyelni*. — Ime tehát van különbség is az újjörögöknél a' nyujtott és éles hangsúly között.

Ha az újjörögök nem különböztetik meg a' kimondásban az enyhe és kemény hehezetet, az nem egyéb mint a' régi Aeolok *psilosisa*, vagy is a' lágy hehezet használata a' kemény helyett, mint *οἶος*, *οὔτος*, *ὄμος* e' helyett *οἰός*, *οὔτος*, *ὄμος*. (Ahrens: de graecae linguae dialectis. I. Könyv. §. 4.). A' latinok sem mondták ki mindig a' görög kemény hehezetnek megfelelő h-t, minthogy *hedera*, *herus*, *ahenum* helyett sokszor *edera*, *erus*, *aenum* fordul elő. Csak így magyarázhatni meg, hogy *mihi*-, *nihil*-, *prehendo*-ból *mi*, *nil*, *prendo* keletkezett.

Sz. úr okoskodásának utolsó pontja az, hogy mivel az újjörögök nem különböztetik meg az *i*, *v*, *oi*, *ei* és *η* közti kiejtést, azért a' régi hangsúlyt sem tarthatták meg. De tudja-e Sz. úr, hogy a' classicus görög korban különbség volt a' kérdéses hangzók kiejtése között? Nem tudja; mert Hellen Nyelvtanában (2. §. Figyelmezt.) megemlítvén az erasmusi és újjörög ejtést, ezt mondja: „mikép ejtették legyen a' régi görögök ezen kettőshangzókat, bizonyosan meghatározni nem lehet: valamint valódi ógörög kiejtésnek egyiket sem lehet elfogadni.“ E' szerint Sz. úr okoskodása ezen három részből áll: *propositio maior*: az újjörögök nem különböztetik meg az *i*, *v*, *η*, *oi* és *ei* közti kiejtést; *propositio minor*: már pedig vajjon az ógörögök megkülönböztették-e, azt nem tudom; *conclusio*: ergo az újjörögök meg nem tarthatták a' régi hangsúlyt!

Bocsánatot kérek a' szíves olvasótól, hogy Sz. úr. értekezését nyomról nyomra, pontról pontra kísértem észrevéteimmel; de az úgy fontossága úgy kívánta.

Hosszu beszédemnek rövid vége ez: 1) Sz. úr értekezése részeit ellenmondásokból, hamis hypothesisekből, hibás syllogismu-

sokból áll, részint ellenkezik az összehasonlító nyelvtudománynyal általában 's az ógörög nyelvészek tanaival különösen. 2) Az úgörög épen úgy hangsúlyozzák a' görög szókat mint a' régiek.

TÉLFY JÁNOS.

A' tárgy, melyről Télfy úr ítésetében szól, jeles történeti és nyelvtudományi érdekű, 's ha Szepessy úr szükségesnek találná értelmét a' görög nyelv történeteiből vett adatokkal felvilágosítani, nyelvtudományunknak nem esnék kárára.

Igénytelen véleményem szerint a' történeti tanulság kihozására össze kell vetni az új görög nép-nyelvet azon görög nyelvvvel, melyet az úgynevezett remek íróknál találunk. A' kitetsző különbség a' görög nyelv történeteinek eredménye, 's abban találja meg hasznát a' nyelvtudomány. Iskoláinkban azomban nem az új mivelte vagy népnyelv kedviért, hanem leginkább a' remek nyelv íróinak kedviért tanuljuk a' görögöt. Azért mégsem áll, hogy e' szerint scholae non vitae discimus. Hogy miért tanuljuk a' régi görög nyelvet, arra feleltek vala' Európa nyugati nemzetei, mielőtt köztök híre is volt az új görög irodalomnak. Sőt a' mostani görögök is talán nem a' közvetlen üzleti élet, hanem a' míveltségi közvetett cél okáért tanulják megérteni a' régi írókat.

Ha ezen európai érdeket, mely bennünket a' régi írókhoz utasít, külön választjuk a' görög nyelv történeteinek érdekétül: nyugodtan vizsgálhatjuk meg, vajjon a' mai görög nyelv különbözik-e a' régitől, 's mennyiben már kevesbbé syntheticus emennél? azon különbség milyen kezdeteit találjuk már a' régi nyelv tájbeszédeiben? a' hangsúlyra nézve, vajjon az új görög nyelv csak annyi uralmat enged-e neki, mint a' régi, vagy már inkább enyészeti a' mennyiséget? a' régi nyelv bötűjít összevetvén a' mai ejtéssel azt lehet-e következtetni, hogy a' legrégibb időktől fogva ugyan az marad a' hangok ejtése? 'S ha a' felhozott történeti adatokból azt kellene itélnünk, hogy időjárával elváltozott a' hangok ejtése (mi legalább közönséges tény a' nyelvek történeteiben), bizonyosan annak is már a' régi nyelvben találhatni meg kezdeteit. Ha pedig az ellenkezőre dölne az ítélet, nagyon érdekes lesz tudnunk, miért különbözik hát a' régi írás a' mai ejtéstől? Nem kevesbbé tanulságos lenne tudnunk, az új görög irodalom, mennyiben akasztja meg a' nép-nyelv alakulását? vagy minden erőlködés

nélkül, azaz a' különböző vidékek köznépétől megértve, támaszkodik-e a' régi remek írók nyelvére, 's igyekszik mintegy visszahozni a' nép tudatába? Ezen kérdésekre Telfy úr felelhet legjobban köztünk, 's én azt hiszem, a' M. Nyelvészet olvasóji köszönettel vennék, ha itt bár ismételné is, mit másutt elmondott. H. P.

Sajtó hibák.

A' 3. lapon felülről a' 13 sorban <i>forgatott</i>				helyett olv. <i>forgatta</i>		
A' 13.	"	"	8	"	a' igék	" " igék
A' 23.	"	"	9	"	(M. Nyelv. IV.,)	" " M. Nyelv. IV. 416. l.
A' 24.	"	alulról	4	"	ág-iz	" " ag-iz.

Dunántúli Nyelvjárás.

B e v e z e t é s.

Mielőtt a' dunántúli népnyelvet csak egy tollvonással is érintenők, a' pályakérdésben kijelelt nyelvtartományok rajzát mutatjuk be a' t. olvasónak rövid vázlatban, hogy kellő helyirati fogalommal bírván, könnyebben haladhasson tárgyalásunk folyamán. Hasznos szolgálatot vélünk tenni e' tájrajzi vázlatok által nemzetnek 's irodalomnak egyiránt, mint mellyek legjobb nevű föld-íróinknál sem találhatók illy egészsze kerítve.

Ormányság fekszik Baranya-megyének délnyugoti részében, Dráva, és Okor folyók közt, Almás patak által ketté szelve. Kiterjed a' kémesi határban lévő laki hidtól Bogdásáig 's Marócsától Zalátaig. Számlál egy mezővárost Vájszlót, és huszonegy helységet, mellyek közül Kákics és Marócsa a' szent-lőrinczi, a' többi tizenkilencz pedig a' siklósi járásban van, ugymint: Páprád, Sámód, Aderjás, Hirics, Vejti, Kis-Szent-Márton, Czún, Piskó, Zaláta, Kemse, Luzsok, Sós-Vertike, Hidvég, Kis és Nagy-Csány, Iványi, Oszró, Bersencze, Bogdása.¹⁾ A' lakosok száma, t. Fényes szerint²⁾ 6984.; közülök 716 kath. 6253 helvét vallásu, 's 15 héber, kik mindnyájan az ős-hajdanban innen Erdélybe költözött magyarok — nagy részben unitariusok — utódai, miként ezt tájszavaik nagy serege, az erdélyivel sokban rokon hangejtéseik, 's egyéb nyelvfordulataik igazolni látszanak³⁾. — Névszármazatát e' vidéknek

¹⁾ L. Magyar Atlas. közrebocsát. Görög. Bécs. 1802. 24. l. Baranya-megye térkép. — V. ö. Tud. Gyűjt. 1828. X. k. 65. l. — Baranya. Em-lékirat. Szerkeszt. Haas Mihál. Pécs. 1845. 46. l.

²⁾ L. Magyarország' Geograph. Hat kötet. Pest. 1841. I. kötet. 25—35. lap.

³⁾ L. Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről. Pest. 1821. I. k. 69. l.

történeti határozottsággal kimutatni nehéz feladat. Szóelemzeti tekintetben kulcsot nyújt hozzá a' „Magyar nyelv Rendszere“ ¹⁾).

Munkánk folyamán többször emlékezünk *Belsősomogy*-ről. Ez alatt értetni kívánjuk Somogymegyének Baranyával határos szigeti járását, melynek nyelve az ormánysági tájszólással sokban megegyez.

Őrség Vasmegye tótsági járásának délkeleti részén esik. Dél 's nyugotról a' vendekkel (= vendus-tótok, vagy mint magukat nevezni szeretik, — szlovencki, ²⁾ keletről Zalamegye Rámocsa helységével, főlebb Péntekfával, 's a' goveczi pusztával, Vasmegyében pedig Jánosfa, Sz. Jakab, 's Mogyorósdal határos. Területe 4 □ mf. Áll tizenneveze helységből, mellyek következök: Szaknyér, Ispánk, Zalafej, Kis-Rákos, Őri-Szent-Péter, Nagy Rákos, Pankász, Hodos, Kotormány, Dávidháza, Senyeháza, Bajánháza, Szatta, Kerkás-Kápolna, Kapornak, Kercza, Szomorócz, Bük-alja ³⁾. A' lakosok' száma t. Fényes szerint ⁴⁾, 4452, közölök 369 kath. 616 ágostai 's 3467 helvét vallásu. Ezek mindnyájan jámbor utódai ama' száz válogatott örnek, kiket az ide érkezett magyarok állítottak fel a' Pannónföldről letisztított vadoneczok berohanásai ellen. Hiven teljesített honvédelmi tisztükért szép szabadságokkal jutalmaztattak Sz. László, II. Mátyás, Rudolf, II. és III. Ferdinánd királyoktól. De később, a' honvédelmi rendszer változtával, az 1681-ki soproni országgyűlés az 55-ik t. cz. által Őrséget a' Batthyáni család hatalma alá helyezte ⁵⁾. Alsó és Felső-Őr is, melly Vörösváron fölül Pinka és Lopincs folyók közt a' községi járásban van, az Öröktől veszi nevét. Az Örökre vonatkozólag beszél Béla névtelen jegyzője is ⁶⁾. A' hon egyéb részeiben is, nevezetesen Ung-megyében, találhatni emléket illy Öröknek ⁷⁾.

Göcsej Zala-megyének azon földrésze, melly Zala, Kerka és

¹⁾ L. A' Magyar nyelv Rendszer. közrebocs. a' m. t. t. Buda. 1846. 90 lap.

²⁾ L. Tudom. Gyűjt. 1828. V. k. 3. l.

³⁾ L. Magyar Átlás közrebocs. Görög. Bécs. 1802. 16. l. Vasmegye térkép.

⁴⁾ L. Magyarország Geographia. 6. köt. Pest. 1841, I. k. 369. 376. l.

⁵⁾ L. Jelenkor Társal. 1839. 6. sz. 23. l.

⁶⁾ L. 48. 48. 50. Fej.

⁷⁾ L. Szirmay Notitia topograph. Comit. Zemplin. pag. 32.

Váliczka vizek közt terül el ¹⁾. Nevét, hihetőleg, agyagos, hantos földjétől (= *göcs*, *göcsört*) vette. Áll két mezővárosból: Zala-Egerszeg, Nova; 's száztizenkét nagyobb, kisebb helység, 's pusztából. Számlált 1838-ban 23177 lelket, u. m. 21394 kath. 937 helvét, 188 ágost. vallásut, és 658 hébert ²⁾, — A' göcsejiek hun-avarok ivadéakai, 's unokái Sz. László nemeseinek ³⁾. A' roppant hun birodalom felbomlása után, a' hunok egy jelentékeny töredéke Illyricumba 's innen a' mai Göcsejbe vonult, melly a' Nagy Károly frank király 's római császár által 803-ban legyőzött 's Szombathelytől a Drávaig letelepített, sokaktól vele rokonnak tartott ⁴⁾ avarokkal egyesülvén, nyelvjárását ezen összeolvadt két rokon népelem minden befolyástól olly tisztán megőrizé, hogy a' harmadszor beköltözött magyarok jól értenék ⁵⁾. Ha áll történetadatilag, hogy a' székely nép hun-maradék: úgy nyelvhasznolási uton nem volna nehéz bebizonyítani, miszerint Göcsej tős magyar lakosi is hun-sarjak, kikkel később a' frank erőnek meghódolt rokon avarok elegyedtek; mert a' székely 's göcseji népnyelvek, tekintsük bár sajátos szavaikat, vagy hang, és beszédejtéseiket, — egymással közeli rokonok. Szerző volt olly szerencsés, hogy göcseji létére hang 's beszédejtése után a' székelyektől rokonnak ismertetett. — Üdvözljük tehát nemzeti akademiánkat, hogy e' nagy becsű ős-nyelv-maradványra is kiterjeszté figyelmét.

Balatonmelléknek, tág értelményben, neveztetik e' kis magyar tenger partvidéke; szorosán pedig, annak éjszaki része, melly Keszthelytől Tapolczán és Nagy-Vázsonyon a' Keneséig vonul: a' somogyi partvidék tehát, mellynek népnyelve csekélyebb jelentőséggel bír, munkánk folyamán mellőzve van.

Rábaköz esik Sopron megye keleti részében, melly Mosony, Győr, Veszprém és Vas-megyékkal határos. Így neveztetik a' Rábafolyótól, melly Keczőnél két ágra szakadván, Kis- és Nagy-Rába nevet kap. A' Kis-Rába éjszakkal folyván, Kapuváron felül a' Hanságba vegyül; a' Nagy- vagy Öreg-Rába pedig előbb keletnek,

¹⁾ L. Görög magyar Átlás. 17. l. Zala-megye térkép.

²⁾ L. Tud. Gyűjt. 1838. VI. k. 4. l.

³⁾ L. Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről. Pest, 1821. I. k. 31. l.

⁴⁾ L. A' magyarok történetei. Irta Péczely. Debreczen. 1837. 16. l.

⁵⁾ L. Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről. Pest. 1821. I. k. 63. l.

majd éjszakkak tartván, Szent-Mihályig határt von Győr-megye közt, 's így e' termékeny föld-részt mintegy félszigetté alakítja. — Van benne hat mezőváros, negyvenkét helység, 's tizenegy puszt. T. Fényes szerint ¹⁾ 44731 tiszta magyar lakost számlál; közölök 37749 kath. 6165 ágostai, 7 helvét vallásu, 's 810 héber.

Nyelvjárás (*διάλεκτος*), nyelvtani érteményben olly eltérés a' nemzet köznyelvétől, melly annak legfőbb, vagy is egyetemi törvényeit le ne rontsa. Magában foglalja valamelly tartomány egyes vidékeinek hangejtését (pronuntiatio) 's tájszólását (provincialismus), mellyektől tüzetesen saját helyükön a' mű szövegében. — Olly mű pedig, melly a' hon minden nyelvjárásait észteni lánczolatban összeállítva adja, nyelvjárástan (dialectologia).

Itt volna most helye a' magyar nyelvjárások elméletét fejtegetni: de remélve, miszerint akademiánk, ha az e' végre szükséges nyelvvanyagokat összegyűjti, nyelvjárástanában azoknak elméletét is átadandja a' nemzetnek, a' pályakérdéshez illeszkedve, áttérünk a' dunántuli nyelvjárás fejtegetésének előzményeire.

Nyelvünk már, midőn őseink mai lakhelyünkön megtelepedtek, a' görög írók tanúsága szerint, két nyelvjárásra oszlott. Egyik volt a' palóczok, kunok, jászok, székelyek, 's egyéb mellékágaktól beszélt palócznyelv; másik a' tiszta magyar, melly az előbbi-től különbözött ugyan, de egyik faj a' másikat megérthette ²⁾. — A' palócz nyelvjárás ma is nagy terjedelmű. Fő fészke Heves megyében a Mátra környéke. Innen kiágazik Nógrád, Borsod, Gömör (hol a' *barkók* ajkán külön tájszólássá idomul,) Abauj és Tornamegyékben. Hallhatni Pestben, Vácson, Nógrádban, Karancs vi-

¹⁾ L. Magyarország. Geographiája. 6. k. Pest. 1841. I. k. 288. l.

²⁾ L. Bitnicz: Magyar Nyelvtudomány. Pest. 1837. I. k. 9. l. — Constantinus Porphyrogenitus byzanti császárnál ide vonatkozólag ezek olvashatók: „Cabari a Chazarorum gente descendunt. Facta autem inter eos secessione, belloque orto civili, prior pars vicit: quique victi, pars occisi sunt, pars fugientes ad Turcos (*magyarok*) in Patzinacitarum terram se contulerant, ibique sedes posuerunt, contractaque amicitia Cabari (*kóborok*) appellati sunt; unde et Chazarorum linguam ipsos Turcos docuerunt, habentque etiam hodie eandem dialectum; aliaque item Turcorum lingua utuntur ('s élnek a magyarok mások nyelvvel is.“ — Apud Stritter. Tom. Tert. Par II. Cap. I. §. 6. pag. 611.

déken, sőt Nyitrában is a' Zoborbércz alatt Béd, Csitár, Gerencsér, Geszte, Kolon 's több helységekben; Tolna-megyének *Sárköz* nevű földrészén Pilis, Öcsény, Decs és Nyék helységekben. Érdekes hallgatni, mikép kínálják a' szegszárdi, báttaszéki, vagy mohácsi, heti-vásárokon megjelenő hölgyek a' vevőnek: *Eedös lölköm! szeép, eés jaó eezü szeevájokat 's aómáikat*, míg azalatt férjeik halak 's rákokat árulnak ¹⁾, — Némileg rokonok a' palócz nyelvjárással az ormánysági belsősomogyi, örségi, göcseji, balatonmelléki és rábaközi tájszólások; de leginkább megegyez vele Zala-megyének Göcsejtől dél-nyugotra a' Kerka 's Lendva folyók közt fekvő *Hetes* nevű földrésze. — Egyébiránt a' magyar nyelvjárás általánosan két főosztályba szorítható: egyik vastagabb, nyersebb, keményebb 's azért hihetőleg eredetiebb; másik csinosabb, lágyabb. Tartományaik a' Duna és Tisza közt válnak el egymástól, de nem pontos földirati vonalban; mert a' dunai szőejtés néhutt belevág a' tiszaiába 's viszont ²⁾.

Ezen általánosságok után tekintsük közelebbről a' dunántuli népnyelvet.

Ha a' dunántuli nyelvjárás szóképzését, ragozását, 's füzését, tehát nyelvszerkezetét vizsga szemekkel fürkészszerű, vizsgáljuk, félreismerhetlen — bár csekély számra olvasható — jeleire akadunk azon befolyásnak, mellyet rá a' latin 's német nyelv közvetve gyakorolt, miként ez munkánk folyamán több példákkal bebizonyul. Ezt csak megemlíteni is elég, hogy egész halmazát mutatnók fel azon szóknak, mellyek e' két nyelvből kölcsönözvék, 's mellyekkel él ugyan dunántuli köznépünk; de annyi évszázadon át sem birta nyom nélkül azokat keleti szüz nyelvbe áthonosítani. Csak néhányat mindkét nyelv ezen szóseregéből. Illyenek: czujbak, nyomaték a' husmérésnél, Zuwag; áslong v. anslog, Göcsejben: aníslag, kénlap, Einschlag; formondor, v. komondor, Vormund; hopmester, Hofmeister; klázli v. kélázli, Glaslein; kóstál, kosten; pántlika, szalag, vagy galand, Band; pintér, Binder; forspont v. rospont, vontató, Vorspann; roszprádli, Roszbraten; szájtlyi, messzely, Seidel; tislér, asztalos, Tischler; stb. Némelly szókat pedig a' hanghasonlat utján nevetségesen magyarít, mint: Zuckerbäcker, czukorpalkó; Bretzenheim, Perekz Mihály; Bruckenthal,

¹⁾ L. Tud. Gyűjt. 1833. X. k. 23. 26. l.

²⁾ L. Jutalomfőelet a' magyar nyelv Pest. 1821. I. k. 21. l.

Bruck Antal; Plankenstein, Palánk István; Grassalkovich, Garas Kovács; 'stb. ¹⁾ A' latin nyelvből: compector, könyvkötő, compactor; árgyirus, szabad földbirtokos, agilis; constripczió, conscriptio; kurrencs, currens; istánczia instantia; denostáció, dehonestatio; gyenegyólia, genealogia; constirbáló, conscribáló; lekseneczia, sententia; mártikula, matricula; pereczektor, praeceptor v. perceptor; procotorium, protocollum; recefice, recepisce; szuskiribálni, subscribálni; subcessió, successio; vizitátor, visitator, 'stb. Sőt néha — midőn helyén van, sehonnai (= utópiai, = schlaraffenländisch,) latin szókat is kohol, mint: aregarga, tarka tyúk; exergasia, ferhécz; cincina peta, félszemű balha; clipitelepetorium, kulacs; iugumbugum, járomszeg; 'stb. ²⁾ Ezek 's hasonlók azonban a' nyelv alaphibáihoz koránt sem számíthatók, miként helyesen jegyzi meg t. Erdélyink remek értekezésében népdalköltészetünkről ³⁾; mert ezek a' nyelv anyagához, testéhez tartoznak, 's a' nyelvbe nyom nélkül át nem olvadnak. A' század szelleme rá nyomta a' népnyelvre is saját jellegét (typus). A' nép peres ügyeiben az írástudókhoz folyamodott: nem csoda tehát, ha ezeknek irataiból átvitt némelly deákos, 's II. József kormányszakában holmi németes badarságokat szeplőtlen nyelvébe. Néhai deákos hivatalnokaink tisztí irataira emlékeztetheti a' t. olvasót e' két rendbeli mutatóvány:

„I. — Ezen expressusom által épen favorabilis occasio praesentálván és insinuálván magát, nem akartam elmulatni, hogy az Urat cum summo respectu ne revereáljam, és egyszersmind a' causáról is relatiót ne tegyek. A' causa leváltatván, már sebes cursusában vagyon; egyébiránt vannak documentumaim sufficienter, hanem pro hic et nunc a' localitással, quotalitással, quidditással, vagyis ubitással macerálódok. Méltóztassék az úr ezekre documentumokat suppeditálni. Az incattus már többnyire a' perennalitásra és jusnak certitudojára nézve, csak vana exceptiókban cavillál. Az allegatióimat ebben úgy combináltam, hogy controversiát is alig patitur; mert clare demonstrálok a' genealogiában, hogy Istemben boldogult Sz. 'stb.“ — L. Hungaria in Parabolis. Per An-

¹⁾ L. Tudománytár. 1834. II. k. 7. l. — Athenaeum. 1843. I. k. 547. l.

²⁾ L. Tud. Gyűjt. 1834. III. k. 51—96. l.

³⁾ L. Népdalok és mondák. Pest. 1847. II. k. 467. l.

tonium Szirmay. Edidit Martin. Georg. Kovachich. Budae. 1804 8-o. pag. 141,

„II. — Végeztük azért, hogy ha afféle periclitans donatarius testimonio vicinorum, et commetaneorum tam nobilium; quam honestae famae ignobilium legitima statutiójat megbizonyíthatja, afféle jószág ugyan a' donatariusnál maradjon, sőt ha afféle jószágot a fejedelmek, Mihály vajda bejövetele után, másnak conferáltak volna, az olyan donatio ne stáljon, hanem inkább nagyságod az periclitans donatariust nova donatione mediante roborálja benne. Ha ki pedig valamelly jószágot olly régtől fogva birt, hogy az humana memoriát excedálja, és afféle jószágról való levelei mostan elvesztek volna, megbizonyítván, hogy aviticuma, és in pacifico dominio bonorum volt, az ollyant is nagyságod nem másnak, hanem az haeresnek conferálja nova donatioval.“ — Az 1607-ben Kolozsvártt tartott erdélyi országgyűlés 22-dik törvényezikkéből. V. ö. notitia historico diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transilvaniae. Auctore Josepho C. Kemény, membro erud. Soc. Hungar. Pars prima. Cibinii. 1836. 8-o. pag. 50.

Nagyobb figyelmet igényelnek azon hibák, mellyek a' nyelv alap-szerkezetét illetik. Ezeket ismerni annál fontosabb kötelesség, minél szentebb feladata a' nemzetnek megóvni a' köznép nyelvét, 's vele összeolvadt nemzetiséget, vagy — mondjuk — népiességét az elkorcsosulástól; ámbár e' részben is akademiánknak egy nemzeti irodalom megalapítása 's kifejlesztésében tett hazafiui buzgó törekvése, 's több felmerült korigények megtették azon hatást, miszerint számos néptanodák 's a' napjainkban mindinkább javuló és egyre szaporodó közlekedési eszközök, ügyesen orvosoltak már is több ferdeséget a' dunántuli magyar köznép nyelvén elannyira, hogy ma már Göcsejben sem hallhatni, hanem ha hibás hangműszerűek ajkairól illy korcs beszédejtést: „Esten ágyi ög. kiedet! Fogagygy Esten kiettü! — Adi kome kie e' kulecs', megesseg ez üeg'. — Mettesz nekik? — Gyerünk a' högyre, igyunk ádumás'?! Gyuuj, gyuj Estuk bácsi, ne bocsi e' luaimeket! — Emmár e' Ferku ett vuóti hozzánk. Gyűj ê te es nálunk. — Hej gyángyi! mér nincs kedvi, hun vuóti kie tennap? Gyaj! az öreg apos öghóty, asztot niéztem ög. — Gyere hozzi. — Ettze kácsi. — Ne báncsi kie iédes sógerem, ugy sem tom êgonduónyi, miér haragszi nekem az öröb-bik uram. — Haggyán! majd tuábbet esseg ögbiékü. — E' te

szíevád, és ez uómád sokkallebb jobb, es szebbebb, mint a' Gyurku Gyankuéké. — Hallodéke Dadus? (Ádám) miér csiéroszti é gatyáto? — Ujji! disznuó üöti, osztán csurka tüötötti. — Láttodéke e' szomsziéd nemis uraimiékóket, hogy tiépertik, toptik, üötöttik, kiátottik, mikor e' viczespán ide kü vuóti e' szuógabiróve, es az eskütve foglányi? — Jén bez' Esten! akkoriba jiéppestnem vuóti otthun, e' puskáve vadászti, és e' klubicsve e' szarvas agyon lütti. — Hát e' husáve, mögössög e' büöríve mit csinýáti? Évitti a' vásárre elannyi.“¹⁾ Milly ég és föld különbség van Vörösmartynk erőteljes nyelve 's ez együgyü pórnyelv-silánytság közt? Lehetetlen, hogy ide ne írjuk, mit Festusnál a' latin nyelv böcső-korából olvastunk: „Sei parentem puer verberit, ast oloe prolasis, puer deiveis sacer esto;“ azaz: Si parentem puer verberet, at ille ploret, puer divis sacer esto. Milly más volt a' latin nyelv is a' hatalmas caesarok fénykorában! — Illy töredezett 's csak sejtelmileg felfogható beszédejtés divatozott még pár évtizeddel is ezelőtt Göcsejben, min a' nemzeti irodalomnak a' néptanodákba, 's innen a' köznép szerény kunyhóiba is behatott fénysugára igen sokat javított úgy, hogy ha e' pályakérdés egy nemzedékkel később érkezik, bizonyosan elkésik.

Azonban valamint Virgilius nem jelentéktelen kincset gyűjtött Ennius és Plautus nyelvéből; sőt Schiller is, hogy a' német nyelv szellemében szólhasson, figyelemmel fordult a' köznép nyelvéhez, 's huzamosb időre tanulmányaul választá: úgy nekünk sem lehet, sem szabad a' népnyelvet minden nyelvhibái mellett is egyszerűen mellőznünk, mert sok eredetiséget, 's így kincset is zár magában, melly ha czélszerű műgonddal kiaknáztatik, a' nemzeti nyelvet színezetben 's szólásmódokban tetemesen gazdagítja. A' nép ugyan is, valamint földjéhez, mellyhez a' születési véletlen köté 's ősi szokásaihoz, úgy nyelvéhez is őszinte kegyelettel, mi nála ösztönszerűség, látszik ragaszkodni. Valamint szokásai, úgy nyelvére is csak rokon elemeknek enged befolyást. E' kettőre nézve bámulatig csökönös a' nép. Nem tágit, nem mozdul. Nála csak századok erős 's folytonos hatása eszközöl holmi csekély lendületet. Innen következtetjük mi, hogy nálunk korán sem a' nádként minden idegen befolyásnak meghajlott aristocratia, miként

¹⁾ L. Tud. Gyűjt. 1839. XII. k. 8. 1.

neki sokan hizelegni szeretnek, hanem a' nép, nemzeti létünk o' tömör magköve, tartá fenn annyi vizsály 's olly sok idegen elem összemüködése daczára is nyelvünket 's nemzetiségünket, évezredes európai életünk folyamán keresztül.

Ezeket előrebocsátva, egy pár megjegyzést teszünk jelen mű szerkezetére nézve. — Nálunk a' népnyelvet tárgyalni nem kevesb, mint egy szilaj folyót szabályozni. A' népnyelv majd itt, majd amott veti magát tul az írói nyelv szokás által (consensus eruditorum) szentesített szabályokon; majd itt, majd amott emel torlaszokat a' nyelv szabályok ellen; majd itt, majd amott merülnek fel a' nép kedvszesszenéseinek nyelv szüleményei. Mindezeket rendszerbe szorítva fölmutatni, nem kis munka, erős feladat. Őszinte hálatisztelettel valljuk be, hogy illy rendezetlen 's laza tárgyban t. Toldy korszerű indítványa ¹⁾ nyújtott nekünk tájékozó pontokat, mellyekhez alkalmazkodva, semmit, mi a' dunántúli nyelvjárásban érdekel bir, érintetlenül nem hagyánk. Nem felejtők azt sem, mit nagy költőnk Vörösmarty a' nyelvtudományi értekezéseket vonatkozólag igényel: „Különösen dicséretes, midőn a' nyelv szabályok a' már kész 's fenálló nyelvből vannak szorgalmas buvárkodással elvonva, 's nem előleges okoskodással, mint nálunk divatos kezd lenni, a' pusztá természetből kizsarolva.“ ²⁾ Nagy figyelmet érdemel ez, különösen népnyelvi tárgyalásokban: honnan mi is ezen elvből indulunk ki, 's az előttünk fekvő pályakérdést úgy tárgyalandjuk, hogy míg a' népnyelv hangejtési 's tájszólási fordulatait úgy, miként ezek a' közéletben valósággal jelenkeznek, vizsgáljuk, az akademiái magyar nyelvrendszert is másik vezérfonalul szemünk előtt tartjuk. — Munkánkat két részre osztók: az elsőben a' dunántúli népnyelvet függetlenül; a' másodikban az írói nyelvvel összehasonlítva adjuk. — Függelékül példákat is közlünk a' hangejtések 's tájszólásokra.

¹⁾ L. Magyar akad. értesit. 1843. dec. füz. 1. szám. 3—11, l. hol az akademia érdemes titoknoka egy magyar nyelvjárás-tan eszközlését indítványozta.

²⁾ L. Nyelvtudom. pályamunk. II. k. Előszó. XI. l.

ELSO RÉSZ.

Hangejtések és tájszólások.

ELSŐ FEJEZET.

Hangejtések.

1. §.

A' hangejtés fogalma.

A' hangejtés a' szóhangok azaz betűknek a' szólás. hangműszerei által való szabatos kiejtése. — A' mint a' betűk hangzók és mássalhangzók : ugy bármellyik *nyelvjárás* (*διάλεκτος*) hangejtése e' két szempontból tárgyalandó.

2. §.

Önhangzók kiejtése.

Valamint az irói, ugy a' dunántuli népnelyvben is negyven önálló külön szóhang vagy on, mellyek ugyanannyi betűkkel jelevék. ¹⁾ Ez állítás, így általánosságban kimondva, alapos ; mert pl. Fehér megye köznépe mind a' negyven irói szóhangot ismeri, 's beszédében használja is. De ha a' dunántuli hangejtést részletesen vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy majd mindenik tájszólásnak egy vagy több betűi hiányzanak. Így a) a' *ds*, melly a' *dsindsa* = turján, ingovángos hely, 's több kölcsönzött szóban ²⁾ közdivatu a' fehérmegyei nép ajkán, hiányzik a' dunántuli többi nyelvtartományokban, u. m. *Balatonmelléken, Göcsejben, Ormányság, Örség 's Rábaközben*, hol vagy éppen nem ismeretes, vagy ha idegen szók-

¹⁾ L. A' M. Nyelv rendszere, közrebocsátá a' m. t. t. Buda. 1846. 4. lap.

²⁾ L. Ugyanott. 5. l.

ban használtatik, *cs*-re változik, (tehát : *ds* = *cs*.) mint *findsa*, *fin-
csa*, *lándzsa*, *lánca*, 'stb. (Göcsej.) b) A' göcseji 's *rábaközi* hangej-
tésben hiányzik az *i*, mit röviden használnak. c) A' tiszai lágy *ly*
csak ittott hangoztatik szabatosan; néhutt, pl. *Göcsejben*, helyette
közönségesen *l* használtatik. d) A' *göcseji* népnyelv nem ismeri az
ú, *ü* hosszú önhangzókat, melyeket a' köznép ott széltyiben röviden
hangoztat.

Kettőshang (διφθογγος) ¹⁾ két önhangzónak egy hanggá ol-
vadásából támad, midőn a' száj egyik nyílása rögtön másakra
változik, 's mindkét hangzó szakadatlanul ejtetik, az első hirtelen,
's gyengébben, a' másik megvonva 's erősebben. — Illy *kettőshan-
gokat* írói nyelvünk ugyan nem ismer; de több hangejtésben diva-
tos Dunán túl. Így

a) Az *őrségi* hangejtésben sok alhangu, 's főleg egytagu
szónak a hangzója előtt *u* hangzik a' köznép ajkán, mint : *fa*, *fua*;
ma, *mua*; *talp*, *tuap*; *vaj*, *vuaj*; 'stb.

b) *Balatonmelléken*, *Göcsej* 's *Rábaközben* az *é* önhangzó előtt
i hangzik, mint : *ién*, *én*; *iédes*, *édes*; *iés*, *és*; *biéres*, *béres*; *cziedula*,
czédula; *gyiékiény*, *gyékény*; *kiép*, *kép*; *kiér*, *kér*; *kiérdez*, *kérdez*;
kiés, *kés*; *kiésik*, *késik*; *kiéz*, *kéz*; *miér*, *mér*; *niéniém*, *néném*; *riétes*,
rétes; *tanietás*, *tanítás*; 'stb. Bizonyos falusi tanító illy kérdést tön
tanítványának a' szent könyvből : „*Mondd meg, fiam! Vuótak-e
Noe bárkájábo biékák, 's riécziék?*“

c) A' *balatonmelléki* köznép a' rövid *i* után *é*-t hangoztat,
mi hihetőleg onnan magyarázható, hogy az *e* helyett több szavai-
ban *i*-t használván, néha eszméletlenül tévedésbe jő, mint : *ídomta-
lan*, *ídomtalan*; *czigány*, *cziegány*; *csinos*, *csiénos*; *kigyó*, *kiéggyó*;
kincs, *kiéncs*; *kinos*, *kiénos*; *sárgyik* (= *gyík* = lacerta,) *sárgyiék*;
zsiros, *zsiéros*; 'stb. *Göcsejben* az illy rövid *i*-vel bíró szóknak nagy
csapatjában az *i* egyszerűen *é*-re változik, mint : *kincs*, *kéncs*; *kin-
szenvedés*, *kénszenvedés*; *sárgyik*, *sárgyék*; sat. 's minthogy *Göcsej* 's
Rábaközben é = *ié* : azért a' két vidék nyelvjárása teljesen össze-
vág e' pontban a' *balatónmelléki* hangejtéssel; mert mind a' három
helyütt : *kiéncsem*, *kiénszenvédiés*, *sárgyiék* 'stb.

d) *Göcsej* 's *Rábaközben* az *ó* előtt *u* hangzik, mint : *uó* *ó*;
uóta, *óta*; *uony*, *ón*; *csuóka*, *csóka*; *huó*, *hó*; *juó*, *jó*; *kuóruó*, *kóró*;

¹⁾ L. Fogarasi, művelt magyar nyelvtan. Pest. 1843. 17. l.

luó, ló; puózna, pózna; suó, só; szuór, szór; tuó, tó; tuót, tót; 'stb.

e) *Balatonmelléken, Göcsej* 's *Rábaközben* az ő előtt ü-t ejt a' köznép, mint: üő, ő; (*Göcsejben*: ü), üör, ör; üörzüő *angyal*, örző *angyal*, őrangyal; büög, bög; büör, bór; csüösz, csösz; szüöliő, szölő; szüör, ször; viüő, vő; 'stb.

Az írói nyelv a' kölcsönzött szókban vagy elveti a' *kettőshangok* mellől az egyiket, mint: *mester, meister*; 'stb. vagy hosszú hangzókba vonja össze mind a' kettőt, mint: *csóka*, török *csauka*; *hó* héber *hau*; *László, Ladislaus*; *Mór, Maurus*; *Paulus, Pál*; *Varsó, Warschau*; 'stb. ¹⁾).

Az olvasó könnyen azt gondolhatná, hogy e' kettőshangok kiejtése nehézkessé, 's így lomhává teszi a' dunántuli népnyelvnek hangkiejtését; azonban mélyebb figyelem után kiki ellenkezőt tapasztal; köznépünk ajkairól ugyan is minden csak legkisebb árnyékklata nélkül is az erőködés, vagy darabosságnak, némi olasz könnyűség 's lágysággal olvadnak le azok. Köznépünk a' hangejtés dolgában ázsiai kényelmű. Mindent, mi a' hangejtésben nyelverötetésbe kerül, ügyesen elsimít, 's kikerül, vagy — ha ez lehetetlen — egyszerűen mellőz, miként e' mütétele jelen munka folyamán bővebben ki fog tűnni.

3. §.

Önhangzók felcserélése.

Az önhangzóknak felcserélése egymással a' hangejtés tárgyalásában fő tekintetet érdemel, mert változván bármely szóban a' hangzó, változnia kell a' hangejtésnek is: honnan a' szóhangcsere — mint a' hangejtés egyik alkatrészének — tárgyalása nem mellőzhető.

A' *dunántuli nyelvjárás* számos szavaiban is az egyes hangzók vagy tájszólási, vagy önkényes közszokás szerint, vagy hangrokonság miatt felcseréltetnek. Így

¹⁾ Ide vonatkozólag alaposan értekezik Dr. Engel, *Nyelvtud. Pályam.* II. k. 7—9. l.

1) Az *a* felcseréltetik *a*) *á*-val, *Göcsejben*, mint : *tegnap*, *ten-náp* ; *minap*, *mináp* ; *igazabb*, *igazább* ; *hamarabb*, *hamarább* ; *mási-kat*, *másikát*, 'stb. b) nyílt *e*-vel *Örség* 's *Göcsejben*, mint : *ásóval*, *ásóve* ; *kapával*, *kapáve* ; *molnárral*, *mónárre* ; *tarisznával*, *tarisznáve* ; 'stb. Ezt teszik Nyitrában *a'* Zobor körül lakó *gerencséri*, *koloni*, 'stb. palócztelpek is. Ha kérdezzük őket : „*Hová megy ke-gyelmetek?*“ Válaszolják : „*Nyitráre*, *vásáre*.“ = Nyitrára, vásárra. c) *o*-val közönségesen, ha t. i. az előtte vagy utána levő szótagban *á* van, vagy ha kizárólag *a* hangzó van *a'* szóban, 's értékeny-csorbulás nélkül eshetik meg *a'* csere, mint : *áradás*, *árodás* ; *iszalag*, *iszolag* (= *ih-szál-ag* = *juh-szál-ag* = *juhszalag*, kuszó venyigés növény = *clematis vitalba* ¹⁾, *darázs*, *dorázs* ; *parazs*, v. *parázs*, *porázs* ; *paraj*, *poraj* = *páré* (= *paréj* = *chenopodium* ²⁾); *kakas*, *kokas* ; (de nem *baka* = *boka*, mi *a'* népnél szóérteményt zavarna ; ámbár szóelemzetileg csak így helyesen) ; *hambár*, *hom-bár*, perzsa *anbar*, gabnatartó nagy deszka szekrény = *granarium ligneum* ; *saláta*, *soláto* ; *vasárnap*, *vosárnap*, (*Göcsej* 's *Rábaköz-ben* : *vesárnap* is), *sarkantyu*, *sarkantyó* ; *taré*, v. *taraj*, *tora* ; 'stb.

2) *A'* nyílt *e* felcseréltetik *a*) *é*-vel *Göcsej* 's *Ormányságban*, erdélyiesen, mint : *bele*, *belé* ; *be*, *bé* ; *bemegyen*, *bémeggen* ; *ismerem*, *esmérem* ; *hivatalbeli*, *hivatalbéli* ; *kel*, *kél* ; *közelebb*, *közelébb* ; *nyel*, *nyél* ; *nekem*, *nékem* ; *nyer*, *nyér* ; 'stb. b) *ö*-vel, közönségesen mint : *ökle*, *öklö* ; *emlője*, *emlőjö* ; *örömet*, *örömöst* ; *ütötte*, *ütöttö* ; *belind*, *bellény*, *böllény*, (= *hyosciamus niger*, ³⁾ *betü*, *bötü* ; *gőze*, *gözö* ; *keheg*, *köhög* ; *kell*, *köll* ; *körötte*, *köröttö* ; *közötte*, *közöttö* ; *keserü*, *köserü*, *tüze*, *tüzö* ; 'stb.

3) *A'* zárt *e* felcseréltetik *a*) *i*-vel ; holott nem millységet jegyző *i*-re, hanem *e* birtokos személyragra van szükség, mint : *élé*, *éli* ; *eredete*, *eredeti* ; *becsülete*, *becsületi* ; *feje*, *feji* ; *szesze*, *sze-szi* ; *széké*, *széki* ; p. o. *Nincs éli a' késnek* ; *a' bíró széki üresen maradt* ; „*okkal móddal meg nem árthat a' szeszi*.“ ⁴⁾

¹⁾ Lásd Magyar Füvészkönyv, írta Diószeghi és Fazekas. Debreczen. 1807. I. k. 321. l.

²⁾ L. Ugyanezt 186. l.

³⁾ L. Ugyanott 174. l.

⁴⁾ L. Vörösmarty minden munkái, egy köt. Pest. 1835. 215. l.

„Annak van most becsülete.“ ¹⁾

„Kár hogy eredeti volt magyar nemes vér!“ ²⁾

„Attul fáj a' feji.“ ³⁾

E' jelenet a' magyar népnyelvben ennek keleti természetéből magyarázható; mert a *j* betű (keleti *jod* v. *jud*, *je*) nálunk is gyakran *i* hangzó alatt rejlik, valamint minden keleti nyelvben. Így rejlik az *a*, *e* alatt, mint birtokos személyrag a' más-salhangzón végződő szókban közönségesen. Ezért hallani a' nép szájából maiglan is: *hegy-i-vel*, *töv-i-t*, *öröm-i-ben*, *röp-ti-ben* (= *rö-pült-i-ben*); 'stb. ⁴⁾ b) *ö*-vel tiszaháti hangejtés szerint, mint: *emberhez*, *emberhő*; *kerthez*, *kerthő*; *embér*, *embör*; *énekelni*, *ünökőnyi* (Göcsej); *bilincs*, *bélléncs*, *bölléncs*; *csépég*, *csöpög*; *csépi*, *csöpi*; *gyéngé*, *gyöngé*; *gyép*, *gyöp*; *kilincs*, *kelléncs*; *méggett*, *mögött*; *méggy*, *möggy*; *szépég*, *szöpög*; *szér* (= latin: *series*), *sor*, *ször*; *szeretém*, *szeretöm*, (Ormányság); *tengér*, *tengör*; *védér*, *vödör* (Vasban: *csobánk* = *csobány* = *aqualis*), *vérés*, *vörös*; 'stb. E' szóhang — cserében a' nép önkényesen járván el, határozott szabály nem adható; mert valamint nem mindig hangoztat zárt *é* helyett *ö*-t: úgy a' nyílt *e*-t is többször *ö*-re változtatja, mint felebb láthatni.

4) Az *é* felcseréltetik a) *á*-val Ormányságban, mint: *egyáb-kor*, *egyébkor*; b) Örségben nyílt *e*-vel, mint: *er*, *ér*; *kez*, *kéz*; *mesz*, *mész*; 'stb. Sokat pedig megvonva használ, mint: *él*, *ék*, *bér*, *dél*, *dér*, *fél*, *kér*, *mér*, *szél*, *szép*, *tér*, *vér*, 'stb. c) *i*-vel Göcsej's Rábaközben, mint: *ides*, *édes*; *mihe*, *méh*; (a' göcseji köz-nép csak ezen két szóban), *ig*, *ég*; *ik*, *ék*; *ipitt*, *épit*; *fínyes*, *fényes*; *fiszek*, *fészek*; (Göcsejben: *féczek*), *kerítik*, *keríték*; *kerítés*, *kerítés*; *kínyes*, *kényes*; *lip*, *lép*; *lipés* *miz*, *lépes* *méz*, *sejtes* *méz*; *lip*, *lép* = *viscus*; *lipis*, *lépés*; *mines*, *ménés*; *miz*, *méz*; *pinz*, *pénz*; *pinzes*, *pénzes*; *kit*, *két*; *rites*, *rétes*; *vin*, *vén*; 'stb. Az Örségi is ugyanezt teszi, úgy látszik, leginkább azért, hogy a' hosszú szótagot megvonni ne kényszerüljön, mi szokása ellen van, mint: *árnyik*, *árnyék*; *egissig*, *egészség*; *érziken*, *érzékeny*; *ér*-

¹⁾ L. Népdalok és mondák I. k. 91. dal.

²⁾ L. Ugyanott 285. dal.

³⁾ L. Ugyanott 302. dal.

⁴⁾ V. ö. Dissert. Philol. de vocab. Det. ac Form. scrips. Beregszászi. Pest. 1815. 22—30. l. — Nyelvtud. pályamunkák. I. k. 112. l.

zis, érzés: *etti, ettél; derik, derék; legin, legény; nyerti, nyertél;* 'stb. Ide nem értvén mindazáltal azon szokat, melyeknek az ékezettől függ értelményök, mint: *egér, élek, érem, szép, félek, lélek, lépék, kémény, még, mély, vérem,* 'stb. Szokásban van e' csere *Vasmegyének* egyéb vidékein is. Igy Szombathely táján *szip, szép; ninim, néném;* 'stb. d) *i*-vel *Balatonmelléken;* p. o. *Ípensiggel nem írett míg meg kertemben a' körtily; míg is egyik íhetetlen bíresem mindítig lopíszsa. — Hát te derik legíny! hun nitízkettíl az íjje? Ékisvin a' főkelísse, émarattá a' dicsíretriü. — Nem vitteník vele, ha jó évernílek; mert nagyobb kíssíge nyusz mindig a' ríteshö, mint a' csíphö. — Kírlek ídes felesígem! majd ha rá írsz, (érsz), nízdz meg a' csíplöket, 's parancsolly rájok, hogy az elesígge tiszván bánnyonak, 's c' szemet a kivíbü ugyan-csak jó kiverjék. 1).* E' szóhangcsere nagy terjedtségű; ugyan is a' *Bálatontól Dunáig, Veszprém, Fejér, Esztergam, Komárom,* 's *Győr-megyék* több vidékeiben hallhatni a' köznép ajkán. e) *ü*-vel *Rábaközben 's Vasban,* mint: *fésü, füsü;* stb.

5) Az *i* felcseréltetik a' *göcsej 's rábaközi* népnyelvben a) *e*-vel, mint: *gíliszta, geleszta; hirtelen, hertelen; Písta, Pesta;* (*Balatonmellék*), *világos, velágos;* (csak *Rábaközben*), *vílla, vella; virád, verad; virasztani, verasztani;* *Ormányságban: ritka, retka;* b) *é*-vel *Dunántul* közönségesen, mint: *emelint, emelént; legyint, legyént; köhint v. kehint, köhént; suhint, suhént; tapint, tapént;* 'stb. — *Isten hírével, Isten hérével; gerincz, geréncz; bilincs, bel-léncs, bölléncs; kilincs, kelléncs, kölléncs, belind, bellény, böllény,* (= *hyosciamus niger*, 2) *kelis, kelés; kincs, kéncs; kinszenvedés, kénszenvedés; kököröcsin, kököröcsény; meztílab, meztéláb,* (betűcseréltével sok helyütt: *meztéláb*), *míg, még (= donec); mindig, mindég; pacsirta, pacsérta; rideg, rédeg (= hús, = hös = nöte-len, pl. legény), rí, ré; ríkat v. rítat, rékat; sín, sény; szíksó, széksó; tímsó, témsó; tövis, tövés; a' latin: vir-ből (v=f) = fir + i = firj = férj;* 'stb.

c) *ü*-vel az egész dunántuli területben, mint: *üdü, idü; üdü, idü; ünnepe, innep; ing v. imég, üng, v. ümög; dücsö, di-csö; fullér, fillér; füzet, fizet; hüt, hit; pl. hütöt hányattak ve-*

1) L. Tud. gyűjt. 1839. XII. k. 12. l.

2) L. Magyar füvészkönyv, írt. Diószeghi és Fazekas. Debreczen. 1807. I. k. 174. l.

lem, azaz : megesküdtettek ; (Göcsej); kü, ki ; küllebb, külebb, ki-ebb ; müenk, mienk ; vüsz, visz 'stb.

6) Az *i* felcseréltetik a) *é*-vel a' dunántuli népnyelvben általánosan, mint : ásít, ásét ; (Rábaköz), borít, borét ; (Ormánság), lódit, lódét ; kerít, kerét ; számít, számét ; tanít, tanét ; terít, terét ; vidámit, vidámét ; vonít, vonét ; 'stb (Göcsej) b) Őrség, Göcsej, 's Rábaközben *i*-vel, mint : ír, ir ; hív, hiv ; sir, sir : szív, tiz, tiz ; víz, viz ; 'stb.

7) Az *o* felcseréltetik a) *a*-val Rábaközben, mint : fortély, fartély ; boronálni, baronálni ; 'stb. b) *á*-val ugyanott, mint : szalonna, szalánno ; 'stb. c) *u*-val Göcsej, 's Rábaközben, mint : borító, buréto, ketrecz, v. Göcsejben : katroc ; csoda, csuda ; mostoha, mustoha ; 'stb.

8) Az *ó* felcseréltetik *u*-val a) Dunántul mindenütt, a' kiható, távolító, 's leható ragokban, mint : házból, házbul ; háztól, háztul ; házról, házrul. 'stb. β) A' göcseji szóejtés némelly szavaiban, mint : főjt, fűjt, 's csak emigy helyesen szóelemzet szerint ; mert fűjt = jú-it = expirare facit ; óta, uta ; mióta, miuta ; mondják : muta is ; 'stb. γ) A' rábaközi népnyelv egytagu szavaiban, — kivéve a' tárgyeseti 's állapító ragokkali egyesülést, — mint : ló, lu, lué, lunál, lurul, lutul, luig ; 'stb ; de nem lut, sem nem : luvat, hanem : szabályosan : lovat ; nem lun, sem nem luvon, hanem rendesen : lovon. δ) Az őrségi népnyelv e' szóhangcsere iránt előszeretettel viselkedik úgy, hogy hangejtésének egyik fő jellemvonását képezi : mint : ágocs, v. ágacs, águcs ; áspo, áspu, = motóla, tót : motovidlo ; Estók, Estuk, Istók, Pista, Csicsa, István ; izzó, izzu ; lótofutó, utufutu ; utolsó, utusu ; csikó, csiku ; furó, furu ; gurgó, gurgu, fahenger ; háskó, hásku, hágsó, gyalog átjáróhely a' kerítésen ; hintó, hintu ; kampó, kampu, horog ; kanyaró, kanyaru, himlő ; kázló, kázlu, igabélfá ; kigyó, kigyú ; kohó, koku, kovácstűzhely ; kuku, tojat, hibásan : tojás, tik-mony (Göcsejben) ; mókucs, mukucs, mókus, evet ; nyomdoku ; Palkó, Palku ; pernyőka, pernyuka, lepke, pille, pillangó ; saó, sau, savó ; szaló, szalu = szelő, váluzó görbe fejsze ; szántó, szántu ; tartós, tartus ; tudós, tudus ; turó, turu ; vágó, vágu ; vonós, vonus ; 'stb.

Jegyzet. Az *ó* hangzóju egytagu szókat azonban rendesen ejti, mint : ó, hó, jó, ló, só, tó ; 'stb.

9) Az *ö* felcseréltetik a) *i*-vel a' *rábaközi* tájszólásban, mint : *bő, bi; bőkezű, bikezű; bőség, biség*; stb. b) *ü*-vel a) a' dunántúli hangejtésben általánosan a' kiható, távolító, 's leható ragokban, mint : *kertből, kertbül; kerttől, kerttül; kertről, kertrül*; 'stb. β) A' *rábaközi* népnyelv egytagu szavaiban, ha tárgyeseti, 's állapító ragok nem függednek hozzájuk, mint : *kő, kü; köből, kübül; kövel, küvel*; 'stb. Az egytagu igékben maga a' gyök, 's a' múlt idő ejtetnek illy szóhang-cserével, mint : *lő, lü; lötem, lütem; sző, szü; szötem, szütem*; 'stb. E' betücsere történik a' *göcseji* hangejtésben is. γ) Az *örségi* hangejtés annyira kedveli e' szóhang-cserét, hogy annak másik jellemvonását teszi, mint : *erős, erüs; ösztökő, ösztökü, ösztöke* (Göcsejben : *esztéke*); *öztölő, öztölü, tám, vagy : gyámfa; üdő, üdü, idő; üllő, üllü; ének, énök, ünök; üsző, üszü, ünő; bőrű, бүrű, árokpalló; fürgető, fürgetü, ajtóra billenő fazár; gyöplő, gyöplü, gyepelő, fék, kantár; köpü, küpü, méhkaptár; küllő küllü, keréksugár; Sebők, Sebük, Sabbas; tüdő, tüdü; vető, vetül, vetélő, takácseszköz*; 'stb.

Jegyzet. Az *ö* hangzóval bíró egytagu szók azonban szabályszerűleg hangoztatnak, mint : *ő, kö, tő, vő*; 'stb. De nem mindig, mert *ü, kü, szü, lü*, mondatnak : *ő, kö, sző, lö* helyett.

10) Az *ú, ü* képzők valamint eredetileg *ó, ö* : úgy a' *göcseji* népnyelvben fölcseréltetnek a) *ó, ö*-vel, leginkább többtagu szavakban, mint : *ocsú, ocsó, gabna alja; forgantyú, forgantyó; kallantyú, kallantyó; kanyarú, kanyaró = karanyú = köranyú = kör + any + ú, kör idoma miatt; koppantú, v. koppantyú, koppantó, v. koppantyó; porhanyú, porhanyó = por + any + ó = ő, = porhadó + any = materia pulverosa; sarkantyú, sarkantyó; savanyú, savanyó + sav + any + ó = ő, pl. savanyó bor, = bor + sav + any + ó = ő*; 'stb. *fenyű, fenyő; fürgetű, fürgetű, fürgető*; 'stb. A' többtagu mellékevek, minők : *domború, szomorú; keserű, könnyű*; 'stb. rendesen hangoztatnak. b) *u, ü*-vel az egész dunántúli kerületben, mint : *úr, ur; út, ut; bú, bu; búza, buza; húsz, husz; húzom, húzom; tíz, tiz; tüzök, tuzok; üz, üz; fül, fül; gyül, gyül; hüll, hül*; 'stb. c) Az *ú* felcseréltetik *Balatonmelléken, Göcsej, Rábaközben*, 's *Vasban i*-vel, mint : *lyuk, lik; koldús, kódús; tyúk, tik; tyukász, tikász*. 'stb. d) Az *ü* felcseréltetik *i*-vel *Göcsej, Okmányáság*, 's *Rábaközben*, mint : *ügyekezeti, igyekezeti; üzen, izen; fül, fi; fülves, fives, = javós kuruszló, (Okmányáságban); fürgencz, (f=v, vürgencz, vör-*

göncz) *virgoncz*; *hüvös hives*; *műv miv*; *művel mivel*; *szücs, szics*; *hegedül, hegedil*; *tükör tiker*; 'stb. E' három utolsó *Rábaközben*.

4. §.

Mássalhangzók fölcserélése.

A' mássalhangzók tájdivatos kiejtése leginkább azoknak egymással felcserélésében jelenkezik. Így cseréltetik fel a' dunántúli hangejtésben :

1) *b, r-rel*, mint : *bojt, rojt*; *bomlik, romlik*; 'stb.

2) *d, gy-vel*, *Balatonmelléken*, *Göcsej*, 's *Rábaközben*, mint : *bádog, bágyog*; *diák, gyiák, deák*; *dió, gyió, gyivó*, *Ormányságban dia*; *disznó, gyisznó*, *palócz gyeszno*, pl. „Nincs szebb állat a' gyesz-nónál.“ *Népd. Diszely = Diszhely = Dűszöly*, a' *balatonmelléki köz-nép* ajkán *Gyüszö*, falu *Zalában*; ¹⁾ *dühös gyühös*; *szelid szeligy, sziligy*; *köldök, ködök*, *Göcsejben* : *kögyök*; 'stb. mint : *fed, v. fedd-ből* : *fegy*, *disciplina*; *Friede-ből* : *frigy*; 'stb. b) *sz-szel*, mint : *melegedik, melegszi, melegeszik*; *elégedik, elégeszi, elégszi*; 'stb. c) *z-vel* mint : *gondolkodik, gondolkozik*; 'stb.

3) *ds, cs-vel*, mint : *findsa, finsa*; *lándsza, láncsa*; 'stb.

4) *gy, j-vel*, mint : *gyász, jász*; *török : jás = luctus* ²⁾ *arab djasz*, azaz : *gyasz = concidit animus prae moerore*; ³⁾ *vagyok, vajok*, p. o. *itthon vajok*, csak *mast gyüttem = itthon vagyok, csak most jöttem*. (*Göcsejben*).

5) *j, gy-vel*, a) igen sok szó elején, mint : *jár, gyár*; p. o. *Gyárgyák a' komám leányát = járkák a' komám leányát*, azaz : *férj-hez kéri* (*Göcsejben*); *Gyár a' perzsáknál élő főnév*; nálunk az újabb írók által *fabrica* értelemben ismét életre támasztatott. A' *debreczeni grammat.* ⁴⁾ egynek véli a' *jár* gyökkel, és méltán; mert régi szavaink : *kerékgyártó, kötélgyártó, szijgyártó*, 'stb. a' dunántúli, főleg *göcseji*, nyelvjárásban — hangejtési szokása ellen — közönségesen így használtatnak : *kerékjártó, kötéljártó, szijjártó*; 'stb. ⁵⁾

¹⁾ L. Magyar Átlás, (Zala megye térképét), közrebocsát. Görög. Bécs. 1802.

²⁾ L. Tud. Gyűjt. 1833. VII. k. 11. l.

³⁾ L. Beregszászi : Dissert. Philol. de vocab. der. ae Form. Pest, 1815.

⁴⁾ 358—260. l.

⁵⁾ L. Nyelvtud. Pályamunkák. II. k. 201. l.

jegy, gyegy; jelel, gyelöl; jer, gyer; jég, gyég; jó, gyó; innen: gyó-gyul = jó + i + úl = jó + j + úl; jön, gyön, szokottabb a' népnél: gyün; jöjjön, gyöjjön, gyűjjön; jöszte = jöj + sze + te, gyöszte, gyűszte; jut, gyut; 'stb. Valamint: Győr, ebből jör = jő + ér, hol sok ér összejö, mint Győrnél; gyövötény, gyötény, ebből: jöttény, v. jötény, folyondár, kúszó növény (= convolvulus sepium ¹⁾, Göcsejben másként: szulák; (Balatonmellék, Göcsej, Rábaköz). b) Az i mint főnévképző elváltozván j-ra, 's így mint középképző más képzők előtt, vagy segédhangzókkal toldva, gyakrabban fordulván elé, a' balatonmelléki, göcseji, 's rábaközi nyelvjárásban gy-re változik, mint: epér, epér + i + e = eperje, epergye; bojtorján bojtorgyán; borju borygyu; lajtoria, lajtorgga; pozdorja, pazdorgya = kendertőrek; perje, pergye; sarju, sargyu; szomj, szomgy, szomjas, szomgyas; terjed, = terüed, (ü = i), teried = ter + j + ed, tergyed; tömjén, tömgyn; Türje, Türgye, mezőváros Zalában ²⁾; varju, vargyu; 'stb. c) Az igetőhöz függedni szokott j a' dunántúli hangejtésben gy-re változik, mint: írj, irgy; törj, törgy; turj, turgy; türj, türgy; 'stb. A' j személyrag előtt állván ezen mássalhangzókön végződő gyök, vagy tőszók után: b, d, g, m, r, — gy-re változik a' köznép nyelvén Dunántúl, mint: búb, búbja, bubgya; nád, nádja, nádgya; nadrág, nadrágja, nadrággya; hám, hámja, hámgya; kar, karja, kargya; 'stb. igékben: dob, dobja, dobgya; hord, hordja, horgya; küld, küldje, küldgye; vág, vágja, vággya; nyom, nyomja, nyomgya; vár, várja, várgya; tör, törje, törgye; tül, tülje, tülgye, 'stb. Az f, k, p, t, mássalhangzók után pedig ty-re, mint: csúf, csúfja, csuftya; púp, púpja, púptya; tok, tokja, toktya; rét, rétye, rétye; 'stb. igékben: döf, döfje, döfgye; csuk, csukja, csuktya; harap, harapja, haraptya, tanít, tanítja, taníttya; 'stb.

6) Az igető l betűje után hasonbetüre változik az igerag j betűje, mint: unszolja, unszolla; uralja, uralja; kínálja, kínálja; kémélje, kémélle; 'stb.

7) A' j felcseréltetik v-vel Göcsejben, mint kéjes, kéves, kényes; 'stb.

8) A' k keménybetű, Dunántúl felcseréltetik a) b szelid betűvel nyelvtani szabály ellen ³⁾, mint: csibe, csike; (Ormányság.)

¹⁾ L. Magyar Fűvészkönyv. Debreczen. 1807. I. k. 162. l.

²⁾ L. Magyar Átlás. (Zalamegye térképét), közrebocsátá Görög. Bécs. 1802.

³⁾ L. A' Magyar Nyelv Rendszere közrebocsátá a' m. t. t. Buda, 1846. 12. l. — Fogarasi: Müvelt Magyar Nyelvtan. Pest, 1843. 35. l.

kákány, bákány, kákabot, (*typha*, Ormányságban : *páskó*) ; *nyirkál, nyírbál*, (Göcsej) ; 'stb. Ezt azonban — csak németesen ne történjék, mint *bor*, *por* ; *tudás*, *dudás* ; 'stb. — helyteleníteni alig lehet, ha nyelvünk keletiességét tekintjük. Az illy felcserélésnek ugyanis akadhatunk nyomaira, mint : *apa*, héber : *aba* ; *ip*, vagy göcsejiesen : *ipa*, héber : *ibba* ; *szappan*, perzsa : *sabun* ; *dob*, arab : *doph* ; *béka*, perzsa : *pek*, török : *baga* ; *akoly*, perzsa : *adal* = *caula* ; 'stb¹⁾ b) *z* előtt *g*-re, mint : *bakzik*, *bagzik* ; *lakzi*, *lagzi* = *lakoma* ; *lélekzik*, *lélegzik* ; 'stb.

9) *l*, *r*-re *Balatonmelléken*, mint : *parlag*, *parrag* ; *sarló*, *sarró* ; *tarló*, *tarró* ; 'stb. *Göcsejben* terpedt *á*-val, mint : *párag*, *táró*, *sâró* (= *târuó*, *sâruó* = *tarló*, *sarló*).

10) *A'* *dunántúli* köznép általánosan nem tudja megadni az *ly*-nek azon lágytságot, melly *a'* tisztai 's főleg erdélyi hangejtést olly nyájasan ható olvadékonynya teszi. *A'* fejezmegyei magyarság még legjobban megközelíti ezt : de *Órség* 's *Göcsejben ly* helyett szél-tiben *l* hangzik, mint : *akadály*, *akadál* ; *illyen*, *illen* ; *ollyan*, *ollan* ; *homály*, *homál* ; *sülyed*, *sülled* ; 'stb.

11) *m*, *b* rokon betűre változik *Balatonmelléken* 's *Göcsejben*, mint : *mankó* (*a'* latin : *mancus*-ból, = *csonka*, *béna*), *bankó* (*hibásan*, *e'* helyett : *bunkó*) ; *mekeg*, *bekeg* ; *mozog*, *bozog* ; 'stb.

12) *n*, *m*-re *b* és *k* előtt, mint : *azonban*, *azomban* ; *enber*, *ember* ; (Fogarasi J. szerint : *ember* = *én* + *bar* = *én* + *ber*) ; *ellenben*, *ellemen* ; Ormányságban, betűáttétellel : *boncz*, = *czonb* = *czomb* ; *különben*, *külömben* ; *nedencze* = *nedüitartó edény*, *medencze*, *Göcsejben* : *melencze* ; *senki*, *semki* = *ki sem* ; *szinben*, *szimben* ; *nevet régi iratokban* : *mevet* : „*Postillaimat meveti*“ (*neveti*). — *Telegdi Miklós*.

13) *n*, *ny*-re főleg *a'* szó végén, *Dunántúl* közönségesen, mint : *eleven*, *eleveny* ; *bán*, *bány* ; *döbön*, betűáttétellel : *bödöny* ; *kan*, *kany* ; *kappan*, *kappany* ; *karton*, *kartony* ; *köszön*, *köszöny* ; *kanál* betűáttétellel : *kalány* ; *sín*, *sény* ; *szappan*, *szappany* ; *szán*, *sány* ; *szén*, *szény* ; *vászon*, *vászony* ; *von*, *vony* ; 'stb. Továbbá : az igék határtalan módjának *ni* jegyében is az *n*, *ny*-re lágyul, mint : *ártani*, *ártanyi* ; *érteni*, *értenyi* ; *szántani*, *szántanyi* ; *vetni*, *vetnyi* ; 'stb. p. o.

¹⁾ L. Beregszászi : Dissert. Philol. de Voc. Der. Pest. 1815.

„Szeretnélek szántanyi,
 Hat ökröt hajtanyi,
 Ha galambom gyiine
 Az ekét tartanyi.“ *Népdal.*

14) *ny*, *m*-re Göcsej 's Rábaközben, mint : *aranyba*, *aramba*; *hanyba*, *hamba*; *toronyba*, *toromba*; 'stb. E' két vidék némelly szavaiban *n*-re is szokott változni hangejtés közben, mint : *alkotmány*, *alkotmán*; *kormány*, *kormán*; *dohány*, *dohán*; *tartomány*, *tartomán*; 'stb.

15) *v*, *f* rokon betűre változik a' dunántúli nép ajkán, mint : *viczkándozik*, *ficzkándozik*; (mert : *ví* — *viaskodik*, — a' gyök, melyből : *fi*, *fi-cz-kó*, *fi-cz-kand-oz-ik*; mint : *férj*, = *vir*+*j* = *firj* (e=i) = *férj*; vagy : *iv-fiú* = *iffiú* = *ifiú*, a' göcseji népnyelvben : *iftyu* = foetus masculus; *virgoncz* is szóelemzetileg így; de a' nép ajkán elváltozva : *fürgencz*; 'stb. Továbbá az állapotjegyzőt képző *ván*, *vén*-ben is, *f*-re változik, főleg ha *s*, *sz*, *t* mássalhangzókon végződő igealakokhoz fűgged; valamint a' tízes számneveket képző *van*, *ven*-ben is; végre a' *vány*, *vény* névképzőkben, ha önhangzón végződő tőszókhöz nem ragadnak, mint : *olvasván*, *olvasfán*; *keresvén*, *keresfén*; *vadászván*, *vadászfán*; *tetszván*, *tetszfén*; *irtván*, *irtfán*; *értván*, *értfén*; 'stb. — *ötven*, *ötfen*; *hatvan*, *hatfan*; *hetven*, *hetfen*; *nyolczvan*, *nyolczfan*; *kilenczven*, *kilenczfen*; (*negyven* rendesen ejtetik), — *István*, *Istfány*; *alkotvány*, *alkotfány*; *cselekvény*, *cselekfény*; 'stb. *kelvény*, v. *kelevény*; *rendelvény*; 'stb. ide nem számíthatók; mert ezt köznépünk nem használja, amaz pedig önhangzóju tőszó.

16) A' *v*, *j*-re változik a' göcseji hangejtésben a) a' *vá*, *vé* fordító ragban, mint : *puhává gyúrta* = *puhájá gyúrta*; *lővá tette* = *lójá tette*, = felültette, rászedte; 'stb. b) Midőn a' gyök vagy tőszó hangzón végződik, 's a' képző, vagy személyrag szintén önhangzón kezdődik, a' két hangzó közt állani szokott *v-t*, *j-re* változtatja a' göcseji népnyelv, mint : *fül*, *fül* + *el* = *fű* + *v* + *el* = *fűjelő* (pascuum) *füvelő* helyett; *óvok*, *ójok*; *fűvok*, *fűjok*; *rívok*, *rējok*; *rovok*, *rójok*; 'stb. Az *asz-sz*, *esz-sz* igeragokkal azomban összeolvad; mint : *rész*, *rósz*; 'stb.

17) *z*, *sz*-re változik Dunántúl széltiben a' magyar köznép-nél, mint : *azt*, *aszt*; *ezt*, *eszt*; *amazt*, *amaszt*; *emezt*, *emeszt*; *imezt*, *imeszt*; 'stb.

5. §.

Mássalhangzóknak önhangzókkali felcserélése.

Nyelvünk általánosan, különösen pedig a' magyar népnyelv szavaiban sok mássalhangzót közvetlenül egymás mellett nem tűr, 's ezen bajon többfélekép segít, mint alább látni fogjuk; segít azonban úgy is, hogy a' mássalhangzót kilöki, 's helyébe önhangzót állít; de e' szokás szűkebb körű; vagy a' kihagyott mássalhangzó előtt álló önhangzónak súlyt, nyomatékot ad, azaz: hangoztatásában tovább időz, 's e' nyelvészeti műtétele népünknek terjedtebb nyelvtartománynyal bír. Mindkettőre vonatkozólag megjegyzésre méltó, hogy jámbor köznépünk mintegy ösztönszerűleg hódolni látszik ezen, minden keleti nyelvvel közös szabálynak: „Nihil esse abiiciendum, nisi accedat supplementum.“

De tekintsük a' dolgot közelebbről, mind a' két pontból röviden, miként a' dunántúli nyelvjárásban jelenkezik.

1) Az *el, ol, öl* szótagokból kihagyatván az *l*, kétképen pótoltatik: a) a' hienczekkel közlekedésben élő magyarok, tehát a' *vasiak* és *soproniak*, hová *Rábaköz* is számítandó, a' kihagyott *l*-t, *i, u ü* hangzókkal pótolják úgy, hogy ezeknek egyike a' kihagyott *l* előtt álló önhangzó elé tétetik, 's vele összeolvadólág hangoztatik, mint: elment, iement; gondolnak, gondúnak; fölment, fűöment: 'stb.¹⁾ b) A' többi dunántúli nyelvtartományokban, minők: *Ormányság, Őrség, Balatonmellék, 's Göcsej*, az *l* kihagyását nem pótlékbetű, hanem az *l* előtt álló önhangzóra eső súly, nyomaték, azaz: hangoztatásában túlnőtt húzamosb idő pótolja, melly hangejtést nem fejezi ki természetihven az *aa, ee, öö*, miként Akademiánk Nyelvrendszérében olvasható²⁾; hanem élethiven képviseli iratban e' pótléket a' terpedt *á, é, ő, û*,³⁾ mellyek mintegy középhangok az *a, e, ő*, és *aa, ee, öö*, közt; mint alkalmas, helyesen: *ákámas*, nem pedig: *aakaamas*; mert ennyi időt a' dunántúli köznép nem tölt e'

¹⁾ L. A' Magyar Nyelv. Rendszere, közrebocs. a' m. tt. Buda. 1846. 17. l.

²⁾ L. Ugyan ott 13. l.

³⁾ Fogarasi: Müvelt Magyar Nyelvtan. Pest. 1849. 17. l.

szó hangoztatásában; *Angyal Bandi, Angyá Bandi; eloldalt, elódát; nyargalnak, nyargának; 'stb. = elment, ément; helyre, hère; szelni, széni; 'stb; fölment főment; fölső, föső; fölvált, fövált; 'stb. — Egyébiránt itt az élet legügyesebb oktató.*

2) Ezen helybemozdulást jelentő határozók: *merre? arra, amarra; erre, emerre, imerre; r mássalhangzójok közül egyiket elhagyják, 's a' kihagyott betűt Dunán túl széltniben terpedt á, é pótolja, mint: merre? mære; arra, ára; amarra, amára; erre, ère; emerre, emære; imerre, imære; 'stb. Valamint akkor is, ha fölható: ra, re, vagy leható: ról, röl = rul, rül, ragok függednek ezen névmásokhoz: az, amaz; ez, emez; imez, mint: arra, ára; arról, áru; erre, ère, erről, èrü; 'sb.*

6. §.

Mássalhangzók összeolvadása.

A' magyar népnyelv hangejtését közönségesen, különösen pedig a' dunántúliét általánosan jellemzi a' mássalhangzók összeolvadása. Tudniillik sokszor, ha a' szóban két mássalhangzó közvetlenül egymás mellett áll, mellyeknek szóelemzés szerinti hangoztatása a' nyelvtan alapvonalainak ismeretét is nélkülöző köznép nyelvének terhes, a' dunántúli hangejtés e' bajon szóhang-olvasztás, vagy is betűhasonítás által könnyít, és pedig két módon. Tudniillik: vagy az első szóhang illeszkedik az utóbbihoz, mi leginkább akkor történik, midőn kemény szóhangok után szelídek, vagy lágyak következnek ¹⁾, vagy pedig mindkét külön mássalhangzó más, de még is egymáshoz hason szóhangra olvad át, mi népünk rest kimondásának helyesen bélyegeztetik derék nyelvtudósunktól ²⁾. — Így

I. Az első szóhang az utóbbival hasonul ezekben:

a) *dl*, mint: *padlás, pallás; padló, palló; 'stb.*

b) *dn*, mint: *adna, anna; tudna, tunna; fonnyadna, fony-nyanna; szunnyadna; szunnyana; küldene, küldne, küdne, künne; törődne, törönni (törönnyi); szednek, szennek; harmadnap, harman-nap; negyednap, negyennap; 'stb.*

¹⁾ L. A' M. Nyelv Rendszere, közrebocs. a' m. t. t. Buda 1846. 12.

1. — Fogarasi: Müvelt Magyar Nyelvtan. Pest. 1843. 35. 1.

²⁾ Fogarasi: Müvelt Magyar Nyelvtan. Pest. 1843. 28. 1.

c) *dt*, mint : *adta, atta ; küldötte, küldte, kütte ; hordotta, hordta, hortta ; bolondtól, bolonttól (bolonttu) ;* 'stb.

d) *dz*, mint : *bodza, bozza ; madzag, mazzag ;* 'stb.

e) *gn*, mint : *tegnap, tennap ;* 'stb. De Ignác, rendesen.

f) *gyn*, mint : *fagyna, fanna ; fogyna, fonna ; hagyna, hanna ;* 'stb.

g) *gyt*, mint *fagytok, fattok ; fogytok, fottok ; innen : fogytig, fottig ; fogytaig, fottaig ; hagytok, hattok ; vagytok, vattok ;* 'stb.

h) *kg*, mint : *fakgat, faggat ; likgat, leggat ; lyukgat, lyuggat ; nyakgat, nyaggat ; nyekget, nyegget ; nyikgat, nyiggat ; szakgat, szaggat ;* 'stb.

i) *pb*, mint : *kalapba, kalabba ; képbé, kébbe ; lapba, labba ; lépbe, lébbe ;* 'stb.

j) *rl*, mint : *örlení, ölleni ; barlang, ballang ; gerlicze, gellicze, gillicze, Göcsejben : gilicze ; gyakorlás, gyakollás ; gyarló, gyalló ; kérlek, kéllek ; kérlelni, kéllelni, (kéllellyi) ; kóborlás, kóbollás ; párlík, pállík, kigőzösül ; sárlík, sállík, folytat, pl. a' kancza ; törlöm, töllöm ; vásárlók, vásállók ; verlek, vellek ; vándorló, vándolló ;* 'stb. mint a' latin : *perlucidus = pellucidus ;*¹⁾

k) *szn*, mint : *alusznék, alunnék ; esznék, ennék ; isznék, innék ; cselekesznék, cselekennék ; tesznék, tennék ; vesznék, vennék ;* 'stb. mint látható, csak az ohajtó 's határtalan módon.

l) *szs*, mint : *egészség, egésség ; készség, késség ; ravasság, ravasság ;* 'stb.

m) *z-s*, mint : *igazság, igasság ; gázság, gasság ; vitészség, vitészség ;* 'stb.

Jegyzet. Az állapotjegyzőben közvetlenül egymás mellett álló *dv* mássalhangzókra nézve megjegyzendő, hogy az *ormánysági* hangejtésben az utóbbi mássalhangzó (*v*) hasonló az elsővel, például *advá, adda ; tudva, tudda ; fonnyadva, fonnyadda ; meglelgedve, meglelgedde ;* 'stb. Sőt nem ritkán *l* is függed hozzá,

¹⁾ L. Tud. Gyűjt. 1837. I. köt. 61. l., hol jeles értekezése áll Szabó István derék hellenistánknek a' karácsonyidei palócz nyelvjárásról Nógrádban, mely czélszerű adatokat nyújt szerzőnek, mint göcsejinek, a' jeles szépműtudos Toldy által déli palócznak több oknál fogva jól nevezett göcseji hangejtés és tájshóláshoz. — Vö. Magy. Akad. Értes. 1843. decemb. füzet. I. szám. 3—11. l. — Továbbá : Görög M. Átlásában Nógrád-megye térképét.

mint : *addal, tuddal, fonnyaddal* ; 'stb. Mi leginkább a' *d* végzetű töszóknál van szokásban.

II. Mindkét mássalhangzó hason szóhangra olvad ezekben :

a) *dj* = *gygy*, mint : *bárdja, bárggyga; kádja, kágygya; padja, paggyga; adja, agygya; tagadja, tagagygya; tudja, tuggyga; fedje, v. feddje, fegygye* ; 'stb.

b) *ds* = *cscs*, mint : *vadság, vacscság* ; 'stb.

c) *lj* = *lyly*, (Dunán túl : *ly* = *l*), *ll*, mint : *alja, alla; kaszálja, kaszálla; neveljük, nevellük* ; 'stb.

d) *nj* = *nyny*, mint : *bánja, bánynya; vonja, vonynya* ; 'stb.

e) *tj* = *tyty*, mint *barátja, barátytya; akarata, v. akaratja, akaratytya; kelet, kelete, v. keletje, keletytye; követ, követe, v. követje, követlyte; látja, láttytya* ; 'stb.

f) *ts*, v. *tts* = *cscs*, mint : *épits, épicscs; költség, kölcsescség; restség, rescscség; átalkodottság, átalkodocscság* ; 'stb.¹⁾

g) *tsz* = *czcz*, mint : *metsz, meczcz* ; 'stb.

7. §.

Betüáttétel.

A' betüáttétel (*μετάθεσις*) a' népnyelvben is, mint egyik különös sajátága keleti nyelvünknek, gyakori. Úgy történik meg, hogy számos szavakban a' betüket általveti, 's alakra ugyan új szót, de ugyanazon, vagy rokon értelműt alkot. 'S ez nem bizonyos elvek szerint, hanem úgy látszik, csupa önkényből szokás által történik ²⁾. Oka köznépünk nehézkes szelleméből, 's gondolatainak laza rendezéséből, néhutt mokogó nyelvéből magyarázható. Számosak a' példák erre Dunán túl, köznépünk nyelvében. Csak néhányat : *czomb, boncz* ; (Ormányság.) *eleven, evelen* ; (Ormányság.) *feteke, fekete* ; (Göcsejb.) *golgota, gogolta; hácskó, (hácsgó) hácsó; hegedű, hedegű; kanál, kalán; karanyú — karanyó (= köranyú = kör + any + ú, mert köridomu geny,) kanyaró; takrócz, (= takarócz,) katrócz, ketrecz, baromfiborító; kebelem, kelebem; kohonya = koh + any + a, = konyha; cholera, kolera, korela; kucs (= clavis, Göcsejb.) csuk (= claudit); kupka, kupak, pipafödél; naspolya,*

¹⁾ L. Fogarasi : Müvelt Magyar Nyelvtan. Pest. 1843. 28. l.

²⁾ L. A' M. Nyelv. Rendsz. közrebocs. a' m. t. t. Buda. 1846. 18. l.

lasponya; *lednek*, *lendek*; *luczvér* = *lidércz*, *ludvércz*; *csikmák*, *mácsik*, *mákcsik* = mákos csik, (Erdélyben : mákos laska); *meztélláb*, *meztélláb*; *paprika*, *papirka*; *iparcz* (*piacz*), *piarcz*, (Göcsejben.) *sipka*, *sipak*; *szökcse*, *szöcske*; *szalonna*, *szolonna*; *tenyér*, *terény*; *zsakcsó* (= *zsák-czó*), *zacskó*; 'stb. Igék : *elegyít*, *egyelit*; *elegyedik*, *egyeledik*; *csavar*, (*v* = *f*, = *csafar*), *facsar*, *isz* (*bibit*), *szi*; (*sugit*), *pök*, *köp*; *irt*, *rit*; (Ormányságban.) *vét*, *tév*; *honnan*; *vétek* = *eltévedés*, *távozás az igagtól*; *visit*, *sivít*, 'stb.

8. §.

M á s s a l h a n g z ó k k i h a g y á s a.

A' dunántúli nyelvjárásban is némelly betűket szeret kihagyni a' nyelv szokás a' szóknak részint elejéről, részint közepéről, részint végéről. Így marad el

A) A' szók elején

1) *m*, az *ormánysági*, *belsősomogyi*'s *göcseji* hangejtésben, mint : *ég*, *meg*; *égette*, *mégéte*; *églöte*, v. *eglüte*, *meglöte*; *esseg*, v. *eseg*, = *és még*, *et iterum*.

2) *z*, az *ormánysági*, *göcseji*, 's *rábaközi* nyelvjárásban, mint : *abál*, *zabál*; p. o. *megabált a' lovam*, (*Rábaköz*), mit a' *göcseji* így ejt : *egabát a' luam* = *megzabált a' lovam*, azaz torkig lakott; *Göcsejben* a' juhról mondatik : *megmotozott*; *abló*, *zabló*, *zabola*, *félk*, *kantár*; *acskó*, *zacskó*; *álog*, *zálog*; *áp*, *záp*, *avas*, *megromlott*, *pallos*; pl. *ápfog*, *zäpfog* = *dens molaris*, melly leghamarább szok megromlani; *áptojás*, *záptojás*, *ápult tojás*, (*Vasban* is) mi *Göcsejben* másként : *pallos tojás*, *Pápa vidékén* pedig (*Veszprém megyéb.*) *palozsna*, v. *polozsna*; *ászló*, *zászló*; *átony*, *zátony*, (a' *Dunamelléken*); *ávár*, *závár*, *fa-tolózár*, *pessulus ligneus*, mi *Göcsejben* leginkább a' szőlőhegyeken a' borházak ajtaján használtatik; *perzsa zävár*; 'stb.

B) A' szók közepén.

Nyelvünknek egyik szóhangja ellen sem mutatkozik annyi

¹⁾ L. Beregszász : Dissert. Philol. de Vocab. Deriv. ac Form. Pest. 1815. IX. 1.

ellenszenv a' dunántúli köznépnél általánosán, mint az *l* ellen. Népünk általában gúnydalaiban keményen ostromozva a' nemzetietlenséget, magyartalanságot ¹⁾, mi csak azon irtó hadából is kitünik, melyet — már a' nagy Révai által is tótosnak vallott — *l* betű ellen visel. Ezt, a' hol csak szerét teheti, rövid uton kiveti. Így hagyja el a' szóközépen.

1) Mindannyiszor, valahányszor más (nem *l*, mint: *illő*, *mell*, *szellő*, 'stb.) mássalhangzó előtt áll, melyly hangkilökést az *l* előtt álló önhangzónak ékezésével pótolja, a' keleti nyelvek ezen alap-törvénye szerint: „Nihil est abiiciendum, nisi accedat supplementum“; mint: *által*, *átal*; Göcsejben rövidítik így is: *áta*, *áto*, *áté*, *áti*, 's mindez nyelvjárása szelleméből foly; mert *á* után *a* = *o*; *é* = *ie*; tehát: *é* = *i*; *álmos*, *ámos*; *oldal*, *ódal*; *oltár*, *ótár*; p. o.

„Bár a' mi asztalunk szent ótár vóna,

Bár a' mi kenyerünk szent ostea vóna“ ²⁾.

ollykor, *ókor*; *ülni*, *ünyi*; *boldog*, *bódog*, innen: *Bódogfa*, falu Zalában ³⁾, *bolt*, *bót*; *bölcső*, *böcső*; *délhajlat*, *déhajlat* (két, három óráközti idő dél után,) *dolga*, *dóga*, Rábaközben: *dúga*; p. o. *ki úr dógában hal meg*, f. nggal harangozzák ki, göcseji közmondás; *félre*, *fére*; *föld*, *föd*; *hold*, *hód*; *koldus*, *kódus*, Göcsej 's Rábaközben: *kódis*; *köldök*, *ködök*; Göcsejben *kögyök*; *kulcs*, *kucs*; *merülni*, *merünyi*; *molnár*, *mónár*, tót: *mlinár*, latin *molitor*; tehát mindannyi a' *mol* gyökből; *nyelv*, *nyév*; (Örségben), *polcz*, *pócz*; *sülni*, *sünyi*; *szolga*, *szóga*; *töltés*, *tötés*; *zöld*, *zöd*; *volt*, *vót*; p. o. *vuót piénzem*, *de éfuót* = *volt pénzem*, *de elfolyt*; (Göcsejben).

„S ej Tisza, Duna ténto vuóna,

'S ej hat vármegye gyiák vuóna,

'S még sem tunná azt kiürnya,

'S ej kit szeretek a' majorba“ ⁴⁾.

de még is: *írgalmas* (Örségben; ámbár Göcsejben ez is *írgámas*; *nyalka*, *Palkó*; 'stb. így tehát csak a' nehezebb hangzású szókban teszi ez irtást a' dunántúli köznép.

¹⁾ L. Népdalok és Mondák, a' Kisfaludy-társ. megbiz. szerk. s' kiadja Erdélyi J. II. k. 450 l.

²⁾ L. Tud. Gyűjt. 1838. VI. k. 21. l.

³⁾ L. Görög: Magyar Átlás. Zalamegy térképét.

⁴⁾ L) Népdalok, és Mondák. II. k. 477. l.

E' tótos *l*-nek használata nyelvünk azon szerencsétlen korában történhezett, midőn elődeink a' szókat meghosszabbítani szépnek tartottak. Akkor kezdének divatozni ezek : *alkalmatos*, *édes-séges*, *irgalmatos*, *békességes*, *drágalátos*, *figyelmetes*, *gyalogos*, (Ormányságban.) *hűvséges*, *kellemetes*, *kimondhatatlan*, *mélységes*; pl. „*Urunk öt mélységes sebei*,” *szépséges*; pl. *add vissza szépségesen*, azaz ; *békesen*, *békével*; (Göcsejben.) „*Szépséges Jézus*,” *tisztaságos*, *szorgalmatos*, *véghehetlen*, *fényességes*; pl.

„*O fényességes szép hajnal*,

Ki (sic) nekünk mennyből adattál!“ (Egy h. hymn.) *kegyelmetes*; pl.

„*Uram király! — kiáltnak, — pogány dolgot mivelsz*,

Kegyelmetes tréféddal még mind rakásra ölsz“¹⁾.

mellyeket a' dunántúli köznép mailag is használ; de csak ritkán, 's akkor is hangsúlyul (*εμφασις*); néha azomban lomha nyelv szüleménye²⁾.

2) Elmarad az *l*, *Örség* 's *Göcsejben* e' szókban : *parlag*, *parag*; *tarló*, *taró*; *Örségben* : *toru*; *sarló*, *saró*; *Örsejben* : *soru*; *párló* sajtár, *pároló* sajtár; *Örségben* : *páru* sajtár, *szapusajtár*, *szapuló*,

3) Az *l*, a' dunántúli népnyelvben az *al*, *aly* szótagokból kihagyatván kétképen pótoltatik :

a) *terpedt á*-val, de még sem olly mélyen, 's húzamosan, mint a' *nógrádi* *palóczok*; pl. *Angyal Bandi*, *Angyá Bandi*; *altatom*, *átatom*; *alkalmas*, *ákámas*; *eloldalt*, *elódát*; *nyargalnak*, *nyargának*; 'stb.

b) *hosszú ó*-val, *barkósan* : *alma*, *óma*, (Ormányságban.) *Göcsejben* : *uóma*; mert a' *göcseji* *hangejtésben* : *ó* = *uó*; *balha*, *bóha*; *balta*, *bóta*; *falka*, *fóka*, *csapat*; *halt*, *hót*, *innen* : *Hóttó* = *Halttó*, *falu Zálában*³⁾; *szalma*, *szóma*; *tálalni*, *tálónyi*; 'stb.

c) *Dunán túl* a' *hienczekkel* *közlekedésben* élő magyarok, tehát a' *rábaköziek* is, kihagyván az *al*, *ol*, *el*, *öl* szótagokból az *l* mássalhangzót, a' szótagban maradt önhangzó elé pótlékkül *u*, *i*, *ü*, hangzók tétetnek, mint : *alkalmas*, *uakamas*; *nyargalnak*, *nyaruganak*; *gondolnak*, *gonduónak*; *eloldalt*, *eluóduat*; *fölső*, *füöső*;

¹⁾ L. Garay János versei. Buda. 1843. 222. l.

²⁾ L. Nyelvtud. Pályamunk. I. k. 11. l.

³⁾ L. Görög Magyar Átlás. Zala-megye térképét.

fölment, füömet; stb. — *Örseg, Ormányság*, 's *Göcsejben*, és *Balatonmelléken* kimaradván az *al, el, öl* szótagokból az *l* betű, az előtte álló önhangzó terpedten, 's némi árnyéklatával a' mekegésnek ejtetik, mint: *alkalmas, ákámás*; *elment, ément*; *fölső, föső*; *fölment, föment*; *hüvelykújj, hüékújj*, másként *Göcsejben* és *Somogyban*: *hüökújj*; pl. *Hüököm Mátyás* (a' „*Bors-szem Jankó*“ mintájára) = szokatlanul törpe.

Az *l* kihagyásán kívül, a' dunántúli népnyelvben a' szók közepén el szoktak hagyni még

α) a' *d*, ha *z* előtt áll igékben, mint: *borjadzik, borjazik*; *fiadzik, fiazik*; *leveledzik, levelezik*; *lopódzik, lopózik*; *takaródzik, takarózik*; *vakaródzik, vakarózik*; 'stb. A' rábaközi népnyelvben azonban vagy megtartatik, vagy *z*-re változik, mint: *fiadzik, fiazzik*; *leveledzik, levelezik*; 'stb. ¹⁾

β) a' *gy*, a' rábaközi hangejtésben 's némelly helységeiben *Göcsejnek*, mint: *nagyobb, naobb*; *mégysz, mész*; 'stb.

γ) az *n*, ezen szóban: *harmincz, harmicz*.

δ) az *r*, ezen helybemozdulást jelentő határozókban: *arra, ára*; *amarra, amára*; *merre, mære? erre? ère*; *emerre, emère*; *im-erre, imère*; hol, mint látszik, a' pótlék a' terpedt *á, é* mekegő hang árnyéklatában rejlik.

ε) a' *v*, vagy egyszerűen kimarad, mint: *üveg, üeg*; *hüvelyk, hüelyk, hüék*; *fuva'kodik, fuakodik, szikadni kezd*, pl. a' sár; *süveg, süeg*; 'stb. (*Göcsejben*) ámbár tudatlan pórnépünk akadozó lomha nyelvén nem ritka illy hangmokokás is: *öög = ög = üeg = üveg*; *höök, hök, hüék, hüvelyk*; *söög, sög, süeg, süveg, füveg*; 'stb. — *koács. kovács, kuács*; *köecs, kövecs, küecs*; 'stb. (*Örségben*, hol: *o = u*; *ö = ü*) *loam, lovam*; *toa, tova*; pl. *toa láttom = tova láttam*; (*Ormányságban*) *hoá, hová*; *üeg, v. üög, üveg*; *koács, kovács* (*Ormányságban*: *kács*); *körti, körtvély, v. körtve*; *süeg, süveg*; *toább, tovább*; 'stb. (*Rábaközben*). — Vagy a' *v*, az előtte álló önhangzóval, *u, ü*, mint vele legrokonabb ²⁾ hangzókra változik hangrend szerint, mint: *csovaszt, csuaszt, nyöl* (= *entwurzeln*, z. B. *den Hanf*), *hova*,

¹⁾ L. A' Magyar Nyelv Rendszere, közrebocsátá a' m. t. t. Buda. 1846. 5. l.

²⁾ L. Nyelvt. Pályam II. k. 9–10. l. — Beregszászi Dissertatio Philol. de vocab. Deriv. Pest. 1815. 16. és 60 l.

v. *hová, huá, v. há*; *kövecs, küecs*; (Göcsejb.) *kövelni, küelni, kövel* terhelni pl. a' csónakot a' csekélyebb lengület végett; *köveszteni, küeszteni*, keményre főzni, pl. a' sódort; (Göcsejben 's Balaton-mellék.) *kövecs, küecs*; *kovács, kuács*; *savó, saó, sau*; 'stb. (Őrségb.) *kövecs, küecs*; *lovam, luam*; 'stb. (Rábaközb.) pl. ha kérdezzük a' rábaközi pórt: „*hun vuótá?*“ feleli: *hun vuótam, ides uram? hát a' koácsná, luakat patkuóztatnyi*; — *mivelem, müelem*; *szivem, szüem*; *tova, tua, toa*, = *tá*; *tovább, tuább*; 'stb. (Órmányság.)¹⁾

ζ) a' z, az előtte álló önhangzóval, mint: *ezüst, üst*, (Göcsej. Rábaköz.) ámbár sok helyütt hallani ezt is: *ezüst*; *bizony, bion*; *bizonyosság, bionság*; 'stb. (Rábaközb. pl. „*Hát bion, nótárus uram! csak azért küttek az eszküttek, hogy hát izé — méltóztatna átgyünni mesteram*; az *Iczik is meggyütt má, 's ugyancsak hozott ám a' javábu! Hát izé, aztán átizkódjék ám nótárus úr*; addig is *istennek ajállo*m“²⁾).

C) A' szók végén.

1) Az l a' ragok 's képzők végéről el szokott maradni a' du-nántúli köznép ajkán

a) Minden pótlás nélkül, mint: *eszével, eszéve*; *kezével, kezéve*; *kérvén kértük az Istentü*; *kérd anyádtu*; *apád nélkü*, = *apád nélkül*; *urtu, bolondtu fő köll vennyi*, = *urtól bolondtól fel kell venni*; *göcseji közmondás.*

„*Liványt akarok szeretnyi,*
Szerettembü évennyi.“ Göcseji rythm.³⁾

„*Nem anyátu letté,*
Ruózsafán termetté,
Piros pünköst naptyán,
Hajnába születté“⁴⁾.

„*No gyerek*; te ugyan jó megtanutá *magyaru, németü, tótü, diáku,* *Mikor gyütté meg Beszprembü?*“⁵⁾ *Há vótá tennap? Hun tötötted az üdöt? Há kütted a' szógádat? Mit ámottá Jancsi a' mut éjje? Gon-*

¹⁾ L. Nyelvtud. Pályam. II. k. 21. l.

²⁾ L. Életképek. 1847. 20. szám.

³⁾ L. Tud. Gyűjt. 1838. VI. k. 14. l.

⁴⁾ L. Népdal. és Mond. I. k. 67. l.

⁵⁾ Köznépek mailag is így használja; azonban a' műveltebb osztályoknál: *Veszprém.* — „*Castrum Bezprem intraverunt.*“ Anonym. 49. Fej.

dód ê csak, aszongyák, hogy a' Szegödi Pesta észökött a' falubu, 's êhatta a' feleségét. A' lúdvércz viheti dúgát." (Balatonmellék) ¹⁾.

b) Az *ol, el, öl* szótagokból kimaradván az *l*, az önhangzó, a' keleti nyelvek közsabálya szerint, vonást nyer; az Őrségiben pedig az ékezet helyett, az *o* hangzó *u*-ra, az *ö* pedig *ü*-re változik, mint: *gyalogol, gyalogó*; *dorombol, dorombó*; *bömböl, bömbő*, = *bombilo*; *füstöl, füstő*; *köböl, köbö*; *zsindel, zséndő, séndő*; — *énekél, énekü, ünökü*; *olvasol, olvasu*; *kertél, kertü*; 'stb. (Őrségb.)

Kivételnek az *el* és *fel* vagy *föl* igekötők, hol az *l* kihagyásával az önhangzó terpedtté válik, 's mekegve hangoztatik, mint: *el, ê*; *föl, fö*; Rábaközben pedig, 's több helyein Sopron és Vas-megyéknél: *el, ie*; *föl, füö*; 'stb. p. o.

„Kê fö gazda!

Szállon isten házodra!" — *Göcseji r y t h.* ²⁾

2) Az *oly, ély, öly* képzőkből kihagyatván az *ly*, az önhangzó, keleti nyelvszabály szerint, éket nyer a' dunántúli hangejtésben, mint: *akoly, akó*, = *caula*; *bagoly, bagó*; *jászoly, jászó*; *konkoly, konkó*; *pokoly, pokó*; *sonkoly, sonkó*, sejtörköly; *tarsoly, tarsó*; *Gergely, Gergő*; *messzely, messző*; *tengely, tengő*; *véndely, vendő*, zsirtartó bödön; *bögöly, bögő*; *törköly, törkö*; 'stb. — Az Őrségi hangejtés azomban jelen esetben, nyelvjárása szelleméhez képest, az *ó, ö* hosszú hangzókat, rövid *u, ü* önhangzókra változtatja, mint: *bagoly, bagu*; *konkoly, konku*; *pokoly, poku*; *bögöly, bögü*; *tengely, tengü*; *törköly, törkü*; 'stb.

3) Az *m*, a' dunántúli köznép ajkán gyakran kimarad a' sem tagadó szócskából, 's így hangra a' tiltó *se*-vel azonosul; pl. *Apám se vuót úr duógára*, = apám sem volt úr dolgára; *te se vuótá otthun*, = te sem voltál honn, 'stb.

4) Az *n* a' *ban ben* marasztaló ragokból közönségesen kihagyatik könnyebb kiejtés végett a' dunántúli hangejtésben; p. o.

Egész nap a' kertbe dógóztam.

„Csak a' szívem jár érted gyászba" ³⁾.

¹⁾ L. Tud. Gyűjtem. 1839. XII. k. 11. l.

²⁾ L. Tud. Gyűjt. 1838. VI. k. 21. l.

³⁾ L. Népdal. és Mondák. A' Kisfaludy-társ. megbiz. szerkeszti 's kiadja Erdélyi János. I. k. 49. dal. —

⁴⁾ I. k. 152. dal.

„Nem tudom, hány van ezerbe“¹⁾).

„Alma terem a' pusztán, buza a' Kunságba,
Alma, dió, mogyoró a' szép Somogyságba,
Oh de áldott jó föld ez, Balaton mentébe,
Oh de áldott jó bor ez Zala-vármegyébe.“¹⁾

5) A' t mássalhangzót is szereti elhagyni a' dunántúli köznép az ért, okadó rag végéről, mint : *istenér, hazáér, királyér*, 'stb. p. o.

„Meghalok Csurgóér, de nem a' váráér,
Hej nem a' váráér, csak egyik utczáér,
De nem az utczáér, csak egyik házáér,
Hej ebben növekedett barna galambomér“²⁾).

Elhagyja továbbá a' ként (vagy ént), hasonló rag végéről is, mint : *akként, akkén*; *emberként, emberkén*; *angyalként, angyalkén*; *törvény szerént, törvény szerén*; 'stb.

6) A' z kimaradt a) ezen mutató névmásokból : *az, ez, amaz, emez, ímez*, mint : *nem e' vuót*, = *nem ez volt*; *megbocsát a' nekiünk*, = *megbocsát az nekiünk*; 'stb; — b) a' *hoz, hez, hüz*, közelítő ragokból, mint : *házhoz, házho*; *kerthez, kerthö*; *faluhoz, faluho*; *szekérhez, szekérhő*; 'stb. p. o.

„Nem vág a' minket földhő“³⁾).

9. §.

M á s s a l h a n g z ó - s z a p o r í t á s.

Ámbár a' dunántúli köznép — miként eddigelé is tapasztalhattuk, — a' szóokban több mássalhangzót közvetlenül egymás mellett nem tűr : mégis néha maga szaporítja azok számát, mit vagy negélyzési (affectatio) visketegből tesz, midőn tudniillik műveltebb osztályok nyelvhangulatát véli általok utánozni, (mint : *csolk, csók*; *szölke, szöke*; *gyermek, gyerek*; 'stb., mellyek szerelemdalokban legtöbbször jelenkeznek), de jelen eset ritkább; — vagy hangejtési könnyebbségül, hogy a' kettőzött mássalhangzó által a' szót nyúlósabbá, 's így annak kiejtését nehézkes nyelve, 's mokogó aj-

¹⁾ I. k. 445. dal.

²⁾ I. k. 142. dal.

³⁾ II. k. 404. dal.

kainak kényelmesbbé tegye; 's ezen eset a' dunántúli köznép hangejtésében gyakori jelenet. — E' mássalhangzósaporítás azomban a' szó elején soha, leggyakrabban történik annak közepén, ritkán pedig végén.

A) Mássalhangzósaporítás a' ezók közepén.

1) Mindazon gyök vagy tőszók, illetőleg nevek végmássalhangzóját, melyekhez egyszerűen *a*, *e* birtokos személyrag függed, megkettőzi a' dunántúli köznép. Leginkább illy végzetűek azok:

a) *cs*; *kovács*, *kovács-a*, *kovács-csa*; *kövecs*, *kövecs-e*, *kövecscse*; 'stb.

b) *cz*, *harcz*, *harcz-a*, *harcz-cza*; *percz*, *percz-e*, *perczcze*; 'stb.

c) *gy*; *rongy*, *rongy-a* *rongy-gya*; 'stb.

d) *ly*; *király*, *király-a*, *király-lya*; *tökély*, *tökély-e*, *tökély-lye*; 'stb. a' máshol mondottakból önként értetvén, hogy az *ly*-et *l*-nek mondják, mint: *királ-la*, *tökél-le*; 'stb.

e) *ny*; *vágánny*, *vágány-a*, *vágány-nya*; *törvény*, *törvény-e*, *törvény-nye*; 'stb.

f) *s*; *kos*, *kos-a*, *kos-sa*; *sas*, *sas-a*, *sas-sa*; 'stb. — E' végzetű nevekből csak azok kettőzik végmássalhangzójokat, melyek a' többes alanyesetben *ok* ragot vesznek föl: tehát a' többes alanyesetű *ak*, *ek* raguak nem tartoznak ide; nem is mondja a' dunántúli köznép: *has-sa*, *késse*; 'stb.

g) *sz*; *juhász*, *juhász-a*, *juhász-sza*, (*ihász-sza*); *kertész*, *kertész-e*, *kertész-sze*; 'stb.

h) *ty*; *konty*, *konty-a*, *konty-tya*; *pinty*, *pinty-e*, *pinty-tye*; 'stb.

i) *z*; *máz*, *máz-a*, *máz-za*; *méz*, *méz-e*, *méz-ze*; 'stb.

j) *zs*; *parázs*, *parázs-a*, *parázs-zsa*; (*porázs-zso*;) 'stb.

2) Megkettőzi a' dunántúli köznép az *s* mássalhangzót a) a' melléknevek többes számú ragozásaiban, de csak úgy, ha a' többes alanyesethez *ak*, v. *ek* ragok függednek, mint: *édés*, *édések*, *édessek*; *okos*, *okosak*, *okossak*; *édes-seknek*, *okossakkal*; 'stb.

b) ha az *s* végzetű melléknevekből középfok képeztetik, mint: *éles*, *éles-ebb*, *éles-sebb*; *tudós*, *tudósabb*, *tudóssab*; 'stb. c) ha *an*, v. *en* határozói ragok járulnak hozzájuk, mint: *dérekas*, *dérekas-an*, *dérekas-san*; *elmés*, *elmés-en*, *elmés-sen*; 'stb. — *Gyors*, *nyers*, 'stb. ide nem tartoznak, mint olly melléknevek, melyek már úgysis két végmássalhangzóval birnak.

Megkettőzi a' dunántúli köznép a' *k-t* e' szóban : *bakkancs*, *bakancs*, (= *bok-ancs*).

4) Az *l-et*, ezekben : *beszéllni*, *beszélni*; *bölléncs*, *biléncs*; (Göcsej.) *böllény*, *bellény*, *belind*, = *hyosciamus niger*; (u. o.) *csol-lány*, *csallán*, *csalán*; (u. o.) *düllő*, *dülő*, = tizenkét holdnyi föld, vagy : bizonyos oldal, vagy lapálytérre dülő földrész; (u. o.) *föllül*, *fölül*; *föllebb*, *fölebb*; *halladni*, *haladni*; *kölléncs*, *kélléncs*, *kiléncs*; (Göcsej.) *közellebb*, *közelebb*; *küllebb*, *külebb*, *kiebb* h.; *szülled*, *szülyed*; *szóllani*, *szólani*; *távollabb*, *távolabb*; *tökélletes*, *tökéletes*; 'stb.

5) A' *p-t* ezen határozókban : *ekképpen*, *ekképen*; *miképpen*, *miképen*; 'stb.

6) Az *r-et* az *ormánysági* köznép kettőzi ebben : *varrasodás*, *varasodás*; ezekben pedig *r-rel* szaporítja : *cselérd*, *cseléd*; *lércz*, *lécz*; 'stb.

7) A' *t*, Dunán túl széltiben kettőztetik e' szóban : *vétek* (fehlen, verschulden), pl. „*Hogyha a' szerelem vétek*, *A' még* (= *míg*) *élek*, *mindig vétek*.”¹⁾

8) Az *z-t* az *ormánysági* hangejtés kettőzi e' szóban : *lázítás*, (*lázéttás* = *lázéttás*) = *lázítás*²⁾.

B) Mássulhangzószaporítás a' szók végén.

1) Örségben, Balatonmelléken, 's Rábaközben a' *ban*, *ben* marasztaló ragoknak végső *n* mássalhangzóját megkettőzve, nyelvcsattanással hangoztatja a' köznép, így : *házbann*, *házban*; *kertbenn*, *kertben*; *kútbann*, *kútban*; *vízbeenn*, *vízben*; 'stb.

2) A' *p-t* kettőzve ejti a' göcseji e' szó végén : *gyöpp*; *gyép*, *csöpp*, *csep* (irodalmilag így helyesen).

3) A' *t* kettőzve hangzik az *ít* igeképző végén, mint : *fejérétt* (*i* = *e*, l. föntebb.) *fejérít*; *szépétt*, *szépít*; *számétt*, *számít*; *tanétt*, *tanút*; 'stb. (Göcsej.) *borétt*, *borít*; *lázétt*, *lázít*; 'stb. (Ormányság.) *ásétt*, *ásít*; *kerétt*, *kerít*; *lódétt*, *lódít*; *vonétt*, *vonít*; 'stb. (Rábaköz.) — E' kettőzése a' *t-nek* jobban kitünik az *ít* képzőjű igékből származott névszókban, mint : *szépéttés*, *szépítés*; *tanéttás*, *tanítás*; *boréttó*, *borító*, = *ketrecz*; *lázéttás*, *lázítás*; (Ormánys.) — Ide számítható még e' szó is : *hurut*, melyet az ormánysági köznép két *t-vel* ejt így : *hurótt*.

¹⁾ L. Népdalok és Mondák. II. k. 173. d.

²⁾ L. Kassai : azármaztató 's gyökeresző Szókönyv. Pest. 1833. I. k. 70. l.

Jegyzet. Figyelmet érdemel, hogy némelly származott igéket, mellyeket nemzeti Akademiánk egy *l*-el használ, ¹⁾ mint: *beszél*, *remél*, *szól*, 'stb. a' dunántúli köznép két *l*-el (*ll*) ejt, úgy látszik, csupán hangzatosság kedvéért, így: *beszéll*, *reméll*, (*reményl* néphasználaton kívül áll,) *szóll*; 'stb. Mit aligha helytelenítünk, ha meggondoljuk, hogy: *zöld-ell*, *nyíl-all*, (*nyíl-allik* = *nyi-lamlík*), hasonlatára helyesen alkotvák: *besz-e-ll* = *besz-éll*; *rem-ell* = *rem-éll*; 'stb. ²⁾ De a' szabatosság, hangkellem és rövidség, mint minden lehető emberi nyelv legfőbb 's egyetemi törvényei, még is a' főtebbieket ajánljak. ³⁾

10. §.

Ö n h a n g z ó k e l ő - k ö z b e ' s u t á n t é t e l e.

Valamint a' nyelvszokás szerint dunántúli népnyelvünk számos szavai előre, középre, vagy végre tett fölösleg mássalhangzók által szaporodnak, előbbi értelmök megmaradván, mint: *Anna*, *Panna*; *anya*, *banya*, *nyanya*; *inpók*, *himpók*; *irkál*, *firkál*; *Istók*, *Ista*, *Pista*, *Pesta*; *üveder*, *höveder*, *heveder*; *uborka*, *buborka*; — *csók*, *csolk*; *gyerek*, *gyermek*; *szőke*, *szölke*; — *fő*, *föl*; *fú*, *fúj*; *fü*, *fúj*; *gyöpp*, *gyép*; *hangya*, *hangyály*; *nő*, *nöl*; *szédér*, *szédérj*, (*szedernye* = *rubus caesius* ⁴⁾) (*Göcsejb.*) — : úgy történik ez szintén némelly önhangzókkal, mellyek a' szóknak majd eleje, majd közepe, majd végére tételnek; mi legtöbbször akkor történik meg a' népnyelvben, midőn két mássalhangzó közvetlenül egymás mellett áll, mellyeknek hangoztatása a' nép nyelvének erőködésébe kerül. Nyelvünk keleti természete ellen lévén, a' mássalhangzók törlata: innen a' dunántúli köznép közbeszúrt hangzó által ügyekszik e' szógörönyön áthatolni. E' nyelvészeti műtételben következő elvek szerint látszik eljárni:

1) Ha mindkét mássalhangzó alatt ugyanazon önhangzó rejlik: a' kiejtésben ez nyer hangot a' kettő közt.

¹⁾ L. Magyar-német zsebszótár, közrebocs. a' m. t. t. Buda, 1838.

²⁾ L. A'. M. Nyelv. Rendszere. közrebocs. a' m. t. t. Buda, 1846.

³⁾ L. Fogarasi; Művelt M. Nyelvtan. Pest, 1843. 5. 1.

⁴⁾ L. Diószeghi: M. Fűvészkönyv, Debreczen, 1807. I. k. 303. 1.

2) Ha a' két mássalhangzó alatt két külön hangzó rejlik, akkor az első szótag önhangzója tétetik a' kettő közé.

3) Az *sk*, *sp*, *st*, mássalhangzókon kezdődő idegen szó elé *i* hangzót tesz; a mássalhangzóra nézve pedig a' föntebbi elveket követi.

I. *Önhangzók elötétele*; mint: *iskátula*, doboz, Schachtel, Schatulle; *iskola*, tanoda, schola; *ispán*, Gespan; *István*, Stephanus; *ispinát*, laboda, v. paraj, Spinat; *ispira*, v. ispotály, kórház, Spital; *ispárga*, Spargel; *istiglicz*, tengelicz, Stieglitz; *istálló*, ól, Stall; *isterázsa*, ör, strázsa; *istercz*, morzsóka, Stercz; *istráng*, v. *isteráng*, (*Göcsejb.*) *esterang*, (*Rábaközb.* *i* = *e*, mint: *virad* = *verad*,) Strang; 'stb.

II. *Önhangzók közbetétele*; mint: *Andarás*, v. *Andorás* (mert: = *a* = *o*, *á* előtt, vagy után,) *András*, Endre; *Barát*, tót: brat; *beránna*; *bránna*, borona; *berázda*, v. *barázda*, brazda, magház; *derága*, drága, tót: drahi; *Deráva*, Dráva; *dorrótos*, (*Rábaközb.*) drótos; *durusza*, drusza, hasonnevü; *falangéroz*, flangiroz, kalandoz = flankiren; *falastrom*, flastrom, tapasz, Pflaster; *kalastrom*, v. *kalastorom*, klastrom, claustrum, zárda; *ferakk*, frakk; *feráncza*, fráncza, rosz szellem; *feránya*, fránya, ugyanaz; *ferater*, frater; *fris*, fris; *geráblya*, gráblya, gereblye, tót: hrable; *gerádics*, grádics, lépcső, gradus; *geránicz*, gránicz, határszél, Grenze; *garázda*, (*Rábaközb.*) garázda; *Gerécz*, Grécz, *goróf*, gróf, Graf; *Kalári*, Klári, Clara; *karajczár*, krajczár, Kreuzer; *kalázli*, v. *kelázli*, klázli, üveg pohár, Glas; *Kirisztus*, Krisztus, *kurumpli*, krumpli, Grundbirn; *pelajbász*, Tiron, v. iracs, (Tarczy Népszerű Természet-tan,) Bleiweisz; *pelébánus*, plebanus, népész; *peletika*, pletyka, röpke hir; *peréda*, *préda*, harács; *perém*, prém; *perázna* (*Rábaközb.*) parázna, polgár, trágár, *παρὰ* = libidine tentor; *perépost*, prépost, praepositus; *pereceptor*, praeceptor, tanítósegéd; *poróba*, próba, kísérlet; *puruszlík*, pruszlik, mellény, Brustkleid; *seráglya*, saraglya, Schragen; *soróf*, sróf, csavar, Schraube; *terágya*, trágya; *teráncséroz*, tráncsíroz, darabol, konczol; *teréfa*, tréfa; *torombita*, trombita; *torompf*, tromf; *Terezi*, Trézi; 'stb.

III. *Önhangzók utántétele*. — A' *h*-ba végződő szokat a' *du*-nántúli köznép ritkán használja, mint: *oláh*, *cseh*, *rüh*; *juh* helyett is rendesen *e'* szót használja: *birka*; *juhász* helyett, *birkás*, v. *ihász*, innen a' *h* végzetű szokat hangrend szerint, *a*, v. *e*-vel toldja

meg, *méh*, *mihe*, (*méhe*;) *moh*, *moha*; *koh*, *koha*; *keh*, *kehe*; *pih*, *pihe*; *pehely*; 'stb. Vagy mint főneveket így nem is használja: *doh*, *güh*, *horh*, *leh*; 'stb. hanem *as*, *es*, *os*, *ös*, képzőkkel mellékevekké alakítja: *doh-os*, *düh-ös*, *horh-os*, záporok által okozott árok, v. hegyek közti tekervényes mély gyalog- vagy szekérút; (talán a' tót *hori*-bol, mi magasságot jelent,) 's így mint mellékeveket főnevekul is használja, mint: *horhos*, vagy *ság*, *ség*, képzőkkel alakítja ilyenekké, mint: *dühösség*, e' helyett: *düh*, *dohosság*, e' helyett: *doh*; vagy először igét, 's csak azután alkot belőle főnevet, mint: *leh*, = *spiritus*, *lehel*, = *spirat*, *lehelés*, = *spiratio*; honnan a' dunántúli népnyelvben *leh* = *lehelés*, holott a' kettő két külön eszmét képvisel. — Ide számítható e' szó is *rügy*, mi a' dunántúli nép ajkán: *rigya*, több fa- nem tavaszi elővirága.

11. §.

Szóhosszítás és kurtítás.

Hangejtési tárgyalásunk folyamában, azokon kívül, melyeket e' szakba tartozólag rendszeres tárgyalásunknál fogva főntebb kelle adnunk, tüzetesen megemlítenő még a' szóhosszítás és kurtítás, mint melyek a' dunántúli hangejtést némileg módosítják.

I. Szóhosszítás. — Népnyelvben a' szóhosszítást többször a' szellemi műveltség alatt foka okozza; nem tudván ugyan is gyorsan rendezni gondolatait a' törpe ész, szóhosszításhoz fordul, hogy így időt nyerhessen azok kifejezésére. Egyébiránt sokszor lomha nyelv, vagy bátortalanság, néha műszerhiba is okozzák azt. — Mellőzve itt mindazon szóhosszítást, melyekre nézve dunántúli köznépünk nyelvtani elvek szerint látszik eljárni — 's melyekről alább még szólnunk, — itt csak azokból sorolunk elé néhányat, melyek határozott szabály alá nem vonhatók. Ilyenek a' dunántúli népnyelv több határzói: *innejd*, *innen*; *onnajd*, *onnan*; *honnajd*, *honnan*; *hunnajd*, *honnan*; *suhunnajd*, v. *sehunna*, *séhonnan*; (*Balatonmellék*, *Göcsej*.) *ittennék*, v. *ittennének*; *ottannék*, v. *ottannénak*; *osztánnék*, v. *osztánnénak*; *itten*, *ottan*, *azután* h. (*Rábaköz*.) *osztánnak*, *azután*; *üstöllést*, *tüstént*, *rögtön*; *megesseg*, ismét, (= *még-es-még* = *et iterum*, túlteljezés *πλεονασμός*.) *megesleg*, *meg*, v. *megmeg*; *megéntelenség*, ugyan az; *örökkéig*, *örökké*; *mindéig*,

mindig; szintétig, szintén (Ormánys. Göcsej.) *Valamintségesen, valamint; (Göcsej.) 'stb.* — A' rábaközi hangejtés némelly szókhöz, kivált dalokban, *e* hangzót függeszt, mint: *Szente vagyé urame, Szent vagy uram; közöttte, között; nincse, nincs; 'stb.* — *Ám*, mint bizonyítás, erős állítás igen gyakran használtatik a' göcseji népnelyben, mint: *értem ám, értem; vuótam ám, voltam; jó ám; mast ám, most; régen ám; 'stb.* de van más értelme is, 's annyit tesz, mint *ámbar* = *dato non concesso*; pl. *ám legyen; 'stb.*

II. Szókurtítás. — A' szókurtítás is egyik jellemző része a' dunántúli hangejtésnek, melly vagy egyes betűnek, vagy legtöbbször egész szótagoknak kihagyásában jelenkezik. Köznépünk e' nyelvtéren teljes szabadosságában mutatkozik úgy, hogy eljárását szabályokban felmutatni lehetetlen. Mondhatnók ugyan, hogy a' szó véghangzóját a' következő szónak önhangzója kiugratja, mint: *ifj asszony, ifju asszony; od adnám, oda adnám; utcz ajtóban, utcza ajtóban; fogad isten, fogadja isten; gazd uram, gazda uram; szint az, szintén az; szint úgy, szintén úgy; teremt úgy se . . . , teremő úgy segéljen; 'stb.* és viszont: *így füzette vissza jó karatja árát, így fizette vissza jó akarata árát; 'stb.* de többet aligha: azért csak megszokottabbjait adjuk a' dunántúli szókurtításnak; ilyenek: *aszongyák*, azt mondják; *engem úgy se . . . , engem úgy segéljen; is apám, édes apám; e'ruha, elő ruha, (Ormánys.) Göcsejben: elékötő = előkötő, kötény; isten bocsá . . . , isten bocsássa meg; igazgatni, igazgatni; (Göcsej.) osztán, aztán, azután; csértessék, dicsértessék; csés jó napot, szerencsés jó napot; ükeme, ő kegyelme; dejszen, de hiszen; hadd lám, hadd lássam; hallga, hogy zúg, = hallgasd, hogy zúg; hát szen, hát hiszen; jed, ijed, jeszt, ijeszt; jeszteget, ijeszteget, v. ijesztget; (Göcsej.) jábo, hiába káltani, kiáltani; nem tom, nem tudom; nojszen, no hiszen; no's? no és? nem mek, nem megyek; máshá, máshová; mest ram, mester uram; meczcesz vele = metszesz vele, mit teszesz vele; porhó, porhanyú; se hall, se lát, sem hall, sem lát; se baj! semmi baj! so se láttam, soha sem láttam; sohá, sohová, sehová; 'stb.*

12. §.

A' dunántúli hangejtés jelleme.

Meghánýván minden oldalról a' nyelv elemeit, azaz a' betűket, 's azoknak tájdivatos módosulásait, melyekben jelenkezik leginkább bármely vidék hangejtése; czélszerűnek véltük, az eddig mondottak fölött futólagos szemlét tartva, tárgyalásunk szövegéből a' dunántúli népnyelv hangejtésének jellenrajzát felmutatni.

A' dunántúli népnyelv hangejtését kitünőleg jellemzik :

1. Az *ua, ie, ié, uó, üő* kettőshangok; különösen a) az *örségi* 's *rábaközi* az *ua*; mint : *fua, fa; mua, ma; tuap, talp*; 'stb. — *uakuamas, alkalmas; nyarguanak, nyargalnak*; 'stb. b) a' *rábaközi* az *ie*; mint : *iekie, elkel; iement, elment*; 'stb. c) a' *balatonmelléki, göcseji*, 's *rábaközi* az *ié, uó, üő*; mint : *ién, én; biér, bér; kiés, kés; kés*; 'stb. — *kuóruó, kóró; suó, só; tuót, tót*; 'stb. — *büör, bőr, szüör, ször; szüölüő, szölő*; 'stb.

2. Az önhangzók közül a) az *ormánysági, örségi, balatonmelléki* 's *göcseji* hangejtést az *â, ê, ô*, terpedt hangzók, melyek némi hangrezenés, de korán sem kettőzéssel ejtetnek; mint : *elódât, eloldalt; hêre, helyre; füsö, füsö, fölsö*; 'stb. b) a nyílt *e* helyett használt *é* az *ormánysági* 's *göcseji* hangejtést; mint : *belé, bele; bémégyen, bemegyen; néked, nekéd; vélem, velem*; 'stb. c) a' zárt *é* helyett álló *ö* a' *göcseji*t, igen sok szóban; mint : *embör, ember; mög, még; lölköm, lelkem*; 'stb. d) a' világos *é*-nek félnyílt *i*-re változása az *örségi, balatonmelléki* 's *rábaközi* hangejtést; mint : *lipis, lépés; minnes, ménes; árnyik, árnyék; derik, derék; leginy, legény; rítes, rétes; vitiz, vitéz*; 'stb. e) a' *göcseji*t ellenben az *i*-nek *é*-re változása; mint : *kéncs, kincs; pacsérta, pacsirta; rédeg, rideg*; 'stb. f) kitünőleg jellemzik a' zárt hosszú *ó, ö* hangzók is a' *göcseji* hangejtést; mint : *savanyó, savanyú; sarkantyó, sarkantyú; fenyő, fenyő; 'stb. g) az örségit az u, ü rövid tompa hangzók teszik jellemzetessé, mint : orsu, orsó; korsu, korsó; turu, turó; üllü, üllő; küllü, küllő; 'stb. h) Végre az ormánysági 's belsősomogyit a' rövid, tompa ejtésű, vastag hangzók : a' o, ó, u; mint : zargat, kerget; szazsa, pizskafa; mona, malom; szompor, kénkö, mazzona, kis kancsó; saramonta,*

*) L. Müvelt Magyar Nyelvtan. Pest, 1843. 29. l. — U. o. 37. l.

(latin : *sarmentum*), venyige, Göcsejben : *velenese*; *fókába*, *minapába*; 'stb.

3) A' mássalhangzók közül a' dunántúli népnyelv hangejtését minden egyebek fölött általánosan jellemzi a) a' j-nek *gy*-re lágyulása, mint: *jár, gyár*; *jég, gyég*; *jut, gyut*; 'stb. b) a' *tiszavidéki* lágy *ly*-nek tompa *l*-re, mint : *akadály, akadál*; *homály, homál*; *ilyen, illen*; *ollyan, ollan*; *veszély, veszél*; 'stb. c) az *n*-nek *ny*-re változtatása, mint : *kan, kany*; *szán, szány*; *eleven, eléveny*; 'stb.

A' felhozottakból világos, hogy a' dunántúli népnyelv hangejtésén egész serege ömlik el zárt, vagy is tompa hangzóinknak, miként derék nyelvbuvárunk *Fogarasi* nevezi; ¹⁾ de nem egy mértekben; mert :

1) az *ormánysági* 's *belsősomogyi* népnyelv bir legvastagabb hangejtéssel, melyekben az *a*, *o*, *ó*, *u* tompa hangok uralma túlnyomó. Ezekhez legközelebb áll

2) a' *göcseji*. Itt a' hangejtésben azomban a' belső szájnak öblözése, 's az ajkak vagyis külső szájnak összehúzása, némileg csekélyebb, mit a' vastag hangzóknak kettőshangok általi mérséklete látszik okozni; 's innen könnyű érteni, miért énekszerű a' *göcseji* hangejtés, 's miért siklik nagy sebesen egész mondatokon keresztül az ottani köznép, melyeknek végtagját kérdőhang gyanánt felkapni szereti.

3) Az *őrségi*, melyet az *u*, nyelvünk e' legmélyebb hangzója, 's az *ua* komor kettőshang erősen jellemzenek. Egyébiránt mivel a' felhangu *ü*, zárt *é*, és középhangu *i* is gyakoriak e' vidék nyelvében : hangejtése a' két előbbinél kevesbbé mogorva.

4) A' *rábaközi*, az eddigieknél enyhébb hangejtéssel bir. Benne a' vastag hangzókat enyhítik az éles *i*, és nyílt *e*, némileg az *ie*, *ié*, *uó*, *üó* kettőshangok is, melyek e' vidék hangejtésére is — a *göcseji* szerint — az énekszerűség bélyegét nyomják.

5) A' *balatonmelléki*, melyet kettőshangzóji, 's némelly betűjinek huzódó, nyulós természete rokonságban tartanak ugyan a' dunántúli kerület eddigelé jellemzett hangejtéseivel, de az éles *i*-nek *é* (= *ié*) helyetti használata kapcsolatba hoz a' *fejér*, *győr*, *komárom*, 's *esztergom* megyei hangejtésekkel, 's így mint közve-

¹⁾ L. Müvelt Magyar Nyelvtan. Pest, 1843. 29. l. — U. o. 37. l.

títő tűnik fel, a' *tiszavidéki* lágy, és folyó, 's a' *dunántúli* vastag, és rest hangejtések közt.

Az eddig mondottak összehasonlítása nyomán határozottan állíthatjuk, hogy: a' dunántúli népnyelvet nyers, kemény, és vastag hangejtés jellemzi ¹⁾; 's épen ezért több vonásait tünteti fel az eredetiségnek ²⁾, honnan szóelemzeti tekintetben, — főleg a' *göcseji* népnyelv — nagyfontosságú ³⁾, mincképpen a' képzők tárgyalásában adjuk bizonyítványait.

MÁSODIK FEJEZET.

Tájszólások.

13. §.

Tájszólás fogalma, 's felosztása.

Tájszólás, (provincialismus), — miként szóelemzeti értelmére mutatja, — csekélyebb terű földrészre szorítkozó, 's a' megállapított nyelvszabályoktól elütő beszédmód. — Valamint egybetű (kivéve: *ö* = *ü*, ipse, *Göcsej* 's *Rábaköz*.) még szót, úgy tájszólást sem alkot; mert a' tájszólás a' ragok, vagy képzők által, a' nyelvszabályoktól elütőleg, módosult szóknek tájdivatos kiejtése: honnan jelen fejezetben ezekről értekezünk.

14. §.

Névragozási Tájszólások.

1) A' dunántúli nyelvjárásban minden tájszólásra főszabályul szolgáljon: hogy az *á* hangzóju szótag után álló, 's vastag *a*-val bíró bármely rag e' hangzóját a' szóhoz-függedésben *o*-ra változtatja, mint: *ág-ak*, *ág-ok*; *kád-nak*, *kád-nok*; *lággy-ak*, *lággy-ok*; *nád-ban*, *nád-bon*, (= *nád-bo*); *száz-an*, *száz-on*; *tág-ak*, *tág-ok*; *vár-a-im*, *vár-o-im*; *zár-ak-kal*, *zár-ok-kal*;

2) Némelly *ö* végzetű fő- és melléknevek minden segédbetű

¹⁾ L. Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről. Pest, 1821. I. k. 21. l.

²⁾ L. u. o. 30. l.

³⁾ L. u. o. 63. l.

nélkül, egyszerűen ragoztatnak a' dunántúli népnyelvben, mint : *cső, csőm, csőd, csők, csőn, csőnk*; 'stb. *bő, bőt* (nem : *bövet*; de *bőven*, nem : *bőn*); *bők*; 'stb.

3) Az *ú, ü* végzetű mellékevek, mellyek a' többes alanyesetben egészen veszik fel a' ragokat, a' tőszó 's rag önhangzóji közé *j* segédbetűt vesznek fel, mint : *iszonyu-ak, iszonyu-j-ak*; *szomorú-ak, szomorú-j-ak*; *keserű-ek, keserű-j-ek*; 'stb. sőt e' főnévben is : *fű*, a' *v* helyett *j* használtatik kettőzve a' göcseji tájszólásban, mint : *fű-v-ek, fűj-jek*. A' többi *ü* végzetű szókban, (a' *tű-t* kivéve, mellyet rendesen ragoz), az *ü-t í-re* változtatván, a' ragozási szabályt megtartja, mint : *hű, hűek, hűem*; *mű, műek, műem*; *nyű, nyűek*, (ámbar mondja ezt is : *nyűek*, saját hangejtési szabálya szerint. L. föntebb a' *v* kihagyását); *szű, szűek, szűem*; 'stb.

4) Az *e, a'* névnek birtok-személyi viszonyát mutató harmadik személyrag, igen gyakran *i-re* változik általánosan a' dunántúli nyelvjárásban, különösen pedig az *ormánysági, őrségi* 's *göcseji* tájszólásokban, mint : *bére, béri*; *közepe, közepi*; *széme, szemi*; *vére, véri*; *rende, rendi*; *szeretete, szereteti*; *gondja is : gondi Belső-somogyban*.

5) Az *ö, ő, ü* hangzókat magokban foglaló némelly felhangú nevekhez nyílt *e* személyrag helyett a' dunántúli nyelvjárásban *ö* rag függed, mint : *öz-e, öz-ö*; *emlő-j-e, emlő-j-ö*; *bün-e, bün-ö*; *göz-e, göz-ö*; *tükr-e, tükr-ö*; *tüz-e, tűz-ö*; 'stb. p. o.

„Jutékony rókának sikos a' szőrő,
Fekiszékeny rókának rongyos a' bőrö.“

Őrségi közmondás.

Azaz ; a' ki fut, fárad, annak van. — Kaparj kurta, neked is is lesz. — Heverő ökor után nem vetnek holdat.

6) A' nevek személyragozásában a' tőszók következő végmássalhangzóit megkettőzi a' dunántúli köznép : *cs, kovács-csa, kovács-a*; *kővecs-cse, kövecs-e*; 'stb. *cz, harc-cza, harc-a*; *percz-cze, percz-e*; 'stb. *gy, rongy-gya, rongy-a*; 'stb. *ly, akadály-lya, akadály-a*; *tökély-lye, tökély-e*; 'stb. *ny, vágány-nya, vágány-a*; *törvény-nye, törvény-e*; 'stb. *s, kos-sa, kos-a*; *sas-sa, sas-a*; 'stb. *sz, juhász-sza, juhász-a*; *kertész-sze, kertész-e*; 'stb. *ty, konty-tya, konty-a*; 'stb. *z, máz-za, máz-a*; *méz-ze, méz-e*; 'stb. *zs, darázs-zsa, (dorász-zso), darázs-a*; *parázs-zsa, (porázs-zso), parázs-a*; 'stb.

7) E' végzetű főnevek pedig a' személyrag fölvételében a'

végmássalhangzót meglágyítják, 's a' j segédbetűt is hozzá haso-
nítják, mint : *pad-ja, pagy-gya; kád-ja, kágy-gya*; 'stb. (*dj* = *gygy*.
L. föntebb a' hangejtést); *al-ja, aly-lya; kin-ja, kiny-nya; falat-ja,*
faluty-tya; felet-e v. *felet-je, felety-tye*; 'stb.

8) Következő végzetű szók a' személyragozásban a' ragnak
segédbetűjét *gy*-re változtatják; mint : *b; búb-ja, bub-gya*; 'stb. *d;*
nád-ja, nád-gya (nágy-gya); 'stb. *g; nadrág-ja, nadrág-gya*; 'stb.
m; hám-ja, hám-gya; 'stb. *r; kar-a, v. kar-já, kar-gya*; 'stb.

9) Illy mássalhangzókon végződő főnevek pedig a' j segéd-
betűt *ty*-re lágyítják a' személyragok felvételében, mint : *f; csúf-ja,*
csúf-tya, 'stb. *k; tok-ja, tok-tya*, 'stb. *p; púp-ja, púp-tya*; 'stb. *r;*
rét-je, rét-tye; 'stb.

10) Némelly személyragozott szókat a' dunántúli, főleg a'
göcseji 's *rábaközi* pór nép tőszóknak vesz, 's újra személyragozza,
mint : *keh, keh-e, kehé-je; kéz, kez-e, kezé-je; koh, koh-a, kohá-ja;*
láb, láb-a, lábá-ja; máj, máj-a májá-ja; méh, méh-e, méhé-je; (Gö-
csejben) *mihéje*); *moh, moh-a, mohá-ja; szaru, szar-v, szarvá-ja;*
pih, pih-e, pihé-je; zúz, zuz-a, zuzája;

11) A' több birtokos, de egy birtoku némelly szavak, *unk,*
ünk ragok helyett, *ank, enk* ragokat fogadnak el az *ormánysági,*
belsősomogyi, 's *göcseji* tájszólásokban, mint : *földenk, rétenk, lovank*
= *luank*, 'stb. *földünk, rétünk, lovunk*, 'stb. helyett, 's ez, mint ősi
nyelvemlékeinkben maiglan élő sajátság tűnik fel.

12) A' személyragozásban, ha a' birtok egy, de a' birtokos
több, a' harmadik személyragnak *u, ü* hangzóji helyett, *o, ö* hang-
zókat használ, szorosan megtartván a' 6. 8. 9. pontokban mondot-
takat, mint : *sógor, sógoruk, sógorgyok; (sógorjok), üstök, üstökük,*
üstöktyök; (üstökjök, üstökük), ház, ház-uk, ház-zok; (L. 6. pont.)
ökör, ökrük, ökörgyök; (ökörjök), bőr, bőrük, börgyök; (börijök), 'stb.

13) Helytelenül személyragozza azomban a' dunántúli köz-
nép ezeket : *aptyaik, apáik; annyaik, (anyjaik), anyáik* helyett.

14) Ha a' személy egy, de a' birtok több a' *göcseji* köznép
észteni vastag hibát követ el, midőn jelen esetben a' névnek bir-
tok-személyi viszonyát mutató személyragokhoz a' többes ragokat
is hozzáadja, a' ragozás általános elvei szerint, mint : *fiaim-ak,*
fiaim; leányim-ak, lányaim; földeim-ek, földeim; szekereim-ek,
szekereim; luaid-ok, (lovaid-ok), lovaid; 'stb. helyett; p. o. *Há*
vuótá luaidokon? = *hová voltál lovaidon?* — Hiba azért; mert

személyragos alanyesethez nem járulhatnak a' többes ragok, mint észtanilag meg nem férhetők; a nélkül is a' személyragos alanyesetekben a' többes már befoglaltatik. Honnan kölcsönösen roszt: *ruháim-ak*, és *ruhák-aim* ¹⁾).

15) A' dunántúli köznép az önhangzón végződő nevek ragozásában az *é* birtokos belviszonyrag elé *j* segédbetűt tesz, mint: *apa*, *apáé*, *apájé*; *anya*, *anyáé*, *anyájé*; *fa*, *fáé*, *fájé*; *elme*, *elméé*, *elméjé*; 'stb.

16) A' göcseji tájszólásban a' *nek* tulajdonító belviszonyrag minden hangkülömbség nélkül függed némelly szókhöz, mint: *uómának*, *almának*; *szuómának*, *szalmának*; azaz: *alma+ö-nek*; *szalma+ö-nek*, 's így mind észtanilag, mind szóelemzetileg helyesen; a' *nek* ragot azomban később a' hangkellem, mint egyik fő nyelvtörvény, *nak*-ra változtatta.

17) Ezen tőszámok: *negyven*, *ötven*, *hatvan*, *hetven*, *nyolczvan*. (*Göcsejb. nyóczvan*), *kilenczven*, a' tárgyesetben, *at*, *et* helyett, egyszerűen *t*-vel ragoztatnak a' dunántúli nyelvjárásban, mint: *negyvent*, *ötvent*, *hatvant*; 'stb. *negyvenet*, *ötvenet*, *hatvanat*; 'stb. helyett. — Ellemben: *tányér*, *tányér-at*, *tányér-t* helyett; *fazék* e' tőszó *Göcsejben* is így, még is a' tárgyesetben: — *fazokat*, *fazekat*, helyett.

Jegyzet. A' fentebbi pont azon gondolatra vihetné a' t. olvasót, hogy a' tárgyeseti ragot egyszerűsíteni szereti dunántúli népünk: az élet azonban ellenkezőt tanúsít, mert igen gyakran fordul elé túlbővített ragozás a' dunántúli népnyelvben, vagyis ugyanazon, vagy hasonértelmű szótagok, képzők, vagy ragok ismétlése (= túlteljezése, pleonasmus); p. o. *azt-at*, *ezt-et*; *azt-at-at*, *ezt-et-et*, származékaikban is: *amazt-at*, *emezt-et*; *amazt-at-at*, *emezt-et-et*; *arasz-t-ot*; mert: *arasz*, a' tőszó; (mert: *t = at*), *meszetet*, *mész-t*; (*Rábaközben*), *szappan-t-ot*, *szappan-t* helyett; *akkor-on*; *egyik-e*, *mindenik-e*, (mert: *ik = e*), *bel-é-je*, és *mell-e-je*, (*é = je*); *te-nek-ed*, (*ed = te*); *nek-i-e*, (*i = e*); *fel-é-je*, (*é = je*); *föl-öl-ről*, (*öl =ről*); *gyöng-éd-ed*, (*éd = ed*); *hajda-nában*, (*hajdan = ha-időn*; tehát *an = ban*); *örök-é-tig* = *örök-ké*, (mert: *é = ig*); *mind-é-tig*, v. *mind-ég-ig*, (*ég = ig*); *ur-acs-ka*,

¹⁾ L. A' Magyar Nyelv Rendszere közrebocs. a' m. tt. Buda, 1846. 15. 21.

fi-acs-ka, gyermek-ecs-ke, meny-ecs-ke, (mert : *acs, ecs, v. esa, cse, = ka, ke*), *ur-acs, gyermek-cse*, 'stb. helyett ¹⁾).

18) A' helyviszony-ragok következőkép módosúlnak a' dunántúli nyelvjárásban : a) a' marasztaló : *ban, ben*; veszteglő : *nál, nél*; közelítő : *hoz, hēz, hōz*, ragok, midőn szókhöz függednek, elrúgják végmássalhangzójokat, mint : *házba, kertbe*; *házná, kertné*; *házho, kerthe = kerthő*; 'stb. Ezenkívül a' veszteglő alhangu *nál* rag még felhangú szókhöz is függed a' göcseji tájszólásban, mint : *helyná, helynél*; *kertná, kertenél*; *mindegyikná, mindegyiknél*; 'stb. b) az állapító *on, én, ön* ragoknak a' szókhöz függedésében a' dunántúli köznép ékvesztéssel nem él, hanem a' rendes formát használja, mint : *födelen, poháron, tűzön*; 'stb. nem : *födelen, poharon, tűzön*; stb. c) a' kiható : *ból, ből*; lehető : *ról, ről*; távolító : *tól, től* ragok a' dunántúli nyelvjárásban : *bul, bül*; *rul, rül*; *tul, túl*-re változnak, 's végbetűjüket elvetik, mint : *aranybu, ezüstbü*; *házru, kertrü*; *káztu, kертtü*; 'stb.

19) Vannak még különféle névragok, melyek módosulásukkal a' dunántúli nyelvjárást lényegesen jellemzik. Illyenek a) az okadó : *ért*; hasonlító : *ént, ként*, ragok, melyek a' dunántúli népajkán véghangzójukat elhagyják, mint : *házér, kertér*; *azér, ezér*; *alkalmasén, a' szerén, jutalomkén*; 'stb. A' *ként* hasonlító rag a' göcseji tájszólásban személyragoztatik is, mint : *énkéntem, tekénted, ökénté, (ükiénté), mikéntiünk*; 'stb. *magamként, magadként, magaként; magunkként*; 'stb. — Így cselekszik más, külföldben hajlíthatlan szókkal is, mint : *alának, főnek, (főlnék), hátrának, errenek, átinek, (általnak), lenek, benek, kinek*; 'stb. *aláfelé, fölfelé, lefelé, befelé, kifelé*; 'stb. ²⁾ b) Az *ul, ül* mutató rag és töszó közé, ha önhangzón végződik, a' dunántúli nyelvjárásban könnyebb kiejtés végett *j* segédbetű szuratik, mint : *adó-úl, adó-j-ul*; *fördő-ül, fördő-j-ül*; 'stb. c) a' *vá, vé* fordító ragnak *v* betűje helyett a' göcseji tájszólásban *j* használtatik, mint : *kurtává szabta, kurtájá szabta*; *lová tette, lójá tette*; = felültette, rászedte, közmond. *puhává gyúrta, puhájá gyúrta*; 'stb. d) a' névragok közül legtöbb baja van dunántúli köznépünknek a' segítő : *val vel* ragokkal, használata igen bonyolult; ugyan is a) önhang-

¹⁾ L. A' Magyar Ékes szókötés. Kiadja a' m. t. t. Buda. 1846. 60 l.

²⁾ L. A' Magy. Nyelv Rendszere. közreb. a' m. t. t. Buda. 1846. 254. l.

zón végződő szóhoz járulván *l* végbetűjét elrúgja; ha pedig más-salhangzón kimenő szókhöz függed, a' rag végbetűjének elhagyásán kívül, önhangzója a' kiejtésben terpedtté válik, mint : *fával*, *fává*; *cserével*, *cserévê*; *asztallal*, *asztallâ*; *fejszével*, *fejszévê*; *ügygyelbajjal*, *ügygyê-bajjá*; 'stb. β) a' *rábaközi* tájszólásban, ha önhangzón végződő töszóhoz függed, a' végbetű kimarad, 's az önhangzó éket nyer, mint : *fiával*, *fiávó* (mert : $a = o$, *á* után); γ) az *ormánysági* 's *belsősomogyi* tájszólásokban a' ragnak segéd és végbetűji elhagyatnak, mint : *almával*, *ómáo*; *sarlójával*, *saróáo*; *szalmával*, *szómáo*; 'stb. δ) a' *göcseji* tájszólásban a' *vel* rag gyakran alhangú szókhöz is járul, mint : *jávával*, *jáváve*; *Nanival*, *Nanive*; *Mátyással*, *Mátyásse*; 'stb. Sokszor mind ezen, mind az *örségi* népnyelvben jelen nyelvészeti műtétel mellett, a' *v* segédbetű is nélkülöztetik, mint : *fiával*, *fiáe*; *polyvával*, *pelyváe*; 'stb. (*Göcsej*.) — *hordóval*, *hordóe*; *kutyával*, *kutyáe*; 'stb. (*Örség*.) ϵ) Leggyakrabban azomban mind az *örségi*, mind a' *göcseji* tájszólás alhangu nevek ragozásában a' *vel* ragnak *v* segédbetűjét rokon *j* betűre változtatja, 's megkettőzi, mint : *ládával*, *ládájje*; *kapával*, *kapájje*; *tarisznyával*, *tarisznyájje*; *vékával*, *vékájje*; 'stb. p. o.

Örségi 's göcseji népnyelven:

„Kê fö gazda!
Szállon isten házodra!
Serege — magájjê,
Örző angyalájjê,
Vetött asztalájjê,
Telő poharájjê,
Megsüt kappanyájjê.“ — *Göcseji rhyt* ¹⁾.

Írói nyelven:

Kelj fel gazda!
Szálljon isten házadra!
Serege-magával,
Örzőangyalával,
Vetett (terített) asztalával,
Teli (telé) poharával,
Megsült kappanával.

¹⁾ L. Tud. Gyűjt. 1833. VI. k. 21. l.

ζ) Ha ugyanazon mondatban vegyest több fel- és alhangú nevek jönnek elő egymásután, mellyekhez ugyanazon rag függed, mindnyájan ragoztatnak, ellenkezőleg, mint a' nyelvtan igényli; p. o. *Öcsémmel 's hugommal megosztottam*, öcsém- 's hugommal helyett.

20) Általánosan a' dunántúli nyelvjárásban, de kiválólág a' *göcseji* tájszólásban a' melléknevek hasonlítási fokozása — úgy látszik, — az egy birtok harmadik személyében történik meg; ugyanis mindazon melléknevek, mellyek a' birtokos harmadik személyragnak *j* segédbetűjét *gy*, v. *ny*-re változtatják, 's a' tőszók végmássalhangzóját is ezekhez hasonlítják, az így személyragozott szóhoz *bb* függeléket fogadnak el a' közép- és felsőfokban, mint: *bolond*, *bolond-ja*, *bolongy-gyabb*, (mert: *dj* = *gygy*), *vad*, *vad-ja*, *vagy-gyabb*; *vén*, *vén-je*, *vény-nyebb*; *kár*, *kár-gyabb*; *sikér*, *sikér-gyebb*; *ép*, *ép-tyebb*; *nyomorúlt*, *nyomorult-tyabb*; *rút*, *rút-tyabb*; 'stb. ¹⁾). Innen a' határozói rágek is: *an*, *en*, sok *ly*, *ny*, *s*, *sz*, *z* végzetű melléknevekhez e' végbetűk megkettőzése után járulnak, mint: *mély-ly-en*, *vékony-ny-an*; *okos-s-an*; *széles-s-en*; *kopasz-sz-an*, *száraz-z-an*; 'stb. A' hasonlítási ragokat is illy állapotban fogadják el, mint: *értelmes-s-ebb*, *tudós-s-abb*, *száraz-z-abb*; 'stb. — Némely szók a' *göcseji* tájszólásban rendetlenül fokoztatnak, mint: *szép*, *szebbebb*, *legszebebb*; *messze*, *messzellebb*, *legmesszellebb*; *együ*, *együl-lebb*, *legegyül-lebb* = *együvé*, *együvébb*, *legegyüvébb*, *sokkal*, *sokkal-lebb*, *legsokkelebb*; *piczi*, mi a' *kicsi*-nek túlkicsinitettje, *piczibb*, a' tárgyesetben: *piczibbet*; továbbá; *ide*, *idább*, *legidább*, *idébb*, *legidébb*; *igaz*, *igazább*, *igazábban*, *igazabb*, *igazabban*; *hamar*, *hamarább*, *hamarabb*, helyett; ellenben: *oda*, *odébb*, *legodébb*, *odább*, *legodább* helyett. — Kivül, az írói nyelvben középfoka nincs ²⁾ de a' *göcsejben*: *kivülebb*, felsőfoka: *legkivülebb*, *legkivül* helyett; *kivülről*, középfoka nincs, az írói nyelvben; de a' *göcseji* köznép mondja: *kivülebből* (olv. *kivülebbü*), felsőfoka: *legkivülebbül*, *legkivülről* helyett.

21) A' helyjelentő névutók, e' kérdésre honnan? *ól*, *öl* végtagjokat *ul*, *ül* ragokkal váltják fel a' dunántúli nyelvjárásban, mint: *alól*, *alul*; *elöl*, *elül*; *fölöl*, *fölül*; *hegyöl*, *hegyül*; *köröl*, *kö-*

¹⁾ L. Jütalomfeleletek a' magyarnyelvről. Pest, 1821. 29. l.

²⁾ L. A' M. Nyelv Rendszere. Közrebocsát. a' m. t. t. Buda, 1846.

belül, 's *a'* névmás közt: *belülem*, semmi hangkülömböséget ems tesz.

c) Az alanyeset után álló ezen névutók: *elé, fölé, hegyé, közé*; midőn az egybirtoku személyragokat felveszik, nem kétképen — mint nyelvtanilag lehet, ¹⁾ hanem csak egyképen ragoztatnak *a'* dunántúli nyelvjárásban, nyelvtanellenileg így:

elejbém, elejbéd, elejbe,
elejbénk, elejbétek, elejbék;
fölibém, fölibéd, fölibe,
fölibénk, fölibétek, fölibék;
hegyibém, hegyibéd, hegyibe,
 vagy: *hegyémbe, hegyedbe, hegyibe,*
hegyünkbe, hegyétekbe, hegyökbe,
 vagy: *hegyibénk, hegyibétek, hegyibök;*
közibém, közibéd, közibé,
közibénk, közibétek, közibék.

d) *A'* dunántúli köznép ezt: *nálam, nálad, nála, nálunk, nálatok, nálók*, még egyszer ragozva használja így: *nálamnál, náladnál, nálánál, nálunknál, nálatoknál, náloknál*; p. o.

„Csalogatott engem más is,
 Náladnál szebb virágszál is.“ — *Népdal.*

e) *A'* mag szóból, és egybirtoku személyragokból alakult visszatérők előtt, minden személykülönbség nélkül, az *ö*-ből származott ezen személyes névmást: *önnön*, használja nagyobb nyomatosság végett, így: *önnön magam, önnön magad, önnön magunk, önnön magatok*; *enmagam, v. ennen magam, tenmagad, v. tinnen magad, minmagunk, v. minnen magunk, tinmagatok, v. tinnen magatok* helyett.

f) Hibásan ragoztatnak *a'* dunántúli népnyelvben *e'* határozatlan számnévmások: *annyan, annyian; ennyen, ennyien; amannyan, amannyian; emennyen, emennyien; imennyen, imennyien; ugyanannyan, ugyanannyian, ugyanennyen, ugyanennyien; mennyen, mennyien* helyett ²⁾.

¹⁾ L. *A' M. Nyelv. Rendsz. közrebocs. a' m. tt.* Buda, 1846. 180. l.

²⁾ L. *Nyelvtud. Pályamunk. I. k.* 107. l.

15. §.

Igeragozási Tájszólások.

Mielőtt az igeragozási tájszólásokba ereszkednénk, helyszereinek véljük itt előlegesen megemlíteni, hogy a' dunántúli köznép egyszerűség tekintetéből csak jelen, múlt, 's jövő időt használ, valamint szorosan véve az idő e' háromnál nem is lehet több: ritkaság tehát nyelvében a' jelentő mód fél- és régmúlt 's egyszerű jövője; azok helyett rendszeren múlt időt, e' helyett pedig vagy összetett jövőt — melly iránt előszeretettel viselkedik, — vagy jelenidőt használ, melly — minthogy folytonosan tartós is lehet, — ennyiben rokon a' jövővel. ¹⁾ — A' foglaló mód múlt és félmúltját, úgy a' jövő igető ragozását nem ismeri dunántúli köznépünk, ámbár a' rábaközi tájszólásban a' jövő — múlt közdivatu, mint: *fogtam írni levelet; a' nélkül is megfogtam fizetni azt a' kis adósságot* 'stb. — A' szenvedő igékre nézve szintén megjegyzést érdemel, hogy a' dunántúli köznép a' külszenvedőket fölötte ritkán, mintegy füszer gyanánt használja, pl. a' *lakodalomra egész háznépestül elvárattik, a' szolgabírótól elutasított; eb módjára kivettetett; vasrā veretett*; 'stb. de a' belszenvedőket rendszeren használja, mint: *aggódik, emésztődik, bajlódik, gyötrődik*, stb.

Már most az igeragozási tájszólásokat következő részletekben adjuk:

1) Az *a* hangzóval bíró igerag, ha *a* hangzóju szótag után áll, azt *o*-ra változtatja, mint a' névragoknál is megjegyeztük, pl. *láttam apádot; láttam apádat; nem állnok jót érted*, nem állnak jót érted; *vigyáztok lépteidre, vigyáztak lépteidre*; 'stb.

2) A' jelentő mód jelenidejére nézve e' következő tájdivatos igeragozások uralkodnak a' dunántúli nyelvjárásban:

a) Midőn az igető hangzón végződik, 's a' személyrag szintén hangzón kezdődik: a' két hangzó közé *v* helyett *j* segédbetűt tesz a' *göcseji* 's *rábaközi* nép, kivéve az *asz*, — *sz*, *esz*, — *sz* ragot, mellyel összeolvad, mint: *ró-j-ok*, *rovok; ró-j-unk*, *rovunk, ré-j-ok*, *rivok; ré-j-unk*, *rivunk; lü-j-ünk*, *lövünk; gyü-j-ünk*, *jövünk*;

¹⁾ L. A. M. Nyelv. Rendsz. közrebocs. a' m. tt. Buda, 1846. 194. l.

szü-j-ünk, *szövünk*; 'stb. Miként látszik, e' két táj köznépe itt sem tér el az önalkotta ragozási szabálytól; mert a' *v-t*, ha két önhangzó közt áll, szokása — az előtte álló *ó*, *ö* szerint — *u*, *ü-re* változtatni, mint : *ló*, *luak*, *lovak*; *kövecs*, *küecs*; *söveg*, *süeg*; *öveg*, *üeg*; 'stb. így : *jövök* = *gyövök*, (mert *j* = *gy*, mint *jár* = *gyár*,) *gyüjök* v. *gyüök*; *lövök*, *lüök*; *szövök*, *szüök*; 'stb. — A' két törzsökü igéknél közbeszúrt segédbetűvel a' rövidebbet ragozza, mint : *hi-j-ok*, *szi-j-ok*, (innen *sziács* — abroncskötő fűszszalag, *Göcsejb.*) *ut-j-ok*, *bu-j-ok*, *fu-j-ok*, *o-j-ok*; 'stb. sőt a' *j* segédbetű a' közbeszédben sokszor nem is hangzik; pl. *megviok az ördöggel is*, *megvi-j-ok* v. *megvivok*, helyett.

b) Az *s*, *z*, *sz*, végzetű igék ragozásában az *asz*, — *sz*, *esz*, — *sz* második személyragot a' dunántúli köznép *ol*, *el* raggal cseréli fel, holott legjobb régi íróink is, minő Telegdy, Pázmán, kizárólag amaszt használják, mint : *á-sol*, *ás-sz*; *keres-el*, *keres-el*, *keres-sz*, 'stb. helyett ¹⁾. — Ezekben : *lesz*, *tesz*, *vesz* a' második személyt így képezi : *lesz-el*, *tesz-el*, *vesz-el*, a' szabályos : *lesz-esz*, *tesz-esz*, *vesz-esz* vagy hangugratás által : *lésszsz*, *tésszsz*, *vésszsz* helyett. — Azomban hallhatni még *Vasban* a' köznép nyelvében : *ás-sz*, *vés-sz*, *keres-sz*; 'stb.

c) Egyéb átható cselekvő igéinkre nézve sincs önmagával tisztában szegény köznépünk; mert a' jelentő mód jelenidejének egyes második személyében a' határozatlan alakban, hol *usz*-, *esz*-, *sz* ragot kellene használnia, *el*, *ol*, *öl* ragot függeszt az igetőhez, 's a' rag rövid hangzójának megvonásával végbetűjét elhagyja, mint : *nem fogó madarat*, (*Örségben*, miként a' hangejtésekben megjegyzők, *ó* = *u*; *ö* *ö*, = *ü*; tehát : *nem fogu madarat*), *nem fogol madarat*, *nem fogsz madarat*; *nem kapó ajándékot*, *nem kapol ajándékot*, *nem kapsz ajándékot*; *miért nem kérő nagyobb bért*, *miért nem kéré* = *kéröl nagyobb bért*, (*Örségben*, *miért nem kéri*), *miért nem kérsz*; *há küldő levelet*, *hová küldöl levelet*, *hová küldesz levelet*, helyett.

d) Az *ormánysági*, 's *belső somogyi* tájszólásokban jelenleg is él, 's közdivatu az *i* harmadik személyi *ös*-igerag, melly alhangu igetőhez függedvén, a' jelentő mód határozott alaku jelen idejének egyes harmadik személyét alkotja, a' többes harmadik személyt

¹⁾ L. M. Nyelv Rendsz. közrebocs. a. m. t. t. Buda, 1846. 199. l.

pedig *ik* rag, mint : *adi, adja, adik, adják*; *iri, irja, irik, irják, fogadi, fogadja, fogadik, fogadják*; *látí, látja, látik, látják*; *kapi, kapja, kapik, kapják*; *mondi, mondja, mondik, mondják*; *vági, vágja, vágik, vágják*; 'stb. p. o.

„Más is van még a' faluba,
Még sem ugati a' kutya.“¹⁾

Az ős-igeragozás bizonyosan így volt : *ad-i, mond-i, vág-i*; valamint : *üt-i, szeret-i*; 's a' *lát-ja, vág-ja* csak úgy eredhetett, mint a' hibás : *innya, írnya*, a' helyes : *inni, írni, helyett*²⁾. Ezzel öszhangzólag alaposan értekezik az *i* ős-igeragról a' magyar népélet 's nyelvsajátságok szerencsés buvára, t. Erdélyi János, midőn így szól : „Én ezt az *i* képzőt ezért tartom ősnek, mivel azon régi állaspontra viszen vissza, mikor még egység volt a' nyelvben, 's mind a' fen, mind az alhangu igék egyenlően ragoztattak. — Különben is az *i* hangzó, mint középhang, egyiránt mehet mindkétféle hangzásu igéink után; s' az *ugat-i* épen olly törvényes, mint az *ér-i*, vagy más fenhangu igék; 's hogy a' mai *ja* végzet igen könnyen fejlődhetett ki az *i* hangból, elhiszszük, gondolóra vevén az *i* hang természetét, mellyből *j* hang *o, u* hangokkal együtt igen sokszor fejlődik ki, például : *ig, jog; irgolat, jorgolat; ihász, juhász; ihar, juhar*. Illy úton lett a' *ja* is az *i*-ből : *ugati, ugatja; adi, adja*; 'stb.“³⁾. — Azomban mivel az *ormánysági, 's belsősomogyi* köznép az *i* ősragot alhangu igéknél használja, némi változatosság végett azt *e*-re változtatja a' felhangu, egytagu, 's *sz* végzetű igéknél, megkettőzve a' vég *sz* betüt, mint : *ész-sze, ész-i; tész-sze, tész-i, vész-sze, vész-szi; visz-sze, visz-szi; hisz-sze, hisz-szi; cselekész-sze, cselekész-i, cselekszi*; stb.⁴⁾.

e) Mindazon idők, mellyeknek személyeiben az igetőhez *ja* je rag függed, a' rag *j* betűjét a' dunántúli nyelvjárásban *gy*-re változtatják, ha az igető e' mássalhangzókon végződik : *b, d, g, m, r*, mint : *dob-ja, dob-gya; hord-ja, horgy-gya, küld-je, külgy-gye*, (mert *dj = gygy* a' dunántúli hangejtésben), *rúgja, rug-gya, vág-ja, vág-gya; nyom-ja, nyom-gya, töm-je, töm-gye; vár-ja, vár-gya, ver-je*,

¹⁾ L. Népdalok és Mondák. Pest, 1846. I. k. 468. dal.

²⁾ L. Athen. 1838. Másod. félev. 628. l.

³⁾ L. Népdalok és mondák. Pest, 1847. II. k. 463. l.

⁴⁾ L. Tud. Gyűjt. 1828. X. k. 57. l.

ver-gye; stb. — az *f, k, p, t*, végmássalhangzóju igető után pedig *ty*-re változik a' *j*, mint: *dőf-je, dőf-tye*; *csuk-ja, csuk-tya, lők-je, lők-tye*; *harap-ja, harap-tya*; *lep-je, lep-tye*; *tanít-ja, tanít-tya*, (*Göcsejb. taniéttya*), 'stb.

f) A' dunántúli nyelvjárásban az igékre nézve nincs tekintet, vajjon *ik*-esek-e, vagy nem; miért a' kétrendbeli igék egy forma szerint hajlittatnak, noha olykor törvényszerűleg is, mint: *mos-dasz, mosdol*; *szüksz, szüköl*; *bajlódasz, bajlódol*; *gyötrödsz, gyötrödöl*; 'stb. helyett. A' nép mindig így ejti ki: *megtelik a' pincze*. de azért így ragoz:

„Teljen (= teljék) kedve irigyemnek“¹⁾.

Így vannak: *essen, érkezzen, bővelkedjen, essék, érkezék, bővelkedjék*, helyett; ellenben a' tiszta igegyökök néha úgy használtatnak, mint *ikesek*; pl. *csapjál egy kis fát, csapj*; a' háztól *semmit el ne vigyél, el ne vigy* helyett²⁾. Egyébiránt ha törvényszerűleg ragozza az *ikes* igéket, ezeknél is a' c) alatt megjegyzett ragváltoztatást használja a' kiejtésben, mint: *agyarkodó* (Őrségb. *agyarkodu*), *agyar kodol*; *gyönyörködő* (Őrségb. *gyönyörködü*), *gyönyörködöl*; *eső* (Őrségb. *esü*), *esél*; *érkező, érkezél*; *bővelkedő, bővelkédél* helyett.

g) A' hangugrató igéket a' dunántúli köznép rövidítve fölötté gyéren, a' *göcseji* pedig soha sem használja; pl. nem mondja a' *göcseji: sodrasz, gyötresz*, hanem rendesen: *sodorsz, gyötörsz*; 'stb.

h) Az *ormánysági* tájszólásban egyéb tájszólásoktól elütőleg a' jelentő mód jelen ideje sokszor felcseréltetik a' foglaló mód jelen idejével, mint: *hajtsunk, hajtunk*; *mehessünk, mehetünk*; *szánt-sunk, szántunk*; *tudjunk, tudunk*, 'stb. helyett³⁾.

i) A' *göcseji* köznép ezen személytelen igéket: *sincs, sincs*, a' többesben így használja: *nincsek, sincsek*, ezek helyett: *nincsenek, sincsenek*.

3) Minthogy *dunántúli* köznépünk a' jelentő mód félmultját ritkán használja, — de habár itt-ott él is vele: azért annak, valamint az ohajtó mód jelenidejének határozott alakú többes első személye teljesen ismeretlen nyelvjárásában, ellenkezőleg az írói nyelvbe átment *erdélyivel*; pl. sohasem hallhatni a' dunántúli nép

¹⁾ L. Népdalok és Mondák. Pest, 1846. I. k. 57. dal.

²⁾ L. Mépdalok és Mondák. Pest, 1847. II. k. 461. l.

³⁾ L. Tud. Gyűjt. 1828. X. k. 67. l.

ajkairól : *írtók, szelők, törők, vagy irtanók, szelnők, törnők, hanem : irtánk, szelénk, törénk ; irtanánk, szelnénk, törnénk ; 'stb.*

4) Az önhangzón végződő igeigyökökhöz, midőn a' jelentő mód múlt 's régenmúlt ragjai függednek, a' dunántúli nyelvjárásban a' ragok első mássalhangzója megkettőztetik, mint : *réttam, (Göcsejb.) ri-tam ; róttam, ró-tam ; lüttem, szütem, (Göcsejb. 's Rábaköz.) lö-tem, szötem* helyett.

5) Az őrségi tájszólásban a' jelentő 's ohajtó mód határozatlan alakú múlt idejében a' felhangú igeigyökökhöz függedő *t-él, ett-él, ött-él* egyes második személyi rag végtagja *i-re* változik ; pl. *sokat szenved-tél rosz gazdádától, sokat szenvedti rosz gazdádta ; mit keres-tél az erdön, mit keresi az erdün ; 'stb.* — Továbbá a' jelentő mód határozott alakú múlt ideje többes első személyi *tük, ett-ük,* ragjának végtagját a' felhangú igékben *ék-re* változtatja ; pl. *későn vetettük a' hajdinát, későn vetették a' hajdinát ; férjhez kértük a' leányát, férjhez kérték a' leányát ; 'stb.* Illy változtatás példái a' göcseji tájszólásban is mutatkoznak itt-ott.

6) A' jelentő, 's ohajtó mód múlt idejét a' határozatlan alakban némelly sz végzetű gyökigéknél az *ormánysági* köznép megtoldva használja, mint : *tesz, tevett, vész, vevett ; (az esz-ik, evett hasonlatára), visz, vivett ; hisz, hivett ; 'stb.* — Ellenben némelly igéket a' múlt időben megrövidít, mint : *üttem, ütöttem, süttem, sütöttem ; bevettem, bevettettem ; megköttem, megkötöttem ; 'stb.* Ezen 's több hasonló kurtítások, vagy betücserek, minő a' félmúlt részesülő *va, ve* képzője mássalhangzójának az igeigyök végmássalhangzójára való változtatása, mint : *adva, adda ; tudva, tudda ; fonynyadva, fonnyadda ; megelégedve, megelégedde ; szökve, szökke ; zárva, zárta ; 'stb.* *palócz.* tájszólási rokonságra mutatnak.

7) Az ohajtó mód jelenidejének *nék* ragja az őrségi tájszólásban *nik-re* változik ; pl. *abroncsfát keresek, ha találnék, abroncsfát keresek, ha talánik ; elemészténék minden vagyonomat, elemészténik minden vagyonomat ; stb.* — A' göcseji tájszólásban pedig ugyanazon idő többes harmadik személye a' határozott alakban *j-ék* raggal az egyes harmadik személytől látszik képeztetni ; pl. *megtudná-j-ék, megtudnák ; megvenné-j-ék, megvennék ; 'stb.* helyett.

8) A' göcseji tájszólásban nyelvtanellenileg használtatik *ik-es* alakban a' *kell* ige az ohajtó mód jelen idejében így : *kellenék, (olv. köllénék), kellene* helyett.

9) Az *ormánysági*, *balatonmelléki* 's *göcseji* tájszólásokban az igék határtalan módja jelen idejének *ni* jegyszócskáját köznépünk *nyi*-re lágyítja, mint: *szántani*, *szántanyi*; *vetni*, *vetnyi*; *aratni*, *aratnyi*; *kaszálni*, *kaszálnyi*; 'stb. pl.

„Ősszel szokott a' fecske elmennyi,
De tavaszra vissza szokott gyünyi :
Most kezdtem én egy szép lányt szeretnyi,
Taj de sokat kell érte szenvednyi“¹⁾.

A' mokogó beszédü 's nehézkes nyelvü köznép némelly igékben a' *ni* jegyszót *nyi* helyett *nya*-ra változtatva ejti, mint: *alunnya*, *alunni*; *innya*, *inni*; *irnya*, *irni*; *fonnya*, *fonni*; *kódunya*, *koldulni*; *ritnya* (*Ormánys.*) *ritni*, *ritani* = *irtani*; *sirnya*, *sirni* helyett. „Szavát felemelvén, *sirnya* kezdett.“ = *P é c s i*.

16. §.

Szóképzési Tájszólások.

Ámbár eddigi tárgyalásunk folytán itt-ott említünk képzőket, melyek elemeikre nézve töznépünk ajkán tetemesen módosulnak: még is népies módosulásuk egy egészbe öntését ide halasztottuk, mint egyik jelentékeny tényezőjét a' dunántúli tájszólásoknak, mellőzve ismét itt, 's csak e' munka második részében említve azon képzőket, melyek a' dunántúli nyelvjárásnak sajátai 's írói nyelvünkben nem találhatók. — Képzőink vagy nevet, vagy igét alkotnak: honnan a' képzőmódosulásokból felmerülő tájszólások is kétfélék.

A) Névképzők módosulásaiból eredő tájszólások.

a után *a* = *o*.

A' dunántúli nyelvjárásban a' névképzőkre nézve általános szabályul állíthatni fel, hogy minden *a* hangzóval bíró képző, ha közvetlenül *á* önhangzóju gyök, vagy töszóhoz függed, *a* félzárt hangzóját, zárt, vagyis tompa *o* önhangzóra változtatja; — miként, nagy nyelvtudósunk t. Fogarasi János nevezi²⁾, — mint: *báb-a*,

¹⁾ L. Népdalok és Mondák. Pest, 1847. II. k. 236. dal.

²⁾ L. Művelt Magyar Nyelvtan. Irta Alsótsizti Fogarasi János. Pest, 1843. 29. l.

báb-o; páp-a, páp-o; páv-a, páv-o; káb-a, kab-o; áll-at, áll-ot; áll-ap-ot, áll-op-ot; váll-as, váll-os; ág-as, ág-os; szár-az, szár-oz; 'stb. pl.

„Fölszállott a' pávo vármegye házáro,
Szegény Barna Péter szabadulásáro.“ — Népdal

$i = j = gy.$

Az *i* melléknévképző elváltozván *j*-re főneveket képez, de nehéz kiejtése miatt a' dunántúli köznép *gy*-re lágyítja, mint: *szom-i* = *szom-j* = *szom-gy*; *bor-i* = *bor-j* = *bor-gy-u* = *borju* (= *bar-j-u*); *per-i* = *per-j* = *per-j-e* = *per-gy-e*; *eper-i* = *eper-j* = *eper-je* = *eper-gye* = *eper* = *fraga*; (Göcsejb.) *var-i* = *var-j* = *var-j-u* = *var-gy-u*; 'stb. pl.

„Ha nem borgya, nem nyálja.“ — Őrségi közmondás.

$ó = u; ö = ő.$

Az Őrségi tájszólásban kedvencz-képző elannyira, hogy — miként hangejtési tárgyalásunkban már megjegyzők, — e' vidék hangejtésének egyik jellemvonását teszi. E' képzőcserére számolasak a' példák; csak néhányat belőlök: *kigy-ó*, *kigy-u*; *fur-ó* *fur-u*; *ur-ó*, *tur-u*; *üd-ő*, *üd-ü*; *küll-ő* (= *küll-ö*), *küll-ü*; *tüd-ő*, *tüd-ü*; 'stb.

$ú = ó; ű = ő.$

Az *ú*, *ű* melléknévképzők, mellyek eredetre 's érteményre nézve az *ó*, *ö* képzőkkel azonosak, a' göcseji népnyelv sok szavaiban ezekre változnak, mint: *savanyú* = *sav-any-ó* = *ő* = ipsa materia salsa; *porhanyu* = *por any-ó* = *ő* = ipsa materia pulverosa; *kanyarú* = *kanyaró*, betűáttétellel; *karanyu* = *kör+any+ő*, ipsa materia circularis = köridomu any; *fenyű*, *fenyő*; 'stb.

$acs = ocs = ucs.$

Ezen kicsinyező értelmű főnévképző: *acs*, a' göcseji tájszólásban *ocs*-ra, az Őrségiben pedig *ucs*-ra változik e' szóban: *ágacs* = *ág-ocs*, a' szekérrudat kétfelől összefoglaló horgas fa, *ág-ucs*, = *ágasfa*, mint: *kuk-ucs*, *muk-ucs*, *mók-us*, *evet*.

$al = \hat{a} = ua$; $el = \hat{e} = ie$; $\ddot{o}l = \ddot{o} = \ddot{u}\ddot{o} = \ddot{u}$.

E' főnévképzők következő változást szenvednek a' dunántúli nyelvjárásban: a) az *al* képző végbetűjét elrugván, a' *rábaközi* tájszólásban *ua*-ra, mint: *ital*, *itua*; *fiatal*, *fiatua*; *hivatal*, *hivatua*; 'stb. a dunántúli egyéb tájszólásokban pedig terpedt *á*-ra, mint: *ital*, *itá*; *fiatal*, *fiatá*, *hivatal*, *hivatá*, 'stb. b) az *el* képző *Rábaközben*: *ie*, egyebütt terpedt *ê*, mint: *étel*, *Rábaközben*: *iétié*, egyebütt *étê*; *menetel*, *menetie*, *menetê*; 'stb. c) az *öl* képző a' *rábaközi* hangejtésben: *üö*, a' *göcsejiben*: *üö*, v. *ó*; az *örségben*: *ü*, mint: *köböl*, *köbö*, *köbüö*, *köbü*; *öböl*, *öbü*; 'stb.

$oly = \acute{o} = u$; $\ddot{o}ly = \ddot{o} = \ddot{u}$; $ely = \acute{e} = \ddot{o}$.

Az *oly*, *öly*, *ely* főnévképzők a' *göcseji* népnyelvben *ó*, *ö*-re, az *örségiben* pedig *u*, *ü*-re változnak, mint: *bagoly*, *bagó*, *bagu*; *sonkoly*, *sonkó*, *sonku*, *sejttörköly*; *konkoly*, *konkó*, *konku*; *törköly*, *törkő*, *törkü*; *tengély*, *tengö*, *tengü*; *czikkely*, *czikkü*, v. *czükkü*; 'stb.

$\acute{o}s = us$; $\acute{o}s = \ddot{u}s$; — $os = is$, us .

Az *örségi* tájszólásban az *ós*, *ös* melléknévképzők *us*, *üs* képzőkkel cseréltetnek fel a' köznép ajkán, mint: *tartós*, *tartus*; *tudós*, *tudus*; *erős*, *erüs*; *üdös*, *üdüs*, *idös*; 'stb. — Az *os* melléknévképző pedig az *ormánysági* 's *göcseji* tájszólások némelly szavaiban *is*, és *us*-ra változnak, mint: *lapos*, *lapis*; (*Ormánys. Göcsej.*) *hamós*, (régi iratokban így), *hamus*; *piritós*, *piritus*, tűznél piritott, 's vaj vagy zsirral bekent kenyérszelet, (*Göcsej.*)

$ke = ka$.

A' kicsinyező értelmű *ke* képző a' *göcseji* népnyelvben legkisebb tekintet nélkül a' hangrendre, *ka* képzőre változik némelly felhangú szókban, mint: *kicsinyke*, *kicsika*; 'stb.

$tyú = tyó$; $tyü = työ$.

A' *tyú*, *tyü* főnévképzők elváltoznak a' *göcseji* tájszólásban *tyó*, *työ*-re, mint: *forgantyú*, *forgantyó*; *koppantyú*, *koppantyó*, v. *koppantó*; *kallantyú*, *kallantyó*; *fürgetyü*, *fürgetyó*, *fürgető*; 'stb,

B) Igeképzők módosulásai**ból** eredő tájszólások.*á* után *a* = *o*.

Az igeképzőknél is érintenünk kell, mit már *a'* ragok, 's névképzőknél említettünk, tudniillik : hogy minden *a* hangzóval bíró igeképző, ha közvetlenül *á* önhangzóju igeigyők, vagy igetőhöz függed, *e'* bangzóját *o*-ra változtatja *a'* dunántúli nyelvjárásban, mint : *ágazik, ágozik ; álmadozik, álmodozik ; fáraszt, fároszt ; fáradoz, fárodoz ; támaszt, támoszt ; vállal, vállol ;* 'stb.

al, ol = *ó* ; *el, öl* = *ö* ; — *al, ol* = *u* ; *el, öl* = *ü*.

A' *göcseji* 's *rábaközi* tájszólásokban az *al, ol* igeképzők *ó* = *uó*-ra, az *el, öl* pedig *ö* = *üö*-re változnak ; 's minthogy *ó, ö* az *ör*-ségi hangejtésben = *u ü* : tehát : *al, ol* = *u* ; *el, öl* = *ü* ; mint : *tálal* = *tálol* = *táluó, tálu* ; *porol* = *poruó, poru* ; *csépél, csépöl* = *csépiü, csépü* ; *pérel, pöröl* = *pöriü, pörü* ; *csörömpöl, csörömpiü* ; *körmöl, körmiü* ; 'stb.

int = *ént* = *iént*.

A' dunántúli nyelvjárásban általánosan az *int* képző *ént*, vagy *a'* *göcseji* 's *rábaközi* hangejtés szerint *iént*-re változik *a'* köznép ajkán, mint : *emelint, emelént, emeliént* ; *nyomint, nyomént, nyomiént* ; *tapint, tapént, tapiént* ; 'stb.

it = *étt* = *iétt*.

Az *it* cselekvő igeképző hasonlólag, mint az *int*, *a'* dunántúli népnyelvben *étt*, vagy *a'* *göcseji* 's *rábaközi* tájszólásokban *iétt*-re változik, mint : *tanít, tanétt, taniétt* ; *terít, terétt, teriétt* ; *vidámít, vidámétt, vidamiétt* ; *vonít, vonétt, voniétt* ; 'stb.

os, es, ös = *kod, ked, köd, koz* ; — *dos, des, dös* = *doz, dez, döz*.

A' gyakorító értelmű igeik képzésében *a'* dunántúli köznép eltér az írói nyelvtől, midőn az : *os, es, ös* képzők helyett, *kod, ked, köd, koz*, képzőket használ, mint : *fut-os, fut-koz* ; *rep-es, v. röp-ös, rep-ked, v. röpköd* ; 'stb. vagy midőn *a'* *dös, des, dös* helyett, *doz, dez, döz* képzőkkel él, mint : *csap-dos, csap-doz* ; *kap-dos, kap-doz* ;

csip-des, csipdez, v. csip-ked; ver-dés, ver-déz; köp-dös, köp-döz, v. pök-döz, pök-dös helyett.

ül, ül = ul, ül = u, ü.

Az *ül, ül* igeképzők megrövidítve, 's végbetűjüket elhagyva használatnak általánosan a' dunántúli, de főleg a' göcseji nyelvben, melly az *ú, ü*, önhangzókat egészen nélkülözi, miként a' hangejtéseknél érintők; mint: *tan-ül, tan-u; barn-ül, barn-u; vidám-ül, vidám-u; fizcam-ül, fizcam-u; id-ül = üd-ül, üd-ü; der-üll, der-ü; mer-üll, mer-ü; 'stb.*

kál = bál.

Ezen gyakorító ige-képző: *kál* a' göcsej 's balatonmelléki tájszólásokban *bál* képzővel cseréltetik fel, mint: *nyirkál, nyirbál; mert: k = b* a' göcseji 's ormánysági népnyelvben, mint: *kákány, bákány = kákabot, typha, (Göcsej.)¹⁾ csike, csibe, (Ormánys.)²⁾ — Irogat, annyi mint: ismételve 's folytatólag ír, scriptitát; *irkál* 's még inkább: *firkál* = scribillat, henye 's czéltalan irogatást jelent.³⁾ Hasonló ehhez a' fentemlített: *nyirkál = nyirbál, (Balatonmellék 's Göcsej).**

tat = kat.

A' *tat* igeképző is elváltozik néha *kat* képzőre a' dunántúli nyelvjárásban, mint: *rítat, rékat, rétat* helyett.

17. §.

T á j s z ó l á s i n é m e l l y s a j á s á g o k.

Mielőtt a' dunántúli tájszólások tárgyalásával felhagynánk, a' munka kiegészítésére nézve szükségesnek véltünk még némelly nyelvsajátságokat összeállítva tájszólási tárgyalásunkhoz függeszteni, mint olyanokat, mellyek az írói, vagy hazánk egyéb vidékeinek nyelvétől elütnek, 's így mint tájszólási alkatrészek jelenkeznek. Ezek vagy olyanok, mellyek az egész dunántúli nyelv-

¹⁾ L. Származtató 's gyökerésző Szókönyv. Irta Kassai József. Pest, 1833. I. k. 70. l.

²⁾ L. Ugyanott.

³⁾ L. Magyar Ékes Szókötet. Irta Szvorényi József. Buda. 1846. 90. l.

járással közösek, vagy ezen kerületnek csak egyes vidékeire szorítkoznak : honnan két osztályba szerkesztve adjuk.

A) *Dunántúli Nyelvjárás sajátosságai.*

1) Szóelemzetet bántja a' dunántúli köznép, midőn a) ezen igét : *mer* = *haurit* e' helyett használja : *merít*; pedig : *mer* = *audet*, és *merít* = *haurit* : honnan hibásan mondja : *merj egy kis levest*, e' helyett : *meríts egy kis lét*, v. *levet*; *mert* : *leves* = *saftig*; *lev*, vagy *v-t* vonással pótolva : *lé* = *Suppe*. — b) *Ide* = *huc*, *oda illuc* : innen a' dunántúli nyelvjárásban nem mondatik helyén : *oda haza*, *oda kinn*, *ide benn*; *otthon*, *ottkinn*, *ittbenn* helyett. — c) Helytelenül használtatik a' dunántúli népnelvben ez is : *öreg* e' helyett : *nagy*; *mert ámbár* : *öregbít*ni átvitten közdivatos, *nagyít*ni helyett; mégis ezek : *öreg alma*, *öreg olvasó*, *öreg mise*, *öreg újj*, *öreg jég* 'stb. érthetlenség. — d) A' dunántúli nyelvjárásban köznépünk a' *nő* = *wachsen* igének mássalhangzóján *ny-re* lágyítván, 's a' *nyől* = *entwurzeln*-ből az *l-t* elhagyván, e' két igét a' *nyő* alakban használja így : *nyőnek* (nőnek) a' *gyerekek*, és : *kendert nyőnek*, (nyölnek); *holott* : *nyő*, v. *nyű* annyi, mint : *abtragen*, *abwerfen*. — e) *Röviden* = *breviter* és *rövideden* (= *rövididőn*) = *brevi* közt a' dunántúli nép különbséget nem tesz : honnan helytelen : *rövideden csak azt mondom* = *röviden csak azt mondom*, helyett ¹⁾).

2) A' szám összeillesztése hibásan történik, midőn az egy birtokot jelentő személyragos név mellé a' dunántúli köznép többesszámi állítmányt alkalmaz; p. *megfizették kéték az adót?* *megfizette kendtek az adót?* *lekaszálták kéték a' rétet?* *lekaszáltá kendtek a' rétet?* helyett ²⁾).

3) A' névelők alkalmazásában szóvonzati vétség a' dunántúli köznéptől, midőn a) azok olly szók elé tétetnek, mellyek már magán is eléggé meghatározvák, mint a' *piarczon*, a' *vásárban voltam*, *piarczon*, *vásárban*, helyett. — b) Mikor a' birtokragos neveknél is használtatik, mint : a' *fejem fáj*, *fejem fáj*; a' *barátom lerontatta a' házát*, *barátom lerontatta házát*, helyett. — c) Midőn az elhallga-

¹⁾ L. Magyar Ékes Szókötet. Irta Szvorényi József. Buda. 1846. 80—83. l.

²⁾ L. ugyanott 108. l.

tott tárgynevet szükségtelen pótolja; pl. *azt beszélük, hogy . . . ; ha valaki azt találná mondani ; beszélük, hogy . . . ; ha valaki találná mondani, helyett.* — d) Vétkes szaporítás a' dunántúli népnyelvben, mikor a' tulajdon nevek előtt is használtatik; pl. *Az Isten az Ádamból az Évát formálta ; vétkes pedig azért , mert teljesen idegen, igaz magyar embert megütt, 's a' német : der, die, das-ra emlékeztek.* — e) Valami nagyobb szerű szöveglést vél a' népnyelv abban, ha mássalhangzó előtt is meghagyja a' z-t a' névelőben; pl. „*Nincs ez világon drágább kincs ;*“¹⁾ „*feljön még az nap is ;*“²⁾ 'stb. — Ide vonatkozólag helyesen jegyzi meg t. Erdélyi, hogy az ilyen alaphibák becsuszása nagyobb korcsosodásra mutat, mint : *glázi, rosziprádli, tislér ;* 'stb., mert ez csak a' nyelv anyagához, testéhez tartozik, amaz pedig lelke ellen vagy on annak ; miért a' dunántúli sok a' az, főleg tulajdon nevek előtt, lélek elleni bűn a' nyelvben³⁾. — f) Ide tartozik végül : *egy* töszám nemzetietlen alkalmazása is a' dunántúli nyelvjárásban, mi ismét a' német : ein, eine, ein határozatlan névelőre emlékeztet, pl. *ezt egy halandó el nem viselheti ; egy esztendő múlt már , esztendeje, helyett ; egyszer esik egy napban , napjában helyett*⁴⁾.

4) *Melly és mi* helyett a' dunántúli köznép *ki-t* használ a' nem személyesített tárgyak kijelelésében is ; pl.

„*Nem tiszta madár az, ki fészket mocskolja.*“

„*Abban vagy on szalonnám, kenyerem,*

Kiből megkínálom jó emberem.“ — *Né p d a l.*

Vajki jó , vajmi jó , helyett ; ilyenek ezek is : *kit láttam, kit nem, kit teszek meg, kit nem ; ki jó, ki rossz ;* 'stb.⁵⁾

5) A' dunántúli nyelvjárásban nem tétetik különbség a' tiltó *se*, és tagadó *sem* között, pl. *Te se vótá odahaza , te sem voltál otthon ; se lát, se hall , sem lát , sem hall, helyett.* — Továbbá szereti a' dunántúli köznép a' tagadó szócskákat kettőzni, mint : *nem vótam soha se, soha sem voltam ; nem láttam egyet sem , egyet sem láttam, helyett.*

¹⁾ L. Népdalok és Mondák. Pest, 1846. I. k. 57. d.

²⁾ L. ugyanott. 235. d.

³⁾ L. Népdalok és mondák. Pest, 1847. II. k. 467. l.

⁴⁾ L. Magyar Ékes Szókötés. Irta Szvorényi József. Buda, 1846. 100. l.

⁵⁾ L. Népdalok és Mondák. Pest, 1847. II. k. 469. l.

6) A' dunántúli köznép gyakran él a' határtalan mód jelen idejével, jelentő mód helyett; pl. *Találni olyan embert; nem látni senkit is.*

7) Van a' magyar nyelvnek egy keleti tulajdonsága, mi megvan az attikai nyelvjárásban is, 's *ἀναταποδοτῶν*-nak neveztetik, melly abban áll, hogy a' mondat teljes értelménye annak elhallgatott részéből pusztá hozzávetéssel fogható fel; pl. *Jót akartam vele tenni, de ha neki nem tetszett*, t. i. *hogy jót tegyek vele.* Hasonló ehhez, midőn Dunántúl, főleg Göcsejben, e' kérdésre : *kí lakik itt?* ezt felelik : *Ha nem tom!*¹⁾

8) Igen jellemzik a' dunántúli nyelvjárást illy szófüzésbe vágó kihagyások : *számtalan borúlok, számtulanszor; szertelen fáj, szertelenül; vasárnap meglátogatlak, vasárnapon, helyett.* Illyen ez is : „*Hej violám! enyém lesz esztendő ilyenkor,*“ *esztendőre, helyett;* olyan ez, mint : *holnap ilyenkor; éj nap áll, éjjel, nappal, helyett*²⁾.

9) Név- vagy igehatározók hibás füzéséből felmerülő sajátságok a' dunántúli nyelvjárásban, midőn a) ezen helyhatározók : *alatt fölött, közepett* 'stb. sajátító rag nélkül álló birtokos főnévvel jöven viszonyba, birtokragoztatnak; pl. *áldott vagy te az asszonyi állatok közöttü = áldott vagy te az asszonyi állatok közöttte, áldott vagy te az asszonyok között, v. az asszonyoknak közöttte, helyett.* — b) Ha a' névhatározó felesleg ismételtetik; pl. *nála lakik már az atyjánál? hozzá fogott-e már a' dologhoz?* e' helyett : *atyjánál lakik-e már? dologhoz fogott-e már?*³⁾

10) Hibás igevonzatból eredő nyelvsajátságok Dunántúl a) Midőn a' mondatban olly igehatározó után, melly a' jövő eszméjét már úgy is kifejti, összetett jövő — mi egyik fő sajátsága e' kelet nyelvének, — alkalmaztatik; pl. *holnap meg foglak látogatni, meglátogatlak helyett.* — b) Ha a' jövő, vagy jövőt képviselő jelen idő helyett múlt idő használtatik, mi igen szokássá vált a' magyar föld Ausztriához közel eső részeiben; pl. *Majd elmegyek, ha ettem; nem utazok, míg meg nem gyógyultam;* e' helyett : *majd elmegyek, ha eszem; nem utazandok, míg meg nem gyógyulok*⁴⁾. — c) Ha ezen

¹⁾ Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről. Pest, 1821. I. k. 16. l.

²⁾ L. Népdalok és Mondák. Pest, 1847. II. k. 466. l.

³⁾ L. Magyar Ékes Szókötetés. Irta Szvorényi József. Buda, 1846. 112. l.

⁴⁾ L. Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről. Pest, 1821. I. k. 46. l.

igékkel : *kell, lehet, tetszik*, 's *van* tiszta határozatlan mód használatik, személyragos helyett, mi ismét — kivéve az *ormánysági* tájszólást, mellynek éppen a' személyragos határozatlan mód használata egyik nyelvbélyege, — egyik fő jellemvonalát teszi a' dunántúli nyelvjárásnak; pl.

„El kell menni, el kell menni messzire,

Itt kell hagyni a' rózsámát, nincs kire.“ — Népdal¹⁾.

E' helyett: *El kell mennem, el kell mennem messzire,*

Itt kell hagynom a' rózsámát, nincs kire.

Ellemben, ha a' határozatlan módú igékhez személyes igék mellett is személyrag függed; pl. *ennem eleget adtak, de innom keveset; bevennem parancsolta; learatnunk megtiltotta; leülnöm nem engedtek; enni eleget adtak, de inni keveset; bevenni parancsolta; learatni megtiltotta; leülni nem engedtek, helyett²⁾.*

11) Végre a' dunántúli népnyelvnek is egyik keleti sajátosságát képezi a' kettőzött vagy hasonhangú szók nagy csapata, melyekre alkalmazható, mit Schmitthenner után t. Fogarasi mond : „Ha igaz, hogy minden szóhang (betű) sajátlagos jelentéssel bír : akkor a' rímek szelleme sokkal mélyebben rejlik, mint közönségesen gondolják. A' hangoknak több sorokbani egysége igen szépen ábrázolja az azokbani értelem egységét, az egész egységét.“ Nevezetes ezen elv a' magyar nyelvre nézve, már csak azért is, mivel a' közönséges beszédben — a' nép nyelvben — szintén gyakran előfordul az, és nagy hathatóságot ad a' kifejezésnek, élénkíti a' képzeletet³⁾. E' szóseregéből csak néhányat említünk, mint mellyek a' dunántúli köznép ajkán majdnem mindennapiak, ilyenek : *ágasbogas, ákombákom, aprócseprő*, azaz, *elegybelegy, imigyamugy, immelámmal, ingóbingó, irkafirka, izegmozog, összevissza, barabora* (bögő), *csecsebecse, czerebere, csigabiga, csinjabinja, dibdáb, dinomdánom, diribdarab, dúlfül, főfő, gymgyom, hébe hóba* (Göcsej. *hébekorba*), *himezhámoz, különkülön, lityeglotyog, locsogfecseg, locspocs, mendemonda, ringyrongy, sírré*, (Göcsejb. *sitré*, = *sivit + ré* = *ré*), *tarkabarka, zenebona, zürzavar*, 'stb.⁴⁾.

¹⁾ L. Népdalok és Mondák Pest, 1847. II. k. 62. l.

²⁾ L. Magyar Ékes Szókötet. Irta Szvorényi József. Buda, 1846. 113 l.

³⁾ Fogarasi : Művelt Magyar Nyelvtan. Pest. 1843. 305. és 329 l.

⁴⁾ L. Athen. 1837. első félv, lelkes Czuczorunknak jeles gyűjtéléké a' magyar nyelv sajátosságairól.

B) *Egyes vidékek nyelvsajátságai.*

1) Egyes vidékek nyelvsajátságainak tárgyalásában első helyet igényelnek a' sajátságos kifejezések. Ezek alatt értjük azon, többnyire származott, szavainknak seregét, melyek néha önállólag, de gyakrabban más beszédrészekkel fűzve, oly érteménnyel jelennek meg a' közbeszédben, mely idegen nyelvekben a' leg-sértőbb tisztatlanság vagy szokatlanság vétke nélkül nem utánozható ¹⁾. Ámbár illy szóknak egy egészszé kerekítése — miként t. Toldy már régen kimondá, — egy magyar idioticon feladata : mégis megkisértünk itt némellyeket táj- és betürendbe adni, főleg olyanokat, melyek az írói nyelvben, 's más vidékek tájszólásaiban nem hallhatók, a' dunántúli tájszólásokat kitünőleg jellemzik, 's némi adalékul szolgálhatnak egy szerkesztendő magyar idioticonhoz. — Illyenek :

a) *Az ormánysági tájszólásban :*

Haza : a) szülőföld, Vaterland ; b) helység ; pl. a' szomszéd hazába megyek, azaz a' szomszéd faluba, helységbe megyek.

Hideg : hideg asztalon fekünni, azaz : halva fekünni.

Jegy : jegyben vagyok valakivel, v. jegyben járok valakivel, *Göcsejben* annyi, mint : nőszülési viszonyban lenni valamely nemberrel ; de *Ormányságban* : jegyben vagyok valakivel, = valaki ellen vagyok.

Szép : a) mi kecs, v. kellemmel bir ; b) jó ; pl. szépszagú virág, azaz : jószagú virág. Eszünkbe jut itt e' latin nyelv — szabály : „Flos olet bene, non pulchre.“

Aggat : a) függeszt, gyakorító érteményben ; pl. itezés korszókat aggat a' fogásra ; b) aggatni = láb alatt lenni, akadékoskodni.

Elvádolni : a) elárulni ; b) elvállalni. *Göcsejben* is közdivatu illy érteményben.

Ijeszteni : a) valakiben rettenést ébreszteni ; b) téstát elnyújtani. Honnan : elijesztettem a' rétes téstát, = elnyújtottam, kiterjesztettem.

¹⁾ Ide vonatkozólag figyelmet érdemmel, mit a „Magyar Ékes Szókötés“ t. szerzője a' 148—164. lapokon tárgyal.

Sajnál : a) szán; b) oda sajnálni valakinek, = oda szánni valakinek. Itt, miként első tekintetre is látható, a' *sajnál* ige az *ormánysági* köznéptől hibásan használtatik illy érteményben : destinat; mert más érteménye nincs a' magyar világon, mint : szán; pl. *sajnálom a' szegényt* = szánom, vagy szivem megesik a' szegényen.

Öblöz : a) öblöt mos, vagy csinál; b) öblöz a' kályha, v. a' nap, = égetőn süt, v. melegít a' kályha, v. a' nap.

Befordul : pl. Befordultam hozzá egy szóra, egy italborra, azaz : betértem hozzá, v. bementem hozzá. — *Göcsejb.* is.

Hálal : a) Hálát ad a' vett jókért; b) éjszakáz; pl. a' *hajón hálalt két cselédem*, — a' hájon hált, v. éjszakázott két cselédem. Így Barsmegyében is.

Jártat : a) sétáltat; pl. lovakat jártat; b) folytat; pl. jártat az edény, = folytat az edény.

Lant : a) koboz = lyra; b) dal; innen : lantolni = dalolni.

Lapít : a) lapossá tesz; b) hallgat, kushad; c) *Belsősomogyban* : mángol; pl. ruhát, fehérneműt.

Szív, v. szí : a) húz; pl. léget; b) nyújt; pl. tésztát sziv; c) a' föld felszínéről a' gyepet levakarja.

Szível : a) valódi érteményben : szeret; b) eltűr, szenved; pl. *szível körében*; c) karókat vesszővel összefoglal.

b) Az örségi tájszólásban :

Csontika : a) csontocska, kis csont; b) pipagyújtásra használtatni szokott vékony fenyülemez. *Mármaros.* és *Ugocsában* : *lipina*; hihetőleg orosz nyelvből kölcsönzött szó.

Szökik : a) ugrik; pl. nagyot szökött, azaz : nagyot ugrott; b) elillan; c) lep; pl. *hólyag szökte fel testét* = hólyag támadt testén ¹.)

Virágzik : a) a' fákról mondatik; pl. *Ruzsi megvirágzott*, v. *Ruzsit ember érte* = azaz : megesett, fattyat vetett.

c) A göcseji tájszólásban :

Ágyékos : a) a' kinek ágyéka van; b) sérült, tökös; (kinek sérvése van).

¹) Jelenkor Társalk. 1839. 22. l. — Tájszótár. Buda, 1838. 156. l.

Bajjal : a) akadálylyal; b) nehezen; pl. *bajjal ér ma czélt*, azaz : nehezen ér ma czélt.

Czucz : a) tulajdonképen *édes* = dulcor, nyalánkság; b) térdhajlásra guggolás, 's innen : *czuczor* = illy guggoló; *czuczorkál* = térdhajlásra guggolva ugrál; *czuczormány* = teemény = kuruzsolás. — „A' bizonyos időre határozott czuczormányt, az idő leföta előtt nem lehet visszavönni.“ Így szólt egy göcseji tudálékos, vagyis kuruzsoló ¹⁾.

Fogas : a) fogakkal biró; b) kemény, szívós, nyers; pl. *fo-gas ember*, azaz nyers, kemény ember.

Hitvány : a) haszonvehetetlen; b) görhes, sovány, tartatlan; pl. *hitvány ember*, azaz : görhes, sovány, ember.

Lágy : a) szétmálló; b) lágyig lenni = erejéből kifogyni.

Péllda : a) Beispiel; b) csúf; pl. *Te péllda!* = Te csúf! Te csodálatos!

Rendes : a) a' miben rend van; b) furcsa, különös, rendki-vüli. Bámulást jelző indulatszó *Göcsejben*.

Szer : a) sor = series; b) szer = pharmacum; c) eszköz, honnan : szerszám is; d) nőstényszer (olv. nyöstényszer) nőnem, *sexus sequior*, vászoncseléd.

Tartatlan : a) mi nem tartatik; b) hitvány, görhes, sovány; ember.

Természetes : a) mi természettel bir; b) nyakas, daczos, ko-nok; pl. *Természetes ember* = daczos, konokfejü ember.

Tiszta : a) szeny, mocskok nélkül; b) egészen; pl. *Tisztán kiették*, azaz : egészen kiették; c) épen; pl. *Tisztán most jöttem* = épen most jöttem; (*Göcsejb.*) *Tisztán olyan* = épen olyan; (*Or-mánys.*) d) csupán, merően; pl. *Göcsejt tisztán magyarok lakják* = Göcsejt csupán magyarok lakják.

Történetes : a) mihez bizonyos történet van csatolva; b) eset-leges; c) veszélyes, pl. *Történetes hely* = veszélyes hely.

Zabált : a) sokevő = voro; b) jóltartott, hizlalt, kövér, ha-sas; pl. *zabált ember* = kövér, hasas ember. Tehát : zabált a' göcseji népnelyben ellentéte a' hitványnak.

Árad : a) feldagad pl. a' folyó; b) nemi ösztön bántja, ingerli.

¹⁾ L. Nyelvtud. Pályamunkák. II. k. 166. l. — Tud. Gyűjt. 1838. VI. k. 30. l.

Árnyékol : a) árnyékba helyez valamit ; b) hever az árnyékban ; c) restelkedik, dologtalankodik.

Izgat : a) izgás, mozgásba hoz ; b) igazgat. Épen olly hiba a' *göcseji* népnyelvben, mint : *elvádol*, e' helyett : *elvállal*.

Bebán : ellát, betakar, v. gyűjt valamit ; pl. *bebántam a' szénát*, = betakartam, begyűjtöttem ; *bebántam barmaimat* = elláttam barmaimat.

Becsínál : egy érdeményü az előbbivel ; pl. *becsínáltam szántóföldeimet*, = bebántam, v. elláttam, v. bevetettem.

Behordozni : a) valahová bevinni valamit, gyakorító érdeményben ; b) beboronálni ; pl. *behordoztam a' földet*, = beboronáltam.

Besikosúl : a) sikká válik ; b) befelhődzik, országos esőre változik.

Felüdül : a) erőre kap, pl. *a' beteg* ; b) felocsúdik, ébred, p. *az ember az alomból*.

Hánydál : a) dobál, gyakorító érdeményben, mint : furdal, rugdal, 'stb. b) szemre lobbant, felpanaszol ; pl. *nincs mit hánydálnod* = szemre lobbantanod, felpanaszlanod.

Hány : a) vet, dob ; b) hitet hány = esküszik ; p. *hütöt hányattak velem* = megesküdtek.

Jár : a) megy = frequentat ; b) járják (olv. gyárgyák) a' *komám liványját* = férjhez kérik a' komám leányát.

Kereskedik : a) kereskedést üz valamivel ; b) üzekedik, folyat, pl. *a' tehén*, azaz : bika után vágyakodik.

Lábad : a) lábra kap, gyógyuló félben van, pl. *a' beteg* ; b) borúl ; pl. *könybe lábadtak szemei*, = könybe borultak.

Leáldozik : lenyugszik, p. *a' nap* (*Ormánys.* is).

Legel : a) a' barom a' legelön, *Ormányság.* *gyótán* ; b) kitanul, kiismer ; pl. *gazdámnak egész természetét kilegeltem*, kitanultam, kiismertem.

Lehallani : a) a' hangot, v. neszt valahová ; b) felülmulni társát valamelly dologban.

Meghasznál : gúnyos érdeményben annyi, mint : *megárt* ; pl. *Meghasznált neki a' bor*, azaz megártott neki a' bor, megverte a' bor, megrészegetett.

Néz : a) szemlél ; b) vár, v. várakozik ; pl. *sok néz rám* = sok dolog vár, v. várakozik rám, sok tenni valóm van.

Poczikozik : a) poczokosodik (= pocz-ok-os-odik) hasat ereszt; b) terhbe esik pl. *x' gyángyi megpoczikozott* = az ágy megpoczikozott, terhbe esett.

Zöldül ; a) zöld szint ölt pl. a' vetés ; b) megijed , v. retten.

d) *A' balatonmelléki 's rábaközi tájszólásokban :*

Fogas : a) ruhaakaszték ; b) verőfény ; c) vasborona ; innen : fogasolják a' szántóföldet, azaz : boronálják ; d) halfaj = lucio-perca.

Nyargaló : a) lovagló ; b) foglyárpénz , melyet a' befogot, fizetni köteles a' helyhatósági rendőröknek.

Riadás : a) kiáltás ; b) jégrepedés okozta robaj, moraj.

Férczel : a) nagyból összeaggat pl. *rongyos ruhát* ; b) kanoz, pl. a' *hímrécze* (Rábaközb. *hímgócza*,) *férczeli a' nöstényt*, azaz : kanozza.

Hesseget : a) elrezzent, pl. *tyúkokat* ; b) elharácsol, tékozol, pl. *jószágot, szerzeményt. Minden vagyonát elhessegette*, azaz : elharácsolta, tékozlotta.

Könyez : a) sirat = lacrymatur ; b) csepeg ; pl. *könyez a hordó* = csepeg a' hordó a' csinban, v. a' dongák közt.

Motoz : a) kutat ; b) zabál ; pl. *hús darab birkám megmotozott*, azaz : megzabált, torkig lakott.

2) Figyelmet érdemelnek azon idegenszerűségek is a' dunántúli népnyelvben , melyek a' szomszédos német nyelv befolyását, s szellemét árulják el. E' német befolyásnak nyomai leginkább a' hienczekkel közlekedésben levő rábaközi 's *éjszak-göcseji* tájszólásokon vehetők észre. Illyenek :

Egy olyan ember, mint az én gazdám ; e' helyett : olly ember mint gazdám.

Nagy reménységem van ; e' helyett : igen remélem.

Legyen olly jó , e' dolgot szemmel tartani ; e' helyett : Ne sajnálja, vagy : legyen szíves e' dolgot szemmel tartani.

Jobban megy dolga ? E' helyett : jobb dolga van ?

Hogy mennek dolgaid ? hogy folynak dolgaid ? helyett.

Jól néz ki ; e' helyett : jó színben van.

Jót állani ; e' helyett : kezeskedni.

Jól áll ; e' helyett : jól bírja magát. Vagyonos.

Nem tudom mi lesz velem ; e' helyett : nem tudom, hogy leszek.

*Fogd be a' szádat; e' helyett: hallgass! szót se!*¹⁾

3) A' szófüzés lényegébe vágó tájszólási vétségek: a) A' *balatonmelléki* népnyelvben, midőn a' birtokos több, 's a' birtok csak egy: ez utóbbihoz *a e, vá ve, ja je* helyett *ok ök* rag tétetik, mint: *emberek életök, emberek élete; fák gyümölcsök, fák gyümölcse; mézszárosok ökrük, mézszárosok ökre; rabok börtönük; virágok illatuk; rabok börtöne; virágok illata; 'stb.* helyett; azonban nyomatosság, nagyobb érthetőség, vagy néha költői szorultság tekintetéből elnézhető; ámbár régi egyházi hymnusainkban a' rövidebb 's kellembesb írói rag uralkodik; p. o.

Egek ékessége, földnek dicsősége,

Magyarok asszonya, királynéja,

Nem pedig így: *Egek ékességök, földnek dicsőségök,*

*Magyarok asszonyuk, királynéjuk.*²⁾

b) Az *ormánysági* tájszólásban, midőn a' határtalan mód félmutlja tárgyi esetet vonz; pl. *Meg van véve ezt a' házat, meg van véve ez a' ház; el van végezve ezt a' munkát, el van végezve ez a' munka; fel van vágva ezt a' fát, (olv. fel van vágva ezt a' fát,) fel van vágva ez a' fa, helyett.* 2) Továbbá: *hozzája mutasztotta, e' helyett: rá mutatott.* — c) A' *göcseji* tájszólásban: *Isten panasznýira ne vegye, e' helyett: Isten panaszul ne vegye.*

4) A' *göcseji* népnyelvben a' mokogó beszédű köznép az a' névelőt e-vel cseréli fel, 's ott is használja, hol állnia nem szabad; pl. *Lászl'nak e' nénnýének e' gyereke, = Lászlónak a' nénnýének a' gyereke; e' helyett: László nénnýének gyereke.*

5) Tájszólási nyelvsajátságok: a) *Ormányságban*: *bábját vesztette gyerek; házát tévesztette barom; urát hagyta szolgál; 'stb.* mi erdélyi nyelvrokonságra mutat. b) *Rábakö. ben*: *favágni, szőlőkapálni, rétkaszálni, ruhavenni, szénagyűjteni; 'stb.* mi egész Györmegyére kihat. c) *Örségben* az *aj, ej* kedvencz szóképző, mint: *danaj* (dana = dal,) *dőrej, fűtyej, hőrej, huraj, köhej, moraj, pőrej, (Göcsejb. is,) robaj, ropaj, zőrej, zuhaj; 'stb.*

¹⁾ E' németességről bővebben értekezik t. Szvorényi, velős pályamunkájában: Magyar Ékes Szókötés. Buda. 1846. 132–125. II.

²⁾ L. A' Magyar Nyelv. Rendszere közreboesátá a' m. t. t. Buda, 1846. 293. l. — Tud. Gyűjt. 1839. X. k. 13. l.

³⁾ L. Tud. Gyűjt. 1828. X. k. 67. l.

6) A' dunántúli egyes vidékek nyelvsajátságaihoz még ezt függesztjük a' nevek használatáról. — Köznépünk *Göcsej* és *Somogyban* mailag sem tudott megbarátkozni a' vezetéknevekkel, mi oda mutat, hogy őseinknél sem voltak szokásban. Használja ugyan néha, főleg ha tanultakkal érintkezik, de ekkor némi kényszerülést félreismerhetlen; egyébiránt házi körében, vagy hason osztályu emberekkel közlekedésben egészen mellőzi, 's helyettük a' keresztnéveket használja így: a) ha egy nagyapának több fia van, az unokákat az apának kereszt (nem pedig vezeték) nevérol hiják, így: *Vendel* fiának gyerekei: *György*, *Mihály*, *Pál*, neveztetnek: *Vendel Gyorkó* (= Gyurka = Gyuricza, Gyuresa,) *Vendel Miska*, *Vendel Palkó* (= Palcsi;) az apának vezetékneve (pl. Söjtöry), egészen mellőztetik. — Néha nem elégli az apa keresztnévét vezetéknévül a' magzat, hanem a' nagy-apáét is használja előnévül; pl. *Vendel* apja *Ádám*, az unokák így neveztetnek: *Ádám Vendel Gyorkó*, *Ádám Vendel Miska*, *Ádám Vendel Palkó*. — Söt néha a' dédös (pl. Ferencz,) is a' névsorban áll, 's a' szépunoka, mint nagyméltóságu jelenik meg, így: *Ferencz*, *Ádám*, *Vendel* fia *Gyorkó*, v. *Miska*, vagy *Palkó*. — Ha az apa elhal, az anya neve helyettesü, vagy egyszerűen, mint: *Kata Gyorkó*, vagy férjeével együtt, pl. *Vendel Kata Gyorkó*.¹⁾ — Miért így? Könnyü a' felelet: mert *Göcsej* és *Örségben* mailag fenn van a' régi patriarchai élet; innen az ősök neve iránti vallásszerű tisztelet. — b) Szokása köznépünknek elnevezni embertársát testalkatától, mint: *Kis Bálint*, *Vastag Ilus*, (= Ilona;) vagy természeti hibájától; pl. *Mihók Anti* (= egy szemére vak Antal,) *Kopasz József*, *Sánta Péter*; többször keresetmódja, vagy foglalkodása nyújt nevet, pl. *Asztalos Imre*; *Boros János*, *Hajdu Gábor*, *Kovács Gergely*, *Takács István*; 'stb. 's illy elnevezések (*Göcsejben* *czódor* = czudar, v. gúnynevek) később a' vezetékneveket teljesen kiszorítják, 's mint illyenek jönnek használatba. — c) A' göcseji asszony a' menyecskét *öcsém asszonynak*, a' férjfi pedig *hugom asszonynak* szokta nevezni.

¹⁾ Jutalomfeleletek a' magyar nyelvröl. Pest, 1821. 62. l.

MÁSODIK RÉSZ.

Hangejtések 's Tájszólások összehasonlítva.

ELSŐ FEJEZET.

Hangejtési 's tájszólási összhangzat.

18. §.

H a n g e j t é s i ö s s z h a n g z a t.

A' dunántúli öt vidék népnyelve hangejtésileg e' következőkben összhangzik :

A) Önhangzókra nézve.

1) Az *a* szóhang, ha közvetlenül *a'* hangzóval bíró szótag előtt vagy után áll, *o* hangra változik *a'* dunántúli köznép ajkán, mint : *darázs, dorázs ; parázs, vagy parázs, porázs ; szárad, szárod ; száraz, szároz ; saláta, soláta ; vasárnap, vosárnap ;* 'stb.

2) A' nyílt *e* sokszor *ö* hangként ejtetik, mint : *öröme, örömö ; örömet, örömöst ; ökle, öklö ; ütötte, ütöttö ; betü, bötü ; kell, köll ; körötte, köröttö ; tüze, tüzö ;* 'stb.

3) A' zárt *é* a) sok szóban *i* hangot nyer, mint : *feje, feji ; becsülete, becsületi ; eredetü, eredeti ; szesze, szeszi ; széke, széki ; örömeben, örömibe ; röptében, röptibe ;* 'stb. b) több szóban *ö* hangra változik, mint : *embér, embör ; csépp, csöpp ; gyép, gyöp ; kerthöz, kerthö ; meggy, möggy ; vérés, vörös ;* 'stb.

4) *i* úgy hangzik, mint *ü* nagy szóseregben, mint : *idő, üdö ; ing, üng, vagy ümög ; innep, ünnepe ; fizet, füzet ; hit, hüt ; visz, viisz ;* 'stb.

5) Az *i* elváltozik *é*-re, mint : *kincs, kéncs ; köhint, köhént ; mindig, mindég ; pacsírta, pacsérta ; tapint, tapént ; tanít, tanét ; tövis, tövés ; vonít, vonét ;* 'stb.

B) *Mássalhangzókra nézve.*

1) A' *ds* úgy hangzik mint : *cs*; pl. *findsa*, *fincsa*; *lándsa*, *láncsa*; 'stb.

2) Az *n a'* szók végén *ny*-re lágyul a' dunántúli hangejtésben, mint : *bán*, *bány*; *szán*, *szány*; *vén*, *vény*; *vetni*, *vetnyi*; 'stb.

3) A' *v t a'* dunántúli köznép a) *f*-re változtatja, mint : *für-gencz*, *virgonc*; *ficzkándozik*, *viczkándozik*; *férj*, az *ur* = *fürj-ből*; *ötven*, *ötfen*; *hatvan*, *hatfan*; 'stb. b) a' vele rokon *u*, *ü* hangzókra, mint : *kovács*, *kuács*; *csovaszt*, *csuaszt*, *kövecs*, *küecs*; *csövek*, *csüek*; *söveg*; *süeg*; 'stb.

19. §.

Tájszólási összhangzat.

Általánosan a' dunántúli népnyelvben teljes összhangzat uralkodik e' következő tájszólásokra nézve :

A) *A' szók általános használatában.*

1) Az *l* betűt, ha mássalhangzó előtt, vagy a' szó végén áll, mind az öt nyelvtartomány köznépe kihagyja beszédében, mint : *bolt*, *bót*; *holt*, *hót*; *polcz*, *póc*; *polgár*, *pógár*; *szálka*, *száka*; *elmerül*, *émerü*; 'stb.

2) Teljes összhangzás uralkodik a' mássalhangzóknak a) összeolvadására; b) szaporítására; c) azon elvekre nézve, melyek szerint az önhangzók elő-közbe vagy után tétetni szoktak. Melyeket — minthogy az első részben kimerítőleg megvitattunk, — rövidség okáért itt bővebben tárgyalni mellőzünk.

B) *A' névszók ragozásában e' következőkre nézve uralkodik összhangzat :*

1) A' rag *a* hangzója *a* hangzóju szótag után *o*-ra változik, mint : *ág-ak*, *ág-ok*; *kád-nak*, *kád-nok*; *nád-ba*, *nád-bo*; *zár-ak*, *zár-ok*; 'stb.

2) A' névszónak birtokszemélyi viszonyát mutató nyílt *e* személyrag *ö*-re változik, mint *bün-e*, *bün-ö*; *lél-ke*, *lél-kö*; *ször-e*, *ször-ö*; *tük-re*, *tük-ö*; *tüz-e*, *tüz-ö*; 'stb.

3) A' gyök vagy tőszók e' következő végmássalhangzói : *cs, cz, gy, ly, ny, s, sz, ty, z, zs, az* egy, vagy több birtokos személyrag felvételekor megkettőztetnek, mint : *kovács-a, kovács-csa; percz-e, percz-cze; ágy-ok, ágy-gyok; akadály-a, akadály-lya; 'stb.*

4) A' *d, l, n, t* mássalhangzókon végződő gyök, vagy tőszók a' személyrag felvételekor e' végmássalhangzókat meglágyítják, mint : *kád-ja, kágy-gya; (dj = gygy) al-ja, aly-lya; kin-ja, kiny-nya; rét-je, réty-tye; 'stb.*

5) A' *b, d, g, m, r* végzetűek a' *j* segédbetűt *gy-re*; az *f, k, p, t* végzetűek pedig *ty-re* változtatják a' személyragozásban, mint : *bál-ja, báb-gya; dob-ja, dob-gya; nadrág-ja, nadrág-gya; him-je, him-gye; ár-ja, ár-gy-gya; — csúf-ja, csúf-tya; zsák-ja, zsák-tya; nap-ja, nap-tya; akarat-ja, akarat-tya; 'stb.*

6) Ha a' gyök vagy tőszó hangzón végződik, az *é* birtokos belviszonyrag elé *j* segédbetűt tétetik, mint : *fá-é, fá-jé; apáé-apá-jé; anyá-é, anyá-jé; fiá-é; fiá-jé; 'stb.*

7) Összhangzat uralkodik a' dunántúli népnyelvben több szók túlteljezett ragozására nézve is, mint : *azt-ot, azt-ot-at; ezt-et, ezt-et-et; arasz-t-ot; mesz-et-et; szappan-t-ot; minden-ik-e; te-nek-ed; mi-nek-ünk; fel-é-je; föl-ül-ről; 'stb.*

8) A' helyviszonyragok következő módosulására nézve :

a) marasztaló : *ban, ben = ba, be, pl. ház-ba, kert-be.*

b) veszteglő : *nál, nél = ná, né, pl. ház-ná, kert-né.*

c) közelítő : *hoz, hez, höz = ho, hü, pl. ház-ho, kert-hö.*

d) kiható : *ból, ből = bu, bü, pl. ház-bu, kert-bü.*

e) lehető : *ről, ről = ru, rü, pl. ház-ru, kert-rü.*

f) távolító : *tól, től = tu, tü, pl. ház-tu, kert tü.*

9) Az *ül, ül*, mutató rag, és hangzón végződő gyök, vagy tőszó közé a' dunántúli nép, könnyebb kiejtés végett *j* segédbetűt igtat, 's a' rag végmássalhangzóját elhagyja, mint : *adó-j-ul, fürdő-j-ül; = adóju, fürdőjü; 'stb.*

10) A' névszók képviselői lévén a' névmások, itt említjük meg, hogy ezeknek, valamint az *elé, fölé, hegyé, közé* névutóknak az írói nyelvtől elütő ragozásában is egyetért dunántúli köznépünk; úgy szintén abban is, hogy az *önnön* névmást személykülönbség nélkül használja; végül : hogy a' határozatlan szám-névmásokat szabálytalanul ragozza. — Ezeket bőven adtuk az első részben ott, hol a' névragozási tájékoztatásokról tüzetesen értekeztünk.

C) Az igék ragozásában.

1) Az átható cselekvő igéknek az írói nyelvtől eltérő ragozásában megegyez dunántúli köznépünk, midőn a' jetentő mód határozatlan alakú jelen idejének egyes második személyében *asz-sz*, *esz-sz* rag helyett, *el*, *ol*, *öl* ragot használ; (mit az *őrségi* köznép *u ü*-re változtat,) pl. *Há küdő levelet?* (*Őrségb. há küdü levelet?*) *Nem kapó ajándékot*; *Őrségb. nem kapu ajándékot*;) *küldesz*, *kapsz* helyett.

2) Az igeragozásra nézve megegyez a' dunántúli nyelvjárás abban, hogy az igékre nincs semmi ügyelet, vajjon *ik-es*, vagy *iktelenek-e*? honnan a' köznép kénye szerint ragozza azokat, majd rendesen, majd rendetlenül; néha pedig a' tiszta igegyök, mint *ik-es*, ragoztatik; pl. *csapjál*, *verjél*, *vigyél*; 'stb; *csapj*, *verj*, *vigy*; 'stb. helyett.

3) Összhangzás uralkodik a' dunántúli népnyelvben arra nézve is, hogy a' jelentő mód félmult 's óhajtó mód jelen idejében a' határozott alaku első személyt nem használja, mint: *írtók*, *szelek*; *irtanók*, *szelek*; hanem ide is a' határozatlan alaku első személyt alkalmazza, mint: *írtánk*, *szeleánk*; *irtandánk*, *szeleánk*.

MÁSODIK FEJEZET.

Hangejtési 's tájszólási eltérések.

20. §.

Hangejtési eltérések.

A' dunántúli kerület öt nyelvtartományának hangejtése következőkben távozik el egymástól:

1) *Ormányságban* az *é* elváltozik *á*-ra; pl. *egyébkor*, *egyábkor*.

2) Az *őrségi* népnyelv több alhangu 's egytagu szavaiban az *a* = *ua*; pl. *fa*, *fua*; *ma*, *mua*; *talp*, *tuap*; *vaj*, *vuaj*; 'stb. — Az *ó* = *u*; pl. *ágacs* = *ágocs* = *águcs*; *áspó*, *áspu*; *csikó*, *csiku*; *furó*, *furu*; *haskó* (= *hágcsó*), *hasku*; *hintó*, *hintu*; 'stb. — Az *ö* = *ü*; pl. *ösztökő* (= *ösztöke*), *ösztökü*; *üszö*, *üszü*; *üllö*, *üllü*; *üdő*, *üdü*; *erős*, *erüs*; *szelek*, *szelek*; 'stb.

3) *Balatonmelléken* : a) *é = í*; pl. *körtély, körtily; eleség, elesig; feleség, felesig, dicséret, dicsíret*; 'stb. b) Nagy szóseregben *i* után *é* hangzik; tehát : *i = ié*; pl. *kíncs, kiéncs; sárgyík (= gyík) sárgyiék; tanítás, taniétás*; 'stb.

4) *Göcsejben* : a) Az *a* elváltozik *á*-ra; pl. *igazabb, igazáb; minap, mináp; tegnap, tegnáp*; 'stb. b) A' hosszú *i, ú, ü* hangzók megrövidülnek; tehát : *í, ú, ü = i, u, ü*; pl. *kút, kut; sír, (flet,) sir; fü, fü*; 'stb. c) Az *ú* elváltozik *ó*-ra, mint : *sarkantyú, sarkantyó; savanyú, savanyó*; 'stb. d) Az *ü* pedig *ö*-re; pl. *fenyű, fenyő; fürgetű, fürgető*; 'stb. e) A' *gy* helyett *j* hangzik e' szóban : *gyász, jász*. f) Az *ly* elváltozik *l*-re, mint : *akadály, akadál; veszély, veszel*; 'stb.

5) A' *rábaközi* hangejtésben : a) Az *o* némely szókban elváltozik *a*-ra, mint : *fortély, fartély; boronál, baronál*; 'stb. b) Az *ö* felcseréltetik *i*-vel, mint : *bő, bi; bőkezű, bikezű; bőség, biség*; 'stb.

11. §.

T á j s z ó l á s i e l t é r é s e k.

A' dunántúli tájszólásokat egymástól elválasztó vonalak lényegesen ezekben jelentkeznek, úgymint :

1) Az ormánysági tájszólásban :

a) A' *val, vel* segítő ragnak mássalhangzói a' szóragozásban elhagyatnak, mint : *almával, ómáo; sarlójával, saróáo; szalmával, szómáo*; 'stb. (*a, á* után = *o*).

b) Elüt az ormánysági, 's a' vele rokon *belsősomogyi* tájszólás a' többtől *α*) az *i* harmadik személyi *ös*-igeragra nézve, mely alhangu igetőhez függedvén, a' jelentő mód határozott alaku jelenidejének egyes harmadik személyét alkotja; a' többes harmadik személyt pedig *ik* rag, mint : *ad-i, ad-ik; ugat i, ugat-ik; kap-i, kap-ik*; 'stb. *β*) Némely változatosság végett az *i* elváltozik *e*-re a' felhangu, egytagu 's *sz* végzetü igéknél megkettőzve az *sz* végbetűt, mint : *esz-i, esz-sz-e; tesz-i, tesz-sz-e; vesz-i, vesz-sz-e; visz-i, visz-sz-e; hisz-i, hisz-sz-e; cselekesz-i, cselekesz-sz-e*; 'stb.

c) Eltér az ormánysági népnyelv egyéb tájszólásoktól abban is, hogy a' jelentő 's ohajtó mód határozatlan alaku múlt idejét

némelly sz végzetű gyökigéknél megtoldva használja, mint: *tesz, tevett; vész, vevett; vész, vivett; hisz, hívett; 'stb.* hihetőleg az *esz (-ik,)* evett, hasonlatára.

d) Elkülönzi az *ormánysági* tájszólást a' többtől az is, hogy a' jelentő mód jelen ideje helyett sokszor a' foglaló mód jelen idejét használja, mint: *hajtunk, hajtsunk; tanulunk, tanuljunk; tudunk, tudjunk; 'stb.*

e) A' félmult részesülő *va, ve* képzőjének mássalhangzója az *ormánysági* népnyelvben az igegyök végmássalhangzójához hasonul, mint: *ad-va, ad-da; tud-va, tud-da; fonnyad-va, fonnyad-da; megeléged-ve, megeléged-de; szökve, szök-ke; vár-va, vár-ra; 'stb.*

f) Az *ormánysági* köznép némelly igék mult idejét megrövidíti, mint: *ütöttem, üttem; süitöttem, süitem; beretöttem, bevettem; megköttöttem, megkötttem; 'stb.*

g) Abban is különbözik az *ormánysági* népnyelv egyéb tájszólásoktól, hogy az igék határtalan félmultja, *van* igével jövőn szófűzésbe, tárgyesetet vonz; pl. *Meg van véve ezt a' házat, meg van véve ez a' ház; ki van fizetve azt az adósságot, ki van fizetve az az adósság, helyett.*

h) A' dunántúli nyelvjárásból kiemeli az *ormánysági* tájszólást e' sajátos szófűzése: *bábját-vesztette gyerek; urát-hagyta asz-szony; lábát-ficzamította ember; 'stb.*

2) Az örségi tájszólásban.

a) E' vidék népnyelvét a' többi tájszólástól elkülönzőleg jellemzi az, α) hogy a' jelentő 's ohajtó mód határozatlan alaku mult idejében a' felhangu igegyökökhöz függedő *t-él, étt-él; ött-él* egyes második személyi rag végtagja *i*-re változik, mint: *szenved-t-él, szenved-t-i; keres-t-él, keres-t-i; ütöt-tél, ütött-i; 'stb.* β) hogy a' jelentő mód határozott alaku mult ideje többes első személyi *t-ük, étt-ük, ött-ük*, ragjának végtagja a' felhangu igékben *ék*-re változik, mint: *vet-ett-ük, vet-ett-ek; kér-t-ük, kér-t-ek; megett-ük, megett-ek; 'stb.*

b) Az ohajtó mód jelen idejének *nék* ragja az örségi tájszólásban *nik*-re változik, mind: *találnék, talánnik; elemészténék, elemészténik; 'stb.* (mert: *é — i*, az örségi hangejtésben; pl. *árnyék, árnyik; érzés, érzis; 'stb.*

3) *A' balatonmelléki tájszólásban.*

A' balatonmelléki tájszólást egyéb nyelvtartományok fölött leginkább jellemzi az, hogy midőn a' birtokos több, de a' birtok csak egy, ez utóbbihoz a' balatonmelléki köznép *ok, ök* ragot függeszt, mint : *cselédek fizetésök, katonák fegyverök, marhák legelőjük*; 'stb. *cselédek fizetése, katonák fegyvere, marhák legelője*; 'stb. helyett.

4) *A' rábaközi tájszólásban.*

a) A' *val, vel* segítő rag, ha önhangzóhoz függed, a' rábaközi népnelyben végbetűjét elrugván, a' hangzó éket nyer, mint : *fiával, fiávó*; (á után : *a = o*;) *eszével, eszévé; seregével, seregévé*; 'stb.

b) A' rábaközi népnelyvet a' többi tájszólástól elkülöníti a' jövő-múlt használata; pl. *fogtam írni levelet; a' nélkül is megfogtam fizetni azt a' kis adósságot*; stb.

c) Végül, egyéb tájszólások fölött igen jellemzi a' rábaközi illy szófűzés : *fa-vágni; szőlő-kapálni; rét-kaszálni; ló-vásárlani; út-csinálni; bor-fejteni*; 'stb.

5) *A göcseji tájszólásban.*

a) Eltér a' göcseji népnely egyéb tájszólásoktól abban, hogy a' személyragozott szókat újra ragozza, mint : *ökreimék, ökreim, barmaimak, barmaim; luaimak, luaim = lovaim* helyett; pl. *Nem láttod eltévett luaimakat?* (néha így is : *luaimeket*); e' helyett : *Nem láttad eltévedt lovaimat?* 'stb.

b) A' göcseji tájszólás abban is eltér a' többtől, hogy a' *nek* tulajdonító belviszony-ragat hangügyelet nélkül némelly alhangu szókhoz is függeszti, mint : *uómánék, almának; nyavalának, nyavalának; szuómánék, szalmának*; 'stb. helyett.

c) Göcsejben a' nál veszteglő rag felhangu szókhoz is függed, mint : *helyná, helynél; kertná, kertenél; mindegyikná, mindegyiknél*; 'stb. helyett;

d) Eltér a' göcseji népnely más tájszólásoktól abban is, hogy a' *ként* hasonlító ragot némelly szókhoz függesztvén, újra ragozza, mint : *énkéntem, tekénted, ökénte*; 'stb. — Így bánik több, különben hajlíthatlan szókkal is, mint : *alának, főnek, hátrának*,

errenek, átinak (= általnak,) bének, lének, kinek; 'stb. ezek helyett: aláfelé, fölfelé, befelé, lefelé, kifelé; 'stb.

n) A' *vá, vé* fordító ragnak *v* mássalhangzóját *j*-re változtatja, a' *göcseji* köznép, mint: *puhája gyúrta, puhává gyúrta; kurtája szabta, kurtává (kurtára) szabta; lójá tette, lóvá tette* helyett.

f) A' *vel* segítő rag a' *göcseji* népnyelvben sokszor alhangu szókhöz függed, mint: *jáváve, javával; Nanive, Nanival; Mátyásse, Mátyással*, helyett.

g) A' *göcseji* tájszólásban a' *vel* segítő rag, α) önhangzón végződő alhangu szókhöz függedvén, *segéd 's* végbetűjét elhagyja, mint: *fiáé, fiával, fiával; hordóé, hordóvel, hordóval; kutyáé, kutyával, kutyával; pelvéé, pelvával, polyvával; 'stb. helyett. β) a' rag végmássalhangzója elhagyatik, de a' v segédbetű j-re változván megkettőztetik, mint: *ládájje, ládával, ládával; tarisznyájje, tarisznyával, tarisznyával, 'stb. helyett. — A' vel* ragnak e' *göcsejies* módosulata az *örségi* tájszólásnak is egyik fő bélyege; 's ennél fogva szigorúan véve, ide nem is tartozhatnék: czélszerűnek véltük azomban felmutatását, mint olyanét, melly a' két szomszéd tájszólást olly kitünőleg a' többi fölé helyezi.*

h) Eltér továbbá a' *göcseji* népnyelv egyéb tájszólásoktól abban, hogy némelly szókat rendetlenül fokoz, mint: *szép, szebb, legszebb; messze, messzellebb, legmesszellebb; együ, együllebb, leg-együllebb; sokkal, sokellebb, legsokellebb; 'stb.*

i) A' *szer* számnév-képző a' *göcseji* tájszólásban alhangu szókhöz is járul, mint: *háromszer, háromszor; százszer, százszor; sokszer, sokszor* helyett.

j) A' *göcseji* tájszólásban az ohajtó mód jelen idejének többes harmadik személye a' határozott alakban, *j-ék* raggal ugyanazon idő egyes harmadik személyétől képezettnak látszik, mint: *megtudná-j-ék, megtudnák; megvenné-j-ék, megvennék; pl. megunnájék a' sok várakozást, megunnák a' sok várakozást; meginnájék a' jó bort, meginnák a' jó bort; fölzavaránájék az egész házat, felzavaránák az egész házat.*

HARMADIK FEJEZET.

Eltérések az írói nyelvtől

22. §.

H a n g e j t é s i e l t é r é s e k.

A' dunántúli kerület öt vidékének, úgymint: *Ormányság, Őrség, Balatonmellék, Göcsej* 's *Rábaköz*nek hangejtése következőkben tér el az írói nyelvtől:

A) *Az önhangzók kiejtésére nézve.*

1) *a*, úgy hangzik mint : *ua*, *a*) az *őrségi* hangejtésben, mint : *fa, fua; ma, mua; talp, tuap; vaj, vuaj; 'stb.* felcseréltetik *á*-val *a'* *göcseji* népnyelvben, mint : *igazabb, igazább; hamarabb, hamarabb; másikat, másikát; minap, mináp; tegnáp, tennáp; 'stb.*

2) *A'* nyílt *e* mind az öt nyelvtartomány hangejtésében *ö*-re változik, ha ragképen függed *a'* szókhöz, mint : *emlője, emlőjö; ökle, öklő; öröme, örömö; büne, bünö; körötte, köröttö; lelke, lölkö; tüze, tűzö; 'stb.*

3) *A'* zárt *é*, mint raghangzó, általánosan *a'* dunántúli hangejtésben elváltozik *a)* *i*-re, mint : *eredeté, eredeti; élé, éli; örömeben, örömibe; becsülete becsületi; széke, széki; 'stb.* *b)* *ö*-re mint : *emberhez, emberhöz; kerthez, kerthöz; csépég, csöpög; gyép, gyöp; 'stb.*

4) Az *é* *a)* úgy hangzik, mint : *ié, Balatonmellék, Göcsej, 's Rábaközben*, mint : *én, ién; béres, biéres; kés, kiés; rétes, riétes; 'stb.* *b)* *Ormányságban* elváltozik *á*-ra, mint : *egyébkor, egyábkor; c)* felcseréltetik *i*-vel, mint : *édes, ides; méh, mihe; (Göcsej.) fényes, fínyes; fészek, fiszek; árnyék, árnyik; egészség, egiszsiz; (Őrség; Rábaköz,) d)* *a'* *balatonmelléki* hangejtésben elváltozik *i*-re mint : *egészség, egiszség; eleség, elesig; feleség, felesig; körtvély, körtily; méz, míz; pénz, pínz; 'stb.*

5) *i*, *Balatonmelléken* úgy hangzik, mint : *ié; pl. czigány, cziégány; kígyó, kiéggyó; sárgyik, sárgyiék; zsíros, zsiéros; 'stb. =*

Altalánosán a' dunántúli hangejtésben (az őrségit kivéve), mint : zárt *é*, pl. *ritka*, *rètka*; (Ormánság,) *Pista*, *Pèsta*; (Balatonmellék), *gülszta*, *gélészta*; *hirtelen*, *hértelen*; *villa*, *vèlla*; *virad*, *vérad*; (Göcsej,) *világos*, *vélágos*; (Rábaköz.) — Végül, az egész dunántúli kerületben, mint : *é*, pl. *köhint*, *köhént*; *tapint*, *tapént*; 'stb. — Némelly szókban *ü*-vel is felcseréltetik a' dunántúli népnyelvben, mint : *ki*, *kü*; *kiebb*, *küllebb*; *fizet*, *füzet*; *mienk*, *müenk*; *visz*; *vüsz*; 'stb.

6) Az *i* Dunán túl széltiben, mint *é* hangzik az *it* igeképzőben; pl. *tanít*, *tanétt*; *taszít*, *taszétt*; *vonít*, *vonétt*; 'stb.

7) *o*, a' göcseji 's rábaközi hangejtésben elváltozik *u*-ra, mint : *csoda*, *csuda*; *borító*, *burittó*; *mostoha*, *mustoha*; 'stb.

8) *ó*, Göcsej 's Rábaközben a) úgy hangzik, mint : *uó*; pl. *ó*, *uó*; *óra*, *uóra*; *csóka*, *csuóka*; *jó*, *juó*; 'stb. b) felcseréltetik *u*-val, különösen Őrségben, mint : *kampó*, *kampu*, (= horog:) *kigyó*, *ki-gyu*; *kohó*, *kohu*, (= göcz a' kovács-műhelyekben:) *lótófutó*, *utu-futu*; — *olta*, = *óta*, *uta*; *fójt*, *fújt*; *ló*, *lu*; 'stb. (Göcsej, Rábaköz.).

9) *ő* úgy hangoztatik, mint : *üő*, a' balatonmelléki, göcseji 's rábaközi hangejtésben; pl. *ör*, *üör*; *bög*, *büög*; *bör*, *buör*; *szőlő*, *szüölő*; stb. — Továbbá, a' göcseji, rábaközi, 's főleg őrségi népnyelvekben *ü*-vel cseréltetik fel, mint : *kő*, *kü*; *lő*, *lü*; *sző*, *szü*; (Göcsej, Rábaköz;) *küllő*, *küllü*, (= kerégsugár;) *tüdő*, *tüdü*; *vető*, *vetülü*; (Őrség.) — Az őrségi népnyelvben azonban az *ő* végzetü 's egytagu szók szabályosan ejtetnek, mint : *ő*, *kő*, *lő*, *sző*, *vő*; 'stb.

10. *u* elváltozik a) *i*-re, Balatonmellék, Göcsej, 's Rábaközben, mint : *luk*, *lik*; *kódus*, *kódis*; *tyuk*, *tik*; *tyukász*, *tikász*; 'stb. b) *ó*-ra, Göcsejben, mint : *sarkantyú*, *sarkantyó*; *savanyú*, *savanyó*; 'stb.

11) *ü* felcseréltetik a) *i*-vel az ormánysági, göcseji, 's rábaközi hangejtésekben, mint : *ügyekezet*, *igyekezet*; *üzen*, *izen*; *mühely*, *mihely*; (Göcsej,) *fü*, *fi*; *füves*, *fíves*, (= kuruszló;) *hüvös*, *híves*; (Ormánys.) *hegedüll*, *hegedil*; *szücs*, *szics*; *tükör*, *tiker*; (Rábaköz.) b) *ü*-vel, Göcsejben, mint : *fenyű*, *fenyő*; *csengetyű*, *csengető*; 'stb.

B) *A' mássalhangzók felcserélésére nézve.*

1) $ds = cs$, mind az öt nyelvtartományban, mint : *findsa, finsa; lándsá, láncsa; 'stb.*

2) $d = gy$, a' *balatonmelléki, göcseji 's rábaközi* hangejtésekben, mint : *bádog, bágyog; diák, gyiák; dió, gyió; disznó, gyisznó; ködök, k gyök; szelid, szilid, sziligy; 'stb.*

3) $j = gy$, mindenütt, kivéve *Ormányságot*, mint : *jár, gyár; jut, gyut; jég, gyék; 'stb.*

4) $n = ny$, általánosan a' szók végén, mint : *bán, bány; kan, kany; szán, szány; szén, szény; 'stb.* Néha azomban a' szó elején is, mint : *nöstény, nyöstény; (Göcsej.)*

5) $v = f$, mint *viczkándozik, ficzkándozik; vir-ből férj; ötven, ötfen; hatvan, hatfan; 'stb.*

23. §.

Szóragozási eltérések.

Minden ragozásnál vagy a' tőszón, vagy a' ragon, vagy mind a' kettőn történik némi változás. Mi itt — a' pályakérdéshez illeszkedőleg — csak azon változásait adjuk a' ragoknak, melyekre nézve a' czélba vett öt vidék tájszólása az írói nyelvtől elüt. — A' ragok általánosan vagy név-, vagy igeragok : honnanjelen tárgyalásunk vezérfonala e' kettőn vonúl végig.

A) *Névragok.*

A' dunántúli tájszólásokban az írói nyelvtől eltérőleg következőkép módosulnak köznépünk ajkán a' névragok :

1) Főszabályul állíthatjuk, hogy minden *a* val bíró névrag, ha közvetlenül *á* hangzóju tőszóhoz függed, *a* önhangzóját a' népnyelvben *o*-ra változtatja, mint : *ág-ak, ág-ok; nád-ba, nád-bo; vár-a-im, vár-o-im; lágy-ak, lágy-ok; tág-ak, tág-ok; 'stb.*

2) A' személyragokra nézve következő eltérések merülnek fel :

a) A' nyílt *e*, mint személyrag, *ö*-re változik Dunán túl általánosan, mint *büne, bünö; tükre, tükvö; tüze, tüző; szöre, szörö; vedre, vödrö; 'stb.*

b) A' zárt *é* pedig, *i-re*, főleg *Ormányság, Örség* 's *Göcsejben*, mint : *béré, béri*; *közepé, közepi*; *hégyé, hegyi*; *véré, véri*; 'stb.

c) Az *u*, *ö* egy birtoku személyrag, *o*, *ö-re*, mint : *üstökük, üstöktjük*; *ökrük, ökörgyök*; *bőrük, börgyök*; *sógoruk, sógorgyok*; 'stb.

d) Némelly szóokban a' több birtokos, de egy birtokú *unk,ünk* rag helyett, *ank,enk* személyragot használ az *ormánysági, belsősomogyi*, 's *göcseji* köznép, mint : *földünk, földenk*; *rétünk, rétenk*; *lovunk, lovunk*, (= *luank* :) 'stb.

e) Elüt az írói nyelvtől illy népies személyragozás : *aptyaik, apáik*; *annyaik* (= *anyjaik*), *anyáik* helyett.

f) A' *göcseji* köznép a' személyragozott szokat sokszor töszókul tekinti, 's észtan-ellenileg újra ragozza, mint : *ökreimék, bar-maimak, luaimak*, (= *lovaimak*); 'stb. pl. *nem láttod eltévett luaimakat?* (sőt néhutt így is : *luaimeket*), e' helyett : *nem láttad eltévedt lovaimat?* — Ide sorozható

g) Némelly szóknak túlteljezett ragozása, mint : *máj a, májá-ja*; 'stb.

3) A' belviszony-ragok az írói nyelvtől elütőleg következőkép módosulnak a' dunántúli tájszólásokban :

a) Az *é* birtokos rag, midőn önhangzón végződő töszókhöz függed, maga elé *j* segédbetüt fogad el, mint : *apa, apá-j-é*; *fa, fá-j-é*; *elme, elmé-j-é*; *csere, cseré-j-é*; 'stb.

b) A' *nek* tulajdonító rag a' *göcseji* tájszólásban alhangú szókkal is szövetkezik, mint : *uóm'inek, almának*; *szuómának, szalmának*; *nyavalának, nyavalának* helyett.

c) Sok szóban a' tárgyeset-rag : *at, et = t*, mint : *negyven-t, ötven-t, hatvan-t*; 'stb. *negyven-et, ötven-et, hatvan-at*; 'stb. helyett. — Ellenkezőleg

d) Némelly szokat a' dunántúli köznép túlteljezve ragoz, mint : *arasz-t, arasz-t-ot*; *mész-t, v. mesz-et, mesz-et-ét*; *szappan-t, szappan-t-ot*; *amaz-t, amaz-t-ot, és amaz-t-ot-at*; *emez-t, emez-t-ét, és : emez-t-ét-et*; *egy-ik-e, minden-ik-e, té-nek-ed, föl-ül-ről*; 'stb.

4) A' belviszony - ragok ekképen váltakoznak a' népnyelvben:

a) marasztaló : *ban, ben*, némellykor : *ba, be*, mint : *házban, kertben*, v. *házba, kertbe*;

b) veszezlő : *nál, nél* a) *ná, né*, mint : *házná, kertné*; β) *nál*

a' göcseji népnelyvben felhangú szókhoz is járul, mint : helyná, helynél; kertná, kertnél; mindegyikná, mindegyiknél; 'stb. helyett.

c) közelítő : hoz, héz, hüz = ho, hō, mint : házhoz, házho; kerthéz, kerthő; 'stb.

d) kiható : ból, böll = bu, bü, mint : házból, házbu; kertből, kertbü.

e) leható : ról, röl = ru, rü, mint : házról, házru; kertről, kertrü.

f) távolító : tól, töl = tu, tü, mint : háztól, háztu; kertetől, kertetü.

5) Még különféle névragok szenvednek az írói nyelvtől eltérő változást. Ilyenek :

a) okadó : ért = ér, mint : házért, házér; kertért, kertér; azért, azért; 'stb.

b) a' val, vel segítő rag következő változatokon megy át a' dunántúli nyelvjárásban : α) hangzón végződő szókhoz járulván, végbetűjét (l) elrugja, mint : fával, fáva; cserével, cseréve; 'stb. β) mássalhangzón végződő szókhoz függedvén, a' rag végbetűjének elhagyásán kívül, önhangzója terpedtté válik, mint : asztallal, asztallá; fegyverrel, fegyverré; 'stb. γ) a' rábaközi tájszólásban, ha önhangzóhoz függed, a' rag végbetűje kimarad, 's a' hangzó éket nyer, mint : fiával, fiávó; (á után a=ó), eszével, eszévé; seregével, seregévé; 'stb. δ) az ormánysági 's belsősomogyi tájszólásokban a' ragnak mássalhangzóji elmaradnak, mint : almával, ómáo; sarlójával, sarlóú; szálmával, szómaó; 'stb. ε) a' göcseji népnelyvben a' vel rag gyakran alhangu szókhoz is is függed, mint : javáve, javá-vel, javával; Naníve, Nánivel, Nanival; Mátyásse, Mátyással, Mátyással; helyett. ζ) Sokszor mind a' göcsi, mind az örségi tájszólásban a' föntebbi nyelvészeti műtétel mellett a' v mássalhangzó is nélkülöztetik, mint : fiáe, fiáve, fiával, fiával; hordó, hordó-vel, hordó-vel; kutyáe, kutyá-vel, kutyá-vel; pelváe, pelvá-vel, poly-vával helyett. ι) leggyakrabban azomban az örségi, 's göcseji tájszólásokban a' v elváltozik j-re, 's megkettőzve függed a' tőszóhoz, mint : kapájje, kapáve, kapá-vel, kapával; ládájje, ládával; vékájje, vékával; 'stb. helyett.

d) A' mutató : ül, ül, ha önhangzón végződő tőszóhoz függed, mássalhangzóját elhagyja, 's a' ragozásban maga elé j segédbetűt vesz fel, mint : adó-j-u, adó-ül; fürdő-j-ü, fürdő-ül; helyett.

e) A' hasonlító : *ént* = *én* ; *ként* = *kén*, mint : *akkén*, *akként* ; *szolgakén*, *szolgaként* ; *szerén*, *szerént* ; 'stb. helyett. — E' ragot a' gúcseji köznép ragozni is szokta, így : *énkéntem*, *tekénted*, *őkénté*, (olv. *ükiénte*) ; *mikéntünk* ; stb. ezek helyett : *magamként*, *magadként*, *magunkként* ; 'stb. — Így tesz más szókkal is, mellyek az írói nyelv szelleme szerint ragozhatlanok, mint : *alának*, *lének*, *főnek*, *hátrának* ; 'stb. ezek helyett : *aláfelé*, *léfelé*, *főfelé*, *hátrafelé* ; 'stb.

6) Eltér a' dunántúli nyelvjárás az írói nyelvtől a' névmások személyragos alanyesetére nézve, mint : *enyim*, *tied*, *üje* ; *mienk*, *tietek*, *üjek* ; — ezek helyett : *enyém*, *tied*, *övé* ; *miénk*, *tietek*, *övék* ; — *enyéim*, *tieid*, *övéi* ; *mieink*, *tieitek*, *övéik*.

7) Ezen névutók : *elé*, *fölé*, *héggyé*, *közé*, személyragozásában is elüt a' dunántúli népnyelv az íróitól, mint : *elejbém*, *elejbéd*, *elejbé* ; *elejbénk*, *elejbétek*, *elejbék* ; e' helyett : *elém*, *eléd*, *eléje* ; *elénk*, *elétek*, *eléjük* ; vagy : *előmbe*, *elődbe*, *előbe* ; *előnkbe*, *előtökbe*, *előjükbe* ; — *főlibém*, *főlibéd*, *főlibe* ; *főlibénk*, *főlibétek*, *főlibék* ; e' helyett : *főlém*, *főléd*, *főléje* ; *főlénk*, *főléték*, *főléjük* ; vagy : *főlémbe*, *főlédbe*, *főlébe* ; *főlénkbe*, *főlétekbe*, *főléjükbe* ; — így : *héggyé*, és *közé* is.

8) Végül, eltávozik a' dunántúli népnyelv az íróitól a' határozatlan számnévmások illy ragozásában : *annyan*, *amannyan*, *ugyanannyan*, *ennyen*, *mennyen*, *mindannyan* ; ezek helyett : *annyian*, *amannyian*, *ugyanannyian*, *ennyien*, *mennyien*, *mindannyian*.

B) Igeragok.

Az igeragozásban következőkre nézve tér el dunántúli köznépünk az írói nyelv szabályaitól :

1) Az átható cselekvő igék ragozásában arra nézve, hogy a jelentő mód határozatlan alakú jelen idejének egyes második személyében *azs-sz*, *esz-sz* helyett *el*, *ol*, *öl* ragot használ, mit az őrségi köznép *u*, *ü-re* változtat, mint : *nem fogu madarat*, *Őrségben* : *mit keresü az erdün ? mit keressz ; hol szántó ma ? Őrségben* : *hol szántu mua ? hol szántasz ?* helyett.

2) Az ormánysági 's *belsősomogyi* népnyelv eltér az íróitól az i-ös-igeragra nézve, mellyet a' jelentő mód határozott alakú jelen idejének egyes harmadik személyében használ ; a' többesben pedig *ik-et*, mint : *adi*, *adik*, *ugati*, *ugatík* ; *mondi*, *mondik* ; 'stb. ezek

helyett: *adja, adják; ugatja, ugatják; mondja, mondják; 'stb.* — A' felhangú 's sz végzetű ige-tőhöz függedvén, azt *e-re* változtatja, mint: *észse, észzi; teszse, téssi; vészse, vészzi; hiszse, hiszi; csele-készse, cselekészzi* helyet. Az ige-tő végmássalhangzóját — mint lát-szik, — megkettőzi.

3) Az *ormánysági* tájszólásban — egyéb tájszólások, 's az írói nyelvtől is elütőleg, a' jelentő mód jelen ideje sokszor felcserélte-tik a' foglaló mód jelen idejével, mint: *hajtsunk, hajtunk; mehes-sünk, mehetünk; szántsunk, szántunk; tudjunk, tudunk; 'stb.* helyett. Ezt teszik a' *barkók* is Gömörben.

4) A' dunántúli népnyelv abban is eltér az íróitól, hogy az *ik-es* igéket úgy ragozza, mint az *ik-teleneket*. Néha azonban kedv-szesszenése szerint, majd ide, majd oda csap, mint: *megtelik a' pincze; teljen kedve irígyemnek; teljék, helyett, 'stb.* — Némelykor pedig a' tiszta igegyök úgy használtatik, mint *ik-es*; pl. *csappjál egy kis fát; verjél néhány ómát; a' háztu semmit el ne vigyél, 'stb.* ezek helyett: *csapj, (= vágj) egy kis fát; verj néhány almát, a' háztól semmit el ne vigy, 'stb.*

5) Eltávozik a' dunántúli öt vidék tájszólása az írói nyelvtől a' jelentő mód félmult, 's az ohajtó mód jelen idejében, hol köznépünk a' határozott alakú többes első személyt sohasem használja, mint: *irtók, szelők, török, 'stb.*, hanem itt is a' határozatlan első személyvel él, mint: *irtánk, szelénk, törénk, 'stb.*

6) Az *örségi* tájszólás eltér az írói nyelvtől abban, hogy a' *t-él, étt-él, ött-él* igeragnak végtagja *i-re* változik a' köznép ajkán, mint *szenved-t-él, szenved-t-i; keres-t-él, keres-t-i; üt-ött-él, üt-ött-i, 'stb.* helyett. Továbbá, a' *t-ük, étt-ük* igerag végtagja *ék-re*, mint: *megvert-ék az ellenséget; megver-t-ük; elvet-étt-ék földeinket; elvet-étt-ük; megétt-ék kenyereink javát; megétt-ük; helyett.*

7) A' jelentő 's ohajtó mód múlt idejét a' határozatlan alakban sz végzetű gyökigéknél az *ormánysági* köznép megtoldva használja, mint: *tétt, tévett; vett, vévett; vitt, vivett, hitt, hivett, 'stb.* — Némely igék múlt idejét pedig palócz módra megkurtítja, mint: *üt-tem, ütöttem; süttem, sütöttem; bevettem, bevetöttem; megköttem, megkötöttem, helyett.*

Az ohajtó mód jelen idejének határozatlan alakú egyes első 's határozott alakú többes harmadik személyi *nék* ragja az *örségi* tájszólásban *nik-re* változik, mint: *talánik, találnék; minden vagyó-*

nomat elemisztenék; elemésztenék, helyett; mert az őrségi hangejtésben: $\acute{e} = i$, mint: árnyék, árnyik; érzés, érzis; emésztés, emisztis, 'stb.

9) Eltér a' göcseji népnyelv az íróitól az óhajto mód határozott alakú többes harmadik személyében, melyet *j-ék* raggal ugyanazon mód jelen idejének egyes harmadik személyétől látszik képezni, mint: meginnájék, meginnák; megirnájék, megirnák; megtudnájék, megtudnák; megvennéjék, megvennék, helyett.

A' határtalan igemód jelen idejének *ni* jegyszócskája az ormánysági 's göcseji tájszólásokban *nyi*-re lágyul; sőt némelyekben *nya* ra is korcsosítja azt a' lomha nyelvű köznép, mint: szántanyi, vetnyi, aratnyi; 'stb. szántani, vetni, aratni 'stb. helyett; — alunynya, írnya, sirnya, ritnya, 'stb. alunni, írni, sirni, irtni (= irtni = irtani, Ormányság.) 'stb. helyett.

24. §.

S z ó k é p z é s i E l t é r é s e k.

A' gyököszókon kívül, nyelvünk egyéb szavai szóalkotás, vagy képzés útján alakultak. — Egész terjedelmében helyeselve a' szóalkotás azon elveit, melyeket nemzeti akademiánk állásához illő határozottsággal nyújt ¹⁾, 's azokhoz jelen tárgyalásunk folyamán is szorosan alkalmazkodva, azon egyet jegyezzük meg; hogy főczélünk itt — a' pályakérdést szem előtt tartva, — a' szóképzőket azon állásukban tárgyalni, melyben azok módosulásaik által, az írói nyelvtől elütőleg, a' dunántúli népnyelvben jelenkeznek. — Képzőink egyszerűek és összetettek: honnan két fő osztályba sorítva betürendben adjuk azokat, mindenütt külön al-osztályba vonva a' név- és igeképzőket.

I. Egyszerű szóképzők.

A) Névképzők.

A = o, á hangzóju szótag után, a' dunántúli népnyelv minden származott szavaiban, p. o. áll-ot, áll-at; ág-os, ág-as; káb-o, káb-a; pár-o, pár-a; szár-oz, szár-az; váll-os, váll-as 'stb. helyett.

¹⁾ L. A' M. Nyelv. Rendszere közrebocs. a' m. tt. Buda, 1846. 34—39. l.

Acs = a) ócs, *Göcsejben*; p. o. *ág-ócs, ágacs* helyett; b) ucs, *Örségben*; p. o. *ág-ucs, ágacs; muk-ucs, mók-ócs, mók-us*, helyett.

Acz = ócz, *Göcsejben*; p. o. *kup-acz, kup-ócz*, 'stb.

Al = a) ua, *Rábaközben*; p. o. *it-al, it-ua; fi-at-al, fi-at-ua; hi-v-at-al, hi-v-at-ua*; 'stb. b) á, *dunántúli kerület egyéb vidékeiben*; p. o. *it-á, ital; fi-at-á, fiatal; hi-v-at-á, hivatal*, helyett.

El = a) ie, a' *rábaközi népnyelvben*; p. o. *iét-ie, ét-tel; hit-ie hit-el*; 'stb. helyett; b) ê, *Dunán túl egyebütt* p. o. *ét-ê, étel; hit-ê, hitel*, helyett.

Ély = öly = a) ő = üő, *Örséget* kivéve, mindenütt; p. o. *ten-gely, (teneg-ely), teng-öly, = teng-ő = teng-üő; vënd-ely, vënd-öly, vënd-ő, vënd-üő*; 'stb. b) ü, *Örségben*, p. o. *teng-ü, teng-ely = teng-öly; vënd-ü, vënd-ely, vënd-öly*, helyett.

J = j = gy, *Göcsejben*; p. o. *ep-er-i-e, = ep-er-j-e, = ep-er-gy-e; bor-i-ú, = bor-j-ú, (= bar-j-ú,) = bor-gy-u; var-i-ú, = var-j-u, = var-gy-u*; 'stb.

Ik, főnév-képző *Göcsejben*; p. o. *pocz-ik, = patkány, (Erdélyben poczegér)*.

Oly = a) ó, = uó a' *göcseji népnyelvben*; p. o. *bag-oly, bag-ó, = bag-uó; pok-oly, pok-ó, = pok-uó; sonk-oly, sonk-ó, = sonk-uó*, 'stb. b) u, az *örségi tájszólásban*; p. o. *bag-u, pok-u, sonk-u*; 'stb.

Os = a) is, *Ormányság 's Göcsejben*; p. o. *lap-os, lap-is; ham-os* (régí iratokban így), *ham-is*; 'stb. b) us; p. o. *pir-it-os, pir-it-us..*

Ó = u, az *örségi tájszólásban*; p. o. *kigy-ó, = kigy-u; fur-ó, = fur-u; tur-ó, = tur-u*; 'stb.

Ós = us, *Örségben*; p. o. *tud-ós, = tud-us; tart-ós, = tart-us*.

Öl = ü, az *örségi népnyelvben*; p. o. *öb-öl, = öb-ü; köb-öl, köb-ü*; 'stb. b) ő = üő, egyebütt; p. o. *öb-üő, köb-üő*; 'stb.

Öly = a) ü, az *örségi tájszólásban*; p. o. *bög-öly, = bög-ü; törk-öly, törk-ü*; 'stb. b) ő = üő, a' *dunántúli kerület egyéb vidékein*, p. o. *bög-ő, = bög-üő; törk-ő, törk-üő*; 'stb.

Ö = a) ü, *Örségben*; p. o. *id-ő, id-ü; kül-ő (= kül-l-ő), kül-ü; tud-ő, tud-ü*; 'stb. b) üő, egyebütt; p. o. *id-üő, küll-üő tud-üő*; 'stb.

Ös = üs az *örségi tájszólásban*; p. o. *er-ös = er-üs; üd-ös, = üd-üs, szell-ös, = szell-üs*; 'stb.

U = ó, a' göcseji népnelyben; p. o. *sav-any-ú*, = *sav-any-ó*; *por-h-any-ú*, = *por-h-any-ó*; 'stb.

Us = is Dunán túl; p. o. *kold-us*, = *kód-us*, = *kód-is*.

Ű — ö, Göcsejben; p. o. *feny-ű*, = *feny-ö*; *cseng-ety-ű*, (= *csen-eg-ety-ű*.) = *cseng-ety-ö*; *fürg-ety-ű*, = *fürg-et-ö*; 'stb.

A' hangzón kezdődő egyszerű névképzőknél említésre méltó az *ormánysági* tájszólásnak *ás*, *és*, *us*, *os*, *es*, *ös* kedvencz főnévképzője, mellyel többnyire két érteményű szokat alkot, mint: *ablakos*, = üveges; *bendős*, = bőszáju korsó; *fíves*, = kuruzsló; *javas*, = *javós*, = kuruzsló; *korsós*, = fazokas, = fazékas, = gerencsér, *Göcsejb. könyves*, = könyvkötő; *mentás*, = muskotályszőlő; *pergős* = esztergálos, (mert: *pergő*, = guzsaly, rokka;) *sarutás*, = sarukészítő, magyar varga, 'stb.

Czi = cza, Dunán túl; p. o. *Ju-czi*, *Ju-cza*; *Lu-czi*, *Lu-cza*; *Man-czi*, *Man-cza*; 'stb.

Dé = da, *Balatonmelléken* 's Göcsejben; p. o. *kor-dé*, (= *kórda*, szegény ember szekere,) = talyiga, targoncza, kétkerekű lep-tika, László szekere; *csá-dé*, = gyimgyom, dudva, avar, zákány.

Hó = h = u, Göcsejben; p. o. *por-hó*, (= *por-h-u*) = *por-h-any-ú*; *kuny-hó* (= *kun-h-ú*.) *guny-hó*, galyiba, v. kalyiba.

Ka = ke, felhangu szóknál Göcsejben; p. o. *kicsin-ka*, e' helyett: *kicsin-ke* v. *kicsi-ke*.

S = ös = es, a' göcseji népnelyben, midőn a' főnévhez füg-ged: *eső*, az *ö* hangzót példátlanul *e*-re változtatja; p. o. *eses idő*, e' helyett: *esős idő*.

Szer, számnév-képző, alhangu szókhoz is járul a' göcseji tájszólásban; p. o. *háromszer*, *háromszor*; *sokszer*, *sokszor*; *százszer*, *százszor*, helyett.

Tyé = tya, Göcsejben; p. o. *kás-tyé* (= *kás-tya*.) = kincstár, kincstartó szoba a' göcseji pórnépnél.

Tyó = tye = tyú, a' Örségben; p. o. *pertyó*, = *pertyu*, = verőfénygócz, innen: b) Örség 's Göcsejben: *per-tyu-ka*, *per-tyó-ka*, = *per-tyuó-ka* = lepke, pille, pillangó, = papilio; v. a' *pertyó*-tól; mert a' verőfényt kedveli; v. röpüléskor pertyegő szárnycseregésétől; (*ὀρυμαζομοία*), tehát helyesebben: *pertyőke*; ámbár közép *e*-vel úgy sem helytelen.

Tyú = tyó, a' göcseji tájszólásban, p. o. *sarkan-tyu* = *sarkan-tyó*; *kallan-tyu* = *kallan-tyó*; *kappan-tyu* = *koppant-tyó* = *koppantó*; 'stb.

Tyü = työ, ugyanott; p. o. *csenge-tyü* = *csenge-ty*; — *csen-gető*; *fürge-tyü*, = *fürge-työ*, = *fürgető*, 'stb.

B) Igeképzők.

A = o, a hangzóju szótag után, a' dunántúli nyelvjárás minden származott igéiben, p. o. *ág-oz-ik*, *ág-az-ik*; *fár-oszt*, *fár-aszt*; *tám-oszt*, *tám-aszt*; *váll-ol*, *váll-al*, 'stb. helyett.

Al = a) ua, *Rábaközben*; p. o. *fog-lal*, = *fog-lua*; *nyarg-al*, = *nyar-gua*, 'stb. b) á, a' dunántúli többi tájszólásokban; p. o. *nyargá* = *nyargal*, helyett.

Az = aszt, *Ormányságban*; p. o. *mut-at*, *mut-aszt*.

Ál, túlteljező igerag az *ormánysági* tájszólásban, gyakorító érteménynyel, p. o. *hál-ál* = *hál* = noctem agit, noctat; *szok-ál*, *szok-ik*, helyett. (Így amaz Barsmegyében, emez pedig Erdélyben).

El = a) ie, a' *rábaközi* tájszólásban; p. o. *nyerg-el*, = *nyerg-ie*; *ter-el*, *ter-ie*; 'stb. b) é, egyebbütt, p. o. *nyerg-ê*, *nyerg-el*; *ter-ê*, *terel*, helyett.

El, = öl, a) *Örségben*: ü; *csép-el*, = *csép-öl* = *csép-ü*; *pér-el*, = *pör-öl*, = *pör-ü*; 'stb. b) más tájszólásokban: üö; p. o. *csép-üö*, *csép-el*; *pör-üö*, = *pör-ö* = *pör-öl*, = *pér-él* helyett.

Él, gyakorító igét képez a' *göcseji* népnyelvben; p. o. *vet-él* = *dob-ál*; innen: *vet-él-ö*, (= *vet-ül-ü*, *Örségben*); *szövő* eszköz a' takácsoknál.

Itt = étt a) Dunán túl széltiben; p. o. *tan-ít*, = *tan-étt*; *ter-ítt*, = *ter-étt*; 'stb. b) középige-képző az *ormánysági* népnyelvben; p. o. *lap-ít*, = *lap-étt*, = hallgat, = silet.

Ol = a) ó, = uó, kivéve *Örséget*, mindenütt; p. o. *koh-ol*, *koh-ó* = *koh-uó*; *por-ol*, = *por-ó*, = *por-uó*; 'stb. b) u, az *örségi* tájszólásban; o. o. *koh-u*, *kohol*; *por-u*, *porol* helyett.

Os, es, ös = kod, ked, köd, koz Dunán túl mindenütt; p. o. *kap-os*, = *kap-kod*; *rep-es*, v. *röp-ös*, = *rep-ked* v. *röpköd*; *fut-os*, = *fut-koz*; 'stb.

Öl = a) ü, *Örségben*; p. o. *bömb-öl*, = *bömb-ü*; *körm-öl*, = *körm-ü*; 'stb. b) üö, a' dunántúli kerület egyéb vidékein; p. o. *bömb-üö*, *bömb-öl*; *körm-üö*, *körm-öl*, 'stb. helyett.

Úl = u Dunán túl mindenütt; p. o. *bor-úl*, = *bor-u*; *barn-úl*, = *barn-u*; *tan-úl*, = *tan-u*; 'stb.

Úl = ü, az egész dunántúli területben; p. o. *der-ül*, = *der-ü*; *üd-ül*, = *üd-ü*; *mer-ül*, = *mer-ü*; 'stb.

Kat = tat a' *göcseji* tájszólásban; p. o. *ré-kat*, = *ri-kat*, e' helyett: *ri-tat*; (*tat* cselekvő ige-képző; *kat* képző az írói nyelvben nem létezik).

Tat, tet, képző az írói nyelvben mivellető igéket alkot, mint: *fa-rag-tat*, *süt-tet*, 'stb.; de az *ormánysági* tájszólásban személytelen igét is képez, mint: *jár-tat*, = *foly-at*, például a' folyadékot tartó edény, úgymint: dézsa, hordó, veder; 'stb. — Egyéb tájszólásokban azomban annyit jelent, mint: *sétál-tat*, p. o. *jár-tat-ja* a' *lovakat*, azaz: sé-táltatja.

II. Összetett Szóképzők.

A) Névképzők.

Áncs, éncs, = ancs, incs = in — v. ön — öcs, a' *balatonmelléki* 's *göcseji* tájszólásokban; p. o. *furd-áncs*, = *furd-ancs*, lukatszűrő meghegyezett fa v. csontocska; *koll-áncs*, = *koll-ancs* = *kull-ancs*, testhez ragadó lapos féreg; (a' *bog-áncs* = *carduus*, hasonlatára); *kell-éncs*, = *köll-éncs*, = *kil-incs*; 'stb.

Ete, = et-e, a' dunántúli népnyelvben általánosan; p. o. *csem-et-e*, *rem-et-e*; 'stb. (L. alább *ota*, *öte* képzőket).

Eka, = ak = ék-a; p. o. *part-éka* (*par-at-ak-a*), a' folyópart-tól, honnan a' folyóra, — mint egyik fő kereskedelmi útra szállíttatni szokott; véleményünk szerint helyesebben, mint akár a' latin, akár az olasz *porto-tól*.

Éta, = at-a, a' *göcseji* 's *balatonmelléki* tájszólásokban; p. o. *pal-éta*, = ponyva; *pocs-éta*, = pocsolja, kátyol, esőcsinálta vizállás az úton; (a' *bokr-éta*, = *bok-ór-éta*, hasonlatára).

Éte, = et-e, *Göcsejben*; p. o. *pöszm-éte*.

Ika = ik-a, az *ormánysági*, *örségi* 's *göcseji* tájszólásokban; p. o. *csont-ika*, = a' fenyűfáklya meg nem égett kis része; *lád-ika* = ládácska; *pad-ika* = padocska; *Pann-ika*, kis Anna; talán ezen úton képeztetett a' korcs *pat-ika* gyógyszer-tár is, a' görög *ἀποθήκη* szóból.

Ike, = ik-e, a' *göcseji* népnyelvben; p. o. *börsz-ike*, = magos kender apróbb szálaiból kötött csomók.

Inta, = in-at-a, *Balatonmelléken* 's *Kemenes-aljón*; p. o. *csalaf-inta*, = csintalan, czéda, tréfaüző.

Ita, = at-a, a' *balatonmelléki* 's *göcseji* népnyelvben; p. o. *Bar-ita*, = falu Zalában ¹⁾ *bang-ita* = viburnum lantana ²⁾; *hab-ita*, = a' vízből kivetődött apró szemét a' parton; *paszita* = keresztelési lakoma; *Karny-ita*, tó neve Zalában, a' köveskáli hártárban; talán: *kany-ar-ita*, köridomáért ³⁾; *bób-ita*, = *búb-ita*; *sző-ita*, = *szita*, szók hasonlatára.

Itó, = it-a, az *ormánysági* 's *göcseji* tájszólásokban; p. o. *favág-itó*, = favágó-hely a' házudvaron.

Ota, = at-a, az *örségi*, *balatonmelléki* 's *göcseji* népnyelvben; p. o. *csim-ota*, = *csem-ete*, = *csöm-öte*, = surculus; talán a' görög *κῆμα*, e' helyett: *κῆμα*, = fetus, a' *κῶ* = in utero gesto, igéből; Plinius is használja: *cyma* = germen érteményben; *hup-ota*, más-ként: *babuta*, jobban: *búb-ota* = banka, upupa epops; *piszm-ota*, immelámmal pepecselő, piszmogó.

Óka, = ók-a, a' *göcseji* tájszólásban: p. o. *sárgy-óka*, (— *sárga-ók-a*) sármány, = emberiza citrinella, Goldammer ⁴⁾; a' *bor-óka*, gyalogfenyő, Göcsejben: *bús fenyő* = Juniperus, Wachholder ⁵⁾, hasonlatára.

Óté, *Balatonmelléken* 's *Göcsejben*; p. o. *csig-óté*, *csik-óté*, *cság-óté*, = talyiga-vezér.

Önty, = ön = en — ety; *Ormányság* 's *Göcsejben*; p. o. *pör-önty*, = *per-enty*, = korányi, vagy alkonyi permet a' növényzeten; (tehát egy-gyökű a' *per-met*, *per-met-ez* szókkal), honnan: *pör-önty-ös* = *permetes*, harmatos; *vör-önty*, (szóelemzetileg: *ver-en-ety*, = *vér-en-ety*, = *vér-enty*, *vér-enty*, = *vör-önty*; mert: *vör*, = *vér*; *vör-ös*, = *vér-és*, = *vér-es*, azaz sötét piros, mint a' *vér*,) = *faty-tyú*.

Ört, — ör-öt, *Göcsejben*; p. o. *göcs-ört*, = rög, száraz hant; (a' *csop-ört*, hasonlatára).

¹⁾ L. Magyar Átlás, közrebocs. Görög. Bécs, 1892. Zalamegye térképét.

²⁾ L. Magyar Fűvészkönyv, írta Diószeghi. Debreczen, 1807. I. k. 211. l.

³⁾ L. Tud. Gyűjt. 1834. III. k. 77. l.

⁴⁾ L. Vadásztudomány. szerz. Pák Dénes. Buda, 1829. 211. l.

⁵⁾ L. A' természetrajz elemei, írta Hanák J. Pest, 1846. 138. l.

Öte, = et-e, a' göcseji népnyelvben; p. o. csöm-öte, = csém-öte, = germen, surculus; rokon az ota képzővel, (L. fentebb.)

Óke, a' göcseji tájszólásban; p. o. piny-öke, (= pin-ety-ök-e) a' palóc nyelvben: piny-óka, = piny, = fringilla coelebs, der gemeine Fínke ¹⁾.

Óte = et-e, Balatonmelléken 's Göcsejben; p. o. csep-öte, haraszt, bokros hely; (Erdélyben: cseplesz, vagyis jobban: cziher); geny-öte, erdei növény, bötyktelen szárral, Kemenes-aljon; csel-öte, puszta, Vác mellett (= rejtekhely).

Uta, = ot-a, Göcsejben; p. o. bab-uta, szóelemzetileg: búb-ota, másként: hup-ota, ὀρομαποῦτα,) banka, upupa, epops.

Csék = ocs-ék, a' balatonmelléki 's göcseji népnyelvben; p. o. bubor-csék, v. bíbor-csek (= búb-or-ocs-ék, v. bíb-or-ocs-ék,) = szem-ölcs, v. szöcsény.

Ri, = ar-i, a' balatonmelléki 's göcseji tájszólásokban; p. o. czaf-ri (= czaf-ri, (czaf-ar-i), = ringyó, (= rongy-ó,) szipirtyó czud-ri, (= czud-ar-i,) ugyanazon.

Zsár, = sár, = os-ár, Göcsejben; p. o. kan-zsár, (= kan-os-ár), peiulus.

B) Igeképzők.

Int, = ént, a' dunántúli nyelvjárásban; p. o. emel-ént, e-mel-int; tap-ént, tap-int, tek-ént, tek-int, 'stb. helyett.

Itál, = ital, Balatonmelléken; p. o. csah-it-ál, (gyakorító ige) csahol az eb, midőn éjjel neszt hall, 's minduntalan ugat.

Ödik, = üd-ik, Ormányságban; p. o. metsz-üdik, e' helyett metsz = scindit; holott: ódik, ödik, belszenvedőket képez.

Dál, = da-al, a' göcseji tájszólásban; p. o. harap-dál, (= har-ap-da-al, gyakorító érteményű), 'stb.

Doz, dez, döz = dos, des, dös helyett, a' dunántúli nyelvjárásban; p. o. kap-doz, = kap-dos; ver-dez, = ver-des; köp-döz, = köp-dös, = pök-dös helyett.

Gyáz, = i-az, = j-az, (mert j = gy a' göcseji hangejtésben,) Göcsejben; p. o. szór-gyáz, (= szór-i-az, = szór-j-áz, = szór-gy-áz,

¹⁾ L. Vadászattudom. szerz. Pák Dénes. Buda, 1829. 206. l. — Hanák János Természetr. 40. l.

személytelen ige,) szikráz, sziporkáz, p. o. a' tűz a' pipából, = dispergitur.

Kad, ked = ak-ad, a' dunántúli nyelvjárásban; p. o. *pir-kad*, (= *pir-ak-ad*, v. *pir-ók-ad*,) = hajnallik; *ser-ked*, *szik-kad*, *tik-kad*; 'stb.

Kál = bál; ka-al, ba-al, *Göcsejben*; p. o. *nyir-bál*, (*nyir-ba-al*,) e' helyett: *nyir-kál*.

Károz, kérez, *futkároz* (*fút-ka-ar-oz*,) *sütkérez*, (*süt-ke-er-ez*,) 'stb. gyakorító középigék.

Azol, = asz-ol, a' *göcseji* népnyelvben; p. o. *hajt-szol*, (*hajt-asz-ol*,) üz, kerget, gyakorító érteményben.

Zsél, = sél = ös, es-él, a' *göcseji* tájszólásban; p. o. *köröm-zsél*, (= *köröm-sél*, = *kör-öm-ös-él*,) = ungvisus scabit.

A' szóképzés szóelemzéssel járván, itt van alkalmunk a' dunántúli hangejtés jellemrajzának végén adott szavunkat beválthatni, hol a' *göcseji* népnyelvet szóelemzeti tekintetben nagyfontosságúnak állítók.

Régi nyelvmaradványokban szemlélhető néha, hogy a' *ség* főnévképző hajdan alhangu szókhöz is járult 's nem helytelenül; mert hangejtésünkben az *é* középhang; p. o. *gazdag-ség*. — A' *göcseji* mailag a' ragokkal bánik így; nem ritka ugyan is a' példa, — miként eddigelé láthatók, — alhangu szókhöz felhangu ragokat függedve szemlélni, mi a' hajdani nyelvet eredeti egyszerűségében tükrözi vissza; p. o. *uómánek*, = *alma* + *öt* + *nek*; *szuómánek*, = *szalma* + *öt* + *nek*; ipsi pomo, ipsi stramini; 'stb. 's így észtanilag helyesen; a' *nek* ragot azomban később más tájszólásokban a' hangkellem — mint egyik fő nyelvtörvény, — *nak-ra* változtatta. — Továbbá a' *göcseji* népnyelv az *ú*, *ü* képzőt, sok szavaiban *ó*, *ö* eredeti alakjába helyezi vissza, mint: *kanyaró* (= *kanyarú* = himlő), betűáttétellel: *karanyó*, = *kör-any-ö*; *port h* + *any* + *ó* = *ö*, *materia pulverosa*; *savany-ó* (= *savanyu*,) = *sav* + *any* + *ó* = *ö*, = *materia salsa*, 'stb. — Végül említést érdemel meg, hogy a' *göcseji* népnyelvben sok olly szó van közdivatban eredeti képzésére nézve, mellyek az írói 's egyéb tájnyelvekben annyira elkorcsultak, hogy szóelemzet alá vonva, eredeti érteményüket csak a' *göcseji* népnyelvből lehet kifejtteni. E' tájdivatos *göcseji* seregből csak néhány álljon itt például. Illyenek:

Bajcz; e' helyett az írói 's egyéb tájnyelvekben helytelenül

használtatik : *bajsz*, v. *bajusz*, minek értelményét kifejezni nehéz feladat; de a' *göcseji* népnyelv szerint : *bajus*, = *bajcz*, = *báj-cz*, mi a' férfiarcznak *bájt* = kellemet szerez.

Büri, = *bö-ér-ü*, = gyaloghíd az árkokon, patakokon ; más vidékeken : *palló*.

Fujt, = *fojt*, = *fu + it*, = *expirare facit*; valamint *bujt* — *bojt*, = *bú + it*, *latere*, v. *occultare facit*.

Gyógyul ige értelménye is csak a' *göcseji* népnyelvből határozható meg pontosan; mert : *j* = *gy* a' *göcseji* népnyelv sok szavaiban, mint erre számos példákat láthattunk az első részben : honnan, *gyógyul*, = *jó + i + ul*, = *já + j + ul* = *ja-vul*.

Ihszalag (= *iszolag*, *Göcsejben*,) = *ih-szál-ag*, = *juh-szal-ag*, kúszó, venyigés növény, *clematis vitalba* ¹⁾. E' szó hibásan elemeztetik a' Nyelvrendszerben ²⁾; mert a' gyök nem *isz*, hanem *ih* = *juh* = *ovis*, és *szál* szintén főnév, miből *ag* képzővel alakul : *szál-ag*, = *szalag*, galand, ligula : honnan, *ih-szál-ag*, = *juh-szal-ag* mintegy : *ligula ovis*.

Katrócz, ketrecz, = (betüättetellel,) *ta-kar-ócz*, *kert-ecz*, = baromfi-borító *).

Piarcz = piac; amaz jobb szó; mert *piarcz* (betüättetellel), = *iparcz*, = *ip + ar + cz*, azaz : iparmű-kiállító hely. Mig nyelvünkben az *ip*, *ar*, *cz* szóelemek fennlesznek, addig kár az olasz *piazza*-ból kibetüzni.

Szóga, a' ki szóra parancsra vár, jobb, mint a' tótos : *szolga* = *szloga*; 'stb.

Es így — erősen hiszszük, — a' pályakérdést minden részleteiben teljesen megoldottuk. Igaz, hogy nem úgy, mintha többet e' tárgyba vágólag nem mondhatnánk; hisz mi könnyebb, mint ívekre szót szaporítani : de ez nem mesterségünk. A' dunántúli népnyelvet úgy, mint ez a' közéletben jelenkezik, minden fordulataival együtt, összeállítva felmutattuk. A' tudós műbírok tiszte e' fölött helyeslést szavazni, vagy az élettelen irományok tömkelegébe utasítani.

¹⁾ L. Magyar Fűvészkönyv. Irta Diószegi és Fazékas. Debr. 1807. I. k. 321, 1.

²⁾ L. A' Magy. Nyelv Rendszere. közreb. a' m. t. t. Buda. 1846. 103. 1.

*) *Kucs* = *clavis*, helyesebb a' *kulcs*-nál; mert megfordítva : *csuk*, = *claudit*, 's épen ez rendeltetése : honnan korántsem a' tót *kluc*-tól vettük.

FÜGGELÉK.

Példák.

A' dunántúli hangejtések 's tájszólásokra.

I.

Balatonmelléki népnyelven.

Levél¹⁾.

Az isten álgyon meg minden jókká szeretett fiam, Pál! Csak az isten tunná megmondanyi, millen nagy öröömre szógát, mikor a' póstás mihelembé belépett, 's aztot a' levelet hozta. Aztot gondótam, hogy mivê az ur isten fővitte sorsodat, hát meg is utátod szeginy ides apádot, pedig én se ijjê se nappâ soha is az elmimbü ki nem vetettelek, iês szinte kevil vótam rá, hogy nekem is van tanut fijam. Azomba óvasom leveledbü, hogy jó módba vagy, iês kinézésed is szíp, ha az ur isten rá segíetthet, hogy aztot a' kisasszonykát megkaphatod; mert haj ides fijam! nincs is szebb iélet a' hazosságná. Mast tudom ién is, muta szeginy ides anyádasszonyt eltemettük. Osztánnak, ha pizt' is kapó vele, ne hadd hosszú pórázro; mert majd valaki elüti az órod elü, osztánnok illenkor aszt szokták mondanyi: az ördög is észabadu a' lánczru; azér hát csak aszt tanácsolom, hogy eskügygy meg vele; mert akkor a' mienk a' veréb, ha megkoppasztottuk és megsütöttük.

De szörnyü drágóság van nálunk, édes fiam! Én nem tom, mi az oka, mikor minden elég termett; és aszondom, mindennek az okaji azok a' zsidók, úgy főverték a' kövir ludat is, hogy tizen-nyócz forint vót párgyo. Az isten vergye meg üket, annyi van nálunk, hogy szombati nap mozdunyi se lehet tülök, ollan a', mint a' sásko, a' hun megtelepedik, csak tüzzê lehet kiirtanyi.

) L. Pesti Divatlap. 99. sz. 1847. Némi módosítással adjuk, mint melly a' balatonmellékiel sokban rokon rábaközi, fehér, esztergom 's győr-megyei hangejtéseket is híven tükrözi.

Dejszen fiam! ha a' mastanyi diétán se tesznek a' zsidókru, hát nem tom ám, há lesz a' magyar mestembersig, kivált a botosokat megölik a' zsidók, egy se éhet; hanem majd tán végeznek valamit a' követurak, mert hallom, hogy sok helen fáklákko mentek az ablaktyokra, mikor megtették őket. Aszt se tom, mit irgyak, annyit szeretnék írnya, hát igaz, úgy törtint az a' história, a' mint hallottam a' szüölüöbe más szájábu, hogy az a' fijatâ ember aszt beszéte egy helen, hogy az az ur a' sógorasszonykáját szereti, ez osztán fülibe ment annak az urnak, a' ki gyanuságbo van, osztánok az aptya ément a' tanács elejbe, bepanaszóta aztot a' fijatâ embert, hogy bizonyítsa be, a' mit a' fíjâro peletykáz, a' tanács aszonta, hogy ákciziozza meg, majd megfizettetik; de annak az urnak, a' ki sógorasszonyát szereti, az aptya aszonta nímetü, mert nem tud jó magyaru, i prok káá páár gould'n, er mus eingspiert werd'n, erre osztán a' tanács bezárotta aztot a' fijatâ embert. Ién nem tom, helin van-e e' dolog, de a' porókátorok aztot beszítik, hogy a' nemes tanács nem jó tette, hogy peletykáér, pógárember fíjât becsukatta. Dejszen lett vóna csak más ember, nem is ment vóna az ollan szaporán, de a' kinek Kirisztus a' barátytya, könnyü annak üdvözünyí.

Fáklás zenérü beszész a' leveledbe, nálunk is van elég. A' minap egy ház előtt csinyátok, osztán az egész várost bebarangótak, kurgyáztak, égő fáklákka a' falakat bekormozták, a' tüzet dobáták. Eztet bizony meg köllött vóna látnyi a' város urainak; mert millen könnyen eshetett vóna szerencsétlenség, pedig még az egygyik bajbu ki se keverőztünk. Hej fiam! csak nagy tűz is vót a', sok embert örökre kódissá tett; mert a' segedelembü is a' szeginy csak szeginy porczyót kapott. Lapoczka fiskárus urat kírtem meg, hogy az óvasó társasságru tudósiéttson; hát aszonta, hogy ugy is egygyütt tanútatok, majd tudósiétt; osztánok el is hoszta a' levelet, aszonta, hogy pakóllam összö a' tijeddé, hát összö is pakótam. Írgyá sokszor; mert ién szeretek ollan szíp dógos leveletet óvasnyi, mint te irsz, csupa mintha ujság vóna, vagy könyv, ugy is rosszszu megy a' mesterség, attu bizony rá ér az ember, akár napestig óvasson, vagy kávéházbo laktyon; hej csak szörnyüséges nagyon kártyáznok abba a' Pelikámbo, sok ember csak abbu iél, de a' miatt kódissá is lesz. Csak azt ne próbád fiam! mert ha ára rákapó, ê nem tudod hannyi; mert az ollan, mint a' burgyán, ha

rá ragad az emberre. — Hát az a' másik szeretüöd há lett? A' másik nemes familiábu való vót; éhattad? hej csak nagy kujon vagy! csak úgy vállagaczcz a' leányokba, mint a' vadkörtyibe; csak má egyszer házosonná meg. Ha valami visét ruhád vóna, küdd é, ién évisením ház körü, kerbe, szüölőbe, ugy is ollan istenatta drágaságbo iélünk, hogy az ember majd megbolondu bele, hogy hunnajt teremt, fordíett valamit. — Jaj! má este is van, pediglen a' szemeimmé nem igen látok kiésüön: hát minden jót kíványok, Pál! Köcsög Bábi nem akar felejtenyi. Marattam szerető atyád Dratyvás Péter, lábmüves, m. k.

II.

Göcseji népnyelven.

Párbeszéd ¹⁾).

Gyestók és Gyorkó.

Gyestók. Te, Gyorkó! ugy hallom, a' te gazdád helén van, mindiétig selömkönyeret ösztök.

Gyorkó. Asztot biza! müta a' Gyestók bátyánk meghuót, azuta fögyarapodott a' gazdám. Csak a' kár, hogy velünk cseliédökké szöre vinkuódik, iés igen huzmin embör.

Gyestók. Igaz-e, hogy neköd aztot monta, hogy a' vetiésökön üörözd az ökreitöket?

Gyorkó. A' tavaszszá, mikó miég köpeszek vuótak a' mezü-ök, nem szuót semmit; de muta esüő esött, iés a' vetiésök dijjanyi keztek, azt mondá: hogy fujenten semmi kárt nem töszök a' vetiésökbe; aziér csak üörözzek bennök.

Gyestók. Hát te mit felêtié neki; szuót fogattá?

Gyorkó. Mondottam neki, hogy lölkömön nem akarok eret vágotnyi; de ükême derzán neköm futott, iés ékiátotta magát: csak ne hajtsá: — majd megimádlok!

Gyestók. Be kár a' másié után illy szöre bodázuónynyi! biza jobb vuóna, ha a' maga kölessiét üöröztetnié, mint tennap diéhajlatko láttom, a' verebek mind megöszik.

¹⁾ L. Tud. gyüjt. 1838. VI. k. 25. — 29 II.

Gyorkó. A' Geczi Gyankó ölöget czuczorkáto, de csak jábo ; rá vannak a' verebek igiézve, biza csak megöszik asztot.

Gyestók. Látodéke , hogyan gyár az az embör, ki nem vádolog , meglátogattya egybe másbo az az isten , éveszi tüle jobbnaira asztot, a' mit másodtu loppê ékopor.

Gyorkó. Biz ez is igaz ám ; ha soktya van is gazdámnok, miég is — ugy vöszöm észbe , — nincs isten áldáso házunkon. A' Feri ágyiékos , a' Bözsi csürkös , a' Gyudi mihók , a' Terézsit a' nehésség bántyo , megesleg asszonyomat is egész liétüő nyárbo hideg rázzo , mastan is csak ollan bajjossan gyár a' házná , miég is mindiétig a' szomsziédiék asszonyát nyéveli , aztán olyan iriégy , ha lehetne a' hótru is levönnié a' szömfödelet.

Gyestók. Hát tennáp , midüön tiégedet tua , a' dombáron , legyünnyi láttolak fejszéjje, huá vuótá ?

Gyorkó. Ê vuótam az erdüöre csepefa vágnyi , kiét hordainkoknak érohadott a' sibiéktye, új dongákat akar gazdám belejök eresztenyi.

Gyestók. De, hiszem, sipakod kezedbe láttom !

Gyorkó. Ott há ! hupotta fiak vuótak bennö ; három fiéczők madárt is tuttam , iés csak kiét fenküöt foghátam é , a' többi észárnyuót ; egy mukucsot is soká hajczuótam ; de nem foghatam é ; megesleg egy gilicze is sokat tujogakott mellettem, fiécziére miég se talátom.

Gyestók. Osztán tud a' te gazdád a' hordócsinálásho is ?

Gyorkó. Tud ám ! Van neki jó friészsze , körittüője , szakuóczájo , szuóva minden szerszámo ; ollan sziep bucskákot csinýá , hogy no ! A' tennáp bevágott fa egy kicsit viszos , égondolom , mennyit zékmelüődik vele.

Gyestók. Te Gyorkó ! niézd, niézd ! besikosut ám , bizo megázunk , gyerünk , hajtsunk haza.

Gyorkó. Hadd ázzon ! inkább csiérosz löszök ién , mint otthun a' hibarczbu sáros zsuppot czepégessek ; montam má , millen embör a' gazdám , ha mast haza mögyök , tüstien neki dörü a' zsuppolásnok , iés iénneköm akkora terhet köll czepégetnöm , majd éterülök alattok : külömbenn mingyár vihárkodik a' gazdám ; penig ükéme esüös idüöbe egy kiézfordiétást se tösz.

Gyestók. Nini Gyorkó ! ne bozoggy , amott a' csepüöte mellett egy kis nyúfi van , be juó vuóna megfognunk !

Gyorkó. Jó bizo! az ién zsimbölgű asszonyom böcsületesen megtugygya kiérsziéttenyi; lehuzza büöriét, osztá szalonnát viszuó bele.

Gyestók. Hát tik, Gyorkó! miég is csak helién iétök?

Gyorkó. Be hát! hogy ne? hun a' gazda iés gazdaasszony lakmároz, ott a' cseliédnek is gyut ókor egy csipet. Niézd csak, micsoda kõnyeret öszünk. Montam má a' gazdámnok, hogy jűő esztendűbe nem lősz illen sziép életünk; mer mind konkuósok a' gabonáinkok; de asztot felète : Hadd lögyenek! a' konkuós zsákot nem ugatytya meg az eb.

Gyestók. Tehát Gyorkó! te jűő esztendűöre is megmaraczcz heledön?

Gyorkó. Meg biz ién! Látodiéke, mastanyi gazdámnok má egiész termiészetytyiét kilégetem; duógoznyi másutt is küő; osztán az ién gazdámna miég ollantossabb embör is van; sokszer vihárkodik, vinkodik, dejszen Gyudi néniém többször monta neköm : Hadd villámliék, csak ne üssön! kiki szabad szájájje, mint a' viz folásájje; osztán tudódeke! a' ki az urak duógábo megszakad, asztot fnggá szokták kiharangozni.

Gyestók. No má ién alig várom az üdüöt, ha miég ollan sziligy vuóna is gazdám, miég se szuogániék többet nálo illen buga marhák mellett; osztán úgy vöttem iészbe, a' gazdámnok se köllök, mindiétig csak hiés legiényt akar fogannyi, — meg-hiszem, — jűő esztendűöre magának is lősz hidluós fia.

Gyorkó. Tehát te Csicsók! meg akarsz házsonnyi?

Gyestók. Meg biz ién! leggyetűő aziér, hogy lögyön, ki a fejiér ruháimakat élátytyó.

Gyorkó. 'S ugyan kit vőszö ê?

Gyestók. Ha ösmered a' Gyankójiék Ruzsiját. Szegiény kicsi korábo árván maratt, aziér csünve nyűött; de miég is valamivé tetiéssebb, mint a' ti Gyuditok. Mátyásiékná szuógá, tudod, a' diésűő házbo; juó egy terömtiés, nem liéha, nem kiévös, nem termiészetös, mint ollik, iés a' mint kifoglátam, iéppen nem hideges tülem.

Gyorkó. No Csicsók! bizo juó lősz; úgy összö illötök, mint a' csiép a' hadaruójje; akkor miég is diéványozunk. Penig, Csicsók! ién asztot hallottam, hogy a' Mikluósiék asszonya váriétt te rád.

Gyestók. Csak hadd váriéttsen! miég virágszát szödhessök, nem küő neköm kuóruószá; osztán nem tudodiéke, micsoda csunya embörök azok a' Mikluósiék? ha egy csuffa megy valaki hozzájok, ezerrê eresztik ê; tennapelött is, iéppen diéhajlatba, högyrü gyüttem, az a' vién Mikluós elejbiém gyütt, mühelest meglátott, üstölliést felejem bilögött; 's nagy mérgessen megkátott: Mondd meg a' gazdádnek, nem sokáro hajnat eresztök házáro, iés magát küllü álliéttem. — Azután mináp is, hogy a' högyön tisztogaluóttam, iéppen a' mögye mellett liévüő uóti-ványokat nyeseógettem, mérgessen hozzám futott, a' sziép uóti-ványt megragatta, iés egyszörre kicsuasztotta.

Gyorkó. No má Csicsók! ién nem tom, illen embör miér iél a' füödön! Asszonyba is csunya az illy szöre miérgessiég, hát fiérfiba?

Gyestók. Csunya bizo! de má tán sokat is beszíégettünk gyerünk, lássunk duógunk után. Isten veled!

Gyorkó. Gyárgyá szöröncsiéssen!

III.

Örségi népnyelven.

Párbeszéd.

Estuk és Ferku.

Ferku. Estuk! há vótá?

Estuk. Az erdüre.

Ferku. Mit keresti az erdün?

Estuk. Tennapelött a' luakat hajtottam kü, osztán mikor az egresdebe keresztü gyöttem, úgy megiettem, hogy még. Egy nagy füles bagu küröpüt az adubu, azt gondutam, fiai vannak, azt néztem.

Ferku. Ah! osztán mettzesz a' füles bagujje, Estuk!

Estuk. Hát a' telekre kikötöm, osztán a' madarakat elieszti.
— Hát te há ballagu, Ferku?

Ferku. Én is ide indutam a' berekre; mondok, majd hadarut, meg abroncsfát keresek, ha talánik.

Estuk. Hah! legin, itt bizony nem talál, hacsak a' dobraira áti nem mész; levágták volna bizony, ha még annyi lett is volna.

Ferku. Hát te hun talátoz azokat?

Estuk. Amott a' berekszébe talátoz valami kettőt; de nem igen derikassak. — Hát mit dőgoztok mostanában, Ferku!

Ferku. Egy kis búzánk vót, azt csépillük má harmadnapu fogva; de, hiszen, nem agygya meg keresztyte köblit.

Estuk. Az idén bizony suhun se agygya meg; mert a' búzák igen étüntek. Hát handinátok lett-e gyó-szerint, Ferku!

Ferku. De hogy lett az istenatta; késűn vetették, az essű rá gyött, megtömtő, má most, majd a' szemet se agygya meg.

Estuk. A' müenk meg épörkent; osztán labba vót, a' hó-harmat is igen megcsipte. — Nem hallottad, Ferku! mikor sennek szölüt?

Ferku. Ugy hallom, hogy a' gyövű héten akarnának szennyi, nem tom, lesz-e belűlő valami, vagy se. — Azt beszűlik, Estuk! hogy a' Gyanku, meg a' Gyurku tennap este megvitak; nem hallottad?

Estuk. De láttom es. Ákámasint megtipázták egymást.

Ferku. Nem tudod, miét?

Estuk. E' hegyrű gyöttek, részegek vótak, az uton egygyű-vesztek, osztán Gyurku Gyankut úgy a' bűkfa' tőjibe vágto, szint-ugy haspant; ez meg annak az orcáját mind egygyűkörömsziéte. Egisz kumediát csinátok ottan. Azután meg émentek a' hegyre vissza, 's egisz hajnalig ittak. — Ferku! te bususz, mi bajod?

Ferku. Hát az ides anyám eseg rosszu van; aligha utusun nincs.

Estuk. Az öregsig megéri az embert; azért semmit se búsu, Ferku! Isten akaratytyáru ki tehet?

Ferku. Én sietek haza, ides Estukom! hanem isten őtalmábo ajállok.

Estuk. Gyó éczczakát, ides Ferkum!

Ferku. Agygyon isten teneked is.

Utójegyzetek.

Hogy a' közlött pályamunkát az Akademia tette a' Magyar Nyelvészetbe, a' 4. lapon mondók meg; hogy azt igen szívesen adtuk, itt illik mondanunk. A' magyar nyelvjárások lehető teljes ismertetétül nagy segítséget várunk a' magyar nyelv történeteinek fölvilágosítására; azonkívül meríthet ezen forrásbul a' magyar szótár-írás is, melly közkeletűvé teheti, a' mi néhol egyedüliségben él ugyan még, de elhaló félben van már. Vass úrnak ezen munkája mindenkép előmozdítja és kiegészíti a' magyar nyelvjárások ismertetét, azt tehát csak köszönettel fogadhatjuk. De vannak gyengéji is, mint nekem látszik, mellyekről azomban szerzője nehezen tehetett, mivelhogy részint a' kérdést kitűző Akademia okozta volt, részint az időben rejlenek.

Az Akademia pályakérdésül a' *dunántúli nyelvjárást* tűzte ki, 's Vass úr a' kérdés terjedelme szerint felelt munkájával. Nekem úgy látszik, a' tájnyelvek lehető szabatos ismertetése végett nem tanácsos különböző tájakat egyszerre fogni fel, ha azok nyelv tekintetében, bár kevésben is, különböznek egymástul. A' tájnyelvek mind anyagának (tehát szótári) mind alakának (tehát nyelvtani) teljes és szabatos ismertetését a' részletezés teszi lehetővé, ha t. i. a' nyelvjárás szerint különböző tájékokat külön vesszük nyomozás és kutatás alá. Dunán túl vagy minden tekintetben egy és azonos nyelvjárás uralkodik, vagy többféle nyelvjárások osztoznak egymással. Ha ott igazán csak egy uralkodik, az Akademia helyesen tette föl pályakérdését; ha pedig ott nem egy, hanem több nyelvjárás érintkezik egymással, az Akademia kérdésére alig lehetett úgy felelni, mint a' nyelvtudomány követeli. Hogy mikép vagyunk a' dunántúli

nyelvvél, Vass munkája értesít, melly azt öt vidékre osztja; azt e' szerint nem lehet egy és azonos nyelvjárásbelinek tartani. A' pályázó kénytelen volt azért a' különbözöket egybevetni, hogy a' „*dunántúli nyelvjárás-t*” tüntesse ki, mi által nemcsak azon veszedelemnek tette ki magát, hogy talán nem eléggé gyűjtötte össze a' különbözöknék sajátjait, hanem elkerülhetetlen ismétlésekbe is bonyolodott, mellyeket kerülhető osztályozásával még szaporított, szinte kettőztetett. Ugyan is Vass úr két részre osztja munkáját, egyikben a' *dunántúli népnyelvet függetlenül adja*, a' másodikban az *írói nyelvvel hasonlítja* (l. a' 71. lapot). Véleményem szerint szükségtelen volt ezen második rész, minthogy az első részt is lehetetlen másként előadnia, mint írói nyelven, tehát mindenik tájbeszédnek tényét rögtön összehasonlította az írói nyelvvel; 's így a' második rész csak ismétlések-ből állhat.

Időszerint Vass úr nem most készítötte munkáját, hanem 1847—1848-ban. Bármint nézze is valaki tudományunkat, abban veszteglést nem tapasztal az utolsó tíz év alatt. Mozog biz az, habár lassan is, a' mi pedig még örvendetösebb, mozogva járni is tanul. Ma sokat más, lehet magasabb kilátóru nézhetünk, mint 1847-ben, azonkívül most szemünkben talán kevesebb előítéleti folt is van, vagy ha üvegen nézünk, az tisztábban mutat, mert tökéletesebb az 1847-kinél. A' *Magyar Nyelvészetben* is megjelentek *Torkos Sándor* úr kutatásai a' göcseji nyelvjárásru, lásd M. Ny. I. 215—225. és II. 403—417, mellyeket Vass úr nem használt utólagosan; pedig ha merek ítélni ezen csinya tárgyban, Torkos úr mutatta meg, mint kelljen tájbeszédet ismertetni.

Leginkább tehát azért, hogy Vass úr munkája tizenkét év múlva jelen meg, kell, hogy a' M. Ny. olvasóji kedviért közöljük azon észrevételeket, a' mellyeket idevalóknak tartunk.

Történeti állítások.

Vass úr a' 65. lapon elmondja, hogy a' *göcsejiek hun-avarok ivadékai, kiket a' harmadszor békültözött magyarok jól értettek.* — Ha megbizonyíthatná szerző úr eme' kettős állítását, beh sokra mennénk vele. Idézi ugyan forrásul *Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről* Pest, 1821, I. k. 31 és 63 ll. meg *Péczely magyarok*

történetei I. 16. l. (Debrecz. 1837.): de lehet-e valamiből többet meríteni, mint a' mennyi benne van? Az első idézett helyen *Horváth Ádám* azt írja: „Ezek (a' göcsejiek), ha úgy gondoljuk is őket, mint 3-dik kijövetelkori őseink maradékát, nagyobbára Sz. László nemeseinek onokái; nyomosan lehet pedig felőlők gyanítani, hogy a' Hunnoknak Atila halála után Illyriába vonult hullójiból valók, 's onnan szivárogtak ki az utóbbi költözködések; mert ha a' Székelyek is hunn maradék, ezeknek igen sok szóéjtések egyez azokéval.“ 'S tovább: „Inkább csudálni való az, hogy az utolsó szükségre jutott *Avarok* úgy megtartották 884-ig ama' még 557-ben az Illyriából ide vissza tért Hunn nemzet hullójának szóéjtésekkel egyesült anya nyelvet, hogy a' harmadszor beköltözött Magyar apáink nyelvével nemcsak megegyeztek, hanem azok gyökereire is reá igazíthatnak.“ *Horváth Ádám* pusztá véleményét fejez ki, melyet semmi történeti vagy nyelvbéli bizonyítékkal nem támogat. *Péczely* is csak az általános véleményt, hogy a' hunok és avarok rokon fajbeliek voltak, adhatá elő, mert többet honnan is tudott volna? A' magyar hagyomány, miszerint a' hunok a' magyarok eleji, többet akar ugyan tudni, de a' magyar tudománynak nem igen sikerült még azt történelmi bizonyosságra emelni.

Azomban Vass úr maga is legott gyöngíti előbbi kategorikus állítását a' göcsejiek hun-avarságáru, így folytatván az idézett 65. lapon *Horváth Ádám* után: „Ha áll történetadatilag, hogy a' székely nép hun maradék: úgy nyelvhasznítási úton nem volna nehéz bebizonyítani, miszerint Göcsej tős magyar lakosai is hun sarjak; — — — mert a' székely és göcseji népnyelvek egymással közelo-rokonok. Szerző volt olly szerencsés, hogy göcseji létére hang és beszédejtése után a' székelyektől rokonnak ismertetett.“ Egyik bizonytalannal másik bizonytalant nem lehet bizonyossá tenni; vagy a' logika nyelve szerint, két részinti állító előtételből nem következhetik bizonyosság, annál kevesbbé tagadó előtételekből.

Vass úr ismételi azon tudva lévő véleményt, hogy Biboros Koszta tanúsága szerint a' magyar nyelv két nyelvjárásra oszlott vala, midőn őseink mai lakhelyünkön megtelepődtek. „Egyik volt a' palóczok, kúnok, jászok, székelyek 's egyéb mellék ágaktól beszélt palócznyelv; másik a' tiszta magyar, melly az előbbi-

tül különbözött ugyan, de egyik faj a' másikat megérthette" (66. lap.). Én Biboros Koszta helyét a' M. Nyelv. I. 226. lapján közl-
vén előadám azon kételyeket, a' melyek ellenzik az elfogadott vé-
lemény igazolását. 'S merülnek fel még más kételyek a' mai nyelv-
járásokbul is. Bizonyos-e, hogy a' székely, palócz és göcseji nyelv-
járások azonosak? A' M. Nyelv. máig se lehetett szerencsés vala-
kit a' székely nyelvjárás ismertetésére megnyerhetni. Ha volna, ki
Torkos és Vass urak példáját követvén, híven gyűjtené egybe a'
székely nyelv sajátságait: az a' magyar nyelvtudomány érdekét
nagyon előmozdítaná. Kutatásainak, nyomozásainak közretétele
megmutatná nekünk a' magyar különböző nyelvjárások viszonyát
egymáshoz. Eddigi tudomásom szerint van a' székely nyelvjárás-
ban 's a' hétfalvi nyelvben egy sajátság, mellynek sem a' palóczok
sem a göcsejiek közt nincsen nyoma, 's az a'

ni = hoz, hez

nitt = nál, nél

nul, nül = tól, től

ragok, melyek kivétel nélkül a' család és keresztnevekhez járul-
nak, az illető névnek egész háza népét jelentvén. P. o. *Andrásni*
megyek, Andrásnitt voltam, Andrásnul jövök azt teszi: Andrásékhöz
megyek, Andráséknél voltam, Andráséktől jövök. Ezen tudomást
egy hétfalvi ifjúnak köszönöm, ki egyéb hétfalvi nyelvsajátságot
is közölt velem. A' múlt évi *Tanodai lapok* 48. számában *Fülöp*
Alajos úr is, „a' magyar nyelvtan és helyesírás néhány kérdéséhez“
szóltában, fölemlíti a' *ni, nitt, nul* és *nül* ragokat, 's óhajtja irodalmi
keletöket, még pedig joggal. Mert a' nyelv gazdagsága minden
tekintetben gazdagság. Ha némi kétségem volt az én forrásom hi-
telessége iránt, azt eloszlatá *Fülöp Alajos* úr, minél fogva már kö-
közölni fogom a' *Hétfalvi sajátságokat*.

Csak ezen ragok használata is a' székelyek közt sokat bizo-
nyít a' nyelvjárások együvé vagy nem együvé tartozásáról, ha t. i.
valóban nincsen nyomuk a' palóczoknál és göcsejieknél. A' még
található régiségek egybehozatala és szorgos megfejtése után, segit-
ségül vévén a' rokon nyelvek tudását is, lehet majd tudományos
kísérletet tenni a' kazarok és (turkok) magyarok nyelvbeli viszo-
nyának, 's a' hunok és avarok nyelvének meghatározására. Mind-
addig egyéb bizonyosságunk nincsen a' magyar hagyománynál,

melly azomban igen zavaros forrás, mint valamennyi szóhagyomány a' világon.

Keleti nyelv.

Vass úr igen sok nyelvjárási jelenséget azzal fejt meg, hogy a' magyar nyelv keleti voltának tulajdonítja. Már a' 67. lapon *keleti szűz nyelvnek* nevezi a' göcsejít, jóllehet épen ott megfertőztetéséről többet is állít, mint utóbb bizonyíthat. Mert bár csekély számra is olvasható, de még is létező jeleit találja a' latin és német nyelv befolyásának a' dunántúli nyelvjárás szóképzésére, ragozására, és fűzésére. — Megengedve is, hogy az egész magyar szófűzés idegen nyelvek után idomúlt időjárással: nem bírok elképzelni valamelly idegen nyelv utáni magyar *szóképzést és szóragozást*; legalább Vass úr munkájában nem találtam egyetlen egy példát sem.

Nem helyteleníti a' 82. lapon a' *k* és *b* fölcserélését, p. o. ebben: *csibe* és *csike*, *ha nyelviünk keletiességét tekintjük*, csak németesen ne történjék, úgy mond. — De a' példák nem a' *k* és *b* fölcserélését, hanem a' *p* és *b*, *k* és *g*, *t* és *d*-jét illetik, ilyenekben: *kalapba* helyett *halab-ba*, *szakgat* h. *szaggat*, *játszik* h. *jádzik*, mellyekben hanghasonulás van. A' héber, török és perzsa nyelvekből felhozott példák nem tartoznak ide.

Így a' bötük áttételét (87. l.), az *l* magánszólóra olvadását (84. és 93. l.), a' mássalszólók torlatának ellenzését (97. l.) stb. a' magyar nyelv keletiességének tulajdonítja, mit nem lehet a' szerzőnek, hanem kell azon időnek felróni, mellyben írta munkáját. Az akkori nyelvtudomány felette tudósna érezte magát, ha a' magyart és nyelvét *keletinek* mondja vala. Hogy ezzel se földirati helyet se népirati jellemet nem fejez ki, arra nem gondolt. Elég az, a' mi keleti, az nem idevaló; az idevalóval szóba lehet állani, azt meg lehet kérdezni, miért ilyen vagy olyan; sőt az meg is csúfolhatna, hogy biz ő nem is az, a' minek gondoljuk: de a' keletit, a' mi Pesthez képest Czinkotától Japánig, 's szélességre nézve a' Jeges tengertől az Ind szigetekig terjed, ki meri megszólítani, vagy épen megszólni? hisz az olly közel és olly messze lehet, hogy nem is tudhatjuk, hogy hol van, annál kevesbbé, hogy millyen. — Ezen keleties tudomány szűnő félben van, 's bizonyosan tudom, ha ma írja Vass úr munkáját, nem említi a' magyar nyelv keletiességét.

Különös okok.

Némileg föltetsző, hogy szerző a' 87. lapon a' betű-áttélt a' köznép „nehézkés szelleméből, 's gondolatainak laza rendezéséből, néhutt *mokogó nyelvéből*“ magyarázza. Ugyancsak ebből a' *mokogó beszédéből* és *nehézkés nyelvéből* fejti meg a' 117. l. a' *ni* képző *nyi* helyettesének *nya*-ra változását; 's viszontag a' 137. l. az a' névelőnek *e'*-vel való felcserélődését stb. Tehát a' népnek *mokogó nehéz beszéde* okozza, hogy p. o. *fekete* helyett *feteke* t, *kanál* h. *kalán*-t stb. ejt; ugyan az okozza, hogy a' göcsejiek a' helyett *e'*-t, sőt az *alunni* h. *alunnya*-t (alunnia) is ejtenek. — Látni való, hogy az nem megfejtés, hanem képzelődés. Mokogott hát az egész nemzet, melly eleinte *kedig*, azután *penig* 's most *pedig*-et ír és ejt. Azután „sirnya kezdett, innya adott“ nem is hiba, annál kevesebb a' „sirni, inni“-nek cseréje, köztudomásu levén hogy a' névi módot: *sírni, írni* stb. így ragozzuk: *sírnom, sírnod, sírnia, sírnunk, sírnotok, sírniok*.

A' 89. és 90. l. tótos *l*-rül beszéll, mi bizonyosan föltetszett az olvasónak. Azt mondja ott szerző: „Nyelvünknek egyik szóhangja ellen sem mutatkozik annyi ellenszenv a' dunántúli köznépnél általános, mint az *l* ellen. Népünk általában gúnydalaiban keményen ostorozza a' nemzetietlenséget, magyartalanságot, mi már azon irtó hadából is kitűnik, mellyet — már a' nagy Révai által is tótosnak vallott — *l* betű ellen visel.“ — Szerzőnek meg kellett volna idéznie Révai helyét, mert a' tótos *l* olly képtelenség, hogy szinte nem hihetem Révainak ebbeli gyarlóságba estét. Vass úr szerint *álom* szóban az *l* tótos. Miért? azt nem mondta meg, pedig csak ugyan kíváncsiak volnánk a' megfejtésre. Hogy nyelvünkben a' *v* helyett *l* jut gyakran, p. o. *föl*ni és *fő*(*v*)-ni, *bovdog*, és *boldog*, *óvni* és *óltalom*, azt tudom, hanem hogy ezt a' tót nyelv befolyásának kellene tulajdonítani, tehát hogy ezekben, vagy épen *álom*, *oldal*, *által* stb. szókban tótos *l* volna, azt nem tudom. Avagy midőn a' francia nyelv *animal*, *cheval* stb.-iből *animaux*, *chevaux*-t képez, tótoskodik? Vass úr a' nyelvek, vagy is az emberi ejtés általános törvényeit érti félre, midőn az illő helyén előforduló *l*-t a' tótos szóval véli megbélyegezni. 'S annyira belészeret abba, hogy annak a' 90. lapon ezen csudálatosnál csudálatosb történeti magyarázatát közli: „E' tótos *l*-nek használata nyelvünk azon szeren-

csétlen korában történhetett, midőn elődeink a' szókat meghosszabbítani szépnek tartották. Akkor kezdének divatozni ezek: *alkalmatos, figyelmetes* stb. . . . mellyeket a' dunántuli köznép mailag is használ, de csak ritkán, 's akkor is hangsúlyul; néha azomban lomha nyelv szüleménye."

Nem szerencsésebb a' szóhosszítás megfejtése a' 99. lapon. „Népnyelvben a' szóhosszítást többször a' szellemi műveltség alatt foka okozza; nem tudván ugyanis gyorsan rendezni gondolatait a' törpe ész, szóhosszításhoz fordul, hogy így időt nyerhessen azok kifejezésére. Egyébiránt sokszor lomha nyelv, vagy bátortalanság, néha műszerhiba is okozzák azt." A' szóhosszítások eseteit előszámlálván, nehezen fogjuk egyiket is a' szerző felhozta okaibul megfejtetni, hanem inkább majd nem valamennyiében a' nyelv történeteinek egy egy tanuságát feltalálni. Nem is kell p. o. *mindéig; örökkéig* azonos elemekből állóknak tartani a' *mindég* és *örökké* szókkal; az *éig*-ben az lappang, mit az *ekkéig*-ben is látunk. *Örökké* alkalmasint *örökre* helyett van, ha nem lehet *örök-vé*-re taglalni; az *éig* és *édig* azonos-e az *ég*, vagy *ig* raggal, azt nem merem állítani.

Egyéb észrevételek.

A' *kettős hang*: Vass úr azt állítja a' 73. lapon, hogy írói nyelvünk nem ismer kettős hangot; de Dunán túl több (azaz sok) hangejtésben divatos, p. o. az Őrségben *ua* mint *fua* = *fa*; Balatonmeléken, Göcsejben és Rábaközben *ié*, mint *iédes* = *édes*; e' két utolsó vidéken *uó*, *üő*, mint *huó* = *hó*, *uőr* = *ör*.

E' dologrul az áll: a' kettős hang vagy nehéz és könnyű magánszólóbul (vocalisbul), mint: *ai*, *au*, *ei*, *eu*, *ou*, *öu*, vagy megfordítva, könnyübül és nehezbül lesz, mint: *ia*, *ua*, *uo* 'stb. A' magyar írói nyelv csak az *ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *öi*, *üi* kettősszólókat ismeri, p. o. *maid*, *ejt*, *fojt*, *bujtat*, *böjt*, *gyüjt*; a' magyar helyesírás ezekben az *i* hangot *j* által fejezi ki, hogy a' *mai*, *böi* és efféléket ne kelljen *maï*, *böï*-nek írni.

Ollyan kettős szólókat, mellyekben a' könnyű hang előzi meg a' nehezet, a' magyar írói nyelv nem ismer, de igen a' különböző vidékek népnyelve, melly ezen tekintetben a' finnes (azaz régiesb) ejtést tartotta meg, lásd M. Nyelv. I. 218. Torkos S. a' göcseji nyelvjárás.

Rövid i. Ugyan azon 73. lapon állítja szerző, hogy „a' gö-

cseji és rábaközi hangejtésben hibázik a' hosszú *i*, mit röviden ejtenek." — Ez nem teljes felfogása a' ténynek. Mert hol az írói nyelv hosszú *i*-t használ, ott szerző szerint vagy *é*-t ejt a' dunántúli nyelvjárás, mint *ásét* = *ásít*, a' 78. lap. b); vagy *étt*-et, mint *fejérett* = *fejérit*, a' 96. lap. 3); vagy éppen *ietett*, mint *teriétt* = *terít*, a' 120. lapon. Ennél fogva a' Dunán túli népnyelv tanúsága éppen az ellen szól, hogy ne írjuk rövidnek az *ajt*, *ejt*, *éjt*, képzőből lett *ít*-et.

Hangcserélés. Szerző a' 80. lapon *b r*, 's a' 121. lapon *k t* hangok cserélődését látja ezekben: *bojt*, *rojt*, *bomlik*, *romlik*; *rikat*, *ritat*. De csalatkozik. *Bomlik* és *romlik* meg származékaik két különböző gyökérnek hajtásai; a' *rikat* pedig nem áll *ritat* helyett, hanem *rivat* helyett.

Áttétel. Azt hiszi a' 87. lapon, hogy *kúcs* a' *csuk*-nak áttétele, 's vitatja a' 156. lapon, hogy *kulcs* nem a' tót *klucs*. Csalatkozik. — Hasonlókép a' 88. lapon az *isz*-ik és *szi*, *vét* és *tév* nem áttételek.

A' névelő. A' 123. lapon mondja szerző, hogy a' népnyelv valami nagyobbszerű szólamlast lát abban, ha mássalhangzó előtt is meghagyja a' *z*-t a' nevelőben, p. o. nincs ez világon drágább kincs stb. „Ide vonatkozólag helyesen jegyzi meg t. Erdélyi, hogy az ilyen alaphibák becsuszása nagyobb korcsosodásra mutat, mint *glázli*, *roszprádlí*, *tislér* stb., mert ez csak a' nyelv anyagához testéhez tartozik, amaz pedig lelke ellen vagyon annak; miért a' dunántúli sok *a'*, *az*, főleg tulajdon nevek előtt, lélek elleni bűn a' nyelvben." — Ez kissé tulságos beszéd. Erdélyi is keltinél többet mond, midőn Nép dalok és mondák II. köt. 467. l. „az Eva“-féléket annyira vétkei; mert a' névelő nem magyartalan; annak nem illő helyen való használása nem lehet *lélek elleni bűn* a' nyelvben, 's ha az, benne leledzik az ország legnagyobb része, nemcsak a' dunántúli nép. Úgyde Erdélyi a' névelőnek használását a' tulajdon nevek előtt tartja iszonyu bűnnek, Vass már az az szónak éppen maradását vétkei annyira, miben teljesen csalatkozik. Az ilyen ejtés: „*késvel vág*“, „*feljön még az nap* is,“ a' nyelv történeteinek egyik mozzanatát tüntetvén elő, nem lehet bűn a' magyar nyelv ellen, ha *a' nap* helyett az *nap*-ot ejtek.

Régiség jelensége. A' nép-nyelvben imitt amott egyébben is mutatkoznak a' nyelv történeteinek mozzanatai. Illyen p. o. e' munkában a' 99. lapon a' *méhe*, *moha*, *koha*, *pihe*, *méh*, *moh*,

koh, pih helyett; 's a' 105. lapon 10) a' *kehe, mája, zuza, szarva* a' *keh, máj, zuz, szarv* helyett, mellyekben nem találunk toldott utóhangot, hanem a' szók régies kéttagságát, melly nemcsak a' rokon finnek tanusága szerint, hanem nyelvelvéleink szerint is szokott vala. Ha tehát Göcsejben és Rábaközben a' nép *kehéje, kezéje, lábája, kohája* stb. mond, nem ragozza a' harmadik személyt, mint Vass úr hiszi a' 105. lap. 10), hanem a' régies formát. Viszontag ha ugyanott a' 13) szerint *aptyaik*-ot mond *apáik* helyett, az sem hiba, mert a' szokott törzs *ap, aty, any, öcs*, mellyek 3-dik személyragjaik szabály szerint *atyja, atyjok és atyjaik; apja, apjok és apjaik; anyja, anyjok, és anyjaik; öccse, öccsök és öccseik*. A' ki az *apjaik, atyjaik, anyjaik, öccseik* alakot vétkeli, a' két két előbbit is vétkelnie kellene.

A' szokás ezen szók utóhangos alakát az első és második személyben használja, így : *apám, atyám, anyám, öcsém* (apa, atya, anya, öcse); tehát azt teszi ezekkel, mit Göcsejben és Rábaközben másokkal tesznek a' harmadik személyben.

Illyen régiség van a' 116. lapon 7) és 148. lapon is felhozva, p. o. *megtudnájék*, megtudnék helyett (a' szövegben hibásan áll : *megtudnák*), mellyet Vass úr nem értett jól. A' mód képzője *na*, mellyhez járulván az alanyi ragok, lesz : tudna-ék, tudna-j-ék = (tudnék), tudna-l, tudna, tudna-nk, tudna-tok, tudna-jok; 's ezeken kívül a tárgyi ragok, lesz : tud-na — v + k (tudnám), tudna — v + sz (l) = tudnád, tudna-ja, (tudnája, most csonkán tudná); tudna — v + nk (tudnók), tudna — v + tok (tudnátok), tudna — v (j) + ok (tudnájok).

Viszontag néha a' kopott ragot alkalmazza a' népnyelv, mi szerint hozzáképest az írói nyelv látszólag a' régiesb állást tartja. Ezt kell mondanunk az *i* ragról, melly *ja* helyett áll, p. o. *adi, láti*, stb. adja, látja stb. helyett, a' 113. lapon d). Vass úr Erdélyi szavait idézi a' Népdalok és mondák II. köt. 463 l. „Én ezt az *i* képzőt ezért tartom ősnak, mivel azon régi álláspontra viszen vissza, imikor még egység volt a' nyelvben, 's mind a' fen, mind az alhangu gék egyenlően rag oztattak. Külömben is az *i* hangzó, mint közép hang, egyiránt mehet mind kétféle hangzásu igéink után, 's az *ugati* ép olly törvényes, mint az *éri*, vagy más fenhangu igék; 's hogy a' mai *ja* végzet igen könnyen fejlődhetett ki az *i* hangból, elhisszük, gondolóra vévén az *i* hang természetét, mellyből *j* hang

o, u hangokkal együtt igen sokszor fejlődik ki, p. o. *ig*, jog, *írgolat* *jorgolat*, *ihász juhász*, *ihar juhar*. Illy uton lett a' *ja* is az *i*-ből : *ugati ugatja*, *adi adja*. — Két különböző jelenséget zavar össze Erdélyi úr, azt, melly a' hangok változását a' szó testén vagy szótörzsön, 's azt, melly a' hangok változását a' ragokban illeti; pedig a' két jelenség néha ellenkező irányban mutatkozik. A' szó testén mutatkozó hangváltozásra nézve világosan hirdetik a' nyelvek történetei, *hogy gyengébb hangbul erősebb hangra való fejlődés az áltaji nyelvekben nincsen*, hanem megfordítva, csak gyengülés fordul elő; tehát *ig*, *írg*, *ih* nem fejlődhetnek *jog*, *jorg*, *juhra*, hanem megfordítva ezek amazokra gyengültek. Az élő nyelv azomban megtartja néha a' teljesebb alakot, melly régiebb, a' gyengébb mellett is, p. o. a' *juh* szokottabb az *ih*-nál, a' *lyuk* a' *lik*-nál, a' *tyúk* a' *tik*-nál stb. jóllehet az elsőbbek régiessebbek. Hangerősbulést (gunát) a' szó-gyökön az árja nyelvek mutatnak, melyek épen erre nézve különböznek az áltaji nyelvektől.

Más törvény alá esnek a' ragok. Ezekre nézve az áltaji nyelvek azon általános jelensége uralkodik, miszerint a' szótörzs szólójához alkalmazkodnak, 's mondjuk : *annak* és *ennek*. Ezekről nem lehet mondani, hogy erősbulnek, vagy gyengülnek, mert a' törzshöz alkalmazkodnak, jóllehet kopva kopnak. A' például felhozott *i*-ből nem fejlett ki a' *ja*, hanem mindketten lettek *ő*, *vő* személyi és tárgyi ragbul. Azért is a' ragozás első korában bizonyosan volt *ad-vő* (*ad-ja*), melly föltevést igazolják az *özö*, *emlőjö*, *tüzö* (l. 104. lapon 5), a' *bábo*, stb. (lásd 118. lapon), e' helyett : *öze*, *emlője*, *tüze*, *bába*; 's a' igékből a' *tettő*-féle *tettvő* helyett. A' nyelv mostani állapotjában a' *vő* rag felhangu szóknál *i*, alhanguaknál *ja* képében tűnik föl, tehát : *kér-i*, *ad-ja*. Hogy a' göcseji nyelv *ad-i*-t mond, azt az ottani szokott rag-kopásbul lehet megfejtetni. A' népnyelv elveti az utóhangu *a*-t, 's meghagyja csak a' *j*-t, melylyet azután vocalisal. Így teszen, mint Vass úr tanítja, az *él* raggal is (*kértél*), mellynek l-jét elhagyván az *é*-t *i*-re változtatja, 's mond : *kérti kértél* helyett. De valamint nem mondjuk, hogy ezen *i*-ből fejlődik ki *él* : úgy nem is mondhatjuk, hogy amaz *i*-ből lesz *je*. — Vass úr tévedése még tovább megyen, midőn a' 114. lapon a' magáébúl mondja, hogy a' *látja* stb. *lát-i*-bul csak úgy eredhetett, mint a' hibás : *innya*, *irnya*, a' helyes *inni*, *irni* helyett. — Ha egybe akarjuk vetni ezeket, úgy kell azt tenni, hogy

a' lát-nak megfelel *inni*,

a' láti vagy látja-nak megfelel *innia*,

's nem tévedhetünk; mert a' lát személyi (tárgyi) rag nélkül áll, mint *inni*, de *láti* vagy *látja* bir ilyen raggal, mint *innia*.

Nem nyelvjárási különösségek, hanem közönséges tünemények a' göcseji és ormánysági szokás, melly *belé*, *bémegegyen*, *kél*, *nyér* stb. ejt, lásd a' 75. lapot; így az *ember* szót nem lehetne arra hozni fel példának, hogy Dunán túl a' nép-nyelv fölcseréli *m*-mel az *n*-et, l. a' 82. lapon 12), mert sehol sem mondják: *enber*; vagy hogy ott *n* előtt az *sz* is *n*-re változik, a' 86. lapon k), p. o. *alunnék*, *alusznék* helyett, mert így sehol sem ejtik; vagy hogy (a' 97. lapon Jegyzet) hibát követne el, ha *beszél*, *remél* szókat két *l*-el ejti, így: *beszéll*, *reméll*, mert ez a' helyes, 's az Akademia hibásan használja; azonkép a' *fiacska*, *gyermecske*, *menyecske-félék* (a' 107. l. 17) sem népnyelvi eltérések, hanem országos divatuk; 's ha, mint u. o. mondja Vass úr, a' dunántúli nép *födélen*, *poháron*, *tüzön* ejt, helyesen teszi, másutt is „téli nyáron“ így ejtik, talán a' *hét* szóval tesznek néhol kivételt, midőn helytelenül mondják: *mult heten*, mint *heti vásár*, *hetfő*, héten, héti vásár, hétfő helyett; — az sem igaz, hogy a' nyelvtan igényli: „öcsém-hugommal“, 's hogy azért hibáznék a' népnyelv, ha így mond: öcsémmel hugommal, mint Vass úr állítja a' 109. lapon, másutt is mondják —; *nálamnál*, *náladnál*, *nálánál* stb. nemcsak Dunán túl él (111. lapon d), stb.

Szófejtegetésben és taglalásban nem találja mindig el az igazat szerző úr, mert p. o. *almának* bizony nem áll ezekből: *alma* + *ö* + *nek*, sem *porhanyó*, *savanyu* stb. nem ezekből: *porh*, *sav* + *anya* + *ö*: — így a' *bajsz*, *bajusz* szót, melly törökben *bijik*, nem fogjuk *bájt adónak* magyarázni, vagy a' *fojt*, *fujt* szót így taglalni: *fu* + *it*, hanem így *ful-t*, melly azután *fujt*, *fojt-tá* lett; annál kevésbbé fogunk arra gondolni, hogy mivel *piacz* így is hangzik *piarcz*, tehát ez nem az olasz piazza-bul lett, hanem *ipar-cz*-bul; — 's hogy a' *szolga* nem a' szláv *sluha*, hanem tiszta magyar *szó-ga*, azaz *szó(ra hall)ga* stb. stb.

Többet is lehetne még felhozni, de nem szükséges annak megmutatására, hogy szerző úr ezen munkája nem 1859-ben, hanem 1847-ben készült. Mind a' mellett a' kifogások által egy csöppet sem vesz az, mennyiben a' Dunán túli nép-nyelvet tárgyalja.

HUNFALVY PÁL.

Könyvismertetés.

Cicero de Oratore. Für den Schulgebrauch erklärt von Dr. Karl Wilhelm Piderit, Director des Gymnasiums zu Hanau. Leipzig, Teubner. 1859. Három füzetben 12 uj garasával; együtt az egész 1 tallér 6 uj garas.

A^o M. Nyelv. II. 226 stb. lapjain Lichner Pál ajánlotta Teubnernek *magyarázatos* kiadásait, a' melyeket „elismert jelességű és gazdag tapasztalású szakértő férfiak szerkesztenek. Hazánk jó akaratban dús, de pénzben és könyvekben szegény tanárainak alkalmasabb kézi könyveket nem igen tudnék ajánlani. „A' Weidmann-féléknek méltó vetélytársai, tanulóknak (tehát tanítóinknak is) talán még hasznosabbak amazoknál; mert a' tudományi haladásnak mértékét szintügy megütik, és tanodaszerű, talpra esett jegyzeteket, dologmagyarázatot stb. nagyobbára többet tartalmaznak.“ Így Lichner úr.

Ezen gyűjteményben 1859. tavasz előhaváig következők jelentek volt meg :

Aeschylus Agamemnonja, Enger Roberttul.

Caesaris Commentarii de bello gallico, Doberenztul; térkép-pel Langetül, 2. kiad. Hivatkozik ezen kiadásra Imre Sándor is M. Nyelv. II. 471.

Ciceronis de officiis libri tres. Grubertul.

Ciceronis Cato Major. Lahmeyertul.

Cicero de oratore, melyet a' czímben hoztunk fel.

Cornelius Nepos. Siebelistül. 2. kiad.

Homeros Odysseája Ameistul.

Horatius odái és epodái Naucktul.

U. e. satiráji és levelei. Krübertül.

Ovidius Metamorphosesei. Siebelistül. 2. kiad.

Phaedrus fabulái. Siebelistül.

Platon kiválogatott munkái. A' Védelem Crontul; Gorgias Deuschletül.

Sophokles. Wolf Gusztávtul. I. rész. Ajax.

Theokritos idyll. Fritzschetül.

Thukydides, két kötetben, Böhmétül.

Xenophon Anabasisa, két kötetben Vollbrechtül; térképe Langetul.

U. e. Kyropaediája Breitenbachtul.

Előre jelentve voltak, mint készülő félben levők :

Aeschylus perzsái Teuffeltül.

Cicero Laeliusa, paradoxái, disputationes Tusculanae-ji Heinétül.

Demosthenes válogatott beszédei, Rehdantztul.

Euripides válogatott munkái Naucktul.

Homerus Iliásza, ugyan csak Ameistül.

Isocrates válogatott beszédei. Schneidertül.

Justinus. Lothholtul.

Platon fentemlített válogatott munkái. III. kötete. Crontul.

Plutarchus válogatott biographiái, Sieferttül.

Sallustius. Dietschtül.

Sophokles II. része. Wolf tul.

Tacitus Agricolája. Junghanstul.

Virgilius Aeneise. Naucktul.

Lássuk most, mit ad a' Cicero de Oratore való kiadás. Az előszóban elmondja a' kiadó, hogy a' német gymnasiumok felső osztályaiban olvastatni szokott cicerói munkák közt ezen *de Oratore* méltán első helyre teendő. Ajánlja ezt a' disputationes Tusculanae, a' de officiis, de natura deorum, de divinatione való könyvei felett nemcsak az előadás tökéletessége (a' kitünő művészi elrendezés, a' nyelv példaszerű tisztasága, világossága és szépsége), hanem szinte még inkább a' tartalom, a' mely az előrehaladt tanítványoknak igen is való. Rhetorikára, stilistikára, archaeológiára és irodalmi történetre nézve az egész latin irodalomban nincsen könyv, mely úgy megfelelne a' gymnasiumi céloknak, mint ez. Ha mégis kevesebbé használták eddig a' gymnasiumban, annak egy alkalmas kiadás híja az oka. Erről tenni akar Piderit.

A' bevezetésben (I—LVI l.) fejtegeti Ciceronak irodalmi törekvését, mely által az sokkal fentebb állásra jutott, mintsem országlati fáradozásai által, 's az emberiség mivelődésének történeteiben kitünő helyet foglalt el. Mert hogy a' latin szellem a' görögöt magába vette, 's ezt nemzeties korlátoltságából a' világot átkaroló közeggé tehetette, az leginkább Cicero érdeme, a' mely egyik munkájában sem tükröződik annyira, mint ebben *de oratore*. A' bevezetés előadja, millyen készültek után lépett Cicero fel a' nyilvános életben; mennyire mivelgette magát a' zajos gyűlések munkái közepett is; 's mikor mi czélbul irta meg ezen munkát. A' szónokság, a' római fogalom szerint, az egész politikai, törvénytudományi, sőt társodalmi kört tölti vala bé; előtte tehát semmi művészet, semmi tudomány nem maradhatott ismételten. Cicero ifjú korában leginkább Hermagorasz könyve szerint készült volt, ki Iszokratesz és Arisztotelesz szónoki tanait egybe foglalván az iskola számára hasznos útmutatást készített vala. Most Cicero a' szónokság mind elméleti mind kivált gyakorlati készütségének legmagasb fokán állva, nem iskolai könyvet, hanem tapasztalt vezért akar teremteni, az ötet megelőzőtt leghiresebb szónokokat *Licinius Crassust*, *Marcus Antoniust*, *Sulpicius Rufust*, *Aurelius Cottat*, *Mutius Scaevolát*, *Lutatus Catulust* és *C. Julius Caesar Strabot* beszéllgettetvén, kiknek jellemzéseit a' történeti tudnivalókkal együtt adja elő a' kiadó.

A' bevezetés másik részében bevezeti az olvasót Hermagorasz szónoki rendszerébe, mi által képessé válik a' könyv tökéletes megértésére.

A' szöveg alatt kísérő jegyzetek vannak mind nyelvi- mind dologi felvilágosításokkal. Hogy azomban mintegy tulságig ne áradjanak el a' jegyzetek, a' kiadó igen helyesen magyarázó tárgymutatóba utasított mindent, mi a' jegyzeteket túlterhelte volna, p. o. a' *centumvirales causae* rul való kitérés a' 318—320. l. stb.

Ezen magyarázó tárgymutató két hasábos sűrű nyomtatásban 62 lapot teszen. Megemlítünk némelly cikket: *Academia*, *addictus*, *Aeliana studia*, *applicatio*, *jus applicationis*, *auctoritates praescriptae*, *auspicia*, *clausulae*, *coemptio*, *epulones*, *exceptio*, *formulae testamentorum*, *formula judicii*, *juris consultus*, *lege agere*, *loci communes*, *lumina*, *mnemonica*, *mysteria*, *pater patratus*, *pignoris capio*, *törvényközési esetek*, 's az azokra szükséges jogok és törvények, a'

mellyeket Crassus felhoz, *rhythmus*, stb. Hogy a' tulajdonnevek sora nem csekély, azt a' munka tartalmából sejtethjük.

Azomban én beérem ezen külső ismértetéssel, melly legfőlebb a' könyv megszerzésére ösztönözze gymnasiumaink ifjabb tanárait, kiknek jó kalaúz igen kívánatos. Ismértessék meg mások a' kiadó érdemeit a' szöveg magyarázatában, mi a' remek könyvek tanulására nézve legnyomosabb.

H. P.

II.

Finn Nyelvtan.

Finn Nyelvtan. Irta *Fábián István*. A' magyar akademia kiadása. Pesten, 1859. I—VI, 's 1—292 l. Ára 2 új for.

Az előszóból írjuk ki ezeket: „A' magyar nyelvészet jelen álláspontján, mellyen a' finn — magyar kérdés újból megvitattatik, támadhatott többekben az ohaj megismerkedni a' finnel, csak azért is, hogy ne legyen egészen ismeretlen a' tér, mellyen nyelvészeti vitatkozásaink folytattnak; másoknál a' nyíltan bevallott irányt: meghonosítani a' rokon — altaji — nyelvek tanulását, 's ez által készíteni elő a' m. nyelvtudományt, teszi kívánatossá, sőt szükségessé az ezek megösmérhetéséhez kellő eszközök előállítását.

Hanem a' rokon nyelvek megösmérésére vezető eszközök nem olly számosak, 's könnyen megszerezhetők, mint a' német, francia, olasz stb. nyelvekéi; közzülök a' szuómihoz is, melly irodalommal bír, nehezen férhetni.

Erre nézve én, ki az 1853-ban megjelent „A' szóelemzés és szóértelmezés alapelvei“ című művemben nyilvánított nézetem és szónyomozási elveim egyoldalúsága felől Hunfalvy Pál tisztelt barátom útba igazítása nyomán meggyőződtem, miután ennek biztatására a' szuómit tanulmányozni kezdtem, 's a' főbb nehézségeken, mellyekkel annak tanulása jár, némileg keresztül törtem, elhatároztam, megírni úgy a' mint tőlem telik, a' szuómi nyelv rendszerét, hogy az érezhetővé vált hiány némileg pótolva legyen.

„Erős meggyőződésemet fejezem ki, hogy folyvást tapasztalható egyoldalúságainkon tülemelkedve, elvégre, 's talán hamarabb mint sem gondolnók, mi is eljutunk nyelvészkedésünkben oda, hova az ezen ösvényen is előttünk haladt szerencsésb német szom-

szédaink jutottak, t. i. a' buvárkodás azon módjához, melly nem önleges, hanem tapasztalati valót, tárgylagos igazságot keres a' nyelvekben; 's mint ők, úgy mi is csak akkor, ha az idomi rokon-ságot kimutattuk, az altaji nyelvekben találtató rokon szókat összszeböngésztük, foghatunk majd sikerrel a' gyökhányás (szócsaladosítás) munkájához, a' szók elemezéséhez. Azt előbb erőltetni, nem ígér biztos sikert a' legelősb elmének sem.

„Tehát munkásokat képezni a' nagyszerű buvárkodásokhoz, ezek számára előállítani eszközöket — ennek meggondolása indított főleg e' fáradságos munka írására.“

Szerző úr bevezetésében előadja a' nyelvészet czélját és törekvéseit; a' nyelvfajok körülvonalozását jellegeik szerink; — az uralaltaji nyelvek egymáshoz viszonyát; — lehet-e' a' finn nyelvet típusnyelvnek állítani? — a' finn nyelvjárásokat; — a' finn nyelvtan felosztását és elrendezését, melly áll:

Első rész. Betűtan. Ennek §§-ai: az írásjegyek vagy betűk alakja, száma, kiejtése, felosztása. A' szótagok, írási jegyek; a' szótagok mennyisége, hangsúlya, rhythmusa (hangidoma); széphangzat, melly alatt a' finn nyelvben annyira nevezetes hangváltozások tárgyaltnak a' 34—49. lapig.

Második rész. Szótan. Ennek §§-ai: nyelvanyag 's ennek osztályozása; nyelvvidom, 's a' szóknak jelzők szerinti osztályozása.

Első szakasz. A' szóképzés. *Második szakasz.* A' szóviszonyítás, melly alatt előfordul természetösen: a' névszóragozás, hasonlítás, számnév, névmás a' 70—113. lapig; — ige szóragozás a' 113—200. lapig. *Harmadik szakasz.* Viszonyszók.

Harmadik rész. Mondattan, ezen felosztás szerint, I. szigorú mondat, II. toldott mondat, II. összetett mondat, 211.—284. lapig. Befelezi a' munkát rövid *Toldalék a' finn vers-szörzésről.*

Lehet-e reménylenünk, hogy egyetlen egy magyar nyelv-tanár könyvei sem lesznek ezen finn nyelvtan hijával? Legalább óhajtunk kell, miután a' tudomány sorosan követeli.

H. P.

III.

Egy vogul monda.

Az akademiában székét elfoglalva olvasta 1859 martius 31. *Hunfalvy Pál* rend. tag. Az 1859-ki *Magyar Akadémiai Értesítő* IV. számában. 285—396. l.

Kísérlet ez, mint lehet avagy kell Reguly hagyományát a' tudománynak az által tartani meg, hogy érthetővé teszem. Mert Reguly a' számos vogul és osztják mondákat, a' mellyeket nagy szerencsénkre összegyűjtött volt, elbeszéltetvén azokat magának a' vele találkozó vogulok és osztjások által, nem fordította nyelvünkre, csak szójegyzeteket hagyott maga után, mellyeket bizonyos kategoriák szerint rendezget vala. Szerencse, hogy Reguly még 1844—1845-ben gyűjté azon mondákat, mert azolta szinte elfogytak már, keresztyén hitre térvén a' nép, mi által vogulnak lenni megszűnik, 's szóhagyományaival együtt (a' mellyeket azután bűn tudnia) nyelvét is elveszti. Mint jutottam én ahhoz, hogy értelmező lehessek, a' M. Nyelv. IV. 142. lapján mondtam el.

Ezen kísérlethez adom A) a' névszó-ragozást a' személyi és viszonyi ragokkal; a' viszonzások megszokottabjait, legalább a' közlött mondában; a' számneveket; névmásokat; B) az igeragozást, mellyben a' tárgyi igeragozás nagy nyomosságu a' magyar nyelvre nézve; C) a' szóképzést, D) a' szófűzést. Toldalékban közölhettem már valamit a' finn *Ahlqvist* *) tudósításából, ki az 1858-ki nyárhó óta forog vala a' vogulok közt.

*) Azolta jelent meg: *Muistelmia matkoilta Venäjällä*. Kirjoittanut *Aug. Ahlqvist*. Helsingissä, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa, 1859. (Emléközések Oroszországban tett utazásairul. Írta Ahlqvist Ágoston. Helsingforsben, a' szuómi irodalmi társaság könyvnyomdájában, 1859.) Ahlqvist 1854-ben Viborg kerületben, 1855-ben Oloneczben (Aunus); 1856—1857. keleti Oroszországban, jelesen a' csuvaszok, cseremiszek, mordvinok közt; 1858. Sziberiában utazgatott. Elindulván Kazánbul Permen és Jekaterinenburgon által Tobolszkba ment, utjában a' votjákokat és baskirokat érvén; Tobolszkból a' Tavda folyamon Pelimbe (a' vogulok földjén); Pelim városából a' Pelim folyamon fölfelé, 's a' vogulok közt Berezojba, leírván a' vogulok falujit, vadászatát, halászatát, ruházatát, erkölceit, külső módjukat. Berozojbul

A' munka fő része a' *monda*, melyet eredetiben és fordításban közlök; 's utána a' mondában előforduló szók jegyzékét adom, szóhasznításokkal is világosítva. A' monda pedig nemcsak nyelvi oldalánál, de tárgyánál fogva is megérdemli a' tudománynak figyelmét, mert a' föld és az azon élő emberek és állatok teremtesét adja elő.

IV.

A' *mássalhangzókról általán*. Előadta az akademiában Czuczor Gergely rt. Az 1859-ki Értesítő VIII. számában. (559—800 l.).

Ezen bő tartalmu munkát sem fogja mellőzni a' magyar nyelv-tanár. Szerző a' mássalhangzók osztályaival és jellemzésével kezdi meg, miből a' szó-elemzés kulcsait kitalálja. Ez által nyer alkalmat a' *szóelemzésről* nyilatkozni, hol a' nyelvtudás és nyelvészködés fokait leírja. „Ha valaki egyebet nem tenne, mint csak valamely tájbeszédnek minden sajátosságait összevegyítené, 's rendszerbe szedné, hasznos szolgálatot tenne a' nyelvtudománynak; de úgy véljük még többet, a' ki minden tájszólást, és így az egész nyelvet, úgy mint van, megismertetné; még többet, a' ki a' legrégibb időkről fenmaradt adatok nyomán a' nyelvnek fokozatos fejlődését vagy hanyatlását is kimutatná; legtöbbit pedig, a' ki, ha véges emberi erőnk megengedné, azt a' világ minden nyelvével összehasonlítani bírná.” — Czuczor úr ezen kimondásából világosan kitetszik nyelvészködésének hiánya, melly azomban az összehordott adatok hitelességét nem bantja, ha érheti is értelmezésöket. Ő a' magyar nyelvet szembe teszi a' világ valamennyi nyelvének; a' magyarhoz, szerinte, az amerikai nyelvek olly közel és távol állanak, mint a' latin, mint a' finn, mint a' sinai. A' magyar nyelvésznek nincsenek közelebb és távolabb tenni valóji, mint van például a' németnek, ki Czuczor tanácsát követve a' német tájbeszédeket, 's a' német nyelvnek a' legrégibb időkről fenmaradt adatait mind lehetőleg buvárolja, de ki azután félretéve Czuczor tanácsát, nem

Obdorszkba ment, 's visszatérvén Berezovba délfelé az osztjákokat látogatta Tobolszkig; honnan Verhoturán, Szolikamszkon keresztül Permiába, 's onnan Moszkvába tért vissza. — Megfoghatatlan dolog előttem, hogy Reguly elmulasztotta utazásának elbeszélést, mit mások félholtan is megtettek volna.

a' világ valamennyi nyelvébe kacsingat, hanem második elmulasztatlan köteletségének a' német nyelvhez fajrokonság által kapcsolódó nyelvek tanulását tekinti. Czuczor úr szerint, a' magyar nyelvvel másként áll a' dolog, mint a' világ többi nyelveivel. Ezek mindenike bír tájbeszédekkel, nyelvjárásokkal, bír történeti fejlődéssel, — ez az egyediségének leírásához tartozik — ; azután bír rokon nyelvekkel, melyek közt ő is mint fejlett egyed foglal helyet, 's melyekkel együtt nyelvfajt teszen — ez a' nyelv egyediségének okszerű és tudományos fejtogetéséhez tartozik — ; végre egész faja, nem egyede szerint, áll szembe a' világnak — megint nem egyes nyelveivel, hanem — nyelvfajaival. Nincsen ember, ki valamelyik nyelvnek eme' három viszonyát, úgymint *saját magához* (tájbeszéd, tájzólások (nyelvstatistica) — és a' legrégibb időktől fogva meglevő adatok fejtegetése — nyelvhistoria), *fajbeli rokonaihoz*, 's a' *többi nyelvfajokhoz* fel bírná karolni; munkafelosztás képeződik tehát mindenütt. Az egyes vizsgálók munkarészőket azon világos tudattal üzik, hogy az egészhez ilyen vagy olyan viszonyban állanak, 's azért kiegészítik egymást. Ezen az úton lett másutt a' nyelvtudomány : ha valami a' világon kívül eső csuda nem vagyunk, nálunk is csak azon úton lehetne igazán nyelvtudomány. Hát ha ilyen csuda vagyunk? E' kérdésre méltó lesz felelni. De hogyan? Czuczor úr ezen munkájának lehető beható tanulásával, miről később fogunk számot adni.

HUNFALVY PÁL.

Nyílt Levél,

(a' „M. Nyelvészet“ tisztelt szerkesztőjéhez intézve).

A' „M. Nyelvészet“ 1859-ik évi folyamának VI-dik, vagy is utolsó füzetét vevén, midőn a' címlapon, vagy is az előfizetési fel-szólításban olvastam „A' M. Nyelvészet 1860-ki v. ötödik évfo-lyama is hat füzetben fog megjelenni; azomban az ívek száma 30-rul 35-re fog nevedkedni; mi egyfelül a' szaporodó anyag, más-felül 's kiváltkép az olvasók nagyobbodó részvéte által lett kivá-natossá“ igen megörültem, hogy az általunk vitatott finnismus ügye, daczára a' finnrokonoknál is tudva levő m. nemzeti büszkeségnek (Castrén értéközéseiben olvastam valahol, hogy ennek híre a' po-lus lakóihoz szinte elhatott) 's ellenszenvnek meglehetősen áll, jobban, mint egy hamarjában remélni mertem volna; vagy is inkább nem épen a' finnismus, hanem tudományunk haladtán örül-tem meg mód nélkül, az az : hogy a' kovász, melyet ön, igen tisztelt barátom! a' lisztbe tett, savanyítani kezd; 's az elvetett kis mustár mag vidáman növekedik.

A' „M. Nyelvészet“ említettem füzetének tartalma is olyan, hogy az tudományunk belterjes előhaladásáról is tanuságot tehet. . . . Abban az én kíváncsiságomat a' „szófejtőgetések“ ingerelték leginkább, annyira, hogy azt olvastam el legelőször.

A' jeles czikket átolvasván a' szófejtőgetés elve fölött kezd-tem gondolkodni, mellynek alkalmazását ugyanazon füzetben Bu-denz úr is, „a' j-elejü török szók magyar szókhoz való viszonyítá-sáról“ értekezvén, szóba hozta (a' 427. lapon), 's azt mondja, hogy a' hasonlításban a' kül-alakbeli megegyezést egy magára biztos kriterionnak nem vehetni; hanem, hogy az alakbeli megegyezés-nek együtt kell járni az értelembelivel.

Ez elvnek alkalmazása minden esetre igen nehéz, mert akár a' szók hangbeli megegyezéséből, akár egy alapul gondolt nézletből induljon ki a' nyelvbúvár a' szók magyarázatára, egyaránt bajos a' dolga, 's könnyen eltévedhet a' szók és eszmék tömkelegében.

Talán sehol sem jár annyi bolygó tűz (feu volant), mint a' nyelvészet homályos térein, 's a' ki e' térre lép, birjon bár a' legélesebb szemmel, a' fény által, melly előtte majd innen, majd onnan (értem a' szók kül- és belalakjait) megvillan, igen könnyen rászédethetik, bolygó tűz után kap, 's a' való helyett árnyékot ölel. Tehát mi óv meg e' rászédetés veszélyétől? a' szóhasonlítás elvének alkalmazásában ki jelöli meg nekem a' határt, mellyen túl egy toppot sem szabad lépni? hogy világosabban szóljak, ki jelöli ki nekem a' tisztelt barátom által fejtegetett (M. Nyelvészet IV. 445. l.) hől-gy, hol-d, hó, hú-gy (csillag), haj-nal, hol-val stb meg a' fő, finn : pää, vogul : ponk, török : beg stb. szók családjában a' határt, mellyen túl nem szabad lépni? 's ki mondja meg, ha nem kell-e vala tisztelt barátomnak amazoknál megállapodnia a' hangilag rokonnak látszó hal = piscis és hal = moritur (448. l.), emezeknél pedig a' fog = dens és fog = capit szókon innen? mert, nekem legalább úgy látszik, hogy egyfelül a' hal piscis és hal moritur, meg a' hol-d, hől-gy, hó stb., másfelül a' fog = dens és fog capit, meg a' fej, beg, ponk stb. szók közt, a' pusztá hangbelin kívül, semmi viszony sem létezik, és sem a' hal piscis, hal moritur-ban a' *fehérség*, *halványság* (erbleichen), sem a' fog dens és fog capit-ban a' *kiállónak*, *kitetszőnek* alapnézlete nincsen; 's én hajlandóbb volnék a' hal piscis és hal moritur helyett amazokhoz sorolni a' gyol-cs linum *album*-ot; a' fej, beg, ponk, jakut : basz-hoz pedig a' fog = dens és fog capit helyett a' m. : buk, fang, és bus szókat, ezek nyelvünkben mindnyájan annyit jelentvén, mint a' fej, tör : beg, vogul : ponk, jakut : basz, azaz : fejet, 's az első él a' buk-fenczben (buk-fencz = burzelbaum, fejjel való ugrás), a' másik a' *furfang-os-ban* *) mi furt fejűt agyafurtat tesz; a' harmadik végre ereszti a' busa szót, melly szinte nagy fejűt jelent.

*) Furfangos inkább *furt-fang-e*? mi az *agya-furt* hason tekintetével ellentözik, vagy a' *fur-csa* lappang benne, úgy hogy a' szó-szerkezet *jelzöbül* és *névbül* állana? H. P.

Visszas dolognak tartanám én, ha a' nyelv-alkotók, a' halál elnevezésében a' halványság, fehérség alapnézletéből indultak volna ki; mert, miután a' szók a' nézlet után lettek, semmi illy tulajdonság a' halál mivoltában fel nem tűnik, 's halavány (fehér) csak azután lesz az ember arcza, teste, (a' szerecsen é ekkor sem *), mikor már meghalt; aztán nem is egyedül az ember hal meg, melylyen kívül pedig e' tulajdonság a' halál bekövetkezte után sem szemlélhető.

Ha egy alapul gondolt nézlethől indul ki az ember a' hal moritur, halál mors szók fejtegetésére, első tekintetre annak mivoltában kiváló tulajdonságnak a' leh-és-t, leh-el-és-t (lih-eg leh-eg, lat. hal-o, hal-itus) vagy az el-*alv*-ás-t lehetne gondolnia, miszerint a' halál annyi volna, mint *ἐκπνευσίς* *expiratio* (ezt leli Grimm a' ném. Tod szóban. Gesch. d. d. Spr., melyet Hoefer Beitr. zur Etym. a' lat. tundere szanszkr. tudami-val állított össze), vagy el-*altat*ó, 's halni am : *expirare*, vagy obdormire; de a' halál elnevezései nyelveinkben, ezek közül egyiket sem engedik elfogadni; ugyan is

A' halál a' szuómiban kuolo, kuolema, a' szürjänben : kulum, votyákb. kulo, jakutb. ölü, der Tod, Elend; 's halok morior a' szuómiban kuolen, cseremiszb. kolema, szürjänb. kula, vogulban kalém, kolém, mordvinb. kulan, osztjákb. khodem, 's a' jakutban ölobün, am. sterben stb. Miből kitetszik, hogy a' hal, kal, kol (kuol) meg öl gyökerek között külalakbeli egyezésen kívül értelembeli is létezik.

Tekintve továbbá, hogy a' jakut öl (honnét : ölröbün = tödten, ölrösz, ölröszöbün = sich herum schlagen, kämpfen, ölröszü = Schlägerei, Kampf, ölröszügän = Raufbold, l. Böhrling über die Spr. d. Jakuten. Lex. 28. l.) török : öldürmek, 's a' magy. öl = occidit, szuómi kuol-ettaa occidere, necare nyilván egyek, a' gyök szereplése 's használatából a' nyelvben sejteni lehet, hogy a' felsorolt öl, hal, kal, kol, kul gyökerekben az ütés, vágás (notio tundendi, caedendi, quatiendi) alapnézlete rejlik.

*) Nem mintha ragaszkodnám nézetemhöz (hisz általában a' szók eredete kitudásának nehézségét akartam kitüntetni), de a' mi népeink csakugyan nem a' néger színe után nevezhették el a' halált, hanem a' magoké után, 's nálok vér = szép, egészség is, tehát vér-etlen lehet halál. H. P.

E' sejtetem bizonyossággá válik az által, hogy az öl (öl-döz, öldös) occidit mellé sorakoznak az ül (ül-döz *persequitur*) és lö gyökereink 's igéink is, melly utóbbi a' szuómiban : lyödä, nyilván am. *percutere*, *icere*, *ferire*, nyelvünk körén belül pedig az ülnek e' származéka : ülő v. üllő (ül-öl-ő?) nyilván am. a' latin *incus* a' *quatiendo dicta**).

Tovább nyomozván nyelveink terén e' meglelt alapnézletet, azt hiszem, nem tévedek, állítván, hogy én a' hang- és értelembeli viszony azonosságát látom következő gyökerekben :

kal	hal	czel	til	öl, ül	lő
kol		súly			
kul		súj			
köl					
kül					

Ne méltóztassék merészségnek mondani, hogy én e' gyökeket külalakra nézve is egyeztetetőknek állítom. Száz példával kész vagyok bebizonyítani, hogy a' *k*, *h* torokhangok, 's a' *t* és sziszegők a' magyar nyelv terén is egymással váltakoznak, miszerint nem csupán a' *καίσαρ* kaiser-ből lett caesar, császár, hanem illy түмэньnyel a' m. nyelv terén is gyakran találkozhatni. Csak az egy *kög* circus, circulus, (héber : *chug circulum describere*, *cincinnati*, és *chug orbis*, *sphaera*) szó családjaít említem. A' *kög*-hez sorakoznak : kágy-illő Schraubenmutter, cochlea a' *vertendo*, in orbem eundo dicta; kigy-ó (finn : *kyy* és *keiho*, votják : *kőj*, lapp: *guovdde*) megfordítva : gyík v. gyék *lacerta* a' *volutando*, *volvendo*, in orbem se *plectendo dicta*. Ki tagadhatja, hogy ezekhez csatlakoznak a' csik, csig, és tek, tök gyökerek? mellyeknek több származékai élnek a' m. nyelvben, minők : csik 1) *lampetra* a' *volvendo dicta*; 2) csik *vertebra* a' *vertendo dicta* : far-csik, csiga, csigolya, csik-oltó v. csikoltyu; csik-ar, tek-er, torquet, vertit, versat; tök, finn : *tukko*, *convolutum quid*, *cucurbita* a' *volvendo* v. forma *rotunda dicta* stb.

Illy példán 's alapon hiszem én külalakra nézve egyeztetetőknek, egy bokorba, családba összeköthetőknek a' kal, hal, czel;

*) Ezt nem látszik támogatni a' finn *alaisin*, eszt *alas*, *alasi*, a' vogul *angel* = *incus*; a' török *ürsz*, *örsz* pedig nem tudom viszonylik-e az *ur*-mak = *ver-ni-höz*. H. P.

til, öl stb. gyökereket; 's ennél is könnyebbnek tartom kimutathatni a' köztük létező belső vagy értelmi viszonyt, t. i. az említettem *ütés, vágás* alapnézletét. Lássuk.

1) A' kal gyökből van nyelvünkben a' kall (kal-ol) ige, mellynek jelentése: tundit, különösen *pannum laneum tundit, contundit, calcat*, aztán *condensat, emollit* (Kresznerics); innét: kalló (kaloló) = *tundens* a) am: csapó, tapó, tapodó, taposó = *fullo* b) hely, eszköz, mellyel a' kallás (tusio) történik = *fullonia*.

2) A' köl, kül-bül van a) kölü, külü olly eszköz, mellyben valamit p. kölest törnek = *pistrillum a tundendo dictum* (Kressnerics) b) kölü, kerek kölü, mellyet Kresznerics a' kül = *extra-ból* így értelmez: *radius rotae . . . quippe ex centro foras vergit (!)* saj. segmen, *radius rotae a secundo, dolando, tundendo dictus*.

Ugyan e' gyökből van a' küll (kül-öl) divatlan ige, melly azonban e' származékában él: küllő (külölő) madár neve = *picus apiaster*, melly, mivel csőrével a' fa héját vagdalja, kopogatja, (tundit) *fa kopogatónak* is neveztetik, v. ö. jakut: tonszogoi = *specht* a' rad. tonszoui = *klopfen* (Böthlingk Lex. 133. l.); és a kül-e-köd-ni am: jakut: ölörszöbün = *sich herum schlagen, kämpfen, ütközni, verekedni*.

3) A' czel gyökből van a' czel-öke tájszó, melly Dunán túl ütü eszközt (prügel), dorongot teszen, 's egy a' szuómi: kul-ikka v. kur-ikka = *fustis teres longior, tudicula, clava, spec. tudes lignea lavandis linteis inserviens, klopfholz* szóval.

4) A' suly gyöktől van a' suly-ok = *tudes, tudicula*; 's a' suj-ból a' suj-t (suj-ít) *caedit, percutit* ige.

5) A' til gyökből lett a' til-ó vagy til-u, am: *vágó* jelesül: kendervágó, *malleus stuparius*, és nyaktiló am: nyakvágó.

6) Az öl gyök szereplését a' jakut nyelvben már említettem. Mit mond eziránt a' török: öldürmek és kul-adj? ¹⁾ Ön, tisztelt barátom, nálam jobban tudja. A' magyarban az öl-döz, üldöz *occidit* és *persequitur* igék értelmén kívül az eredetibb ütés, vágás jelentését (*notionem tundendi, quatiendi*) az ülő vagy üllő *incus*ban már szinte érintettem; de az ölyü és elyü (kes-elyü ²⁾) = *kese*

¹⁾ Bizony ezt nem tudom *kül-es-e*, a' *külesmek-tül*, mi birkozást, vívást jelent? H. P.

²⁾ Érdekes lehet tudni, hogy a' vogulban *käse* és *käsze* (*käsem, käszem*) sárga, és *äl-eng* ölni, miszerint *käse-älä* ugyanaz volna, mi *keselyü*. H. P.

ölyű, vagy is olyan ölyű, melly színére nézve *kese, kás-télyos*, azaz : rubellus vő : jakut : kusz-il vöröses), jakut : äliä falco milvus, és vultur (sperber) magyarázatánál a' tik-ölő kánya jut eszembe.

7) A' lö traicit, spec. globo plumbeo traicit, saj : ferit a' szuómi lyö-dä (a' szavolán nyelvjárásban : ly-ä) ferire, icere, caedere, percutere, verberare, lyönti, lyömä, lyömö ütés, ictus, verberatio (villain lyömö = verberatio lanae pectendae, tehát kal-lás) szóhoz sorakozik; 's hozzá csatlakoznak még szürjän : lyja, eszt : löömä és lua, vogul: li (honnét : lim = li-m = m. lö-m v. lövöm, és *nyalel luta* am : nyillal lövi, sagitta ferit.

Ezekből, hiszem világos, hogy a' hal-ál, finn : kuol-o, kuol-ema, votyák : kul-o, jakut : öl-ü v. öl am. tundens, caedens (qui caedit, occidit), hal-ni finn : kuol-la, jakut : ölö-bün pedig am : occidere, cadere, fallen.

Többire kedvem volna a' latin caedo és cado, ném. fallen és fällen igék közt létező viszonyra nézve a' hul (hull) al (alél) ej (ej-t cadere facit, fällen) és es (es-ik cadit, fallen) igék gyökeit is ide vonni, 's a' fenebb fejtegettem családdal határosaknak állítani, ha nem tartanék, hogy ön nyelvtudományának kincstárából előkapva a' török : düsmek, jakut : tüszäbin es-ni, tüszäräbin ej-teni, leereszteni, 's Isten tudja még mennyi mongol, tatár stb. szók seregét sebes futtomban vissza fog hőköltetni.

A' fog-dens szóban rejlő alpnézlet a' fog-capit igében, melly vele ugyanaz, 's ennek és ivadékainak szereplése által a' nyelvben, annyira meg van határozva, hogy abban a' *kiállónak, kitetszőnek* nézetét elfogadni, 's a' fej, bej, bonk, ponk, fok stb. szókkal összetartani épen nem lehet, mint tisztelt barátom a' „szófejtögetések“-ben (a' 441. és 443. l.) tette.

A' fog capit gyök az altaji nyelvek körén messze túl terjed, 's abból, a' mint szerepel mindenfelé a' nyelvekben, azt lehet bizvást következtetni, hogy a' fog-ban az apprehendendi, arripiendi alpnézlet rejlik ¹⁾. Lássuk :

¹⁾ Mi azomban szinte azonos nézlet a' *kiálló, kitetszővel*, a' mennyiben cz *apprehendi, arripi-t* azaz szenvedőseget jelentene. A' különbség csak a' cselekvőség és szenvedőség közt rejlik, mellyet a' gyökszó nem fejezhet ki. 'S ezt világosabban kelletett volna kifejeznem. H. P.

1) m. fog capit, apprehendit, szuómi : pyy-tää capto, osztják : vedem, ném. fangen (fah-en) visszás alakban : szuómi : haap-aan és kaappaan subito rapio, m. kap, lat. capio, ac-cip-io, szürjän : kuj-a stb. (m. hozzá *fog* lat. in-cip-it, ném. an-fang-en).

2) m. fog dens, szuómi : pii, lapp : pane, szürjän : pinj, mond. pen, osztj : penk, pank, vogul : ponk (fésü-barona-gereblye stb. fog-dens pectinis, occae, rastri, mint a' szuómi pii is szerepel);

3) m. fogó a) am : captor, capiens, szuómi : pyytäjä, lat. ceps, ném. Fänger (madár-fogó, au-ceps, Vogel-fäng-er); b) fogó am . ném. Fangwerkzeug, szuómi : pyydys és pihti (m. madár *fogó*, szuómi : linnun *pihti*, m. egér fogó, lat. mus-cip-ula);

3) m. fogó, szuómi : pihti, lat. for-ceps (fortiter capiens);

4) m. fog-ás, szuómi : pyytö, lapp : pivto, bivddo, bivdda, ném. Fang, lat. captio;

5) m. fogantyu v. fogatély, osztják : baj-eng (bajeng kedse — kés fogatélya);

6) m. *fog-oly* a) ki megfogatott, arreptus, *captivus*: b) Reb-huhn = szuómi : pyy attagen, v. tetrao bonasia;

7) m. fogas (a' fog dens gyökből a) am : dentatus = osztják : peng-eng, vogul : pong-ung, szuómi : piinen; b) határozott értelembe am : assula dentata, cui appenduntur utensilia (Kresznerics) c) fogas = osztják : peng-as = der *Zahnder* (hal);

8) Végre a' szuómi : haappaan = kaappaan subito et vi arripio ige mellé úgy sorakozik a' hampaha ¹⁾ = dens, Zahn, hampainen dentatus, mint a' fog capit, apprehendit ígéhez a' fog dens, fogas, fogu, dentatus.

Ezekből kitetszik, hogy a' fok (nem fog), = cap, lat. promontorium (hegy v. fejsze foka) sehol és soha sem érintkezik a' fog dens v. arripit gyökkel ²⁾; de igen is a' m. fő, fej, török : bej, beg, vogul : ponk, lat. caput, (ol. capo, κεφαλή stb.) kiállót, kitetszőt jelentő gyökekkel. Az sem áll, hogy a' fog valahol szeget (kiállót?) jelentene; 's Renwall a' szuómi pii szót clavulusnak is értelmezvén alig ha nem téved; különben a' *fog* = densnek e' szár-

¹⁾ Nagyon szeretném, ha döntőleg lehetne e' két finn szó : hampaha és haapata közti viszonyulást bebizonyítani. H. P.

²⁾ Még is hallani a' *lajtorja fogáru*l is beszélleni. H. P.

mazékát *fogas dentatus* mi is magyarázhatnók szegnek, midőn ez, minden esetre másod értelemben, kis polczot jelent, mellyben fog alakú szegek vannak, ad arripiendum, apprehendendum, sustentandum aliquid.

Hogy a' fog dens és fok (hegy v. fejsze fok) hangra nézve esetleg viszonyulnak, ez olly kevéssé sejteti velem a' bennök rejlő nézlet azonosságát, mint az ül = sedet, ülő = sedens és ül v. üll tundit, quatit, ülő v. üllő incus közt látható hangbeli egyezés nem sejteti az értelembeli rokonságot ¹⁾).

A' felsorolt szók közt találtató hangviszonyulásról rövidség okáért nem szólok semmit. Ki érti azt jobban, tisztelt barátomnál?

A' mit a' „Magyar Nyelvészet“ említett füzetében (458—470 l.) Lubóczi úr értekezését „A' m. képzők és ragok a' szanszkrit nyelvészeti rendszer világában“ ismertetőleg elmondani tetszett, szinte nagy érdekléssel birt reám nézve. Szerettem volna, 's ezt ke-restem az értekezésben, ha nézetét kifejezi arra nézve is, mit Lubóczi állít, hogy az igeképzők nyelvünkben kevés számmal vannak, 's az általa említett 8 kategóriánál is egyszerűsíthetők. (Új. M. Muzeum 1859-ik évi VIII. füzet).

Mit mondanak eziránt nyelveink? utána nézni, mind ekkor-iglan nem igen érkeztem, bár forró vágy égette ezért szomjas keblemet, de ki tehet róla, ha nem érkezem? . . . tehát önt kérem tisztelt barátom! mondja meg, mennyi hitelt érdemel ebben a' de-rék Lubóczi? ²⁾ Részemről én nem igen merném tagadni, ha állí-taná, hogy a' d, l, z igeképzők nyelvünkben mind visszavihetők a' t (it)-re, 's azok nem egyebek ennek változásainál. A' m. nyelv körén belül szerzett tapasztalataimnál fogva ezt mind lehetőnek tartom.

Először ugyan is azt tapasztalom, hogy a' t cselekvő igeképző it, at, et, ajt, ejt, ojt, öjt, olt, ölt, aszt, eszt alakokban jelen meg

¹⁾ Még kérdés, ha üllő igazán = *ülő*, 's nem *ülő* csak. Lásd a' 188. lap alatti jegyzetet. H. P.

²⁾ Nem fog-e nevetni a' világ, ha egymásnak megsúgjuk, hogy az igeképzőkről ekkorig nem tettünk beható tanulást? Én legalább szinte félek e' tárgytul; azért meglehetősen hátra tettem a' tanuló dolgok sorozatában. H. P.

(vesz-t, vesz-ít, vesz-ejt, vesz-eszt; szak-ít, szak-ajt, szak-aszt; sik-ít, sik-ojt, sik-olt stb.), melyekre nézve alakbeli különbséget igen is, de értelembelit nem vagyok képes kiérezni. A' kis *t* ige-képző (török : it-mek facere, m. tesz, tét = t-ét factum), tehát mindig ugyanaz, bár milly proteusi alakban mutassa is magát.

Másodszor azt tapasztalom, hogy a' *t*, *d*, *z* (és *cs*, *v*. sz sziszegők) a' képzőkben is csak úgy váltakoznak, mint a' gyök szókban. Példák : kanót = kanócz; kalitka = kaliczka; lapát = lapiczka; topány = czipő; csizmadia = csizmazia, török : csizmedsi; az átvett szókban : maláta = Malz; kurta lat. curtus, ném. kurz. Sőt a' *d* és *l* is váltakoznak : medencze = melencze, szuómi : malja = scutella, patera = schale. Így változik a' *te*, lat. tu, ném. du, második személynévmás is, midőn ragul függed : szeret-ed, szeret-sz, szeret-l-ek ¹⁾).

Harmadszor végre azt tapasztalom, hogy némelly képzőket, jelesül a' *t* és *cz*-t sok esetben ez alapon teljesen egynek lehet és kell is venni. Például az ita, éta, inta, óta (*t*) meg a' cza, cze, ócza, öcze (*cz*) kicsinyezőket következő szókban : bób-ita (kis búb) bokr-éta (kis bokor), csalaf-inta (kissé csalfa), kész-öcze kissé kész, kese = rubellus, különösen ilyen színű savanyu lé), szam-ócza (kis szam = vogul : som acidus (?), különösen illy ízű bogyó, Preiselbeere), melly utóbbi két szót akár kész-öté-nek, szam-ótának is mondhatnók az értelem változása nélkül.

Talán a' hangváltozás ennyi példája elég is arra, hogy annak lehetőségét kimutassam, miszerint a' *d*, *l*, *z* ige-képzők a' tige-képző változatai lehetnek, 's amazok ez egyre visszavithetnek, úgy, hogy azokat az eredeti cselekvés (*t* = török : it-mek facere) értelmére nézve különfélig módosítottnak állíthatjuk, miután a' tan-ít, mer-ít; kap-ál, pip-ál; enyv-ez, bor-oz; feled = fel-ejt stb. igékben a' hangilag különböző képzők mindig, és simpliciter csak cselekvést (actio) fejeznek ki.

Tehát Lubóczinak igaza lehet, midőn állítja, hogy képzőink és ragaink száma kisebb, mint mennyit nyelvtanaink, jelesül a' „Magyar Nyelv Rendszere“ számlálnak; de más részről neki is azt mondhatni, miről ő velünk együtt a' „M. Nyelv Rendszeré“-t vádolja, t. i. hogy sok képzőt, melly tagadhatlanul megvan a' nyelv-

¹⁾ Itt alkalmasint különböző elemek vannak. H. P.

ben, nem is említ. Csak néhányát hozok fel, kérvén ezek iránt tisztelt barátom véleményét.

a) A' jakut nyelvben van bur (bir) bür képző. Példák : cho-lobur Vergleichung, a' choluo = vergleichen, talabur = Raub, geraubtes Gut a' tala rauben (honnét a' m. tolvaj, Rauber)¹⁾; tölő-bür = Bezahlung a' tölüö = bezahlen igétől (Böthlingk über d. Spr. d. Jakuten 148. l.). 'S ez feltaláltatik a' mongol és kalmukban is. Hát nyelvünkben nem e' képzővel alkottatott-e a' szele-bur-di v. szele-ber-di? sőt én azt tartom, hogy e' képző szerepel a' jámbor (jám = osztják : jem, vog. jom = m. jó, jav) ember (em = szuómi : im-einen v. ihm-inen homo utriusque sexus, vogul : kum = ember²⁾) és denevér (dene, vagy den = jakut : tün nox Nacht) szókban, miszerint a' denevér (dene-ber) annyi volna, mint a' lat. vesperilio v. Nachtvogel.

b) A' jakutban a' bul, bil, bül, abul névszóképző, p. o. öjö-bül Stütze az öjüö stützen; mana-bul das Hüten, Hüter a' mana hüten igéktől (Böthlingk u. o. 151. l.). Lehet, hogy tévedek, de én e' képzőket látom a' m. csere-bél vagy cserebüly, csere-pály (vagy csere-pár) csuro-pély és tere-bély v. tere-pély szavainkban. Az elsőt Kresznerics csere-béli-nek cambialis, permutatorius vette; de én a' csere-bély v. csere-büly dohányt feketés, barna dohánynak tartom, valamint hogy a' csere-pályt is fekete kapczásnak, a' csuro-pélyt barna szűrnek, kankónak, minőt a' drótos tótok viselnek. A' cser, csere, csuro gyök ugyan is nem egyéb, mint a' török és jakut : kara v. chara, melly a' fekete, v. barna színről mondatik a' szláv nyelvekben is, de ugyan annyit tesz a' m. kor-om, jakut. charua = verkohlte Substanz, Russ szókban, mellyekhez továbbá, a' to-rokhang sziszegőre változván, csatlakoznak a' czir (czir-köles, czir-ók, olasz köles, holcus a granis maturis *fusci, subnigri* coloris; czir-om = korom, szeny, honnét czirmos kovács = szennyes, kor-mos kovács), cser; csere, cseri, (csere bogár, cseri barát = barna színű bogár, fekete csuhás barát), szár (szár föld = fekete föld, különösen : helynév Sopron megyében; szög-szár-d szinte helynév, mellyet szár v. zár László alapított; honnét szár-csa = szürjän :

¹⁾ Vogulban *tolmah* = tolvaj, *tolmantém* tolvajok, lopok. H. P.

²⁾ Vagy még inkább *elm ém*, melly *kalesz* halandó-val van összetéve, mirül másutt többet. H. P.

SAJTÓHIBÁK.

Lap.	Sor.	Hiba.	Olvasd.
63	18	Bersencze	Besencze.
65	25	a' Keneséig	át Keneséig
66	10	mellyektől	mellyekről
71	17	érte kezéseket	értekezésekre
80	25	érzelemben	értelemben
84	29	tulnőtt	töltött
96	8	szülled stb.	sülled
98	26	Tirón	íron
98	29	polgár	folyár
102	1	velenese	velencse
104	24	Jutékony	Futékony
110	6	mind	mint
118	14	ő — ő	ü — ő
123	6	emlékeztek	emlékeztet
127	11, 12	hálal	hálál
		hálalt	hálált
134	18	émerü	émerü
134	22	megvitattunk	megvitattuk
153	4	Barita	Bazita
155	24	†őt	+ő
158	23	tak	ták
160	20	fogháttam	foghattam

szürjăn : sa = lat. fulica = avis ab atro colore dicta), szer (honnét : szerecsen azaz : fekete ember, aethiops, saracenus). A' terebély v. tere-pély expansus, patulus nyilván a' tér, ter-ül gyökből van alkotva.

c) A' magyar dag, dog, dög képzőnek megfelel a' jakut lech, loch, löch (Böhtlingk u. o. 157. l.) 's valamint nálunk a' bol gyökből képeztetett a' bol-dog, úgy lett a' jakutoknál a' pol = Glück, Heil gyökből a' polloch = beglückt, glücklich. Így képeztetett az ún gyökből az un-dok, a' szán-ból a' szán-dok, az aján-ból az aján-dok, a' köl-ből (jakut : kin = Nabel, centrum v. ö : sül és sün) köl-dök (török : kúduk) umbilicus, 's talán az ör-ből (ör = ör = ár honnét ár-mány) az ör-dög.

d) A' dar, der, dér, dor, dör képző, úgy látszik, nyelvünkben több származékokat eresztett, 's ezzel alkotott a' hev (= öv finn : vyö Gurt) gyökből a' hev-e-der. Az un-ból az un-dor nau-sea, a' kon, gön-ből (kon, gön = gyön-g gön-g-öl gyön-gy-ölget convolvit, könyő v. könyv liber saj : volumen a' convolvendo dictum) a' kon-dor, gön-dör crispus, capillos convolutos habens; a' gölyő v. kölő-ből (= golyó, héber : galal volvitur, in orbem it, mi a' gömbölyű testeknél tapasztalható) gölyő-dör v. kölő-dör pistillus a' forma rotunda dictus; a' szen-ből (szen = szuny-ik, huny-ik, jakut : kum = momentaner Schlaf) a' szen-der; a' le, li-ből (le, li = szuómi : lentää = röpülni, fliehen, honnét m. : lé-gy, mongol : il-agma, szürjăn : leb-ala = Fliege) a' le-dér = flatterhaft saj : ide oda röpöső, állhatatlan, és li-dér-cz ignis volaticus, fr. feu volant; végre a' cső gyökből a' cső-dör = equus admissarius, ném. Hengst.

Csak ez utóbbi (csődör) szóra nézve kell, hogy kissé bővebben kifejtsem nézetemet. Ezt Schott és Boller (vergleichende Analyse des magyarischen Verbum's, a' 21. l.) már magyarázták. Amaz összesorolá a' török-jakut : atur-ral (at = Pferd), mellyhez emez a' mongol : adzirgha, mandsu : adzirchan-t vonja, 's az at és erkek-ből (erkek = irgi, irga, irgan = ur Männchen der Thiere) összeállított szót fejtegetvén azt jegyzi meg : das magyarische Wort ist demnach bis zur Unkenntlichkeit verstümmelt.

Ha igaz-é, hogy a' török-jakut : atur az at = ló és ur Männchen der Thiere szóból van összetéve, mint Boller mondja? én nem tudom; ha igen, úgy kérdem. micsoda értelve van az aturnak

akkor, midőn azt a' jakut az oghuz = ökör szóval összekötve a' bikát atur-oghuz-nak nevezi? Az aturoghuz szigorú fordításban annyit tenne, mint : ló (at) him v. kan (ur) ökör (oghuz)! . . . Annyi bizonyos, hogy mi magyarok a' csödör-t más állat nevekkel összetéve azért nem használjuk soha sem, mert a' *cső* lovat jelent.

Nyelveinkben a' lónak imez elnevezései vannak : eszt : hobo (gör : ἵππος lat. equus . . . hip, hop? ¹⁾) és hoo, szuómi : hepo (hevon) és loo (loo-natti = mango equarius) szürjän : vöö, osztyák : lau (lyau, tlau és tyau) vogul : lú, m. ló (lov), török-jakut : at. Minden egyéb viszonyulást, mely e' gyökerek közt létezhetik, mellőzve, csak azt jegyzem meg, hogy nekem úgy látszik, mintha a' *csa*, *csi*, *csó*, *cső* gyökerek, melyek nyelvünkben tagadhatlanul megvannak, olly viszonyban állnak a' *ló* gyökkel, mint a' *zsiba* anserculus a' *líba* és lúd, cseremis : luda anser-rel. Az kétségen kívül van, hogy a' *csa*, *csi*, *csó*, *cső* ugyan azon szerepet játszák a' nyelvben, mely a' *ló* v. *lú*-nak jutott. Ugyan is, mi egyéb a' *csacsi* (*csa*-*csi*) mint ki (*csi*) *ló* (*csa*), különösen : *asellus*; a' *csikó* (*csi*-*kó*) mint *equulus*, *hinnulus*; 's így a' *csödör* is mint *equus* (*cső*) különösen : *equus admissarius*? és mi egyéb a' *csótár* is, mint *ló* (*csó*) *tár* : azaz : *lótakaró*, *Pferdedecke*, mint ezt Boller is idézett munkája 20-dik lapján értelmezi.

Végül a' „Magyar Nyelvészet“ ugyan azon füzetében Budenz úr által megkezdett jakut szók lajstromát (434-dik l.) folytatólag, a' magyar szóknak megfelelő jakut szók gyűjteményét közlöm, a' nélkül azomban, hogy ez alkalommal a' hangviszonyokat részletesen, 's rendszeresítve akarnám feltüntetni.

<i>Magyar.</i>	<i>Jakut szók.</i>
aj (ajtó)	asz, török : acs.
ál-d	alghabun, segnen
áldás	algusz
áldó	algudzsi

¹⁾ Nem innen, mert a' görög és latin szó eredetét a' szanszkrit *acvasz*-ban találjuk meg, a' melyben a' *hip* *hop* nincsen meg; az *eszt* és *finn* szó pedig igenesen a' magyar *ló*, *lov*-hoz viszonylik.

*Magyar.**Jakut szók.*

álom	û, török : uju
álmos	ulach
ás-ít	atabun, ätin (ätinäbin) 1) den Mund aufsperrén, 2) gähnen
anya	iju, mandsu : eniye
arasz	charusz, Spanne des Daumens und Mittelfingers
atya	aga
baglya	bugul, mongol : bugul = Heu-schober
bajusz	butuk, Bart
balta	balta = nagy kalapács, török-mongol : fejsze
báj	ab, Zauberei
béka	baga, török : baka, burját : бага, perzsa : pek
bélyeg	bäliä, Kennzeichen (h. bäliätäbin, bemerken, török : bilmek ismerni)
bérez	murum, török : burun = csúcs ¹⁾
bicsak	buszach (buszabun = schneiden)
billegni	biliä (bilibin = schaukeln)
bocsát	busza (buszabun = befreuen, erlösen) török : bos = szabad, bocsatmak = enged, ereszt
bocskor	baszargasz = lederne Fussbekleidung im Sommer
bol (bov-boldog)	pol = Glück, Heil, honnét polloch beglückt, glücklich
boszu	öz, 1) am : szó, 2) Streit, Zank, török : ösz, mongol : üösз = Rache) (jakut : öszü ömpü = Rache)
botorkál	büdürüjabin = stolpern
bók	bik (buk) gebogen (bügüjabin = auf die Knie fallen)
bögy	bötöghö = Vogelmagen

¹⁾ A' török-jakut szó inkább a' magyar *orom*-nak felel meg. H. P.

*Magyar.**Jakut szók.*

böles	bilädzsi = 1) Kenner, 2) Gouverneur eines Landes; török ugyanaz
böleső	biszik = die Wiege
buk-ni	bökesői (bökesőjübün = sich bükken, biegen)
borít v. burít	burüö = Verdeck (bürüjabin, verdecken, von oben zudecken)
bük v. bükk (fa)	bász, szuómi : pöki = Fichte, fagus
bürü	ürbä = Brücke
bü v. büv	ab, abu török : boughou = magia (jak : bugudzsi büvés)
csapni	szabâ, török : japâ ausschlagen
csen-d	im, djim = geräuschlos, mäusestille
csillag	szulusz, csuvasz : csulluru
csillámlík	kilär = glänzend, kilbäjäbin = aufglänzen, strahlen
csin-os	szimäch Verzierung, Putz
csoda	csöghü Verwunderung (csöghöbin sich verwundern)
csorda	üör, ürbö, ozman : jör (a' rad. ür, ürebin, agere, treiben, verfolgen, tehát csorda = agmen, agimen)
csúp	töbö = Spitze
dag-ad	daghai (daghdajabunaufschwellen)
daru	turuja = Kranich, mongol és töröktatár : turja, osztják : tora, ardea grus
dene-vér	tün = éj, Nacht
edény	iszit = Gefäss
éh	asz = hungrig (aszabun = hungern)
em-ni	em (emebin = szopni) török : emmek
es-ni	tüszäbin, török : düszmek
ész	öi = Gedächtniss, mongol : esprit,

*Magyar :**Jakut :*

	memoire (jakut : öidöbün = verstehen, begreifen).
esz-ik	sziä (szibin).
ét-el	asz (aszabun enni, étkezni).
farkas	börö, török : бүр, cseremisiz : пüre.
felhő	bulut Wolke, török : bölüt.
fér (férfi, férj)	ar, török : er.
fös-t-eni	butui.
fő (főz, fő-l)	busz (buszar) török : pisdür.
füst	buruo.
gáz-ol	keszebin.
gom-ba	kunach = Schwamm.
gon-d	szana*) Gedanke, Absicht (szanabin = denken).
görény	kuorgunasz Hermelin, mongol : gornosztan = Iltis.
győz-ni	chot (chotobun bewältigen) és kuajabun besiegen.
gyú (gyú-l gyú-jt)	ot, török : od = tűz (otobun anzünden)
hajó	al Schiff és chajuk is Schiff.
hajt (haj-t)	chaida treiben.
hal	baluk, töröktat : baluk.
hal-ál	öl, ölü Elend, Tod (ölöbün halni).
harag	äräch heftiger Zorn.
hattyu	kuogasz, török : kugu cygnus (a' rad. rad. kuoghai den Hals ausstrecken.
hiúz	usz = Luchs, lynx.
homok	kumak, uigur : kum = Sand.
hosz (hosszu)	uszun (usza, uszubun = sich in die Länge ziehen).
húgy urina	ik urina, iktäbin török : ikmek hugyni, hugyozni.
hus	at = Fleisch, Leib, Körper

*) Talán a' szán-ni, szán-dék jobban illik a' török-jakut szana-hoz.

<i>Magyar :</i>	<i>Jakut :</i>
hüvelyk	erbech
ik-er	ikki = kettő, mandzsú : ikiri Zwillinge.
ír scribit	szurui (szurujabin mahlen, schreiben) szuruk = Schrift, Buch.
isz-ik	isz (iszebin inni) török : icsmek.
iz junctura, articulus	szüszüöch, mongol : gesigun.
izzó	iti = heiss (itijibin heiss werden.
jár-ni	szür, török : jürümek.
jel signum	bäliä, Kennzeichen (l. bélyeg és példa alatt).
kácsa	kusz = Ente, török : Vogel.
kantár	khantargha (a' rad. khantar = fr. tirer).
káromkodni	kuran (kuranabun = fluchen)
kár damnum	chorompu Einbusse, Verlust, Nachtheil (choronabun = kárt vallani.
karoly, karvaly	charula (h. charulabun = schreien, krächzen, mi a' sasokról mondatik.
kasza	chotur, chatur = Sense.
kazán	küöz = Kochtopf, török : kazán = Kessel.
kér-ödzik	kirebin rágni, nagen.
kér-ked-ik	kiärkäi, mongol : kerkeikü.
keres	kördüö (kürdübön = suchen).
kés-ik	chojta (chojutabun = verspäten, chojut = későn).
koporsó	kuoresak = Sarg; török. Grab.
kor-om	charua, török : kurum (rad : kara = feketé).
köd	küdän leichter Nebel, Zittern der Luft, Staub.
köldök	kin centrum, mongol : Nabel.
kuruzs	kur (kurabun = zaubern, török : kur = das Zaubern).
máj	buar; tatár : bavur, török : baghur flanc, poitrine l. vese.

Magyar :

Jakut :

menny

mānghä Himmel, Gottes Wohnung.

meredek

szürdach, török : jár.

mohó

monghuz = Vielfrass.

mulik

buol (buolabun verfließen in der Zeit, statt finden, verweilen).

nép Volk

pon (többesben : ponnor = Leute)

nyak

szaga, török : jaka.

nyal-ni

szala (szalabun), török : jalamak = lecken.

nyál

szil = speichel.

nyereg

ungur, tatár : ijar Sattel.

nyi (nyit)

ana = offen (anajabun nyi-l-ni, sich öffnen), anat (anatabun = nyitni.

nyír és nyár (fa, populus alba

tiräch populus alba, szuóm : nivara (a' *nyír*, *nyár* úgy viszonylik a' jakut : *tir-äch*-hez, mint a' *nyelv* a' *tul*-hoz).

nyúl lepus

tabischan, tatár : taviskan, mongol taulai (nyul = taul).

olló *) forfex

älü.

or vagy orr

murun, szürjän : nür, tatár : mare, kirgisz : burun, (török : burun, jurák szamojéd : par = Spitze).

orcza

szurai = Gesicht.

or, orv (oroz)

uor (uorabun = stehlen).

ög v. öveg, üveg

oghuruo = feine Glasperlen

ökör

oghuz, török : öktüz.

öl

öl, ölör (ölöröbün = tödten), török : öldürmek = ölni.

ölyü, ölyv

äliä, fulco milvus, mongol : elijä ugyanaz.

ör (öriz)

körü das Sehen, der Blick, Gesicht (köröbün sehen) és körünär tasz am : üveg, mellyben valaki magát látja (tükör).

*) Az *olló* szót nem lehet közvetlen hasonlítani, hanem csak gyökét *ar-l*, *orl* (vág), mitül *arat*. Ha tehát az *ar* = jak. *äl* : akkor áll a' hasonlat. H. P.

*Magyar :**Jakut :*

ör (örül)	üör (üöröbin sich über etwas freuen) és üörü = öröm.
ősz autumnus	küsz, török : güz, osztyák : szüsz szuómi : syys.
öt (önt, ötvös)	kut (kutabun = giessen).
pára	buruo Rauch, Dampf (buruolubun rauchen, dampfen).
parittyá	brach (bragabun) és burach (buraga- bun) török : brakmak werfen.
pél-da (pél-da)	biliä (bilebin kennen, erfahren) török : bilmek wissen (l. bölc és jel alatt).
piezi v. piezin	biesigän, bucsukán sehr klein.
piszok	pai, osztyák : vitach Schmutz.
pisztrang	bujut eine Art Forelle.
pogyász *)	bataida (bataidabun wickeln), baj (ba- jaban binden, umwickeln) mongol : verbinden, ein Pack, oder Bündel machen.
porond	buru = Koth, Schmutz, innét burtach unrein.
rág	kir (kirebin nagen l. kérődzik).
rideg	sziridäch = isolirt, allein stehend.
saj (saj-dít, sej-t)	tai (tajabun = muthmassen, ahnen) taju = Ahnung, idea, Gedanke.
siet	jädäi (jädajebin = sich beeilen).
sor (szer)	szärghä, török : jurga, csuvasz : jirgi = Reihe.
sömör	töbörüön Flechte an der Haut.
szag	szut.
szal-ad	szialäbin traben, szialiläch szaladó, ügető, cseremisiz : sziläm curro.
száraz és kóró	kur (kurabin szárad) kuran = Dürre.
származik	törüt származás (törötöbün gebähren, erzeugen, töröbüngebohren werden).

*) Így külső hang után menve, a' *batu* inkább hasonlít a' jak. *bataidá-*
hoz; a' jakut *baj*, török *bag* meg hasonlít a' magyar *bog*-hoz. H. P.

Magyar :

Jakut :

száz	szüsz, török : jüz.
szatócs	atulabun verkaufen, török : szatmak eladni, árulni, csuvasz : szodu.
szégyen	szat (szatabun sich schämen, szattach szégyenlős).
szél ventus	tual, tiäl, török : jel, finn : tuuli.
szel-ni	elü (elüjabin dünn abspalten, ab- schneiden).
szén carbo	kömör.
szíj	täl (täläbin aus Leder etwas schneiden).
szín	ön = Farbe.
szor (szoros)	kuara (kuaragáz = eng; kuarabun szorulni).
szór	teracha, török : tarkamak.
szun-dikál }	kum einen Augenblick schlafen.
szen-dereg }	
szunyog	on-odsi kleine Stechfliege.
szurok pix	szüräk, tatár : jürak, török : kir.
tapasz	sziba = schmiere, szibak ugyanaz.
tar	taraghai = kahl.
társ	doghor = Gefährte, Freund.
tát (tá-t)	at (atabun den Mund aufsperrén) l. ás-ít.
tavas	szasz = Frühling.
terh (teher)	taszagasz Last, Gepäck (a' rad. tasz honnét : taszabun tragen, schlep- pen).
téj	üt, osztják : tei Eiter (ev, enyek) sza- mojéd : te *).
tel (tele)	tolu angefüllt, török : dolu, tolu, vo- gul : tajl, finn : täysi.
tér (vertitur)	tiär (tiäräbin umdrehen, umwenden.
ter (terít, terül)	targha (targhabun sich zerstreuen).

*) Különö , hogy vogulban a' tej csak sák-vit = csecs-víz, osztjában is észem (csecs)-jünk (víz, vit). Azért is inkább a' tölgy, tögy-höz venném az osztj. tej zót.

*Magyar :**Jakut :*

toll	tü die feine Feder eines Vogels, török tüj, vogul : taul.
tol (tolmács)	tolbasz, mongol : telmasz (a' rad. tol = jak : tul, török : dil finn : kieli = m. nyelv.)
tolvaj	tala (talabun berauben).
tombol	tubur (tuburabun schnauben, a' rad : tun = Athem, Seele).
tömlő	szimir, ein lederner Schlauch.
tör	doghur = Vogelschlinge.
túr	szuran = Geifer (túr a' ló hátán).
tür (gyűr)	tür (türebin zusammen rollen).
tűr (patitur)	täszü ertragen, aushalten, tatár : tüz-mek, mongol : teskü.
úszik	uszun (usztabun schwimmen).
vágy	bagha verlangen, baghar (bagharabun mögen, wollen, verlangen, wünschen).
vall (fatetur)	bilin (bilinäbin gestehen, eingestehen, anerkennen).
velő	mäji = Gehirn, vogul : vaj finn : voima cerebrum.
vese	büör = Niere (l. máj.)
vihar	burchan = Schneegestöber, finn : puhuri Nordwind.
víz	ū, votják : vū, szürjän : va (a' m. ó, honnét : av-avat einweihen is ide látszik csatlakozni). *)
zamat szamat	amtan Geschmack, amtan-nach zamatos (rad : amszai honnét : amszajabun = schmecken).
üd-ül üd-it	ütüör (ütüöräbin gesund werden).
üd	ütüo sanus, salvus.
ül (sedet)	olor (olorobun sitzen, olorodsu uló, álló, áll-csorgó, ácsorgó.

*) A' szürj. va = víz, és a' magyar ó, av csak hangszerint közelednek egymáshoz. H. P.

Magyar :

ünő

üz

üzén

Jakut :

unach = Kuh.

ür (ürebin treiben l. csorda alatt).

öz = Rede, Nachricht, szó, innét :

üzenni = Nachricht geben).

FÁBIÁN ISTVÁN.

F e l e l e t .

Tisztelt barátom nagyon helyesen kérdezi a' 184. lapon : „Mi óv meg a' rászedetés veszélyétül? a' szóhasonlítás elvének alkalmazásában ki jeleli meg a' határt, mellyen túl egy toppot sem szabad lépni?“ Bizony senki és semmi sem jobban, mint az, szinte nem is akarni a' szók első eredetét hajhászni, míg a' rokon nyelvek tényeit legteljesebben nem birandjuk. Kisérletem által az út veszélyességét akartam érezhetővé tenni. — Kérdi barátom véleményemet a' jakut *bur, bir, bür; bul, bil, bül* stb. képzők felül (l. a' 192. lapot). Az elsőre nézve nagyon szeretnék meggyőződni, hogy az csakugyan azonos a' magyar *ber, ver*-rel ezekben : *ember, denevér*. Hogy a' *denevér*-t helyesen taglalja így : *den-e* (török *dün, jak. tün* éj) és *vér* = *ber*, tehát = *deneber*, 's hogy a' szó *éji állatot* jelent, azt szívesen elhiszem : csak a' *ber, vér*-nek jelentését hozhatnók ki. De föltéve, hogy az „*állatot*“, azaz, élő lényt“ teszen : az *ember* szóban egy hitregének maradványát kapjuk meg. Tudniillik a' vogulbul ki fogom mutatni, hogy az *elm-kalsz, ilm-kalsz* = *ember, összetett szó*, ebből *elm* vagy *ilm* és *kalsz-bul*. Az utóbbi tag a' *kal* = *hal* szónak származéka, és jelent halandót, *βγοτός*-t; az első tag pedig a' finn *ilma*-val rokon, melly levegőt, eget jelent. Mert a' *Vogul mondá-bul* tanuljuk, hogy az első *ember*, a' vogul Prometheusz, a' levegőben született és élt vala, míg a' földet kihozta a' tengerből; de szüléji halandók, maga is az, ők tehát *ilm-kalesz*-ek, levegőben élt halandók voltak, közbülsők a' Numi Tárom és a' földi lakosok közt. Az *elmkalesz, ilmkalesz* az embernek felsőbb fokát jelenti a' teremtett lények sorában.

Már a' vogul *elm ilm*-hoz igen hasonlítható a' magyar *em*, melly azomban nem *kolsz, kalsz*, hanem *ber*-rel van összetéve. Ha még a' finn *ihminen, imeinen* (*ember*) is közvetíthető a' vogul *ilm*-

kalesz-vel, a' dolog valóban érdekes arczuvá lesz. A' *meinen*, *minen*-nektörzse, tudjuk, hogy *mis*, *meis*, mi már igen könnyen egyezhető a' magyar *ber*-rel; de az első tagbul hogy olvassuk ki az *ilma* szót, melyre csak *ih*, vagy *i* maradna meg? A' finn szó így is hangzik: *inhiminen*, esztben pedig *inimene*, *inimine*; lappban *almus*, *olmus* (magyarul ejtve), hangerősbitéssel *olbmus*. Talán azt lehet állítanunk, hogy a' finn szó *inhi-mise*, az eszt szó *ini-mese* (*mise*), a' lapp szó *alb*- vagy *olb-mus*-ra taglalhatók. Ezek első tagjának világosan megfelel a' vogul *elm ilm* és a' magyar *em*; másik taguknak is megfelelne a' magyar *ber*. Szerencse, hogy vogulban a' másik tag különböző, egyszersmind világos értelemmel bíró, mert ott *né-kalesz* asszony (női halandó), *kum-kalesz* férfi; az által meggyőződünk az első tagnak önállótárul, mit biztosan érthetünk a' magyar *em*, a' finn-eszt *inhi*, *ini*, a' lapp *olb*-ra is. A' finn-eszt *inhi*, *ini* nehezebben sorozódik ugyan az *ilma* (ég, levegő) alá: de annál könnyebben egyezhető a' lapp *almus*, *olbmus* (ember) a' lapp *albme*, *alme* ég szóval. Ha még számtani bizonyossággal nem fejthetjük is meg a' magyar *ember* szót: mégis sejteni kezdjük etymon-ját, 's ez már elég. Egyszerre nem lehel az egészset megtenni. A' tények szaporodtával a' valószínűség is változik vagy bizonyossággá lesz. Erre nézve tanulságos esetet beszéllek el.

A' Magy. Nyelv. IV. 447. 448. lapján a' *hód* castor-t ebbül: *hal-d* állónak gyanítám. Az osztják nyelvből csak a' *jing voje*-t hozhattam föl, melly *vizi állatot* jelent; utóbb a' vogulban is a' *vit-uj*-ra, azaz vizi állatra = hódra, találtam. Az osztják és vogul szó értelmezéséhez tartozik, hogy *voje*, *uj* tulajdonkép *vadat*, négy lábú állatot teszen, a' házi állatok kivételével; innen *ujä-kul* vad és hal, mi a' vadászat és halászat tárgya. *Vit-uj*, vagy osztjákul *jing voje* tehát vízben élő vad. A' hódra nincsen ott külön név, pedig még vagy negyven évvel az előtt éltek vala hódok a' vogulok földjén, mint tudósít az orosz tudományos vizsgálat az 1847—1850 évekből *).

*) Der nördliche Ural und das Küstengebirge Pae-Choi. Untersucht und beschrieben von einer in den Jahren 1847, 1848 und 1850 durch die Kaiserlich-Russische Geographische Gesellschaft ausgerüstete Expedition. Band II. Verfasst von dem Leiter der Ural-Expedition Dr. Ernst Hofmann. St. Petersburg, 1856.

A' *hód* ebbeli magyarázata : *hal-d* már a' török *kunduz* (*hód* = *kund-uz*) által esik némi valószínűtlenségbe ; mert ha a' magyar szó úgy eredt volna , talán a' török szónak is némi viszonyt kellene mutatnia a' *balik* = *hal-hoz* ; azomban *kund-uz* nyilván megfelel a' *hód*-nak , de nem a' *balik*-nak. Mennyire kíváncsós volna a' vogul vagy osztják külön nevezet , mert a' *vít-uj* (vízi vad) köz nevezet , melly itt semmit sem mond. Véletlen találok következő helyet az idézett urali vizsgálatban. Kiírom eredetiben. „Unser Weg ging von unserem Lagerplatze gerade nach Norden , am Hatschet-Felsen vorbei zwischen den Quellen des Solp und der Petschora hindurch , das Gehänge eines Berckrückens hinan , der sich vom grossen Hatschet-Ur zum Potuorn-Tschachl hinzieht , und Potuorn-Sory genannt wird , dann auf diesem , dessen Höhe das Barometer 2493 Fuss über dem Meere angab , ein Paar Werst fort bis die beginnende Dämmerung uns nöthigte die Höhe bis zur Waldgrenze hinabzusteigen , um unsere Zelten unweit der Taï-Ja , eines Urbaches der grossen Sosswa aufzuschlagen. Von dem Potuorn-Sory entspringen noch ausser 7 der nach Osten fliessende Taït-Ja die erwähnte Nordquelle der kleinen Petschora , und die Potuorn-Ja , die nach Westen zur grossen Petschora geht.

Am Morgen des 19. Juli brachen wir früh auf , stiegen wieder zur Höhe der Wasserscheide hinan , die baum- und strauchlos , nur mit Moos und Gras bewachsen über die Baumregion hervorragte , bald in kleinen Höhen ansteigt , bald wieder zu einem ebenen Rücken sich herabsenkt. Wir gingen an den Bergen Potuorn-Tschahl , Man'-Haut-Tschahl vorbei zum Jany-Haut-Tschahl , welcher mit dem Man'-Uontyr durch den Haut-Sory verbunden wird , an dessen östlichen Abhänge die Hauptquelle der Sosswa entspringt , deren Höhe ich 1857 Fuss über dem Meere fand. Von dem Westabhänge dieses Passes fliesst die Haut-Sory-Ja der grossen Petschora zu , nachdem sie in ihre Linke die Potuorn-Ja aufgenommen. Auf diesem Haut-Sory geht der Weg einige Werst fort. . . . Ueber die näher liegenden Berge ragt nach Westen der Kegel des Koip weit herüber , und wird ein an der Ostseite des Gebirges gelegener , lang gezogener Berg mit gezacktem Grath sichtbar , welcher Jelping-Njer genannt wird. Jelping-Njer soll „heiliger“ Berg heissen , mag also die Benennung von Opferstätten im Gebirge sein. Hinter dem Man'-Uontyr gingen wir auf dem Man'-

Uontyr-Sory zum Jany-UontyrTschahl und dann auf dem gleichnamigen Pass zum Petscher-Ja-Toljäch-Ur, dem Quellberge der grossen Petschora, welchen schon Graf Keyserling besucht und beschrieben hat, dem er von seinen syränischen Führern : Petschora-II-Is genannt wurde. Auf dem Ostabhange des Jany-Uontyr-Sory fanden wir ein Paar Ostiakische Graeber.“ (59. 60. lapj.).

Azon vogul isméretnél fogva, mellyet Reguly jegyzeteibül már összeszedettem, szinte minden hegy- és víz-nevet értek az említett könyvben, melly tehát nekem szép forrásul van. Az író saját vallomása szerint nem értette a' szókat, ő csak úgy írta le, a' mint fülével felfogta. — Ezen közlött hely az olvasót az Ural azon vidékére teszi, hol a' nyugatra induló Pecsorának 's a' keletre folyó, 's Berezonon felül az Ób-ba szakadó nagy Szoszvának forrásai vannak. Lakják ezt Hofmann szerint *Läpinai osztjákok* : de ezek valóságos vogulok, hisz Reguly épen azon *Tyóbing* nevü gazdag vogulnál tanult legtöbbet, ki ezen utasoknak is sok segítségükre vala, 's kit ők osztjáknak neveznek; azután gondolom, én is csak azért érthetem a' munkában előforduló neveket, mert az előttem ismertetesebb vogul nyelvbe valólok. — A' hegyek nevei itt *ur*, *nyer*, *csahl*, és *szorí* szóktul kísérve jönnek elő. Az *ur* a' magyar *or*, *orom*, de tágabb jelentéssel, általában hegyet tevé; a' *nyer*, vagy *nyar* hasonlóképp hegy, de sziklás háttal; a' *csahl* sziklás csúcs; a' *szorí* hegyhát, vagy hegynyereg, melly átjárható. A *csahl* szót nem találtam még Regulynél, de mind Fischer, mind Klaproth *csahlo* nak, *csahl*-nak a' mennydörgést nevezik; úgy gyanítom tehát, hogy a' *csahol* nevü szikla-csucsokhoz a' nép képzelmében a' *mennykő* fogalma ragad. Az idézett helyen *Hacset*, *Potuorn*, *Haut*, *Uonter*, *Kojp* és *Jelping* hegynevek fordulnak elő. Hátrul kezdve a' *jelping* szentet teszen, a' mint az „Egy Vogul mondá“-ban magyaráztam; Hofmann is hallotta, hogy *jelping nyer* szent hegyet teszen, talán mert áldozó helynek szolgált. A' *kojp* az Ural ezen részében kitetsző hegy-kúp, mellyet bőven leírnak; a' név *dobot* jelent, mellyet a' vogulok a' gyógyításnál, bűbájoskodásnál használnak; alkalmasint ezen dobnak alakárul nevezték így a' hegyet. Az *uonter* vidrát teszen, melly másképp köznévvvel *kul-tép*, azaz hal-evő. A' *potuorn* így taglalható : *pót* fazék, *uorne*, vagy *urne* örző, tehát *pót-uorn* fazék-örző, bizonyosan az alaká-

rul. *Hacset* ismeretlen előttem. Hátra van még *haut*; ezt se találom sehol, csak ezen írónál, de sejtés útján merek hozzávetni. Van *mány-uonter-csahl*, *jäni-uonter-csahl*, van *uonter szori*, azaz : kis vidra szikla, nagy vidra szikla, vidra nyereg, 's mellettök van *mány-haut-csahl*, *jäni-haut-csahl*, *haut-szori*, *haut-szori-já*. Hát ha ezen *haut* az, mi magyarul *hód*? Az *ó*-nak nagyon megfelel *au*, a' *d*-nek is *t*. Ha így volna, a' vidra nevüek mellett volnának : kis *hód* szikla, nagy *hód* szikla, *hód*-nyereg, *hód* nyereg vize. Nincs bizonyosságom még, de nagy valószínűségen van. —

Minék hozom fel ezen hosszú unalmasságot? Csak annak bizonyítására, hogy mennyire óvakodnunk kell a' szók családotításában legalább addig, míg a' rokon nyelvek lehetőleg tudomásunkra lesznek. A' *hód*-féle fejtögetésemet már a' török *kunduz* gyanúsítja; ha pedig áll a' vogul *haut*, ez is a' török tagadóhoz csatlakozik. Egyébiránt a' votjákban, ha Wiedeman*) biztos forrásból merített, a' vidra *czaji*, a' *hód* *vudor*, *udor*, mi nem egyéb, mint a' vogul *vuanter*, *uonter*, *uontir*, az osztják *vänder*, a' szürjän *vurd*, melly Reguly és Castrén tanúságai szerint *vidrát* teszen, nem *hódot*. Sőt abból ezt is kihozhatjuk, hogy a' *vuanter*, *uonter*, *vander*, *vudor*, *udor*, *vurd* és *vidra* mind egy és azonos szó, 's hogy ezen nyelvekből ment át a' *vidra* szó az orosz nyelvbe. Ámbár tehát a' *hód*-nak megfelelő szót nem találtam is eddig az osztjákban, szürjänben : mégis a' *hód* és a' török *kund-uz* valószínűvé teszik, hogy hozzájok a' vogul *haut* is tartozik.

Az idézett helyen előforduló folyóneveket mellözöm.

*) Grammatik der votjakischen Sprache, nebst einem kleinen Wörterbuche. Reval. 1851.

A' magyar „meg“ és rokonsága.

A' M. Ny. IV, 418. stb. és 425. megkísértettem volt annak megmutatását, hogy *meg* (megint), *még* (mégis) és *ugyan* (ugyan-az) egymás között értelembeli és eredetileg hangbeli összefüggésben vannak, és mind a' két tekintetben a' török *jene* (jenge)-hez viszonylanak.

A' dolog kissé bonyolodottnak mutatkozik, minthogy a' kérdéses szók tulajdonképen való jelentése nem egyhamar vehető ki tisztán és határozottan azon használat-módbul, a' mellyel már régóta találjuk a' magyar nyelvben, úgyannyira, hogy p. o. a' *még-is* (dennoch)-ban való *még* alig látszik ugyanannak azzal, a' melly p. o. *még egy*, *még nagyobb*-ban vagy. Szintígy az *ugyan* = *zwar*, *quidem*; de már ezekben: *csak-ugyan*, vágy „*ugyan mondd meg*“, vagy az *ugyanaz ugyanaz*-ben a' „*zwar*“-féle jelentésnek nem igen lehet helye. *Megvenni* és *venni* minden bizonnyal különböznek egymástul; tudjuk is, mit teszen külön mindegyik, de azért mégsem mondhatjuk meg egyhamar, hogy mit jelent *meg* ebben: *megvenni*? A' magyar igeelők közül talán a' leggyakoribb ezen *meg*; de milly különbfélék a' módosítások, mellyeket az igeék értelmén kifejez, és milly nehezen vezethetők vissza egy biztos kiindulási pontra, legott mutathatja egy magyar-német szótárbeli ilyenképen való magyarázatja: „*meg* (in zusammensetzungen) be-, ver-, ab-, aus-, an-, ein-, durch-, zu stand-, etc.“ Bizony azt tartjuk inkább, hogy ezek közül egyet sem jelent a' *meg*, és legtöbb igazság van az „etc.“-ban. De bármilly jól érezzük és tudjuk is, mindegyik *meg*-es ige mit teszen, másfelül azt is csak kell hinnünk, hogy az csak egy *meg*, 's hogy annak eredetileg csak egy jelentése is volt.

Ezen eredeti jelentést, a' mennyire lehet, meghatározni, 's a' fentebb említett szókat is alapfogalmukra visszavezetni, — íme a

föladat, melynek megoldásához netalán szolgálható némelly nézetemet e' cikkemben akarom közleni, — különösen miután a' M. Ny. IV, 418. stb. közölt első kísérletem csak igen rövid lehetett és némi tévedés is csúszott belé ¹⁾, a' miért is a' szives olvasó türelmét megint igénybe bátorodom venni egy kis szárazka fejtegetésre.

I.

Meg, még, megint. — Maga.

A' különálló *meg* nek, mely nem igeelő, kétféle jelentése van: 1) egyszerűen hozzáadó: „én *meg* te“; egy *meg* egy. 2) ellenkezésbe tevő: „én olvasok, te *meg* ird a' levelet (M. Ny. IV, 418.). A' török *jene*-nek ugyan e' két jelentése van, a' mint M. Ny. IV, 420. némelly példában is láttuk. Azonkívül *jene*, minthogy *jenge* helyett van, és előhangú török *j*-nek más szavakban is magyar *m* felel meg ²⁾, hangbeli alakjára nézve is minden nehézség nélkül a' magy. *meg*-gel egyeztethető meg, még pedig úgy, hogy ez utóbbi egy hajdani *mege* alakbul rövidültnek tekinthető, melytől tör. *jenge* csak a' nasalissal való megtoldás által különbözik. (Lásd e' megtoldásról M. Ny. V, 26.) ³⁾.

A' magy. *meg*, (*mege*)-nek, mint kötszónak, további fejtegetésére semmi névszó a' magyarban nem ajánlkozik, melyből az, az igehatározó útján, fejlődött volna ki. Török *jene*, *jenge*-ről pedig világosan tudjuk, hogy nem egyéb, mint a' *jeni*, *jengi* (novus) = jak. *szanga*-hoz való igehatározó, és etymologiai alapjelentésénél fogva nem teszen egyebet, mint „ujra“, von neuem, aufs neue, wiederum. Azért a' *mege* (*meg*)-nek is ilyen „ujra“-féle alapjelentést tulajdonítunk, melynek részletesebb fogalmát ez értekezés folytán akarjuk megfejteni.

¹⁾ Így azt, hogy 418. l. *majd*-ott a' *meg*-hez vontam, és 430. l. *leg*-et, már magam sem helyeslem; szintén az *egyem* Lugossy úr szerint való említése nem tartozik oda, ez nem levén egyéb, mint *igyem* = így; mert az *igy* is így van a' régiéknél: *egy*, az *illy*: *elly*.

²⁾ A' M. Ny. IV, 417. 422. 433. fölhozottakon kívül, v. ö. még: a' koib. *tyilekh*, = karagasz *tyeleg*, tatár *jili*, magy. *meleg*.

³⁾ Így lehet magy. *reggel*, *reg-vel* = tör. *dang* (aube du jour), koib. *tang*, jak. *täng* (morgenröte); *tang-da* (morgen). V. ö. magy. *rokon* = koib. *tugan* (verwandter).

Evvel ugyancsak ellene kell lennünk Hunfalvy úr nézetének, M. Ny. IV, 422 : „A’ *meg* eredeti jelentése megvan a’ *meg-ett* ben, latinul *post, pone*, ’s mint ilyen az *el, elő* primus-nak ellensarkosa.“ Keveset nyom talán, de mégis valamit, hogy a’ *meg-ett* inkább *mögött*, tehát *mög*, míg a’ *meg* (*mege*) tisztán : *mög* *). De azon helyviszonyi jelentésbül, mely a’ *mög-ött*-ben vagyon (= lat. *pone, post*), nem hisszük, hogy a’ *meg* (*mege*)-t lehetne értelmezni. *Mög* és ellensarkosa *el, elő* a’ „hinter“- és „vor“-féle helyviszonyt kifejezők : *mögött* — *előtt*, (*post, pone* és *ante*). Átvitetnek ugyan helyviszonytul időre is : *antea-postea, annak előtte* — *annak utána* (a’ mely utóbbi helyett a’ magyar nyelv, ha az *után* viszonyító nem áll vala rendelkezésére, könnyen azt is mondhatta volna : *annak mögötte*), de a’ „nachher, v. später“-féle jelentésen kívül a’ *mög, hinter*, nem igen alkalmas egyébre, mint helyviszonyi jelentésekre. És az átvitelben is mindig még lappang a’ helyviszony képzelete, mint általában az időnek részletes fölfogása a’ *tér* szemléletébül szokott kifejlődni. Mondók, hogy a’ *mög* fölvehetne időviszonyi jelentést (*nachher, später, in zukunft*), ámbár az *után* megvonta miatt, valóban csak a’ helyviszonyra maradt szorítva : de az a’ kérdés alatt levő *meg*-ben épen nincsen *meg*. Az egyszerű hozzáadás nem olly szűk fogalom, mint az „utána vagy mögötte való következő.“ Tehát „én *meg* te“ nem annyi mint „én azután te“ = *ich hernach* du, vagy ha *mög-től* származtatnók a’ *meg-et* : — „*ich hinterdrein* du“, hanem az „én *meg* te“, a’ nélkül, hogy valamely helyviszonyi vagy ebbül származott másodrendű időviszonyi képzelet lappangana alatta, csak azt jelenti, hogy : „én és nálam kívül más valaki, p. o. te.“ Azomban a’ tiszta hozzáadás (*additio*) helyviszonyi kitételekkel átvitelesen kifejezhető, csak hogy nem ollyanokkal, melyek egyenes — mintegy horizontál térben való irányokat jelölnek (*mögött, előtt, mellett*), hanem a’ fölfelé való, verticál irányra vonatkoznak, minthogy ez is a’ tiszta *additio* természetű eredményének, a’ „rakás“-nak szemléletében kiválóan jó tekintetbe. Illyenek p. o. a’ német „*obendrein*“ ’s magy. *rá* ebben : *rá-adás*. Tehát az „*annak* v. *ennek fölötte*“ is átvitt *additio* kitétel.

*) Legalább az általános kiejtés szerint ; ’s így hallani, p. o. a’ másképen ő-vel élő udvarhelyi székelyeknél. Azomban Vass J. úr (M. Ny. V, 88. egy dunántúli *ég-et*, közép *é-vel* hoz föl, mely *meg* helyett van.

Midőn a' nyelv az additiót így fejezi ki, úgyszólván „synthetikus“ eljárásal él; szorosan véve a' kifejezést, azt kell képzelni, hogy az additio még csak történik, hogy a' rakás szemünk előtt még csak rakódik. De egészen ellenkező eljárással, analytikus taglalással is élhet ugyan e' célra: képzelni kell, hogy azt additio megvan, hogy a' rakás előttünk áll; ekkor, hogy azt leírassuk, föl kell bontani, 's egyik másik részét elévenni. A' kifejezendő aztán az, hogy *A*-n kívül van *B* mint külön rész, azonkívül *C* stb. A' nyelv, melly a' fogalmak egymáshoz való viszonyait is szavakkal igyekezik kifejezni, ekkor a' „különbözés“ viszonyának kifejezésére szükségel szót. Ilyen szó kétségkívül az „új, novus“ szó, melly csakugyan nem jelent egyebet, mint „az eddig meglévőnél különbet“ 's a' mellynek olyan fogalma vagyon, melly szükségképen attul, a' mirül mondatik, valami különbözöleg meglévőt föltételez; mert semmi sem levén, új sem lehet semmi.

Ha tehát a' tör. *jene* (*jenge*)-ben etymologice megvagyon az új-fele fogalom (*jengi*), és ugyan e' *jene* adverbialiter additiót jelentő szócskával használtatik; ha tovább a' magy. *meg* szintén additiót jelent, és hangbeli tekintetben *jene*-vel egyeztethető: azt tartjuk, hogy a' *meg* által való kifejezése az additiónak, analyticus természetű, 's magában a' *meg*-ben a' különböztetés fogalmával járó új-fele alapjelentés rejlik.

Továbbá csak ezen különböztető alapjelentésből megérthető, de könnyen is megérthető a' *meg*-nek ellenkeztető jelentése is. Vegyük, p. o. e' mondatot: „Pál dolgozik, Péter *meg* hivalkodik“ azaz Pálnak valamit mivelése és a' Péteré ellentétben állanak egymással. Ezt a' fentebbiek szerint egyszerűen így értelmezhetni: „Pál dolgozik, Péter — a' mi ehhez képest valami új (azaz: ettül különbözö) — hivalkodik“ = P. dolgozik, Péter — ettül különbözöleg — hivalkodik.“ Itt nem lehet a' különböztetéstül távol eső *mög*-ből értelmezni: „P. dolgozik, Péter — (hinterdrein) — hivalkodik, a' mi legfeljebb azt tenné, hogy P. dolgozik, és — miután Pál elvégezte dolgát — Péter neki kezd a' hivalkodásnak. Pedig ugyanazon egy időben az egyik dolgozik, a' másik hivalkodik. Vagy vegyük ezt: „Péter tegnap dolgozott, ma *meg* hivalkodik.“ Ez azt fejezi ki, hogy Péternek tegnapi és mai magavi-selete ellentétben áll; = Péter tegnap dolgozott, ma — ettül különbözöleg — hivalkodik.“

A' *meg* ezen használatára egy párhuzamos példa a' görög *ἄλλ᾽*, a' mennyiben ennek etymologiai alapja *ἄλλο-ς* még erősebben a' valamitül külön valót jelent, mint az „új“ szó, bátor a' *meg* ellenkeztető alkalmazhatása épen csak e' jelentésből indul ki.

Ennyit a' külön álló *meg*-ről. Kérdés, vajjon az igeelő *meg* más valami-e hogysen ez? Nem hihetjük. Hát hogyan lehet azt értelmezőleg egyeztetni? Már fentebb is mondók, hogy nehéz föladat eligazodni a' *meg* igeelő felől, 's ha itt mégis e' fába vágván fejszénket hozzá merünk szólni, egy igénytelen kísérletnél ne tekintessék többnek.

A' különbféle *meg*-es igéket, hasonlítva a' simplex igékhez, megtekintvén, úgy látszik előttünk, hogy: „a' *meg* igeelő általában azt jelenti, miszerint az igében kifejezett cselekvés vagy állapot a' körülmények egy olyan alapjából indul ki, melytől maga (az ige-beli cselekvés vagy állapot) új és különböző;“ vagyis: „a' *meg* igeelő, nemcsak az igében kifejezett cselekvést (actiót) kényszerít képzelnünk, hanem ezt a' képzeletet még egy ki nem fejezett cselekvési vagy állapot alap képzeletével is pótolnunk, mely alap-bul maga a' kifejezett actio különbözőleg áll elé.“

Próbálgassuk némelly példán ez abstractiót.

Határozottan elválnak egymástul *állani* és *megállani*. *Állani* csupán csak némi nemű állapot — nem mozdulás-képzeletét ébreszt. A' ház, a' szobor, p. o. *áll*, mert nem mozdul, nem is mozdulhat. Külömben van a' dolog, ha azt mondjuk, hogy *megáll*. Itt megvagy on először a' tiszta *állás* képzelete, de pótolva annak képzeletével, hogy valamelly mozgásból indult ki az *állás*, ennek helyére lépven; vagyis: a' mozgás azon ki nem fejezett állapot, mellynek mint kiindulási alapnak képzelete az *állás* képzeletéhez csatlakozik, egyszersmind az levén kijelentve, hogy ez utóbbi (az *állás*) az előbbitül (a' mozgástul) különböző. Ugyanis a' már állónak mondhatjuk: „*állj*“ (azaz: tovább is), de a' járó, menő-, futónak mondjuk: „*állj meg*“, vagy „*megállj*“, a' mi ha az elménkben ébresztett képzeleteket teljesen akarjuk kifejezni, = „ne fuss tovább, hanem állj meg.“

Szintígy egy folytonos, *meg* nem zavart mozgás vagy egy ideig való haladás alapképzeletét vesszük az „*akadás*“ képzeletéhez ebben: *megakadni*, a' mit is németben „stecken bleiben“ nel fordítunk, mint a' *megállani*-t evvel: „stehen bleiben.“ Legköze-

lebben járulhatnak ezekhez ilyenek : *meghökkenni, megbotlani, megszakadni, megszűnni, megütközni* (v. ö. *megakadni*), *megnyugodni* (v. ö. *megállani*), *meghalni* (a' hol az „életpálya“ teszi a' pótló képzeletet). Egy ideig való csendes vagy nyugodt állapotbul eléálló actio : *megijedni, megriadni*. Mind ezen *meg*-es igékben tehát valamelly állapotot nem mint már meglevőt, hanem egy ideig tartó másnemű állapot vagy actio lefolytával beállót látunk kifejezve. Sorolhatnók ide még ezeket is : *megégni, megfázni, meglátszik, megtetszik, megjelenni, megszökni, megfutamni, megharagudni*; (p. o. haladunk az úton, még nem látszik semmi; de majd *meglátszik* a' falu; azaz az eddigi nem látszással ellenkezőleg fog látszani). Nagyon természetes tehát, hogy olyan igék, mellyek már magokban is az actio megkezdését jelentik, azon állapotot is képzeltetik velünk, a' mellytől a' megkezdendő actio elválik. Innét van, hogy ilyen igék leginkább a' *meg* igeelővel használatnak. Ugyanez áll az állapot fokozati haladását vagy a' valamivé válást jelentő igékről is. Legelőször ilyen ige maga a' *kezdeni* ige : *megkezdik* ¹⁾. Továbbá *megfájdulni* (fejem *fáj*; ettől *megfájdult* fejem), *megindulni* (az eddigi helyen maradással ellenkezőleg indulni), *megpendülni*, stb., — *meggyuladni* ²⁾, *meggyógyulni, megromlani, megszakadulni, megaggni, megenyhülni, megbékülni, megbetegedni, megdagadni, megpirulni, megvastagodni, megválni, megváltozni, megbizonyulni* stb. — *megnöni, megkönnyebbülni, megjobbulni* stb.

„*Megvan*“ az előbbi nem létel képzeletével jár : „a' könyv az asztalon *van*“ — mert nem jő tekintetbe, előbb is volt-e, stb. „*Megvan*“ a' könyv, mellyet előbb keresék (melly előbb nem vala); „még nincs könyvem, de majd *meglesz* az is.“ — *Megesik* — beálló actio — itt eset- vagy eseményről mondatik, v. ö. *megjelenni. Megérkezni, megjöni* involválják magukban a' tett út képzeletét. *Megmaradni*-nak kétféle jelentése van : 1) übrigg *bleiben*, 2) verbleiben, verharren, (p. o. egy vélemény mellett). Az 1) jelentés visszavonatkozik lefolyt fogyás- vagy elkelésre, v. ö. *megállani*. A' 2) tulajdonképen a. m. tovább is maradni, — és olyan actio, melly nem a' maradástul külön actiobul, hanem ugyancsak előbbi maradástul indul ki; tehát : „az eddigi maradástul különbözőleg is ma-

¹⁾ Előbb csak át nem ható igéket tárgyalunk.

²⁾ Petőfi : Égő pipám kialudott, *Alvó* szívem *meggyuladott*.

radni.“ Már ez esetben a' *meg* igeelőnek sajátos színezete van, melyet alantabb még egyszer fogunk érinteni, mikor a „*meg*“ egyik legközelebbi rokonáról szólunk.

Az igében kifejezett actionak egy másik ki nem fejezett alapra való vonatkozása, melyet eddigelé benható *meges* igéknél ezen *meg* igeelő által kijelölve találtunk, átható *meges* igékben is ajánlkozik, csak azon külömséggel, hogy actionak pótlendő kiindulási alapja többnyire nem az alanyhoz, hanem az átható igétül függő tárgy (objectum)-hoz van csatolva. A' benható igékre vonatkozván, legelőször az ezekből származott causativ igék így találják magyarázásukat. A' mit a' *meg* a' *megakadni*-ban teszen, ugyanazt teszi *megakasztani*-ban is: pedig „megakasztani valakit“ (objectum) = „okozni, hogy valaki, — az ő addigi haladásától különbözöleg — akadjon.“ Tehát ezeknél p. o. *megszabadítani*, *megbizonyítani*, *meggyógyítani*, *megindítani*, *megváltani*, *megváltoztatni* stb. a' *meg* igeelő, 's az általa az igen történő értelem-módosítás ugyanaz, mely a' megfelelő *megszabadulni*, *megbizonyulni*, *meggyógyulni*, *megválni* stb.-nél.

De egyszerűen átható igék is hasonlóképen értelmeződnek. Ugyanis azt mondjuk, hogy „*tudok* v. mit“ és „*tudtam* v. mit“ 's evvel a' tudás létezésénél nem fejezünk ki egyebet; hogy a' tudás előtt valami más volt, az nincs kijelölve, akár születhetett is velem együtt. Nem így van ennél: „*megtudok* v. mit, *megtudtam* v. mit“ = beáll vagy beállott tudásom vmi felől, a' miről eddig, vagy addig nem volt; tehát *megtudni* ugyanesak áthatólag megkezdést jelentő, mint benhatólag v. ö. *megégni* stb.; vagyis = tudomást venni vmi felől, etwas zu wissen bekommen. — Igen határozottan mutatkozik az actio kezdőleges beállása ezekben: *megszeretni*, *megkedvelni* (lieb gewinnen) *megszokni*; a' *megtudni* hoz értelmezhetésre nézve közel állanak: *megismerni*, *megérteni*, *meghallani*, *meglátni* (v. o. benh. *meglátszik*), *megtanulni*. Továbbá összecsoportusulnak: *megmutatni* v. mit vkinek (értelmileg = *meglátatni* v. mit vkivel, okozom, hogy *meglássa*), *megjelenteni*, *megmagyarázni* (megértetni), *megmondani*, *megtanítani*. A' tárgy (objectum)-hoz kötik annak a' reátható cselekvés beálltáig folytonos ép vagy tartós lételben voltának képzetét ezek is: *megszegni*, (p. o. törvényt, addigi fenállásával ellenkezöleg), *megtörni* (benh. *megtörik*, v. o. megszakad), *megrázni*, *megoldani*, *megölni* (v. o. meghalni, meggyözni. — A' „*meg*-

van“ átható ellensarkosai gyanánt fölfoghatók : *megkapni*, *megnyerni*, *megtagadni*, (nem engedni, hogy *meglegyen*), *megtáldni*, *megígérni*, *megtenni* (*meglesz*, mert *megteszem*, a' mi még nincs *meg*; *tenni* a' *lenni*-nek természetes átható ellentéte, v. ö. latin *facio* és *fio*, M. N., IV, 173), *megmívelni*; némileg ezek is : *megfogni* (*megkapni*), *megragadni*, *megkeresni*, *megkérni* (vmit), *megkívánni*.

Vannak olyan *meges* igék is, melyekben úgy látszik, az igeelő csak megerősítőleg vagy nyomatékosítólag vétetik, és értetik a' közhasználatban : *megverni*, *megcsípni*, *megütni*, *megírni*, *megáldani*, *megfeddeni*, *megcsalni*, *megkötni*, *megsegíteni*, *meggondolni*, *megzavarni*, *megviselni*, *megperzselni*, *megtartani* stb. Sajátságosak ezek is : *megvenni*, *megadni* (az árát), *megfizetni*, *megérdemleni*, *meghagyni*, és különösen : *megenni*, *meginni*. Azomban kissé szorosabban vévén szemügyre mind ezeket, úgy fogjuk találni, hogy mégsem mondatnak a' cselekvés legközelebbi előzményeire való vonatkozás nélkül. Ugyanis p. o. a' kovács *veri* a' vasat kalapáccsal, mert tisztán csak a' verés actiója jö tekintetbe; ellemben : „a' gyermek csintalankodott, azért *megverik*, es bekommt schläge, — tehát megkezdőleg beálló actio. Illyen : *megcsípni*, *megütni* is, v. ö. *megérinteni*, *megperzselni*, (*megégetni* és *benh. megégni*). *Megzavarni*, (az előbbi tiszta v. rendes állapottul külömbözőleg zavarossá tenni), *megviselni* (v. o. *megkoptatni*, v. ö. *megkopik*), *megsegíteni* (azt, ki bajban, nehézségben van), *megterhelni* (a' mi eddig nem viselt terhet), *megkötni* (kezeit p. o. melyek szabadon valának), *megvallani* (az addig elrejtettet), *megírni* (írom a' levelet, azaz írásközben vagyok; *megírom* a' levelet, melly t. i. még írva nincs; v. ö. *megteszem*, *megmondom*); *megáldani* (vmivel, ennek még nem bírásával ellenkezőleg), *megfosztani* (vmitül, a' mi van, ennek bírásával ellenkezőleg); *meggondolni* (gondolóra venni). *Megtartani* 1) szavát, törvényt *mezt.* = megmaradóvá tenni, v. ö. *megmaradni*, verharren; 2) behalten, zurück behalten : p. o. *megtartom* ezt emlékül = úgy teszem, hogy *maradjon meg* nálam.) Továbbá ellensarkosak : *megvenni* és *megadni* : *megadom*, a' mi eddig magam birtokába volt, *megveszem*, a' mi eddig másé volt; *megvenni* a' várt (az ellenség eddigi birtokolásátul külömbözőleg venni)*). Végezetre *megenni*

*) *Bevenni* várakat = *einnehmen* a' régibb nyelvhasználat ellenében *germanismusnak* tűnik föl.

meginni-t illetőleg úgy látszik előttünk, mintha épen csak az étel vagy ital meglevése volna az, mire ez igékben emlékeztet a' *meg* igeelő. Minthogy *enni inni* fogyasztást jelentenek, tehát „edd meg kenyeredet, idd meg borodat“ = fogyaszd el kenyeredet, borodat, a' melly neked van, hogy létezése ne legyen. Hogy pedig „aufessen, austrinken“-nel is fordítjuk, onnét van, hogy ez igék rendesen meghatározott tárgygyal fordulnak elő, mellynek mennyisége legalább némiképen meghatározottnak gondoltatik; nem is szoktuk így mondani: *bort meginni*, e' helyett: *bort inni*; de igen is „a' *bort meginni*“, „egy itcze bort meginni.“

Különös, hogy némelly, másképp benható, ige *meg* igeelővel átható, vagy ha már is átható, személyi tárgygyal járhat: *szállani*, *megszállani* a' várost, *megjárni* (megjárta az egész országot), *megdolgozni* vkit, *megbizni* vkit vmivel (*bizni* vmit vkire) *megénekelni* vkit, *megrakni* vkit vmivel stb. Nem tudom vajjon egyik másik ezek közül nem idegenszerű-e, leginkább tán: *megénekelni* = *ném. besingen*, minthogy többször is a' német *be* praefixum külsőleg találkozik a' magy. *meg*-gel: *belasten* (megterhelni), *befreien* (megszabadítani). Ez, mint a' „bevenni“ várakat = *einnehmen* (nagy. *megvenni*) mutatja, nem volna épen lehetetlen, nem is tekintve az újabb ujságirodalombul való illy példákat mint: *föladni* a' Min-ciovonalt = *die M. linie aufgeben*; v. ö. a' szintén már meghonosuló „jól kinézni, gut *aussehen* stb. szólást. Azonban más részről már maga a' simplex beható ige is szabadabb használatban válhatt áthatóvá; mert a' *meg*-nek nem tulajdoníthatjuk azt, hogy az igeének nemét megváltoztathassa.

Utoljára még egy rakás igét kell említeni, még pedig denominativ igéket, mellyeknek általános jelentése az, hogy „ellátni valamivel, avval t. i. a' mit az alapnév jelent“ — 's a' mellyeket rendesen csak *meg* igeelővel szoktunk használni. *Megaranyozni*, *megsarúzni*, *megvasalni*, *megpatkolni*, *megpaprikázni*, *megsózni*, *megprémézni*, *megszámozni* stb. (Nem értünk ide ilyeneket: *megpofozni*, *megsarkantyúzni* (a' lovat), *megpálcázni* stb. mellyek egy fentebb érintett *megverni* csoporthoz valók stb.). Ezen denominativ igék értelmezhetők a' „*megvan*“ analogiája szerint: „vmit vlmivel ellátni = tenni, okozni, hogy valami vlmín, vlmiben *meglegyen*“ „*Megaranyozni* = tenni, hogy valamin legyen arany, azaz, hogy valamin arany legyen, mi előbb nem volt. Ezek tehát mintegy új álla-

potba léptetést kifejező igék, 's bennök a' *meg*-nek ugyanazon rendeltetése vagyon, a' melly a' fentebb tárgyalt *megszabadítani* (benh. *megszabadulni*)-félékben.

Így az igeelő *meg* jobbadán, mint az igebeli cselekvésnek, ennek kezdőpontjáig tartó valamelly alapot vető, de ki nem fejezett cselekvéstül vagy állapottul való elválásának jelzője értelmezhető. Nem értelmezhettem ugyan minden *meges* igét egyenként, de azért — gondolom — nagyobbára eléggé kitűnik azon viszonyítás, mellynek kijelölésére a' kérdés alatt levő igeelő tulajdonképen szolgál. Külömben is szemünk előtt kell tartani, hogy a' tovább-tovább fejledező nyelv itt is az analogia után való képezgetésnek engedhetett tért, 's az igeelőnek használatát itt-ott kissé eredeti mirevalóságának határain túl is terjeszthette ki, a' miért is nem minden egyes esetben kívánhatni a' legszorosabb értelmezést.

Immár most feleljünk a' fentebb megpendített kérdésre: vajjon ugyanaz-e ez igeelő *meg* ama' különálló hozzáadó és ellenkeztető *meg*-gel, mellyet a' tör. *jene* (*jenge*)-vel egyeredetűnek tartunk? Úgy felelünk, hogy az; és hosszú bizonyítgatás helyett csak azt hozzuk föl, hogy maga a' tör. *jene*, ámbátor a' török nyelvben szorosan véve igeelők nincsenek *), néha a' magy. *meg* igeelőnek megfelelő használatban fordul elő. P. o. „szebah olıdsak *jene* gitti“ — mihelyett reggel lön, *jene* elmene.“ Szándékosan nem fordítjuk a' *jene*-t, hogy előbb meghatározzuk; csak azt tesszük hozzá, hogy a' fölhozott eredeti helyben közvetlenül előtte az van mondva, hogy valaki valahol töltötte az éjjelt, és „reggel már mondhatjuk — *megint* elmene. A' mondatban pedig csak az igeéhez tartozik a' *jene*, de nem közönséges jelentésével „wiederum, von neuem, azaz még egyszer, melly a' magyar *ismét* és *megint* által van képviselve többnyire 's majd alantabb lesz fejtegetésünk tárgya, — hanem nyilván azon inkább ellenkeztető jelentéssel, melly az etymologiai alapszó (*jengi*, *novus*) minden előbbtül különbözést kifejező fogalmából foly egyenesen. A' „*jene gitti*“ azt teszi tehát, hogy „gitti“ ezen *actio* elválván az éjjelen át való ott tartzkodástul; tehát ugyanazon módosítással járul az igeéhez a' *jene*, ha nem is igeelőként ragadt

*) De gyakran az igehatározók, mellyekből az igeelők kifejlődnek, igen szorosan kapcsolódnak az igehez: „*tasra csiktilar* = kive menének, „*otur asagha*“ = ül le, „*ilerü geldi*“ = elé jöve stb.

oda, mint a' magy. *meg* ebben: *megszünni*. *Menni* igénél nincs ugyan használatban a' *meg*, de v. ö. *megmenekülni*, *megfutamni* *). Azomban *jöni* ige jár vele, 's szintígy találni tör. *jene gelmek* = *megjöni*: p. o. (Muhammed a' hét égben volt, megnézé a' paradicsomot *meg* a' poklot 's miután allah val 80,000 beszédet tartott) *jene gelüp* = *megjövén*, vagy: mire *megjöve* (az elmentének perczében leesett víz-esedény még ki nem ömlött). Ugyanis hosszú útból „*jene geldi*“ = „*megjött*.“ Rendesen mondjuk ezt is: *meggyógyulni*, v. ö. „*Samszun jene szagh oldu*“ = Samson, (kinek a' hitetlenek kezét, lábát levágatták vala) *jene gyógy* (*szagh* = jogy, gyógy)-lön, *meggyógyula*, *megvigaszték*. *Szagh olmak* egy fogalom, minthogy *olmak*, lenni, a' törökben közönségesen körülírott igék képzésére szolgál; *jene* pedig nem is vonatkozhatik az egész mondatra; akkor így kellene: „*jene Samszun szagh oldu*.“

Nem látunk tehát semmi nehézséget az efféle állításban, hogy az igeelő *meg*, mint valami előbbbitül való megkülömbözés jelzője, valóban ugyanaz, mi a' különálló, inkább kötszői *meg*, melly ugyan e' külömbözés kifejezésére használtatik (tegnap dolgozott, ma *meg* hivalkodik), különösen miután mindegyik *meg* a' jelentésére nézve is párját találja a' tör. *jene* (*jenge*)-ben, a' mellyel alakilag egyezik.

2. Még.

Kérdés, vajjon a' *még* egy eredetü-e a' *meg*-gel; továbbá a' *még* külömbféle használat módjai millyen alapértelembül és hogyan fejthetők meg? végre megfelel-e a' *még* is a' török *jene*-nek? E' kérdések annyira egybe vannak fonódva, hogy itt csak egészben, nem egyenként adhatunk reájok feleletet.

A' fenemlített helyen (M. Ny. IV, 418 stb.) a' *még*-et *meg*-gel legszorosabban összefüggőnek vettem, 's még most sem állhatok el e' nézettül, bátor *meg* nem nyerhette Hunfalvy úrnak helyeslését. Mert azt jegyzi *meg* hozzá (422. l.): „*Meg* és származéka *megint* külömbözik a' *még*-tül. — A' *még*-et a' *me(n)*-nyi szónak elavult törzsébül és *ig* ragbul kell származtatnom.“

*) A' *jene gitti*-hez igen hasonló eset van Székely István kr. 223. : „Ez után másod esztendőbe ezer két száz emberrel *meg el indula* az elébeli lolt szigetekre.“

Hogy különbség van *még* és *meg* között, azt nem lehet tagadni; de azt állítjuk, hogy csak annyi, a' mennyi egy méhben feküdt két testvér között van. Sőt talán a' *még* és *míg* (quousque) között is nagyobb és lényegesebb a' különbség. Ez utóbbi ugyan szintén *még* alakban találtatik régibben, és kétségtől ebből ered: *me ég*, *me-ig*, mint mellékalakja ennek: *meddig*, correlativumok lévén: *míg*—addig; sőt gyanítani, hogy még egynehány századdal ezelőtt *meég*-nek ejtették is. Legalább Telegdi Miklósnál egy pár-szor fordul elő így: *meeg* (p. o. (Praedic. I, 474. Mert *meeg* az emberek között ez világon nyájaskodott, nem leen szükség stb.), holott Telegdi helyesírásában az *e* vagy *é* = *é*; igaz ugyan, ez idézett helyen van *leen* is, de ebben is lehet még kettős hangzót föltenni, = *le(v)en*. E' mellett pedig mindenestre tekintetbe vehető az, hogy ugyanez írónál a' *még* (= mai *még*) soha sem íratik *meeg*-nek, hanem *meg* vagy *még*-nek, a' miket egyaránt *még*-nek olvasunk. — Helyesírási — tehát ejtésbeli különbséget is, a' mai nyelv-szokással megegyezőleg Székely István is teszen krónikájában, ki a' *míg*-et ugyancsak *míg*-nek, a' *még*-et pedig kivétel nélkül *meeg*-nek írja, mint *eelni*, *veer* stb., jóllehet más mai *é* helyett némi szavakban *í*-t találunk következetesen alkalmazva: *szíp*, *kíp*, *kírni*, = *síg* (= *ség*, képző) stb. — De úgy látszik, hogy még inkább jelentésbeli használatában különbözik a' *még* a' *me*(-nnyi)-től származott *meég*, *míg*-től ez utóbbi szorosan relativ vagy kérdő lévén, a' mit csak nehezen fedezhetnénk föl a' *még*-en is.

A' *még*-nek *meg*-hez való igen szoros tartozása csak magának a' *még*-nek fejtegetéséből bizonyíthatjuk ugyan; de mégis egyelőre is azt lehet megemlíteni, hogy *is-még* helyett találunk *ismeg* v. *és-meg*-et p. o. a' III-dik prózai Katalin legendában (Toldy); továbbá azt, hogy a' Margit legendában egyszer sem fordul elő *megint* vagy *ismét* (a' mi = *is-mént*, = *is-megint*, székelységben: *ös-mint*, *és-mént*), hanem mindig *is-még* v. *ésmég* *). Tehát *még* = *megint*, a' mit könnyebben is egyeredetűnek tartunk *meg*-gel.

Talán nem nyomnak sokat e' bizonyítékok, és ellenök fölvet-hetni e' kérdést, hogyan lehet alak szerint *még* = *meg*? Felelhet-

*) Ugyan az *ismét* e' székely alakja miatt, nem lehet azt *ismég*-ből, a' *g t*-vé korcsosulásával, eredetnek tekinteni. Külömben alantabb még a' *még*-nek *megint*-tel való egy másik találkozását kell érintenünk.

nénk evvel, hogy *meg*, *még* alakbul rövidült, mint p. o. a' háromszékesiki *es* (= *is*) az *és*-bül (v. ö. még Toldy, Katalin XXXIV. lap. jegyz.), vagy ezt hallani : *eszre* venni, e' helyett : *ész-re* venni 'stb. de helyesebbnek látszik, hogy mind a' kettő egy közös *mege* alakbul eredt. És csakugyan a' Halotti beszédben az igeelő *meg* így van : *mige*, melly alak a' tör. *jene*, *jenge*-nek tök életesen megfelelné. A' *mege*-bül a' véghangzó elvesztésével, a' csonkult *meg* lett, míg a' *még*-ben ugyan ezen hangvesztés az előbbi hangzó megnyujtása által van pótolva. Tehát *még* = *mege*, mint *hét-hete* (*hetu* *moger*), tör. *jedi*, de egyszerűen rövidítve is : *het-ven* kéz, v. ö. *keze-k*, *tél* — *tele-k* 'stb.

Már most kérdezzük, mit jelent *még*? Mert itt annak tudásával, hogy *még* = noch, *még-is* = doch, dennoch, gleichwohl, nem érjük be; mert általában viszonzyszóknál egyszerű fordítás nem merítheti ki a' szó lényegét, más más nyelvek sokszor különböző oldalról fogván föl és fejezván ki ugyan azon egy viszonyt is.

Rövid példával hatféle használatát lehet kijelölni a' *még*-nek, úgymint :

1. *Még* a' legnagyobb *is*; *még* az *is* kellett.
2. *még-is*; *de még-is*
3. *még* életiben; *még* itt van,
4. *még* egyet, *még* nagyobb, *még* több,
5. *is-még*, *es-még* = *megint*, *is-mét*.
6. *Még pedig*.

1) *Még* — *is*. Mit jelent ez? Azt mondjuk p. o. : „*még* a' legszegényebb *is* adakozott.“ Az alany (a' legszegényebb) az *is* kötő szócska által egy ki nem fejezett más fogalom szóval van kapcsolatba hozva, mellyről ugyan azon mondomány áll : („gazdag *is* adakozott és véle) a' legszegényebb *is* adakozott.“ De evvel még nincsen kimerítve a' mondatnak tartalma. Az *is* t. i. ki van benne fejezve, hogy ha a' gazdag mellett a' legszegényebb *is* adakozik, ennek adakozása korántsem a' gazdagé után következethető, sőt mint váratlan valami az emezétül (a' gazdagétul) külön válik. — Vegyünk más mondatot : „most *még* ezt *is* adom neked.“ Ez a. m. „már sokfélét adtam neked; 's most — a' mi eddigi adományaim 's ezek után való azon hiedelmemtül, hogy több nem fog kelleni, különböző — ezt *is* adom.“ Többet mond a' „most *még* ezt *is* adom“ mint ez : „most ezt *is* adom“; amabban a' *még* hozzájárul-

tával valami előbbihez való ellentétes, különválási viszony levén kifejezve, a' mi emebben nincs (mert ezt is adom), ez csupán kapcsoló levén : „egyebek mellett ezt is adom.“

Még — *is* tehát kapcsolást és ellentétet fejez ki egyszersmind, emez jutván a' *még*-nek. 'S így csakugyan értelmileg ezen *még* legszorosabb rokonságban állhat a' fentebb érintett ellenkeztetési *meg*-gel, melyet a' nyelvszokás ez alakban a' nem egyszersmind (*is* által) kapcsolással járó ellenkeztetésre vett föl. Ugyan a' fentebbi mondat helyett, a' kapcsolást (*is*) kihagyván, ezt mondhatjuk : „(minap emezt amazt adtam) most *meg* ezt adom neked.“ A' *még* — *is* ellenkeztetési jellemébül az is következik, hogy leginkább ellenkeztető kötszóval kezdő mondatokban szokott állani : a' mi némi pleonasmus ugyan, azomban a' *még* ott inkább adverbium, mint tulajdonképen való kötszó (*de*, *sőt*). P. o. Telegdi prédik. I. 168. (Bécsben, 1577 *) : „Errül minden phéták bizonságot tesznek, hogy stb.; *sőt még* a' régi prophéták *is*, stb.“ Hiányozik a' *még*, a' mint megmondott természeténél fogva a' *de* mellett könnyen hiányozhatik is, p. o. 169. l. „nem csak fogságot, *de* halált *is* kész vala szenvedni“, a' hol be lehet toldani : *de még* halált *is*, az ellenkeztetés conjunctionaliter *de*-ben, adverbialiter *még*-ben levén kifejezve.

2) *Még-is*. Exempla doceant : Telegdi 351 : „Az kik mevetik az istennek rettenetes fenyegetését, . . . ezek *mégis* értelem nélkül vannak.“ Telegdi 165 : „Noha idvezétönk semmivel nem tartozik vala az törvének, *de mégis* fizetni akara neki.“ A' *mégis* valami megelőző, valónak állított 's mint ilyen megengedett tényre ellenkeztetőleg mutat vissza, tulajdonképen mint a' mondományhoz járuló adverbium, a' miért is a' conjunctionalis *de*-t *még* eleibe tehetni. Megengedő (concessivus) előmondatra következő utómondatban van helye, ha néha az előmondatot is csak pótolni kell, mint fentebb : „ezek (— noha bölcseknek tartják magukat) *mégis* értelem nélkül vannak.“ Ha az ellenkeztető viszony már conjunctiv által van kitéve, el is maradhat a' *mégis*, mely úgy is csak ismétli aztán az ellentétet : Telegdi 126 : *Noha* nagy veszedelmekbe be engedi őket esni, *de* ott el nem hagyja“ = *de mégis*

*) *Még* többször idézván példákat Telegdibül, mindig prédikációinak első kötetét értjük.

ott el nem h. V. ö. 402 : És *noha* látja, hogy az penitenciának söprűjével megtisztított, . . . *de mégis* nem hagy semmit hátra az ü álnok incselkedésiben.“ — Az előbb megengedett tény gyakran az utómondatban is egyszerűen fölvevőleg van kitéve „*azért*“ vagy „*mindazáltal*“ — által, úgy hogy efféle schémák erednek :

Noha (bár, jöllehet) . . . , de azért (mind azáltal) . . . Vagy még hozzá véve az ellenkeztető *mégis*-t :

Noha (bár, jöllehet) . . . , de azért (mindazáltal) mégis . . . Immár most analysáljunk egy példát, különösen azért is, hogy a' *még*-hez simuló *is*-nek miért való szükséges voltát megfejtjük, a' melly *is* azomban legjobban mutatja, hogy *még*-et ebben : *mégis* adverbialiter kell venni. „*Noha* hívtak, *mégis* maradok“ (v. *de mégis* maradok, v. *de azért mégis* maradok“). Ez a. m. : „hívtak, *de* (hívásuk ellen és az ebből credő némi kötelességem ellen, hogy elmenjek = *azért*) — maradok, még pedig úgy, hogy maradásom nem csak e' főnálló körülmények alatt vagy mellett van, hanem azokkal ellenkezésben *is* van.“ Rövidebben : „hívtak, *de* (a' meghívás, 's meneteli kötelességemmel) *ellenkezőleg is* maradck.“

Az *is* a' *még* által kifejezett ellentétet a' megengedett tény ismét fölvevett (*azért mind azáltal*) képzeletéhez kapcsolja : „*de* — a' meghívás mellett *is*, sőt avval ellenkezőleg *is*.“ A' kapcsolás nem olly lényeges, hogy el nem maradhatna, minthogy az egymás-mellé rakás teljesen pótolhatja : innét van, hogy ámbár nem a' mai nyelvszokásban, — de régebben ittott egy *még* a' most kíváncsi *mégis*-sel ér fel. Katalin legenda (ed Toldy). 133. l. : Mert ha bölcsek hirdették volna, Hát te azt mondhattad volna, Hogy az hit *még* hamis lehet“ = *mégis* hamis lehet, *noha* bölcsek hirdették ; („mert bölcs mester sokat tehet, Igazakat hamisíthat, Es hamissat igazíthat“). V. ö. Telegdi 405 : *de* az, ki nem hallgatja, annak *meg* (*meg*-nek-e vagy *még*-nek olvassuk-e?) *bedugva* vagyon füle“; ellemben fent idézett helyen : „az kik mevetik . . . , ezek *mégis* értelem nélkül vannak.“

Ennyit a' *mégis* maig divatozó használatául. De találkozok még egy más féle *még*-és a' sz. Katalin legendában, mellyet csak nehezen *mégis* = *dennoch*-nak lehetne venni. V. ö. 132. l. Katalin beszéde után : a' doktor *még*-és így veteködék.“ 135 (2678. v.) : „A' doktor hogy ezt meghallá, Az sziznek *még*-és ezt mondá“ 137 (2704). *Mégis* a' doktor nem elégedék, *De még*-és így veteködék.“

52 : „Katarina mégis kérdi.“ V. ö. Telegdi 57 : De még-is arra terem beszédemet.“ Szekély István, 83 : „De térjünk mégis (meegis) az angyal mondására.“ Nyilván való, hogy ezekben még-is (még-és) fölér az is-még, es-még, vagy megint-tel, 's itt mintegy megfordított is-még a' még-is. Ugyanis a' fölhozott példákhoz hasonló fordulatban Katalin 137. van es-még : „Doktor még sem elégedék, de illy szerrel szöla esmég.“ Errül a' mégis-rül tehát alantabb, mikor ismég-rül szólunk.

3) Még gyermekkorában, még itt van. Itt is a' még tiszta ellentétmutató, többnyire az ellentét előtagja elhallgatásával. „Még gyermekkorában“, — nem későbbi, férfikorában, tehát : (azon föltétellel, hogy férfikorában) — ellenkezőleg — gyermekkorában.“ — „Még itt van“ = „(ollyan állítással, mintha elment volna. „Még él“ = „azon hiedelmeddel, hogy meghalt volna, ellenkezőleg él.“ Itt a' még-is-tül csak a' nem kapcsolás által különbözik a' még. „Mégis él“ annyi volna „halála fölöl való hiedelmed mellett és azzal ellenkezőleg is — él.“ — Egyszersmind az efféle még-nél, legtisztábban mutatkozik a' még-nek (usque quo) külön volta, értelmileg is. „Még élek“ = életem határ pontjaig, végeig“ — egy a' határpont által kijelölt terjedést foglal magában ; a' képzelet nem megyen azon a' határon túl ; „még élek“ legottan egy az életem kívül való képzeletből indul ki, a' melyet az életrül való képzelet ellentétbe van helyezve.

4) Még egyet, még többet, még nagyobb.

Mind ellipticus kitételek ezek is. „Még egyet adj“ ebből indul ki, hogy : adtál már többeket, 's ettül, hogy többeket adtál, — különbözőleg adj most egyet. — Comparativus előtt levén a' még már ezáltal is előbbi valami föltettre mutat. Azonkívül mint fentebb a' mégis-nél az „azért v. mindazáltal“ újra fölveheti az ellentét előtagját : úgy itt is az „ennek v. annak fölötte“ hasonlót teszen. Margit legenda (Budán, 1782) 74. l. : „az ő gonoszságokat nyilván megutálja vala, azaz királynak és attjafiának, és egyéb uraknak ; még ennek fölötte egyházi fejedelmeknek . . . gonoszságokat nyilván megutálá.

Általában ezen még legközelebb áll az 1) alatt említettthez ; Margit, 84 : „jöllehet, hogy még az érsek és pisek, prépost és mind ő velek való nagy sokaság siratlan nem türhetik vala“ = még az érsek . . . sokaság is. Margit 104 : „bizonyoságot töttek nem

csak sororok, fraterok, és külemb külemb szerbeli urak és közönséges népek; de *még ennek fölötté* bizonytságot töltek ő rola istennek szenti is.“ 14 : „melly vas *még* ma is ez klastromba vagyon.“ Megint is nélkül : 75 : *Még ennek fölötté* pápának áldomását . . . ígérik vala.“

V. ö. fentebb : „egy *meg* egy“; és a' „*még nagyobb*“-ra nézve az igeelőt : *meg-nagyobbul* 'stb. —

5) *Is-még, es-még.*

Bizonyítást nem igénylő dolog, hogy *ismég* értékileg = *ismét* (is-megint) és *megint*. A' Margit legendában nem fordul elő sem *ismét* sem *megint*, hanem csak *ismég*; a' verses Katalinban *ismég* és csak egyszer *megént* (200 l.), Székely kronikájában *ismét* (*esmét*), míg Telegdi nagyon ritkán él *ismét*-tel, rendesen *megint*-et használván. Tehát ezekről egyetemben alantabb, *megint* alatt. Itt még csak egy példa álljon, a' hol *ismég* helyett csupán *még* van, mint a' *megint* = *is-mét* (*is-megint*). Katalin 23 : „lehullának Az bálványok 's elromlának, És okát soha nem lelék, Hogy őket *még* feltehetnék,“ azaz : *ismét* v. *megint* föltehetnék, vagy Katalinbeli nyelvszokás szerint : „hogy őket *es-még* feltehetnék.“

6) *Még pedig* = und noch dazu, und zwar.

Érezhetni, hogy ennek a' *még*-nek sajátyszerű színezete legyen. Lássuk, hogy hová tartozik. Tudjuk, hogy az egész „restrictive magyarázó.“ „Kalapot vett, *még pedig* szépet“ azaz : kalapot vett, de nem csak általában akármilyen kalapot, de szép kalapot vett.“ Az ellentét kalap között és szép kalap között fejeztetik kit tehát azon ellentét által, melly a' „genus“ és a' „species“ között van, vagy szorosán véve : a' genus többi speciése között és az egy kijelölt species között. „Madarat fogott, *még pedig* verebet“ = madarat fogott — nem fürjet, fülemilét 'stb. — de verebet.“

Ennyit a' *még* szerepléséről. Eredménye legalább az, hogy *még* szintűgy mint *meg* az elkülönítő ellentét adverbialis jelzője; még nem is tekintve azt, hogy egyes esetekben hangbeli alakja is *meg*, *megint*-tel váltakozik föl. Vajjon tehát igazunk van-e, midőn *meg*-gel egyeredetűnek, 's *mege* alakból eredettnak tartjuk? — azt mikor további fejtegetésünk végéhez érend, ítélje meg a' szíves olvasó. — Itt csak egyelőre még a' *meg* és *még*-et illető egy pár különös példa : Katalin 4. l. : „Nagynak leljek ő szerelmit, *Még olly, nagynak*“ ő sérelmit.“ Nem látszik úgy, mintha ez = „*még nagyobb*-

nak“ volna, hanem inkább = *ugyan olly nagynak*“. 38 : „Vala huszonnégy leánynyal, És *meg anne* vén asszonynyal,“ = *ugyan annyi* vén asszonnyal.“ Még ma is megvan a' „*meg annyi*“ p. o. „mindkét szó külön és a' kettő együtt, *meg annyi* bölcselmi rendszer fölirata“ (Csengery, B. Pesti Szemle). Továbbá Katalin 174 :

„Mert ez ként im rajtad kezdem És keresztényeken végezem,

„Mert valaki még így teszön, Tölem *meg illyen* ként veszön.“

= *ugyan illyen* ként (mint a' minőt most rajtad kezdek).

V. ö. Margit, 65 : „Ennek utána is még a' másik karját is *meg ezenképpen* igen erősen megkötötté.“

Talán derítnek ezek valamit az *ugyan*-ra !

3. Megint.

Hogy a' *megint* szintén *ugyan* abba a' kategóriába tartozik, a' melybe a' *meg*, errül nem igen kételkedünk. De mind azon által a' *megint* jelentésbeli használata, szintűgy mint a' *még*-é, néminemű sajátságos körre mutatkozik szorítottnak, és ha egyelőre is hisszük, hogy eredetében nem különbözik a' *meg*-től, még sem lesz felesleges, kifejlett és megállapodott jelentéseinek a' *meg*-éivel alap szerint való azonosságáru is meggyőződünk. E' meggyőződés vagy *meg* nem győződésünk *megint* új ítélő oka lesz annak, vajjon igazán megtaláltuk-e a' *meg* honnan- és mivoltát ?

Először is a' szó hangbeli képzése vonja magára figyelmünket. Azt tartjuk, hogy úgy áll a' *meg*-hez, illetőleg ennek sejtettünk eredetibb alakjához, mint *régent*, *régente*, a' *régi*-hez, e' párhuzamos példa mutatván egyszersmind azt is, hogy ez *nt*, (*nte*, *nten*) rag igenis melléknévi természetű nevekhez is járulhat, ha csakugyan p. o. az *elejénte*-beli *elej* (*elb*)-t, inkább főnévinek akarjuk tekinteni. Fölemlítjük most még csak az *ifjonta*, *ifjanta*-t is. Mert fentebb *meg*-rül szóltunkban, ezt tör. *jene*, *jenge*-vel vetvén egybe e' melléknévi szót — tör. *jengi*, novus, találtuk származtatási alapnak. *Megint* tehát, bár bővebb alakkal van, nem különbözik lényegesen *meg* (*mege*) és szerintünk *még* (*mege*)-től, mind ketteje *ugyan* egy alap név-szóhoz való adverbialis képzés lévén.

A' *megint* általában két, némi tekintetben hasonneműt viszonyít egymáshoz, az utóbbijához csatlakozván, és azt jelelvén ki, hogy azokat egy más nemű köz választja el egymástul.

Nevezzük ezt *k*-nak, és így lehet a' dolgot elötüntetni :

a^1 — megint $a^2 = a^1 - k - a^2$. Egyszerű példa erre : „a' megtompult fegyvert megint élesítjük“ =

éles (a^1) — *tompá* (k) — *éles* (a^2).

Legközelebben csak a' *tompá* (k)-tul való különbözését az *éles*-nek (a^2) fejezi ki a' *megint*; de aztán tovább is visszük visszafelé az ellentétét, egy a' *k* előtt való *a* félére, a^1 -ra. Így ebben : „az elüzetett király megint székibe üle“ — egyelőre csak két adatunk van : a' székben ülés és elüzöttség, de pótoljuk egy harmadikkal, egy az elüzés előtt való székbenüléssel, mely éppen az elüzöttség által mint választó köz által el van különítve a' megmondott székbenüléstül : (székbenülés — a^1 elüzöttség — k , székbenülés — a^2).

A' *még* és *meg* többnyire csak két különmemü között való ellentétre vonatkoznak p. o. *megállani* (mozgás — állás); *még itt van* (lásd fentebb); tehát megfelel ezeknek $k - a^2$; de van olyan eset is, a' hol némileg hasonnemü is képez ellentétet hasonnemüvel, csak hogy köz által elválasztva kell gondolnunk azt : p. o. *meggyógyult* egyelőre csak e' kettőt hozza eszméletünkbe : *betegség* — *gyógyulás*; de könnyen még tovább is vissza vezet, a' betegség előtt való egészség képzetére, és eredménye lesz, hogy ez már a' második *gyógyulásnak* tűnik föl, a' mellyről szólunk; vagy más szóval : *meggyógyulni*, 1) gesund werden, 2) *wieder* gesund werden. A' hozzáadó *meg* is ilyen természetü : *egy meg egy* (nem : egy és egy) = két egymástul külön való *egy*, mintegy : $egy^1 - k - egy^2$. Eből indulva ki, megérthetjük a' *meg*-et ebben is : *megmaradni*, *verbleiben*, *verharren*, (lásd fentebb, az igeelő *meg* alatt) mellyben a' folytatott maradás mintegy külön külön maradásokként van fölfogva : *marad — k — marad — k — maradni* ($a^1 - k - a^2 - k^1 - a^3$).

Így foghatni föl, miképen *még*, *meg*, *megint* mind a' legközelebbi különmemüre, mind a' távolabbi — hasonnemüre való vonatkozást fejezhetnek ki; megjegyezhető e' mellett az, hogy a' hasonnemüre való vonatkoztatás főleg a' *megint*-nek jut (ez értelemben : *wiederum*, azaz zum zweiten male); továbbá hogy a' kétféle visszavonatkoztatás nem mindig szigorúan egymástul elválasztva lép föl; p. o. *megelevenülni* igenél lehet csak az elevenülés előtt való

holt voltot mind különmemüt, vagy a' még ennek előtte való elevenséget is képzelni, mint hasonnemüt.

Nyelvszokásunk és nyelvtudásunk azt mondja, hogy *megint*-el értékieleg azonosak *is-még* és *ismét* (= is megint). E' két utóbbi alak, úgy látszik, bővelkodik az *is*-ben; azomban egy — igaz, hogy nagyon elgyengült kapcsolást láthatunk benne, mely főleg az előbbi hasonneműre vonatkozhatott. V. ö. *még-is* = *is-még* a' fentebb fölhozott példákban. „Leesék; *ismét* felkele“ — így értetik: (fent állá) — leesék — és másod izben (megint) fent állá“ (= auch zum andern male); még inkább látszik a' *mégis* = *ismég*-nél *): *megint is* (másod izben is) fönt állá. —

Használtatik a' *megint* (*ismég, ismét, vagy esmég, esmét*):

1) Egymás után következő, hasonnemű, de mint egyes részek elkülönített tételek bevezetésére: Margit, 21: „Igen örömet szolgál vala az betegöknek... (a¹): Egy időben az szolgáló leányok közül egyik megbetegüle halálra. — (a²): *Esmég* vala egy soror, kinek ő torkát kell vala bekötni... — (a³): *Esmég* egy időbe egy beteg soror kívána enni disznóbélt...“ Margit 79: „E' szent szűznek ő ládájában való kincsei ezek valának: (a¹): ő benne valának két ciliciomok... és vala ő benne vasbul csinált öv és vessző. (a²): *Esmég* vala az ládában két nemez kapeza.“ Gyakran e' fordulat: „*Esmég* olvastatik egy példa.“ Székely István kron. 67: „azután *esmét* másod esztendőben.“ 84: „továbbá *esmét*.“ 49: „Cyrus Persiából ki veré az Astyagest... Cyrus *esmét* Babiloniát is megvevé.“ Margit, 19: És meggondolja vala sz. Imre herczegnek is az ő életét... (a²): *Esmég* ez szent szűz meggondolja vala, sz. László király életét —. — (a³): *Esmég* meggondolja vala sz. Margit asszony sz. Erzsébet asszonynak szent-széges életét.“

2) Egy előfordult tétel ujra való fölvételére: Telegdi, 183: „az angyalok az *pásztoroknak* jelenték, az *pásztorok megint* a' több zsidóknak.“ 213: „*tizenkét esztendő*s koráig, *megint tizenkét esztendő*s korátul fogva az ő életének 30-dik esztendejeig.“ Székely, 47: „*tiz szarva* vala, kinek *esmét* a' *tiz szarva* között egy kicsin szarva neveződék.“ 35: „Phul, Baboloniának *fű tisztartója*, és Arbaces

*) Lásd fentebb, *mégis* alatt, a' 224. lapon.

Mediának esmét fűtiszttartója.“ 75, b : „Antipatert egy zsidó méreggel megöle, kit viszontag esmét Herodes megöle.“

3) Az *actio* az előbbivel ellenkezőleg beálltául, = latin *rursus*. — Margit, 23 : „Gyakorta ez gyenge szűz leesik vala, ismég felkel vala, úgy szolgál vala.“ 57 : „Mikoron kedeg felvette volna ismég ő ruháját, az ház lön esmég olyan sötét, mint elébb volt.“ 109 : „kezei kiterjesztvén, és esmég kezei össze kucsolván.“

Ide szól párhuzamul nagyobb részt az igeelő *meg*.

4) *Megint* = *abermals*, (másodszor, *denuo*). Margit, 175 : „Az provinciális ismég elküldé az sorort.“

5) *De-megint* = *de mégis* (lásd *mégis*, *még* alatt). Erre egy példát nyujt a' Katalin legenda, 5 :

„Joszágosnak nem mondhatom,

„De mint öt jámbornak mondom.“

= *De mégis* öt jámbornak mondom. A' *de mint*-ben a' *mint* ugy vagyon összevonva *megint*-bül, mint *székely es-ment*-ben (*es-megint*, melyet így is hallani : *ös-mint*).

V. ö. még Telegdi, 223 : „Igaz, hogy az ü lábainak gyorsasága is segítette ütet, . . . : *de megint* csak héjába futott volna, ha stb.“ Különösen az „igaz hogy“ miatt, igen könnyen vehetjük „*de megint*-et = *de mégis* csak hiába futott volna.

4. Maga.

Ugyan azon *maga*-rul akarunk itt szólni, melly a' régibb irodalomban ugyan kiterjedtebb használatu, 's mint *conjunctio exceptiva* és különösen a' *de*-hez csatolva, mint *demaga* szerepel, de még a' mai élő nyelvbül sem halt ki végképen, miután a' háromszéki *székely* még ismer és használ ilyeneket : „*maga* mit csinálsz?“ *maga* mét? (= miért)? *maga* minek? *maga* hadd el!“ még pedig a' *de* vagy *ugyan* jelentésével, „*ugyan* mit csinálsz? *ugyan* (de) hadd el.“ Ugyanazon *maga*-rul szólunk itt, a' mellyről Hunfalvy úr is értekezett : M. Ny. IV, 157.

Még pedig ezen *maga*-rul azon igénytelen nézetünk vagyon, hogy az nem egyéb mint a' fenttárgyalt *meg még*-nek alapul szolgáló *mege*-alaknak mélyhangu párosa; hogy tehát, szintugy mint ez, megfelelője a' tör. *jene* (*jenge*)-nek, mélyhangulag, a' mint p. o.

a' különben tör. *jengi*-nek megfelelő jak. *szanga* szintén mélyhangu, 's az e' rokonságba tartozó magy. *uj* (novus) is, a' mirül alantabb többet. A' *maga* aztán lényegesen különböző volna a' *maga* (ipse)-tül, „maga“ azért nem tagadhatni, hogy Hunf. úr kimutatása szerint, az *ipse*-féle finn. *itse*, perzsa khod ilyen exceptivus vagy adversativus conjunctiókat szülhetnek magokbul.

E' nézetünkre először az indít, hogy e' *maga* hangbeli alakja szerint, olly tökéletesen megegyező azon *mege*-vel, melyet más okokbul mint *meg*, *még* hajdani alakját fölállítottunk, ha nem volna is a' Tem. Beszédben : *mige* = *meg*. Másodszor az, hogy ha a' *maga* jelentését régibb irodalombeli helyek szerint szorosabban vizsgáljuk, ez föltünőleg ama' *meg még* (mege) és *megint*-tel találkozik.

Itt tehát immár csak a' jelentésbeli viszonyt kell kimutatnunk, melyben *maga* a' megmondott *meg*, *még*, *megint*-hez áll.

A) *De - maga*.

Egyelőre is némi figyelemre kell méltatni azt is, hogy *maga de*-hez épen úgy szeret csatlakozni, mint *még*, *mégis* (de még az is, de mégis), és *megint* (de megint, de mint). És csakugyan nem egyszer találkozik :

1) *de-maga* = *de még-is*.

Telegdi, 191 : „az mi első szüleinknek szépen szólla, és igen édes beszédekkel sarkallá meg őket, *de maga* örök veszedelemre voná nyavalyásokat.“ 336 : „majd úgy tetszenéjék, hogy mintha gyümölcsöt fogna termeni az ü szivekben az istennek igéje. *De maga* ha látod, különben vagyon a' dolog.“ (v. ö. 427 : *de mégis*, ha látod). 370 : „az vízözön után bocsátá rejá Noét az hus ételre. *De maga* még akkoron is valami válogatást tén az étel dolgában.“ (= *de mégis* még akkoron is) 420 : „*de maga* merem mondani.“ 488. *De maga* azért ugyan nem leszen azoktol ü neki egyéb teste stb.“ (v. ö. *de azért mégis*).

Katalin (próza legendája) 238 : „Meg vagyon irván : tenen magadat se dicsérjed se olcsároljad magadat, . . . , *de maga* én megvallom az én nemzetségemet.“ 234 : „heuságokat tehet vala, miképpen mostan es szoktanak tenni az nemes asszonyok és leányok . . . : *de maga* . . . nem hevolkodik vala.“ 242 : „engem ki-

szerejtsz viaskodni minden jutalmnak reménysége nékel. No, *de maga azért* kész vagyok reája.“

Margit, 77: „*jöllehet* mindenekre kész szenvedni Krisztusnak neviért, *de maga* juta az ő testinek annyé nagy erőtlenségére, stb.“ (v. ö. *jöllehet* v. noha — *de* mégis). 115: „Monda ez provincialis néminemű reogató beszéddel, *de maga* tisztességgel, miképpen illik vala.“ 192: *jöllehet* az érsek sem türheti vala siralom nélkül. . . . , *de maga azért* az érsek vigasztalja vala a' sororokat.“

2) *de maga* = *de megint*.

Telegdi, 209: „*azt a' szent írásból* kell megtanulnunk. *De maga az szent írásnak* igaz értelme mi legyen, *azt a' régiektől* szükség megkérdenünk.“ (v. ö. *megint* 2) alatt). 394: *Igaz*, hogy minden ember tisztátalan eb, azaz fertelmes bűnös. *Demaga* az istennek ígéreti es *igaz*, ki stb.“ Margit, 113: „én kedeg, mennyire tehetöm, megteszöm *azt*, a' mi én nekem parancsolván vagyon az én lelki atyámtól, (t. i. hogy *imádkozzam*); *de maga te is imádj* ajtatossan te magadért.“ Katalin, 104: Jó mester csak ne pirongass. 'S beszédöddel meg ne pöríts (t. i. *engem*). *De maga te* mit gondolsz en eszemmel, . . . ha én stb.“

3) *de-maga* — *is* = *de még is*.

Telegdi, 244: Ugyan onnat szent Pálból más helt is hoznak elő, t. i. imezt: Jobb megnöszni, hogysesem mint égni. *De maga az is* semmibe nem ellenkedik az mi értelmünkkel.“ 248: „*De maga az sem* igaz, hogy az apostolok fejenként mind nésök lettenek volna“ (de még az sem). Margit, 50: „*De maga ezt sem* kell elhadnunk.“ 142: „*de maga az* fájdalom *is* bévöltetik vala.“

4) *demaga*.

A' fölhozott példákbul látható, hogy a' *de-maga* a' *de-még* és *megint*-tel, ha nem is mindenkor utolsó iziglen azok kifejlesztett és megállapodott jelentéseivel, de annival inkább azoknak az előbbi külömbözőre mutatasban álló alapjelentésével, olly igen megegyező, hogy nehéz *maga* alatt mást képzelni mint *mege-t*. És ez alapjentes szintén még ama' gyengébb ellenkeztetésben is nyilvánul, melylyel a' *de-maga* többnyire használtatik, úgy hogy nyelvérzetünkben már csak valami „azomban, indessen“-nel ér föl. Margit: „melly hidegleléssel esék ez Albert nevő frater nagy fájdalomban, úgy hogy az lábai megsugoródnának az ő térdeiben: *de maga* ez Albert nevő frater fogadást tön sz. Margit asszonynak stb.“

B) *Maga*.

Különállólág, *de* nélkül, látszik ennek megfelelni: *ámbár* obgleich, obschon, 's így van egy 16-dik századbéli latin-magyar szótárban, ha jól emlékszem, visszaadva evvel: *quamvis*.

Mindazonáltal *maga* tulajdonképen nem *quamvis*, vagy *obgleich*, tehát függő mondatot kezdő, hanem ellentétes főmondatot kezd, 's megérthető e' fordításbul: *doch*. Mutatják ezt a' példák is: Telegdi, 192: „azt tetteti, hogy . . . ü is oda megyen és imádja ütet, *maga* más forog vala az ü elméjében“ (tetteti – *de* mégis más forog vala). 297: „kik igen hányják az istennek lelkét és titkon való jelentését, *maga* az ördögnek álnak mestersége és sugorlása viseli üket.“ (hányják — *mégis* az ördög). 441: Tiszteletlenséggel illettenek engemet, ördögösnek nevezvén, *maga* nem az vagyok.“ Katalin 127: „Sőt im lássad az ivegöt, kit az napfény meg nem szeghet, *maga* ötet általhatja.“ (Itt Toldy úr is a' jegyzetben mondja = *mégis*-nek; *ámbár* itt is lehetne „*ámbár*“-ral adni viszsza).

A' mi inkább figyelmet érdemel a' fölhozott példákban az, hogy *maga* mindig „utána“ következik annak a' mondatnak, a' mellyhez ellentétet jelöl. Ellemben az igazi megengedő kötszók -(*ámbár*, obgleich) az előmondatban is állhatnak. „Ördögösnek nevez, *maga* nem az vagyok“ — csak így lehet, nem megfordítva mondani: „*maga* nem vagyok ördögös, annak nevez“, 's az előbbi — a' *maga* tulajdonképen való jelentése szerint — fordítjuk: „er nennt mich besessen, *doch* ich bin's nicht,“ = und ich bins *doch* nicht“ (a' mi aztán igen is föler evvel: obgleich ich es nicht bin). — Annyival kevésbbé pedig hihetjük el a' külön való *maga*-nak egy tulajdonképen megengedő jelentését (jöllehet, obgleich, quamvis), mert a' még élő használatban levő, fenemlített háromszéki *maga* főmondatban van, és a. m. „*doch*“.

II.

U g y a n.

Kérdés lehet, vajjon a' magyarban csak egyféle *ugyan* van-e, t. i. az *úgy* (ellenfele ennek : *így*) ragosa, és a' *hogyan*-nak megfelelője *ugyan* (tán inkább *úgyan*, mint *ígyen*), vagy van-e ezenkívül még egy lényegesen különbözö, más természetü *ugyan* is?

Az utóbbi fölvéthez csatlakozván nézetünkkel, az *ugyan* = *úgy* (sic)-tul elválasztott és külön *ugyan*-t ezekben látjuk : *ugyan* = doch (*ugyan* ne tedd azt), *ugyan*-is, csak-*ugyan*, *ugyan* = zwar, *ugyan*ez, *ugyan*az stb. Elválík pedig ezen *ugyan* az *úgy* (sic)-tul, hogy nem léphet correlatióba ezekkel : *hogy* vagy *mint* (úgy-hogy ; úgy a' mint) 's egyáltalában nem részesül emennek demonstratív értelmében (azon módon, németül : *so*).

Ez *ugyan* mivoltát illetőleg azt tartjuk, hogy az *új* (novus)-szóval vagyon eredeti összefüggésben, és ennél fogva a' rokonnyelvekben a' török *jengi*, jak. *szanga* 's az ebből eredő *jenge* (*jene*)-hez viszonylik, tehát, ha eddigi fejtegetésünkben nem csalódtunk, a' magyar *meg*, *még*, *megint*, *maga*-hoz is, a' mit mindjárt alantabb az *ugyan* jelentéseinek vizsgálásából is igazolhatni reménylünk.

Szóval ez *ugyan* egy „novus“-jelentésü névszóhoz való adverbium, 's így egy és azon fokon áll a' *meg*, *még*, *megint*, *maga* (*mege*)-vel, és tör. *jenge* (*jene*)-vel; ama' névszó pedig megvan a' magy. *új* és török *jengi*, jak. *szanga*-ban. Hogy miképen áll ehhez egy részünt *mege*, *maga*, más részünt *ugyan*, ezt M. Ny. IV, 425. röviden kijelöltük. Török *jengi* jakut *szanga*, t. i. olyan alapszót tétet föl velünk, mellyről azt tudjuk bizonynyal, hogy mássalhangzóval kezdődik, belhangban pedig lágy gutturalissal jár vala. Ez alapszó mind magas, mind mély hangúlag fejlődik. A' kezdő mássalhangzónak a' tör. *j*, jak. *sz*, magy. *m* viselik képét (lásd e' czikk elején, *meg* alatt); a' belhangu gutturalis is tisztán megvan a' magy. *mege*, *maga*-ban. Az *új* és *ugyan*-ban pedig a' kezdő mássalhangzó a' következő vocalissal egybeolvad (*u*), 's minthogy az *u* legközelebbi rokona a' *v*, és ennek *megint* a' többi mássalhangzók közül az *m*, és minthogy más példákban is a' tör. *j* a' magy. *v*-hez

viszonylik : tehát nem átaljuk az *u-j* és *u-gyan*-nak elejét *va*-bul eredettnek tekinteni :

$$\begin{array}{l|l} \text{uj} = * \text{va-j} & \text{ugyan} = \text{va-gy-n} *) \\ \text{ma-ga} & \text{ma-ga.} \end{array}$$

Az *uj*-ban *a' j* eredeti *g*-bül ered ; v. ö. háj = tör. *jagh* stb. Evvel nem ellenkedik Hunfalvy úr azon megjegyzése, hogy *uj*, tör. *jengi* = osztj. *jedep*, finn *uute* (M. N. IV, 425), miután más eredeti gutturalis is finn nyelvekben dentalisra változott (lásd : M. Ny. V, 25—26.). *Ugyan*-ban pedig *a' gy* az eredeti *g* képviselője, v. ö. *fagy-ni*, osztj. *pegmem*.

Úgy látszik tehát, hogy *a'* hangbeli alakokra nézve semmi sem áll útjába annak, hogy *ugyan*-t is *a' mege*, *maga* családjához csatoljuk. Hátra marad annak kimutatása, hogy jelentésbeli használatban miképen áll *ugyan a' mege*-hez, és miképen fejthetők meg amannak néminemű módosított jelentései és alkalmazásai.

1) *Ugyan* valami előbbivel való ellenkeztetés kifejezésére használva, különösen *a' még-is*-t megközelítőleg.

Telegdi, 152 : „Senkivel nem bizonyítja ugyan, *a'* mit mond, *de azért ugyan* azt akarja, hogy minden ember meghigye beszédét“ (v. ö. *de azért mégis*, és : *de-maga* azért). 200 : „*Noha* azért János sokkal alább való renden vala az Christusnál, *mindazáltal ugyan* be kellett telni ennek az igazságnak, hogy stb.“ (*noha* — *de mindazáltal mégis*). 232 : „*Noha* nem mutata az ü fia semmi jó kedvet az ü kéréséhez, *de mindazáltal ugyan* hiszi, hogy megleszen, *a'* mit kíván.“ 242 : „Mert ha nem minden ember szaporét is, *ugyan* szaporodhatik *azért* az többi által.“ 357 : „ha késik is valamit, *ugyan* elvárd *azért* ütet.“ 243 : „ha én egyedül maradok, *azért ugyan* sokasodhatik egyebek által (az emberi nemzet).“ 154 : „Latroknak barlangjává tétetett volt (*a'* templom) *a'* zsidóktul ; *azért ugyan* oda jár vala Simon, oda jár vala Anna asszony“. 154 : „ha mi bálványoznánk is *a'* templomba, kit nem mivelünk, te *ugyan* igaz tiszteletet tehetnél az istennek.“ 488 : „*de azért ugyan* nincsen két teste, hanem csak azon egy“ (= *de azért még sincsen*).“ 463 : „Mért ha kilső cselekedetivel mivel is néha az ember valamit kételenségbül, *azért* az ü lelke és akarata *ugyan* nem enged, *ugyan* ellene rugadoz az készeretésnek.“ 423 : „ha semmi marhánk nem volna, . . . *ugyan* el tudna ü minket tartani.“

Minthogy így az *ugyan* oly annyira hason értelmű a' mégis-hez, néha még ennek mellette is áll pleonastice: Telegdi, 217: „Hiszem az angyaloktól megtanulták vala űk, ki legyen az Christus, . . . mégis *ugyan* felmennek Hierusalembe az templomba.“ 437: „De ha mind igaz volna is, *ugyan* mégis azont kérdeném tölők.“ Szintén ide szól „*de maga azért ugyan*“: Telegdi, 488: „*De maga azért ugyan* nem leszen ű neki azokból egyéb teste annál, a' ki az előtt vala.“ — Még többször is megfelel az *ugyan* nem a' mi mégsem-ünknek, p. o. 484: „De mindazáltal *ugyan* nem következték annak a' mondásnak igazságából hogy 'stb.“ 247: És ha szinte igaz volna is, hogy az apostolok mind nők lettek volna, abból *ugyan* nem következik, hogy minden egyházi ember meg-nösszék.“ 349: „olgy ruhába öltöztök, melly nem csak tisztesség-beli emberhez, de akárkihez is, *ugyan* nem illenék (= akárki is öltözzék bele, mégsem illenék).

2) *De ugyan — is*; v. ö. *de még — is*.

Telegdi, 160: „azután nemcsak hogynem szükséges, *de ugyan* haszontalan és ártalmas *is*.“ (= *de még* hasz. és árt. *is*). 339: „hogy ha *ugyan* reád folyna *is* az nagy sok kazdagság, szívedet arra ne vesd.“ — Nem különben mint a' *de*-hez, ugy *sőt*-hez is szokott csatlakozni a' *még — is*; szintígy az *ugyan — is*: Telegdi, 194: „azok a' nemzetek, kik között ennek előtte hirdettetett az evangeliom, meg kezdték utálni, *sőt* *ugyan* háborgatták *is* az igaz régi hitet.“ 427: „Ezenképpen sokasétja mostan is az földbe vetetett magot . . . *Sőt* *ugyan* kezében *is* az embernek szaporétja az eleséget.“ V. ö. *Sőt* *ugyan*, 388: „Azt alétod, hogy efféle aprólék dolog ingyen semmit sem árt, csak gyermek játék, *sőt* *ugyan* hozzá illik az gyermekséghez.“ (Itt látszik némileg az *ugyan* értéke, a' *mege* alap jelentésével megegyezőleg: „*sőt ellenkezőleg*“ hozzá illik a' gyermekséghez).

3) *Ugyan-is*.

Lássunk előbb eredeti példákat: Telegdi, 171: „Köszönni nem tudok jobban és szebben annál, a' mint végtől fogva szoktának . . . *Ugyanis* hogy lehetne nemesb köszönés mint ez stb.“ 185: „Ez ígével „eme“ jelenti, hogy csodadolgot akar mondani. *Ugyanis* bizony csoda dolog lén ez, hogy 'stb.“ 351: „Nem könnyen érti meg az istennek bölcsességét, kiváltképpen az Christus keresztinek titkait. *Ugyanis* igen ellenkedik ez a' kettő egymással, az élet és

a' halál“ (doch auch, freilich auch). — 452 : „kétség nélkül peniglen jeles historiának kell ennek lennie . . . *Ugyanis* olly időbe történék, mikor az mi urunk valóba jeles dolgokat cselekedik vala.“ — 223 : „Egyet se szóljatok addig még (míg) mástul nem hallotok . . . : *ugyanis* ki előbb felel, hogysem mint egyébtül értene, megbizonyítja avval, hogy bolond.“ — 203 : „De ne menjünk csak könnyen el az atya isten mondása mellől . . . *Ugyanis*, hogy ezt a' bizonyágtételt valóba nekünk ajánlanája, nem elégedék az isten egyszer megmondani . . .“ — 262 : „Hiszi, hogy a' Christus megsegétheti ütet; mert *ugyanis* az, ki istentül valamit akar kérni, szükség hogy hitben kérje, semmit nem kételkedvén.“ — 389 : „Mert bizony igen gyenge az mi hitünk. — —. *Bizonyára ugyanis* mikor az isten 'stb. (következik részletesebb expositio).“ — 169 : „mindent az mi urunk Jezus Christus nevébe cselekedjünk. *Most ugyan* sem adatott más név ég alatt, kiben kelljen idvezülnünk.“ 155 : „Hát pápista volt, — —. *Ugyanis* az volt.“ — 177 : „Csak meglassák az jó szüzek, hogy mind testekbe lelkekbe tiszták legyenek. *Ugyanis* mit használ embernek, testében szüznek lenni, más felől szívét 'stb.“ (*Denn* was nützt es).

Megnézvén a' fölhozott példákat, úgy találjuk, hogy *ugyanis*-sal, valamelly olly tény vagy körülmény van bevezetve, melly az előbb felhozott mellé állván, ennek némileg ok-adásul szolgál. Ezt különösen a' 169 és 262 lapokbeli példák éreztetik ki velünk, hol az *ugyanis* előtt „mert“ van. És általában (kivéve pld. 155) az értelem találóan ki van fejezve, ha németül evvel fordítjuk : *denn*, p. o. 169 : „*denn* es gibt keinen andern namen 'stb.“ De figyel-nünk kell arra, hogy az *ugyanis*, habár *denn*-nel fordítható is, azért mégsem tulajdonképen ok-adó kötszó, millyenek *minthogy*, *mivel*; *weil* 'stb. Mert a' vele kezdő mondat csak utána állhat azon mondatnak, mellyhez tartozik, vagyis az *ugyanis* valami előbbire vonatkozhatik csak. Ebben nagyon hasonlít a' ném. *denn*-hez, melly szintén csak az okadatolandó után áll, és eredetileg nem egyéb mint *dann* (mint : *wenn* — *wann*). A' *denn* tehát egy az előbbi mellett még tekintetbe veendő körülményt csak paratactice rak melléje, mint valami egyszerűen következőt. — Ugyan ezt teszi az *ugyanis*, egyszersmind némi ellentéttel a' hozzáadott körülmény külön válását jelölvé ki (ugyan), a' kapcsolást pedig *is* által eszközölvén. Szorosabb német fordítása volna e' szerint *ja doch*, p. o. 169 :

„gibt es *ja doch* keinen anderen namen 'stb.“ vagy *doch, auch*, p. o. 171 : „*doch* wie könnte es *auch* einen schönern glückwunsch geben“ vagy 351 : „*doch* es widerstreiten sich *ja auch* 'stb.“ Használható még „freilich auch“ : „freilich widerstreiten sich auch.“

V. ö. a' magyarázó „*még pedig*“ használatát. —

4) Többször akadunk Telegdinél erre : *ugyan valóba*.

Telegdi, 150 : „Hogy megrostáltassanak az hivek, és megtessék kicsoda *ugyan valóba* az Christusnak hive és kicsoda nem.“ 176 : „Nemes embernek nevezi Christus is magát az evangeliomba, meg is mutatá, hogy *ugyan valóba* az.“ 130 : „Illyetén szokott lenni a' hit azokban az kikben *ugyan valóba* vagyon.“ 462 : „De *ugyan valóba* megtekéntsük azoknak cselekedeteket, kik 'stb.“ — Meg-erősítetik a' *valóba(n)*-beli bizonyítás, még pedig, úgy hogy az *ugyan való* = egy a' „*való*“-hoz gondolható ellentétes állapottul (p. o. szinlegességtől) különválólag *való*.“ Miképen a' *meg-lenni* = a' nem létel (hiány)-tul külön válólag lenni, azonképen az *ugyan való* = a' nem valóság (szinlegesség, látszás)-tul különbözőleg *való*. Az *ugyan valóba*-t evvel fordítván : „allerdings in wirklichkeit“, érezhetni, hogy a' dolog netaláni másképen volta vagy lehetése is ellenkeztetőleg van kijelentve.

Továbbá könnyen megtetszik az is, hogy ezen „*ugyan valóba*“ értelmileg fölér a' mai „*csakugyan valóba*“ — vagy csupan *csak-ugyan*-nal. Megjegyzendő, hogy legalább Telegdinél, ki másképen az *ugyan* alkalmazásában nagyon bővelkedik, a' *csakugyan* nagyon gyéren találkozik. p. o. 435 : „De nem tudják vala, hogy Arsenius *csakugyan* akkor oda az városba jött volna.“ 474 : „Miérthogy ugyanezen szentség az mi urunk halálának emlékezetire szerezte-tik vala, méltó volt, hogy *csakugyan* ottan szereztetnéjék.“ — A' *csak*, úgy látszik, az *ugyan* által való ellentétes természetű megerősítést még ennek fölötte valamivel megszorítja. — Az *ugyan-csak*-ban ellemben a' *csak* nem az *ugyan*, hanem a' következőkhez tartozik : v. ö. 368 : „kit semmiképpen nem mondhattanak volna ha a' bűjtön *ugyan csak józanságot* kellene érteni“ (előbb így van „És ha *csak a' józanságot* kellene értenünk a' bűjtön“). Amaz *csak* nem a. m : „ha a' bűjtön *valóba csak józanságot* k. ért.“

5) *Ugyan* = *csak-ugyan*.

Telegdi, 173—4 : „A' nagy tisztesség terhet hoz magával, munkát, fáradságot. Érti vala azt Moyses . . . Szent Pál pedig *ugyan mun-*

kának nevezi a' püspekséget.“ 247 : „Ha nőtlen korokban vették föl az rendet, *ugyan nőtlen* kellett maradniok.“ — 253 : „mert a' jámborság és jószágos cselekedet valakiben találtatik, annak szerelmére *ugyan természet szerint* indéttatik az ember.“ — 472 : „annéra megfoggyatkozott az a' buzgóság az emberekbe, hogy idő jártába *ugyan parancsolattal* kellett az községet arra is erőltetni.“ — 487 : „a' kenyér, melyet a' szentségbe eszünk, nem *jegyvezése* az úr testének, hanem *ugyan az úr teste*.“ — 233 : „És azokban, a' kik az isten igéjében az testi szabadságot keresik, *ugyan konkolyá* válik.“ — 260 : „kinek fohászzkodása fehatta az isten eleibe, nem különben mintha *ugyan nagyon* kiáltott volna.“ — 241 : „Hogy penigben *ugyan kíváltképpen* jó és isten előtt kedves legyen stb..., megtetszik abbul.“ — 387 : „de az szükség, hogy megtanulják *ugyan jól* és isten szerint szeretni őket“ — 384 : „a' szükség és az nagy nyomoruságok, melyek *ugyan elburétnak* minket.“ — 412 : „annyival inkább nem gondol vele ; úgy tartja magát, mintha *ugyan jól* volna dolga.“ — 492 : „és *ugyan állatja szerint* jelen vagyón a kenyérnek és bornak széne alatt.“

Az imitt idézett példákban az *ugyan* megerősítőleg bizonyítónak mutatkozik és fölér *csakugyan*-nal, melynek ritkább előfordultát Telegdinél fentebb is megjegyzők. A' bizonyítás megerősítése pedig ugy történik, mint az „*ugyan valóba*“-nál, és nem tudom, az itt fölhozott példák egyik másikában nem kell-e az *ugyan*-hoz hozzá gondolni ezt „*valóba(n)*.“ Jellemző különösen a' 487-beli példa, hol az előbbihez való ellentét tisztán kiválik.

6) *Ugyan* = quidem, zwar.

Telegdi, 387 : „és zönöghet *ugyan* ajakid között az te imádságod, de az istennek füleibe be nem hat.“ — 392 : És igaz *ugyan*, hogy . . . De a' nem igaz 'stb.“

Első tekintetre ezen megengedő *ugyan*, melly előmondatlan van, nagyon különbözőnek látszik az eddig tárgyalt *ugyan*-tul, melly a' rákövetkezőt az előbbivel ellenkezteti. Azomban itt legjobban nyujthat felvilágosítást a' német *zwar*, melynek ez *ugyan* megfelelő. Ez t. i. még nem olly régen azt tette, hogy „*bizony, valóban*“, és közép felnemet alakja ez : „*ze wāre*“ (= zu, in wahrheit). A' megengedés kifejezése tehát azáltal van eszközölve, hogy az első — a' rá következő adversativ állítás miatt talán bizonytalan vagy kétesnek látszható-állításnak igazvolta bizonyíttatik.

E' szerint a' magyar *ugyan* (= zwar) is legközelebbben érintkezik a' 4) és 5) alatt való *ugyan*-nal. 'S innét van, hogy még Telegdinél találtatik olyan *ugyan* is, melly félig meddig már „zwar, quidem“-mel fordítható, de nem szükségképen csak evvel. v. ö. 427 : „olly keveset esznek, hogy *ugyan* nem tetszenéjék lehetséges dolognak lenni, hogy élélhessenek vele; mégis ha látod, eltáplálja isten őket.“

7) *Ugyan* — kérdés vagy parancsolat, kérés előtt; még ma is igen használatos : „ugyan mit mivelsz?“ — „*ugyan* mondd meg.“ Németben : „*doch*.“ Itt további fejtegetés helyett csak azt említjük még egyszer, hogy a' háromszéki székely illy esetben *maga*-t szokott használni. (lásd fentebb : *maga*).

8) *Ugyan-ez, ugyan-az, ugyan-olly, ugyan-annyi* 'stb. Azt is említettük már (M. Ny. IV. 421), hogy a' törökben *ugyan-ez, ugyan-az : jene bu, jene ol*. Vegyük tehát hozzá, hogy régebben *ugyan-olly* mellett még-*olly*, és *ugyan-annyi* mellett még mai nap is *meg-annyi* szerepelnek (lásd fent. még alatt, a' végén) és alig kételkedtünk már kimondott állításunk igaz voltán, miszerint az *ugyan* is valóban a' *mege, maga*-val áll legszorosabb rokonságban. Értéke pedig ezen 8) *ugyan*-nak leginkább a' *megint*-ével egyez, a' mennyiben az *ugyan* az *ezt azt* 'stb-it a' már egyszer előfordult, vagy legalább elménkben anticipált hasonneműre vonatkoztatja. v. ö. Telegdi, 186 : „az melly isten az csillagnak általa őket arra indétá, hogy oda jűjjenek, *ugyan azon hatalmas isten* csodaképpen elhozhatta őket 'stb.“ — 207 : „Nem mondunk semmit egyebet, hanem *ugyan azont, a' mit* az atya isten monda.“ (Már az „egyebet“-nél anticipáljuk a' későbbit : „a' mit az atya isten monda“).

Függelék.

Az erdélyi „vagy igen“.

Eléggé ismeretes az egész Erdélyben a' magyar országi „*de igen*“ helyett használt „*vagy igen*“ tagadó kérdésekre való ellenkeztető feleletül, p. o. „Hát nem szabad?“ — „*Vagy igen, szabad*.“ — „Nem láttad bátyámat?“ — „*Vagy igen, — színházba volt*.“ — Ezen *vagy*, úgy látszik nekünk, nem a' közönséges *vagy* (aut, vel,

oder), a' mellybül a' *vagy igen*-t nem magyarázhatni. A' *de igen* is mutatja, hogy millyen érték jut néki. De azért azt sem tarthatjuk, hogy e' *vagy* egyenesen = *de*. Inkább úgy van a' dolog, mint sejtjük, hogy *vagy* a. m. *ugyan*, még pedig amaz alaknak, a' mellybül az *ugyan* előhangzóját magyaráztuk, tehát *vagyan*-nak megrövidített felemása, mint ilyen pedig egyszersmind a' *maga* és *mege*-vel áll legszorosabb összefüggésben. Már most miképen a' *de* és *de-mégis*, *de-maga*, *de-ugyan*, és *mégis*, *maga*, *ugyan* (*de* nélkül) váltakoznak: azonképen a' mit a' magyarországi ember „*de igen*“-nel fejez ki, azt minden nehézség nélkül evvel is mondhatni: *de mégis igen*, *de maga igen*, *de ugyan igen*, vagy *mégis igen*, *maga igen*, *ugyan igen*. Legközelebbbrül ez utóbbi (*ugyan igen*) az, a' mit „*vagy igen*“-ben látunk. A' magyarországi szólás mód az erdélyihez e' szerint illy viszonyba állana:

magyarországi: *de (ugyan) igen*.

erdélyi: *(de) ugyan igen*.

= *(de) vagy[an] igen*.

Ha tehát így a' „*vagy igen*“-ben egy a' *vagy* (= aut, oder)-tul külön való *vagy* = *ugyan*-t vélünk fölismerhetni, ugyanazt gondoljuk még egy másik, Magyarországon is divatos, használatban találhatni. Értjük e' különös kifejezéseket, millyenek: „*Én is veszek vagy kettőt*“, „*láttam ilyeneket — vagy tizet*“, „*voltam ott vagy háromszor*“ stb. — A' *vagy* = *oder*-rel ezeknek értelmezésében sem igen boldogúlhatunk. Azomban úgy látszik, hogy egyszerű ellipsis föltételével könnyen megérthetők: „*Én is veszek — (nem tudom, hányat) — de mégis (v. ugyan) kettőt*.“ És csakugyan valóban, ha az említett szólásmódokat kellőleg ejtjük, a' még határozatra nem jutott gondolkodás jeleül, a' *vagy* előtt egy kis szünetet teszünk.

Tehát a' „*vagy kettőt*“ stb.-ben előforduló *vagy* nekünk szint-úgy egy némi tekintetben eredetibb mellékalakja az *ugyan*-nak, mint az erdélyi „*vagy (igen)* is“. Hogy a' „*veszek vagy kettőt*“ nem annyit ér, mint: „*veszek (egyet) vagy kettőt*“, tán már abból is kitünik, hogy ez is mondható: „*veszek vagy egyet*“, 's különben is tudjuk, hogy amavval nem azt akarjuk jelenteni, hogy „*mindegy, ha egyet veszek vagy kettőt*“ hanem inkább azt: „*veszek — nem tudom, hányat vegyek — de kettőt veszek*“.

Hogyha eddig való fejtegetésünkben igazunk van, tehát a' magy. meg, még, megint, (de) maga, és ugyan, a' török jene, (jenge)-vel együtt eredeti alak- és jelentésre nézve egy szorosan összefüggő családot tesznek.

BUDENZ JÓZSEF.

Kifogás a' magyar „meg“ rokonsága ellen.

Budenz úr cikkében meg kell szeretni azon szorgalmat, mellyet mi csak a' görög és római nyelvek tárgyalásában szoktunk várni és csudálni. Ha így tárgyalandjuk a' magyar nyelv tényeit, nem csak az önlegességet fogjuk kerülni, melly gyakran megjárja nyelvtudományunkat, hanem nyelvünk történeteit is szabatosan fogjuk világosságra hozni, melly nélkül annak jelenjét nem lehet jól tudnunk. Kifogásom nem lesz hasonlítható Budenz úr cikkéhez, mert nagyában adhatom csak elő az illető nyelvek tényeit, mellyek ide tartoznak.

Előbb egyezzünk meg a' nevezésről. Az adverbiumot *igehatározónak*, a' *meg*, *ki*, *el* szócskákat az igék mellett, *igeelőnek* szokták nevezni, 's így nevezi Budenz úr is. Ámde az *igeelő* alkalmazatlan nevezés, minthogy azon szócskák mind előtte mind utána állhatnak az igének. Az articulust helyesebben nevezhetjük *névelőnek*, mert az soha sem állhat a' névszó után; de a' *meg*, *ki*, *el* nem mindig igeelők. Ha szorosan vesszük szereplésöket az ige körül, szinte azt kell mondanunk, hogy *meghatározzák* az igének jelentését, még pedig más értelemben, mint a' tulajdonság-név határozza a' névszót. Észrevesszük, hogy a' *jó írás*, és *jól írok*, *szép állat*, és *szépen álltam* közt hasonlatosság van, mert a' melly tulajdonságot a' névszó által jelentett dolognak tulajdonítok, azt az ige által jelentett cselekvésnek vagy állapotnak is tulajdonítom. De ennek : *megírom*, *megállok* nincsen megfelelője a' dologneveknél. Nem tudom, világosabban fejezem-e ki, ha mondom : a' *jó írás*, *jól írok*-je *jó*-ja és *jól*-ja a' dolognak és cselekvésnek *ποιόν*-ját, a' *megírom*-félék *meg*-*ki*-*el*-stb.; e' pedig a' cselekvés *ὄν*-ját illeti Arisztotelesz kategóriái szerint. A' magyar adverbium qualitatis nem egyéb mint a' névszó (dolognév és tulajdonságnév) casus essivusa, p. o. *emberül viseli magát*, *rosszul cselekszik* stb. az adverbium tem-

poris is vagy magán viseli az illető névszói ragot, vagy önkény szerint elhagyta, p. o. *későn jött, tegnap ment*. A' *meg, ki, el* szócskák már minden rag nélkül tűnnek elő az ige mellett, de hajdan csak úgy álltak ragosan, mint a' valóságos adverbiumok. A' rokon nyelvekben mai napig úgy van; p. o. a' törökben, mint Budenz úr is a' 217. lap jegyzetében mondja, a' *meg, ki, el* stb.-nek megfelelői adverbiumul állanak a' mondatban. Azonkép van a' finnben is. Ha a' szorosan vett viszonzyszók nem különböznének a' dolog- és tulajdonság-nevektől, ragosaikat (vagy rag nélkül való megjeleléseiket) az igék körül se kellene más névvel jegyezni, mint az adverbiumot. De minthogy van különbség a' viszonzyszók, és a' többi névszók közt: a' *ki, el, meg* szókat is meg kell különböztetni az adverbiumoktól, melyek azon többi névszók ragosai vagy ragvesztettjei. Legyenek tehát itt a' *meg, ki, el, be, fel* igehatározók, minthogy a' cselekvés vagy létel, állapot *τὸ ὄν*-ját illetik; a' valóságos adverbiumok, melyek a' cselekvés, létel, állapot *τὸ ποιόν*-ját illetik, legyenek *igemellékek*, vagy *adverbiumok*. Adverbiummá mindenféle névszónak, még igés-névszónak (participium, infinitivus) illető ragosai, vagy ragvesztettjei válhatnak, tehát a' viszonzszóké is, p. o. *elől megyen, hátul vagyon*.

Lássuk már a' *meg* igehatározónak hovávalóságát.

A' legszokottabb és legtökéletesebb magyar igehatározók a' *be, ki, fel* (föl), *le, el, meg*. Hogy az öt első valóságos viszonyítóktul ered, az iránt nem lehet senkinek is kétsége. Vajjon hát a' hatodik, a' *meg*, nem volna viszonyítónak ivadéka, hanem az *uj*-nak egytestvére? Az *uj* szó nem viszonyító; de azért lehetnek adverbiumai, és vannak is; vegyük föl, hogy a' *meg* viszonyító; neki is lehetnek és vannak adverbiumai. Az *uj* és *meg* szók adverbiumai, jelentéseikre nézve, közeljárhatnak egymáshoz, sőt nyelvben, mely a' *meg* viszonyítónak megfelelőjéből nem szokott ilyen adverbiumot alkotni, akár az *uj* szó megfelelőjéből, akár másébul lesznek a' *meg* adverbiumának megfelelői. 'S ha ez valóban így van p. o. a' törökben: abból, azt hiszem, nem folyhat a' következés, hogy a' magyar *meg* és adverbiuma nem lehet az a' mi, t. i. viszonyító.

A' *meg* valóban a' *megett, megől, megé* viszonyítók azonosas, mint a' *be* a' *ben, belől, belé*, 's a' *fel* a' *felett, felől, felé* viszonyítókéji. Hangzása többnyire *még*, nem *mäg*; csakhogy némelly vidéken az *é*-t alig isméri már. — A' mi most igehatározó, az hajdan

a' magyarban is ragosan járult az igéhez, mint az máig a' finnben és törökben történik. Még a' névszókhoz is ragosan járultak a' viszonyítók, mint máig a' finnben; példák mind két esetre a' Temetési beszédben az: „torkukat *mege* szakasztja vala“, — „vezesse őt paradicsum nyugalmabeli, és adjon neki mennyei országbele utat.“ Az igehatározó ragosságát mutatja a' régieknél gyakran előforduló „szán *kive* vetni,“ mit Budenz úr bizonyosan észrevett már, 's az idézett 217. lap jegyzetében, a' török *tasra csiktilar*-t így fordítván: *kive* menének, használt is.

A' *meg*-nek ragosa *megén*, *te* új raggal tetézve: *megénte*, (mint napon + *ta*, ifjan + *ta*, régen + *te* *), elején + *te*). Ezen *megénte* már *megént* és *megint*-re kopott, mint az *elejénte*-ből *eleinte*, *elein* lett. A' *megénte*, *megént*, *megint* adverbium, 's értelmével az *újra*, tör. *jenge*-szóéval találkozik. Legjobban megfelel neki a' finn *taas*.

A' finn *taka* (lásd Fábián Istv. finn nyelvtana 203. és 257. lapjait), magyarul *hát*, törökül *ard*; viszonyítói: *takana* mögött, *taaksi* mögé, *taan* mögül, ragokkal: *takanani*, *takanas*, *takanansa* mögöttem, mögötted, mögötte stb. A' *taaksi* mögé, *megé*, összevont alakja: *taas* megfelel a' magyar adverbium *megént*, *megint*-nek, mit egykét példa mutasson meg. „Tässä kohdassa ottaa Pelym pienen syriä-joen idästä, jonka latva taas on niin lähellä pohjaiseen Sosvaan lankeavan Taps-je joen latvaa, että stb.“ szószerint: Azon helyen veszen föl a' Pelim (folyó) kis mellékfolyót keletrül, mellynek töve (forrása) *meg* (vagy *megint*) olly közel van az éjszaki Szoszvába eső Tapszja folyó tövéhez, hogy stb. Ahlqvist. — „Enkä olisi nähnyt Voguulia taas ennenkuin Beresovassa“ = nem is láttam volna *megint* (vagy *újra*) vogulokat előbb mint Berezovban. Ahlqvist. „Pyssy ei laukea . . . josta taas metsä mies voipi kadottaa monen kauniin otuksen“ = a' puska nem sül el . . . mi által *megint* sok szép hasznat veszíthet a' vadász. „Olin taas kotona“ = *megint* hon voltam. Sőt néha a' *taas* szinte megfelel a' *meg*-nek is, p. o. „tulekko taas? *meg*-jösz-e, vissza jösz-e?

Már a' finn *taka* (hát, *meg*) illetén szereplése oszthat fel minden kétséget az iránt, ha vajjon a' magyar *meg* igazán azonos-e

*) A' *régi* olyan mint a' *kései*: *régente* tehát nem a' *régi*-nek, hanem a' *rég*-nek ragosa. V. ö. a' 225. l.

a' *megett* viszonyítóval? 's a' *megint* ugyan azon *meg*-nek ragosa-e? Azonban teljes bizonyosságot nyujt a' vogul nyelv. Ennek főbb viszonyítóji ezek :

äl fel, *äli* felső; *äln* felett, *äle* és *älgälye* felé, *älel* felől.

el el, *eli* első; *eln*, *ele*, *eel* = előtt, elé, elől. *El* helyett van *jel*, *jeli*, *jeln*, *jele*, *jel* is.

jol al, *joli* alsó; *joln*, *jole*, *jolel* alatt, alá, alól.

juj meg, hát, *juji* hátulsó; *jujn* (jun), *juje* (jú), *jujl* jul) = megett, megé, megöl.

keur be [*keher*, *keur*, has, bél], *keuri* belső; *keurt*, *keurne*, *keurnel*; vagy *keurn*, *keure*, *keurel* ben, belé, belől;

kot, vagy *kut* [finn *taka*], meg, hát; *kutn*, *kute*, *kutel* = meg-ett, megé, megöl.

kvon kü, ki, *kvon*i külső; *kvon*n, *kvone*, *kvonel* = kül, kive, kívül.

lu le, *lui* alsó; *lun*, *lue* (lú), *lul* alatt, alá, alól. *Lue* helyett *long*, *longe*, és *longo* is fordul elő.

läp be. Ennek egyéb alakját nem találtam még. Mint ige-
háztartozó: *läp päntém* befedek; *läp voárem* becsinállok.

num fel, föl, *numi* felső; *numen*, *nume* (többnyire *nongo*), *numel* felett stb.

nalm és *nalv* le, al, *nalmi*, *nalvi* alsó, *nalven*, *nalve*, *nalvel* és *nalmen*, *nalme*, *nalmel* = alatt, alá, alól.

pá, *pál*, *poál*, fel, föl; *pái*, *páli*, *poáli* felső; *páln*, *pále*, *pálel* felett, felé, felől.

per [far] meg, p. o. *per johim* megfordúlok, *per át johim* meg nem fordúlok. Ahlqvist. (Lásd „Egy Vogul monda“ az 1859-ki Értésköt. 322. lapját). Az északi vogul nyelv szerint: *per johtém*, *per át johtém*.

Összevetve a' magyarral, következők felelnek meg egymásnak :

{ fel = äl, num, pá, pál, pä, poál

{ le — lu, jol, nalm;

{ ki = kvon

{ be = keur, läp, ju (juj)

{ el = el vagy jel, kot vagy kut,

{ meg = juj, kot vagy kut, per.

A' vogul igehatározók még kétképen szerepölnek, ragosan és ragnélkül, p. o. „égvai ojkäi olei, . . . kér quali täljäh *jole johtsi*“ = asszony és férj voltak . . . vas kötél tövén jövének alá (lejövének). Vogul m. I. Itt a' *jole* olyan ragos, millyen a' Temetési beszédben a' „*mege szakasztja*“, vagy az isméretes „szán kive vetni“. — „*Kvone* kuálsz“ = kive mene. U. o. IV. „*Katelszát ele kuji*“ = hét nap elfekszik. U. o. V. „*Káspoal kute* tákväs angveteszem“ szószerint: a' függöny *megéje* ámbár néztem. Azután *ju johtém* megjövök és haza jövök, „*ju* sáltesz, *jägä nobl laui*“ = bémene, atyjának mondja stb. *jel kalém* meghalok, *jel sabitilém* elvégzem, eltemetem stb.

Ha a' magyar *meg*-et etymonja szerint valamely rokon szóval lehet egyeztetni, az a' vogul *juj*, nem a' török *jene, jenge*, melly meg a' magyar *uj*-nak, és vogul *lyüly, lyely*-nek felel meg.

Még.

Ezen magyar szónak eredetét is alkalmasint a' vogul nyelv mutatja meg legjobban, mit még a' M. Nyelv. IV. 422. lapján nem tudtam, hol azt a' *me(n)nyi* szónak elavult törzsébül és *ig* ragbul származtatám. Van a' vogulban *eng, éng* és *ing* szó, 's jelent még-et, p. o. *éng äk sos üt*, szószerint = még egyszer nem, azaz: még egyszer se; *ing tah szür* még csöpp öreg (se) = még egy csöpp se öreg. Illyen *ég ig* szónak kellett a' magyarban is lenni, melly a' *mi* relativ és kérdő névmással összeolvadván hozta elő a' *még*-et, mint lett a' *mi-által-bul miatt* és *miá*. A' *még-is*, meg *ismég* eredete is ez által válik bizonyossá; hogy *ismét* (is-mént, mint = mije, mijén, mijénte, mijént, azután mént, mint) uralkodik most *ismég* helyett, az nem változtathatja meg az etymont. — Hát az *ig, ég* rag (ház-ig, reggel-ig) nem ugyan az-e? A' török *tek, deg, degin* = *ig* nagyon ajánlkozik, kivált az *addig, eddig, meddig, ekkéig* által, mellyek *dig* viszonyítót mutatnak. Úgy látszik nekem, megvolt nálunk a' vogul *eng, éng, ing*-nek megfelelő *ég, ig*, mellyet a' *még, míg, házig* stb.-ben találunk, 's meg a' török *tek, deg* nek megfelelő *dig*, melyet az *addig, meddig*-ben látunk.

Maga, ugyan.

Ha a' magyar *meg* a' szereplése szerinti megfelelőjét a' finn *taka*, vogul *juj-ban* találta meg, az etynom szerinti megfelelőjét pedig a' vogul *juj-ban* kénytelen fölismerni : a' *maga* és *ugyan* nem is jöhetnek kérdés alá, melly őket a' *meg*-gel rokonítja. Más kérdés, egy *mag* van-e, vagy két hasonló hangzású eredeti szó változott-e külsőleg egygyé? Ugy látszik nekem, a' rokon nyelvekben nem találunk még okot két „mag“ fölvételére. Mert ha a' finn *itse*, a' perzsa-török *khod* mint névmás és mint mondatköti (mondat-viszonyító) szerepelhet : a' magyar *mag* is alkalmasint egy, akár névmási akár mondatköti jelentéssel tűnik is elő.

Hasonlókép a' *meg*-nek sokféle jelentése nem vezet bennünket többféle *meg*-et hozó törzsre, hanem arrul értesít, hogy mint a' névmások úgy a' viszonyítók is a' legesekélyebb anyagi eszközzel legtöbbet, és szinte ellenkezőt is jelentenek, mire Budenz úr elég példákat hozhatna elő az árja nyelvekből is.

H. P.

A p o l o g i a.

Folytatás.

(Lásd a' 22. lapot.)

III. Nyelvbölcselem és egybehasonlító nyelvészet.

Fogarasi úr több ízben lele alkalmat maga és mások nevében erélyesen nyilatkoznia az egybehasonlító nyelvészet ellen, különösen azért, mert néhányszor felszólítottam azokat, kik a szófejtegetéssel foglalkoznak, ne sajnálják a' rokon nyelvek tanulását; — 's azért, hogy, mint mondja, fitymálom a' nyelvbölcseletet. Miután nyelvbölcseleti fitymálásom szinte közvéleménnyé vált már azoknál, kik e' tekintetben velem úgy szólván szemközt állanak: idején és helyén van világosan kifejeznem abbeli gondolatimat, hogy Fogarasi és mások jobban lássák, mit kelljen bennem gáncsolni.

A' nyelvbölcseletnek, szerintem, három részből álló feladata van, 's meggyőződéseim szerint, kell is hogy legyen, ha igazán bölcselem akar lenni. Első része *tudásának forrását és egész tárgyát illeti*; második része *tudóskodásának módját*; harmadik része *tudásának az egyetemösségbe való emelését tárgyalja*.

1) A' nyelvbölcselet legelső tenni valója: kinyitni az illető tudás forrását, 's lehetőleg kiegészíteni a' tudást. Nem szólnak, 's nem is szólhatnak előbb nyelvbölcseletről, míg annyira nincs tájékozva az elme, hogy a' tárgy sokfélesége közt megsejtse a' legközelebb együvé tartozókat 's különválaszthassa a' távolabb levőktől. Meglévén annyira tájékozva az elme, kétfélét akarhat: vagy átölelheti az emberiség valamennyi nyelvét, vagy szorítkozik bizonyos nyelvkörre, azaz nyelvfajra. De bár irányozzon az emberiség valamennyi nyelvére, mégis a' tudás megalapítása végett sorokat kénytelen járni, 's együtt és egyszerre tekinteni az együvé tartozókat,

's ha egyik körben ért célzt, azután menni által egy másik együvé tartozó csoportra. Nem lesz ugyan szükséges, hogy mielőtt kimerítötte az egyik csoportot, addig a' másik csoportbul ne vehessen elő nyelvet : de az már igen szükséges, hogy külön tartsa a' külön csoportokhoz valókat. 'S miért kell a' tudás megalapítása végett sorokat tartani? Azért

A' nyelvek az emberi szellem önkénytelen alkotmányai ugyan, mégsem természeti alkotmányok, mellyek minden változás és fejlődés, tehát történelmi lefolyás nélkül maradnak meg mivoltukban. Már minden, a' mi változik, az vagy fejlődik, azaz alkotmánya teljesebb alakulására törekszik, vagy feslik, azaz alkotmánya teljes volta után bomlani kezd. A' nyelvek változnak, van tehát történelmi lefolyásuk. A' bölcselmi tudásnak elútasíthatlan követelése, azt, minek történelmi lefolyása van, alakulása közben fogni fel; vagy, mint a' bölcselmi nyelv mondja, levésében fogni fel a' tárgyat. Ha ezt nem akarja a' tudás : nem bölcselmi, a' szónak valódi értelmében, hanem inkább csak elvont fél tudás. A' bölcselmi tudás és az elvont tudás abban különböznek egymástul, hogy az első a' tárgyat úgy igyekszik felfogni, a' mint lett, és alakul, mert levése és alakulása mozzanataibul akarja kihozni a' tárgy létének törvényeit; az tehát eltanuló tudás : ellemben az elvont tudás úgy veszi a' tárgyat, a' mint épen előtünik, 's azon előtünésében gondolja annak teljes létét felfoghatnia; az tehát a' létnek egyik mozzanatából következtet az egész létre, 's azért is szabályozó, nem eltanuló tudás. P. o. Becker Ferdinánd K. a' német, 's tán a' görög és latin nyelvek mostani előtünésében gondolta a' nyelvek összes létét felfognia, azért ezen előtünésökből vont ki szabályokat, mellyek alá minden nyelvek tartoznának. Ez csak elvont tudás, melly ép azért, mert illyen, nem illik a' nyelvek valamennyi tüneményeire, mellyek akár idő akár tér szerint nem azon mozzanat tényezői.

A' közönséges latin nyelvtan így tanít : „Octo sunt partes orationis : nomen, pronomen, participium, verbum, adverbium, praepositiones, conjunctiones et interjectiones“, 's folytatja, hogy a' négy első flectuntur, nem vevén észre, hogy az adverbiumok jóval nagyobb része flexiók, tehát a' nomenhez tartozók; nem vette továbbá észre, hogy a' praepositiók a' casusbeli tannak kiegészítője, 's azért minden újabb alakulásu árja nyelvben, ha elvesztek

a' casusféle ragok, a' praepositiók állanak helyökre. — Így, hogy az áltaji nyelvek köréből említsek példát, a' mi nyelvtanunk, még miután kiszabadult is a' latin nyelvtan mintájiból vagy bilincseiből, a' magyar igének elötünésében azon különbséget vevén észre, hogy némelly vagy legtöbb ige a' tárgyhoz képest más más ragokat veszen föl, — azt tanítja, hogy mikor a' tárgy meg van határozva, a' *tudom, tudod, tudja* féle ragozással élünk, 's azért nevezi ezt *határozott ragozásnak*, mellynek ellenében a' *tudok, tudsz, tud* féle igeragozás *határozatlan* volna, mint a' melly határozatlan tárgyra vonatkozik. Ez csak elvont felfogás, melly utól nem éri a' tárgy létét, 's azért rosszul is értelmezi. Mert ha mondom: engem lát, téged lát, minket lát, titeket lát, mindig meghatározott tárgyrul beszélek, még sem mondhatom: *látja engem* stb. Ha mondom: derék ember az, a' kit ott láttál, — meghatározott tárgyrul beszélek, még sem mondhatom: derék ember az, a' *kit ott láttad*. Íme kitetszik az elvont felfogásnak egyoldalúsága. Törje bár magát a' mint akarja az elvont nyelvbőlcsélet, folyamodhatik mindenféle bel- és külföldi metaphysikához: nem sütheti ki a' tárgy mivoltát. Így járt a' különben vas szorgalmu Castrén a' szamojéd nyelvekkel. Annyi mennyi tudomása lévén a' magyar nyelvről, hallotta és olvasta, hogy a magyar nyelvtan *határozott és határozatlan igeragozásrul* beszél. A' szamojéd nyelvekben hasonló különbséget vett észre az igék közt, miszerint a' tárgyhoz képest majd egyik majd másik módon veszik föl a' ragokat. Az elvont „*határozott*“ és „*határozatlan igeragozás*“ fogalmával érvén be, 's nem hatván le a' tünemény hogyan levéséig: az egész ige-tanra nézve csalátkozott, a' mint azt a' M. Nyelv. III. 263—282 lapjain teljesen bebizonyítottam. Schott Vilmos, a' sokat tudó berlini nyelvész, érdemesnek találá fordításra az előadást, 's kiadá az *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland*, (herausgegeben von A. Erman), XVII. kötetében, ezen czím alatt: Ueber die Samojedische Sprache mit besonderer Beziehung auf die objective Conjugation derselben. Von Herrn Hunfalvy u. W. Schott, — hogy az orosz tudósok is olvashassák, kik Castrén hagyományait az orosz csász. tudom. akademia megbízásából kiadják, 's gy figyelmeztetve jobban nézzék meg Castrén jegyzeteit. — Az árja nyelvek igéjében is vannak kétségek, mellyeket az elvont tudásu nyelvtan nem bír eloszlatni; teszem a' latin passivum, és depouens-re, a' görög passivum és mediumra nézve. 'S hogy én is

idézni kezdjek, Pott-nál *) (Etymologische Forschungen. Második kiadás. I. kötet, 14. lapján) Hermann „Emendata ratio grammaticae graecae“-bül ezen idézetet olvasom : „Nec plures esse quam sex casus possunt, nec pauciores esse debent. Id quod ex accurata naturae casuum pervestigatione manifestum fore arbitror. Nam casibus, ut supra dictum est, relatio indicatur notionis ejus, quae nomine comprehensa est. Relationem autem philosophi vocanteam rationem, qua notiones inter se copulatae sunt atque consociatae. Eaque triplex est, prout aut *inhaerentia* continetur, aut *consequutione*, aut *communione*. Inhaerentia dicitur, qua quid aut substantia est aut effectus; consequutio, quaquid aut causa est, aut effectus; communio denique, qua partes mutuo efficientiae nexu conjunctae sunt. Hae igitur relationum diversitates, quum essent casibus exprimendae, duo tantum praetera modi erant, e quibus quaeque notio relationis habita ratione spectari posset.“ Tehát a' bölcselem felfogása szerint csak 6 casus van. De Pott hozzá teszi : „diese auf Kantische Kategorien gegründete Abgrenzung der Casus nach Begriff und Zahl hat sich als völlig unfruchtbar erwiesen“, mert a' szanszkritban *nyolcz* casus van, 's más más árja nyelvben is változik az esetek száma. Hermann (a' külömben igen híres philologus) nem esett volna ezen hibába, ha a' görög és latin nyelveken kívül a' szanszkritot is tekintí. Felhozok még egy kiáltó példát. A' szintén jó hírű Ross Lajos e' könyvet adta ki : „Italiker und Graeker. Sprachen die Römer Sanskrit oder Griechisch? In Briefen an einen Freund. Halle, 1858.“ Ezen könyv előbeszédében mondja, hogy nem ért a' szanszkrithez, 's mint hiszi, mások sem tudnak többet róla; nem is látja még hasznát ezen tudománynak, mellyel annyi zajt tesznek. A' latint a' görögbül kell megfejteni, mit ő teszen is eme' könyvben. Ross sokat utazott volt Olasz- és Görög-országban, a' görög szigetekben, Kis-Ázsiában, tehát helyben tanulgatja vala a' népnyelvet, az ejtést stb. Jogosúlva érzi magát szolni illyentén kérdéshez : vajjon a' latin nyelv görög-e vagy szanszkrit? — A' M. Ny. III. 447—451 lapjain elmondék valamit Ross könyvérül, mit Berlinben né-

*) Pott, a' huszonöt évvel ez előtt megjelent *Etymologische Forschungen auf dem Gebiet der indo-germanischen Sprachen*-jeit másodszer kezdí kiadni, Lemgo és Detmold, 1859. Az első kötet a' praepositiókrul beszéll.

metül is közlöttek a' Magazin für ausländische Literatur-ban. A' Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 1858-ki folyamában is azon szellemben, csak ügyesebben, ismértetik e' könyvet.

Ezek és számtalan kitünő esetek kézzelfoghatóvá teszik, hogy a' félszeg tudással, nevezzék bár bölcséletinek vagy görög-latin nyelvészetnek, vagy akárminek is, olly kevésbé lehet boldogulni a' nyelvek mezején, mint nem másutt. De már *a priori* is tudhatni, hogy a' Becker- Hermann-féle bölcséleti nyelvtudomány tévedhet, 's furcsa hogy ezen bölcsélet magára nem alkalmazza az *a priori* való tudást. Lehetetlen nem tudnunk, hogy a' minek egészét, legalább kitünőbb részeit nem vizsgáltam meg, arrul nem lehet tudomásom, 's abbul nem is építhettek tudományt. Az árja nyelv faj körül nem lehet bölcséleti nyelvtudomány, ha valaki, vagy valakik az ind, perzsa, görög-latin, germán, szláv, kelt ágak legalább főbbjeit nem kutatják. Az áltaji nyelv faj körül sem lehet bölcséleti nyelvtudomány, az áltaji nyelvek tudása nélkül. Magyar nyelvbölcsélet, melly mellőzi a' rokon nyelveket, csak hiú képzelődés. Mert kértem a' magyar nyelvbölcselőket: mit tárgyaz, mit akar a' nyelvbölcselem? Valamennyi nyelvet tárgyaz-e? — Jól van. Akkor köteles valamennyi emberi nyelvrül tudomást szerezni magának, 's akkor szeretném látni, hogy mellőzheti a' finnt és társait, melyeket már egy nyelvtudós sem mellőz többé Európában és Amerikában. — Egy nyelv fajt tárgyaz-e? — Jól van. Akkor meg köteles az egész nyelv fajról, tehát legalább főbb nyelveirül szerezni magának tudomást; akkor az árja nyelvbölcselem nem mellőzheti a' szanszkritot, különben úgy jár mint Hermann és Ross; 's a' magyar nyelvbölcselem nem mellőzheti a' finn nyelvet. Hisz *a priori* áll, hogy az egész nem tudhatom, ha nem vizsgálom meg az egészet. — De azt mondják nekem: piha árja nyelvészet, piha áltaji nyelvészet, mi magyar nyelvbölcselők vagyunk. — Jól van. — Kértem tehát a' magyar nyelvbölcselőket: mit akarnak? Egyebet csak nem akarhatnak, mint megérteni a' magyar nyelv tényeit, 's napvilágra hozni az azokban rejlő észszerűséget. Rajta hát. Mondják meg, mit jelentenek a' számszók, p. o. negyven, ötven, hatvan, hetven stb. miért mondjuk: két ember, pedig a' számnév *kettő*? osszassák el a' külszenvedő iránti kétséget, megmutatván, hogy vagy gazán magyar, — mikor is feltetsző volna, hogy a' nyelv a' külszenvedő alakot a' többes számban nem fejezi ki, (mert p. o. a'

veretiünk, verettők, veretnek csak ugyan semmivel sem mutatja a szenvedő alakot) — vagy hogy idegen hatás által lett azzá, a' mi most, 's mikép történhetett az? — Fejtsék meg, miért mondjuk: *lát engem*, 's nem: *látja engem*? miért: *látom a' lovat*, 's nem: *látok a' lovat*? mit akar az *éjt-szaka, hetet-szaka* stb.? Vagy nem gondol ilyenekkel a' nyelvbölcselet, 's akkor a' tényekben rejlő észszerűséggel nem gondol, tehát nem is-bölcselet; vagy gondol velek, 's megkisérti magyarázatukat. Úgy de hogyan fejthetünk meg lett dolgot? máskép-e vagy csak úgy, ha levésében fogjuk föl, azaz, hogy összeszedjük azon szálakat, a' mellyek alkotják a' lettdolgot? Nincsen más megfejtési lehetőség. Tehát kénytelenek vagyunk utánok járni a' nyelvtényeknek, 's kutatni, hogyan lettek, 's így hozni ki a' törvényeket, mellyek szerint megalakult a' nyelv. Ezen utánjárás elvezet lassankint a' magyar nyelv legrégibb írott emlékére. Oda érvén találunk-e már feleletet azon itt példaképen föltett kérdésekre? Ha a' magyar nyelv története csak annyira terjednének hátrafelé, meg kellene ott állapodnunk, 's megérnünk azzal, mit odáig mentünkben kieszközölhetünk.

Minden bizonnyal az kielégíthető nem volna, mert nyelvünk története nem kezdődnek a' Temetési beszédnél, valamint a' magyar nemzet léte is túl nyulik rajta nem csak Árpádig, hanem ennél is sokkal hátrább; 's mert a' Temetési beszédig való vissza felé mentünkben is ellenőrzés nélkül szűkölködnénk. De hol fedezhetjük föl a' magyar nyelv történeteinek nyomait a' Temetési beszéden túl Árpádig 's még hátrább? 's mi gyakorolhat ellenőrzést ebbeli kutatásunkban? A' rokon nyelvekben találjuk meg a' magyar nyelv legrégibb történeteinek nyomait; 's a' rokon nyelvek gyakorolják egyszersmind a' szükséges ellenőrzést!

A' rokon nyelvek egy közös törül szakadt lények; azon ős eredeti szellem, melly a' rokon nyelveket bizonyos faj-jellem által faj-egységgé tette, okvetetlenül hat mindenik rokon nyelvben, a' mennyiben sajátságos külön nyelvek azok; de hasonlóan is hat bennök, mennyiben egyik sem távozik a' faj-jellemtől. Ezen hasonló hatás egy egy tényben, vagy sok tényben talán ki sem ismerszik, talán igen homályos: de ha összevetjük a' rokon nyelveket, ki fog az ismerszeni, a' minek létét meg sem sejtöttük, s világossá lesz, mi különben homályos volt. — Hát nem eredeti-e a' magyar nyelv? kérdik sokan; nem bosszúság-e, hogy világos-

ságért messze, talán a' lappokhoz, menjünk koldulni? — A' rokon nyelvek, hasonlatossággal élve, osztályos atyafiak, kik az eredeti adomány-levelet, a' természet-adta azon szellemet, mely a' rokon nyelvek fajjellemét, 's mindenik rokonnak egyedi voltát meghatározza, külön külön bírják ugyan, de az idők lefolyása alatt elhalaványult írást nem minden helyen vehetik jól ki. Látogatóba mennek tehát egymáshoz; a' finn, a' lapp, a' török stb. a' magyar osztályos felet látogatják meg, 's elkérlik tőle az eredeti adomány-levélnak nála lévő példányát, hogy összevessék a' magokéval, a' jobb elolvashatás végett. Azonkép teszen a' magyar is, meglátogatja a' lapp, az osztják, a' vogul, a' finn, a' török, a' jakut stbi osztályos atyafiakat, 's el el kéri az eredeti adománylevél náluk található példányait. Kérdem már ezen testületet, kérdem a' magyarul olvasókat és emberül gondolkodókat: vajjon nem fogják-e az atyafiak, ezen kölcsönös látogatás által, jobban megtanulni olvasni adománylevelők példányait? azaz, nem fogják-e így jobban megérteni önmagokat? — De ki mondja meg, hogy a' lapp, 's a' többi sehonnai, osztályos fél a' magyarral? — Ki mondja meg? Nem én, nem senki más, hanem az osztályos levél példányai. Ha tapasztalandjuk, hogy p. o. a' lappnál levő másolat egész másrul beszéll, nem arrul, miről a' magyar példány: természetesen kizárjuk az atyafiságbul. De hogy megtudhassuk, atyafi ő vagy sem, nincs más mód, mint ötet ad productionem literalium instrumentorum idéznünk. — Az eredetiséget féljük az egybehasonlító nyelvészettől. Ujra élek hasonlatossággal.. A' legrégibb magyar család tagja veszélyezteti-e régiségének hírét, ha nemzetség útján összekötheti családját olyanokkal, kikkel együtt közös törül még a' történetek által ismert idők előtt származott? Hisz az egybehasonlító nyelvész, mint a' nemzetség- és czimer-tan, inkább biztosítja, mintsem veszélyezteti az eredetiséget. 'S végre csak az egybehasonlító nyelvész mondja és mondhatja meg nekünk, mi maga ez az *eredetiség* is? — Azt mondja Fogarasi a' 341. lapon: „A' nyelvhasznítás adhat egyben másban felvilágosítást, de az eredetiséggel bíró nyelvben, millyennek a' magyart *egy jóakaró értő sem tagadhatja* *), az csak másod rangu: maga az eredeti ösmérete, buvárlata a' földolog,

*) Sokszor fordulnak elő Fogarasinál kitételek, mellyek lélektani curiosumok. Van-e jóakaró, 's van-e rosszakaró nyelvtudós? Ha úgy állana a'

tehát ez marad mindenha főtudományunk.“ Igen, az eredetinek ösmérete a' fődolog, 's épen azt akarjuk; sőt kell is, a' rokon nyelvek segítségével megösmérni. — De a' magyar nyelvet, rokonainak segítsége nélkül is lehet tudományosan fejtegetni. — Ez állítás önmagának tagadása, mert a' nyelvek történelmét tagadja.

Nyelvbölcseletről beszéll Fogarasi, 's szememre hányja, hogy fitymálom. De vajjon, mellyikünk tiszteli jobban és dolgozik többet arra, hogy lehetőségessé váljék a' magyar nyelvbölcselet, ő-e vagy én? Ő, ki sehol sem mondta még, hol és mikép kell azon anyagot összeszerezni, mellyet a' nyelvbölcselet szükségkép fölteszen? vagy én, ki legalább némileg megnyitom a' tért, mellyen azon anyagot leljük? ő-e, ki a' lehetetlent akarja elhitetni a' magyar olvasókkal, azt tanítván, hogy a' rokon nyelvek mellőzésével is teremthet bölcseletet? vagy én, ki azt igyekszem szóval és tettel megmutatni, hogy a' rokon nyelvek tanulása nélkül a' magyar nyelvbölcselet általában lehetetlen, minthogy a' nélkül nincsen mód a' szükséges tudás forrásaihoz, annál kevesbbé lehet mód, a' tudás egész tárgyához? (Az olvasó el ne felejtse, hogy magyar nyelvbölcseetről, nem magyar nyelvtanról van itt szó).

Ha tárgya és egész történelmének teljes tudása nélkül lehetséges a' nyelvbölcselet, akkor én csatlakozom; ha pedig nem lehetséges, akkor meg Fogarasi csatlakozik, 's vele mindenki, a' ki hasonlóképp van meggyőződve, hogy a' magyar eredeti nyelvnek ösmérete más uton érhető el, mint valamennyi más eredeti nyelv.

2) A' nyelvbölcselet második tennivalója: kitalálni *tudószkodásának módját*, vagy *methodusát*. Minden tudomány eleinte csetlik botlik, míg eltalálja a' helyes eljárást. Valameddig nem bírja egész tárgyát, addiglan nem is bír vele, 's nem láthatja meg a' benne lévő észszerűséget; de addiglan nem is merítheti belőle azon ismérteket, mellyekről a' tények tanuskodnak. A' nyelvbölcselet, tudásának egész tárgyát, azaz a' rokon nyelveket, hatalmába kerítvén, képessé válik nem csak ezen nyelvek történeteit, hanem

dolog, hogy a' magyar nyelv akként volna leánya a' töröknek, mint a' francia a' latin-németnek, 's én azt kifejteném, rosz akaró nyelvtudós volnék-e? Vagy ha azt beszéllenék nekem a' tények, hogy a' magyar a' szamojédnek leánya: roszakaró nyelvész volnék-e?

az ezeket beszéllő népek leghajdaniabb történeteit, belső és külső viszontagságait is annyira mennyire világosságra hozni. Bár milyen kevésnek látszassék is az: de minthogy néha többet más uton 's más emlékekből kihozni nem lehet, az sok, sőt minden, a' mit várni lehet. Nem kívánhatni már is tölem, hogy a' rokon áltaji nyelvekben eddig olvasatlanul lappangott történeti adatokat rendezve felhozzam, ennyire nem vagyok még, ki folyvást tér foglalásában dolgozom, 's csak néha mintegy jegyzeteket hagyok hátra magam és mások figyelmeztetésére. Azt tévém különösen a' M. Nyelv. III. 223—232. lapjain ezen cím alatt: *A' nyelvtudomány többet bizonyít mint a' krónikák.* Ott röviden előadám, hogy a' nyelvek mind annyi történeti emlékek, mellyekhez tudatlanság, rosz akarat, elferdítés, szántsándékos szépítés stb. nem férhetett, 's mellyek a' legsajátiabb leghoniatbb tanúji, kik azon korból is beszéllenek hozzánk, mellybe a' krónikák föl nem érnek; azon kívül néha bizonyosságra hozzák azt is, mit a' krónikák nem eléggé világosan hirdetnek. Befejezésül a' finn eszt és magyar nyelvből adatokat közlék, példa gyanánt, mellyek, úgy mondék, csak szók, de beszédes szók ám. Közlém pedig következő rovatokban: *ember és természet, természeti foglalatosságok, első társadalmi viszonyok, első műveltség.* Ez utolsó két rovatból hozok fel itt is néhányat:

Első társadalmi viszonyok: *ise* (a' régi nyelvemlékben = atya) finnül *isä*, eszt. *isa*; ebből *isäntä* házi úr, főnök, esztben *isand*. A' régi *ise*, *is-t* (mert az *isemucut* mai beszédünk szerint *isünket*) megtalálom az *is-ten* és *is-pán* szókban is. *Is-ten* annyi mint atyag, vagy öreg, nagy ég, a' *ten* az lévő, mi a' török *tenri*, *tängri*, *tangara* = menny, ég; a' mancsi, azaz osztják és vogul *tarom*, *turum*, *tarm*, *turm* = menny, ég. A' magyar *ten* annyira összesügorodott, mint a' szláv *kum*, mellyről mindjárt. — Tudom, hogy van a' szláv nyelvekben *zsupan*; de ebből nehezen lett a' magyar *ispán*, mert a' *zsupan* elferdítésére nem volt ejtési ok, a' *zsupan-t* csak olyan könnyen ejthetvén a' magyar száj, mint az *ispánt*; mert az *ispán* mindenütt előfordul, hol öreg, igazgató kell, mint: *nádor-ispán*, *főispán*, *alispán*, *ispán*, = gazdatiszt. Ha a' *pán* szó perzsa *bán*, igazgató, ör, p. o. *bag-bán* (bag kert) = kertész: akkor az eredeti *b* az előző *s* miatt lett *p*-vé. A' régi finneknél *isäntä*, *isand* volt az, mi nálunk az *ispán*. Mi legeleinte a' *comes palatii*, a' *comes castri* a' királyra nézve volt, az volt *ispán* a' magán birtokosra

nézve : házi felügyelő, gazdatiszt. — Továbbá *eme* anya, finn *emä*, eszt *ema*; *vó* f. vävy, eszt väi; *meny*, nurus, f. miniä, eszt, minä; *ipa* f. appi, eszt appi; *napa* f. anoppi; *koma*, f. kummi. Ezen szó nem bevesebbé tanúságos, mint az *ise*. Hol vette a' magyar és finn ezen szót? Hogy nem eredeti, kitetszik a' komának hivatalából, melly csak a' keresztyénséggel juthatott mind a' magyarokhoz, mind a' finnekhez. Honnan jutott hozzájuk? A' keleti szlávoktól, az oroszoktól és lengyelektől, kiknél a' latin *compater* és a' nyugati szláv *kmotr* szó *kum*-ra törpült. A' finn nyelvben előforduló *raa-mattu* (γαμματα, görög szó, melly az orosz nyelvben a' bibliát jelenti, a' finnben is ugyanazt, 's minden írást), *kummi* 's más szók, világosan bizonyítják, hogy a' finnekhez a' keresztyenség a' svéd hódítás előtt az orosz népektől is jutott volt. Nálunk is a' *koma* szó azt bizonyítja, hogy a' magyarok Oroszországbul hozták ide, miből következnek, hogy a' magyarok néhányai már ide jöttök előtt vallották a' keresztyénséget. — Továbbá : *nő* f. nai, eszt. naene, *nöszök* f. nain, eszt. *naest vötan* nőt veszek; *jog* f. oik, oikia, eszt. öige, — ebből *öigendam* igazítok, *öigus* igazság, *öigede* igazán; finnben hasonlóképp *oikeus* igazság, *oijentaa* igazítani, *oijeten* igenesen; *ferde* (az előbbinek ellentéte) f. väärä, *ferdeség* väärys, eszt. väär; *véka*, f. vakka, eszt. vak; *kila* f. kielo; *könyök* (réf) f. kyynärä, eszt. küünre; *öl* f. syli, eszt. süle; *csata* f. sota, e. soda; *vén* v. vanha, e. vana, — így nevezték az előljárókat is : vanhat, e. vanad a' *vének*; *főnök* eszt. peälik, a' *pea* fötül; *uj* f. uute (uusi), eszt. uus, uue; *ócsó* (olcsó) eszt. odav; *orzó*, f. varas, eszt. varastaja stb. Ide tartoznak a' számnevek, a' hét napjainak nevei. A' magyar *hétfő*, *kedd* azt bizonyítják, hogy a' magyarok a' hétnek napjait számlálták vala, mielőtt a' szláv szereda, csötörtök, péntek, szombat betolakodtak. Így volt a' finneknél is, mint a' dorpati eszt bizonyítja, hol *pühe päiv* (szent nap = vasárnap, melly a' törökben is bazárgüni), *ees-päiv* első nap = hétfő, *töisi-päiv*, *kedd* = hetted nap, *kolma-päiv* = harmad nap, *neliü päiv* = negyed nap, azaz csötörtök. Az esztben tehát két eredeti napnévnel több maradt meg, mint a' magyarban. Felette nyomos adat, hogy az áltaji népek nyelveiben az első hét számnév egyszerű, a' 8-asok és 9-esek pedig összetett nevek; hogy a' *hét* szó azoknál egyszersmind a' septimana-t jelenti; hogy náluk eredetileg 13 hónap volt, a' hold évi forgásai után, miből a' hó-nak négy hétre való oszlása természetsze-

rüleg folyt. Ebből azt tanuljuk, hogy ezen népek legősiebb műveltségében a' 7-es számrendszer az idő-felosztásán alapult, 's hogy a' septimana fogalmát eredetileg bírták. Lásd M. Nyelv. IV. 148 stb. 1.

Első műveltség : *hon* (ház) f. *huoni*, eszt. *hoone*; *akna* (ablak) f. *akkuna*, *ikkuna*, e. *aken*, *akna*; *verő* (kapu, *verőceze* kis ajtó) f. *veräjä* e. *väräv*, innen finnb. *avaan veräjän* (ajtom) nyitom a' *verőt*, kaput, 's *suljen veräjän* csukom a' *verőt*; esztben is *värüva avades* kapu nyitásakor; *jalg värav* gyalog kapu, ajtó; — *ajtó*, (nyitó, aj-ni = nyílni, f. *auki* nyílt, *avaan* nyitok, ajtok, e. *avan*; ezen gyökér származéka az *ajak* szó is; — *híd* f. *silta*, e. *sild*; *tengely* f. *teljet*, e. *telg*; *kengyel* f. *kenkä*, e. *king* (saru); szövő *borda* f. *pirta*, e. *piird*; *nyüst* f. *niisi*, *két nyüstü* kaksi niitise, *három nyüstü* kolme niitise; *kankó* = durva gyapju szövet, f. *kankaha* (kangas) 's a' szövő *kankuri*, eszt. *kangas*, a' szövő *kangur*; *faz-ék* f. *pata*, e. *pada*; *lé lév* f. *liemi*; eszt. *leem*; a' *lép* is f. *liemi*; *köt-él* f. *köyt.e* e. *köüs*; *kötök* f. *köytän*, eszt. *köietan*; *láda* f. *laatikka* v. *laatuka*; *lót-cza* f. *lauta*, e. *laud*, innen *assessor* (ülnök) *lauta-mies*; *lakut* f. *lukko*, e. *luk*; *tár* (kincs) f. *tavara*, *tárház* f. *tavara-huoni*, ezen *tavara* = *tár* gyöknek származéka a' *tavernicus*, eszt képző szerint *tavernik*, mint az eszt *kasvandik* magyarul *növendék*, a' *tárnok* a' *tavernik* összehuzódása; — *öv* f. *vyö*, e. *vöö*: *vitéz-kötés* f. *vitia*, *vitiat*; *iv, ij* f. *juosi*, mint *iv-iszik* f. *juo*; *nyíl* f. *nuoli*, e. *nool*; *vaj* f. *voi*, e. *voi*, mit sem a' *german* sem a' *szláv* népek nem készítöttek, azért nincs is reá szavuk; — *kéve* f. *kupo*, *kavo*, e. *kupo*, *kévébe kötni*, e. *kupo keuda*; *kepe* f. *kuupano*, e. *kuhe-lik*; *kép* f. *kuva*, e. *kuio*, mind külsőre mind tehetségre nézve, innen f. *kuvais* képes, *kuvaton* képtelen, *kuvata* képezni, *kuvailla* képzelni stb.

Mit hirdetnek csak ezen szók is? Nem azt-e, hogy a' finn és magyar népek jó darabig együtt haladtanak a' műveltség és társadalmi fejlődés mezején, miről semmi történeti emlék, semmi krónika sem szól. 'S ezen tudás még egyoldalú, ki kell egészíteni azon nyelvek tanúságával, mellyeket a' finn és török nyelvek közzé valóknak jellemeztem már, 's mellyeket szorosán magyar nyelveknek nevezek, úgymint a' *manesi* (vogul, osztják) *mordvin* nyelvek. Ezen nyelvek közös tulajdonsága az igének tárgyi ragozása, mellynél fogva mind a' finn mind a' török nyelvektől különböznek.

Hadd vegyünk most a' vogul nyelvből is tanúságot. A' vérségi

és rokonsági nevek között álljanak itt : *ázse de jüg* is atya, *ange* vagy *angu* anya, *kum* férj, ember, *né* nő, asszony ; innen *né vim* nőt veszek, *né viszem* nőt vettem, *néeng kum* nős ember, *nétál kum* nőtelen ember; *kumne minc né* férjhez menő nő, asszony, *né vipe kum* nőt vevő (veve) ember; — *vuäpsz* vő, *müny* meny ; *up* ipa, *anip* napa *pi* vagy *pu fi* vagy *fiu*; *áj* lány (*jány*), *ní* nén; — *kvol* ház, *jurt* társ, innen a' hitves *kvol jur*t, házastárs. Nálunk az *atyafi* és *testvér* valódi jelentése már veszőfélben van; alig tudjuk még, hogy *atyafi* annyi, mint *proles carnales*, és *testvér* annyi, mint *proles uterinae*, miért is *egytestvér*-nek mondták. A' vogul nyelv világosan tartja ezen különbséget, így : *jäu-pi* (szó szerint : *atyá-fi*) egy atyának fiai, *jäu-áj* egy atyának leányai; így *ang-pi*, *ang aj* anya-fi, anyaleány = *egytestvérek*, törökül is *karın-das* (has társ) azaz *egytestvér*, mi vogulban *keher* (kehr, keur)-*jurt* volna. — *Vuaty-p*, *vuäty-p* özvegy. Ezen szórul elmondom tapasztalásomat. Annak előtte az *öz-vegy*-et a' török *öz* maga, és *beg*, *bej* fej szók segítségével magyaráztam volt még csinos okoskodással is. Mert, úgy mondek, a' régi magyar megvette nejét, ki, bár neki *felesége*, mégis *tulajdona* vala, 's ki férjében *urát* tiszteli mai napig. Ha meghalt férje, a' nő *öz-vegy-gyé* (*öz-bej-jé*), maga urává lett, 's talán ezen felfogásból magyarázható, hogy a' magyar jog az özveget annyi szabadsággal felruházta, mennyivel másutt Európában nem él az. — Bár hogy sajnálom is ezen szép okoskodásnak kárba vesztét : de a' vogul *vuäty-p* irgalom nélkül elveszti. *Vuäty* árva-t teszen, a' *p* képző, melly a' vogul dologneveknél igen gyakori, tehát *vuätyp* árva, még pedig *vuätyp kum* árva férj, *vuätyp né* árva nő, vagyis özvegy férj, özvegy nő. Hogy a' vogul *vuäty* azonos a' magyar *vegy-gyel*, az bizonyos; tehát az *öz-vegy* csak ugyan összetett szó, mellynek első tagja most még homályosabb, mint annak előtte tetszett. Mellékeesen látjuk, hogy összetett szók a' nyelvnek ősi korában is kellett-köztek. Illyennek találtuk felebb az *is-ten* szót; illyenek a' számnevek *nyólcz*, *kilencz*, *húsz*, *harmincz*, *negyven*, *ötven*, *hatvan* egész *kilenczven*-ig; illyen többi közt lehet az *ember* szó is, lásd a' 203. és 204. lapot. — De a' rokon nyelvek tudása nélkül a' magyar nyelvnek eredeti mivoltát sem becsülhetjük meg, azt sokkal szegényebbnek kellene tartanunk, mintsem igazán volt. Már a' rokonsági nevek közt is nagy számmal vannak idegen szók, millyen a' *sógor*, németül *schwager*, a' *mostoha*, *unoka* oroszul *macsiha*

= stiefmutter, *vnuk* = enkel. Hogy ezekre a' magyarban nem hibázhattak a' nevezetek, az egy vogul nyelv is bizonyítja. Ebben *kil* a' sógor, *pi-titem* mostoha fiu, *áj-titem* mostoha leány, *jäu-titem* mostoha atya, *ang-titem* mostoha anya; *ápi*, vagy *pipi* unoka, *né-ápi* unoka leány. A' *titem* szó jelentése : *étetött* és *étető*, tehát :

pi-titem = fiu, kit étetnek vagy étettek

áj-titem = leány, kit étetnek vagy étettek

jäu-titem = atya, ki étet vagy étetött

ang-titem = anya, ki étet vagy étetött.

A' vogul nyelvben az első és második személyben *l* bővíti, a' harmadik személyben *tü* rag mutatja a' tárgyat, mint kitetszik ebből :

vi-m	viszek	és	vi-l-ém	viszem
vi-n	viszesz		vi-l-én	viszed
vi	viszen		vi-tä	viszi
vi-men	ketten		vi-lä-men	ketten
vi-en	viszünk		vi-lä-n	visszük
vi-ei	stb.		vi-tä-n	stb.
vi-eu	viszünk		vi-l-u	visszük
vi-en	visztek		vi-l-en	viszitek
vi-ét	visznek		vi-tä-nl	viszik.

Továbbá ki kell egészítenünk tudásunkat a' török nyelvek vallomásaival is, mellyekkel ezen magyar csoport, 's közzüle még inkább a' tulajdonképi magyar, hosszabb ideig járt, mint a' finn nyelvekkel, a' műveltség és társadalom fejlődéseiben. Azért találunk a' magyar és törökben rakás szói, mellyekből kevés van a' finnben, mint például :

tekne	tekenő, és hajó	köpük	köp, nyál
jarat	gyárt, teremt;	csat	csat-ol
jap	ép-it, <i>japil</i> épül;	csap	megyen, csap
szaz	sás	jeder	szeder
kum	hom-ok	jed	vez-et
kum	hab	jedek	vezeték ló
csodsuk	csecs-emő	szat	elád, szatócs
csöreg	csörege	balta	balta
dseb	zseb	díz	térd

ur	ver	csikar	csikar
orak	ar-ató eszköz, sarló,		
ebbül van a' magyar orló olló, azaz vágó is;			
oraklan	arat	torba	tarhó
oran	arány	szakal	szakál
günder	küld	ári	erj-ed
kurum	korom	kajszí	kajszin ba-
köpek	kopó		raczk,
gök	ég és kék	szaj	szám
bos	bocs-át	rif	réf
japak	gyapju	tulum	tömlő
		depren	tepren-ködik
tarna	daru	bogacsa	pogácsa
tugla	tégla	tepsi	tepsi
		diter	dider-eg
kász	vag, (kés)	szineg	szúnyog
deli	deli	buzagu	borju
jorgul	nyargal	bozu	bor
csak	csak	tarla	tarló
deve	teve	bur	bor-ít,
		burul	borul,
indsi	gyöngy	dede	déd
indse	gyenge,	kazan	kazan
csali	csalit		
kiván	örömmek engedni	toj	tuzok
magát,	kivánds öröm	tavuk	tyúk
kopcsa	kapocs	usz	ész
kopcsal	kapcsol	buga	bika
kopuz	koboz	hogur	bög
kopa	kupa	bog-um	bog
kopia	kopja	kantirma	kantár
kök	gyök-ér		
kocs	kos	kulaguz	
tepe	tető	és kulavuz	kalaúz,
bas tepeszi fej teteje		stb. stb.	

Ezen szók, mellyek számát tetemesen lehet szaporítani, természet szerint azokon kívül jönnek tekintetbe, mellyek közösök a' finn magyar és török nyelvekkel, például a' finn *tynys*, magyar *disz-*

nó, török *don'uz*; a' f. *omena*, m. *alma*, t. *alma*, *elma*; a' f. *ohra*, m. *árpa*, t. *arpa*; a' f. *pää*, m. *fej*, t. *beg*, *bes*, *bas*; a' f. *paska*, m. *fos*, t. *bok*; a' f. *tunte*, m. *tud*, t. *duj*; a' f. *kun*, m. *hó*, *luna*, t. *aj*; a' f. *kuu*, m. *hó nix*, t. *kar*; a' f. *kuullo*, m. *halló* (fül), t. *kulak*; a' f. *härkä*, m. *ökör*, t. *öküz* stb. stb. a' f. *täys*, m. *telí*, t. *dolu*; a' f. *täyt*, m. *tölt*, t. *doldur*; a' f. *jálka*, m. *gyalog*, t. *ajak*; a' f. *käy*, m. *kél*, t. *göl*; a' f. *syö*, m. *ev* (eszik), t. *je*; a' f. *tyvi*, m. *tö*, *töve*, t. *dib*; a' f. *tukkia*, m. *dugni*, t. *tika-mak*; a' f. *ali*, m. *al*, t. *al*; melyekbül másutt már többet is hoztam fel. De vannak megint olyan szók is, mellyek a' finnben és törökben közösek, 's nem igen fordulnak elő a' magyarban, mint: törökben *unut* felejt, finnben *unhot* és *unoht*; t. *uju* alsz-ik, f. *uni* álom; t. *kěj* falu, f. *kylä*; t. *koku* büz, f. *kuka*; t. *kodsa* férj, hős, f. *kosio*; t. *ak* foly, f. *joki* folyó; t. *szajru* beteg, f. *sairas*; t. *soj* nemzetség, f. *suku*; t. *szopa* bot, f. *szaua*, vogul is *szau*; t. *üz-er* = föl, f. *yli*; t. *kopar* megfog, f. *kopra* és *koura* marok, *kopraa* és *kouraa* megfog stb.

A' hunok, világot rázkodtató föllépésüknél fogva, igen nagyon vonják magokra a' közfigyelmet. Hová valók? — kérdezi a' történetek nyomozója, ki sem Ammianus Marcellinus, sem Jornandes, sem a' bizanti írók tudósításaival nem elégedhetik meg. Azt feleli minden kutatás után, hogy a' hunok az áltaji népek csoportjából valók; a' magyar krónikák a' magyarok elejinek mondják; Thierry pedig a' hunságot finn-ugri, vagy finn-magyar vegyületnek tartja, mongol előkelőkkel. Nem bír-e majd ezen kérdés fölvilágosításához is járulni a' nyelvtudomány? Talán, 's megkísérhetném itt, ha helye volna.

Meg akartam érinteni, hogy a' nyelvbölcselet hiú fogalom, ha nem bírja lehetőleg azon tárgyat, mellynek bölcselete akar lenni; meg akartam mutatni, hogy a' nyelvek országában egy sincs annyira fejlődés nélkül, minél fogva az, mit jelenben felmutat, egész mivoltát tenné öröktül fogva, 's vagy tökéletesen világos vagy teljességgel érthetetlen volna. De mert mindenik nyelvnek van fejlődése, vannak rokonai, mellyekkel együtt teszi a' fajt: azért a' helyes tanulási utat is, mellyet a' bölcselet vall magáénak, egyedül a' nyelvtörténetek ismérete találta ki velünk. Úgy tudunk valamit teljesen, ha levése szerint foghatjuk fel; de a' szerint kell azt tanulnunk is. A' tan-út a' tudomány sikeresítője; a' helyes tan-úton nyert isméret az, melly maga magát biztosítja. A' tan-út a' levés

folyamát követi, 's följegyzí annak hajlásait, melyeket tanításában irányzóknak veszen. Mutassuk meg példán. Fogarassi úr a' 416. lapon a' *tudánd* alakot fejtegeti, miután elmondotta, hogy én az *ánd* vagy *énd* képzőt nem is egy, hanem több nyelvből rakom össze*). „A' mi az én nézetemet illeti, folytatja, ha már idegen nyelvekhez kell folyamodnunk, ott van a' perzsa *ámed* (jött)“ stb., de csak enyeleg véle, mintegy azt akarván értetni, hogy ez Hunfalvy-féle származtatás. Komolyabban az *ind* (inda, indul) törzsből veszi az *ánd* képzőt. Az *ind*-del tökéletesen azonos *end*, 's alhangu ragozásnál *and*; *keresend*, *olvasand* ennél fogva egy a' *keresni indúl*, *olvasni indúl* szófüzéssel. — Ezen előadásra a' valódi nyelvbölcsélet azt kénytelen megjegyezni, hogy először *idegen* nyelvekhez, minő a' perzsa, csak vendég szó végett folyamodunk; de hogy a' rokon nyelvek nem azon értelemben idegenek, melyben a' perzsa nyelv az. Másodszor megjegyzí, hogy az *ind* törzs nehezen származtatta az *and* *énd* képzőt, mert általános törvény, hogy az *idő-alakok képzésére a' nyelvek nem használnak rendszeren anyagos igéket, hanem névmási törzseket és létigéket*. Ezen két útmutató megjegyzés szerint magyar *idő*-alak fejtegetése végett nem folyamodhatunk nem-rokon nyelvekhöz, mivel azokban nem találhatjuk meg azon névmási és létigei törzseket, melyek az áltaji nyelvekben válhattak képzőkké. Annál kevesbbé tartson tőle Fogarasi: „hogy más valaki bukkanjon“ a' perzsa *ámed*-re; ha van még ilyen „más“, az csak olyan lehet, ki az ő nyelvbölcséletét vallja. — De fejtegetni akarván az *ánd*, *énd* képzőt, magyar *anyagos* igéhez sem igen folyamodhatunk, hanem csak névmási és létigei törzsek után járhatunk. A' nyelvbölcsélet, melly körülbelül tudja már, merre van dél, merre éjszak a' nyelvek történeteiben, harmadszor az *ánd* *énd* képző származtatásában az *ind* élő törzsre sem bukkan, mivel egy törzs sem lehet maga magának képzője (nálunk kivételt tenne ezen szabály alól a' *hat* törzs, melyből *hathat*), úgy de *indulánd* szóban az *ind* törzs magának volna képzője; 's mivel általában a' képzők törzsei avultak az élő nyelvben.

A' tárgy egész terjedelmét tartván maga előtt, a' bölcseleti

*) Kissé furcsa állítás, ha nem akar tréfa lenni. Lehet, hogy az *nd* képzőt kerestem: de hogy az *ánd* *énd* képzőt „több nyelvből raktam össze“, azt csak is nálunk mondhatni, mert még nálunk hihetik az ilyeneket.

nyelvtudomány észreveszi rajta a' közöst és azt, mi a' tárgy szakai szerint változik, 's mi végre az egyediséghez ragad. A' nyelvbölcselet nem keres változatlanságot abban, mi a' nyelvek csoportjai szerint változik; annál kevesebb fogja valamelyik egyediségi színt fajszínné venni, 's megfordítva. Nem adhatom itt elő a' nyelvudomány methodusát: csak azt lehet állítanom, hogy a' nyelvbölcselet találja ki az igaz methodust, azon nyelvbölcselet t. i. mellynek egész tárgyáról van tudomása. Illyen nyelvbölcselet után törekszem én, 's hogy tán némi sikerrel törekszem, mutassa a' magyar igeidők meghatározásában követett utam, mellyel a' Fogarasi útját vethetjük egybe.

Fogarasi, mint tudjuk, előbb fölállítá az idők elméletét, Beckert utánózva és javítva; azután sokféle nyelvek nyelvtanaibul elősorolá az illető nyelvek időjit és időalakait alkalmazódását, mindig magyarra fordítván, tehát *mindig már eleve föltevén, a' mit keresni akart*, t. i. a' magyar igeidők alakainak értelmét. Végre azután mondá a' 447. lapon: „Kinek ez elmélet nem tetszik, harczoljon Beckerrel, Schmitthennerrel, Curtiussal, Noël és Chapsallal, Quintiliannal stb. a' kinek a' felhozott nyelvekben az idő tana nem tetszik, harczoljon az említettekén kívül Mozinnal, Czeh és Filippivel, Crabbal és Wagnerrel, Meninszkyvel és Kollárral, Pfizmaierrel, Vullerrel, Buttmannal, Geseniussal, nálunk Révaival, Ballagival stb. És ha az eddig felhozott példák nem sikerültek, hozzon fel újabbakat, — mind nem bánom. Csak azt sajnálnám, ha jeles és szorgalmas honfitársainknak, kik koruknál és szabad idejüknel fogva is még sok jó szolgálatot tehetnek nyelvünknek, egyike vagy másika továbbá is ellenkező irányban harczolna; mert e' harc réájok 's nyelvünkre nézve végkép elveszne; mert értekezésem nem az én értekezésem, hanem a' kitünőbb nyelvészek értekezésének egybefoglalása; mert azon meggyőződése, hogy ez értekezés alapelvei dönthetlenség, nem az én meggyőződése, hanem a' legműveltebb, legterjedtebb nyelvekből a' jelesbek által tisztán kimutatott, csalhatatlanul bebizonyított nyelvszellem.“ Más ember nem igen czáfolhatta volna meg jobban Fogarasi nyelvbölcseletét és methodusát mint maga tevé. Lássuk részletesen. — Kinek az idők elmélete nem tetszik, harczoljon Beckerrel stb. — Nekem tetszik azon elmélet. De ha akár Fogarasi akár Becker akár ki más azt akarja belőle kihozni, hogy mellyik latin vagy görög vagy francia vagy német vagy más

nyelvbeli idő-alak mit jelent tulajdonkép? akkor bizony harczolnom kell a' következtetés miatt mindenkivel, a' ki annyira gyenge észlelő, hogy meg van győződve, miszerint amaz elméletbül igazán a' latin *amaban, amavi, amabo* stb. időalak jelentése van megfejtve. — Folytatja Fogarasi: a' kinek a' felhozott nyelvekben az idők tana nem tetszik, harczoljon az említettekén kívül Mozinnel 's a' többi tudós és híres férfakkal. — Nekem nagyon tetszik a' felhozott nyelvekben az idők tana; az ellen már azért sem lehet most kifogásom, mivel hogy nem azon nyelvek idő-alakairul vizsgálódok. Olvasok ugyan sokféle nyelven írt könyveket, ismérem többnyire a' Fogarasi által idézett nyelvtanokat is: de, mind mondom, nem arrul vizsgálódok, hogy a' latin remekírók mivel mint és milyen idöket fejeznek ki, valamint arrul sem vizsgálódok, hogy a' görög, franczia, stb. írók mivel mint és milyen idöket fejeznek ki. Tehát azon nyelvtanok előadása ellen nincs kifogásom. De ha Buttmann, vagy Curtius vagy akárki azon tudósok közül azt merné állítani, hogy a' görög vagy más nyelv igeidőji a' magyar igeidöket szabályozzák: nagyon kételkedném elein fülembbe, ha jó hall-e, azután, meggyőződven fülem jó hallása felül, kételkedni kezdenék azok nyelvtudományában, különösen nyelvbölcséletökben, 's azon pillanattul fogva veszne bizodalمام nyelvtanaik iránt is. Megis vagyok győződve, hogy Buttmann, Gesenius, Pfizmaier 's a' többi jeles, tiltakoznának az ellen, ha megtudhatnák, hogy Fogarasi a' magyar igeidök dolgában tekintélyökre hivatkozik; Curtius tiltakozik is, jóllehet nem tud semmit tárgyalásainkrul; mert ök mindnyájan beérik azon dicsőséggel, ha helyesen felfogták, 's jól előadták azon nyelvnek időtanát, a' mellynek nyelvtanát írták. 'S miután így áll a' dolog, 's Fogarasi maga bévallja, hogy a' mit előadott, „az a' legelterjedtebb nyelvekből a' jelesbek által tisztán kimutatott, csalhatalanul bebizonyított *nyelvszellem*,“ azaz, azon *nyelvek szelleme*: nem kell-e azután is ellenkező irányban (nem *harczolni*, — ez az egyoldalú nyelvbölcsélet baja, melly véleményét, nem a' nyelveket tartja szeme előtt) *vizsgálódni*, hol a' magyar nyelvnek szelleme található? Mert annak belátására, hogy a' magyar nyelvnek szelleme nem lakik a' latin, a' görög, a' franczia, olah, angol, német, új perzsa, arab, héber nyelvekben, 's hogy igeidő-alakjai nem azokéi szerint magyarázhatók, — arra, mon-

dom, nem kell ödipusi találékonyság, hanem csak nyelvbölcselettül való mentesség.

'S azon ellenkező irányba indultam és abban vagyok most is. Nem kezdtem azzal, hány idő lehetséges; hisz azt mindenki tudja, 's a' ki nem tudja, megtanúlhatja Fogarasitúl; hanem inkább ezzel: a' magyar igének hány alakával él a' közönséges és irodalmi nyelv, 's mit látszik felőlök tartani az új nyelvtani és egyéb új irodalom? Minthogy ezekben határozott feleletet nem találtam, a' régi és legrégebb magyar irodalomhoz fordultam azt kérdezve mindig: mit jelentenek a' *tud vala, tuda, tudott, tudott vala, tudand*, stb. alakok. A' mi feleletet kaptam, azt feljegyzem és közlöm *vala*. Nem akarom állítani, hogy legügyesebben kérdezgettem a' magyar nyelvet, vagy hogy legjobban fogtam föl válaszáat: de azt merem állítani, hogy a' józan és világosan látó nyelvbölcselet útján járok, 's hogy minden más vizsgálódó út tévesztő, ezen kérdésben. Annyira mennyire felfogván a' magyar nyelv feleleteit, más nyelvekre is vetém szememet, de micsoda nyelvekre? Nem a' remek latin és görög nyelvekre, mivelhogy ezek más nyelvfajhoz tartoznak, 's mint ilyenek a' legáltalánosabb feleleteken kívül, úgy mint: az idő-alakok a' közönséges igének törzséből és valamelly létigéből olvadtak egy szóba; néha két vagy több külön álló szó teszen egy idő-alakot, p. o. a' latin *amatus sum*, a' német *ich werde geliebt worden sein* stb. más bizonyost, 's a' magyar nyelvre, melly más nyelvfajhoz tartozik, alkalmazhatót, nem adhatnak, hanem rokon áltaji nyelvekre. De még ezekre sem azért vetém szememet, hogy belőlük tanuljam meg a' magyar igeidők használatát; hanem azért, hogy adnak-e felvilágosítást, p. o. erre, miért jelent a' magyar *tud vala* alak olyan időt, millyet a' latin *sciebat* alak? A' rokon nyelvekből kihagyám a' nyugat-éjszaki finnséget, mivel annak *tud vala*, 's *tudott* féle alakai nincsenek meg, hanem csak *tud* és *tuda*-féle alakokkal bír. Hiába vallattam volna tehát: előre láttam, hogy a' finn *tunsi* = *tuda*, kénytelen a' magyar *tud vala*, *tuda* és *tudott* alakoknak megfelelni. Továbbá van ugyan a' finnben *tunnut olen* = *tudtam van*-féle alak, a' *tudtam vala-n* kívül, 's ha a' *tunnut olen* = *tudtam van*-féle megfelel is a' magyar *tudtam*-nak, de a' *tunsi* mégis kénytelen a' *tud vala* és *tuda*-nak megfelelni. — Ha ez okokért mellőzém a' finnséget, elő kelle vennem a' török nyelvet, mivel nékie vannak ilyen alakai: *bilür idi* = *tud vala*, *bil-di* = *tuda*, *bilmis-im*

= tudtam stb. 'S a' török nyelv *bilür idi*-féle alakja, melly külsőleg is megfelel a' magyar *tud vala*-nak, azonkép ott szokott állani, hol a' latin a' *sciebat* alakot teszi. Ez hát igazolja a' régi magyar irodalmat, melly azon alakot a' latin imperfectum helyére rakja, mert bizonyáságul szolgál nekünk, hogy ez a' magyar nyelv szelleme szerint történt. Hogy ezen egy igazolás több magyar felvilágosítást nyújt, mint az egész árja nyelvfaj nyújthatna, bizonyos : de hogy Fogarasi a' 245. lapon a' *kelüridüm*-et cselekvémmel fordítja, nyelvbölcséletének tulajdoníthatja, melly nem tanul a' nyelvektől, hanem tanítja őket. — Tovább is mehettem volna a' rokon nyelvekben, 's megmutathattam volna, hogy a' mandsu *ara* = ír, *ara-m-bi* írok, írsz, ír, írunk stb. 's *ara-m-bi-khe*, írok vala, hasonló szellemet mutatnak : de a' magyar igeidők tanát inkább egyszerűsíteni akartam, hogysem mellőzhető rokon nyelvű támogatásokkal körül fogni. Ebbeli hiányt azomban ki lehet pótolni akár mikor. — Minthogy Fogarasi sok élő tudósra hivatkozott, bátor volnék megkérni, tudja meg tőlük, mellyikünk útja helyes a' magyar igeidők meghatározásában, 's legyen szives közölni feleletöket a' nyelvosztállyal. Mert vagy bízok hozzájuk, nyelvbölcséletüknél fogva, mellyből minde-
niknek van valamije, vagy nem bízok hozzájuk, a' magyar nyelvbeli járatlanságuk miatt. Első esetben én, az állítólagos nyelvbölcséleti fitymáló, elfogadom ítéletöket : de másik esetben azt kérdeném Fogarasitul : minek léptette hát fel a' grammatikusok chorasában?

3) A' nyelvbölcsélet harmadik tenni valója, *egyetösségbe emelni tudását*, a' mi által még csak igazán bölcselmivé válik. Ha lehetne, kivált ezen harmadik feladatáru a' nyelvbölcséletnek szeretnék világos fogalmat terjesztetni, annál is inkább, mivel a' nyelvbölcsélet hasonlatosságára lévén kénytelen fejlődni minden tudomány, abbeli fogalom egyebütt is szövétnekül szolgálhat. Hisz azon kell lennünk, hogy el valahára honi irodalmunkat is bölcséleti előkészültre mellőzhetlennek találják, 's az egykét emberünk ne csupán hazafiui kötelességből, hanem szükségből karolja fel, mivel nélküle hiányos maradna készüllete.

Bölcsletről nem lehet szó, mielőtt valaminek egészét nem csak terjedelme hanem történeti levése szerint fel nem fogtuk. Ezt, mint látók, a' nyelvbölcsélet első feladatának találtuk ; ezen okbul mondtuk, hogy a' rokon nyelvek tanulását épen követeli a' nyelv-

bölcsélet; minthogy valamely nyelvnek egészét és történeti levését csak a' rokon nyelvek világosságánál láthatjuk által. Mennyire hiú és bölcselmetlen tehát a' nálunk megrögzött ellentétel a' bölcséleti és egybehasonlító nyelvészet közt, azt legalább nekünk akartam itt világossá tenni. — A' nyelvbölcsélet, teszem, a' magyar nyelvbölcsélet, az által és azon közben, hogy tárgyát egészen hatalmába igyekszik ejteni, a' helyes tan-utat is fölfedezi, mellyen a' tényekben rejlő észszerűség felfogására juthat. A' helyes tan-út a' valódi tudománynak nélkülözhetlen eszköze; úgyde a' tanútat a' tények valóságán történő külső változások értelmében kell intézni, minthogy ezen változásokon keresztül érhetni csak a' valóságra. A' külső változások összegét pedig csak a' tárgy egész mivoltán láthatjuk meg: miből újra következik, hogy azon nyelvbölcsélet, melly magát ellentétbe helyezi az egybehasonlító nyelvészettel, a' helyes tan-utat nem is sejtheti.

Eme' két tennivalója a' magyar nyelvbölcséletnek minden esetre alapja neki, 's időszerint elébb való is a' harmadiknál, de nem teszik meg a' teljességet ezen harmadik nélkül, mellynél fogva a' magyar nyelvbölcsélet az egyetemes nyelvbölcséletbe, kiegészítő 's ott kellő rész gyanánt, illeszködjék. A' voltaképi nyelvbölcsélet az emberiség valamennyi nyelveinek tudományos ismeretét követeli; az annál fogva eszménykép, mellynek valóítására a' tudomány törekszik. Azon voltaképi nyelvbölcsélet nincsen az idő határai közzé szorítva; az nem is a' történelem tárgya, azaz nincsen még, nem is volt még; az tehát eszménykép. De az időszerinti nyelvbölcsélet van, 's változik minduntalan, mikép a' nyelvek tudása mélyedik és terjeszködik. Ezen időszerinti nyelvbölcsélet nem egyéb, mint jelelője az épen uralkodó nyelvtudománynak, mellyben megint három fokot lehet megkülönböztetni. A' középső, illetőleg alapfok azon nyelvtudomány, melly a' biztosan tudható, mit mások tenger részmunkájik által napfényre hoztak és tudományosan meghatároztak, mind magában foglalja, 's időszerinti balvéleményektől menten tartja. Ezen fok megértésére vagy legalább irántai fogékonyságára igyekszik érlelni olvasó közönségét minden irodalom; mert a' tudomány gyümölcsözhetése föltételezi a' közönség ama' fogékonyságát. — A' felsőbb fok, illetőleg út-törő és foglaló nyelvtudomány azon tudomány, melly a' nyelvbölcsélet eszményképét maga előtt lobogtatva, előre halad, 's a' nyelvmém-

retet újabb újabb nyelvekre terjeszti. Küszködik és foglal, 's mert új téren mozog, eleinte hibákat is követ el. De a' mint inkább behat tárgyába, úgy biztosabb lesz útja és bizonyosabb eredménye, melyre azután lassankint a' közép-foki tudomány is emelkedik, mely megint továbbá érleli közönségének fogékonyságát. — A' harmadik nyelvtudományi fok az alsóbb, elmaradó tudományé, mely nem hogy előre haladna megelőzván a' közép fokot, hanem ennél is hátrább van; mely tehát a' biztosan tudhatót sem akarja fölvenni, 's mások részmunkáitól inkább fél hogysem reményl. Ez azután közönségében nem is érleli a' fogékonyságot egyébre, mint a' mit ő mutat, mutatja pedig nem az egész időszerinti tudományt, hanem annak egy részét, mely meg lévén fosztva a' többi kiegészítő részekről, már nem is az időszerinti, azaz immár közönségesen tudott, bebizonyított valóságot foglalja magában.

'S a' nyelvtudomány ezen három foka csudálatosan jellemzi magát. A' középső nyugodt, biztos eredményeinek örvendő, az előrehaladó tudománynak hibáit igen szívesen megbocsátó, mert tudja, hogy általa öregbül biztos tudása, 's lassan mozog a' haladó után, föl fölszedvén a' biztos eredményeket. A' felső vagy előre törő tudomány merész, gyakran a' reá okoskodás (inductio) hijait nem látó, mivel szeme túlságig az eszménykép nézésébe vesz; fel is lobban, ha figyelmeztetik hibájira, de a' lassan utána mozgó középfok érintése által megbékül, 's ott pihenni leül, hogy új munkára új erőt gyűjtsön. Az alsó vagy elmaradó tudomány szörnyen félti bölcsességét, azt hiteti el magával és másokkal, hogy a' nyelvbölselem eszményképét immár valósította, azért a' másféle úton dolgozók munkáját rájuk nézve hasztlannak, a' tárgyra nézve károsnak mondogatja, 's nagyon óvakodik másik oldalról is nézni a' dolgot, sőt nagyon vétkei, ha közép- vagy haladó foku ember a' közönséget más álláspont elfoglalására szólítja, honnan másképp is lehet látni a' tárgyat.

A' nyelvbölselem eszményképét mi nem akarhatjuk valószínűsíteni; de az időszerinti nyelvbölselemhez nagyot lehet és kell tennünk. Az időszerinti nyelvbölselem az uralkodó nyelvtudománynak jelelője, mely tehát változik, azaz inkább inkább közeledik az eszményképhez, a' mint az uralkodó nyelvtudomány mélyedik és bővül. Idő szerint uralkodik 's reánk nézve legnyomósabb is három nyelvfaj tudománya, az árja, az áltaji, a' sémi nyelvfajak

tudománya. Az árja nyelvtudomány néhány évtized óta terebélyes fává növekedett, mellynek nem csak gyökereit, derekát, ágait, gallyait kezdik számlálni, határozni, hanem szinte leveleit is gyűjtögetni. A' sémi, mint legrégibb európai nyelvtudomány, eleinte gögösen tekintgetett le az új árja nyelvtudományra; utóbb észrevévén magát, kölcsön kérte ezen új tudomány tapasztalásait, eszközeit, 's most egy másik teljes fa gyanánt áll az árja fa mellé. Olly szép és természetes a' két fa, hogy sokan azt hiszik, hogy gallyaik alatt az ég minden madarai elférnek, 's árnyékukban a' mezőnek minden vadjai megpihenhetnek; olly szép és természetes a' két fa, hogy sokan azt hiszik, az égboltozat azokon nyugszik, a' nyelvbölcslem eszményképét ők valósítják. De a' két fa mellett igen nagy hézag terül, mellyben az áltaji nyelvek fájának kell nőnie. A' nyelvbölcselmi eszménykép szeretettel mozsolyog erre, 's azon tág hézagon keresztül, mellyet az árja és sémi nyelvfák ágai nem bírnak befogni, a' legéltetőbb napsugarakat eresztgeti tövére: ámde a' fa kertészei megelégedvén egy derekas hajtással, csak azt ápolják, 's hogy nagyobbak, természetesnek látszassék, az árja és sémi fáról fosztogatnak leveleket, virágokat, kérgeket, 's aggatják eme' hajtásra, azt hívén, hogy azok neki levelei, virágai, kérgei. A' fa kertészei nem akarják a' fának földjét kapálni, minthogy attul tartanak, hogy új hajtások bújnak elő gyökeréről, a' mint akaratjuk ellenére előre is bujnak, 's azon aggódnak, hogy eme' hajtások meggátolják az egy hajtás növekedését. Nem látják vagy nem akarják látni, hogy az árja nyelvfa sem egy hajtás, hanem igen sok hajtás, mellyek egymást érve most egy fa gyanánt állanak; nem látják vagy nem akarják látni, hogy a' sémi nyelvfa is ilyen sokas fa.

Pedig vala már egy derekas kertész, ki jóllehet nem vehette le szemeit a' sémi nyelvfáról, minthogy azt hiszi vala, hogy ezen fát ültette Isten az Éden közepébe, még is kapálni kezdé a' magyar hajtás földjét, 's a' gyökeréről kibuvó számtalan hajtásokat, mennyire csak megbírta ismerni, mind szeretettel ápolgatta, még pedig ollyan korban, mikor még az árja fa is csak bozót volt. Révai utódjai nem ápolták a' mellékajtásokat, hanem az egy hajtásból akarták ollyan fát nevelni, millyen csak a' mellékajtások egybenövéséből válhatnak.

Ha valaha, most kötelességünk pótolni a' hiányt, 's minden

erővel fölfognunk az áltaji nyelvek tanulását, hogy tudásukkal emelkedve az áltaji nyelvfaj bölcséletére, betölthessük azon hézagot, melyet az árja és sémi nyelvek tudománya nem tölthet be. Ha valaha, most kötelességünk az áltaji nyelvtudomány által öntudatra jutott különös magyar nyelvbölcséletet oda fölemelni, hol mint kiegészítő és kellő része az egyetemes nyelvbölcséletnek, ezt megőjja a' félszegségtől, melly úgy is csak nekünk árthat, minket pedig részesítsen azon tiszteletben, melly okvetlen hárul arra, ki valamely eszmét képvisel. Ha valaha, most kell az áltaji nyelvek tudomány-fáját az árja és sémi nyelvfák mellé állítani, még pedig nekünk kell azt oda állítanunk, külömben tehetetlenségünket valának be a' tudományok mezején. Mert ha itt, hol hivatott sőt köteles munkások vagyunk, nem bírunk önállóságra, egyszersmind elfogulatlanságára vergődni: mit reménylhetnénk egyebütt tehetni, hol nem vagyunk hivatalosak?

'S ezért tölt el fájdalommal Fogarasi kitörése az áltaji nyelvek tudománya ellen, melly által lehet csak szert tenni magyar nyelvbölcséletre. Pedig az egybehasonlító nyelvészet mintegy élesebb látó szerekkel fordul a' régi magyar nyelvemlékek tanulására is; — azt hozta fel a' magyar igeidők kérdését, tapasztalván, hogy iránta az újabb irodalom Fogarasi-val együtt sehogy sincs tisztában. Erre térünk most ezen nagy kicsapongás után, melyre az említett kifakadás kényszerített volt.

IV. *Mint találja és értelmezi Fogarasi az igeidők alakait?*

Fogarasi úr gyakran emlegeti a' nyelvbölcséletet: ámde gyakrabban és súlyosban sértegeti a' logikát, mit nagyon kell sajnálnunk. A' sokszor idézett Értesítő 344. stb. lapjain azon elvekről és felsőbb törvényekről beszéll, a' mellyeket nyelvészködésünkben követni kell. 'S mellyek azok? „A' beszéd legelső kelléke, ugymond, az érthetőség, azután a' széphangzás, végre a' rövidség vagy takarékosság.“ „Ezekre, mint vitatás alá nem eshetőkre, csalahatatlanul hivatkozhatunk.“ „Ugyan ezeket találjuk lényegben már Quintilianusnál“ stb. — Hogyan értsük ezt? Nyelvészködésről kezd beszélleni, 's a' beszédnek kellékeit adja elő. Egy-e a' nyelvészködés és a' beszéd? Lehetetlen, ha nem egy a' botanika és a' bokréta-kötés. — Talán nem jól olvastuk a' 334. és 335-dik lapot, vagy talán nyomtatási hibából jutottak a' beszéd kellékei a' nyelvészködéselveinek helyére? — Jól olvastuk, nyomtatási hiba sincs,

mint a' következő lapok mutatják. Tehát igazán egynek tartja Fogarasi a' beszédet, a' stilust és a' nyelvészködést. Már ez szörnyű nagy hiba.

Ezen elvek után, így folytatja ő, „tudnia kell még a' nyelvésznek az anyagokat, melyekből valamely nyelv és beszéd épülete alakul vala, a' forrásokat, melyek a' nyelvészkedőnek mintegy kútfőként szolgálnak, hogy azokból meríthessen. . . . Ezek pedig csak a' következők lehetnek : a' *nyelvszokás* általában, t. i. népi és írói, 's ez utóbbinál ismét új és régi nyelv. Ez a' legelső kútfő. . . . Második kútfő a' *szóelemzés*, vagy *szófejtés*. . . . Harmadik kútfő a' *hasonszerűség* (analogia). — A' *szófejtés* minden esetre eszköze a' nyelvészkedőnek : de hogyan sorozható melléje a' nyelvszokás és hasonszerűség? azt mi nem tudhatjuk; de kiolvassuk ebből is a' grammatikának, a' stilusnak és a' nyelvkutatásnak egybekeverését. Mert a' nyelvszokás bizonyosan megmondja, hogy a' szónak milyen értelme vagy jelentése közkeletű : de hozzá se jó se rossz szófejtegetésnek nincsen köze; azaz, ha azon jó akaratú nyelvtudós, kiről ott Fogarasi szól, a' *diadal*, *erdő* szokat rosszul fejtegeti is, azzal nem dönti fel a' nyelvszokást, a' *diadal* és *erdő* most is azt jelentik, mit azelőtt. A' hasonszerűséget bővebben kell ismértetnünk. Így ír erről Fogarasi a' 343. lapon : „De hogy a' hasonszerűség elvét épen magára a' kitéztem tárgyra : az igeidőkre alkalmazzam, ki nem tudja, hogy a' történeti multon kívül is valamennyi teljes vagy bevégzett multunk a' magyarban a' *t* képzős multat használja, (így tudtam volt vagy vala, tudtam volna, tudtam legyen, tudott dolog és tudtomra, tudtommal stb.) Már hogyan gondolható, hogy minden hasonszerűség ellenére egyes egyedül maga a' mutató vagy valósági mód multja más valami legyen, mint szinte a' *t* képzős mult : tudtam, és ez számos más nyelvekben, melyek arra külön alakkal bírnak, egyszersmind elbeszélési vagy történelmi mult. Így a' latinban is az analogia : *dixeram*, *dixissem*, *dixerim*, *dictus*, *dictum* mind *dixi*-re (nem *dicebam*-ra) vezet, a' mi így van más nyelvben is, melly a' különböző multak kifejezésére külön alakkal bír. Úgy hogy ha *tudám* alak volna a' mutató módban a' bevégzett mult, akkor az analogiánál fogva egyebütt is *tudám legyen*, *tudám volna*, *tudámmal*, *tuda dolog* és hasonlóknak kellene lennie, mikét soha senki nem hallott, senki nem olvasott“ „Arra nézve, hogy *tud vala* alak tartós mult,

legeslegkevesbbé sincs köztem és a' „Magyar Nyelvészet“ közt különbség. Már most kértem, hogyan lehet akár a' szöfejtés akár különösen a' hasonyszerűség ellenére az összetétel maga tartós, magában pedig annak fő alkotó része beálló, vagy pillanatnyi, illetőleg bevégezett idő, megfoghatatlan, valamint megfoghatatlan, hogyan kerülhette ez ki az ellenkező nézetűek figyelmét. Ezen egy körülmény képes ledönteni minden okoskodásaikat, még ha még annyi ellenkező példákat hoznának is elő.“

Hagyjuk el az időalakok nevezetét, mert tán minden ember meg van győződve, hogy jelentéseket nem határozza meg a' mi nevezetünk; 's tegyjük ide az alakokat :

tud vala,	tuda,	tudott;
	sciebat,	scivit
savait,	sut,	a su
ἐντρον	ἐνψα,	τέντσα; tegyjünk utánok

példákat is :

„Szilágyi egy kastélyos úrnak látogatására *rándula*, hogy nyavalyás léttében vigasztalná. Reménységén kívül jobbacskán *találá* Békőszönnén a' vendég, a' szokott üdvözlések után *leülének*. Szilágyi így kezdé: Hollósi uram, nem *jöttem*, a' mint mondják, csak pipát gyujtani, hanem egy pár napra szállást kérek.“ (Faludy, Téli ejtsz. 1. lapján. Révai kiadása.)

„Az öreg herczeg, Normandus, hasonlóképen utána *járt*, nehezen *bánt* szívével miatta. Hol az irigy bánat *háborgatta*, 's nem *tudta*, ki ellen, hol másképen nyugthatatlankodott. Nem türvén kinyilatkoztatá szándékát Angelika iránt, és bajos nyavalyája miatta, arra *kéri vala*, hogy legyen foganatos eszköze, közben járója ebben a' dologban.“ (Faludy, Téli ejtsz. 10. lapj.)

„Jövel en *választattam*, nyugodjál mennyországban : a' mit *kértél*, megadatott te neköd : ez ígéket *mondá* édös urunk Jézus a' bódog szent Borbála asszonynak halálának óráján, mikoron imádságot tett volna az úristenhöz az ő nyakát elvágásnak előtte. Annak utánna megértvén isteni jelönetből . . . hogy a' vízben való megkeresztölködés szükséges volna : *leszálla* egy napon a' csergetegnek vízében, ki *foly vala* a' toronynak alatta, és imádságot tevén úrhoz, *kéré* ötet, hogy a' vizet megszentölnéje.“ (A' debreczeni legendás könyv, 9. és 10. lapján. Kiadá Toldy 1858.)

„Jam primum omnium satis constat, Troja capta, Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, et sedes et ducem, rege Pylaemene ad Trojam amisso, quae-rebant, venisse in ultimum maris Hadriatici sinum.“ (Livius. lib. I. cap. 1.)

„Cependant Calypso se *réjouissait* d'un naufrage, qui mettait dans son île le fils d'Ulysse. D'ou vous vient, lui *dit*-elle, cette témérité, d'aborder en mon île? Sachez, jeune étranger, qu'on ne vient point impunément dans mon empire. Elle *tachait* de couvrir sous ces paroles menaçantes la joie de son coeur. Télémaque lui *répondit* : O! vous, seriez vous insensible au malheur d'un fils, qui cherchant son père à la merci des vents et des flots *a vu* briser son navire contre vos rochers? — Quel est donc votre père que vous cherchez? *reprit* la déesse. Il se nomme Ulysse, *dit* Télémaque, c'est un de rois, qui *ont*, après un siège de dix ans, *renversé* la fameuse Troie.“ (Télémaque livr. I. az elején.)

Ἐρροιά ποθ' ἡμῖν ἐγένετο, ὅσαι δημοκρατίαι κατελύθησαν ὑπὸ τῶν ἄλλως πως βουλομένων πολιτεύεσθαι μᾶλλον, ἢ ἐν δημοκρατίᾳ. ὅσαι τ' αὖ μοναρχίαι, ἔσαι τε ὀλιγαρχίαι ἀνήρηται ἤδη ὑπὸ δῆμων· καὶ ὅσοι τυράννεῖν ἐπιχειρήσαντες καὶ ὅποσονοῦν χρόνον ἀρχόντες διαγίνονται, θανατῶνται, ὡς σοφοὶ τε καὶ ἐντυχεῖς ἄνδρες γεγενημένοι. Πολλοὺς δ' ἐδοκοῦμεν καταμεμαθηκέναι καὶ ἐν ἰδίῳ οἴκῳ stb. (Cyropaedia I. 1.)

Menjünk most vissza Fogarasi tanítására. Azt mondja ott először, hogy a' *tuda* alak, a' hasonszerűség útmutatása szerint sem jelenthet történeti, bevégzett, multat, mert ha azt jelenthetne, *tudám volna, tudám legyen, tudám dolog* is előfordulna. — Tehát azt tartja Fogarasi, hogy a' *tuda* alak nem lehet történeti, bevégzett tény. Lássuk a' felhozott magyar példákban a' *tuda* alak szereplését. Ezen példák két elseje Faludybul van véve, ki Révai ítélete szerint, „*természetes tiszta magyarsággal* (írja munkáját), *mellyel ő bírt leginkább*.“ A' harmadik példa a' Debr. legendás könyvből van véve, kinek írójárul a' kiadó így íté: „Fő becse azomban szerzőnknek reánk nézve a' *nyelvben* van. Kevés emlékünknél maradt a' régi időkben, melly illy kerek mondat-alkotást, *az idők* és módok, különösen a' részesülők és ragozott határozatlannak használásában *ennyi szabályosságot* . . . *tüntet fel*.“ (Toldy a' bevezetés X. lapján.)

Az első példában a' *tuda* alak négyszer fordul elő: *rándúla*,

találá, leülének, kezdé; a' másodikban kétszer: előhivatá, kinyilatkoztatá; a' harmadikban háromszor: mondá, leszálla, kéré. 'S mit jelent ezen kilencz esetben a' *tuda* alak? Olvassuk még egyszer figyelemmel a' három példát, 's lehetetlen nem látnunk, hogy a' *tuda* bevégezett multat és olyat jelent, melly pillanatnyi cselekvés vagy történet. „Szilágyi rándúla“ azaz egyszer valamikor, tehát a' rándulás egyszeri cselekvény, egyszersmind bevégezett mult; „Szilágyi tálalá jobbaeskan Hollósit,“ akkor t. i. mikor hozzá rándult stb. Ezen mult alakot találjuk azon hosszabb szakaszokban is, mellyeket Fogarasi közöl a' 348. 349. 351. 352. 353. lapokon.

Nézzük most a' franczia példát. A' ki a' francziát érti, 's Mozin, Noel stb. nélkül is itélni tud, annak lehetetlen nem látnia, hogy a' *dit*, *répondit*, *reprit* alakok körülbelül azt fejezik ki, mit a' *tuda* alak a' magyar példákban. Vegyük most a' görögöt. Itt az *ἐγένετο* alak legtisztábban olyan multat jelent, millyet a' magyar *tuda* és a' franczia *répondit*; a' *κατελύθησαν*, alakra nézve az *ἐγένετο*-hoz szít, de jelentésre nézve az *ἀνήρηται*-val egyez. Már most üsse fel Fogarasi Cúrtiust, 's olvassa meg, mint nevezi az *ἐγένετο* alakot. Úgy-e tempus historicumnak nevezi? 's alig ha így nem nevezik a' franczia *répondit*, *dit*-et is. Egyébiránt a' név nem teszen semmit, nevezés nélkül is magunk kiérezhetjük, hogy az *ἐγένετο*, *dit*, *tuda*, inkább egyeznek, mintsem különböznek egymástul.

Mind ezen magyar, franczia és görög példákban más mult is fordul elő, melly a' *tuda*, *dit* mellett nagyon megkülönbözteti magát, p. o. „Jövel én választattam, . . . a' mit kértél, megadatott te neköd: ez ígéket mondá Jézus a' bódog sz. Borbála halálának óráján;“ — „Télémaque lui *répondit*: seriez vous insensible au malheur d'un fils, qui a vu briser son navire.“ . . . „Il se nomme Ulysse, *dit* Télémaque, c'est un des rois, qui ont renversé la fameuse Troie.“ „Ὅσοι τυραννεῖν ἐπιχειροῦσantes . . . καὶ ὁπισθοποῦν χρόνον ἀρχοῦσες διαφέρωνται, θανατίζονται, ὡς ἐντυχῆς ἀνδρες γεγενημένοι“ stb. A' mit kértél, megadatott te neköd, mondá Jézus: úgy-e a' *mondá* az olvasót bizonyos, meghatározott multba helyezi: ellemben a' *kértél*, *megadatott* itt határozatlan mult; amaz, ha szabad így mondanom, egyediebb, ez általános mult. Illy viszonyban állanak egymáshoz a' franczia *répondit* és *a vu*, *dit* és *ont renversé*; ilyenben vannak körülbelül a' görög *ἐπιχειροῦσantes* és *γεγενημένοι*. Ezekhez hasonló két mult alakkal nem bír a' latin nyelv. A' felhozott pé-

dában a' *capta*, *amisso*, *venisse* egy foku alak, mégis az utóbbi azt fejezi ki, mit a' magyar *tuda*, a' franczia *dit*, a' görög *ἐρέετο*, az első kettő pedig inkább megfelel a' magyar : a' mit *kértél*, *megadatott* néküd-nek, 's a' franczia *a vu*, *ont renversé* stb. alaknak.

Igaz-e, hogy a' magyar *tuda* alak bizonyos határozott multat, olyat, mellyet a' latin *dixi* is, jelent? Az általam és a' Fogarasi által felhozott példák úntig mutatják. Ha igen, hogyan okoskodhatik Fogarasi szemének tanúsága ellenére, hogy a' *tuda* alak nem jelenthet ilyen multat? Úgy, mert bölcsesete nem a' nyelv után lett, hanem Becker után. — De hogyan okoskodhatik így : ha a' *tuda* alak ilyen multat jelentene, *tudam dolog* stb. is volna, mint *van tudott dolog*? Ismét csak úgy, hogy a' priori construálja a' nyelvet. Pedig látván, hogy a' *tuda* alak a' régibb íróknál olyan határozott, bevégzett multat jelent, mellynek hatása nem terjed a' jelenbe, úgy kellett volna okoskodnia : Ezért nincsen is participiuma, mert ez a' jelenbe is terjed; ámde van participiuma a' *tudott* alaknak, mert általános multat teszen, mint p. o. *sokat utazott*, *olvasott ember*.

Azt tanítja ott másodszor Fogarasi, hogy a' *tud vala* alak teszen olyan multat, millyet a' „Magy. Nyelvészeti” tulajdonít neki : „de hogyan lehet akár a' szófejtés akár különösen a' hasonyszerűség ellenére az összetétel maga tartós, magában pedig annak fő alkotó része beálló, vagy pillanatnyi, illetőleg bevégzett idő, megfoghatatlan; valamint megfoghatatlan, hogyan kerülhette ez ki az ellenkező nézetűek figyelmét. *Ezen egy körülmény képes ledönteni minden okoskodásaikat, még ha még annyi ellenkező példákat hoznának is elő.*” — Ezt mondja Fogarasi : *tud vala* tartós mult; de vagy ép azért a' *vala* maga nem tehet pillanatnyi, illetőleg bevégzett időt; azaz a' *tuda* alak is kénytelen hasonlókép tartóst jelenteni.

Fogarasi Curtiusbul és a' görög nyelvből is tudhatná, hogy lehetnek és vannak igék, mellyek néhány idő-alak nélkül szükölködvén, azért a' meglevő alakkal fejeznek ki többféle időket. Föltéve, hogy a' magyar *tud vala*, *tuda*, *tudott* három különböző időfogalmat jelentenek; föltéve hogy *vagy vala* nem divatozik, hanem csak *vala* és *volt* : nem folyna ezen tényből, hogy tehát *vagy vala*, vagy *volt* két idő-fogalmat kénytelen jelenteni, miszerint a' *vala* és *volt* megfelelhessen a' *tud vala*, *tuda* és *tudott* alaknak? Ha tehát a' *vagyok* ige hiányos, az nem döntheti le a' magyar igeidők létező

alakjait és jelentéseit. — Egyébiránt nem is áll ezen okoskodás alapja, tehát következése sem állhat. Fogarasi így okoskodik : ha *tud vala* alak tartós multat jelent, a' tartósság a' *vala*-ban rejlik. — A' *tud vala* összetételben melyik alkotó rész jelenthet tartósságot? Csak a' *tud*, mert a' jelen időbeli alak szükségkép teszen tartósságot is, mit talán nem kell hosszasan bizonyítani. A' tartósságot jelentő *tud* mellett tehát a' *vala* épen az, mi amazt a' multba helyezi, még pedig azon meghatározott multba, melyet a' *tuda* alak kifejez, p. o. az idézett példánkban : *kinyilatkoztatá* szándékát Angelika iránt, 's arra *kéri vala*, hogy stb. Még világosabban : *leszálla* egy napon a' csergeteg vizében, ki *foly vala* a' toronymak alatta stb. „Ezen egy körülmény“ tehát nem hogy képes volna ledönteni a' *tuda* alak jelentését, hanem inkább megbizonyítja.

„Ha Hunfalvy társunk a' görög imperfectum értelmében — melynek lényeges és általános jelleme tartósság — nevezi vala a' *tuda* alakot elbeszélő multnak, folytatja a' 256. és 257. lapon, akkor semmi észrevételem nem volna ellene. Hunfalvy Pál úrnak, ki úgy tud görögül mint magyarul, alkalmasint a' görög nyelv lebege szemei előtt, midőn a' *tuda* alakot aoristusnak tekintette; mert mint nyilatkozataibul kitetszik, így okoskodik : a' görög imperfectumra, melynek nagy részben megfelel a' latin is, ott van a' magyarban a' *tud vala* alak; bevégzett multa, ott van a' *tudtam*; marad tehát elbeszélési multnak, támogatván ezt a' régi példák is, a' *tuda* alak, melly megfelel a' görög aoristusnak, melly nincs meg a' latinban, hanem ez bevégzett multtal fejezi ki a' görög aoristust is. Én legalább így fogtam fel okoskodásait. Ámde a' magyarban megint aoristus nincs, tehát csak a' bevégzett multtal fejezi ki, mint a' latin 's több más nyelvek, a' beszélő multat is, *hanem van két imperfectuma*, u. m. egyszerű vagy viszonyos (jelen a' multban = *tuda*) és összetett vagy tartós, melly mint ilyen előfordul beszélő mult képében is.“ — Külső bizonyítékokkal is megmutathatnám, hogy a' magyar igeidők eredeti jelentéseinek vizsgálatában nem lebeg vala előttem a' görög nyelv, a' melynek időjéhez hozzá sem merek nyulni; azt nem mondom, hogy ki nem írhatnám, mit róluk Buttmann, Matthiae, Krüger, Curtius felhoztak. Nem is nevezhettem a' *tuda* alakot a' görög imperfectum értelmében elbeszélő multnak : mert nem a' görög írókat vizsgálgattam, hanem a' magyar régi írókat, 's ezek felfogása szerint határoztam meg ötöt. 'S

használni találám az aoristus szót, mint ügyvélt isméretes történeti időnek nevezetét, minthogy ehhez hasonlít, nem pedig az imperfectum fogalmához, melyet a' latin és görög nyelvtanokból már fiúkorunkban vettünk. Aztán megijedjünk-e a' nevektől, ha ép azt fejezik ki, mit meg akarunk nevezni. F. nagyon tapad a' nevekhez, tőlük nem is látja meg a' fogalmakat. A' nyelvtan-világban jár az aoristus nevezet, 's jelent általában történeti időt. Már ő azt hiszi, és állítani is látszik, hogy p. o. a' német és latin nyelvben nincsen aoristus, azaz történeti mult. A' görög aoristus szófejtő alkotmányához hasonló idő-alak nincsen a' német és latin nyelvben; de nincsen is ott a' görög imperfectuméhoz hasonló. Még is a' fogalmat tekintve, nem a' szó-alkotmányt, valamennyi nyelvtanító beszéll német és latin imperfectumról: azonkép, a' fogalmat, nem a' szó-alkotmányt tekintve beszéllünk német és latin aoristusról. Az imperfectumról azt mondják, hogy németben *ich liebte*, latinban *amabam* szó-alkotmány fejezi ki; az aoristusról meg mondják, hogy németben azonkép *ich liebte*, de latinban *amavi* jelenti; a' közönséges perfectumról is azt mondják, hogy németben *ich habe geliebt*, latinban *amavi* teszi. Tehát:

	<i>imperfectum</i>	<i>aoristus</i>	<i>perfectum</i>
a' német	<i>ich liebe</i>	<i>ich liebte</i>	<i>ich habe geliebt</i> ,
a' latin	<i>amabam</i>	<i>amavi</i>	<i>amavi</i> .

Lehet-e és van-e a' magyar nyelvben is aoristus, azaz történeti idő? Fogalom szerint kell lennie, mert minden nyelv, olyan s, melly mint a' héber, csak két időalakkal bír, minden időfogalmat ki tud fejezni. Tegyük, hogy a' magyarban csak egy idő-alak p. o. *tuda* volna: ez akkor az imperfectumot, aoristust és perfectumot együtt kifejezné, 's kénytelenek volnánk ezen idő-fogalmakról beszélleni, őket megnevezni, valahányszor szabatosan kellene meghatároznunk, hogy az egyetlen *tuda* alak mellyik helyen és mikor jelent imperfectumot, vagy aoristust, vagy perfectumot. Úgyde a' magyar nyelvnek *tud vala*, *tuda*, *tudott* idő-alakjai vannak; méltán kérdezzük, mellyik jelent hát imperfectumot, mellyik aoristust, mellyik perfectumot? 'S a' régi magyar írók, kik talán nem is hallották az aoristus nevet, így felelnek gyakorlatilag: „Jövel en *választattam*: a' mit *kértél*, megadatott te nékőd; ez ígéket *mondá* édös urunk Jézus“ stb. . . 'S Barbála „*leszálla* egy napon a' csergetegnek vizében, ki *foly vala* a' toronyak alatta“

stb. Tehát ha a' szokott neveket akarjuk használni, azt kell mondanunk, hogy :

	<i>imperfectum</i>	<i>aoristus</i>	<i>perfectum</i>
magyarban	tud vala	tuda	tudott,
görögben	ἔτυπον	ἔτυπα	τέτυπα,
latinban	amabam	amavi	amavi,
németben	ich liebte	ich liebte	ich habe geliebt.

De tegyük mindjárt hozzá, a' *tud vala* bizonyosan nem lepi valamennyi jelentéseit a' görög, latin és német imperfectumnak; azonkép a' *tuda* nem lepi valamennyi jelentéseit a' görög, latin és német aoristusnak. Tegyük hozzá még azt is, hogy a' magyarnak vannak még *tud volt*, *tuda vala* ('s lehet *tuda volt*) alakai is. Azzal, hogy a' *tud vala*-t imperfectumnak nevezzük, koránt sem azt akarjuk értetni, : tehát ezen magyar alakot mindenütt kell vagy lehet használnunk, hol a' német használja az *ich liebte* alakot stb. sem azzal, hogy a' *tuda*-t aoristusnak nevezzük, nem állítjuk : tehát ezen alakot mindenütt kell vagy lehet használnunk, hol a' görög az *ἔτυπα* alakot használja. Hanem azzal mi bizony csak vezérfogalmat akarunk kifejezni, melly azután a' magyar legrégiebb és régiebb írók útmutatása szerint kirekessze mind, a' mit p. o. a' *tud volt*, *tuda vala*, stb. mellék időalakok jelenthetnek.

Fogarasi tagadja a' történeti (aoristusi) idő-alak létét a' magyarban, 's azt vitatja, hogy két *imperfectuma* van, *tud vala* és *tuda*. De tekintvén azt, hogy *tud volt* alak is fordult elő, (p. o. a' Balassa Menyhárt nevű szindarabban 1564-ből, „*Szenási*. Úgy legyen, de ne vegye kegyelmed nehéz néven. Császár az uraktul azt *kérdi volt* : mit adjon kegyelmednek ? Erre *mondának* azonnal : Ha felséged érdeme szerint fizetni akar, és valamit adni, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakasszák, és legyen neki érdeme szerint való ajándék, úgymond. Ezt érsek uram házánál az urak között az tanácsba *mondja volt* Bottyáni“. (Toldy, a' magyar költészet kézikönyve I. 85. l.); és tekintvén, hogy ezen *tud volt* alak, külső alkotmánya szerint, inkább a' *tud vala*-hoz, mintsem a' *tuda*-hoz látszik szítani, — minél fogva, ha ez imperfectum, amaz még inkább az — : a' magyar nyelvnek három imperfectuma volt volna. Ez gondolkodóba ejt bennünket, ha valóban ennyi sok alakkal bír-e nyelvünk az egy idő-fogalom kifejezésére. 'S ha igen, nagyon csudálatosnak látszhatnék, hogy egyébkint aránylag igen szegény,

volna nyelvünk, jelesen, hogy az általános multon kívül nem bírna meghatározott multat külön alakkal fejezni ki. Mert Fogarasi előadása szerint a' *tudott* alak volna azon meghatározott, történeti mult; ez tehát egyúttal a' közönséges általános mult is, mint a' latin nyelvben az *amavi* alak szolgál mind két idő-fogalom jelentésére. Ha áll Fogarasi előadása, a' magyar nyelv föltétlenül szélsőséges, mit legjobban veszünk észre, ha megint a' három idő-fogalom szerint osztályozzuk az idő-alakokat:

	<i>imperfectum</i>	<i>aoristus</i>	<i>perfectum</i>
görögben	ἐννιον	ἐννιπα	τέννιπα,
németben	ich liebte	ich liebte	ich habe geliebt,
latinban	amabam	amavi	amavi
magyarban	{ tud vala tuda tud volt	tudtam	tudtam.

Miután a' német nyelv azért teszi ki az *ich liebte* alakkal az imperfectumot és aoristust, mert idő-alak hiánya miatt kénytelen vele; miután a' latin viszont az *amavi* alakkal jelenti mind az aoristust, mind a' perfectumot, mert idő-alak hiánya miatt kénytelen vele: csudálkoznunk kellene, hogy a' magyar nyelv hasonlóan teszen szükség nélkül, t. i. hogy a' *tudtam* alakkal mind az aoristust mind a' perfectumot jelenti; másfelül pedig hasonlóképp szükség nélkül halmozza az idő-alakokat, t. i. az imperfectumra két nagyon szokott, sőt ha kedve volna, egy *harmadik* már nem szokott alakot. Mondom, ez gondolkodóba ejthet bennünket, ha így van e? de lehetséges volna, mert előleg a' lehetőség módjait nem határozhatjuk meg. Azomban a' legrégibb és régi írók gyakorlatából nem tetszik ki a' nyelvnek eme' rendhagyó szélysége, sőt inkább ezen rendje látszik meg:

<i>imperfectum</i>	<i>aoristus</i>	<i>perfectum</i>
tud vala és	tuda és	tudtam
tud volt	tuda vala.	

A' *tuda* alak valóban annyira nem imperfectum, hogy vele Erdösi János inkább mind a' két perfectumot, az aoristust t. i. és a' közönséges perfectumot, kifejezte, mint alább elő fogjuk adni. 'S az legitt újra meg újra kitetszik.

„Tehát a' Magy. Nyelvészetre térvén által, így ír tovább Fogarasi a' 357—359. lapjain, itt első példálúl legrégibb nyelvemlé-

künk, a' Halotti beszéd hozatik fel. Hagyj lássuk, mit tanulunk benne, 's hogy az olvasó figyelme sok felé ne vonassék, a' leírásban a' mai kiejtést használom :

„Mennyi malasztban teremté élő (isten) mi üsünket.“ — Ime *teremté* eddigi fejtegetéseimmel egyezőleg *imperfectum*, még pedig viszonyos mult értelmében. Van-e itt helye a' viszonyos multnak? Mellőzve hogy Toldy szerint (ki a' régi magyar nyelvet illetőleg bizonyosan legfőbb tekintélyünk *) a' jámbor leíró szundikált, 's az Isten szót kifejejtette, a' honnan *eleve* tökéletesen mai értelemben is vétethetnék, mit Révai is e' szavakban : „Licet *eleve* vocabulis primis non productis, et illo significato quem Párizpapiaus adnotat, *primitus*, *antiquitus*, *prius*, apud scriptores nostros saepe recurat“ megengedni látszik : akkor egyszerre meg volna fejtve az egész beszédben előforduló valamennyi *imperfectum*, minthogy mind az *eleve* *primitus* szóra, mint fő körülményre viszonyulna; — csak elfogadott értelmekre szorítkozom. „Mennyi malasztban“ : ki nem látja itt a' *kiemelendő* vagy kiemelt körülményt? épen úgy, mint a' francia „*dans sa douleur*“ Telemachusban, melly bővebben is kifejtve annyi, mint : Mennyi malasztban *részeltette*, midőn *teremté* isten üsünket stb., melly kibővítés egy cseppel sem több, mint a' francia nyelvszabály tartja. És nem következik-e rögtön utána : *adotta vala* neki paradicsomot“ ama' kiemelt körülményre vonatkozható minden többi viszonyítás nélkül önállóan, legfőlebb vonatkozva mint régibb mult az egész beszédre. És nem következnek-e ez után ismét : „*mondá* neki élnie“, „*tiltá őt*“, „*mondá* neki miért nem ennék“ valamennyien viszonyulva azon általános multa : midőn „*adta vala*“ neki paradicsomot? És „*hallá*“ holtát

*) Vizsgálódásokban ilyenféle állítások nem használnak, sőt ártanak, mennyiben hiszemre szoktatják az olvasót, hol néznie kell, 's kézbe tapintania, mielőtt higyjen. Toldy barátunk minden esetre magához fogható társat nem talál az irodalmi történetek mezején a' régi írók kiadásában stb. De a' magyar igeidők használatában, tudtomra legalább, nem vizsgálódott még; sőt maga *mondá* egyszer nekem, mikor adogatni keztem nyomozásaim eredményeit, hogy *ideje valahára szóba hozni ezen nyomós tárgyat*. Ezzel nem azt *mondá* nekem, hogy kitaláltam az igazat, nem is ezért emlitem itt, hanem azért, hogy ha vitánkban Toldy tekintélyére hivatkozunk, *szövegének hitelességét* értsük, mert erre nézve akar ő tekintély lenni.

,teremtő istentől' nem a' legvilágosabban fejezi-e ki párosítva a' legszebb takarékoszággal: *hallá*, midőn holtát mondotta meg előre teremő isten, de *feledé*, a' mit t. i. mondott teremő isten; ,*engede* ördög intetvének és *evék*, azaz, midőn *intette* az ördög, engede, és evék: sem több sem kevesebb mint a' telemachus, ne *pouvait pas se consoler du depart d'Ulysse*.', *Haraguvék* isten (t. i. e' tett miatt) és veté őt e' munkás világba, és *lön* halálnak és pokolnak vésze*), e' tett miatt, vagy más hasonló értelmű kifejezést lehetetlen oda

*) Tudjuk, az eredetiben *fese* van. Fogarasi *vész*-nek akarja olvasni, azt jegyezvén meg alája: „Ugyanaz a' mi *szélvészben* a' *vész*-szó, azaz a' szélnek vésze, vész melly a' széllal jár, mellyet a' szél okoz. Így *dügvész*.“ — Azomban nem tekintve is azt, hogy így ellenkező értelme jőne ki annak, mellyet a' H. b. követel, (mert *lön* halálnak és pokolnak vésze annyit tenne, mint: általa vészett el a' halál és pokol), a' H. b. írása sem bátorít ezen értelmezésre, minthogy megkülönbözteti az *f*-et (*fa* gyümölese, fojának, feledeve, felevl) a' *v*-től (vogmue, vola, evec stb.). Nincs okunk tehát *vész*-et olvasni *fes* helyett. Toldy, a' magyar nemzeti irodalom története I. 1/2. lapján azt írja ezen szórul: „Mind eddig siker nélkül fárasztotta nyelvüvárainkat. Révai *expansus*-sal fordítja . . . Sándornak *prédát*, nyereséget jelent; Döbrentének áldozatot vagy *vészt*. — Révai, az Antiquit. lit. Hung. 223. 224. lapján így értelmezi a' szót, mondván, hogy *zumtuchel, zocortia, zoboducha* tanuságai szerint a' *z* t *sz*-nek olvasva, a' *fese*-bül *fesze* lesz, mellynek törzse *fesz*, mibül *fesztes, feszít, feszül*. „*Lön* halálnak és pokolnak *fesze*“ tehát: *factus est mortis et inferni expansus*, azaz: per eum se mors et infernus expandit. — Én már egyebütt is megmondtam, hogy a' *fese* *fésze*-nek olvasható, mellynek törzse *fész*, finben *pes(ä)*, jelentése *fészek* és *domicilium*. A' *fészek* szó olyan, millyen a' *szitok, titok, átok*, mellyek gyökei: *szid, tilt, áld*. *Szidni*-bül lett *szid-k, áldani*-bül *áld-k, tiltani*-bül *tilt-k*; a' két elsőnek *d*-je a' *k* képző miatt, *t*-re változott, minthogy *szidkom, áldkom* stb. ragosaikban is a' *d* közvetlenül *k* elibe esik, 's ejtjük most *szitok, átok*nak (lásd M. Nyelv. III. 117. 1.) A' H. b. korában divatkozik vala még a' *fész* törzs, melly *tán* név-szó és ige-szó volt egyszersmind, mint névszó *nidus*-t tett, így a' finn hasonmásu *pes* (olv. *pesz*); mint ige talán *fész-eni* = *nidifico*, mint van *szid-ni, tilt-ani, áld-ani*. Ezen törzshöz járult azután *k* képző, 's lett *fész-k* (mint *ét és ét-k*), *szid-k, tilt-ok, áld-k*, vagy *szit-k, ált-k* (át-k). Ezen ige-szói származék megint új származékot eresztett, így: *fészkelni, tiltkolni, szitkolni, átkozni*, mint *en*-nibül lett előbb *ét és étek*, 's ebbül ujra *étkezni*. E' szerint: *Lön* halálnak *fészke* mond a' H. b. azaz, ő benne kezde lakozni a' halál = *factus est domicilium mortis*. — De a' *pokol* szó nem ige, akar ide illeni, mert bajos mondani: *lön* a' *halálnak és pokolnak fészkevé*! — Azomban előttem kérdés, millyen értelemben veszi a' H. b. a' *peklo* tót szót? Nem *vész-e* ,*condemnatio*' vagy ,*büntetés*' értelmében? Hogy nem érti rajta: *locum infernum condemnatorum*, világos,

nem gondolnunk (mint a' francia szabály is tanítja), hiszen másért, az előadás szerint isten nem haragudhaték. Ez tehát megint nem általános, hanem viszonyos idő. A' kinek a' magyar igealakok ezen megfejtése nem tetszik, jól van! ám *forgasson fel, ha képes, valamennyi szabályt a' viszonyos multról a' francia nyelvben.* (!) — Lássuk az apostoli hit formáját, melly szinte ellenvetésül hozatott fel: „Hiszek egy istenben . . . és Jézus Kristusban, *ő egy szülött fiában, ki fogantaték* szent lélektől, *születék, szenvedé, . . . megfeszüle . . . meghala . . . eltemetteté* . . . stb. Az apostoli hit formájában kétségtelenül benne kell foglaltatnia azon hitünknek Krisztus urunkról, miszerint *ő egy személyben isten és ember.* Mellyik tulajdonságra viszonyulnak már most a' felhozott multak? A' Jézus Kristusra mint istenre? Ez képtelenség. Mert hiszen mint isten nem fogantathaték, születheték stb. Tehát mind ez csak mint emberre vonatkozhatik, midőn t. i. testté lett. Oda gondoljuk-e tehát: ki mint ember (vagy midőn testté lett) fogantaték szentlélektől stb? — A' mint tetszik. — Én csak azt mondom, hogy az előbbi szavakban: „*ő egy szülött fiában*“ vagy benne foglaltatik Krisztus urunknak mind istensége (talán ,fiában'), mind emberi mivolta (talán ,szülött szóban), vagy nem. Ha igen: akkor világosan ki van fejezve a' fő körülmény (mint szülött). Ha pedig nem: akkor lehetetlen levén a' következőkben előadott eseményeket ,mint istenre' érteni, egy józan gondolkozása és hitü keresztyén sem viszonyíthatja azokat másra, mint az ,emberi mivoltra.' Még pedig ezt épen azon joggal tehetjük, mellyel a' francia nyelvtanítók mondják, hogy ebben: ,XVI. Lajos igen becses tulajdonokkal bíra; jó férj és jó atya vala, népét szereté' oda kell gondolni az időt, mellyben ezen fejedelem *uralkodott*, az elme pótolja ki ezen körülményt.“

Fogarasi „reményteljes hiedelemben“ van, hogy az értéközésiben kifejtett állítások és elvek kellő alappal bírnak; hogy az igeidőkre nézve a' magyar nyelvben uralgó szellem önállóságát

mert ez értelemmel nem illik a' *halálnak* szóhoz. Valamint a' *halál* állapotot, nem helyet jelent, bizonyosan úgy a' pokol sem jelent helyet, hanem állapotot. Legvalóbbszínű, hogy a' pokol itt ,*kárhozat*' értelmű, 's a' mondat ezt jelenti: *lön halálnak és kárhozatnak fés:ke*, azaz: benne kezde lakni a' halál és kárhozat.

mutatta ki és alapította meg, melyből senki többé ki nem zavarhatja (448. l.); sajnálná is, ha valaki még továbbá is ellenkező irányban harczolna, mert e' harc reája és nyelvünkre nézve végkép elveszne; úgy látszik, mások is osztoznak Fogarasi hiedelmében és sajnálkozásában, kik „a' nagy tudományossággal 's a' magyar nyelv alapos és kimerítő ismeretével írt könyvet“ (Pesti Napló, 1858-ki évfolyam dec. 31-kei számában) megolvasták. De engem szomorúság lep meg, hogy egyik legnagyobb nyelvtudósunk így írhatott, 's még inkább azért, hogy nyelvész olvasóink szája íze szerint gondola írni, mikor így írt. Kiveszett-e nálunk tökéletesen az, mit logikának neveznek? ki az is, mi a' tudományoskodás első kelléke? annak érzése t. i. ha lehetetlen a' tudata, hogy mi hová tartozik, 's mit mivel lehet bizonyítani? — Lehetetlen! Előttem szent az élő nemzedék, szent a' jövőendő nemzedék, azoknak nem tudok nem fogok hazudni, elhallgatván meggyőződésemet és tudásomat, ha mind kárhoztatna is.

Mit jelent a' *tuda* alak? Imperfectumot, állítja Fogarasi, 's bizonyítja a' *franczia nyelvből és a' theologiából vett okokkal*. Halatlan dolog!

Dobjuk el a' nagy tudományosságot, el az alapos és kimerítő magyar nyelvismeretet is: de tartsunk meg kicsike franczia és magyar nyelvértést. „Calypso ne *pouvait* se consoler du départ d'Ulysse. Dans sa douleur elle se *trouvait* malheureuse d'être immortelle. Sa grotte ne *résonnait* plus de son chant stb. Tout à coup elle *aperçut* les débris d'un navire stb.“ Van-e köztünk ember, ki franczia könyvet olvas, és ért? Van akármennyi. — No hát mondják meg, a' *pouvait*, *trouvait*, *résonnait*, alakok nem jelentenek-e itt tartós állapotot a' multban? mellyek mellett az *aperçut* alak hirtelen beállót jelent, melly egyszersmind amazok idejébe esik. Menjünk tovább. Vajjon ezen: *pouvait*, *trouvait*, *résonnait* alakok magokban jelentenek-e tartós multat, vagy csak „du départ d'Ulysse,“ vagy „dans sa douleur“ körülmények miatt? Bizony magokban: hisz ezen és hasonló körülmények nem szabják meg az állapot tartósságát, 's lehetnének az *aperçut* mellett is, p. o. „dans sa douleur elle *aperçut*,“ vagy, avec sa lorgnette elle *aperçut*.”

Már az, ki a' francziát érti, olvassa meg ezen magyart is, ha érti: Mennyi malasztban *teremté* isten ösünket; *tiltá* őt egy fa gyümölcsétől, de *monda* neki“ stb. Azt teszi-e francziául: Dieu *créait*

notre père, il lui *défendait* les fruits d'un seul arbre, il lui *disait*? Nem volna ez annyi, mint: isten, mást tevén, teremtetette ösünket, tiltotta gyakran tőle az egy fa gyümölcsét, mondogatta gyakran neki stb? Olvassuk meg a' hitet: ki *fogantaték*, *megfeszüle* stb. Azt jelentik-e ezen multak, hogy Krisztus más történetben fogantatott, megfeszítettetett? azt jelentik-e ezen multak: *meghala*, *eltemetteté* stb. hogy meghalása, temettetése olyan tartós állapotja volt, mint Calypso busulása? Nem — de inkább a' franczia *aperçut*-vel, (ebben: tout à coup elle *aperçut* les débris d'un navire) egyezhetők ezen multak: *teremté*, *tiltá*, *monda*, *haraguvé*, stb. *fogantaték*, *megfeszüle*, *meghala*, *eltemetteté*? — „A' kinek a' magyar igealakok ezen megfejtése nem tetszik, jól van! ám forgasson fel, ha képes, valamennyi szabályt a' viszonyos multról a' francziában“!! — Ez nem tudományosság, nem alapos kimerítő nyelvisméret, melly azt követeli, hogy jól értsük a' francziát, ha nyelvészeti munkában idézni akarjuk; azután hogy békén hagyjuk, ha a' magyar igeidők használatát keressük. — „Egy józan gondolkozású és hitű keresztyén sem viszonyíthatja másra, mint Krisztus emberi voltára ezen multakat: *fogantaték*, *megfeszüle*, stb.“!! — Ez nemcsak nem nyelvtudomány, nemcsak nem magyar nyelvisméret, hanem . . . szófia beszéd.

'S folytatja Fogarasi: „Lássuk Ruth könyvét is: Egy bírónak napiban, midőn a' bírák *fejedelmkednek vala*, *lön* éhség a' földön. Azért *elmene* ember Judának Bethleheméből“ stb. „Ki nem veszi észre a' beszélő és pedig tartós beszélő multat, illetőleg a' fő körülményt, melly kétszer is kifejeztetik: Egy *bírónak napiban*, midőn a' bírák *fejedelmkednek vala*? Nem, de ezekre viszonyul: *lön* éhség a' földön? És mivel éhség volt, azért *elmene* ember . . . *Elmene* nem viszonyos mult idő-e? a' viszony még *azért* szó által is támogatván,“ (lásd a' 359. lapot). — Szó van itt elbeszélő és viszonyos mnltakról. Kérdem a' magyarul értőt, mit beszélленek el az idézett helyen? Azt-e, hogy bírák fejedelmkedtek? Bizony nem azt, hanem hogy éhség *lön*, hogy *elmene* ember stb. Mikor *lön* éhség, *mene* el ember? Midőn bírák fejedelmkednek vala. — Minek hát erőnek erejével történetinek vagy elbeszéléseinek nevezni azt, a' mi világosan körülményt (idő-körülményt, vagy idő-viszonyt) jelent, azt pedig, mi ama' körülményben történt, viszontag nem akarni történetinek, vagy elbeszéléseinek, vagy tempus historicum-

nak nevezni? Mert a' franczia rossz elmélet, vagy rosszul értett elmélet szerint nyomozzuk a' magyar igeidők jelentését! Azután rám ijesztenek, hogy felforgatom a' franczia viszonyos múlt szabályait, ha nem tetszik nekem a' *lön, elmene, teremté, fészüle* stb. *tuda* alak megfejtése. — Forduljon fel a' franczia szabály, ha nem bír lábán állani: de miatta a' józan ész ellenére csak nem fogom *történőnek* nevezni a' viszonyt, a' körülményt; azt pedig, mi benne vagy közben történik, *viszony-nak*. Ha van logikánk, általértjük, hogy a' *circumstantia* nem *subjectum* és *praedicatum*, 's ezek nem amaz.

Helytelen kiindulás (a' franczia és sereg más idegen nyelvek grammatikáji), helytelen okoskodás, helytelen elnevezések nem szülnek sehol helyességet, ha eget hasongató tudományosságot és legalaposabb nyelvisméretet hordunk is össze: rakás fü, de nem botanikailag rendezett növény-gyűjtemény. Fogarasi különösen az elnevezések miatt zavarta meg és fel, a' mi magában legátlatzóbb is. Én határozottan a' *tuda* alakot neveztem a' régi írók gyakorlata szerint történeti, vagy elbeszélési időnek, tempus historicumnak: Fogarasi a' jelen, múlt (t. i. teljes múlt) és jövő időt, tehát a' *tud, tudott, tudni fog* alakokat nevezi elbeszélési időknek (l. 219. l.), 's azután a' hol csak *tudott* alakot talál, reá mutat; ime történeti idő! Felhossa többek közt Révainak ezen verseit:

Rettenetes vas fegyvernek ki *találta* fel első

Bús keletét? *vad volt* szíve vagy épen aczél!

Akkor az emberölést, a' kezdett harczokat akkor

És tágasb ajtót a' temetőbe *nyitott*.

Ámde nem ő *vétett*, mert mi vesztünkre *fogadtuk*

A' mit az oltalmúl a' vadak ellen *adott*,

's mondja: „E' példában több múlt van, melyekben a' versmérték sérelme nélkül bizvást élhete Révai az első teljes multtal (*tuda*), ha ő is ezt tartja vala igazi történeti multnak. Így *nyitott* helyett *nyita, fogadtuk* helyett *fogadók, adott* helyett *ada* a' mértéket épen hagyták volna.“ (lásd a' 363. l.) — Miután Révai Szókötés-tanát nem ismerjük, bajos mondanunk, mit tartott utóbbi elmélete. Az *Antiquitates* 110 stb. lapjain a' *tuda* alak imperfectum modi indicativine; grammatikájában, melly öt évvel utóbb jött ki, tempus praeteritum perfectum primum-nak nevezi. Gyakorlatára sehol sem hivatkoztam, azon okbul, mellyet nem sokára bővebben elő-

adok. De akár követte Révai a' régi írók gyakorlatait, 's akár felfogta akár nem : az idézett versben helye sincs a' *tuda* alaknak, mert abban csak 's általános mult fordul elő. Révai ott semmi egyes történetet nem beszéll el, melly a' *tuda* alakot megkívánná. — Így a' Sajó-Szentpéteri állítólagos 1403-diki évbeli végzésben sem lehet helye a' történeti multnak, mert nem beszéllenek el benne valami különös történetet, hanem köz-hírré teszik határozatukat a' bor kereskedés és kimérés körül. Ez áll minden törvényről is. — Azok is *történetek*, — mondja tán valaki. Igaz, mint igaz, hogy minden írásbeli előadás *elbeszéléssé*, tehát ez értelemben a' jelen, mult és jövő idő-alakok *elbeszéléssé* : ámde az általános történetben vagy írásbeli *elbeszéléssé*ben vannak különös előadások, mellyeket szorosán történetieknek szoktak nevezni; 's a' magyar régi írók ezeket jelölik a' *tuda* alakkal, mint az idézett példákban látható. 'S így lön, hogy F. egész nagy munkáján keresztül nevet név ellen vezet harcza, pedig ugyan azon néven mást mást értünk, a' helyett hogy azt kellett volna néznie : mi értelemben használják a' régi írók a' *tuda*, a' *tudott* stb. alakokat, akár helyesen neveztem el őket akár nem.

Elbeszélési vagy történeti időknek nevezvén a' jelen, mult, és jövőt, a' többi időket *viszonyosoknak* nevezé, mi által nemcsak hogy ki nem emelte a' fogalmat, hanem egészen elmosta. Mi viszony, mi állomány? Ha tudományosan nem határozom meg, játékvá leszek a' szónak. Valamint az egész írásbeli előadást történetinek lehet nevezni : úgy a' perczek folyásában, az előadás mozzanataiban mind viszonyos. De ha meghatározom, az elmosódott egyidomuság ízekre fog oszlani. Felebb ezen példán : „egy bírónak napiban, midőn a' bírák fejedelmkednek vala, lön éhség“ megmutattam, mint kell a' *viszony*, a' *történet* fogalmait kiszabni. Föltettük a' kérdést : mit beszéll itt az író? 'S felelnünk kellett : azt beszélli, hogy *éhség* lön. Mikor lett éhség? kérdeztük tovább. Felelnünk kellett : *egy bírónak napiban*, t. i. *midőn a' bírák fejedelmkednek vala*. Már mi a' fő dolog, mi a' körülmény? a' kérdésekből látszik meg; valamint fényes napnál bizonyosabb az is, hogy a' substantia és circumstantia nem lehet egy és azonos. — Folytatja most Fog. idő-felosztását :

Viszongos jelenek :

„*jelen a' jelenben*, p. o. *mondó vagyok*, annyi mint : *vagyok* (jelenben) *a' ki azt mondom* stb. ;

jelen a' multban, pl. midőn meglátogattál, épen hozzád menni szándékozám ;

jelen a' jövőben, pl. valahová menendesz, megyek ; ilyen : *a' mit mondó leszek.*“

Viszonyos multak :

„*mult a' jelenben*, pl. épen ma *írék vala*, — itt *a' ma* még tart, de *írék vala*, már elmúlt ;

mult a' multban, pl. én előbb látogattalak volt téged, mint te engem ;

mult a' jövőben, pl. midőn *a' nap fölkelend* (jövőben), már két mérföldet *fogtam haladni* (mult).

Viszonyos jövők :

„*jövő a' jelenben*. pl. figyelmezzetek *a' mit mondandó vagyok*, ez utóbbi más mint : *mondani fogok*, ez t. i. általános jövő, amabban már mintegy jelen az idő, *a' mit mondani akarok* ; más példa :

jövő a' multban. N. N. már *a' mult hó végén Londonba vala* (vagy volt) *menendő* ;

jövő a' jövőben : onnan *leszen eljövendő* itélni.“ (Lásd a' 218. 219. lapot).

Vegyjük először *a' felhozott példát* : „*egy bírónak napiban*, midőn *a' bírák fejedelemkednek vala*, lön énség, “ 's alkalmazzuk az itt látható idő-felosztásra. Fogarasi szerint *lön* viszonyos idő. Mit akar *a' viszonyos idő*-fogalom jelenteni, 's miben különbözik az *elbeszélési* (tud, tudott, tudni fog) időktől ? Azt feleli ő : „Ha ezt mondom : te *meglátogattál* engem, én is *megakarlak* 's meg is *foglak* látogatni, itt *a' három idő* közzül valami más időre vagy főkörművényre egyik sem vonatkozik, hanem csak közvetlen reám mint beszélőre, *a' ki a' magam időpontjából*, saját jelenemből állítom, hogy társam engem *meglátogatott* (teljes mult), én is meg *akarom* (jelen mint akarat) és meg *fogom* (jövő) őt látogatni.“ — „De midőn azt mondja Cornelius : *Történt*, hogy az athéneiek gyarmatokat

akarának szállítani *) az előbbi, mint teljes mult, az utóbbi mint jelen a' teljes multban, már Cornéliusra nézve is elmúlt. "Ezzel nem mutat fel olly különbséget, melly idő-fogalmi, vagy függési (módbeli) különbségnek volna elfogadható. Valamennyi idő szükségkép *viszonyos* az íróra és más időre nézve; valamennyi idő *elbeszélési* is, ha úgy vesszük mint Fogarasi. Ha jelenteni akar valamit a' *viszonyos* szó, azt vagy a' kategorikus, vagy a' hypothetikus alapfogalom szerint kell meghatározni, (a' modalitás fogalmai nem a' nyelvtanba, csak a' methaphysikába valók), 's megmondani, hogy a' lény és tulajdonság, ok és okozat kölcsönös viszonyában az előbbit vagy az utóbbit akarjuk-e *viszonyos*nak nevezni. Ebbeli meghatározás nélkül legjobb mellőzni a' szót, mert csak látszik jelenteni valamit, de igazán nem jelent semmit. Ha jelenteni akar valamit az *elbeszélési*, a' *történeti* szó, vagy a' nyelvtanok köz elfogadása szerint a' különös történeti multa, melly mint meghatározott, egyedi mult válik ki az általános multak közzül, kell alkalmazni, vagy inkább mellőzzük, mert különben csak látszik jelenteni valamit. A' felhozott példában kétség kívül a' *lön* éhség' a' történeti mult, Fogarasi szerint pedig az *viszonyos* mult, nem történeti. De az egyszersmind fő dolog is a' mondatban: *ellemen egy bíró napiban, midőn a' bírák fejedelmkednek vala*, az nyilván a' körülmény, időviszony. Fogarasi szerint a' mondat két része *viszonyos*, tehát vagy egyaránt függő, vagy egyaránt független. — Hiú ezen felosztás, azaz tudományos alap nélkül; azért nem is lehet nyelvtani használhatósága.

De magában is, eltekintve a' tudományos alaptul, hiányos. Összezavarja a' periphrastikus alakokat a' valóságos idő-alakokkal, 's elhagy ez utóbbiakbul. Ezen felosztás szerint: *mondó vagyok* más idő volna, mint *mondok*; *mondó leszek* is más, mint *mondani fogok*. Pedig ezek ugyanazon idő-foknak különböző kitételei, mit a' nyelvek általában szeretnek. Azután a' *tud vala* alak, mellyről annyi szót szaporitunk, nem is talált helyet, sem a' *viszonyos* jelenek, sem a' *viszonyos* multak közt. Kimaradt a' *tud volt* alak is. Ellemen ott van *írék rala*, melly előfordul az íróknál (még Faludynál is), de ez mondva csinált példa: *épen ma írék vala*, mi

*) Régi példáink szerint ezt így kell mondani: *történék*, hogy az athéneiek gyarmatokat *akartak* szállítani. H. P.

így magában soha sem található, tehát így magában erejét sem mutathatja. — Hisz még több alak is maradt ki, mondhatja Fogarasi, 's utasíthat engem az értekezés azon helyére, hol a' *folyton foly, kérve kér* stb. alakokat említi. — Ép azért találok a' mester-séges felosztást nemcsak tudományos alap nélkülinek, hanem ma-gában is hiányosnak.

Tovább kellene még kísérem Fogarasi úr előadását, és mutogatnom, hogy a' *tuda* alak felfogásában a' '*viszony*' fogalom mennyire volt akadályaul; lehetnének észrevételeim az idő-alakok szófejtegetésére is, melyet a' 395. laptól fogva találunk: de által-megyek annak előadására, hogy hol találok kulcsát a' magyar idő-alakok használatabeli zavarnak az újabb időben.

V. *Fogarasi úr nem a' magyar nyelv sajátága szerint határozta meg az ige idő-alakait, hanem a' német-latin nyelv szűk kaptáját adja ki magyar törvénynek.*

Ha valamivel, ezzel bizonyosan nem akarom Fogarasi urat vétkelni, hanem inkább elmondani, mint folytak nálunk az iroda-lom történetei, melyek az írói nyelvre hatottak.

A' magyar nyelvnek megvolt és megvan azon lehetősége, hogy igen számos idő-alakaival lehető szabatosan kifejezhesse az idő-fokokat és viszonyokat. A' legrégebbi irodalmi emlékek, a' XV. XVI. századbeli kéziratok, melyeknek legnagyobb részét most már kinyomtatva olvashatjuk, 's a' XVI. századbeli nyomtatványok legegyszerűbb tanúsága szerint a' magyar nyelvnek következő idő-alakai vannak, melyekről most vitatkozunk:

tud	tuda	tudott	tudand.
tud vala	tuda vala	tudott vala	
(tud volt)	(tuda volt)	(tudott volt)	

Ezen kívül vannak még olyan idő-alakai is, melyek inkább *szófüzetek*, hogysem idő-alakok, mint *tudni fog*, melyet most már idő-alaknak veszünk be, *tudó vagyok, tudandó vagyok, tudó leszek, tudandó leszek, tudton tud, tudva tud*; vannak a' *tudand*-nak szár-mazék idő-alakai, mint *tudandott, tudandana*, melyeket a' régi irodalomban nem találunk; úgy a' *tudni fog* is törzs gyanánt hajtott származékokat, mint: *tudni fogott, tudni fogna* stb. Szabad-jon ezen utóbbiakat mind *túlszaporúságnak* neveznünk, 's mellőz-nünk. Jogultságuk és használatbeli szereplések nem volt eddig-elé vizsgálatim tárgya; egyébiránt az ige-idők kérdésének sulya, vé-

leményem szerint, nem is ezeken nehezedik. Igazodhassunk el csak a' valóságos időalakok iránt: ezek, a' mennyiben nem fölősek, nagy ékesség lesznek az ügyes író keziben. Tehát az elősorolt tíz idő-alakról vitatkozunk.

Megvannak, lételőket senki sem tagadja, nem tagadhatja. De van-e bizonyos rendöltetése mindeniknek? Ezen kérdés túl megyen ugyan a' tapasztalati nyelv-vizsgálaton, mert reá csak a' tapasztalati nyelvtudomány felelhet biztosan, a' melly felmutatja mindenik alak szereplését. Mégis előlegesen is föltehetjük e' kérdést, mint-hogy jeles tájékozásul szolgál. A' kérdés legelőbb egy másik kérdést hoz elő: Látunk-e általában okszerűséget, következetességet, tehát rendszert a' nyelvekben; vagy pedig csak szeszély uralkodik-e bennök? Hanem ez a' másik kérdés is a' tapasztalati nyelvtudományt fölteszi, mert csak ez felelhet reá. Bűvös körben forgunk. Hivatkozunk tehát a' tapasztalati nyelvtudományra, jelesen a' latin és francia nyelvekére. — A' latin nyelvben van-e rendszer? Nálunk igen sok panaszt hallani a' régi latin iskola ellen, hogy szinte elölt szabályokkal; és a' kivételekkel föl lehet azért tenni, hogy legtöbbjeink emlékezetökben is találhatnak feleletet ezen kérdésre: van-e rendszer a' latin nyelvben? 'S bizonyosan azt kell felelniök: van; tehát van benne okszerűség is, ha talán mi, kik éppen nem vagyunk nyelvtudósok, nem láthatnók is be az okokat, vagy kezdő alapokat. Kivételeket látunk eleget, mellyek mint a' rendszeres épület helyén még heverő forgácsai és szilánkai tűnhetnek elő az ács-munkának: de azok le nem rontják az épületet, azután tartozhatnak olyan okok alá, mellyeket csak mi nem sejtünk. Azt nem tagadjuk, nem tagadhatjuk, hogy a' latin nyelv rendszer, azaz hogy okszerű és következetes.

A' francia nyelvet a' latin nyelv épületének szétmállásából eredettnék képzeljük. Talán ebben nem alakult rendszer? Dehogy nem. Elmozdított alapokon, ha tetszik így vennünk a' dolgot, 's mintegy a' latin okok helyébe más okokat fogadván el, olly szép rendszeres épületté alakult a' frank nyelv, hogy nem igen hallani ócsárlását.

De ha figyelmébe ajánlhatnám magyar olvasónak az amerikai nyelvet, mellyet az akadémiai Értesítőben ismertettem (a' *do-kota nyelv*): abban is csudálatos rendszert találánánk. 'S általában azoktól, kik egész életöket nyelvek tanulására fordítják, azt lehet

hallanunk, hogy mindenik nyelv, — a' melyet ők tanultak — csudálatos szép rendszert mutat; sőt a' vad népek nyelvei olykor igen mesterséges rendszerrel bírnak. Nem fogunk tehát csalatkozni, ha elhiszük, hogy a' nyelvek egyenkint okszerű, következetes alkotmányok.

Elhigyük-e azt a' magyar nyelvről is? Van-e abban is okosság? A' reákokoskodás szabályai szerint kénytelenek vagyunk állítani, hogy a' magyar nyelv is rendszer, tehát hogy benne is okszerűség és következetesség van. Lehetnek ugyan, 's tán vannak is nézetek, melyek a' magyar nyelv eredetiségével olyan szabadságot kötnek össze, mely a' rendszer ellen szeszélytel rugdalózik. A' szabad népszellemből akarják származtatni a' nyelvet, azon szellemből, mely holmi tanszerű szabályok által nem kötelezteti magát; 's azt vélik, hogy minden következetességet csak ráfogunk a' nyelvre. — Ebbeli nézet nagyon sok ellenmondásba esik önmagával, és a' nyelvekkel; nem áll bölcselmileg, nem áll tapasztalatilag. Bölcselmileg nem áll azért, mert már maga e' fogalom: *szellem* kirekeszti a' szeszélyt, mert az csupa okszerűség. A' nem hasonlókat bajos egymáshoz hasonlítani, de világosság kedviért mondhatjuk: valamint a' testek világában merő törvény uralkodik, miszerint ok és okozat tesz minden jelenséget: úgy a' szellemben is csak törvény nyilatkozhatik. Abbul, hogy a' testek eredetének, létének, változásának törvényeit nem fogjuk még fel, vagy számtalanszor hibásan értelmezzük, nem foly a' testek világának törvényenélkülisége, vagy merő szeszélyessége, hanem csak nem tudásunk tűnik ki. Úgy abbul is, hogy a' szellemben nyilatkozó törvényeket vagy által nem látjuk, vagy hibásan látjuk, korántsem foly a' szellem szeszélyessége, hanem csak nemtudásunk tetszik ki. — Tehát mi a' szellem szabadsága? Képesség, a' maga törvényei szerint nyilatkozhatni.

A' nyelvek igen is az emberi szellem alkotmánya. De legeből az következik, hogy mindenik nyelvben törvény nyilatkozik, sőt hogy mindenik nyelvnek lényege maga ezen törvény. A' népszellem, és a' nyelv szabadsága is merő képesség, saját törvényei szerint nyilatkozhatniok. A' nyelvből, valameddig a' benne nyilatkozó szellem szerint — azaz, a' beszéllő személyek elmékedése nélkül — hat és él, teljesen ki van rekesztve a' szeszély, a' törvény- és ok-nélküliség. De mikor egyik nyelvre más nyelvek kez-

denek hatni, mikor a' beszéllő személyek más nyelveken mivelődnének : akkor lehet hogy a' nyelv szabadsága veszélybe jut, hogy más nyelvek törvényei szerint nyilatkoznak benne, 's fognak reá idegen idomot. Ámde ezen összeütközés által egyszersmind tudatossá lesz a' nyelvnek sajátsága, melyet azután szabályokba is lehet foglalni.

A' magyar nyelv szláv, német, latin, oláh nyelvek közzé jutott. Ezen nyelvek a' magyar nemzet két rétegeire hatottak, vagyis a' magyar nyelvnek két közlekedési útját állották. A' közélet nyelvére hatott leginkább a' szláv és német nyelv; — rakás szót kapott tehát fel kivált a' szlávbul, azután a' németbül és oláhbul is, 's elfelejtötte a' saját magyar szókat. E' tekintetben a' közélet nyelvének szabadsága csorbult meg. — A' hit és tudomány érdekeit viselő magyar nyelvre legrégibb időben és közép-korban a' latin nyelv, az uj és legujabb időben a' német nyelv hatott és hat leginkább. E' tekintetben az irodalmi nyelv szabadsága csorbult meg. Ámde ezen kettős ütközés által világos tudatra is jutott a' magyar nyelv sajátsága. A' mely szók nincsenek a' német, latin, szláv, oláh nyelvekben, 's megvannak a' magyarban, azokat ezen nyelvek irányában eredeti magyarnak lehet és kell venni. Sőt az elavult és kiszorított magyar szókat, mint nyelvünk sajátját, vissza is vehetjük, és keletbe hozhatjuk. Azonkép a' mely nyelvalakok, szöfűzetek idegenek a' német, latin, szláv és oláh nyelvekben, 's megvannak a' magyarban, azokat ezen nyelvek irányában eredeti magyarnak lehet és kell vennünk; sőt vissza is hozhatjuk az elavult vagy kiszorított alakokat, mert nyelvünk sajátjai. — Mi most az időalakokrul beszéllünk.

A' magyar irodalmi nyelvre a' latin és német nyelv hatottak és hatnak. De a' magyar nyelvnek, mint már eléggé megmutattuk, sokkal több időalakai vannak, mint akár a' latin akár a' német nyelvnek. Azért azokat eredeti magyar alakoknak nemcsak lehet, hanem kell is vennünk. Használhatóságukat sem tagadhatja senki; mert megvannak, és magyarok : tehát a' magyar nyelvet csonkítanók, ha nem élénk az ő sajátjával. Eddig, nem gondolom, hogy valakinek észrevétele lehetne állításaimra. A' kérdés csak az, hogyan éljünk ezen sajáttal, vagy is a' sok idő-alak mindenike mi időfokot vagy fogalmat fejezzon ki tulajdonkép? 'S itt kétféle feleletet veszünk, a' régibb és legrégibb, azután az új irodalom

gyakorlatából. A régi és legrégibb magyar irodalom a' latin nyelvet követte : ámdé az időalakok használatában saját elveinél maradt, mint a' II. és IV. szakaszokban megmutattuk. Ezen irodalom némelly határozott helyeken használja a' *tud vala*, másokon a' *tuda* meg *tuda vala*, végre más helyeken a' *tudott* alakot, még pedig a' latinnal szemközt az *amabam*-nak a' *tud vala*-t, az *amavi*-nak, mikor praeteritum historicum, a' *tuda*-t és *tuda vala*-t, de mikor ugyan ezen *amavi* altalában perfectum, neki a' *tudott* alakot tette eleibe. Előleges okoskodással is állíthatjuk, hogy ezen ütközés által tudatossá lett a' magyar sajátság, 's minthogy eltért a' latintul, melyet minta gyanánt néz vala, illő helyén is találjuk a' magyar sajátságot. Szeszély, oknélküliség nincsen a' nyelvben. Sőt világosan kitűnik az okszerűség, ha idegen nyelv hatása ellenére megáll a' sajátság. A' tapasztalati nyelvtudomány azután meg is erősíti az előleges okoskodást, felmutatván a' török és vogul nyelvből, hogy ott is a' jelen idő vagy magában, vagy összetettje által fejezi ki azon időfogalmat, melyet a' latin *amabam*. Mert ha például a' török *szävär idi* = *szeret vala*, is a' latin imperfectum helyett áll, pedig a' magyar nyelv soha nem hatott irodalmilag a' törökre, valamint ez nem a' magyarra : kénytelenek vagyunk állítani, tehát a' magyar *tud vala*, a' nyelvszellem törvényénél fogva imperfectumi idő-fogalmat jelent. De ha egy helyütt találunk ilyen okszerűséget, az idő-alak használatában : némi joggal állíthatjuk, hogy a' nyelv második és harmadik helyen is okszerű maradt.

Azomban az idegen nyelv hatása folyvást hatott, 's a' magyar nyelv sajátsága mind inkább feledségbe jutott. Az iskolai tankönyvek is elősegítették annak hatását 's ennek feledését; latin magyar grammatikában az *amo* *amabam* *amavi* ellenében talán nem mindig rakták a' *tud*, *tud vala*, *tuda*, *tudott* alakokat, legalább nem illő helyökre rakták; lehet hogy egyik vagy másik magyar alak számfelettinek, 's azért elhagyhatónak, szükségtelennek látszott, 's a' minék

így kellett lenni :	azt így tették ki :	vagy így :
amo tud	amo tud	amo tud
amabam tud vala	amabam tuda	amabam tuda vala
amavi {tuda és tudott	amavi tudott	amavi tudott stb.

's a' helytelenség lassankint lábra kapott.

De újabb időben a' latin nyelv hatását a' német nyelv vette által, 's gyakorolja sokkal kiméletlenebbül. Ez, mint tudjuk, más felé szűkebb a' magyarnál, mennyiben az *ich liebte* alakkal mind a' *tud vala*, mint a' *tuda* idő-fogalmait fejezi ki. 'S Kazinczy Ferencz által lett közkeletűvé a' német minta, melly azután teljes zavart hozott elő, a' magyar ige időalakai bősége még sem esvén feledése. Megmaradtak Kazinczy F. idejében is a' *tud vala*, *tuda*, *tuda vala* alakok: de nekik a' németben csak egy, az *ich liebte*, állván szemközt, kész lett a' zavar. Ezután mindegynek látszott, akár-mellyiket használták is a' három közzül, mikor mindenike az *ich liebte*-vel találkozott. Mert a' kik három különböző alaknak külömb-külobm értelmét nem birták megkülömböztetni: azoktól nem lehet követelni, hogy az egy, *ich liebte* alaknak külömbféle értelmét fogják fel. 'S a' latin is folyvást hat vala. Ez az *amavi*, amaz az *ich liebte* két águ jelentésével zavarta meg íróinkat, kiknek amúgysem vala szerelmesök a' logika. 'S így lett, hogy a' *tuda* alak majd *amabam*, *ich liebte*, majd *amavi*, *ich liebte* jelentéssel volt kénytelen szerepelni. Azomban egy zavarbul tíz zavar lesz. Nem szerepölhetvén a' *tuda* alak eredeti magyar jelentésével, a' *tud vala*-t és *tudott*-at is mindenféltre fogták. A' nyelv idő-alakai érték nélkülökké váltak, mint elhaló nyelvben szokott történni. Azért változott a' *tudand* alak értelme is egyszerű jövőndővé. Még azon példákban is, mellyeket Mátyás úr szíves felhozni, hogy az ellenkezőt bizonyítsa*), a' *tudand* alak *scivero* vagy *sciverim* jelentéssel áll, p. o. „nagyon szükségöm vagyon az pénzre. A' mit Myhály Uram es hozna Bathory Uramtul, azt es ha feljöne, küldd fel, és a' mit Horvath Peter hozand, azt es.” — Úgy jártunk ezen alakkal, mint az olasz és franczia nyelv a' latin *habuero*-val, mellyből *avró*, *aurai* azaz egyszerű jövő lett. Ennyire szétmálló állapotban van már a' magyar igeidők dolga; ennyire szétmállasztó állapotba hozták a' latin és német nyelv utánozása és a' magyar saajátság elfeledése.

De tanuskodjanak állításaim mellett Báróczy és Kazinczy Ferencz. Amaz ennek közvetlen előzője, 's tiszteletének méltó tárgya. A' *Kaszándra* első könyvében egyetlen egy példáját sem találom, hogy Báróczy a' *tuda* alakot imperfectum értelmében hasz-

*) Észrevételek finnező véleményre stb. Pécssett 1858, a' 15. lapon.

nálja, hanem hol az előfordul, mindenütt meghatározott, hirtelen beálló multat, praeteritum historicumot teszen; az imperfectumot pedig vagy az általános multtal, vagy még gyakrabban a' saját *tud vala* alakkal fejezi ki. A' praeteritum historicumot a' *tuda* alakon kívül a' jelen idővel is jelöli. Az első két lapon következőt olvasuk *), mellyben rekeszbe teszem a' szorosán megkivántató alakokat: „Euphrates folyóvizének partján, Babylontól egynéhány ezer lépésnyi messzeségre *történt* (történék), hogy a' víz mellett, a' holott egy nagy élőfa a' napnak hathatósága ellen a' nyugalomra kellemetes árnyékkal *kedveskedett* (kedveskedik vala), két idegenek *megszállottak* (megszállának), kik közzül az egyik, a' meny nyire czifra fegyvere *mutatta*, úrnak, a' másik pedig szolgának *esmértethettek*. Az *kiöltözik* (kiöltözik) fegyveréből, és leheveredvén a' zöld pászintra, mély álmába *temeti el* (temeté el) fájdalmait, mellyektől *emésztetett* (emésztetik vala): de nyugalomának alig kóstolhatja (kóstolhatta) első édességet, azonnal egy nagy riadás *felébreszti* (felébreszté), mellynek hogy valóságos okát megtudhatná, *siet* (siete) az ország útjára kimenni. Itt legelsőben is két lovasnak egymás ellen halálos csapdozása *ötlődik* (ötlődék) szemeiben: kiknek ritka bátorságokat és nagy erejeket, dárdájoknak száz darabbá lett törése *bizonyította*, mellyeket elvetvén kezekből kardjokkal *kezdték* a' verekedést. Mindenik inkább *igyekezett* (igyekezik vala) ellenségének életét veszteni, hogysem tulajdon magát megtartani. A' győzelemnek most egyik majd másik részre hajlása a' viadalnak mindaddig bizonytalan kimenetelét *jelentette*, míg az egyik . . . ellenségére olly nagy haraggal *rohana*, hogy . . . kezei közzül való megszadulásáról egészen *elvesztette* reménységét. Sebeiben lankadozó ellenségét továbbra is elnyomni igyekezvén a' fekete fegyveres, a' verekedést maga részére már győzedelmesen *végezte*, midőn az idegen, a' ki a' verekedésnek kimenetelét *nézte* (nézi vala), hathatós kérésével *igyekezett* (igyekezik) őket egymástól elválasztani. De a' fekete fegyveres, ki bizonyos okokból ellenségének életét a' győzelemnek reménységétől felfúvatott szívvel *kívánja vala* veszteni, azt *mondja* (mondá) stb.“

Szántsándékkal hozom fel ezen példát, mivel helyesen mu-

*) Báróczynak minden munkáji. Ujra kiadta Kazinczy Ferencz. Pesten

tatja, millyen idő-alakok cserélését szabad tennünk, ha bármely okbul is, a' szorosán kellő alakokat nem akarjuk használni. Báróczy útmutatása szerint, a' különös határozatu *tud vala, tuda* alakot sem egymásért, sem a' *tudott*-ért nem lehet fölcserélnünk: de igen is a' jelent és az általános multat lehet amazokért használnunk, úgy hogy a' jelen a' *tuda*, 's az általános mult a' *tud vala* helyére jusson.

De Báróczy kevés helyen ír úgy, mint az első két lapon, hanem alkalmazza a' kellő alakokat. Mindjárt az 5. és 6. lapon olvasuk: „Lysimachus ezen barátságos szavaira nyájassággal *felele*, és hozzája mutatott szivességét nem kevesb szeretettel kívánnván czimerezni, hittél *fogadták* egymáshoz örökös barátságokat: Lysimachus nem alábbvaló csudálkozással *nézi vala* *) az idegent, mint verekedésében vitézségén *álméllkodott* (álméllkodott vala). „Lysimachus! azt mondja habozó beszéddel, mondd meg igazán, ha Szta-tira nincsen-e többé e' világon? Nincsen valóságosabb annál, *felele* Lysimachus, mint az, hogy ő oda vagyon. Mihelyt Nagy Sándor megholt, a' kegyetlen Roxana . . . *parancsola* N. S. neve alatt ezen szegény fejdelemasszonyoknak, kik nem tudván a' király halálát, a' Chalcisbéli kastélyban *mulatoztanak* (mulatoznak vala), hogy Babylonban jöjjenek nagy sietséggel.“ (8. és 9. lap.) — „Minekutána az összefuttatásra jelt adtanak volna, . . . a' játék, a' nézőknek nem kevés multságokra *megecsék*. De hogy hosszas beszéddel ne terheljelek, . . . azt mondom azért, hogy sok jeles futtatások után a' győzelmet még mind Cambis *tartja vala*, még az én uram előáll (áll) Fegyere drága kövekkel kirakva *ragyogott* . . . (44. lap.) „Ezen öszvetanátkozás olly nagy erővel *esék meg*, hogy dár-dájok ezer darabbá *törött*, és lovok . . . orrokra *botlának*. Onnan sarkantyúkbán kapván őket . . . második futtatásokat is *elvégezék*, hogy sem egyik sem másik nem győzedelmeskedhetik. Ezen szép futtatást egy nagy kiáltás jelesebbé *tevé*, és azok, kik előtt Memnonnak vitézsége esméretes volt, csudálva *nézik vala* az én uramat, hanem csak tulajdon maga *utálta* gyengeségét . . . Az esés nagy felkiáltást *indíta* a' csudálkozó sokaság közt, 's a' szerencsés kimenetel kettőztetvén az én uram bátorságát, egy részét még *leveré* a' há-tramaradtaknak.“ (45. 46. lap.)

*) T. i. e' beszélgetés közben.

Már Kazinczy a' Báróczy munkájit bemutató előbeszédében nem válogatja így az időalakokat. Például: „Lelkét (Báróczynak) egy szerencsétlen elborulás öregedni kezdő napjai óta annyira fogva tartá (németül: *hielt gefangen*, magyarul: *tartotta* vagy *tartja vala*), hogy . . . időt erre magától soha sem *nyerhetett*. A' mit amúgy a' dicső férfitól és az annyira óhajtott igazításokkal *veheténk vala* (egészen ok nélküli alak, *vehattunk volna* helyett), azt most tölem veszi a' közönség Így *készüle el* (készült el helyett), mit a' művész általam nyújt. Eltelve mind ketten Báróczynak tiszteletétől, *megelőzők* óhajtasomat 's *kívánák* tölem képét a' halhatatlannak (pedig ide *megelőzték kívánták* multak kellenek). — De Kazinczybul csak Fogarasi idézte példákat akarok elővenni.

A' 379. lapon *pannonhalmi utjából* ezt idézi Fogarasi: „Még csillagos *vala* az ég 's a' lámpák az utczákon nem *aludtak el* egészen, midőn *kimentem* a' hajóra, nehogy a' vízi utazás örömeitől elessem, ha késni találnék. Lábaím alatt, midőn a' hajó teknőjére *felléptem*, már *pezsge* a' kised vulkán, 's a' füst feketén *tekerge ki* kéményéből. Végig *mentem* a' hajón 's *megállék* a' nyílások mellett, látni mint égne a' kemenczék 's a' gépely csudás alakú rúdjai és kerekei mint mozganak lassu nehéz lökődésben. A' fél éjszaka és fél reggel kétes fényében még ki nem *lehet* ismerni a' körültem ingó formák arczáikat. De végre *virrada*, 's a' csillagok tűnni *kezdének*. A' hajó kapitánya indulót lövete. Az utasok egyenként vagy barátjaiktól kísérvé *futának* a' hajóra, 's ott sírva és ölelgetések közt *váltak el*. A' hajórul a' vízszélre 's a' vízszélről a' hajóra *repültek* a' néma köszöngetések, kalapokkal és kezekkel, 's észre sem *vevénk*, midőn hajónk a' kedvünkért elbontott híd hézagján *általfutott*. Hogy a' kelőknek és mozgóknak akadályul ne legyenek, végig *nyúlék* egy karszéken, 's *lestem*, kivel fog legelőbb szőni össze a' történet. Alig *kérdém* ezt magamtul, midőn egy valaki *meginte*, hogy főfájást kaphatok Azon széken *nyultam el* most, mellyen ő *foga* helyt s ő *folytatá* a' szót 's *beszélé*, hogy míg nálunk ezen egynél nincs több gőzhajó, Petersburgban számtalan vagyon már, 's hogy ő illyenen *jött* onnan Lübeckig. Egy más valaki, hihetőleg hallván, mit beszéll az én mulattatóm és magyarul, közel hozzánk *telepedt* le stb.“

Ím világos példája a' német és latin nyelvek befolyásának. A' német *ich liebte* imperfectum és aoristus; a' latin *amavi* aoristus

és perfectum : Kazinczy nyelvében tehát egymásba fonódik a' német és latin minta. Nézzük csak az idézet elején a' *pezsgé, tekerge, megállék* alakokat : egyet jelenthetnek-e ? Vajjon midőn az író a' hajóra fellépett, akkor kezd-e a' vulkán pezgeni 's a' füst tekergetni ? Nem, hanem azt beszéli nekünk az író : midőn *felléptem*, a' vulkán *pezseg* 's a' füst *tekerget vala*. 'S folytatja : végig *mentem* a' hajón 's *megállék*. Úgy-e a' *megállék* helyén van : ánde mást is jelent, mint amott a' *pezsgé* és *tekerge*. A' *mentem* helyett is *menék* kell, mert ez olyan praeteritum historicum, mint a' *megállék*. A' *mentem* latinos a' *pezsgé* és *tekerge* németes. Alig ha így nem írná azt a' német : Als ich auf das Schiff getreten, *kochte* bereits der Vulkan, und schwarzer Rauch *wirbelte* aus der Röhre. Ich *schr*itt (latinos : *processi*) längst dem Schiffe hin, und *hielt* vor der Öffnung an. De az még Báróczy szerint is így volna helyesen magyarul : Midőn *felléptem*, már *pezseg* a' kised vulkán, 's a' füst feketén *tekerget vala* ki. Végig *menék* a' hajon 's *megállék*.

A' következő öt : *virrada, kezdének, lövete, futának, észrevevénk* helyén van ; de az előző : ki nem *lehet*e ismerni, nincs a' maga helyén, mert tartós állapotot fejez ki, miért is *lehet vala*, vagy *lehetett* illenék oda. Végre innen kezdve : „hogy a' kelőknek“ addig „telepedett, le“ mint praeteritum historicumok, helyökön vannak : *nyúlék, kérdém, megínte, folytatá, beszélle* ; de nem ilyen mult a' *foga*, ebben : mellyen ő *foga* helyet (németül : wo er sass, tehát magyarul : mellyen ő *fogott vala* helyet, az az *ül vala*), viszontag a' *nyultam el, telepedett le* nem általános multak, hanem praeteritum historicumok, tehát így : *nyúlék el, telepedék le* ; amúgy latinosok.

Tudom, nékem igen rossz néven veheti Fogarasi, hogy Kazinczy nyelvén is gáncsokodni merek, mert olvasom nála : „Mindenek felett megjegyzem, hogy Kazinczyt, a' jelen uralkodó köz nézet szerint az új iskola alkotóját, ki talán sokban öntudatlanul, mint a' legtöbb lángelmű művész, csak saját keble sagallatát *követé* (követett), egyedül tanulmányozni lehet és szabad, de igazítgatni nem.“ (374. lapon.) — A' mit tanulmányozni lehet és szabad, azon észre kell vennünk a' hibákat is, mellyekre tanulás közben találunk, különben haszontalan volna tanulásunk. Mert kinek hibáit nem birjuk észrevenni, annak erényeit sem látjuk meg. Fogarasi úr is elvetette Kazinczy helyesírását, azért Kazinczy nem lett kisebb előtte : én meg helyre állítom helyesírását, szöféjtési okok-

kal bizonyítván be, hogy az jobb a' Fogarasiénál. Viszontag, ha kimutatom Kazinczy tévedéseit az ige idők használatában, azért sem lesz kisebb előttünk. Aztán nem is én mutatom azokat ki, hanem a' magyar nyelv, melyet tanulgatok; a' nyelv pedig bizonyosan nagyobb Kazinczynál is.

E' század négy utolsó tizede folytatában megjelent nyelvtanokban talán kivétel nélkül így fordították a' paradigmát :

praesens :	ich liebe,	amo,	szeretek
imperfectum :	ich liebte,	amabam,	szereték
perfectum :	ich habe geliebt	amavi,	szerettem

Így tanultuk mindnyájan, kik most írók vagyunk. A' magyar fiú, ki a' közéletben nem igen hall más multat a' *tudtam*-nál, (mert a' közélet nem szokott körmondatokban beszélteni, vagy a' idők táv-arányával aggódni), a' magyar fiú, mihelyt annyira jutott, hogy nyelvtant tanulhat, így hallja és tanulja a' paradigmát; latinbul, németbül ezen paradigma szerint fordít : az tehát lassankint annyira egybe nől nyelvtudatával, hogy nem is férhet kétség hozzája. A' többi két alakot, mely a' német és latin mintába bele nem fér, t. i. a' *tud vala*, és *tuda vala*-t, ki nem irthatván a' Kazinczy kor; továbbá a' latin *amavi* két idő-fokra, a' német *ich liebte* hasonlóan két idő-fokra, de nem azokra, illvén, tehát a' két nyelv némileg visszájára menvén egymással : mi természetesb annál, hogy semmi fogalmi különbség nélkül folynak nálunk a' *tuda vala*, *tuda*, *tuda vala*, *tudott* időalakok, miután egyszer elszakadtunk a' magyar alaprul. Mindnyájan felnöttünk ezen magyar szabadságban. Fogarasi törvénybe akarja foglalni. Kitalálja tehát, hogy *elbeszélési idők* : a' tud, tudott, tudand; viszonyi idők a' többi mind. De ezzel csak jobban elenyészteti az idők táv-arányát. Mert illy tágan véve az *elbeszélési* és *viszonyi idők* fogalmát, nincs időalak, a' melyre mind a' két fogalom nem illenék; 's az idők közti különbség sehogy sem tűnik ki. A' mi magában hibás, az soha sem válhatik helyessé, bárminő nevekkal nevezzem is. Fogarasi pedig csak neveket adott az uralkodó zavarnak; legfőlebb mondhatjuk, hogy a' *német és latin nyelv szük kaptáját magyar törvénynek adja ki*. Ebbül származik a' baj, melyet bölcséletének színes szemüvege miatt nem vesz észre.

Meg is érezteti a' bajt minden nyomon, bár nem akarja magával elhithetni. A' 169. lapon értelmezvén az *elbeszélési idők*et,

ezen példát hozza fel : „*Én vagyok* (beszéllő jelen) az élőkenyér, ki menyből *leszállottam* (beszéllő mult); a' ki *ejéndik* (beszéllő jövő) e' kenyérből, *él* (viszonyos idő) örökké.“ Fogadjuk itt el az *elbeszéllési* nevet. Mi van itt elbeszéllve? nem de ez : *én vagyok az élő kenyér*, — 's ez : *az él örökké*. E' két mondat így kapcsolat nélkül áll; egybekapcsolja őket tehát ez : *ha ki ejéndik*. Már minden logika ellen van, hogy a' kapcsolót *mellérendelt* (coordinat) *tagjoknak* vegyük azoknak, a' mellyeket egybekapcsol. Továbbá, ezen mondatnak : *én vagyok az élő kenyér*, kiegészítője : *ki mennyből leszállottam*, ez tehát nem elbeszéllő, hanem valóban viszonyos. Végre a' 413—418. lapon Fogarasi, akarva nem akarva, kénytelen as ott felhozott példáknál fogva is bevallani : „A' szabatosság törvénye követeli,“ hogy föltételesnek tartsuk ezen *tudand* alakot. Úgyde akkor hogyan lehet elbeszéllő?

Kazinczy Ferencz Messziásából hozván fel példát a' 374. lapon : „Tovább *szóla és mondá* : Az ég felé emelem fel fejemet, kezemet a' felhőkig nyujtom stb.“ úgy értelmezi jegyzetben, hogy *szóla és mondá* tartós multak. Miért? azért-e, mert valóban ilyen értelmű, millyen például a' *fejdelemkednek vala* ebben : Egy birónak napiban, midőn a' birák *fejdelemkednek vala*, lön éhség a' földön; vagy a' *foly vala* ebben : Leszálla a' csergeteg vizében, melly *foly vala* a' toronynak alatta? Koránsem azért, hisz ezekkel homlok igenest ellenköznek, 's inkább megegyeznek az e' két példában előforduló : *lön éhség, leszálla-val*; hanem az elfogadott elmélet miatt, mellynek alaptalansága e' példából is kitészik. Csak is azért találja egynek a' 375. és 376. lapon az *állá ki*, és *áll vala ki*, ezekben : „Már csak a' legmagasb hegy ormója *állá ki* az áradásból“ (mi németül jól van így : *ragta heraus*, vagy : *stand über*, de magyarul *áll vala ki* jó), — 's „Mostan már a' hegynek csak legfelsőbb bérce *áll vala ki* az özönből.“ — Ezért magyarázza ezt : „Szemira csak most *esküvék* neki örök hűséget,“ így a' jegyzetben : „A' legközelebb eltelt idő, melly a' multat a' jelennel köti össze, t. i. *tuda vala*, vagy *tuda* alak, mint ez értekezés elején a' franczia határozatlan multnál fejtegetém“; — mi állhat a' francziában, ha igaz, de nem áll a' magyarban, mint az irodalom az első zsengéjétul kezdve Báróczy-ig bizonyítja. — Hogy mennyire nem különbözteti meg Kazinczy Ferencz az idő-alakokat, legvilágosban látjuk a' Szalluszt fordításából, mellyből Fogarasi is idéz a' 382. 383.

lapon. Birom én Kazinczy művészetét felfogni, mellyet ezen fordítással kimutatott : de azt is állithatom , hogy az nem az idő-alakokban áll, hanem másban. „A' két nyelvben egymásnak megfelelő 's egymással megegyező idők : *kerese cupiebat, ingerlé agitabatur, unszola incitabant, gyúlasztgata vexabant*, mind hét nyelvben tartós multak,“ mond Fogarasi? Vajjon a' magyar nyelv tanúsága szerint-e, mellyet a' maga által felhozott régi irodalmi példákbul is kiolvashat? Bizony nem, hanem a' német és latin nyelv paradigmája szerint, mellyet rosszul fordítottak magyarra, 's melly miatt Fogarasi a' *tud vala, tuda* és *tudott* szabatos külömbsegeit nem fogja fel, hanem összezavarja a' német *ich liebte*, meg a' latin *amavi* kétkét értelmével.

Szóval, Fogarasi úr nem „a' magyar nyelvnek az idő-alakokban uralgó szellemét 's annak önálló 's hasonlítlatlanul fönséges szárnnyalátat“ mutatá ki, hanem a' Báróczy után elharápozott német utánozást, mellyet a' latin utánozás még inkább eltarkít.

VI. A' magyar nyelv történeti tanúságai az idő-alakok jelentése és használhatása felül.

Az idő-alakok kérdésében a' *Magyar Nyelvészetnek* vagy nekem semmi érdemünk nincsen, mert mi semmi újat nem hoztunk elő, semmi fölfedezést nem tettünk. Mi indította meg e' kérdést? az első szakaszban adtam elő. Meg akartam tanulni az időalakok eredeti jelentését és a' szerinti használhatását; azért fordultam előbb az új irodalomhoz, 's miután ebben a' kívánt útmutatást nem találhattam meg, a' régiebb és legrégiebb irodalomhoz. 'S mit találtam ezekben? Íme, vegye itt a' nyájas olvasó.

a) A' nyelvtan-írók tanúsága *)

1. *Erdösi János* (Joannes Sylvester Pannonius), az 1539-ben kiadott „*Grammatica Hungaro-latina*“-jában így adja elő az idöket : „*Tempora verborum sunt tria : Praesens, ut lego olvasok ; Praeteritum, ut legi olvasék ; Futurum, ut legam olvasok.*“ 96. lapon. — A' paradigmát pedig így mutatja fel a' 99. lapon :

*) Vesd össze a' *Magy. Nyelv. III. 332. stb. 1.* Az *akadémiai Értekező* számára lévén írva ezen apologia, a' *Magy. Nyelvészetre* nézve ismétléseket foglal magában.

Tempore praesenti : amo amas amat szeretek szeretsz szeret, amamus amatis amant szeretiünk szerettek szeretnek.

Praeterito imperfecto : amabam amabas amabat szeretek szeretsz szeret vala, amabamus amabatis amabant szeretiünk szerettek szeretnek vala.

Praeterito perfecto : amavi amavisti amavit szereték szeretél szerete, amavimus amavistis amaverunt szereténk szeretétek szeretének.

Praeteritum plusquamperfectum : amaveram amaveras amaverat szerettem szerettél szeretett vala stb.

Futurum (conjunctivi) : cum amavero amaveris amaverit szeretédek szereténdesz szereténd stb. (102. l.).

A' legelső magyar nyelvtan-író a' *tud vala* alakot a' latin imperfectum, a' *tuda-t* pedig a' latin perfectum fordítására használja. A' *tudott* alaknak helyet sem talál a' paradigmában, nem akarván azt a' *tuda* mellé a' latin praeteritum perfectum másik értelmében rakni; pedig hogy ismerte, kitetszik a' *szerettem vala* alakból, melylyet a' latin plusquamperfectum mellé teszen; kitetszik még inkább magyarul írt munkájiból, például az ismértetes :

Próféták által szolt régen néked az Isten.

A' kit *ígért*, imé végre *megadta* fiát. stb.

Nem mondhatjuk meg, vajjon szabatosan különböztette-e meg az *amavi* kétféle jelentését, mert írásiban összezavarja : de azt igen is mondhatjuk, hogy a' *tuda-t* soha sem használta a' latin imperfectum értelmében, hanem csak a' *tud vala* alakot. A' *tudand* alakra nézve nincsen kétség Erdősinél, hogy *nem futurum indicativi*.

Mintegy 70 év múlva következik

2) Szenczy Molnár Álbért, ki a' „*Novae Grammaticae Ungaricae succincta methodo comprehensae et perspicuis exemplis illustratae libri duo*“ (Hannoviae 1610) munkájának 88. lapján értéközik de *Tempore* : „*Tempus est mutatio verbi secundum praesens, praeteritum et futurum; estque primum vel secundum.*“

Praesens primum, vulgo *Indicativi praesens* est : lát videt, láttat videre facit, kér petit, kéret petere facit. *Secundum praesens* vulgo *Subjunctivi praesens*, vel *Optativi futurum* est : lásson videat, tanítson doceat. Nihil ab hoc differt *Futurum primum*, vulgo *Imperativi praesens*.

Futurum secundum, vulgo modi Indicativi futuri, Ungari non habent, sed pro eo primum praesens dicunt, additis interdum particulis adverbii temporis *osztán* postea, *még* adhuc, *valaha* aliquando stb.

Tempus *Praeteritum* est *incompletum* vel *completum*. *Incompletum* primum, vulgo praeteritum imperfectum, fit ex praesenti primo adminiculo vocis *vala*, ut *lát vala* videbat, *kér vala* petebat. *Incompletum secundum* (vulgo praeteritum imperfectum modi Subjunctivi) est: *látna* videret, *kérne* peteret.

Completum est perfectum aut plusquamperfectum. *Perfectum primum* est *láta* vidit, videbat, *kére* petiit, petebat. *Perfectum secundum* est *látott* vidit, *kért* petivit. Hoc per casus declinatum fit *adjectivum participiale*, ut *látott dolog* visa res, *kért pénz* petita pecunia stb.

Accedit futurum Subjunctivi modi, Latinis quasi praeteritum, Ungaris vero quasi gerundium, vel futuri lenimentum, ut *látand* viset, videbit, vel contingere poterit ut videat; *kérend* petierit. Hujus futuri usus, etsi frequentius occurrat in scripturis, in sermone tamen quotidiano rarior est.

Et quemadmodum incompleta quaedam et plusquamperfecta efferuntur per verba auxiliaria *vala*, *volna*, *volt*, *legyen*: sic etiam futura, ubi necessitas postulat, formantur per verba *fog* capit, *kezd* incipit, additis infinitivis, ut: *látni fog* videbit, *kérni fog* petet, *elkezd menni* abibit. Vel per gerundia participalia in *dó dö*, addito verbo *vagyok* sum, ut *látandó vagyok* visurus sum, *kérendő vagyok* petiturus vel petendus sum. —

Ennélfogva mellőzván a' *Subjunctivus* időjit, következő paradigmát találunk Molnárnál:

Praesens: lát látsz látok, látunk stb.

Praeteritum incompletum: lát vala videbat, látsz vala videbas, látok vala videbam, látnak vala videbant stb.

Perfectum primum: láta vidit tandem, látál vidisti, láték vidi, látának viderunt stb.

Perfectum secundum: látott vidit, láttál vidisti, láttam vidi stb.

Plusquamperfectum I. látott vala viderat stb.

Plusquamperfectum II. látott volt stb.

Futurum modi Subjunctivi: látand viderit, látandasz videris, látandok videro stb.

Molnár a' *lát vala* alakot igen helyesen nevezi *praeteritum incompletumnak*, mit csak ugyan a' *végzetlen* mult szóval fejezhetnénk ki, mert valóban azt jelenti ezen alak, p. o. Egy birónak napiban, midőn a' birák *fejdelmkednek vala*, lön éhség a' földön; vagy: leszálla a' csergetek vizében, ki *foly vala* a' toronynak alatta. Midőn az éhség lett, akkor *uralkodnak vala* a' birák, még állott uraságok, tehát *végzetlen* mult volt; vagy midőn sz. Borbála leszállott a' vízbe, *foly vala* ez, azaz folyása tartott, *végzetlen* mult volt. Nagyon helyesen fordítja a' *perfectum primum*-ot, a' *lata*-t így: *vidit tandem*, azaz akkor. Illyen mult az előző két példában a' *lön* és *leszálla*. Mégis erre nézve inkább inog Molnár véleménye, mint a' *lát vala*-ra nézve, mert az előbbi értelmezésben a' *lata*-t *vidit* és *videbat*, *kére*-t *petiit* és *petebam*-ra fordítja: annál sorosban kell majd vigyázni az írók gyakorlatára, találjuk-e csak egyszer *imperfectum* értelmében. A' *latandra* nézve teljesen megegyez Erdősivel.

3) *Pereszlényi Pál* az 1682-ben kijött *Grammatica linguae Ungaricae*-ben ezt tanítja a' magyar igeidőkrül: „*Tempora sunt quinque: praesens, praeteritum imperfectum, praeteritum perfectum, praeteritum plusquamperfectum et futurum.*”

Praeteritum perfectum indicativi est duplex: primum commune; secundum, cujus usus est ornate in orationibus, ideo dici potest historicum. — *Praeteritum plusquamperfectum est etiam duplex: primum formatur ex praeterito perfecto, et particula auxiliari vala, et alterum similiter ex praeterito, et voce auxiliari volt stb.*

Futurum non differt a praesenti, sed ut sciatur esse futurum, adduntur illi aliae particulae v. g. meg, osztán, azután postea, jövőendőben in futuro; aut efficitur per infinitivum cum verbo fogok, ut fogok olvasni legam. Futurum tamen Conjunctivi Ungari habent proprium, ut patebit, cujus usus in sermone communi rarus est, in historiis, maxime sacris, frequens.“

A' paradigmát pedig így szerkeszti:

Indicat. mod. praesens: olvasok, olvassz, olvas stb.

Praeteritum imperfectum: olvasok vala, olvassz vala, olvas vala legebam, legebas, legebat stb.

Praeteritum perfectum I. olvastam, olvastál, olvasott legi, legisti, legit stb.

Praeteritum perfect. II. olvasék, olvasál, olvasa legi, legisti, legit stb. Errül írta volt, hogy dici potest historicum.

Praeteritum plusquamperfectum : olvastam volt vel vala , legeram stb.

Futurum Coniunctivi : mikor olvasandok , olvasandasz , olvasand stb. cum legero , legeris legerit stb.

Ha Molnár után a' *tud vala* alakot *végzetlen multnak*, úgy Pereszlényi után a' *tuda* alakot *történeiti multnak* nevezhetjük.

4) Révai az „Elaboratior Grammatica Hungarica-jában az 547. lapon előszámlálja az időket elmélet szerint , úgymint : *tempora absoluta*, t. i. *praeteritum*, *praesens*, *futurum*, mint : *futott* *currit*, *fut* *currit*, *futni fog curret*; 's *tempora relativa*, t. i. *imperfectum*, p. o. a' mikor *aluszam vala* hozzám jött, cum *dormiebam venit ad me*. „Verbum *dormiebam (aluszom vala)* est tanquam *praesens status*, sed per consequens verbum *venit (jött)* interruptus. Illyenféle, úgy folytatja , a' *plusquamperfectum* et *futurum exactum*. —

548. l. „Sex ista tempora , ut in omni alia lingua , ita et in nostra vigent tria absoluta, *praesens*, *praeteritum*, *futurum*, et totidem relativa , *imperfectum*, *plusquamperfectum*, *futurum exactum*. Hoc tamen in iis est discrimen , quod nostra relativa non omnia habent formas concretas , non sunt scilicet *simplicia*, . . . sed adminiculo aliquo, ad simplicia adjecto, exprimuntur, quapropter *auxiliata* dici possunt, e. gr. *írok vala* scribebam, *írtam volna* scripsissem.“

A' paradigmát így teszi ki a' 588. lapon :

Tempus praesens et futurum primum : dicsér , dicsérsz , dicsérek stb.

Tempus praeteritum imperfectum auxiliatum : dicsér vala laudabat stb.

Tempus praeteritum perfectum primum : dicsére , dicsérel , dicsérek laudavit, laudavisti stb.

Tempus praeteritum perfectum secundum : dicsért , dicsértél , dicsérttem laudavit stb.

Tempus praeteritum plusquamperfectum : dicsért vala laudaverat stb.

Tempus futurum secundum auxiliatum : dicsérni fog laudabit stb.

Tempus futurum exactum : dicsérend laudaverit (a' 582. lapon).

Révai szókötés-tanát nem ismerjük , bajos tehát mondanunk ,

mit tartott legutolsó elmélete. Az *Antiquitates* 110. lapján a' *tuda* alakot még *imperfectum modi indicativi*-nek nevezi : de itt világosan és ismételve kimondja, hogy a' *dicsér vala* imperfectum, ellemben a' *dicsére* praeteritum perfectum primum; azt latinul *laudabat*, ezt *laudavit*-tal fordítván. Én szinte fogadni mernék, hogy a' *szókötés-tanában* igazolja ebbeli felfogását, miszerint a' *tud vala*, Molnár értelmében, *praeteritum incompletum*, mert példája : mikor *aluszom vala* eljött hozzám, épen ezen fogalmat fejezi ki. Azért csudának kellene vélnem, ha Révai a' *tuda*-t vagy csak egyszer is tartós mult-nak mondaná, melly praeteritum incompletum, vagy imperfectum volna, minthogy erre nem igen találhatott példát a' régi írókban.

Ér-e valamit Erdösi, Molnár, Pereszlényi és Révai egyezése az idő-alakok értelmezésiben? Azt hiszem igen sokat ér. Ezen nyelvtan-írók ellenében, kik 300 évre terjeszködnek, vajmi keveset nyom ezen században írott nyelvtanok újítása, mellyek talán mind Kazinczy tekintélye után indultak. A' *Debreczeni grammatika* sem támogatja ezeket, mert *három aligmultat* számlálván elő (lásd a' 105. lapot) : *fogok vala*, *fogék* és *fogék vala*, a' nélkül, hogy valahol megmondaná, mellyik mit jelent, elősegítette ugyan a' zavart, de nem bizonyít semmit. A' különben sok érdemet szerzett írók csak a' latin nyelv paradigmája szerint osztályozgatták az idő-alakokat.

b) A' *nyelvgyakorlat tanúsága.*

Szinte fölösleg még több példákkal akarni megmutatni, mint éltek a' magyar írók az idő-alakokkal, miután a' M. Nyelv. három kötetében a' Halotti beszédből, a' régi biblia-fordítás szerinti Ruth könyvből, Mindszenthí Gábor naplójából, Bornemissza prédikációs könyvből és Károlyi fordításából, a' régi magyar Credo-bul, Judith könyvből a' Nádor-cedexbul, Pesti Gábor meséjiből, Pesti Gábor és Erdösi újtestamentomi fordításaiból, a' Heltai-féle bibliából, Sallustius 1596-ikbeli fordításából elég mutatóványokat közöltem már. De a' dolgozat hiányos volna, ha itt össze nem hoznám, a' miből szabályokat lehessen kivonni. A' helyett azomban, hogy ismételjem a' másutt közlötteteket, inkább új példákat fogok elősorolni, a' régi írókhoz még Pázmányt, Cserey-t, és Faludit csatolván.

Erdösi nem hozta fel paradigmájában a' *tudott* alakot, hanem

csak a' *tuda*-t. Gondolnunk lehet, hogy annyira egyezőnek találta vala a' latin perfectummal, miszerint inkább azt, mintsem a' *tudott* alakot akarta vele kifejezni. 'S a' M. Nyelvészet III. 348. 349. lapján közlött darabbul : „Az apostoloknak cselekedetirül való könynek értelme,“ ki is tetszik, hogy Erdösi ott is a' *tuda* alakkal élt, hol a' *tudott*-nak volna helye. Jó ezt tudnunk és emlékezetünkben tartanunk. Ez a' legvilágosabban bizonyítja, hogy Erdösi felfogása szerint a' *tuda* alak épen nem imperfectum, hanem teljes mult; hisz az imperfectumot tökéletesen jól megkülönbözteti, p. o. Máté IV. fejezetébül : „Járván kediglen Jezus Galileának tengere mellett két atyafiát *láta* (történeti mult), Simont, ki Péternek *hivattatik vala* (praeteritum incompletum, vagy imperfectum, végzetlen múlt), és Andrást, az ő atyjafiját, kik hálót *vetnek vala* az tengerbe, mert halászok *valának*, és *mondá* ő nekik : jövetek én utánam, és én azt teszem, hogy embereket halásszatok.“ A' közlendő új példákban is néhányszor általános multnak jelentésiben áll a' *tuda* alak, de soha nem a' végzetlen multéban. A' Kazinczy által vagy legalább korábban lábra kapott vélemény, hogy a' *tuda* a' német vagy latin imperfectum (valóságos imperfectumot értvén, nem történeti multat) megfelelője, nagyon ellenkőzik nyelvünk történeti adataival.

Az új példák elseje legyen :

1) A' Margit legendából. (Toldy, a' magy. nemzeti irodalom története I. Példatár 4—7. l.

„Mikoron mind ezek és ezekhez hasonlók mivelkedtetnének ez szent szűzben az isteni irgalmasság miá, *látá*¹ az agg ellenség, pokolbeli erdőg ez szent szűznek ő jó mivelködétit és *megirígylé*², és az ő szokott álnokságával az szent szűznek ellene hadat *indéta*³. Mert mikoron Béla király és ő fija István király, és cseh király sok háboruságoknak utána Erdélynek határiban, holott vala az tatároknak nagy háborgatása, megbékéltenek volna, és bekességnek jegyére és barátságának jegyére cseh király *megajándékozá*⁴ Béla királyt, mikép szokás tenni jó barátoknak : Béla király kedeg királyné asszonnyal *összevevék*⁵ az cseh királyt, és az Dunának szigetén *elhozák*⁶ mind az szigetig, hol ez megmondott Bódog Asszonynak klastroma vagyon rakatván, melly klastromban *akarák*⁷ szent Margit asszonyt meglátogatni, miképen ő közelöket. Mikor az cseh király látta volna szent Margit asszonyt, legottan cseh király *megfogattaték*⁸ sz. Margit asszonynak szépségében : mert *vala*⁹ igen

szép szűz testtel, jóllehet czondrás hitván öltözettel, de szebb *vala*¹⁰ hittel és ajtatossággal. Annyéra *ragadtaték*¹¹ el ez cseh király szent Margit asszonynak szépségében, hogy stb. — Ez időben szent Margit asszony *vala*¹² tizenhatsz esztendő. Mikorön Béla király mondanája az cseh királynak, hogy ez lehetetlen volna, mert (Margit asszony) gyermekségétől fogva szent szerzetben úr istennek *szenteltetött*¹³, és immár predikátor szerzetnek professiót *tött*¹⁴, *beesködt*¹⁵, *monda*¹⁶ az cseh király: Ennek előtte-es melly feleségem *volt*¹⁷, az predikátor szerzetnek soror apácza *volt*¹⁸: annak okáért én ezzel semmit sem gondolok . . . *Monda*¹⁹ Béla király az cseh királynak: Ha az én leányom Margit *engöndend*²⁰ ez házasságra, és pápának áldomása megnyervén *megteszöm*²¹ a' mit kérsz. Ez időben sz. Margit asszony még meg nem *vélomoztatott* *vala*²² szent véloommal, azaz még nem *vala*²³ feketéje, tehát Béla király az ő szűz leányához *mene*²⁴ királyné asszonynak jelen voltára avagy előtte (jóllehet hogy királyné asszony kevéssé *enged* *vala*²⁵ ez menyeköző szerzésre), *kezdé*²⁶ dicsérni Béla király az menyeközőnek hasznosságát és *kezdé*²⁷ jelenteni pápának engedelmet, hogy sz. Margit asszony akaratját adnája az házasságra. De ez szentséges szűz sz. Margit asszony az mennyei jegyesnek szerelméért az földi jegyest immár másodszer *utálá meg*²⁸. Mert előszer mikorön sz. Margit asszony alég volna hét avagy nyolcz esztendő, némönemő lengyel herczegnek *akarják* *vala*²⁹ adnia házasságra sz. Margit asszonynak akaratja nélkül: de az úr isten ez szent szűzet *megoltalmazá*³⁰, kinek ő irgalmasságát ez szent szűz *kéri* *vala*³¹ . . . És semmiképen ezt nem *teheték*³² . . . Mikorön Béla király sz. Margit asszonyt ez menyeközőért igen gyakorta látogatnája, sz. Margit asszony ezenképen *felele*³³: Mit fárasztjátok magatokat? Állhatatossággal akarom hogy megtudjátok, hogy az én hitemet, mellyet én *töttem*³⁴, és az én szűzességemnek tisztasságát, mellyet . . . úr istennek *megszenteltem*³⁵, nemcsak ez világnak dicsőségéért, de sem életemért sem halálomért meg nem szegném, meg nem szeplősétem. Tahát Béla király akarván megtudnia az ő leányának állhatatosságát *mondá*³⁶: Nemde, szerető leányom, te szüleid vagyonk-e? . . . *Monda*³⁷ Sz. Margit asszony: . . . mert meg vagyon írván: ki el nem *hagyandja*³⁸ énérettem atyját anyját, nem méltó reám. Látván Béla király ő leányának állhatatosságát, *elmene*³⁹ ő tőle.⁴⁰

Ezen darabban mindenik kérdéses idő-alak előfordul, 's kettőnek hijával, maga helyén fordul elő. A' *tud* alak, egyszerű jövőendő gyanánt a' *meg* szóval, a' 21. számmal van jegyezve ;

a' *tud* *vala* alak részint a' *vala* segédige-szóval, részint közigeivel kifejezve áll a' 9. 10. 12. 23. 25. 29. 31. számok alatt ;

a' *tuda* alak, mint történeti vagy elbeszélő vagy végzett mult, előfordul az 1. 2. 3. 5. 6. 8. 11. 16. 19. 24. 26. 27. 28. 30. 32. 33. 36. 37. 39. számok alatt ;

a' *tuda* alak, mint általános mult, Erdösi szokása szerint ott van a' 4. és 7. szám alatt ; 's ezen két eset teszi a' kivételt ;

a' *tudott* alak illő helyén áll a' 13. 14. 15. 17. 18. 34. 35. számok alatt ;

a' *tudott* *vala* alakot lásd a' 22. szám alatt ;

a' *tudand* alakot végre a' 20. és 38. sz. a. A' ki előtt még homályos lehetne a' *tudott* és *tuda* közti különbség, olvassa el figyelemmel ezen darabot, és hasonlítsa egybe a' kettőnek jelentését.

2) A' régi biblia-fordításbul (ugyanott példatár 19. lapj.)

„Ne akarjatok alajtanotok, hogy jöttem legyen törvényt fejtenem, mert nem *jöttem* törvényt fejtenem, de *bételjesejtenem* . . . Ki *kedeg megfejtend* egyet e' kús parancsolatok közzöl, és embereket így *tanejtand*, kússebbnek hivattatik mennyeknek országában ; ki *kedeg bételjesejtendi* és így *tanejtand*, ez nagyobbnek hivatik mennyeknek országában *Hallottátok* mert mondván vagyon a' véneknek : ne öldökölj : ki *kedeg öldökend* méltó leszen ítéletre.“

Ezen darab a' *tudott* és *tudand* értelmét adja világosan elének.

3) Jób könyvéből (U. o. a' 26. 1.)

„Jób *vala* nagy mind napkelettől valók közt. És *elmennek* *vala*¹ ü fiai és *tesznek* *vala*² házonkéd vendégséget, ki mind ünön napján. És elköldvén oda *hívatják* *vala*³ három hugokat, hogy ennének innának ü velek. És holott kihirhődtek volna az vendégségnek napi, Jób ü hozzájok *küld* *vala*⁴, és *megszenteli* *vala*⁵ őket, és holval felkelvén, mindenikért *áldozik* *vala*⁶. Mert *mondja* *vala*⁷ : netalán *bünzöttek*⁸ én fiaim, 's ő szívekben istent *áldották*⁹. Így *teszen* *vala*¹⁰ Jób mind ü napiban. Némelly napon *kedeg* jöttek volna istennek fiai, hogy úr előtt állanának, Sátán es közöttök *lön*¹¹. Ki-

nek *monda*¹² úr : Honnét jössz ? Ki felelvén *mondá*¹³ : Földet megkerölém¹⁴ és ütöt megjárám¹⁵. És úr *monda*¹⁶ neki : Nemde gondolat-e¹⁷ én szolgálmat Jóbot, hogy ne legyen földön öhozzá hasonló? Tahát *felkele*¹⁸ Jób, és ü öltözetit megszaggatá¹⁹, és fejét megnyirván, földre esvén *imáda*²⁰ és *monda*²¹ : Mezejtelen jöttem²² ki en anyámnak hasából, és mezejtelen *térek meg*²³ oda, úr *adta*²⁴, úr *elvötte*²⁵ : miként úrnak *kellestett*²⁶, úgy lött legyen : áldott urnak neve. Mind ezekben nem *büszkött*²⁷ Jób, sem valami hitságot isten ellen nem *szóla*²⁸.⁴

Itt a' mult időbeli alakok ismét nagyon jól különböznek egymástul. A' *tud vala* alak, melly végzetlen multat jelent, előfordul az 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 10. alatt, 's szinte ezt teszik : Jób fíjainak szokásuk volt vendégeskedni, 's Jóbnak szokása volt őket megszentelni 's érettök áldozni. — A' *tuda* alak, mint történeti mult, ott van a' 11. 12. 13. 16. 18. 19. 20. 21. sz. a. De itt is az általános gyanánt áll a' 14. 15. és 28. sz. a. Jelesen kitűnnek az általános multak a' 8. 9. 17. 22. 24. 25. 26. 27. számok alatt. A' *térek meg* a' 23. szám alatt, egyszerű jövendő.

4) Pázmánybul. (Alvinczi Péternek egy tudakozó predikátor nevével írott öt levél Kolozsvárott 1761).

„Ezeket mikor szép bátorsággal jó magamviseléssel előpatogattam volna, egy szája-tátva reám bámult ember *monda*¹ : Igaz emberségemre, jó helyen *vetéd*² itt meg az hálót predikátor uram ! Bezzeg nem csekély vízben tapogat ám ez a' jámbor, hanem ugyan a' partmallyát turbokolja, és az derék szent írásból feszegeti mondasit. — Más fő ember előszólván *monda*³ néki : Értesz te ehhez, mint az bagoly az Ave Máriához. Én bizony eszemben nem *vehetém*⁴ az előrendelt bizonyságoknak fejtésit, és úgy tetszik nékem, hogy még talpon állanak az pápisták mentségére támasztott jelenségek. — De ennek a' jámbornak én tölem kerek válasza *lön*⁵. Hogy ő a' dialecticat soha nem *tanulta*⁶. . . . Azért ha varga, feljebb ne szóljon az kaptánál, mert ugyan is nem néki *kezdettek*⁷.“ (22. 23. lapon).

„Ezeket elvégezvén a' papista ember hallgatni *kezde*⁸. Es mivel hogy nékem is ujságok *tetszenek vala*⁶ sok dolgok az ő beszédiben, derekas feleletet nem akarván adni az ő unalmas filosofálásira, *mondék*¹⁰ : No jó uram, hagyjuk abban mind ezeket, mert látom én, hogy nehezen gázolsz ki az veremből, mellyben vergődöl

... Alattomban *egybeitték*¹¹ fejeket az jelen való fő emberek, egy kevés suttogás után nagy hahotát *indítának*¹², és úgy tetszék, mintha egyik bolond szarvat mutatna reám; a' másik pedig *mondá*¹³: Prédikátor uram, bezzeg igen *elszedéd*¹⁴ az lépet, és jó árkon *ugrál*¹⁵ által. Ha mind ezeket azomban *meghagyod vala*¹⁶, meg *kell vala*¹⁷ botlanod, úgy *vöm*¹⁸ eszemben. Az pápista ember pedig, egy keveset mosolyodván *mondá*¹⁹: bezzeg ez a' második felvetett célunk." (78. 79. l.)

"*Mondá*²⁰ viszontag az pápista ember: megköszönöm, hogy a' te ítéleted szerént is csak káromló hazugsággal terhelnek minket a' te pajtásid. . . . A' mi pedig ezt a' fogást illeti, mivel hogy most csak az rút bálványozásnak hamisan reánk kent mocskát *akartuk*²¹ lerázni, nem bocsátkozom más vetekedésben. Egyik az fő emberek közzül *monda*²²: Nó látom én, hogy eszünkben kell járnunk, és barom módra csak az egy résznek vádolása után nem kell tódulnunk. Én erre csak *lesütém*²³ fejemet és nagy fél kedvvel haza felé *lépcsélék*²⁴. *Megírá*²⁵ czikkelyenkint beszélgetésünknek folyását." (86—89. l.)

"Kérdésemre okot *ada*²⁶ egy pápista embernek beszélgetése, ki ez elmúlt napokban orcámra *veté*²⁷, hogy mi is, kik az augusztana confessionnak árnyéka alatt tekergünk, annyira *összeszögtük*²⁸ magunkat a' helvécziai kálvinistákkal, hogy az ő hitek szabadságát is szinte úgy keressük, mint a' magukét. . . . Erre én azt *mondám*²⁹: Hogy nem igaz járatbeli ember az, valaki az önnön hitit káromló és gyalázó tudománynak gyarapodásán és megmaradásán törekedik. Én pedig azt alítom, hogy nem nagy közbevetés vagyon az augusztai és helvécziai confessiók közt. *Mondá*³⁰ az pápista ember: veszem eszemben, hogy csak hírrel *hallottad*³¹, soha sem *olvastad*³² ezeket a' confessiókat." (91. 92. l.)

"Ezekre én *mondék*³³: nó mi ezt ma el nem igazítjuk. Magam felől azt mondhatom, hogy én az tiszta szent íráshoz támaszkodom; . . . az én hitem Jeruzsálemben *költ*³⁴, nem Augustában vagy Tigurban. Alattomban azért az kis bíró erősen *furdal vala*³⁵, hogy illy könnyen e' mellől el nem *kell vala*³⁶ mennem: de hirtelen nem *tudám*³⁷ hová vetni az cselt." (107. 108. l.)

Ezen példákból kitetszik, hogy Pázmány a' *tud vala, tudá és tudott* alakokat szorosan megkülömbözteti egymástul, még pedig

azon értelemben, melyben a' régibb írók. Neki is a' *tud vala* végzetlen mult, melynek tartásába esik más, különösen a' történeti mult. Példák reá a' 9. és 34. „Nékem ujságok *tetszenek vala*“ t. i. a' miket hallott; a' kis bíró *furdal vala* az alatt és után, hogy halotta a' másiknak beszédét. De három helyütt a' *tudtam volna* alakot váltja fel, úgymint világosan a' 16. és 17. más mondatviszonyítóval a' 35-ben is. „Ha mind ezeket *meghagyod vala, meg kell vala* botlanod“ e' helyett : ha mind ezeket *meghagyta volna, meg kellett volna* botlanod. „Hogy el nem *kell vala* mennem“ = el nem *kellett volna* mennem. Ennek példáját Pesti Gábor meséjiből is felmutattam már, melyet ide is teszek, vedd egybe a' M. Nyelv. III. 342. lapján álló VI. mesét :

„Mikoron a' farkas barányt ennék, az teteme történet szerint torkába *akada*. Keres kér segítséget, nem miveli senki, mindenek azt mondják, hogy mit torkosságával *keresett, meglegelte*. Végre sok hízelkedő beszéddel rejá *bírá* a' darut, hogy az ő hosszú nyakát torkába nyujtaná és a' tetemet kivenné. Mikoron kegyik a' daru kivőtte volna, és jutalmat kérne, *megcsúfolá* őtet mondván : Ekte-len, menj el előlem, mégsem *elégedtél-e* meg rajta, hogy élsz. Nékem köszönjed azt, mert ha *akarom vala*, az nyakadat ketté *haraphatom vala*, mikoron az torkomba *bocsátád*.“ — Ezen mesében a' „*ha akarom vala*“ „*ketté haraphatom vala*“ tökéletesen egyez a' Pázmány mondásával : ha *meghagyod vala*, . . . *meg kell vala botlanod*.

Pázmány továbbá olyan élesen különbözteti meg a' *tudott* alakot a' *tuda*-tul, mint Pesti Gábor. Hasonlítsa egybe az olvasó Pázmánynál a' 6. 7. 21. 27. 30. 31. 33. eseteket az e' mesében álló : a' mit *keresett, meglegelte*, mégsem *elégedtél meg* esetekkel, 's meggyőződik, hogy ezen alak igazán *általános mult*, tehát soha sem az, mi a' *tuda* alak, melyet Pázmánynál az 1. 3. 5. 8. 10. 11. 12. 13. 19. 20. 21. 22. 23. 25. 26. 28. 29. 32. 36. számok alatt találunk, vagy itt Pestinél az *akada, bírá, megcsufola* példákban. Ezek mind hirtelen beálló történeti elbeszélő multak. Ezen történeti elbeszélő multhoz közeledni látszik azon mult, melyet a' 2. 4. 14. 15. 18. 24. számokkal jegyeztem. „A' reám bámult ember *mondá* (történeti, elbeszélő mult) : jó helyen *vetéd meg* hálódát.“ „Ezen *vetéd meg* nem olyan mult, mint *mondá*, hanem inkább *általános mult* ; *vetted meg* ; legalább nem találunk különbséget közte

és p. o. a' 21. szám alatti *akartuk* közt. Ennek én csak ezen okát sejtethetem, t. i. hogy a' mi közvetlen az elbeszélő mult előtt megtörtént, azt is amannak alakjával fejezik ki. Én ezen esetekben bizvástabb ajánlhatom az általános multat. De még ezen jelentésben is nagyon különbözik a' tartós mult-tul, mire a' német nyelv mintája szerint Fogarasi akarja érteni. (Vesd össze a' Margit legendából a' 4. és 7. számot).

5) Cserei Mihály historiájából.

„Minekutána penig Béldi Pál hallatlan reversalis alatt kiszabadult volna a' rabságbul, akkor *kezdé*¹ eszében venni Teleki Mihálynak istentelen praktikáit, és eszében *juta*² feleségének igaz jövendölése, mellynek egy része már a' fején is *tölt vala*³ Látván hogy már egyedül Teleki Mihályra került a' directio, és a' fejedelmet ott hordozza a' hol akar nem *gondola*⁴ maga veszedelmével is, hanem inkább *akará*⁵ egész házát kockára kitenni, mint hazáját szemlátomást elveszni engedné. Azért a' kiket igaz hazafiainak *ismer vala*⁶ lenni, alattomban azokkal *kezde*⁷ consul-talódni. *Valának*⁸ a' kik vele együtt a' közönséges jóban *egyetértenek vala*⁹ ezek : Többnyire mindnyájoknak az *tetszék vala*¹⁰ hogy valamig Apafi Mihály erdélyi fejedelem leszen, addig soha az országnak nyugalma nem lehet. . . . Béldi Pálnak nem *tetszék*¹¹ a' tanács, azt vetvén okul, hogy . . . perjurium nélkül nem lehetne a' fejedelem ellen insurgálni, mert noha a' conditióit sokképen *violáltatták*¹² véle . . . azt a' fejedelem nem ex malitia hanem ex levitate *cselekedte*¹³, és nem annyira a' fejedelem mint azok vétke-
sek, kik arra *ingerlették*¹⁴ Sok tanács után azt *concludálák*¹⁰, mivel a' tájban Nagy Sinkre *hirdettetett vala*¹⁶ országgyűlése, hogy fegyveresen menjenek a' gyűlésre Az egész országban nagy bódulás *lön*¹⁷, . . . és ha Béldi Pál egyenesen *kijöjjön*¹⁸, készületlen találván őket, könnyen Telekiéket kezéhez *veheti vala*¹⁹. De gondolván azt, elég hogy fegyvert *mutatott*²⁰, már a' fejedelem *megijedett*²¹; azalatt a' fejedelemnek alázatosan írván *remonstrálá*²², hogy nem ő Nagysága ellen vette voina a' hadakat. Ugyan-ezen esztendőben az atyám, a' ki a' fogarasi kapitányságot hét esztendeig dicséretesen *viselte vala*²³, . . . szabad akarata szerint *elbucsuzék*²⁴ tisztétől, noha semmiképen a' fejedelem asszony el nem *akará*²⁵ bocsátani. De az atyám tanácsosnak *tartá*²⁶ magát az udvartól elvonni, . . . maga házához Nagy Ajtára *jöve*²⁷; engemet pedig

onnan Udvarhelyre *küldé*²⁸ a' collegiumban tanulni, a' hol majd hét esztendeig *laktam*²⁹ Udvarhelyt laktomban szinte pápistává *leszek vala*³⁰, ha isten ingyen való kegyelméből ki ne *nyilatkoztassa*³¹ Minekutána Béldi Pál Havasalföldébe általment volna vele lévén Csáki László stb., egyenesen a' török Portára indulnak, . . . a' török császár előtt akarván méltó panaszokat exponálni, a' minthogy bizony igaz causája is vala, ha igaz ítélő bírāja *találkozzék*³², és ha csak magára vagy magához hasonló emberekkel ment volna a' Portára, kétség kívül az ő dolgai is szerencsésen *folynak vala*³³. De Csáki László, Apor Lazárral és Damokos Tamással együtt, még Havalalföldében létökben külön *kezdének*³⁴ sottogni, és ott punctumokat *írának*³⁵ Béldi Pál eleiben A' szegény Béldi akkor *vevé*³⁶ eszében, kikkel *indult*³⁷ utra, mindjárt *megjövendölé*³⁸, hogy az egyenetlenség miatt semmi jó dolog nem menne véghez, és a' punctumokat magánál tartván nem *subscribálá*³⁹, hanem azt *felelé*⁴⁰ nekik: sokszor *megmondottam*⁴¹ Erdélyben is, hogy nekem fejedelemség nem *kellett*⁴², most sem kell stb. . . . A' diván-ülő vezérek hallván az urak propositiójait, jó reménység alatt szállásokra *küldék*⁴³, megparancsolván keményen, hogy mivel hatalmas császár köntöséhez *ragaszkodtanak*⁴⁴ egyszer, továbbá is constanter a' mellett maradjanak. Ezt külön Scherletis, ki a' török Portán nagy tekintetű ember, noha keresztyén, *jovalja vala*⁴⁵ nékiek, Béldi Pál nem is *recedála*⁴⁶ mellőle. . . . Valának a' divánban nagy tanácsu okos vezérek, kik a' Béldi Pál causáját igaznak látván *kivánják vala*⁴⁷ promotealni A' vezér megértvén Béldi Pál resolútióját, azt állítván hogy nincs esze, mikor a' jót nem acceptálná, *megharaguvék*⁴⁸, és a' császárnál *elköté*⁴⁹ dolgát. (97—112. lap.)

Ezen hosszabb kivonatban a' kérdésre: mit tettek? mit történt? a' *történeti mult*, vagy a' *tuda* alakot az 1. 2. 4. 5. 7. 8. 11. 15. 17. 22. 24. 25. 26. 27. 28. 34. 35. 36. 38. 39. 40. 43. 46 48. 49. számok alatt látjuk, miszerint ennek jelentése felül, hogy hirtelen beálló és végződő mult, kétség nem is lehet. Ezen történeti mult azért nevezhető *végzett* multnak is, mivel az idő-tartamra nézve az által különbözik tőle a' *végzetlen mult*, vagy imperfectum, hogy ez annak előtte és utána tart. Illyen végzetlen multak a' 6. 9. 45. 47. szám alattiak; például: Béldi azokkal *kezde* (végzett mult, történeti mult) *consultálódni*, kiket igaz hazafiainak ismer

vala (végzetlen mult), tehát azoknak ismerte a' consultálódni kezdés előtt és alatta.

Ezen két sajátságos mult mellett Csereiné is kitetszik az általános (*tudott*) mult, melyet a' 12. 13. 14. 20. 21. 29. 37. 41. 42. 44. alatt találunk. Például : Béli azt *felelé* nekik : sokszor *megmondottam* Erdélyben, hogy nekem fejedelemség nem *kellett* stb. — Mi történt? Béli *felelé* (történeti vagy végzett mult,) a' felelet tartalma pedig általános multat foglal magában. — A' *rég-mult* : tudtam *vala*, világos, mint a' 3. 16. 23-bul is kitetszik.

De találunk ezen kivonatban a' föltétes jelentésű *tud vala* szófüzéshez is tartozókat a' 18 — 19. 30—31. 32—33. számok alatt : *ha egyenesen kijöjjön . . . kezéhez veszi vala* ; szinte pápistává *leszek vala*, *ha ki ne nyilatkoztassa* ; — *ha bírja találkozzék . . . dolgai folynak vala*. Ezen szófüzés figyelemre méltó. Pázmánynál (a' 16—17. szám alatt) 's Pesti Gábornál, a' föltétel *ha tud vala*, Csereiné *ha tudjon* alakkal van kifejezve : a' következős mindenütt *ha tud vala*. Mindegy pedig, akár a' föltétel, akár a' következős áll elül.

Végre a' *tuda vala* is előfordul a' 10. szám alatt. „Többsnyire mindnyájoknak az *tetszék vala*, hogy stb.“ Ezen alakot a' *tud vala* szerint kell magyaráznunk. Valamint ebben a' *tud* a' tartamot, úgy abban a' *tuda* a' végzett vagy történeti multat jelenti, a' *vala* elemben az időt határozza meg, melybe való a' tartam, vagy a' történeti mult. Tehát mindnyájoknak *tetszék vala*, mikor t. i. *consultalódának*.

Azomban Cserei nem tartja meg mindig azon rendet, mely a' régiebbeknél található ; ebben felülmulja talán *Faludy*.

6) *Faludy Ferencz* nemes emberéből, (írás Rómában 1744-ben).

„*Lattam* (azaz ismerek) egy urat ; ő kegyelme voltaképen vitéz egy ember *volt* magában, mert szemébe *mert* nézni az el-lenségnek, nagy próbákat *tett*, semmitől bátor szíve meg nem *rettent* stb. . . . De íme, ezen híres ember, a' hivságnak szele járván fejét, egy téli szállásban egy asztal felett, *megtalálá* ereszteti csuszamó nyelvét a' táborban viselt dolgairól, 's ezen órában *elveszté* minden böcsületét, a' melyet erős fegyverével *nyert vala* a' mezőn . . . Én, úgymond, ha meg kell vallani az igazat, én *voltam* hadi mennyköve a' tavalyi harczoknak ; mikor az N. N.

helységet *megszorítottuk*, nappal ezt, éjjel azt *vittem* végbe De nem kevésbe *tele* ez a' dicsekedés, mert noha mázsával *várta*, de latszámra sem *jutott* neki a' dicséretben: kiki azt *végezé* magában felőle, hogy továbbra nyújtózik nyelve hogysesz pallosa, sebezsebb mintsem tátos paripája." (15. 16. lap.)

A' *tuda*, *tudott*, *tudott vala* alakok külömbiségeinek kitüntetésére alig lehet ennél tanulságosabb példa.

„Én is valóban illy szörnyü változásán megütköztem, de utoljára ugyancsak egymásra *ismérkedtünk*, és akkor nyakamra borulván szorosan *megölele* mondván: Eusebi! édes jó barátom, csak az isten tudja milly szívesen látlak. *Várom* az utóbbi cerimoniát, legalább hogy értekezzen felőlem, hol *jártam*, *költem*? mit *láttam* utomban? . . . Mind ezeket feledtélbe bocsátá a' jó gazdám, mint-hogy szoros honjánál kívüljebb soha sem *lépett* teljes életében, a' több részei széles e' világnak mind azon terra incognita *valának* (végzetlen mult) előtte. Hab pipáját és erős bornotját *kezdi vala* dicsérni, azután az istállóba *vezete*, hogy megudvaroljam almáskék paripáját stb." (21. l.)

„E' szókra a' nagyságos asszony nagyon *kezde* neheztelni; de minthogy azon pillanatban reájok *nyitja vala* az ajtót Eleutherius, egyebet nem *mondott*, hanem mérgében félre *lépe*. Eleutherius azon közben kezét fogván Eusebiussal, mentegetni *kezde vala* magát, hogy szavának nem *felelhete* meg. Igazán megvallván, hogy harmad magával *készüle* ellene a' minapi harcز dolgában; de az hogy kellemes társokra nem *akadhatott*. Eusebius azt *felelé*: Uram, hagyjunk békét az efféle vetekedésnek. Igaz szívem szándéka szerint, a' mint legjobban *tudtam*, úgy *beszélttem* a' dologhoz. . . . Hol egyről hol másról még *tartott* a' beszéd köztünk jó darabig, azután Eusebius búcsút vévén, maga házába *tére*. Más napra kelvén Neander latogatására *mene* 's így *folytatá* első vele kezdett beszédét." (87. l.)

Ezen két darabban is a' *tuda* alak töletesen jól áll a' történeti mult helyén, egynek kivételével; tehát sehol sem jelent tartós multat. Jó helyen állanak az általános multak is (a' *tudott* alak): de kifogást lehet tenni a' *kezdi vala* és *nyitja vala* ellen, mellyek itt nem jelentenek végzetlen multat (imperfectumot) mint jelent a' *valának* ebben: „mind azon terra incognita *valának* előtte“, hanem történeti multak. Illyen értelmű a' *kezde vala* is, ebben: Eusebius

mentegetni *kezdé vala* magat, hogy szavának nem *felelhet*e meg.“ Nyilván így kellene lenni : mentegetni *kezdé* magát, hogy szavának nem *felelhetett meg* ; — ez azon egy kivétel, hogy a' *tuda* alak helyén kívül áll.

„Lecchus a' régiekből való lengyel király *eltekélé* magában, hogy már arra való igen jól termett fiját kihozásitaná. Maga eleibe *parancsolá* azért, és e' szókra *fakada* : Kazimir fiam, úgymond, megemlékezvén arról a' közmondásról, hogy a' jó nevelés soha sem esik drágán, nem *kéméllettem* költségemet. Tapasztalom is jó foganatját Tennen látod, micsoda egyedülséggel vagyunk. *Elhagyott* minket jó anyád, testvéreid egyen kívül az egek felé *költöztek*. Más fiam nincsen, csak te benned vagyon azért magva maradékimnak. . . . A' fiatal herczeg *meggondolá* magát, és azt *felelé* : Felséges Uram ! eddig mindenben szófogadó fiad *valék* (jobb *voltam*), tovább is a' tévő leszek. *Hallottam* mindenkor, hogy útnak, szónak, házasságról való tanácsnak nincsen vége. . . . A' böles atya, látván színe változását fíjának, hamar *bévága* a' beszédbe, mondván : alkalmasint értem a' többit. Egyetemben kezén *ragadá* fiját, bévezeti legbelsőbb kamarájába egy írott kép eleibe, 's úgy mond, a' mint arányzom, az Erre Kazimir *megcsókolá* kezét atyjának, örömében *megrekkene*. . . . Kazimir azomban egy meghitt udvari inasának *adá* maga képét, hogy nyilván vagy titkon nyujtaná bé a' görög kisasszonynak. A' kép alá ezen szókat *írta vala* : Kazimir herczeg Iréné kisasszonyrak zálogul. . . .

„Habzó gondolatiban az *juta* eszibe : ki sok kemény fának lágy a' gyümölcse, sok vadon vad atyjának szelid és engesztelhető a' magzatja. . . . Más napra kelvén . . . *bémene* az udvarba, csak nem pusztán *találá* ; közelítvén Irene lakásához, egy udvarló leányra *akada*, ki a' folyosónak egyik ablakjára dőlven könyökével, *várja vala*, míg asszonya délesti álmát kialunná stb.“ (Téli éjtszakán, 124—132. l. Révai kiadása).

A' idő-alakok használata egészen szabályos és világos. Végzetlenig szaporíthatnám a' példákat, 's fél könyveket írhatnék ki, de érzük be azokkal, a' melyek itt vannak.

VII. *Miért jelentenek az idő-alakok ilyen vagy olyan időt?*

Eddig azt mutattam meg, hogy a' magyar ige-idők használatában két különböző eljárást találunk, a' régít, mely a' magyar irodalom elejétől fogva Báróczyig tart, és az ujat, mely leginkább Kazinczy korában kapott fel, 's mostan uralkodik. Megmutattam, hogy a' régi irodalomban szabály uralkodik, minélfogva *tud vala, tuda, tudott, tudand, tudni fog*, alakok nagyon különböznek egymástul: ellemben az új szokásban nincsen szabály; szerinte, úgy szólván, mindenik időalak mindenféle időt jelent. Megmutattam, hogy a' legrégibb és régiebb magyar nyelvemlékeket a' latin mintához hasonlítván, melyet követtek vala, lehetetlen azokban önállóságot nem sejtjenünk az idő alakok használatára nézve. Meg kell magunknak vallanunk, hogy a' magyar írókat biztos nyelvérvés vezeti vala, midőn p. o. a' latin imperfectumot *tud vala*, a' latin perfectumot pedig, ha praeteritum historicumot jelent, *tuda*, ha pedig általában perfectumot teszen, *tudott* alakkal fordították. Mint-hogy pedig ezen nyelvérvés nagy következetességre bírta őket, sejtjenünk lehet, hogy annak a' nyelv tárgyi kényszerűségiben vala alapja. Ezen kényszerűséget kellene még kisütnünk, hogy ebbeli tudásunkat a' legfelsőbb fokra emelhessük.

De annyira legalább eddigelé nem mehet nyelvtudományom. Bölcselmileg nem tudom, miért jelent a' *tud* alak egyszersmind jövődőt is; miért a' *tudott* alak általános multat, melyet névszói természeténél fogva méltán *végzett jelennek* nevezhetünk. Többre még nem mehetünk annál, hogy a' rokon nyelvek eljárását mutatjuk ki.

A' III. szakaszban előakartuk adni, hogy a' különös szellem, mely egyik vagy másik nyelvben nyilatkozik, teljes hatását bizonyosan az egész nyelvfajban tünteti ki csak; minélfogva egyes nyelveiben azon fajnak, inkább rész, hogysem egész hatása látható. A' rokon nyelvek egyezése valamely nyelvtani tényre nézve annak okszerűségét, tehát a' fajbeli nyelvszellemből való származását bizonyítja. Midőn azért azon tárgyi kényszerűséget keressük, mellynél fogva ilyen vagy olyan időt jelentenek a' magyar igének időalakai: be kell érünk a' rokon nyelvek egyezésével, sőt be is lehet vele érünk, mert az jelensége ama' kényszerűségnek. De nem minden rokon nyelv képes mindenre uézve más rokonnal egyezni, hanem csak az, mely a' kérdés alatt levő tárgyra nézve

valamelly rokonhoz hasonlóan járhat el. Azután ha nem is végig folyó egyezést találunk a' rokonok közt; a' részinti egyezést a' teljes egyezés gyanánt kell fogadnunk.

Reánk nézve pedig abban áll a' kénytető bizonyíték, hogy a' rokon nyelvek végig folyó, vagy részbeli egyezése a' régi magyar irodalom szokását támogatja-e vagy az újét. — Lássuk az egyezést.

Először. A' jelen idő-alak valamennyi finn és szorosan vett magyar ágbeli nyelvben, a' mennyire ismérem, az egyszerű jövőt is jelenti; továbbá a' szuómiban az egyszerű jövőt most már a' *tulen* (= jövők) segédige fejezi ki a' közige névi modjával (infinitivussal), p. o. *tulen mennä* = fogok menni. A' magyarban a' régi nyelv szokás szerint, melyet csak a' legújabb nekiszabadult irodalom szeg meg, a' jelen idő azonkép jelenti az egyszerű jövőt is, továbbá a' *fogok* segédigével összekötött névimód is azt jelenti, mint a' *fogok menni* példán látjuk. Ezen egyezés elkarhozhatja tehát az új irodalmi nyelvet, melly a' régi nyelv ellenére a' *tudand* alakot használja egyszerű jövőnek.

Másodszor. A' *tud vala* alak végzetlen multat jelent a' régi magyar nyelvben, sőt még Bárócynál is. Támogatja-e ezen szokást valamelly rokon nyelv? Igen, támogatja a' *vogul* (máncsi), meg a' *török* nyelv.

A' vogul nyelv csak két időalakot mutat nekünk,

	ezt :			és ezt :	
egy. sz.	olém	vagyok	olszem	voltam	
	olén	vagy	olszen	voltál	
	oli	vagyon	olsz	volt	
kett. sz.	olimen	—	olszemen	—	
	olen	—	olszen	—	
	olei	—	olszi	—	
több. sz.	oleu	vagyunk	olszu	voltunk	
	olen	vagytok	olszen	voltatok	
	olét	vagynak	olszet	voltak.	

Az első a' jelenre és jövőre szolgál, mint mondtuk, de szolgál a' végzetlen multa, a' *tud vala*-ra is. Megegyez tehát a' magyarral, kivéve, hogy elhagyja a' segédigét. — A' másik idő-alak megfelel a' magyar *tuda* és *tudott* alaknak. P o.

„Pongung váta-kum olasz. Két pi anysi.

gazdag kereskedő ember volt. Két fiut bir (vala);

jäni piä vátalahtim jüli, né anysi.

nagy fija kereskedve jár (vala), nőt bir (vala).

Túl ázse uoszisz

Piäge kulytszi

(azon) túl atya vesze (hala) két fija marada

olung pätszi tenki.“

élni kezdének magok.

A' török nyelv dúsgazdag az idő-alakokra nézve. Van több közt két jelene,

első jelene : olur-um vagyok

olur-uz vagyunk

olur-szin vagy

olur-sziz stb.

olur van

olur-lar

másik jelene : olujur-um most

olujur-uz most

olujur-szin vagyok

olujur-sziz vagyunk

olujur stb.

olujur-lar stb.

végzetl. mult : olurum idi vagyok

oluruz idi vagyunk

olurszin idi vala

olursziz idi vala

olur idi stb.

olurlal idi stb.

A' magyar jelen idő mind a' tartós, mind az épen beálló, levő jelent teszi; a' török *olurum* ellemben csak a' tartóst, az *olujurum* pedig a' beállót teszi; p. o. *jazarum* azt teszi, hogy író vagyok, tudok írni; de *jazajorum* azt jelenti, hogy most írok. — Már a' két jelen, ha hozzája az *idi* = vala segédige járul, azonkép végzetlen mult, mint nálunk. Példájának írom ide a' Magy. Nyelv. III. 415-rul az ott közlött török mesét, 's Pesti Gábor fordítását :

Bir demirdsinün bir köpägi var idi. Demirdsi her bár, ki is *islür idi*, kelb ol vakta dâim *ujur idi*; istän oszanup joldaslari ilä ätmäk jämägä oturduklarinda kelb ojanup janlarina *gälärdi*. Demirdsi kelbä *didi* ki : ej jaramaz kelb bir csäkics urdugumuz zemanda jár szarszilur ikän, näadseb, ojanmaz-szin : emuabiz

Egy kovácsanak egy ebe *vala*, melly mikoron ő az vasát vézné, mindenkoron *aloszik vala*; és mi-helyest az ételhez *ül vala* az kovács, felkelvén farkkal *csavar vala* az asztal alatt. Mellyet mikor az kovács eszébe vött volna, egyszer *elővonítá* ötet, alkalmasan *megütegeté* és monda neki : Mikoron én dolgot teszek, akko-

ätmäk csejnär ikän agzümüzün
szadaszindan ojanurszin.

ron aluszol, mikoron kegyik az
fogamat mozgatom, tehát fel-
kelsz, és farkkal csavarsz nekem.

Nem sokat ér a két idő-alakbeli egyezés! mondják tán azok, kik az új irodalmi szokást védelmezik. Mi pedig azt állítjuk, hogy felette sokat ér, 's hozzá hasonlót alig találhatni más nyelvfajban, Az egy tény, hogy a' török nyelv a' végzetlen multat úgy alkotja, mint a' magyar, leggyőzőbb bizonyága, miszerint a' *tud vala* alak a' nyelv tárgyi kényszerűségénél fogva jelent ilyen multat. Ha pedig ez jelenti azt, tehát a' *tuda* alak nem tehet végzetlen multat. Továbbá a' másik általánosabb tény, hogy a' *tud* alak a' finn és magyar ágbeli nyelvekben egyszerű jövőt is jelent, valamint, hogy a' szuo-mi nyelv, úgy mint a' magyar, segédigével is kifejezi azon jövőt: újra bebizonyítja, hogy a' *tud* alak a' nyelv tárgyi kényszerűségénél fogva jelent egyszersmind egyszerű jövőt. Ha pedig ez úgy van: a' *tudand* nem lehet egyszerű jövő. Ezen részbeli egyezésből azt lehet következtetnünk, hogy a' régi magyar irodalom, az ige-idők használatában, a' nyelv tárgyi kényszerűségét fejezte ki. Kettős okból kell azt tehát nekünk is követnünk, mert önmagából fejlődén ki, igazán magyar; 's mert a' nyelv tárgyi kényszerűségéből folyó. Ellemben az új irodalmi szokás a' német (-latin) nyelv utánozása, melly azért is örökké ellenmondásban van önmagával, 's kiöli az írókból a' belyesség érzetét, a' grammatikából pedig a' logikát üzi ki.

Megjelent az ideai akad. Értesítőben Finály Henrik úr értékö-zése is „a' magyar ige időformáiról“ (M. Akad. Értesítő A' nyelv-és széptudományi-osztály közlönye. Első kötet, 25 stb. 1.) Ezen iratot sok tekintetből föltetszőnek találom. Miután a' M. Nyelvészetben is-mételve szó volt ezen tárgyról, 's kivált miután erről Fogar. úr igen nagy munkáját közlőtte: azt gondolhatná az ember, hogy nem illő a' tudományhoz azzal lépni fel: „Ha az eléadott nézetek az eddig felállított és követett elvektől lényegesen különböznek, előre meg kell jegyezmem, hogy az ellenkezés se ellenmondási viszketegből, se meddő elmélkedésből nem ered, sőt ellenkezőleg igyekeztem előadásomban minden vitatkozást kerülni, és állításaimat szilárd tapasztalási tényekkel indokolni, olly tényekkel, a' mellyek mint

kézzel fogható igazságok, megczáfolhatlanok és tagadhatatlanok.“ (26. lap.) A' tudomány érdeke szorosan követeli Finály urtul, hogy vitatkozzék mind velem mind Fogarasival; mellőzhetlen kötelessége megczáfolni bennünket, hogy maga állításainak hitelt szerezzen. Avagy nem akarunk-e meggyőzni, nem akarunk igazán tudományt? Mind én mind Fogarasi úr „*kézzel fogható, megczáfolhatatlan és tagadhatatlan tényeket*“ akartunk felhozni, legalább nem szándékosan válogattuk ki a' czáfolhatókat és tagadhatókat. Ha még is csalatkoztunk volna, ki kell mutatnia, ki utánunk ír; nem szabad se megvetnie bennünket, se félnie tőlünk.

Mondja Finály úr p. o. „*A' nyelvésznek nem szabad se nyelvet csinálni, se a' nyelvben meglévő formákra a' maga tetszése szerint ráfogni és az élő nyelv gyakorlata ellenére reáerőszakolni oly jelentéseket, a' mellyek épen beleillenek az ő elméleti előadásába.*“ Mellyikünk csinál nyelvet, én-e vagy Fogarasi úr? vagy mellyikünk erőszakol tetszése szerint meglévő formákra oly jelentéseket, mellyek belé illenek elméleti előadásunkba, 's ellenköznek az élő nyelv gyakorlatával? Ha Finály úr megmondta volna, mellyikünk teszi azt, mennyit nyerne mindenikünk, mennyit a' tudomány? Pedig kell, hogy valamelyikünk úgy nyelvészködött legyen, különben az újabb értekezőnek nem volna oka így írni. — Hogy a' kézzel fogható megczáfolhatatlan és tagadhatatlan tényeket összeszeresse, az *élő nyelv gyakorlatát kísérte figyelemmel, 's tanulmányozta régi irodalmunk maradványait* (27. l.). Mintha Fogarasi és Hunfalvy nem ugyan azt tették volna! De Finály úr osztályozza a' régi írókat, mert azok vagy *született magyarok* voltak és eredeti munkákat írtak, vagy csak *fordítottak*, vagy épen *nem is voltak született magyarok*. Nyelvtani tekintélyt csak az első osztálynak tulajdonít, *még akkor is, ha néha talán el is térnek a' mostani élő nyelv gyorkorlatától; a' nem született magyar írók, ha eltérnek a' nyelvnek akkori vagy mostani gyakorlatától, semmi hitelt sem érdemelnek; nem sokkal többet érdemelnek a' fordítók.* (A' mit ott a' 27. lapon Titus Livius patavinításáról vagy a' párizsi ember finom érzéséről mond, ki még a' vidéki francziát is kiösméri, az sokat látszik jelenteni, de valóban ide se tartozik. Számlálja elő, hány latin író született Rómában, hány francia kitünő író Párizsban.) — Kár volt Finály úrnak meg nem neveznie a' régi született magyar írókat, a' kik eredetit írtak; még inkább kár volt ki nem mutatnia, melly született magyar írók

miben különböznek fordításaikban az eredetileg magyarmunkáiktól. A' tanulságot ebből húzta ki 's épült volna az olvasó; úgy a' mint mondva van, szerzője sem veszi hasznát, legalább ezen munkájában sehol sem tetszik ki a' régiek tanulmánya.

Ámbár a' 27. l. a' régi született magy. írók eredeti munkájának tekintélyt még az élő nyelv gyakorlata ellenére tulajdonít is: mindazon által „e' tekintély se jogosít fel, hogy minden nálok mutatkozó nyelvformát föltétlenül bevihezzünk mai magy. nyelvünkbe... A' kik az illy elavult formákat újra fel akarnák élesztetni, valóban rossz szolgálatot tennének a' nyelvnek azzal, ha a' művelődés fensőbb fokáról ismét vissza akarnák vinni oda, a' honnan hosszas vajudás és küzdelem után már tovább vergődött.“ Nem akar erre példát felhozni, úgymond, vessük össze csak Plautus és Terentius nyelvformáit Virgiliuséval; a' XII tábla töredekeit stb. Cicero ékes és hangzatos beszédével stb. a' 29. lapon. — Meg kell kérdeznem Finály urat, miről beszél itt? arrul-e, hogy nekünk nem szabad a' *vogymuk, szumtukkel, gye, heon, hadlava, szerencsa, hioni, adnájja, tanajtani, harmicz* stb. stb. elavult alakokat az újabbak helyett behoznunk, vagy arrul, hogy nem szabad a' *tud vala*-t azon jelentéssel vennünk, melyben azt egész Kazinczy-ig szokták vala venni? Azt akarja-e példával tanítani, hogy Plautusnál az *amabam* féle alak nem azt jelentötte mit Virgiliusnál? Nem lehet tudni, mit akart Finály úr mondani; — azért vele a' jelen tárgyra nézve semmit sem tanít.

Azután előadja vizsgálódási szabályait:

1. „A' mi a' nép romlatlan élő nyelvében félreérthetetlen jelentéssel létezik és divatozik, a' nyelvtani formák meghatározására nézve első rendű és egyedüli tekintély; mert ez elvitázhatlan tény.

2. Ha valamelly forma eredeti és igazi jelentése iránt az élő nyelv nem ad elegendő és határozott felvilágosítást, akkor a' régi nyelvmemlékekhez folyamodunk. Az onnan nyert felvilágosítás azonban csak akkor bírhat döntő tekintélylyel, ha nem ellenkezik a' forma elvitázhatlan használatával az élő nyelvben.

3) A' mely forma csupán csak a' régi nyelvmemlékekben található, tehát az élő nyelvben vagy tán nem is létezett soha, vagy legalább bár mi okból elavult és használatból kiment, az illy forma felvételére a' nyelvbe nincs jogunk, ezt tehát merőben úgy kell mellőznünk, mint az élő nyelvben nem létezőt, a' melynek legfőbb nyelvtörténelmi bece van.“ (29. és 30. l.).

Akárhogy vesszük is ezen három szabályt, egyebet nem hozhatunk ki belőle annál, hogy *a' nép romlatban élő nyelvének formái* (tehát szavai) *egyedül szabályozók*. Kérdés most : hol van ezen *romlatlan élő nyelv*? Ha Finály úr értéközését kérdezzük felőle, abbul nehezen sajtolhatunk ki más feleletet, mint ezt: *a' nép romlatlan élő nyelv* az, *a'* melyet én, Finály, ismerek és tartok annak. Hasonló praetensióval lépett föl *Gyurits Antal* úr is (lásd Magyar Nyelv. IV. 338 stb. lapjait Imre Sándor úr értéközésében); sőt ezen praetensio, miszerint mindenik grammatikusunk *a'* maga tudotta és beszéllette nyelvét *a' nép romlatlan nyelvének* tartja, olly közönséges nálunk, hogy legkisebb történeti vagy statisztikai figyelemre sem méltó. Mikor érünk már azon meggyőződésre, hogy az egész élő magyar nyelvet okvetetlen *a'* magyarul beszélő vidékek összesége bírja csak; továbbá hogy ezen egész terjedelmű élő nyelv sem az egész magyar nyelv, hanem neki csak jelenje, *a'* melyet tehát lehetőleg az egész nyelvi történettel kell megtoldani, ha tudományos értelemben *a' magyar nyelv mivoltáról* akarunk beszélni, 's azon törvényeket fedezni föl, *a'* melyeket *a'* nyelv „*saját szerves életéből fejtett ki*“ (l. *a'* 27. lapot)!!

A' kérdések, *a'* melyekre vizsgálódásaiban feleletet keresett Finály úr és talált is, *a'* következők :

I. Melyek azok az időformák, *a'* melyek *a'* magyar igére nézve valósággal és elvitázhatlanul léteznek?

II. Mi az elvitázhatlanul létező időformák valódi és eredeti jelentése?

III. Hányféle időviszony kifejezésére van *a'* nyelvnek szüksége?

IV. Elégsgések-e *a'* magyar ige létező időformái mind ez időviszonyok jelölésére, és ha nem, mimódon pótoljuk *a'* hiányt? (31. lapon).

Szerzőnk *a'* leg súlyosabb kifejezésekkel nyilatkozik azok ellen, kik elméleti előadásaikba erőszakolják *a'* magyar igeformákat, 's ime maga nem teszen mást, hanem új elmélettel szaporítja az általa elkárhóztatott elméleteket. Kérdezi először, melyek *a'* magyar igére nézve *a'* valósággal létező időformák? 's azt feleli reá : ezen tizenkettő az, 1) ír, 2) írta, 3) írta, 4) írt, 5) írjon, 6) írhatnék, 7) író, 8) írt, 9) írván, 10) írva, 11) írando, 12) írni, — 's nem hozza fel itt az *ír vala, írt volt és írt vala* formákat, melyek pedig valósággal

léteznek; 's miért nem hozza itt fel? mert nem illenek az elméletébe, mellynek tetszett elválasztani a' szorosán vett etymológiát a' syntaxistól, pedig az igeidők jelentéseit keresvén — nem fejünkben, hanem irodalmunkban — a' syntaxis mezején forgunk. Nem hozza fel az *irand* alakot, pedig az *irandónak* szükségképi eleje. Ennél fogva félszegen válaszol tett kérdésére.

Másodszor kérdezi, mi az időformák valódi és eredeti jelentése? Az *ír vala* eredeti jelentése Finály úr szerint (a' 49. lapon) föltétes multbeli, „azon mellékes árnyalattal, hogy a' cselekvés nem csak valószínűen, hanem minden bizonnyal megtörtént volna, ha akadály nem állott volna elébe.“ Az *ír vala*, megjegyzi ott, „latinul *scribebat*; innen a' zavar és félreértés. Ez a' *scribebat* t. i. e' helyett áll: *scripsisset*, a' mint minden jó latin nyelvtan világosan megmondja, de ezt nem vették számba nyelvészeink.“ Biz e' nagy baj, 's még annál is nagyobb, hogy Livius és Cicero se vették rendesen számba. Tessék Finály úrnak Livius elsőkönyvének első nyolcz fejezeteit olvasni, fog bennök vagy 15ször találni *scribebat* féle alakra, melly egy helyen sem állhat *scripsissem* gyanánt. Ha Liviust kocsintó patavinusnak tartja Pollio Asininus tekintélyére (a' 27. lapon), tessék Cicero-bul, Virgiliusbul stb. jegyezni ki a' *scribebat*-fele alakot, 's megolvasni, hogy száz száz esetben hányszor áll *scripsissem* helyett. A' mi a' latin *scribebat*-rul áll, az ~~all~~ a' magyar irodalomban az *ír vala*-rul is lásd a' 311. és 314. l. Ha jobban fog hallgatni az erdélyi nép nyelvére, hall majd ilyeneket is: „*hogyan is híjják vala*“? „*az imént jár vala* itt, 's most méne el;“ „*megyek vala* N-felé, 's talá-lám N-et“, mellyek hát az élő nyelvben vannak, 's annyi tekintet érdemelnek, mint következők: „Már ha ügyes ember nem leszek, ott *maradok vala*“; — „ha ezt a' szekeret meg nem fogom, *elfut vala*“; — bár hon *lesz vala*, jobb lett volna“ stb. stb. Ezen szólásokat Budenz úr hozta a' székelyektől, kikről addiglan, míg az ellenkezőt nem bizonyítandja Finály úr, nem szabad föltennünk, hogy Budenzet kijátszották.

Az *ira* jelentéséről mondja: „Az élő nyelvben ez időformának eddig elé csak egyetlen egy jelentését tudtam fölfedezni, azt t. i. a' melly szerint a' forma mindig *bevégzett cselekvést vagy elmúlt állapotot jelöl* . . . a' régiek, még pedig némellyik szembetűnő következetességgel, elbeszéléseben használták e' formát“ . . . görög aoristusi vagy e' helyett szereplő latin praeteritum perfectumi je-

lentesben (lásd a' 34. és 35. lapot). — Ezen alaknak ebbeli használatát a' nép közt felmutatja Imre Sándor úr is a' M. Nyelv. IV. 340. lapján. Miután az élő nyelv is igazolja a' régi írókat, miért kételkedjünk még azt ma is követni?

Az *írt*-nak jelentése „minden ellenvetés nélkül mult időt jelöl, még pedig minden tekintet nélkül arra, hogy a' jelölt állapot vagy cselekvés sokáig tartott-e vagy se, rég végződött-e vagy se. E' tekintetben tehát nagyon hasonlít a' görög aoristoshoz, és mint ilyen határozatlan multat; a' mostani élő nyelv használja is elbeszélésben a' szakadatlan eseménysor előadására“ (a' 36. 37. lapon).

Az *írt* alak Finály értelmezése szerint sem felelne meg a' görög aoristusnak, ha igazat beszél *Krüger*, görög nyelvtana 3. kiad. 89. lapjának 3. jegyzetében, hogy az aoristus leginkább elbeszélő alak, hol a' latin nyelv a' perfectumot, a' német az imperfectumot használja, p. o. ἵδονσα, posui, ich stellte. Az aoristus az imperfectum ellenében pillanatnyi tényt jelent annyira, hogy azon aoristusok, melyek a' praesens jelentésével bírnak, azt *nem tartós*nak fejezik ki; 's azon igék, melyek praesense tartós állapotot jelent, az aoristusban a' cselekvény beállását, kezdését teszik, p. o. βασιλεύω király vagyok, ἐβασίλευσε királlyá lön. — Ha az élő magyar nyelv az *írt* alakot elbeszéléssinek használja, ezt inkább a' latin nyelv hatásának, mint sem a' nyelv eredeti szellemének kell és lehet tulajdonítani.

Az *írand* alakot nem isméri el szerzőnk, csak az *írandó*-rul állítja, hogy „mind alakjára mind jelentésére olly hü hasonmása a' necessitatis participiumnak nevezett —ndus végzetű latin formának, hogy . . . vele a' dolog nem egészen tiszta.“ „Mint tényt elismerem lételet, de szükségesnek tartom megjegyezni róla, hogy az újabb időben olly nagyon divatba jött cselekvő értelmű használata valóságos kocsintás. E' forma kivétel nélkül mindig szenvedő, nem is jelöl jövőt, hanem szükséglet. *Írandó* t. i. azt jelöli, a' mit írni kell, soha se azt, a' kinek írnia kell, vagy a' ki írni fog valamit.“ (39. lap.). Hozzá teszi még az 50. lap., hogy az *írandó* melléknév is mindenféle ragozásra képes, „miből nem tudjuk meg, mi az a' mindenféle ragozás, névszói-e csak? [ekkor nem is kell semmi megjegyzés, mert a' névszó (melléknév) névszóilag ragoztatik], vagy igeszói egyszersmind? [akkor kell a' megjegyzés, sőt a' ragozásnak megmutatása is].

Vajjon az *írandó* alak a' latinbul lopózott-e a' magyarba? Ezt felette bajos képzelni, általános tapasztalás lévén, hogy idegen fajú nyelvek nem kölcsönöznek egymástul képzőket és ragokat. Sőt találjuk világos bizonyítását is annak, hogy az magyar alak, azt olvasván a' Temetési beszédben: „*isa ki nopun emdül az gyiml̃stul, halálnec halaláál holz.*„ Itt az *emdül* nem más mint a' későbbi *ejéndöl*, latinul: *comederis*. Lehetetlen képzelnünk, hogy azon korban, melyben a' tót szókat *bratim, milost* még egész nyersen használták, a' latin — *ndus* alakbul magyar igeképzőt csináltak volna már, még pedig olyan jelentéssel, millyennel az nincsen a' latinban; hogy tehát a' *comederis* szónak fordítására *ev-ndöl* (= *emdöl*)-t csináltak volna. Ez alak megvolt már Árpád idejében, mert ha nincsen meg, Finály meg én se csinálhatnók, pedig a' „mivelt“ magyar nyelv korában élünk 's külömb tudósok is vagyunk, a' magyar akademiának rendes és levelező tagjai, mitül a' szegény „latiatue feleym zumtuchel“ írója vagy épen csak fordítója messzececskén állott vala. Még az osztják rokon nyelv is tanuskodik az *nd* képzőjü időalak áltajisága mellett, mit csak félve súgok meg. Tehát az *írand* alakrul azt kell mondanunk, hogy eredeti magyar, még pedig kiható, benható jelentésü, millyen az igeörzsz, mellyhez járúl; maga az *nd* képző föltételes mult-jövöt teszen, és semmi egyebet, se nem *activumot*, se nem *passivumot*; mert ebbeli jelentés nem hozzája ragad, hanem az illető képzőhöz, vagy az igeörzshöz. Hogy Finály úr *passiv* jelentésben veszi, az kocsintás, nem az ellenkező, mert az a' latinak *mimelése*. Hogy az élő nyelv igeformában nem használja, hanem csak *participiumul* mint: *mulandó dolog, halandó ember* stb. az nem teszi magyartalanná, hanem csak az élő nyelv feledékönységet bizonyítja, egyébiránt is *mulandó, halandó* stb. csak a' *muland, haland*bul lett és lehetett: valamint viszontag az, hogy az írói nyelv a' *ni, nitt, nul, nül* ragokat nem használja *) (lásd a' M. Nyelv. V. 167. lapját), nem bizonyíthatja ezeknek magyartalanságát, hanem csak azt mutatja, hogy az írói nyelv sem az egész magyar nyelv.

A' harmadik kérdés: *hányféle időviszony kifejezésére van a' nyelvnek szüksége?* 's a' negyedik kérdés: *elégéségek-e a' magyar ige létező időformái mind ez időviszonyok jelölésére, és ha nem, mi-*

*) Legujabban figyelmessé tön Greguss Gyula úr, hogy Tornában is hallani ezen képzőket, még pedig így: *ni* = hoz, *not, net* = nál, *nól, nül* = tól.

módon pótoljuk a' hiányt? ezek igazán feleslegeseek, és merő theori-
 zálás azon feladat irányában, hogy mit jelentenek a' magyar ige-
 idők, melyet mi olly régen feszegetünk. Egyszerűen mellőzzük
 tehát, mert a' mi kérdéseink határozottan ezek: mit jelentenek
 vóltakép a' *tud vala, tuda, tudott, tudott volt, tudott vala, tudand*
 alakok; kisebb gondunk is nagyobb ennél: hány idő-viszony ki-
 fejezésére van szüksége a' nyelvnek? 's ki bírja-e mind fejezni a'
 magyar nyelv? Előleg tudjuk, hogy minden nyelv, bizonyosan a'
 magyar is, minden gondolható időviszonyt ki tud fejezni; ámde
 azt nem tudjuk előleg, hogy mit jelent vóltakép a' *tud vala, tuda,*
tudand stb. alak. Erre, mint látjuk, nem felel Finály úr. Rajta is
 múlik tehát, ha *itthon nem jöväünk tisztába* (az 51. lapon), az az né-
 metül „wenn wir zu Hause nicht in's Reine kommen.“ Pedig érzi
 szükségét, „hogy jöväünk tisztába előbb itthon, mielőtt új felfedezé-
 sek után barangoljuk be a' nyelvészet határait, túl csapongván
 saját nyelvünk körén (mit p. o. maga teszen, midőn a' latin és né-
 met compositumok szerint itél a' magyar *megírni*-féléről a' 45. la-
 pon). „Ezért óhajtanám, úgymond, hogy nyelvészeink hagyjanak
 fel darab ideig a' fenszárnyaló tudománnyal, és fordítsák egész
 erejüket és figyelmüket azon nyelvészkedésre, a' mely nyelvtanun-
 kat valahára némi szilárd és általános követendő (követhető)
 elvekre fektetné (fektesse).“ — Kár, hogy világosan nem nevezi
 meg azt a' kellő nyelvészkedést, vagy a' magáét vegyük annak?
 pedig az se a' nyelv egész jelenjét, se multját nem fogja által. „Va-
 lameddig minden író kiváltságos jogot tulajdonít magának arra,
 hogy nyelvtani formákat alkosson és a' meglevőket szeszélye és
 önkénye szerint akármelly jelentésben szabadon használhassa,
 nyelvünk nem fog mivelődni, hanem napról napra romlani és ha-
 nyatlani.“ (51. lap). Ebben teljesen igaza van Finály úrnak, 's
 azért javaslom neki, hagyja el azon utat, mellyen járt ezen érte-
 közésben, mellyen elvégre is maga példájival kénytelen mutatni a'
 magyar igeidők használatát (lásd a' 55. stb. l.). Még az élő nyel-
 vet is tanulni kell, az se születik senkivel. 'S ha más mind az
 élő mind a' holt nyelvet tanulja, 's használni talál ollyan alakot is,
 melyet az ő tűzhelyén nem ismernek, ne fakadjon ki mindjárt
 ekkép: „*Nézetem szerint nincs nagyobb szerencsétlenség egy nemzetre*
nézve, mint ha ollyan irodalmi nyelve van, a' mellyen senki se beszél,“
 — mert először a' *tud vala, tuda, tudand* alakok ismereteseek szerte,

's ha rossz használatuk nem öli meg a' magyarságot, talán jó használatuk se fog ártani; azután nem tudok népet, melly egészen és minden kivétel nélkül irodalmi nyelven beszél, ellenkezőleg tudunk mindnyájan népeket, mellyek élő nyelveik majd nem más nyelv, mint az irodalmi, — 's nem látszik meg rajtuk a' szerencsétlenség; legalább a' közönséges felfogás szerint, inkább mi tanulhatunk tőlök — az igaz, nem magyar grammatikát —, mintsem ők mi tőlünk.

Végre, Finály úr azt találván, hogy „az előfordúlható időviszonyok jelölésére kilencz formára van szükségünk, a' magyar nyelv pedig mindössze csak négy formával bír“ (44. lapon): azt kérdezi, mint pótolja nyelvünk ebbeli hiányát? 's úgy felel reá, hogy neki „a' hiányzó időformák pótlására két módja van, úgymint a' körülírás, és az *igehatározók használata*.“ U. o. Ezek, mint: *fel, le, át, meg, ki, be*, stb. „a' cselekvés bevégezett voltát jelölik és ez által változtatják meg azon időforma jellemét, a' mellyhez csatlakoznak“ a' 45. lapon. Erre példákat is hoz fel a' 47—50 lapokon. Minthogy ezek mondva csinált példák, nem bizonyíthatnak semmit, annál kevesbbé, mivel ilyenek: *akar megírni* és *meg akar írni*, magokban semmit sem jelentenek, 's hiába állítgatjuk felölök, hogy egymástul különböznek. Az időalakok jelentését legjobban mutatjuk ki egész mondatokon, még pedig írókból kieszedett, nem általunk épen a' példa végett csinált mondatokon. Finály úr végig maga példájival, kiszakasztott egykét szókkal, bizonyítgat: tegyük itt is az ellenkezőt, 's hozzunk fel ezen igehatározókra írókból szedett példákat.

1) És az gyümölcsnek olly keserű vala vize, hogy torkukat mege *szakasztja vala*. Temet. beszéd.

2) Orpha *megápolá* ő napát 's *megfordúla*; Rút *egyesele* ő napával. Kinek *monda* Noemi: Ime te rokonod *megfordult* ő népéhez 's ő istenihez, te *menj el* ő vele. Ki *felele*, ne ellenkedjél ennekem, hogy *meghagyjalak* tégedet 's *elmenjek*; valahová *menendesz megyek*, 's valahol *lakozandol* en es *lakozom*, a' melly föld tégedet *meghalvád fogadand*, azon *haljak meg*, 's ott vegyem temetésnek helyét. Rút könyve 1. fej. Régi biblia fordítás.

3) 1540-ben *megértette volt* még Budán való létiben mű kegyelmes urunk János király ő felsége, hogy Erdélyországban való vajdái ingadoznának hűségekben. *Hívatá* is tüstént Verböczy uramat ő ke-

gyelmét . . . Cancellarius uram ő kegyelme tüstént *megjöve* urunkhoz, *tanácskoznak* is együtt déleltig, azután . . *megjöve* az bizonyos hír Erdélyből, hogy vajda uramék csúfosan *elpártoltak volna* urunktól. Mindszenthí Gábor naplója.

4) Tehát Eliachim urnak nagy papja *megkerengé* ménd Izraelt, 's *beszéllé* nekik mondván: Tudjátok, mert úr *meghallgatja* ti onszolatotokat; . . . igen *leterjesztettek* lesznek Izraelnek minden ellenségi, ha *megmaradantotok* a' művelkedetekben, melyet *kezdetetek*. Azért ez ő onszolatjára urat onszolván *megmaradnak* vala urnak személye előtt stb. Judith IV. fej. Régi biblia fordítás.

5) *Hivá* azokat is; és amazok legottan elhagyván hajójokat és atyjokat, *keveték* ötet. Akkoron Jesus *eljárja* vala egész Galileát, tanítván az ő zsinagogájokban . . . De maga *kihírhedék* az ő neze egész Siriában, és *hozának* ő hozzá nagy sok betegeket . . . *megvígasztá* őket. Pesti Gábor, Máté IV.

6) És *elhivá* őket, és azok legottan az hajót és as ő atyjokat elhagyván ő utána *menének*. És Jesus *körüljárja* vala egész Galileát tanítván az ő zsinagogájokban . . . És *kiterjede* az ő híre egész Siriában és ő hozzá *hozának* mindeneket . . . és *meggyógyítá* őket. Erdősi János. U. a.

Ezen példák, melyek számát végetlenig lehetne szaporítani, azt tanítják, hogy az igehatározók minden magyar igeidőben előfordúlnak, 's hogy az igeidők jellemét nem változtatják meg. Az igehatározók tehát csak az ige által kifejezett cselekvést, állapotot határozzák, körülbelül azon értelemben, a' melyet itt a' 240. lapon érintettem. Azon meghatározás tehát a' mástul követelt időalak körében történik, a' melyből nem taszítja ki a' cselekvést vagy állapotot más időnek körébe.

VIII. A' magyar igeidők használatának szabályai.

A' figyelmes olvasó nem igen szorul arra, hogy a' számos példa után még szabályokba foglaljuk az igeidők használatát. De megteesszük, ha talán vele könnyíthetnénk a' dolgon.

Tud (jelen és jövő idő).

Ez teszi 1) a' *tartós és beálló jelent.* P. o. a' tartós jelent: „Az a' Nagy Sándor, a' kinek neve irtózást önt (tartós jelen) a' félelmeseknek szívében, csak olyan ember, mintegy legkisebb közzületek,

és inkább a' mi gyengeségünk, hogysem maga vitézsége teszi (tartós jelen) ötöt olyan szerencsésé" Báróczy, Kassz. II. 27. — „Kívánom (beálló jelen), hogy olly nagy örömmel láthassalak meg ismét, mint a' melly fájdalommal esik (beálló jelen) tőled való elválásom." U. o. a' 69. l.

2. *Egyszerű jövőt*, p. o. „Ha az én leányom Margit engedőnd ez házasságra, és pápának áldomása megnyervén megteszöm (egysz. jövő.) a' mit kérsz." Margit legendája.

3. *Helyettesíti a' történeti multat*, p. o. „Eredj fiam, azt feleli (felelé) néki a' király, viseljék az istenek gondodat." Báróczy U. o. a' 69. l.

Tud vala (végzetlen, vagy tartós mult).

Teszen 1. *igazán végzetlen multat a' tudá* irányában, p. o. az isméretes: „Midőn a' birák *fejedelmkednek vala*, lön éhség a' földön." — „Egy udvarló leányra *akada*, ki a' folyósónak egyik ablakjára dőlven könyökével, *várja vala*, míg asszonya déleesti álmát ki-alunná." Faludi, éjtszakák, 132. l. Azután a' *tudott vala* irányában, p. o. ha szabad a' magamébül venni példát: „Ross sokat *utazott volt* Görögországban és a' görög szigeteken, tehát helyben *tanul-gatja vala* a' népnyelvet."

2. Áll föltételes mondatban, akár kapcsoló mód jelenével, akár másik *tud vala* alakkal, p. o. „Ha Béldi egyenesen *kijöjjön*, könnyen Telekiéket kezéhez *veheti vala*." Cserei. „Ha *akarom vala*, az nyakadat ketté *haraphatom vala*." Pesti Gábor.

Tud volt.

Ezen alak gyanúsnak tetszik, 's a' hol előfordúl, meg kellene vizsgálnunk a' kéziratot, vagy első nyomtatványt, ha nem áll-e *tudá volt* helyett, mi legalább a' felhangu szókban lehetséges, mert *kérdé volt* helyett találhatnók: *kérdi volt* vagy *kirdi volt*. Ezen példában: „Úgy legyen, de ne vegyen kegyedmed nehéz néven. Császár az uraktul azt *kérdi volt*, mit adjon kegyelmednek? Erre mondanak azonnal: Ha felséged érdeme szerint fizetni akar, és valamit adni, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakasszák, és legyen neki érdeme szerint való ajándék, úgymond. Ezt érsek uram házánál az urak között az tanácsba *mondja volt* Bottyáni" (Karádi Pál, Toldy, Magy. Költész. kézikönyve I. 85. l.) az első: *kérdi volt* csak *kérdé* helyett áll, a' másik: *mondja volt* azonos a' *mondott* jelentésével.

Tuda (történeti, vagy elbeszélő, vagy végzett mult.)

Ezen alak jelentése az ezer még ezer példa által szorosan meg van határozva; az se nem *tud vala*, se nem *tudott* alak helyett állhat. P. o. „Maga eleibe *parancsolá* azért és e' szókra *fakada* : Kazimir fiam, nem kiméltetem költségemet.“ Faludi.

Tuda vala.

Ha alkalmazható ezen alak, csak a' *tuda* alak kíséretében fordulhatna elő, mintegy elébbre akarván tenni az elbeszéllett dolgot. P. o. „Többnyire mindnyájoknak az *tetszék vala*, hogy stb. . . . Béldi Pálnak nem *tetszék* a' tanács.“ Cserei. — Hanem sok esetben a' *tuda* helyett áll, p. o. „Eusebius mentegetni *kezdé vala* magát, hogy szavának nem felelhete meg.“ Faludi. Itt „mentegetni *kezdé* magát“ helyett áll. „Mü is nem kevésbé *meghábtorodánk* ez nagy csuda dolgon, *hallám* is *vala* hátam megett mondani : bizony vége nekünk.“ Mindszenth, M. Ny. I. 72.

Tuda volt.

Nem emlékszem, hogy találtam volna már, azért ha van is, használhatásáról semmit sem tudok mondani.

Tudott (általános mult.)

1. Ezen alak legsajátabb jelentése az *általános mult*, p. o. „Mikoron Béla király mondanája az cseh királynak, hogy ez lehetetlen, mert Margit gyermekségétől fogva szent szerzetben úr istennek *szenteltetött*, és immár professiót *tött*, *beesködt* : mondá az cseh király, ennek előtte es melly feleségem *volt*, az predikator szerzetnek soror-apácza *volt*.“ Margit legenda.

2. Helyettesíti a' *tud vala* alakot, mint igen gyakran Bárócynál, p. o. „Euphrates partján történt, hogy a' víz mellett, a' holott egy nagy élő-fa kellemetes árnyékkal *kedveskedett* (kedveskedik vala), két idegenek megszállottak.“ De bátran kimondom, ezen csere nem javalható, felette összezavarván a' multak jellemeit; csak egy hasonlósági tekintet mentegeti, t. i. hogy a' jelen idő is pótolhatja a' *tud vala*-t, 's hogy a' *tud* és *tudott* alakok, az a' jelenre, ez a' multa nézve, hasonlagosak. — Legbizonyosabb az, hogy *tudott* soha sem állhat *tuda* helyett.

Tudott vala (régmult).

Ezen alaknak jelentése legsajátabban a' *tuda*-val viszonylik, p. o. „Kazmir egy meghitt udvari inasának *adá* maga képít. A' kép alá ezen szókat *irta vala* stb.“ Faludy. „Eszében *juta* feleségének jövendölése, mellynek egy része már a' fején is *tölt vala*.“ Cserei.

Tudott volt.

Ez előfordul, de nem vettem észre, hogy az íroknál különbözik az előbbi *tudott vala*-tul. A' nép csak ezt : *tudott volt* használja, p. o. tegnap voltam a' kovácsnál, akkor már *megnádolta volt* az ekevasat. Az írói nyelvben talán illetően különbséget tehetnénk a' kettő közt, hogy a' *tudott vala* a' multa nézve inkább hasonlítana a' *tud vala*-hoz, a' *tudott volt* pedig inkább a' *tudá*-hoz.

Tudand (föltételes jövő).

A' régiek legegyszerűbb tanúsága szerint, ezen alak mindég és kizárólag föltételes jövőt jelent, akár neki latinban a' perfectum conjunctivi vagy futurum conjunctivi felel is meg. P. o. „Hallottátok mert mondván vagyon a' véneknek : ne öldökölj ; ki kedeg *öldökönd*, méltó leszen ítéletre.“ „Ha az én leányom *engődend* ez házasságra, megteszöm a' mit *ígérsz*.“

J e g y z e t e k. a) A' *tud volt*, és *tuda volt* alakoknak szinte nem találunk helyet az idők közt; a' régiek gyakorlata is csak az elsőt mutatja fel, de nem tünteti ki eléggé jelentését. Elhagyhatjuk tehát, míg határozottabb tudást nem szerzendünk magunknak.

b) Általános idő-alakok *tud* és *tudott*, ezeket lehet más idő-alakok helyett is használnunk, bár kevesebb az utóbbit mint az elsőt. Különös idő-alakok a' *tud vala*, *tuda* és *tudott vala*, azért nem is lehet más idők helyett használnunk, ha nem akarjuk elenyésztetni az előadás táv-arányát. Ez okbul a' *tud vala*-nak föltételes mondatban való alkalmazását sem ajánlanám, bár a' régiek így is használták.

c) Különösen a' *tud vala*-ra nézve kérdés, ha lehet-e más időre tekintet nélkül is használnunk, mint Fogarasi használá ezen mondatban : „A' Magy. Nyelvészeti némely idő-alakra nézve épen ellenkezőjét tanítja annak, mit eddig *tartunk és követünk vala*.“

Ebben Fogarasi mintegy az egész multat választja el a' jelen időtől; ezt a' *tanítja* jelöli, amazt a' *tartunk* és *követünk* *vala*. — Nincs itt különös idő a' multban, melyre a' *tartunk* és *követünk* *vala* vonatkoznék, mint van az unalomig emlegetettben: midőn a' bírák *fejedelmekednek* *vala*, lön éhség. A' latin nyelv használja így viszonyítás nélkül is az imperfectumot, p. o. Jul. Caesar de bello Gallico (I. 2.) beszéli: „*Fuit* Orgetorix (történeti mult), is . . . *persvasit* (történet. mult) civitati, ut de finibus suis exirent. Id hoc facilius eis *persvasit* (általános mult), quod undique loci natura continentur: una ex parte flumine Rheno, . . . altera ex parte monte Jura, . . . tertia lacu Lemano et flumine Rhodano. His rebus *fiebat* ut et minus late vagarentur, et minus facile finitimis bellum inferre possent, qua de causa homines bellandi cupidí magno dolore *afficiebantur*, pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere *arbitrabantur*. His rebus adducti *constituerunt* (történeti mult)” stb. Itt „*his rebus fiebat*-től kezdve a' *habere arbitrabantur*-ig nem vonatkozik meghatározott multra, mint a' magyar példában a' *tartunk* és *követünk* *vala* sem: lehet hát ilyenkor is végzetlen mult alakkal élnünk? Régibb íróink ha ezt magyarra fordítják, bizonyosan élnek a' *tud* *vala* alakkal. Mind a' mellett én ilyenkor a' *tudott* alakot ajánlanám, mert ezt inkább oda valónak tartom. E' szerint magyarban a' *tud* *vala* alakot csak a' *tud* és *tudott* *vala* vagy *tudott* *volt* alakkal viszonyban vélem kellőnek.

d) Kifogást lehet hallanunk a' helyes magyaros idő-alakbeli használat ellen, mert a' szerint *vége* *hossza* *nincs* a' sok *vala* szónak. — Bizony helytelen a' kifogás. A' helyes vele-élés nem gyakrabban, hanem gyérebbe kívánja a' *vala* szót. Fogjuk fel csak előbb a' régiek gyakorlatát, azután segítségével gondoljuk bele magunkat a' magyar nyelv szellemébe, mely a' magyar ige-idők alakjaiban nyilatkozik: bizony nem csak a' helyességet fogjuk elérni, hanem nagyobb külső csint és hangbeli változatosságot is hozunk be iratainkba, melyek most a' német és latin nyelv utánózása miatt se nem helyesek, se nem csinosak.

Toldat.

A' *tudandó* alakról Finály úr azt állítja (l. a' 325. lap.), hogy az *kivétel nélkül mindig szenvedő*. Ez elleni kifogásomban elfelejtém a' magyar nyelv igen általános jelenségét felhozni, mely szerint a' cselekvő alak szenvedő jelentéssel is jár, p. o. *ivó víz, ehető étel, tudható dolog* stb. Ennél fogva ha a' *tudandó* alak szenvedő értelemmel fordulna is elő, mégsem mondhatnók róla, hogy *kivétel nélkül mindig szenvedő*; mint azt nem mondhatjuk az *ivó, tudható* stbirül, melyek pedig valóban szenvedő értelemmel is láthatók. De úgy tetszik nekem, a' cselekvő alak szenvedő értelme csak épen a' *tudó* és *tudható* alakokra szorítkozik; legalább én nem tudok egy hamar más alakból is példára találni. Azomban megengedve, hogy a' *tudandó* alak is, az *ivó* és *tudható* alakok hasonyszerűsége után, szenvedő értelmű is lehet: azért ez se több se kevesebb igénnyel nincsen a' szenvedő jelentésre, mint az *ivó* (víz), *ehető* (étel), *tudható* (dolog) stb. Áll tehát e' tekintetből is a' 326. lapon lévő jegyzésem, hogy az *nd* képző föltételes mult-jövőt teszen, és semmi egyebet, se nem *activumot*, se nem *passivumot*, mert ebbeli jelentés nem hozzája (az *nd*-hez), hanem az illető képzőhöz, vagy az igetörzshöz ragadt.

HUNFALVY PÁL.

240	lapon	alulr.	5	sorban	<i>írok</i> -je	olv.	<i>írok</i>
„	„	„	4	„	<i>meg, ki, el</i> -stb; e	olv.	<i>meg, ki, el</i> stb-je;
276	„	„	18	„	<i>liebe</i>	olv.	<i>liebtē</i>
278	„	„	11	„	<i>súlyossága</i>	olv.	<i>súlyossága</i>
289	„	felülr.	18	„	<i>szabályokkal; és a' kivételekkel</i>	olv.	<i>szabályokkal és a' kivételekkel;</i>
306	„	„	5	„	<i>hét</i>	olv.	<i>két.</i>

A' regélés

Zala megyében.

Ha a' népszokások már azon szempontból is nagy érdekűek a' figyelmes kutató előtt, hogy azok azon népek, mellyben élnek 's divatoznak, beható megismerésére, jellemképének kiegészítésére elkerülhetetlenül szükségesek : úgy azok kettős fontosságot nyernek, ha meggondoljuk, miszerint azok, a' népregével, mondával stb. egyetemben, a' legdúsabb bányák, honnét a' nép ösvallási képzelei és fogalmai, szóval a' régi mythologia ismeretére nézve is, a' legtöbb anyag hozható fel ¹⁾).

Tán nem lesz tehát érdektelen, ha egy Zala megyében divatozó olly népszokást közlök és ismertetek meg, mellyet Ipolyi Arnold úrnak nagy szorgalommal készült kitünő „Magyar Mythológiá”jában felhozva nem találtam, 's mellyet magam is csak nem régiben ismerhettem meg.

Ezen népszokás az úgy nevezett : „regélés.”

Karácsony másod, tehát Sz. István napján ugyan is, estefelé több fiuból álló csapatok járnak be a' falut (mert ezen szokás is már csak a' gyermekekre maradt), 's minden házhoz bekopogtatván következő mondókát hadarnak el :

(a' szoba-ajtón kívül)

„Meggyüttek ²⁾ szeginy szánt István szolgálai hidág havas országbu, a'fagyott kinäk fülö, kinäk lábo, a' kántek adományábu akargyuk meggyuógyittanyi.

Mongyuk-e vaj nyomgyuk?

„Mongyuk!

¹⁾ L. Ipolyi Arnold Magy. Mythologia XXII lap.

²⁾ A' göcseji beszédnél használt helyesírást illetőleg l. M. Nyelvészet II. 404. lap.

(Ekkor belépnek a' szobába)

2 „Káll föl, gazda, káll föl,
Szállott Istän házodra
Sokávä, särägiväl
Szárnyos angyaläväl
Vätett asztaläväl

2 Táli poharäväl.
Riétöki régi törvény
Häj rägüő räjtem!

Amott kälätkezik
Egy kis kárak pázsit,
Azon lögäliészik
Csuda fiu
Szarvas csuda fiu,
Szarvasnak äzer ága boga
Äzer misä gyertya

Gyojttatlan gyullagyék
Ojttatlan alugyék. —

Riétöki régi törvény
Häj rägüő räjtem!

And
misä Azt is megängädte näkünk az nagy ür istän,
Hogy szänt oltár mi asztalunk lehässen
Misä monduó ruha mi abroszunk lehässen
A' szänt kälhe mi poharunk lehässen
A' szänt ostya mi kenyärünk lehässen. —

Riétöki régi törvény
Häj rägüő räjtem!

3 Adgyon äz ur istän ännäk a' gazdának
Kiet kis ökröt, ekkis birest;
Annak ä' käzibä arany äke szarvat,
Az ökör hajtuónak arany szäl sudarat. —

Riétöki régi törvény,
Häj rägüő räjtem!

Adgyon äz ür istän ännäk ä' gazdának
Egy huód füödön äzer kereszt buzát
Csöngüös csilinküös aranyozott szäkärät
Bälä arany kárakät. —

Riétöki régi törvény
Häj rägüő räjtem.

Adgyon az úr istän ännäk äz asszonynak
 Egy tik alatt száz csibä fiat,
 Egy puóka alatt száz puóka fiat,
 Egy lúd alatt száz zsiba fiat,
 Egy disznuó alatt kiläncz sima malaczozt,
 Egy tähién alatt száz vindüő vaját. —

Riétöki rigi törviny

Häj rägüő räjtem! —

Itt is vagyon egy szíp läginy,
 Kinäk näve Pesta;
 Amott is van egy szíp leány,
 Kinäk näve Nacza,
 Istän meg se mäntse,
 Kábälibä äjtse;
 Bäle pöndörgässe
 Mint ä' czicza farkát,
 Miég anná is jobban
 Mint ä' ruóka farkát. —

Riétöki rigi törviny

Häj rägüő räjtem!

Ágybo fákszik ä' mi gazdánk,
 Csatos ersziny ä' derekán
 Abban vagyon kiét száz forint
 Fäle szeginy rägüösökié
 Fäle ä' gazdájé.
 Hajdinaszár köntösünk
 Cserfa kéreg bocskorunk.
 Ha kiäraszt kántek
 Kicsuszunk a' fagyon.
 Dicsirtässik! —

Ezeknek elmondása után „a' szegény regösök“ természetesen egy kis adományt kapnak 's más házhoz távoznak. Különösen a' leányos házakat keresik fel, hol szívesen is látják őket, mert azt tartják, hogy azon lány, ki valamelly legénynyel együtt említettik a' regösök által, a' jövő farsangban okvetetlen férjhez fog menni, és pedig a' megnevezett legényhez. Innen azon mondás: „elre-gélték őket!“

Ezen népszokás elnevezése azon regélőbeszélő hangtól jő, melyen a' fenebbi versek, eltérőleg más hasonló népszokásoktól, melyekben többnyire az ének szerepel, elmondatnak. Innen magyarázható a' refrainben előforduló „*rägüő* = *regő*“ szó, mely a' göcseji nyelvjárás szerint annyi mint rege (innen *rägüőnyi* = *regélni*), 's már csak ezen értelemben szokott használni.

Az ugyan is a' refrainben előforduló „*rétöki régi törvény*“, melyet én : „*rejteki*“ (rejtekekben levő, rejtett titkos) *régi törvény*“ - nek értelmezek, arra látszik utalni, hogy ezen szokás már nagyon régi a' zalai nép között, 's már eleitől fogva is valami mysticus színt viselt.

Nem csuda tehát, hogy most így a' mint előttünk fekszik, nagyon homályos értelmű és jelentőségű.

Úgy látszik, hogy a' népben most már egészen elveszett ezen népszokás eredetének 's ősi jelentőségének tudata. Legalább én semmi erre vonatkozót ki nem tudhattam.

A' „*rege*“ elmondásával hajdan kétségen kívül összekötve volt szertartások, különös cselekvések stb., melyek tán világot vethettek volna erre, már tökéletesen elhagyattak, 's a' „*regősök*“ csak szárazon, minden különös átöltözködés, cselekvény vagy taglejtés nélkül, mondják el verseiket.

Igy tehát egyedül csak a „*rege*“ összefüggetlen szövege marad meg bírálat végett.

Ha tehát most már ezen szöveget szemügyre vesszük 's összehasonlítjuk az egyébűtt divatozó egyéb népszokásokkal 's az olyankor mondani vagy dalolni szokott versekkel, legelőbb is három fő érintkezési pont tűnik fel előttünk.

Ezen népszokások, dalok, mondások stb. fő mozzanatai ugyan is : 1) a' keresztény vallási elem, 2) mindenféle szerencse kívánságok, és 3) a' házasság szerzésre vihetők vissza, 's csak néhány szó vagy mondás maradt itt ott hátra, melyből az ősz jelentés kitűnik, némelyeknél pedig épen csak az előadást kísérő szertartások, cselekvényekből stb. lehet arra következtetni.

Itt főleg az Ipolyi Arnold úr többször említett jeles munkájának VII. és IX. fejezetében felhozott népszokások vannak szemem előtt u. m. az új tűz-gyújtás, Lucza köszöntője, sz. Iván tüze, Ispilángi játék, Gergely-járás, pünkössti királyság stb. stb.

A' keresztény vallási elem mindezekben már abban is mu-

tatkozik, hogy mindegyik valamely keresztény ünnepen gyakoroltatik, bár azoknak ős jelentése néha egészen más időszakra utal, mint a' melyre a' választott keresztény ünnep esik. Így az új tűz-gyújtás szokása Lucza napján, a' nagyserü tűz áldozatok maradványai a' sz. Iván tüze 's az Ispilángi játék sz. Iván előestéjén stb. divatoznak. De némelly népszokásnál egyik vagy másik szentre vonatkozó szavak, mondatok vagy versek is fordulnak elő. A' szent Iváni tűz körüli ének p. o. így kezdődik:

Virágos szent János

Éjszakád világos sts. ¹⁾

Az Ispiláng féle játéknál ²⁾ az alább felhozandó dalban előfordul az: „ostya“, a' Gergely járásban „sz. Gergely doktor“; a' pünkösti dalban: *piros pünköst napja* emlittetik stb.

A' mi a' jó szerencse-kívánatokat illeti, azok most már sok népszokásban a' rákövetkező kéregetéssel együtt a' fővonást képezik, mint a' Gergelyjárásnál, három királyoknál, Lucza köszöntőjénél, pünkösti királynő hordozásánál stb. stb, Többsnyire a' szereplők vagy a' gazda 's neje egészségére, családjára és gazdaságára vonatkoznak 's néha bizonyos cselekvésekkel is kísértetnek, mint midőn a' sz. Iván tüzen átugrálván azt kiáltozzák: „kelés ne legyen a' testemen, törés ne legyen a' lábamon“ ³⁾ — vagy a' pünkösti királynő körülhordozásánál, a' bábót magosra emelve azt mondják: „a' kendtek kendere ilyen nagyra nőjjön ni!“ ⁴⁾ — Ezen két általános alkatrészen kívül igen sok népszokás, a' nép előtt olly érdekes házasság-szerzésre is vonatkozik.

A' sz. Iván tüzenél énekelik ugyan is:

Meggyulandó N. (férfi név) kőháza

Oltsuk, oltsuk! Jaj ne hagyjuk szegényeket;

Meggyulandó N. (lány név) kőháza

Oltsuk, oltsuk! Jaj ne hagyjuk szegényeket“ ⁵⁾.

Az így összehozattak bizonyosan össze fognak házasodni. Ugyan a' sz. Iván tüzenek ügyes átugrása is szerencsés házasulási praegnosticonul vétetik ⁶⁾.

¹⁾ Lásd Ipolyi A. M. Nyth. 194. lap.

²⁾ U. o. 195. lap.

³⁾ L. Ipolyi A. M. Myth. 194. lap.

⁴⁾ U. o. 303. lap. — ⁵⁾ U. o. 193. l. — 193. l. — ⁶⁾ U. o. 194. l.

Más vidékeken az Ispiláng játéknál a' legények által lánynevek említettnek, mi szinte jó jelül vétetik.

Ezen szokásra én gyermekkoromból, mint gyermekjátékra, kissé más alakban, mint miként Ipolyi Arnold úr által említettik, szinte emlékezem. E' szerint fiuk és lányok kört képezvén körüljárnak 's így dalolnak :

Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsza

Rózsza volnék, piros volnék,

Még is kifordulnék.

Zöld selyem, ostya,

Kék karozsia,

Szederszemü szép Annika

Fordulj ki balodra,

mire a' megnevezett úgy fordul, hogy arczczal a' körből ki felé néz. Az ének így folyik, míg az egész kör ki nem fordult, ekkor azon szóval : öleld a' kit szeretsz ! a' kör feloszlik 's mindegyik fiu egy lányt átkarolván mind táncznak erednek, dalolván :

Adjon isten lassu esőt,

Mossa össze mind a' kettőt,

Hopp rózsám, violám ! stb.

Ezen játék illy formában inkább emlékeztet a' tündéri tánczokra (mint p. a' hidjáték ²⁾) mint a' régi tűz-tiszteleletre, mellynek maradványaul tekinti Ipolyi Arnold úr az „ispilángi“ játékot. A' házasság szerzési eszme azomban így is elég világosan megvan benne. A' pünkösti királyságnál, az Ipolyi Arnold úr által felhozott dalokban, nem találni ugyan illy vonatkozást, de Dugonicsnál ³⁾ még egy más pünkösti dalt találok, ugyan is :

Mimi mama, mimi mama

Piros pünköst napja,

Holnap van, holnap van

A' második napja.

Andorján bokretás felesége jó tánczos,

Az ura selyem szál, a' szolgája arany szál,

Bim bom bukó ruczám

Mire virradsz holnap ! —

¹⁾ L. M. Myth. 195. lap.

²⁾ L. Ipolyi A. M. Myth. IV. fejezet és 299. lap.

³⁾ Dugonics „Etelka“ II. köt. 260. lap.

mellyben a' házasság szerzési eszme különösen ha legény vagy leány háza előtt daloltatik — világosan kitűnik.

Mind ezen mozzanatok, mint már említém, feltalálhatók a' „regélés“ben is, és pedig nem csak elrejtve jelképileg, hanem világosan kimondva,

A' „regősök“ ugyanis elmondják, hogy ők „szegény szent István szolgálái“ 's egy szarvas, egy csuda szarvas által vezéreltetve jöttek a' gazda házához ¹⁾, később pedig úgy jellemzik magukat, hogy ők az oltáron a' kehelyből isznak a' sz. ostyából esznek, azaz, hogy az úr vacsorájával élnek, hogy keresztények. Azután következnek a' jó kívánságok a' gazdára, gazdasszonyra, szolgára stb.; — végre pedig felemlítnek egy legényt és leányt, 's eljegyzik őket tréfásan egy másnak, „elregélik őket.“

Ezen, majdnem minden népszokásokkal közös pontokat mellőzván, csak egy mondat maradt fen, mellyből a' regélés sajátképi ősi jelentésére 's értelmére lehet némileg következtetni, ugyanis: Gyertya

gyojtatlan gyuladjék

Ojtatlan alugyék! —

melly mondat a' tűznek meggyújtására 's ép olly könnyű eloltására; tehát annak hasznosítására, 's kártékony hatalmának megzabolázására vonatkozván, tán nem hibázok, ha ezen szokást is, valamely ősi tűzszertartás maradványának tartom, millyenek Ipolyi Arnold úr szerint a' sz. Iván tüze, Yspiláng játék, Lucza köszöntője stb. ²⁾).

Régebben, még bizonyos külső szertartások is lehettek összekötve ezen népszokással, mellyek most már, mint fenebb is említém, a' szokás ősi értelményének elfelejtése miatt, lassanként elenyésztek, miként az sok más népszokásnál is megtörtént.

A' Hontban divatozó Lucza köszöntőjénél p. még fenmaradt azon szertartás, hogy a' gyermekek szalmába burkolva, csörgő békókkal járnak házról házra, kezükben aczelt 's kovát tartva ³⁾. Ezen szokás a' Zala megyében szinte divatozó Lucza köszöntőjénél már elmaradt, de valaha szinte meglehetett, mire még a' minden vers-

¹⁾ Vessd össze Ipolyi A. M. Myth. 291. lap.

²⁾ Magy. Myth. VII. fejezet.

³⁾ U. o. 189. lap.

szak után mondani szokott : „kity koty, kity koty“ szavak, mintegy az aczél 's kova összeütésekor támadó hang utánzásai, látszanak utalni.

Tán épen a' most említett Lucza köszöntőjénél Hontban divatozó szalmába burkolás, mint a' tűzélesztés jelvénye, lehetett a' regélésnél is szokásban, legalább a' végversben előforduló szavak :

Hajdina szár köntösünk

Cserfa kerég bocskorunk

illy felvételre jogosítanak. Ezenkívül tán a' *regösök* kezében égő gyertya, vagy más a' tűzre vonatkozó tárgy lehetett, melyet minden versszak után elrejtettek, mire a' refrain ezen szavai : *hej regő rejtem* látszanak utalni, 's bár ezek nem egyebek hozzávetéseknél, még is véleményem szerint nem kevésbé támogatják fenebb kimondott azon nézetemet, hogy a' *regélés* valamely ősi tűzsertartásunk maradványa, mely időfolytával azomban a' keresztény vallási nézethez idomult 's más népszerű vonatkozásokat is vett fel magába.

Zala-Egerszegh 1860 február 2-kén.

TORKOS SÁNDOR.

Megint nagyon érdekes régiség-darabot veszünk itt Torkos Sándor úrtul, a' mely eddigelé nem volt úgy ismértetve, mint most olvassuk. Két helyét idézé ugyan Vass József úr is „*Dunántúli Nyelvjárásában*“, úgymint :

Bár a' mi asztalunk szent ótár vóna,

Bár a' mi kenyerünk szent ostea vóna,

a' M. Nyelv. V. 89. és

Kê fő gazda,

Szállon isten házodra! — *Göcseji rythmus.*

u. o. a' 93. lapon, — még pedig a' *Tudományos Gyűjtemény* 1838-ki VI. köt. 21. lapjárul : de abbul fogalmát se képzelhettük az egésznek. A' Tudományos Gyűjtemény idézett helyén is másképen adja *Pländer Ferencz*, kinek a' teendő összehasonlítás végett ide tesszük közlését.

Pländer Ferencz, novai esperest, a' Tudományos Gyűjtemény 1838-ki VI. kötetében „*Göcseinek esmérété*“ czím alatt értekezik 1. Göcseinek fekvéséről, 2. népessége és nevezetesebb helyeiről, 3. termékenységéről, 4. testi alkotásokrul, 5. lelki tulajdonaik és

miveltségekrül, 6. vigalmaikrül, 7. szokásaikrül. — Vigalmaikbul előadja a' *hatos futást*, a' *turós játékot*, és *Sz. Ilona játékot*; aztán leírja a' házassági szertartásokat, mellyek közt az *egyezkedés* nagyon az áltaji népek közzé való. T. i. „a' völegény atyjával vagy a' házi gazdával, maga mellé vévén a' két násznagyot, jövendő ipának házához megy, mint mondani szokták, *egyezkedni*. A' menyasszonynak édes atya, vagy a' menyasszonyi családnak főnöke a' völegénnyel alkuba ereszkedik 's közönségesen követel tőle : maga számára uj söveget, a' menyasszony édes anyja, vagy a' házi gazdasszony számára új csizmát, szakácsnének bicsak kést, a' család mindegyik tagjának kusztora kést, egy vagy két akó bort, és néhány forint kész pénzt, mellyeket a' völegény akkor, midőn jegyesét az atyai háztól elveszi, magával vinni és lefizetni köteleztetik“ (a' 15. lap.).

Szokásaik közzül emliti többi közt a' *kotyolást* Lucza estvéjén vagy kora reggelén, és a' *regélést* sz. István első vértanú estvéjén. Ez utóbbitak így írja le :

„Néhány serdülő ifjuk sz. István vértanú estvéjén különösen azon házaknak ablaka előtt, a' hol férjhez menő leányt sajdítanak, a' következő danajt éneklik : Kie fő gazda, szállyon isten házadra serege magáé, örző angyalájjé, vetött asztallájjé, telő poharájjé, megsütt kapanyájjé.

„Bár a' mi asztalunk szent ótár vóna,

bár a' mi kenyerünk szent ostea vóna.

Rök ökör, régi törvény, haj regő rajtunk !

Azt is megengedte a' nagy Úr isten.

„Aggyon az Úr isten ennek a' gazdának egy hód földet, száz kepe rozstot, ezer mennyi köblét. Azt is megengedte a' nagy Úr isten.

„Aggyon az Úr isten ennek a' gazdának egy hód földet, száz kepe búzát (árpát, zabot, hajdinát), ezer mennyi köblét. Rök ökör régi törvény, hajj regő rajtunk ! Azt is megengedte a' nagy Úr isten.

„Aggyon az Úr isten ennek a' gazdának egy hód földet, száz bagla lendököt, ezer mennyi köblet azt is megengedte a' nagy Úr isten.

„Aggyon az Úr isten ennek a' gazdának akkora disznót mint egy borgyú, akkora szolánát mint egy ajtó, akkora hájat mint egy csávás sajtár, akkora órgyát mintegy mester gerenda ; rök ökör régi törvény, hajj regő rajtunk ! Azt is megengedte a' nagy Úr isten.

„Aggyon az Úr isten ennek a' gazdának két kis ökröt, egy kis bőrust, aranyos ostor nyelet, aranyos ekeszarvát, rök ökör régi törvény hajj regő rajtunk! Azt is megengedte a' nagy Úr isten.

„Amott keletközik egy szép kerek pázsit, abba legelődik csuda fü szarvas, ezer ágo boga, ezer mise gyertya gyujtatlan gyulagygyék, ójtatlan alügyék, rök ökör stb. Azt is megengedte a' nagy Úr isten.

„Aggyon az Úr isten ennek a' gazdasszonynak egy tik allát, száz csirke fiát (egy lúd allát, száz zsiba fiát, egy póka allát, száz póka fiát; egy récze allát, száz récze fiát) rök ökör stb.

„Itt is vagyon egy szép livány, kinek neve Gyudi; amott vagyon egy szép legény, kinek neve Gyestók, isten meg ne mentse, kebelébe ejtse, bele csöndöröggyék, bele pöndöröggyék mint a' czicza farka, még anná is jobba, mint a' kis nyú farka, rök ökör régi törvény hajj regő rajtunk. Ezt is megengedte a' nagy Úr isten.

„S így tovább minden a' háznál lévő hajadont és hős legényt (nötelen = hős), mindegyiknek alkalmas párt adván, *kiregélnek*. Végre ekkép fejezik be danájokat: Ha beeresztőnek becsiszígunk becsoszogunk; cserfakéreg a' bocskorunk, hajdina szóma a' kötösünk. Rök ökör stb.

„Szegen vagyon csatos erszén, abba vagyon kétszáz garas, fele a' gazdáié, fele szegén regélőké. Rök ökör régi törvény hajj regő rajtunk. Azt is megengedte a' nagy Úristen.“ —

Pländer egy szóval sem aggódik az értetetről, hogy például mit tehet ez: rök ökör, régi törvény, haj regő rajtunk, mit Torkos úr így közöl:

Riétöki régi törvény,

háj rägüő räjtem,

's ekkép magyaráz, hogy *riétöki régi törvény* annyi volna, mint *rejtéki* (rejtett, titkos) *régi törvény*. De csak is ő tudhatja, ha vajjon a' göcseiek a' *rejték* szót *riétök* nek ejtik. De még akkor is a' „háj rägüő räjtem“, Pländer szerint: „hajj regő rajtunk“ érthetetlen marad.

Reményljük és várjuk tehát, hogy talán egy újabb fölfedezés világosságot derít majd emerre is.

HUNFALVY PML.

Székely beszéd.

Első közlés.

A' hétfalvi magyar nyelv sajáttságáról).*

I.

Ni, nitt, nul, nül ragokról.

A' személyneveknél *hoz, hez* rag helyett *ni*

nál, nél „ „ *nitt,*

tól „ „ *nul*

től „ „ *nül,* használtatik, de

sokkal nagyobb jelentéssel. Például, ha mondom András-ni megyek, nem csak András személyét, hanem egész körét értem, mellyhez megyek. Ha pedig mondom: „Andráshoz megyek,“ akkor egyedül Andrással van bajom, nem egész körével. Ezen szabály illik *nitt, nul, nül* ragokra is.

II.

Eltérések a' hajtogatásnál.

A' cselekvő mód jelene egyesének harmadik határozott személye helyett a' *kapcsoló* 3. sz. használtatik. Például *megegye,* meg-eszi helyett; *vigye, üsse,* viszi, üti helyett.

Minden idő többesének első személye a' cselekvő módban csak is határozatlanul használtatik. Péld.: üssünk a' kutyát, látunk a' madarat stb.

*) Ezen rövid tudósítást négy öt évvel ezelőtt, egy hétfalvi ifjútól vevém, midőn Pesten tanul's néhányszor nálam ebédel vala. Boldogult Repiczky ajánlá nekem. Most közlöm a' másik nagyobb tudósítással együtt. H. P.

A' hosszúfalviak minden hangzó után egy *j* tesznek, ha rá *z* vagy *sz* következik. Péld. Hojz (hozz), ajz (az), hojszu (hosszu), tajszit (taszit) stb.

III.

A' szótárban nem létező szavak.

Torty : lecsüngő nadrágfenek, millyen a' törököké.

Firiskó v. friskó : derekig érő öltönyke fehér vászonból.

Léjha : az ágos két végét kapcsoló fa, nyújtófa alatt.

Késefa *), ném. das Seilscheit.

Lostila : a ki igen sokat beszél, az asszonyok m. neve.

Hinyározni : futkosni.

Köpecz : tócsa.

Köpeczkedni : kelletlen inni.

Bóbiska, ném. die Hyacinthe.

Havadi, das Märzglöckchen.

Kankuska, der Hundszahn.

Koncz : csont.

Kalatyolni, ohne Sinn reden.

Mesdenye : ifju fa, ha már levágotott.

Csetenye : ünnepélyre vágotott fenyő,

Tebe : aranyazott gyümölcsele földiszített fenyőgaly.

Gulya : sárga répa.

Durmoszka, der Hartriegel (Fogarasinál vesszős fagyal, veres gyűrű somfa).

Gililni, Jemanden kitzeln.

Dermeszkedik : nyujtozódik.

Hunyori : a' ki hunyorgat.

Árnyincs : vörös gyapot fonal.

Salyinka : selyem kendő.

Köntörfal : rugás, mely hátul talál.

Györke, das Rothschwänzchen.

Dömlök, der Daumen.

Sógat, hesszegetet : úszit, p. a' kutyát.

Vartyog : fecseg.

*) Krecsnericsben nincsen, de Fogarasi 1860-ban megjelent negyedik kiadásu szótárában ott van *késefa* das *Ortscheit*.

Gölödörös : husos galuska.

Lapi, a' fának lapja, a' könyvnek lapja.

Szély, der Rand.

Sziny, die Farbe, das Gesicht.

Pokol szél : guta.

Pokol szőr : pehely.

Isten parancsolatja : a' villám, midőn valakit megüt.

Rongya, die Wäsche.

Régmus : vers (a' rythmus szó ez. H.).

Csongolyítani, zusammenwickeln.

Izlék : abrak maradék.

Pánko : Krapfen.

Szundi : a' ki szundikál.

Vánszori : a' kinek egészsége nincs.

Bucsálódik : bujában hanykolódik.

Kuka : álarcz és álarczos.

Szulimán, die Schminke.

Papusa : kis sütemény illy alakban : 8

Kapsa : különös nagy neme az epernek.

Kászuj : hárs-edény, mellybe epret szednek.

Rezes, Spiritus.

Dup : szösz-dugó.

Tigva : lopó(tök).

Iszánk, das Eis zum Gleiten.

Szuj : azon rovar, melly a' fába furja magát (tehát szú. H.)

Kölönte

Balink

Pisztrang

Tarku

Kálna : bokor (?)

} halak' (?)

A' gyermekek beszédben használt szavak.

Bota : fej.

Baczi : tetű.

Kacsa : kéz,

Bábo : láb.

Pupu : papucs, csizma.

Tütü : víz, ital.

Tütülni : inni.

Csücsülni : ülni.

Kucsulni : lefekünni, alunni.

Tünke : marha.

Popa : kenyér.

Bibi : seb, fáj, fájós.

Káká : pizsok, pizskos.

Bel bel : a' ringatásnál használt altató szó.

Hegyek nevei:

Vázsa, Dán, Erös, Birja, Vésszer, Hópuj, Döblen, Cseligás, Csernye, Veröfény, Nyáros, Burkusél, Kukujél.

Bérczek:

Csukás, Piroska, Magura, Tészla, Dang.

Adalék a' székely beszéd ismeretéséhez.

Második közlés.

Az öszves magyarság azon része, mely a' „székely“ név alatt több mint ezer év óta Erdélyországnak legtekintélyesebb lakosait foglalja magában, vajjon elejétől fogva mindig különbözött-e anynyira, beszéd ejtésében, mennyire most különbözik, a' többi magyarságtul, vagyis a' székely beszéd eltérései a' magyarok itt telepedésükkor megvoltak-e már*), vagy pedig csak azután fejlődteknek kell-e tekintenünk, ezt tudni mindenesetre érdekes lehet, 's talán későbben mondhatunk errül is még egykét szót: de most sokkal közelebb eső és sürgetőbb kérdés foglalkoztat, azon kérdés, hogy ugyan maga e' beszédejtési különbözés miben áll voltaképen? És e' kérdés megoldása nem lehet egyéb, mint a' székely beszédnek minden sajátosságai szerint való részletes és teljes leírása, minden legkisebb, az irodalmi köznyelvtől való, eltéréseivel, még a' szó-

*) Szeretném tudni azon történelmi bizonyosságot, mely szerint a' magyarok ideérkeztökkor ott találák a' székelységet. Az sokféle nagy jelentőségű világosságot terjesztene.

táriakkal együtt is. Ez természetesen nem lehet földadata rövid cikknek, hanem terjedelmes munkát kíván, mely megint csak hosszú alapos kutatások és gyűjtegetések gyümölcse lehetne, és melynek létrehozását bizton az erdélyi muzeumegylet működésétől várhatjuk nem sokára. Itt csupán néhány általános, az egész székely beszéd jellemzésére szolgálható észrevételt szándékom a' szives olvasó elébe terjeszteni, úgy a' hogy azokat a' székely földön való három héti nem annyira tartzkodásom mint átutazásom alatt tehettem. Tehát csak egy csekély adalékkal akarok ezen az élő magyar nyelv egészetes megváltára nézve olly igen érdekes és nyomós beszédmódnak ismertetéséhez járulni.

Úgy látszik, a' székely beszédről szólván, néha kétféle nem egészen helyes képzelet keletkezik. Egyik az, hogy a' székely beszéd a' közönséges magyar irodalmi nyelvtől valami igen nagyon eltérő és távol eső; másik meg az, hogy maga a' székely beszéd csak egyféle és mindenütt megegyező, úgyhogy elegendő pontossággal akármely eltérését általában székelyiesnek mondjuk.

Erre nézve először is bátran állíthatni, hogy a' székely beszéd egy tisztán ejtett, 's az irodalmi nyelvhez képest se hangtani eredetiség se a' formák épsége tekintetében egy cseppet sem vesztett vagy romlott, de igenis „egyes“ mind hangtani mind alaktani sajátságok által elváló magyar nyelv. Nincsenek tehát a' székely beszédben ollyan szócsontkítások, millyenek p. o. a' göcsejiben *-tu, -bu = -tul -bul*; *magyaru = magyarul* stb., sem ollyan hangösszeolvadások millyenek: *ê-venni = el-venni*, *tengü = tengély*, stb. a' miket mégis csak a' nyelvvalakok épség-veszteségének kell tekintenünk. Sőt ellenkezőleg a' székely beszéd egyik másik alakot még a' köznyelvénél is épségesebben és teljesebben tartott fenn, v. ö. alantabb *soholt = sehol*, *esment = ismét*.

A' második pontra nézve, hogy a' székelység beszédbeli sajátságait össze ne zavarjuk 's ne tulajdonítsuk akármelyiket a' székelység akármelyik részének, az egész székely nyelvterületet két részre kell felosztanunk, melyek határozott vonallal válnak el egymástól: 1) Nyugati székelységre, Márosszék- és Udvarszékben. 2) Keleti székelységre, Háromszékben, Csikban, és Gyergyóban. Természetesen vannak olly sajátságok is, melyek mind e' két nyelvterületen közösen és megegyezőleg divatoznak; máskülömben nem is lehetne székely beszédről szólani: de az említett föl-

osztás azér nem kevesebb sem kevésbbé lényeges külön sajátságokon alapszik. Most egyelőre csak azon kis szócskát említjük föl, mely biztos vezérül szolgálhat e' fölosztás és megkülömböztetésnél: a' köznyelvi *is* a' nyugati székelység szerint *is*, a' keleti szerint pedig *es*, úgy hogy a' *langue d'oc* és *langue d' oui* féle elnevezéseket akarván követni *is-es* és *es-es székely beszédrül* lehetne szólnunk.

Már most legelsőben azon sajátságokat kell föl említenünk, melyek közösen az egész székelységet jellemzik; aztán fogunk a' nyugati és keleti beszédmódok külömbözésérül szólni.

I.

Szemünk előtt tartván, hogy csak „egyes“ eltérések képezik a' székely beszédnek a' magyar köznyelvtől való külömbözését, leginkább azok érdekelnek, melyek nagyobb kihatásuak, 's mintegy szabályként tűnnek föl, míg egyebek épen csak egyes szavakban mutatkoznak. Illyen

1. azon mindjárt föltűnő sajátság, hogy minden *t*-végzetű ige-tőnél a' cselekvő jelen idejű jelentő módnak azon személyeiben, melyek *j*-vel kezdő személyraggal vannak, ezen *j* a' megelőző *t*-vel úgy olvad össze és változik át, mint a' foglaló módbeli *j* ugyan azon *t*-vel: azaz *t+j* lesz *ss* vagy *ts*-vé.

P. o. *Lássa* (= látja), *lássuk* (látjuk), *lássák* (látják): Jöjjön hézzánk, jó szívvel *lássuk*. — A' legény *lássá*, hogy a' víz elviszi a' csürt; bele ugrik stb. — Azt *nem mond hassuk*, hogy stb. — Itt *töltsük* az időt, mikor meguntuk magunkat. — *Nem es tartsa* magát a' gyermek, ha nem szivarzik. — Majd *kinyítsa* a' gyermek (a' kapút). — Ha haza *nem hozza* (bizonyítványát), *nem lássuk*, nem tudjuk, hogy mi. — *Nem mond hassa*. *Szeressük*, *fizessük*. — Vagy igen, *tanul gassuk* mű is. — Kár hogy a' fákat így *rontsák*.

Ez csak néhány példa ezen hangváltozásra, mely az említett helyen számtalanszor fordul elő. E' szerint p. o. a' *látom*-nak székelyes conjungatiója: *látom*, *látod*, *lássá*, (látja); többes: *lássuk*, *lássátok*, *lássák*. Magashanguaknál csak egy személyben fordulhat elő: *töltsük*, *fizessük*, mert egyes 3. többes 2. és 3: *tölti*, *töltitek*, *töltik*. Ez egyszersmind mutatja, hogy egyáltalában e' hangváltozás csak akkor kezd fejlődni, mikor a' magashangú igékben a' **je*

jétek, jék (* töltje, töltjétek, töltjék) végzetek, melyeket a' mélyhangu *ja, játok, ják* félék megfelelőiül lehet fölvennünk, már *i, itek, ik*-re vonódtanak vala össze, nem különben mint p. o. a' *je* név birtokosrag némelly régi íróknál, p. o. Telegdinél, Pesti Gábornál, rendesen *i*-nek hangzik: *kerti, eljövetei, ese-ti* (azaz *kertje, jöveteije, esetje*, a' miből megint az is megbizonyúl, hogy nem *e* hanem *je*, nem *a* hanem *ja* a' ragnak eredetibb alakja; ugyanis Telegdi p. o. nem *akarata*, hanem *akarattya*-féle ragos alakot használ).

Külömben az ilyenekben: *lássuk, tartsa, töltsük* stb. e' helyett: *látjuk, tartja, töltjük* — alig kell mondani, hogy nem lehet a' foglalo módnak a' jelentővel való fölcserélését látni, hanem csak egy a' foglaloval esetlegesen találkozó hangváltozást. Mert ha a' székely foglalo módját a' jelentővel csakugyan összezavarta volna, nem látni, hogy miért nem mondja soha azt is: *lássam lássad* e' helyett: *látom látod*.

2. Az imént tárgyalt sajátsággal, úgy látszik, egy másik áll összefüggésben, mellynek azomban se hely szerint való kiterjedésről se egyenlő következetességgel előfordultárul nem ítélni lehetek, minthogy csak mint Csikban és Háromszékben előfordulót tudám meg egy székely születésű úrtul. E' szerint az *enni* és *inni* igék jelen idejű, jelentő módja ilyenféle tárgyi ragozással van:

(meg)-eszem több.	<i>eggük</i>	(meg)-iszom	<i>igyuk</i>
<i>eszed</i>	<i>eszétek</i> (v. <i>egyétek</i>)	<i>iszod</i>	<i>iszátok</i> (v. <i>igya-igya</i>)
<i>egye</i>	<i>eszik</i> (v. <i>egyék</i>)	<i>igya</i>	<i>igyák. tok)</i>

Ide sorolható még azon közlés, mellyet a' M. Ny. ugyan e' jelen füzetben „a' hétfalvi magyar nyelv sajátosságául“ veszünk:

„A' cselekvő (értsd: jelentő) mód jelene egyesének harmadik határozott személye helyett a' kapcsoló (foglalo) 3. sz. használtatik“ p. o. *megegye megeszi* helyett, *vigy viszi* helyett, *üss üti* helyett.“ (Lásd a' 345. l.) — Az utóbbiban, (üsse = üti), legalább általános kiterjedtet illetőleg, kétkezem; tisztán emlékezem, hogy nem egy *t*-végzetű magashangú ige-tőnél az *i* ragot hallottam: *fizeti, üti, köti* v. ö. fentebb. 1) pontot. Külömben ha csak a' tényt vesszük, nem tekintve a' közlés általános és némiképen magyarázó kifejezését, melly különösen nem láttatja azt, hogy melly igékre vonatkozik: annyit olvashatunk talán ki a' fölhozott közlésből, hogy azon

némelly a' jelen idejű jelentőben *sz-szel* bővített igéknek, tehát az *eszem, iszom, veszem, viszem, teszem* igéknek tárgyi ragozása egyes 3. személye *eszi, issza, veszi, viszi, teszi* helyett így van : *egye, igye, vegye, vigye, tegye* ; 's ezen eltérő alak-fentebbi föltételes közlésünk szerint legalább még a' több. 1. személyre terjedhetne ki : *együk, igyük, vegyük, vigyük, tegyük*. Azomban hogy e' sajátságot csakugyan a' foglалó módnak a' jelentővel való felcserelésének, vagy inkább összezavarásának szabad tartanunk, semmiképen sem hihetjük, bár most annak kielégítő magyarázatját még nem adhatjuk is.

3. Vannak még egykét más igének conjungatiojában is némi eltérések. Jelesül a' *vagyok* igének egyes 3. személye gyakrabban *vagyon-nak*, mint az abból megrövidült *van-nak* mondatik ; több. 3. sz. rendszeren *vadnak*, több. 2. sz. *vadtok*. Tehát : *vagyok, vagy, vagyon ; vagyunk, vadtok, vadnak*.

A' *megyek* ige következő eltéréssel van : egy. 1. *menyek*, 2. *mégysz*, 3. *menyen* ; több. 1. *menyünk*, 2. *mentek*, 3. *mennek*. A' *megy* jelenidőbeli alak tehát csak az egyes 2. sz.-re szorítkozik, különben *meny* által pótoltatik.

4. Egyéb hangtani eltérések :

a) a' *hoz* viszonyrag személyragokkal *héz* : *hézzám, hézzád, hézzá ; hézzánk, hézzátok, hézzájok* = *hozzám* stb. Máskülömben mélyhangú nevekhez járul *hoz*, magashanguakhoz *höz* vagy *héz*.

b) A' névmások *mi* *ti* rendszeren így vannak : *mű túl* vagy *műlk tük*. Nem tudom a' régi *miv, tiv* tükröződik-e még vissza ezen *mű-tü*-ben ?

Az *engem* gyakran, de inkább a' keleti részen, *ingem*-nek hallható.

c) A' régieknél is előforduló *é* mai köznyelvi *i, í* helyett mélyhangu illy szóban : *kévánok, kívánkoznak, éjfű, kéndlni, kénos, tekéntetes, héaba*. Az *íg* ingadozik e' kettő között : *-ég* és *-ig* : egy *kicsidég* (nyugati szék. *kicsid*, p. o. *kicsid úrfi*), *keveség* (= *kevéség*, kel. sz. *keves* = *kevés*) ; ellemben : egy *darabocskáig*.

Hasonlóképen a' köznyelvi *e* helyett *é* szerepel : az igeelő be rendszeren *bé, bémenni, beférni* stb. A' kérdő szócska *-e?* így van : *é?* p. o. Ezt aztán asszonyembőr szövi-é ?

d) Eredeti *é* helyett, mely magy. köznyelven *i*, rövid *e* és *é* (részint mint ennek képviselője *ö*) mutatkozik e' szónak *ismét* (is-

mét székelYES alakjaiban : *es-mént*, *és-mént*, *ös-mént*, *ös-mint*; csak ritkán második része így : *mét*) *es-mét*, de soha első része nincsen *i*-vel.

Ezen utóbbi körülmény annyival nevezetesebb, hogy az eredeti *és*, a' mellybül *és* a' *megint* megrövidült összevont alakjából az *is-mét* készült (M. Ny. V, 219. 228, 5.) különállólág (= *is*, *etiam*) *is* és *es* alakra oszlott el; de éppen azon székelYSég, melly *is*-sel be-
széll, még sem ejt *is-mént*-et. Alig kell figyelmeztetni, hogy az *n*-nek megtartása, a' köznyelvi *is-mét*-nek magyarázatjára igen becses adat. (M. Ny. u. o.).

Az *é*-nek közbe-közbe előforduló megrövidülése még e' szóban nézni : *neztem*, *nezze* = *néztem*, *nézze*. Egyéb esetek inkább csak a' keleti székelYSéget illetik.

e) Az *a* helyett *o* : *vosárnáp*; *poroncsólni*.

f) Az *n* helyett *ny* : *disznyó*, *tekenyő*, *teknő*.

v „ h : *bihal*.

z „ zs : *küzsdeni*.

g) Az *e*-nek hangattractio útján *a*-ba átváltozásának egy érdekes példája : *ahhajtt* = *az* + *helytt*, *ahhelytt*, és *ahharra* = *az* + *helyre*, **ahhalra* (mint kel. sz. *barra* = *balra*), megfelelően a' magashangu *ehhelytt* = *ez* + *helytt*, *ehhelytt*, és *ehherre* = *ez* + *helyre*, *ehhelre*-nek.

Megjegyzendő talán az is, hogy *az* + *val*, *ez* + *vel* lesz *avval*, *evvel*, nem *azzal*, *ezzel*. Továbbá, a' mi nem ugyan eltérés, de mégis jellemző vonás, hogy a' viszonyragok *ról*, *tól*, *ból*, *ről* stb. nem ejtetnek soha a' *rul*, *tul*, *bul*, *rül* stb. alakokban, hanem mindig *ó* és *ő*-vel, legfelebb néha kissé megrövidülve.

A' hangtanhoz legszorosabban csatlakozik a' hangoztatástan vagyis accentuálás. Ugyanis a' székelYES hangoztatásról annak előtte valahol vagy olvastam vagy hallottam vala, hogy a' székelY gyakran a' szó végét hangoztatja, eltérőleg a' közmagyar hangoztatástul. De a' székelYföldön ennek nem úgy voltáruL kellett meggyőződnem, a' mennyiben ott a' „szóbeli“ hangsúly tökéletesen a' magyarorszáigival megegyező, azaz a' szónak első szótagját illeti. De igenis van egy sajátságos „mondatbeli“ hangsúly, ha szabad így nevezni, melly nem a' szót mint szót, hanem a' mondat végét

illeti, természetesen akkor egy szó végére is talál. Divatos különösen rövid mondatoknál, midőn azok némi indulattal és élénkséggel ejtetnek, 's lényegében nem egyéb, mint valamelly interjectioszerű hangicsáló hangemelés. Néha a' szó végét, melyre talál, meg is nyújtja. Jegyzésére e' kóta jeggyel < élvén, illy példákat adhatunk :

Jó szivvel. < Úgy bizony. < Vásárhelytt van tán. < Adja úgy nó! <
Gyere, ehelytt < nê! No, fogja! < Mind a' kettő. < Az az oka. < Hol la- <
kik ez az embér? <

Ezen utolsó háromszéki példában az *e* megnyújtva tisztán *é*-nek hangzik = embér, de azért marad a' szóbeli accentus is az első szótagon *em*-, miszerint, ha úgy akarjuk, a' fölhozott mondatban az *embér* szóban kétféle accentus találkozik össze.

Ha már ezen általános hangtani sajátságok által is, melyekhez még a' nyugati és keleti székelység között való, alantabb említendő, némelly különbségek járulnak, a' székely beszéd úgy szólván fülbe szökö határozott jellemet nyer; azt még sokkal érezhetőbbé teszi némelly a' magyarországi közbeszédben vagy fölötte gyéren vagy épen nem használt nyelvtani alakok ott széltiben divatozása, melly minden esetre a' székely beszédnek a' magyarországi fölött való előnyének tekinthető. A' t. olvasó bizonyosan máris tudja, hogy itt a' közönségesen „erdélyi“-nek keresztelt *mondám*-*mondék*-féle múltat értem. — Ez alak Magyarországon egykét táján előfordulását bizonyítja ugyan Imre Sándor úr (M. Ny. IV, 340) 's ottan a' székelyeknél is használatban voltát említi; de annyi mégis bizonyos, hogy a' magyarországi köznyelv nem ismeri; 's meg kell vallanom, hogy, miután Magyarországon a' *mondottam*-féle múltat már jóformán megszoktam vala, amaz addig csak könyvből ismertem, de magában olly szép hangzatu alak első meghallása rendkívül édesen lepe meg. Csak az sajnálni való, hogy már a' székelyeknél is erősen, a' hol nem kellene is, a' perfectumi alakkal összezavaródik; legalább, úgy látszik, a' két alak (*mondám* és *mondottam*) tapintatos megkülönböztetése, melly a' régi magyar iro-

dalomban olly annyira határozottan és következetesen adja magát előnkbe, a' székelység nyelvészetéből is veszni kezd, 's az újabb irodalom hatása, valamint a' magyarországiakkal való szorosabb érintkezés alatt, mind inkább el fog veszni: talán száz év múlva a' Hargita tövén 's a' Maros kies völgyében szintolly hallhatatlan szólás lesz a' „nem kapám meg otthon“ „az imént méne el“, mint most a' magyar Duna vagy Tisza mentiben az. Most még úgy van a' dolog, hogy a' székely, hol a' *mondám*-féle múltat használja, azt annak helyén használja; 's bár igen gyakran veszi már helyette a' perfectumot is, de megfordítva a' *mondtam* helyett soha sem használja a' *mondám*-ot. 'S úgy hiszem, a' *mondám*-féle múltnak székelyes használatmódja a' régibb irodalom nyelvszokásával is lesz igazolható. Ezen mindenestre igen érdekes és fontos tárgy teljes megítélésére egyébiránt csak a' székely néphagyományok hiteles közzététele fogja a' szükséges anyagot nyújthatni *); magam illynemű jegyzésekre nem érhetvén reá, itt csak egy két töredékes példával szolgálhatok.

De előbb még egy másik, nem kevésbbé becses, maradványt kell említenem, mellyet, úgy látszik, az egész élő magyarság között csak a' székely tartott még fenn, ámbár ezt is, nem lehet tagadni, az idő foga már nagyon rongálta. Imre S. úr. (M. Ny. IV, 341.) azt mondja: „a' *látok* *vala* alakot a' nép nem használja.“ A' székelység nyelvében azonban meg van még, és némelly fordulatokban nem is nagyon ritkán hallható.

Ide teszünk most a' múlt idők [használatát illető] egynéhány példát:

- 1) Hová *töttem* én csak azt a' lepedőt el?
- 2) Oh, mennyit *busultam* én miattad! (Egy édes anya néhány év óta nem látott fiához).
- 3) *Esött, esött* úgy-e?
- 4) Az imént *jár* *vala* itt, 's most *méne* el.
- 5) Nem jól *tette*; így *kell* *vala* tennie.
- 6) Mikor ide *jövék*, nem *vala* itthon.
- 7) Nekem úgy tetszik, nem *vala* meg az eleje. (Valaki egy könyvről referál).

*) A' hiteles közzététel fölteszi, hogy a' gyűjtők ne stilizálják és corrigálják a' nép nyelvét.

- 8) Abban (a' könyvben), deák van sok : *olvasám*.
- 9) N. N. leánya, a' ki most *meghala*.
- 10) Egyet tudok én már, a' mint *hallá* N. úr.
- 11) Ugyan mit *mond vala*? (Valaki egy épen most hallott beszédet meg nem értvén, kerdezi ezt).
- 12) *Elmentem vala* a' paphoz, 's nem *találám* otthon 's úgy *jövék* haza.
- 13) Épen most *vala* itt; itt *volt* egy darabocskáig.
- 14) *Mönyek vala* N. felé, 's *találék* egy n-i embört.
- 15) A' míg a' fal alatt *ül vala*, fergeteg megtámadá.
- 16) *Elfelejtöttem*, mellyik regementbe való *vala*.
- 17) Ott *ül vala* a' kapuba.
- 18) *Úgy mondták*, hogy valamelly bükszádi emberek *mentek*, s zabot *hoztak*.
- 19) Ha én ezt a' szekereket meg nem *fogom*, *elfut vala*.
- 20) Már ha ügyes ember nem *leszek*, ott *maradok vala*.
- 21) Még erre *kell vala* menni.
- 22) Enye! hogy *hijják vala*? hogy *nevezik vala* csak? (ki valami névre akar visszaemlékezni).
- 23) Erre is *kímehetiünk vala*.
- 24) Itt töltjük (töltjük) az időt, mikor *meguntuk* magunkat.
- 25) Ollyan szigorú *volt* azelőtt, de most ollyan kövér.
- 26) Bár hon *lesz vala*, még jobb *lett volna*.
- 27) Nem kívántatott több (az akkori időben nem szoktak többet kívánni).
- 28) Bár *elhozza vala* a' kulcsot.
- 29) A' komondorok ugyan *megtámadának*.
- 30) Minket is meg *akar vala* marni.
- 31) Ha nem *jö vala*, *akartam . . . stb. *)*.

Először is a' *tudék tudám* féle alakbeli 4. 6. 8. 9. 10. 12. 14. 15. 18. 29. példák, annak egybevetésével a' mit Imre S. úr (M. Ny. IV, 340.) ugyan ez alak népnyelven előfordultárul és használatárul mond, némileg, ha bár kicsinyben is láttatják vélünk, az ebbeli székely nyelvhasználatot. Imre S. úr azt mondja ott : a' „*látám*“

*) Még mielőtt e' cikket vettem, már közelheték némelly példát, lásd a' 324. lapot. H. P.

épen most múlt cselekvés kifejezésére, valamely cselekvés múlttá lettének kiemelésére való.“ Evvel különösen a' 4. 9. példák vannak öszhangzásban. De ha I. úr tovább a' „láttam“-nak a' népnél való két használatmódot tulajdonít : a) *elbeszélésben*, „mert bizony így áll a' mai nyelv szokás.“ b) *sajátlagos múlt gyanánt* — úgy látszik, hogy a' „látám“-ot az ott „elbeszélés“-től el akarja zárni. Nem tudom, mennyire áll ez a' palócoknál, de ha csak a' 12. 14. 15. példákat nézzük is, meglehet győződünk, hogy a' székely még valóban elbeszélési múltnak is használja a' kérdéses alakot, 's mint illyent hallottam is összefüggő előadásban, csakhogy fölváltva a' perfectummal.

A' „látok *vala*“ alakra nézve a' székely nyelv szokásbul illyen elvekre lehet ismerni :

1) Állapotszerű vagy tartós cselekvést múltba helyez. v. ö. 4. jár *vala* ; 14. *menyek vala* ; 15. 17. *ül vala*. Mint illyen természetesen a' múltbeli helyzet leírására szolgálhat, melyben egy múltbeli „eset“ történik. v. ö. 14. 15.

2) Illyeneket : „*hogy híjják, nevezik vala*“ a' valami névről beszéd közben emlékezni akaró használ, = „*hogy híjják, hogy nevezik?*“ De a' székely úgy fogja föl, hogy az illető nevet már egyszer is máskor is hallá, 's így kérdését (hogy híjják?) is átteszi a' múltba, mellyről emlékezni akar.

3) *Kell vala, -hatok -hetek vala* = *kellett volna, -hattam hettem volna*. Ezek : 26. *bár-lesz vala* ; 28. *bár elhozza vala* = *bár lett volna, elhozta volna*. Szintén 20. *maradok vala* = *maradtam volna* *).

Már az is föltetsző, hogy a' székely magával a' *vala*-val él olly gyakran a' *volt* helyett, melly a' magyarországi közbeszédből amazt csaknem egészen kiszorította.

Imre S. úrnak még egy másik észrevételét legalább módosíthatja a' székely nyelv szokás. Ugyanis I. úr 342. 1. azt mondja : „a' régen múlt használatában a' nép következetes, csakhogy gyéren él azzal“ 's aztán a' „*volt*“-tal körülírt régenmúltat állítja a' népies alaknak, folytatván : „De a' *vala* végzetű régmúlt teljesen kipusztult a' nép nyelvébül.“ — A' székelyeknél a' „*láttam vala*“ féle régmúlt még van használatban, a' min egyáltalában a' „*vala*“ ott ollyannyira divatozása mellett nem is csudálkozni ; igaz hogy gya-

*) Vesd össze, a' mit ezen alakról a' 310. 311. és 330. lap. irtunk. H. P.

koribb a' volt-tal való régenmúlt; egyébiránt ez a' mennyire tüzetes vizsgálás nélkül is észrevehettem, egyszerű elbeszélési múlt-nak is szerepel.

Még egy az igealakokat illető pont van hátra, melyet egyszer Brassai úr olly erősen hozza szóba : a' *tat tetes* szenvedő igealak. Nem vitatkozás végett, hanem csak e' kérdésre szolgálható adatul hozom föl, hogy az *ódom ödöm*-féle passivumot hallottam ugyan egynéhányszor, de szintén a' *tat*-os *tet*-es alakot is, ingyen sem litteratus közember szájából : „Annak előtte öt vagy hat ha *találtatott* volna okos ember.“ — „Nem *kévántatott* több.“ — Többször ezt is : „nem *kévántatik*.“

Továbbá megkell említenem, hogy más részről egy tős gyökeres székely születésű, igaz hogy litteratus, de mindig a' nép között élt és vele legszorosabban érintkező úrnak beszédében a' passiva forma föltetszőleg gyakori előfordulását vevém észre; még azt is, hogy egytagu igetöknél következetesen a' régibb bővebb alakkal él vala : *irattatik, értettetik, törettetik*; de *olvastatik* stb. Nem tudom, hogy mennyit kell itt az irodalmi műveltségnek tulajdonítani, és van-e az *irattatik* félének még a' nép között is nyoma és alapja? Csak azt jegyzem még meg, hogy a' székely földön lakó székely urak beszédében nagyobbrészt mind azon sajátságokat találni, melyekkel a' nép is él, jeleül annak, hogy ők sem tanulják anyanyelvüket könyvből, hanem azt az élő nyelv üde forrásából merítik.

A' székely beszéd általános jellemzéséhez tartozhatnak ugyan a' sajátságosan használt vagy a' kizárólagosan székely szók is : de ilyenek közlésére kiválólag kiterjedő teljesség kívántatik, azért azt a' keveset is, mit itt ott jegyeztem, mellőzöm. De jellemző a' táj-szó; különösen a' sajátságosan használt, egyébiránt a' köznyelvben másképen divatozó szó ugyancsak azon hatással van a' hallóra, mellyel maga a' jellemző szóejtés is. Vagy nem rejlik-e furcsaság ennek hallásában : „ő nálamnál valamivel *törpébb*“? minthogy az *alacsony* szó csak az „abjectus, vilis“ értelmével jár. Vagy ebben : „ollyan *szigoru* volt ezelőtt, de most ollyan *kövér*“; vagy midőn a' „*lantos*“-on *kolompost* kell értenünk? Hogy a' „székely“ szók között sok van ollyan, a' mi közhasználatúvá is válhatnék, nem kell mondanunk. Itt csak a' „*gondját viselni valakinek*“

helyett használt oly egyszerűen szép „*gondozni* valakit” igére figyelmeztetünk: p. o. „nagyobbik fiamat mindig gondozta, és ezt is fogja gondozni”¹⁾. A’ sajátságosan használt „*vagy igen*” = „*de igen*”-ről lásd M. Ny. V, 238. 2).

Meg kell végre említenünk azon nem annyira sajátságot, de észrevehető következetességet, mellyel a’ székely az *is* és *se* között teszen különbséget. A’ mit Magyarországon hallani: „nem láttam egyet *se*” a’ székely azt a’ világért nem mondja másképen mint: „nem láttam egyet *is*.” Légrövidebben tüntetheti föl e’ különbséget egy eredeti példa, mellyet Csikban jegyzék. Valaki azt kérdezi: „Házások?” a’ másik erre felel: „Nem, egy *es* (*is*)”, de mindjárt, még egyszer ismételve feleletét hozzá teszi: „Egy *se* ház.”

II.

Fentebb mondók, hogy a’ székelységet szóejtés tekintetében nyugati és keleti székelységre oszthatjuk. A’ különbség mi-
ben áll?

A’ megkülönböztető jelszó a’ nyugatiakra nézve *is*, a’ keletiekre *es*: p. o. hát *es*; ott *es* voltam, műk *es* ményünk stb.

A’ legelterjedtebb hangejtési különbség az: hogy a’ nyugatiak szövégzetekben a’ mélyhangu o-nak megfelelőleg és számos gyökszavakban is ö-t ejtenek, holott a’ keletiek közép *e*-vel élnek, mindketteit észrevehető következetességgel és határozottsággal.

Hogy azért amazoknak közép *e*-jük, emezeknek ö-jük is maradt, magától értetődik: az *égy* nem lesz *ögy*, se az ösztön nem

¹⁾ A’ búza „*termik*”; a’ föld „*terem*” búzát. — Tönk-nek nevezi a’ székely az erdőben ledölt nagy fákat is (többnyire a’ töven elégetik). Erre egy alkalommal a’ búkszádi Tó bércezen szíves kísérom — Szakács M. úr figyelmeztetvén, önkénytelenül a’ „*tönkre jutni, tönkre tenni*” juta eszembe, a’ mint a’ nagy szép fákat így tövükön ledülve látám, hogy az ember csak nem sajnálja szegényeket. Így talán egyszerűbben magyarázódik a’ *tönkre jutni, tenni* szólás, mint a’ perzsa *tenk* (szük) által. V. ö. *zu grunde richten*, a’ mi t. k. annyi m. *umstürzen*.

²⁾ Székelyességnek tűnhetnek föl néha ilyen sajátságos usus-ok: Egyforma jelentésűek *ollyannyira* és *úgyannyira*, a’ székely csak ezt utóbbit használja.

észten. Mutassuk föl röviden, bár hiányosan is, mindegyik hangnak előfordulását. *Nyugatiak*: Embör (ämbör), teröm; töttem, töszöm, tösznek, öttem, öszöm, ögyél; lött, vött, mönnek, elmöne, esött, épitötték, elfelejtöttem, szörzöttem, értéközött, nevezetösen, körösz; Bösztörce, mönyecske, pöngö, csöndös, csöpp, mestör, zöng, tönk, sömmit, neköm, ezön (äzön-azon), ezök, (äzök-azok). — *Keletiek*: Embér (ämbér), észik, egye, tészém, légyén, végye, ményen, véttem, élék, segített, elégett, ményecske, kendér, egyszerre, sénki, szérencsés, véték, veszedelem, ingémet (engemet), ittegyén (ottagyon), ezen, ezek (äzen, äzek).

Ezen felül még egyes részletesebb sajátságok választják el egymástul a' nyug. és kel. székelységet.

A' *nyugatiaknál* különös figyelmet érdemlő a' tiszta rövid a-nak, a' mint a' német ejti, vagyis a' magyar á-nak hangzat szerint való rövidjének előfordulása. Hallám így Udvarhelyszékben, a' Fehér-Nyikó völgyében, de következetesen főleg az „asszonyemberek és fehérnépek“ ejtik*). Az ejtés pedig illy szabályt követ: „A' tompa a olly szótagban, melly után hosszú á-val való szótag következik, éles a-vá lesz (ä).“ Következik ez az illyen példákbul:

Szavam, házát, mährát, kápám, kábát, mágát, anyám, hasznát, apád, äkärjá, járhässák, älmák, szälmát, hällám, nányám, (nagy anyám) olvásám, kanczával.

Ellemben a' hol nincs meg az á ott az ä-nak sincs helye; mert ezek: szava, haza, marha, kapok, maga, anya, haszna, apa, járhatok, alma, szalma, hallok, olvasok, kancza, csak úgy ejtetnek, mint a' magyar köznyelven is. — Ebbül egyszersmind az is kitünik, hogy minek kell tartanunk e' sajátságos hangejtést: az t. i. nem egyéb, mint a' következő á által okozott, „visszaható hang-attractio.“ — Találkozik-e még másutt is a' széles magyarság között ezen éles ä?

A' *keletieknél*. 1) Az é-nek²e-re való megrövidülését egykét esetben már fentebb látók, mint az egész székelységet illető; de úgy látszik, hogy tovább terjed a' keletieknél: kétszer (kétszer); keves, nevezőben is: egy keves eső volt, keveség; ösven (ösvény). Így szintén

*) Plato, Krat. 418, B: αἱ γυναῖκες, αἵπερ μάλιστα τὴν ἀρχαίαν φωνὴν σώζουσι.

2) az *i* határozottabban *a'* keletieknél némelly szavakban, *e* helyett : *ingemet* = *engemet* (néha nyug. is); *igyenés* *igyenesen* = *egyenés*, *szilid* v. *szilígy* = *szelid*.

3) Ámbár *a'* keletiek is *a'* köznyelvbeli *i* helyett való régi *é-t* birják (*éjju*, *tekéntetes* stb.); más helytt megint köznyelvbeli *é* helyett *i* látszik fölvergődni.

Igy ebben : *ígérkezett* = *igérkezett*. Nem ítélném meg ennek elterjedését; máskülömben ezt is *a'* megelőző *i* miatt való hangattractióbul magyarázhatnók meg. Mert hasonlóképen van

4) az *a* helyett *o*, megelőző vagy következő *o* hang miatt : *jobbocsk*a, *solló* = *sarló*, *sork* = *sark*, (alkalmasint előbb *sorok*); szintén *u* helyett *o* : *jóhok*, *ellemben juh*; *onoka* = *unoka*; *végre* : *soholt* = *sehol*.

5) Gyergyóban *hallám* : *hojza ide* = *hozza ide*. Errül *a'* M. Ny. jelen füzetében bővebben tudósít „*a'* hétfalvi magyar nyelv sajátságáról“ czikknek beküldője : „*a'* hosszufalviak minden hangzó után egy *j-t* tesznek, ha reá *z* vagy *sz* következik; p. o. *hojz* (*hozz*), *ajz* (*az*), *hojszu* (*hosszu*), *tajszit* (*taszít*) stb.“ Lásd *a'* 346. lapot. — De érdekes volna tudnunk, vajjon *a'* *hozom*, *hozám*, *hoztam*, helyett is *hoj-zom* van-e stb.? Mert erősen gyanítom, hogy az *oj* csak ollyhelytt áll, hol *j-nek* az *z*, v. *sz* után kellene következnie. Tudjuk, hogy *hosszu* helyett *a'* régibb *hoszju* van, 's *hojza* csakugyan = *hozja*. Egyáltalában nehéz, illy sajátságokat mindjárt általános szabályba foglalni.

6) Még be nem állott *assimilatio* ebben : *innap* = *ünnap*. (*id-nap*, *üd-nap*), tehát régies.

7) *A'* mássalszólók *assimilatio*ja szintén egymástul eltérő irányokat mutat :

Megvan *a'* közös *ehherre*, *ahharra* (*hel-re*); szintígy *ba-rra* = *balra*; megvan *tennap* (*tegnap*), *innap* (*id-nap*); sőt *a'* *hamvas* helyett lesz : *hammas* (*Hammas* egy *hamuszinü* melegforrásnak neve *a'* torjai Búdösnél).

Mindazonáltal az egész keleti székelységben *a'* *val vel* rag-nak *v-je* nem hasonul át *a'* megelőző másnemü mássalhangzóhoz (*láb-bal*, *vér-rel* stb.), jöllehet ezen áthasonulást *a'* magyar köznyelvben már igen réginek kell tartanunk. Megtartatik tehát következőtesen *a'* *v* illyenekben : *egyvel*, *kötélvel*, *szekérvél*, *a'* *balval*, *borval*, *kenyérvél*, *feleségemvel*, *tejvel*, *germekvel*, stb. Csak az egy *az* és *ez*

nem lesz azval ezvel, hanem a' v magához hasonítja az z-t, mint a' nyugatiaknál is, 's a' magyar köznyelven is legalább egyrészt : avval, evvel.

Érdekes még némi szó-alakok előfordulása, melyek már jóformán elavultak. Illyen : *ifjotta* = ifju korában, *enyett* = miatt, ért : *enyettem* összevesztetek = miattam összevesztetek. Csíkban : gyere *nálunk* = gy. hozzánk (v. ö. hétfalvi közlést, I.). *Soholt* = sohol, sehol : a' t láthatólag ugyanazon locativ rag, mely a' *helyt*, *Kolozsvártt*, stb.-en megvan ; vajjon a' *soholt*-ban eredetileg szükséges volt-e, és csak ex usu marad-e el, itt nem kutatjuk ; csak azt jegyezzük még, hogy Székely István krónikájában rendesen *soholt*-tal él, de ugyan ő soha nem használja ezt : *akkor ekkor*, hanem csak ezt : *akkort ekkort*, és ezekben csakugyan meg kell engedni a' t rag szükséges voltát. — A' *maga* = ugyan (*maga* ne siess, *maga* miért stb.) Háromszékben divatozását említettük már M. Ny. V, 228. Ez is mindenesetre becses maradvány a' régiségből.

Eredeti összefüggésben való nyelvekben visszatükröződik valami azon népek történetéből is, melyek azokon beszélnek ; ez áll a' nyelvjárások, dialectusokul is. Ugyanis, ha semmit sem tudván a' magyarság őskori történeteiből, azon mégis eléggé körvonalozott sajátságokat tekintjük, melyek a' székelyföld lakosainak beszédét jellemzik, el kell ismernünk, hogy e' nép nem egy század óta képezett külön egységes tömeget ; ha továbbá a' székely beszédnek magában való külömbözését tekintjük, el kell ismernünk, hogy megint e' nép sem volt mindig úgyszólván egyöntetű egység, hanem vagy már elkülönített, de magához rokonilag közel álló egységekből találkozott össze, mielőtt még mai lakhelyén telepedett, vagy legalább itten hely és történeti viszonyok miatt, egységes tömegéből szétváló külömbiséget fejlesztett ki. — Erre nézve, ha nem is egész szigorúsággal, talán azt lehetne állítani, hogy az öszves székelységet jellemző sajátságok főképen e' testvérmemzet a' magyar törzsektől való régibb külön éltén alapszanak, a' keleti és nyugati székelység között létező beszéd-külömbőség pedig csak a' székely földön laktukban keletkezett. Hozzá kell itt még venni,

hogy a' külön székely vidékeken külön táj szavak is divatoznak, vagy külön szójelentések fordulnak elő. Az *alacsony*-nak jelentése p. o. közösen = vilis, abjectus; de *menyecske* p. o. csak a keletieknek azt teszi, hogy „megesett leány.“ Azomban, mielőtt ily kérdésekre is a' népbeszéd sajátosságait lehetne alkalmazni, 's így mintegy a' nyelv tanuságát a' történelmével összehasonlítani, még magának a' székely beszédnek részletes és kimerítő ismertetése és minden oldalról való átnyomozása fog kelleni, talán a' régiebb székely írók, nyelvhasználatot illetőleg, tekintetbe vételével is. — De mellőzve is az érintett kérdések vitatását, ezen megteendő nyomozásoknak senki nem fogja tagadni nagy fontosságát, ha csak arra emlékezünk, hogy az élő magyar nyelv valódi és beható ismeretének egyik főtényezője a' népnyelvnek 's annak táj szerint való különbözőzéseinek tanulmányozása; 's erre nézve megint, nem hisszük, hogy nagyot mondunk, a' székely beszéd talán első helyen állhat, 's a' székely földet, ha nem is minden, de sok tekintetben, az élő magyar nyelvnek classicus földének lehet nevezni.

Ha ime' cikkemben közölt néhány futólagos észrevételem a' székely beszéd ismertetéséhez való, bár igen parányi, adalékul szolgálhat, czélom teljesen el van érve; még jobban, ha előfutárja lehet competensebb tárgyalóktul várható kimerítő alapos közléseknek!

BUDENZ JÓZSEF.

Ismertetés.

A' m. akademiában minap Ballagi úr Brassai úrnak „a' magyar mondat“, czímű értekezését olvasá fel, melyről azután némi tudósítások mentek bé a' hírlapokba is. Sajnálom, hogy Ballagi úr nem adta elő az egésznek tartalmát, hanem a' helyett egyes részleteket olvasa föl, mellyek néhol szemet szúrnak nemcsak annál fogva, hogy gyakran meglepik a' hallgatót, hanem azért is, mert valóban szúrnak. Brassai úrnak módorát meg kell különböztetni attul, a' mit tanítani akar. Én, — mert itt csak magamrul szólok — mindig sokat tanúlok Brassaitul, jóllehet igen sokban nem egyezhetek vele. P. o. a' jelen értekezésben a' nyelvek külömbiségeit nem akarja az etymológiára építeni, hanem a' mondat sajátosságaira. Jól van, se baj, ha így a' szanszkrit nyelv ollyannal jut is historiai és nemzetségi rokonságba, a' melylyel az etymologia nem rokoníthatja : csak érzük el vele mind az egyik mind a' másik nyelv mondat-szerkezeteinek világos felfogását, mit Brassai úr igenesen czéloz. A' mellett azomban kelletlenül többet mond az etymologia ellen, elfeledvén, hogy a' nyelvek históriája leginkább az etymologia köréhez tartozó tünemények változásaiban áll, 's hogy maga a' syntaxis se lehet egyéb, mint az etymologia eredménye. Rosszul fejeztem ki magamat. Brassai mint természettudós tudja talán, mit én nem tudok, hogy a' csontok szerkezete teszi-e a' test alkotását, vagy pedig azon láthatatlan valami, mi nélkül alig illenének össze a' csontok, szabja-e meg szerkezetöket? Ha a' mondat a' nyelv-egyed, mint Brassai állítja, én nem tudom, a' mondategyed hozta-e elő a' szók változásait (ragozást, szerkezetet), vagy ezek után alakúl-e a' mondat? tehát nem tudom, a' syntaxis az etymologia eredménye-e, vagy viszontag? Csak azt tudom és látom, hogy a' szók etymológiáját tanítani és tanulni kell, ha meg akarom érteni a' syntaxist; azt látom és tudom, hogy idegen nyelv

titkába csak az etymologia általíjuthatunk; azt látom és tudom, hogy a' melly nyelvtudományi és történeti eredményeket előhozott az újabb nyelvtudomány, azokat egyedül az etymologiai kutatások útján hozhatta elő. Bár mennyi nevetséget vallanak is az etymologok ellenmondásai túlságai: hijába, nincs egyéb út ezen a' mezőn, az etymologizálásnál. Egyébiránt nem is találok abban magamra nézve semmi érdemet, 's reménylem, a' netaláni biographusom nem is fog erről magasztalni, hogy nem csak rossz zenedarabot nem szereztem soha, de hamis hangot sem ejtettem se zongorán se hegedűn se más zeneszeren: miután egyáltalában nem gyakorlok zenét. Ámde etymologizálásomban bizonyosan sok korholni való van, mert sokat etymologizálok. — Mondom, az értékezés tartalmát kellett volna közölni az akademiával, minthogy lehetetlen volt felolvasni az egészet: úgy jobban tudta volna mindenki, hogy miről foly a' szó. Mert azt a' cím közlése sem mondja meg. Ugyanis a' cím ez: *A' magyar mondat*: de az előttem lévő 111 lapnyi értékezés, mellyhez ugyan annyi lapnyi jegyzések és kitérések járulnak, nem is beszéll a' *magyar mondat*ról, hanem beszéll ezekről:

I. Általános elvek.

I. Fejezet. Általános nyelvészeti elvek.

1. §. A' nyelvészet inductiv tudomány.
2. §. A' nyelvészet természeti tudomány.
3. §. A' nyelvbeli egyén a' mondat.
4. §. A' nyelv sajátosságai a' mondat sajátosságaiban fészkelnek.
5. §. A' mondat, 's ennél fogva a' nyelv minőségét a' mondat alkata, megértése és határozása után jellemezhetni.
6. §. A' mondatnak tartó és forduló sarka az ige.
7. §. A' mondatban nincs dualismus. „Dualismusnak nevezem a' nyelvészetben azt az elméletet, melly szerint minden mondatnak alkatszerűleg két részből, ú. m. subjectumból és praedicatumból kellene állani. Ezt az elméletet, melly az újabb időben kapott fel, a' nyelvészet egyedül biztos eszköze, az inductio, teljességgel nem igazolja.“
8. §. A' mondat igéből 's hozzája tartozó igehatározókból áll.
9. §. A' mondat első rendbeli sajátossága az igehatározók minőségében áll.

10. §. A' mondat második rendű sajáttsága az igehatározók különböző nemeinek száma. — De hogy az olvasót félre ne vezessék az „igehatározók“, közlenem kell a' fogalmat. „Mik ezek az igehatározók? Közfölvétel szerint és nyelvkülömbiséget nem tekintve: a' *casusok*, az *elől-* vagy *utóljárós* nevek, és az *adverbiumok*.“

11. §. A' mondat harmad rendbeli sajáttságát a' szórend hordozza.

A) Igehatározók rendje. Inchoativum. Itt elősorolja, hogy a' francia nyelvben hányféle igehatározó előzheti meg a' maga helyén álló nominativust, 's 18-at számlál elő, mindenikhez példát is adván a' jegyzetekben.

B) Az ige helye.

12. §. A' mondat negyedik sajáttságát a' létige használatában kereshetni.

13. §. A' mondat ötödik sajáttsága az ige módjaiban áll.

14. §. Hatodik sajáttság az igeidők külömbiségeiben áll.

15. §. Hetedik sajáttság az ige származékai külömbféleségében áll.

16. §. A' mondat nyolczadik sajáttságát kereshetjük a' határozó és határozandó viszonyban.

17. §. A' mondat kilenczedik jellemző vonását a' szerkesztvények (*compositum, vox composita*) nyújtják.

18. §. A' névmások üggye, mint a' mondat 10-dik jellemző vonása.

19. §. Az előszócska mint 11-dik sajáttsága a' mondatnak.

20. §. A' particulák (*conjunctiók*) mint a' mondat 12-dik sajáttsága eszközlőji.

21. §. A' származékok, minősége a' mondat 13-dik sajáttsága.

22. §. Tizennegyedik sajáttsági vonás a' *concordantia*.

23. §. Tizenötödik sajáttságát a' mondatnak 's következőleg a' nyelvnek a' hangsúlyban kereshetni.

24. §. A' mondatnak általánosan nem jellemezhető sajáttsagai (*idiotismusok*).

25. §. Bérekesztés. — „Az elmondottakban összeszedém bérlátásom és tehetségem szerint azokat a' jellemvonásokat, melyek a' mondatok természet-rajzi leírására szolgálnak, 's egyszersmind hol egyenkint, hol változatosan csoportosítva a' különböző nyelv-

vek mondatait, 's majd magukat a' nyelveket is egymástól megkülömböztetni segítnék."

Ím ez Brassai úr értéközésének tartalma. Behozási, vagy inductiv, vagy reákövetköztetési úton mutatja fel az általa ismert nyelvekben ('s azok száma nem kicsi) a' mondat szerkezetét és annak a' nyelvek szerinti sajátosságait; 's ezen szinte emberi erőt felülmuló munkával nem czéloz egyebet, mint csak bévezetést a' magyar mondatba. „Határozott rovatokat jeleltem ki, úgymond, mellyeknek rendes és módszert sugalló segítségével a' magyar mondat ismertetésében határozott czélokat tűzhessek ki, 's tétovázás nélkül pályázhassam feléjük.“ Azomban mellékcézálja is van, melylyet már megérinték, de mellynek értelmezését Brassaitul is jó lesz hallanunk: „Végtére pedig egy *új nemű syntactikai nyelvhasználtasndk* rajzoltam ki alapvonalait, melly egykor terjedelmesebb mezőn, és mondhatom, magasabb színvonalon hajtsa végre azt a' munkát, mit az érdemes Boppnak megbecsülhetlen művében — az indogermán nyelvek összehasonlító tanában — olly fényes eredménnyel sikerült az etymologiai téren.“ A' ki tehát azt gondolja, Brassai úr a' magyar mondat fejtegetésében szól annyi sok féléről, az csalatkozik, mint ezen rubrumok közléséből lathatni.

Az utjában szükségelt kitéréseit három fiókba lehetne rakni; az elsőbe tehetni az elején állót, mellyel némi gúnnyal fordul azoknak, kik a' magyar mondatrul való értekezést fölösnek tartják; másíkba az etymologok, 's névszerint az áltajisták elleni kifakadások tartoznak; a' harmadíkba juthatnának azon észrevételek, a' mellyek a' mondat egyéniségét vitatják, — 's ezek nem is kitérések, hanem egyenesen az értéközés derekához tartozók.

Az első osztályu észrevételekre nézve nekem azon észrevételem van, hogy el is maradhattak volna, nem lévén tudtomra ember közöttünk, ki a' magyar mondat, szóval a' magyar syntaxis további fejtegetését fölösnek tartaná; sőt, ha nem csalatkozom, az áltajisták igrkekezete inkább jobban kiemeli annak szükségét, hogysem fölösnek mutathatná. Mert a' magyar ige (az áltajisták által úgy [bizonyosan hibásan] nevezett) tárgyi ragozásának, az igeidők magyar kellő használatának keresgélése legalább azt hirdeti annak, a' ki rája hallgatni akar, hogy a' magyar mondat nincs még túl minden kétségen.

A' második osztályu észrevételek mind helyén vannak. Verni

kell az áltajistákat addig, míg a' verők belefáradván megnézendik az ügyet; mert akkor bizonyosan még ki is fogják rúgni az ügyetlen áltajistákat, 's magok a' helyökbe ülni. Mert mondom nektek, a' finn nyelvvel úgy meg lehet verni a' mostani áltajistát, hogy szégyenletében majd elbúvik az új áltajista előtt, ki százszorta jobban és könnyebben fogja vinni a' tudományt. — De eltekintve a' vitatás érdekétől, magában is nagyon szükséges p. o. a' finn nyelv, kivált olyan férfinak, millyen Br. úr, ki lehető széles alapra szorul, ha jól akarja „kihozni“ a' törvényeket. A' vitatásra nézve felhozván Brassai úr a' zsidó, syria és arab számneveket, annak megmutatására, hogy ezen nyelvek rokonságát csak vak és süket tagadhatná (a' kézirat 166. és 168. lapján): igen könnyen hozhatta volna fel p. o. a' vogul és magyar számneveket is :

1	äk és äkve	egy
2	kit és kiti	két és kettő
3	kórom	három
4	nile	négy
5	ät	öt
6	kat	hat
7	szát	hét
8	nyala-(lu)	nyol-(cz)
20	kúsz	húsz
40	nelimen	negyven
50	âtpen	ötven
60	katpen	hatvan stb.

's azonképp mondhatta volna, hogy csak vak és süket tagadhatja itt a' rokonságot, melyet a' vogul és magyar syntaxis még megerősít. — A' finn nyelvnek magában való szükségére nézve álljon ez : Br. úr a' kézírata 125. lapján a' latin *imo, immo* felőli szófejtegetését adván Wüllnernek, így folytatja : „De tovább is megy még a' Wüllner leleményes esze, mert a' pronomen gyököt *comparáltatja!* *Tantum animis coelestibus ingenium.*“ Föltéve, hogy Br. úrnak nem jut eszébe, hogy a' latin *uter alter*, a' görög *ἐκάστερος ἐκάστατος* comparativus és superlativus-félék, vagy föltéve, hogy ezek pronomen-ségét nem akarja elismerni : a' finn nyelv mutatná meg neki, hogy a' valóságos *kiségi* pronomen is comparáltatik, mint *ku* = ki =

latin. quis; comparativus *kumpi* (= kibb, az az mellyik, uter; jo ugyan ilyen jelentéti, Comparat. *jompi*, innen *jompi kumpi* uterque. A' nyelveknek „tantum est ingenium!“

A' dolog velejét illeti azon tan, hogy a' mondat *egyén*, 's hogy abban dualismusnak nincsen helye. Brassai úr a' mondat egyéniségét a' természet három országa bármely elismert egyénével veti össze, tehát: mondat = ló, vagy tulipán, vagy jegecz. Azért nincs dualismus a' mondatban; hamis tehát az újabb nyelvészek tana, melly subjectuma, praedicatum, objectum, complementum, stbirül beszél. — Különös, hogy Brassai, ki mint nyelvtudós jól tudja, hogy mondatban a' nominativus majd elején áll, majd „határozó“ előzi meg, szóval hogy a' mondatbeli szórend, bármily szoros törvénnyel legyen is kiszabva, mégis törvény szerint más más lehet, mint természettudós elfelejti, hogy a' tehénnek soh' se keresik szarva közt a' tölgyit. Egység a' mondat, egység a' tehén: de a' két egység közt van különbség is. A' mondat szükségkép fölteszi azon kérdéseket: ki? mit? azután kire? mire? kinek? minek? mikor? stb. Már nevezzem-e a' szót, a' mellyel a' ki? kérdésre felelek, subjectumnak, vagy nominativusnak infinitivusnak? nem tudom, mi nagy különbség volna benne, csak határozottan tudjam, hogy az nem az objectum, nem egyéb. Azomban, lehet hogy alkalmatlan a' nevezet: könnyíteni fogná-e a' tanulást és tanítást, ha eldobván a' subjectum, praedicatum, objectum circumstantia vagy complementum műszókat, a' „határozót“ fogadjuk el? Például, Brassainál áll e' mondat: ember fogad fogadást, eb a' ki megállja. Ha ezt gyermeknek kell magyaráznom, 's úgy találom mondani: a' *ki* vagy *mi* kérdésre felelj a' subjectummal, a' *mit csinál?* kérdésre felelj a praedicatummal, a' *mit fogad* kérdésre felelj az objectummal, nagyon zavarom-e az esztét? vagy világosabb lesz-e a' dolog, ha mondom: *fogad* mint ige, a' mondat magva, *ember* és *fogadást* annak határozóji? nem kell-e majd okvetlen megkülömböztetni az *ember*-határozót a' *fogadást*-határozótul, még pedig valami szóval? 's ez sokkal szerencsésebb lesz-e a' subjectum vagy praedicatum szónál?

Egyébiránt, bármilyen legyen is a' grammatikai subjectum és praedicatum és objectum nevezet: annyi dönthetetlenül áll, hogy meg kell különböztetni egymástul a' mondat részeit, vagy tagjait. Kevesebb momentum van abban, hogy azon elnevezések talán nem is ujak, hanem szinte Aristoteleszig vezethetők fel, ki etymo-

logiailag logizált; legalább az árab grammaticusok műszava: „műsz-
nedon ileihi = ce sur quoi une chose est appuyé“ (De Sacy II.
96.) mi annyi, mint nálunk subjectum, az Aristoteleszi *ἰπποσύνη*-
ρον-ra emlékeztet.

Nevezetek, szók felett nem fogunk disputálni: annál később
örömmel fogom én a' magyar mondatot venni, csak mentül előbb
jöjjön elő.

HUNFALVY PÁL.

Még néhány szó a „regélés“ről *).

Midőn, a' M. Nyelvészet ez évi V. füzetében a' „regélés“-ről megjelent ismertetésemben, a' refrainben előforduló ezen szavakat:

„Riétöki régi törvény stb“

„rejteki régi törvény“-nek értelmezém, megvallom még csak a' „riétök“ szónak a' *rejtekkeli* rokon hangzására 's a' szavak összefüggéséből eredő értelemre támaszkodhattam, mert Göcsejben bizony a' *rejte*k szót, *rüj*tek vagy *röj*töknek ejtik és nem *riétök*nek.

Azért, bár ezen felvételemet ama tapasztalat is támogathatta hogy a' nép a' szavakat akkor ha értelmüket nem tudja, egészen másként szokta ejteni mint mikor tudja mit akar velük mondani, — még is határozottan állatni nem merém, 's csak mint saját fel fogásomból eredő értelmezést adám.

Azolta azomban egy barátom által a „regélés“ egy újabb szövegének juték birtokába, melyet, barátom felszólítására, egy, azon helytől, hol a' *rege* már közlött szövegét először megismerni szerencsés voltam — több órányi távolságra fekvő helységben lakó egy egyszerű földműves irt le sajátkezüleg, 's melly fenebbi felvételemet tökéletesen igazolja 's kétségtelen bizonyosságra emeli.

Ezen variánsban ugyanis, — melly egyébként mind az általam, mind a' Pländer úr által már régebben közlött szöveggel meg egyez, de a' versszakok egymásutánja 's a' refrainnek megtoldása által, inkább, az utóbbihoz közeledik — a' többször említett viszatérő sorokat így találom :

„Röjtököm régi törvény

Hej regő rejtem.

Azt is megengedte a' nagy úr Isten.“

*) Lásd a' 335. lapot.

Itt tehát világosan megvan a' *röjtök* = rejtek szó, mellynek ragját akár személy akár viszonyragnak (— ön)vegyük, minden esetre az általam állított értelmet fejezi ki, azon kis eltéréssel hogy első esetben a' „régí törvény“ a' beszéllőnek a regésnek „*röjtöke*“ titka, volna, a' másíkbán pedig, ezen *regí törvény*, úgy mint az először közlött szövegben (*riétöki* = rejteki) csak általában állíttatnék *röjtök*nek, *röjtökön* levőnek.

Ezen olvasás felderíti egyszersmind a' Pländer úr által közlött *regé*ben előforduló nagy eltérést, melly szerint ő a' refrain így adja :

„Rök ökör régi törvény stb.“

A' *rege* t. i. a' gyermekektől nagyon gyorsan, 's értelem nélkül mondatván el, a' *röjtököm* szó könnyen úgy elhadartathatott, hogy hallás után más értelmes szó mint : *rök ökör* ki nem került belőle.

A' mi a' refrain második sorát illeti, melly Pländer úr szerint : „*haj regő rajtunk*,“ — miután az, az én második szövegemben is így áll : „*hej regő rejtem*“ — én most is az általam közlött variánszt tartom jobbnak.

Értelme, igaz ugyan hogy mindegyiknek homályos, de az utóbbiét, eltekintve az első közléseben megkísérlett magyarázattól — magából a' szavak összefüggéséből okoskodva is inkább ki lehet deríteni mint az előbbiét, mellynek értelmezésére legcsekélyebb támaszpont sem kínálkozik.

Az általam közlött refrain első sorában a' *regős* t. i. azt mondván hogy : a' *regí törvény rejteki*, = titkos, vagy épen az ő *rejteke*, — a' második sorban a' *regőt* mutatja be mint ezen *regí törvényt*, 's tudatja hogy ő titkát tovább is titkolni = *rejteni* akarja — vagy pedig azt sejteti, hogy a' *rege* az, mellybe ő titkos törvényét rejti, — mikor is a' *regőhöz*, a' *-be* viszonyrag hozzá gondolandó.

E' szerint tehát a' fenebb tárgyalt két sor ezet jelentené :

Rejtekem (v. rejteki) régi törvény

Hej rege !! — rejtem !

vagy pedig :

Rejtekem (v. rejteki) régi törvény

Hej ! regé (be) rejtem !

A' refrain harmadik sora magában érthető 's az előtte álló versszakban elmondott jó kívánságokra vonatkozik.

Zalai helynevek.

Eltekintve a' Zala megyében előforduló számtalan szláv eredetű helynevektől, melyek szlávajku népnek lakásait jelelik — még sok magyar, vagy legalább magyar hangzású helynevek is léteznek itten, melyek oda mutatnak, hogy olly helységeekben is, hol most magyarok élnek régente szintén szlávok laktak. Ilyenek : *Csehi, Prága, Morva, Tótfalu, Tótszerdahely, Horváti* stb.

Azon helységeeknek, melyekben hajdan németek laktak, nem csak lakossága, de többnyire neve is magyarra változott idő folytával, mint p. *Esztergál*, mely valószínűleg = *Östergau*, *Esztrengye* mely = *Östregen* (mint Szász-Régen Erdélyben), *Lángviz* = *Langwiese* *) stb. Az itteni lakosak nevei nagy részben még németek, maguk azomban már nevüket is alig tudják ejteni.

A' két fenebb említett nemzeten kívül a' helynevekben még a' törökök és rómaiak itt mulatásának is maradtak emlékei. Az elsöre utalnak ugyan is : *Ozmánbük, Ormánd* (v. Ozmán) *lak, Ali-bánfa, Tolmács* (helységek) *Pogányvár* (hegy) stb, — az utóbbira pedig : *Nova* (helység), mely valószínűleg = *Colonia nova*, mint-hogy a néptudat szerint ott hajdan római gyarmat virágzott.

Akadtam ezen kívül még egy más latin eredetű helység névre, mely azomban alig hanem újabb időből való. Ez : *Szompács*, vagy néha *szent Pács*, mely az ott levő : *fanum sanctae pacis* nevű kápolnától veszi nevét; tehát : *sanct pac*, miből azután lett : *szent Pács*, vagy göcsejesen ejtve : *Szem pács* (mint szem Miklós, szem

*) Hogy a német nevek magyarosítása által néha milly furcsa szavak támadnak arra legfeltűnőbb példa Szerdahely helységnek (Kőszegh mellett) *Záperég hegy* nevű dűllője, mint azt a birtok könyvben írva láttam. Én eleinte *berek*-re gondoltam 's nem tudtam összeegyeztetni, hogy lehet egy dűllőt *berek*nek is *hegy*nek is nevezni; egy régi öröklevelben azomban e' dűllő nevét csak : *Záperég* — egy másikban pedig : *Zaperneg* láttam írva 's így végre kisütöttem, hogy a' dűllőnek hajdani neve : *Sauberg* = disznóhegy volt.

Péter stb. ¹⁾ 's azután a' hangvonzás törvénye szerint *szompács* mint *dölögtevő* e' helyett *dologtevő* ²⁾).

Ennek nagyon megfelelő hasonmása a' *Szent Békál*, v. *szt Békáll*, helységnév, melly tulajdonkép elemezve a. m. *Szent-Bék-Kál* v. *Káll*, sorakozva az ugyan azon vidéken levő : *Mindszentkál* v. *Káll*, *Köves Kál* v. *Káll*, *Diós Kál* és a' sopronmegyei *Sajtos Kál* helynevekhez. — Nézetem szerint az ezen nevekben előforduló *Kál* szó a' *lak* szónak, melly hely nevekben nagyon gyakori egyszerű megfordítása, úgy hogy *Sajtos Kál*, *Diós Kál* stb. annyi volna mint : *Sajtoslak*, *Dióslak* stb. *Mindszent Káll* pedig volna : *Mindszentlakja* és *Szent Békáll* = *szent Béke lakja* tehát : *Fanum sanctae pacis*.

A' szentek nevei, mint ezekből látjuk Zala megyében is szerepelnek a' helynevekben, mint p. még ezekben : *Szent Gróth*, *Szt Iván*, *Szt Lőrincz*, *Szt Mihály*, *Szt Péter úr*, *Puszt* *Szt László*, *Szt László Egyháza* stb. stb.

Azon kívül azomban más kereszti vagy családnevek is gyakoriak a' helynevek közt, és pedig vagy egyedül -nd, vagy -i képzővel m. p. *Zala-István*d, *Kemend*, *Petend* (Pető-nd) *Páli*, *Petri* stb. vagy összetételekben, és itt ismét vagy más, már magában véve helynév előtt m. p. *Gyula-Keszi*, *Ördög-Itenye*, *Pető-Itenye* stb. — vagy pedig egyéb helyet jelentő szavakkal p. *Andráshida*, *Zágorghida*, *Sándor háza*, *Petes háza*, *Gellén háza*, *Gáborján háza* stb, *Mikafa*, *Erszébetheyy* és Göcsejben : *Tabolyszegh*, *Rózsásszegh*, *Paizsszegh*, *Zámórszegh*, *Vargaszegh* stb.

Az itt felemlített helyet jelentő szavak még más összetételekben is gyakran előfordulnak.

Ugyan is :

1) *hid* : *Sárhida*, *Cserhida*, *Óhid*.

2) *ház* : *Kaszaháza*, *Kámaháza*.

3) *fa*, melly valószínűleg a' *falu* megrövidítése : p. *Apátfa*, *fityefa*, *Bötefa*, *Boldogfa*, *Bödörfa* stb. Ide tartozik *Pozva*, melly elemezve a. m. *Bodz* (a' bodza göcseji neve) *fa*, tehát *Bodza falu*, valószínűleg a' föld azon rosz tulajdonságáról hogy sok földi bodzát terem, mint a' Göcsejben általában.

¹⁾ A' t a' hangtorlat miatt kilöketvén 's az n az ajakhang előtt m-e változván. L. M. Ny. IV. 329 lap. 5. — ²⁾ L. M. Ny. I. 219. lap.

4) *hegy* : *Köpeszhegy* = *Kopaszhegy* (köpesz Göcsejben = kopasz) *Csirkehegy* stb.

5) *szeg* *Zala-Egerszegh* valószínűleg ingoványos vidékéről, melyben az egerfa, itt berekfa, nagyon jól tenyészik. *Kollátszegh* = kolátszeg, *Egyházszegh* (vagy *Milej*, miről alább.)

Ezen szavakon kívül összetételre még következő szók is használtatnak.

6) *föld* p. *Égenföldre*, *Bonczódföldre*, *Boczföld*, mely a. m. *Bodzföld* (l. fenebb *Pozva*), *Várföld*.

7) *lak* : p. *Ormándlak*, *Vindornyalak* (tán = *Véntornyalak*.)

8) *vár* : *Pogányvár* (hegy), *Zalavár*, *Korpavár*, *Kányavár*, *Aligvár*, *Salomvár* = *Sólyomvár* (?).

9) *lap* p. *Szalapa* = *Szalalapa* = *lapálya*.

10) *patak* p. *Szalapatka* = *Szalapataka*.

11) *hely*, mint *Becsehely*, *Pécsel* = *Pécshely*, *Mencsel* = *mentshely*, *Diszely* = *disz hely*, *Keszthely* = *Kezdhely*, mert itt kezdődik a' Balaton. Ide tartozik : *Göcsej* = göcshely, göcsörtös hely és *Milej* = Mély hely, egy keskeny mély völgyben fekvő helység, — ámbár Göcsejben az *ly* közönségesen *l*-lé változik, mint fenebb is látszik, és nem jvé, de a első név ekkénti magyarázata hagyományos, az utóbbi pedig ennek tökéletes hasonmása.

12) *alj*, melyből az *l* kihagyásával -aj jön, ismét az általános szabály ellenére, mellyszerint *alj* szó Göcsejben inkább *all*-nak mondatik. Illyen : *Badacsony Tomaj* = *Dombalj*, mert a *Badacsony* hegy tövéen fekszik, *Tilaj* = *tölgy* (Göcsejben : *töl*) *alj* az ottani erdőségektől.

13) *falu* m. *Erdősfalu*, *Németfalu*, *Itosnafalu*(?), *Völgyifalu* stb.

14) *fok* : *Vindornyafok*, *Siófok*.

15) *bér* : *Zalabér*, hol hajdon vám szedetett a' Zalán átkelőktől.

16) *kút* : *Vérkút* fürdőhely a' Balaton mellett, hová a' köz-nép jár magát köpölyöztetni.

17) *domb* : *Kozmadombja*, *Kazadombja* stb.

18) *völgy* : *szt Ggörgy völgye*, *Nagyvölgy* stb.

19) *rét* : *Döbréte*, *Pötréte*.

20) *víz* : *Hévíz* = hővíz, melegforrás *Keszthely*nél.

21) *liget* : *szigliet* = *szegliet*.

22) *hág* mint mély formája a' *hegynek*, ebben : *Háshág* = *hárshegy*, *Szilvág* = *szilva hegy*.

Tekintve még az össze nem tett helyneveket, azok vagy : *tiszta törzsök*, a' mennyiben semmi helyi képzővel nem járnak — m. p. *Rám, Rád, Ukk, Csány, Csács, Füred* (füredő = fürdő) stb, — vagy *kicsinyített törzsök* m. p. *Karmacs* (Kis Karom) *Bocska, Kálmánca, Árács, Tátika* stb. vagy végre a' következő képzőkkel állanak u. m. :

— *a, e, m. Igricze*, tán egy régi dalnok vagy *igricz*-től, *Ola, Páka, Pacsa* stb.

— (*o, ó, e*)-*d* m. *Sárd, Aranyód, Ságod, Véged* (egy helység a' megye szélén), *Páczod, Pakod, Bagod* stb. — — Ezen három utóbbi helységnév a fenebb felhozott *Páka, Pacsa* és *Bak* helynevekkel, nézetem szerint egy közös gyökből ered. Mindannyi ugyan is, ha az *a* és *d* képző elvetetik, egy közös : *pag* v. *bak* gyökre vitethetik vissza, melly a' nép szájában a' hangváltoztatás törvényei szerint módosult : *bak*, — *bag*(od).

pák(a) — *pak*(od)

pacs(a) — *pácz*(od) — egymástól nagyon eltérőnek látszó szavakká. —

Az említett *pag* v. *bak*, -*ony* és -*or* képzőkkel *pagony* és *bakor* szokat eresztvén, mellyeknek jelentése ismeretes, az ezekből képzett fenebbi helységnevek is — : *pagonyos, bokros, erdős* helyet, vidéket jelenthetnek. — Tán nem csalatkozom ha a' híres : *Bakonyt* is ezek közé sorozom.

— *ny* : *Orosztony, Tihany, Kerecseny, Badacsony*

— *s* : *Karos, Lakos, Hetes, Almás, Kutas, Kallos, Dabos* (hegy) stb.

— *nd* : *Kemend, Istvánd, Petend, Vöczkönd.*

— *i* p. *Páli, Petri, Apáthi, Rezi* (hegy).

— *nak, nek*. p. *Kapornak, Barnak, Bakónak, Szepetnek* (horvátul : *szepetnik*)

— *k*, többnyire köthang nélkül, melly valódi barbar hangtorlatot idéz elő m. *Dötk, Batyk, Szepetk*, — de (Meszes) *Györök* stb.

Ezen nevek azután ismét, miután a' megyében több egyforma nevű helység létezik — egymástól megkülönböztetés végett többször melléknevet resznek maguk eleibe, illyenek :

Kis (p. *Kis-Kanizsa, Kislakos* stb.)

Nagy (*Nagy-Kanizsa, Nagy-Görbő, Nagyfalud.*)

Felső (*Felső-Apáthi.*)

Alsó (Alsó-Lendva)

Nemes (Nemes-Apáthi, Nemesszer)

Közép (Közép-Apáthi)

Pusztá (Pusztá szt László — P. Ederics — P. Mogyoród)

Monostor (M. Apáthi)

Meszes (M. Győrök) stb.

Leggyakrabban azomban a' folyók tavak v. hegyek nevei állanak a' helységnevek előtt a' fenebb említett czélból, mint :

Zala (folyó) (p. Z. Egerszegh, Z. Apáthi, Z. Lövvő, stb)

Kerka (patak) (Kerka Kutas, K. Kápolna stb)

Balatony (p. B. Füred, B. Ederics)

Lesencze (patak) (p. L. Tomaj, L. Istvánd)

Badacsony (hegy) p. B. Tomaj

Lenti (hegy) p. Lenti Kápolna stb.

Végül álljon itt egy különösen hangzó, egészen göcseji hely-név, melly csak is a' göcseji nyelvjárásból értelmezhető. Ez ugyan is *Pergyászló*, melly jó borával jeleskődik. Ennek törzse a' göcseji : *pergyó* szó, melly, pusztát mezőt, szabad eget jelent, *Pergyászló*, vagy is *pergyászló* tehát annyit tehet mint *pergyón* vagy is *mezőn*, pusztán levő hely.

TORKOS SÁNDOR.

Molnár L. levele.

I.

Tekintetes szerkesztő úr!

Azt tartom, még folyton foly a' vita a' körül, volt-e népies használatu a' 16. században a' *tud vala*, avagy csak az írástudók csempészték be nyelvünkbe. Három hónap alatt — kevesebbet mondva a' valónál — legalább 500 magyar levelet olvastam a' 17. századból, olyan emberektől irottakat, kik bizony rá nem értek az írástudóskodásra, hanem, a' mint gondolkodtak, úgy irtak is — magyarán. Hát biz' én ott találom a *tud vala*-t akárhányszor. Bizony-ságul közlöm Molnár Lukácsnak ezen írástudatlan levelét, melly nem szorúl apologiára, hogy írástudatlanul népiesnek vegyék.

„Szolgálotom aianlasanak utanna kiuanok az Istentol kegielmodnek mind lolki es testi ioknak megh adasat

Annak utanna köszönöm kegielmod szep aiandekat a meliet küdot vala kegielmod miskoczy Istuantol es Budai Janostol kerom kegielmodot hogi kegielmod nekem megh boczas hogi kegielmodnek semit nem kuldhetek kegielmodnek hanem magam allapotia felol eztot akarom megh ielenteni mikor kegielmod ithon uolt ennek elote az szegeni atiam élteben kegielmodel beszélgetunk uala egiut erre ker uala kegelmod engemet hogi ne hagiam szegeni atiamot es az mosthaaniamot hogi ne haginam ökot az mint tolem lehetne, ha mindenokot reiaiok hozok is ne hagiam okot en az kegielmod beszedehez tartotam magamot az mint tolem lehetot ugi uiselttem gonggiokot annak utanna az dragasagh miat a mi adosagban estem hogi midon az nagi pusztá helire haza iutunk mindemokrol megh kolot elegetenem az adosakot annak utanna az mosthaaniam

emberok által eluult tolem az mit annak is az uraim rendoltek mindenokrol megh elegetetem az utan az fiaihoz alot hogi ezeket latván az Benedek batiam az mi keueset megh tarthatam az örökseghben az pusta hazheliet es az pinczet es az oreghbik szolot az egik szanto foldet kezde toruenihozfoghni engemet ő is azt kiuania hogi az atiamtol marat ioszagoknak felet neki adgiam en ezzel oltalmazom vala magamat vagion ennekem egi szerelmos batiam az ki ennekem azt mondotá hogi az mit meghtarthatok enim legen errol azt kiuania hogi en o neki bizonisagot alasak elol auagi megheskugiem, de en ast mondam hogi nem eskuszom mert en oly remeniseghben uagiok hogi megh vele beszélhetok ennek okaiert en szabadsagot engetem neki hogi ualamit akar ast czelekegie valasztá magának az pinczet es az szanto foldnek-egi reszet hagia ennekem az háznak heliet mindon banatomot el hagiuan most Isten segetsegebol kezdetok hoza epeteni mind ezeket elhagiuan kiuanok Istentol kegielmetnek szok iokot mint szerelmos attiamfjanak kerom kegielmodot az Istenert hogi mind ezeket io veghre magiaraza el kegielmed Isten tarcza megh kegelmodot szok esztendeigh most nagi io egesseghben uagiunk mind attiafiastul egietomben mind sogorinkal ipankal napankal azoknak fiaiuál egitomben az meli katehesimusokat kuldöt uolt kegelmod nagi szepon megh osztöztunk uele Datum May 8 diei (1609). Én molnar Lucas mindenkoron szerelmos ocze kegelmodnek.

Ez leuel adasegh az en szerelmes batiamnak Molnar Albertnak tulaydon kezeben Marpurgomban lakozonak.

Sunt redditae penultimo Maji Anno 1609 MA."

Ezek után nagyon kérem a' Nyelvészetet, foglalja a' magyar igeidők tanát lakoni rövidségű szabályokba, nem bánom példákkal is — hol kell — világosítva, tegye közzé és bizza az időre; nem telik el 3 lustrum sem és követni fogják a' jobbat még a' novellisták is. A' perfectum historicumot illetőleg talán egyenesebb az út, mindjárt az aoristost mondani eredeti előképének. Örömmel hallom, hogy miolta a' m. mythologographos Tiszán túl régészkedik, a' Nyelvészet olvasóinak száma két százszal szaporodott. Olvasókból idővel majd utánfizetők és dolgozó társak kerekednek. Hátha még az a' monda is gyönyörű ténynyé igazúl, hogy Torkos Sándor baj-

társunk csak Balaton környékén 150-t toborzott? *) Ennek a' sok lelkes munkatársnak azért is örülök olly nagyon, mert sajdítom, mennyi még a' tennivalónk. P. o. szeretném ha az akadémiai szótáríró már mind kijegyezte és csattanósan megmagyarázta volna a' példabeszédeket, a' szójárásokat gróf Bethlen Miklós önéletírásából; mert Szalay László hontársunk kinyomatta ugyan gyönyörűen, olly gyönyörűen, hogy a' Füreden, Kiszingenben, Szliácson és másutt nyaraló honleányok csak ezzel élnek gyógyolvasmányul, de panaszkodnak is hogy *kalangya* számra nem értik a' szép magyaros szólamokat, lovagjaikat is hijába kérdezik, és nem lesz más mód benne, mint, majd a' legközelebbi farsangon addig izzasztani a' történetíró a' csárdásban és addig kérdezgetni a' nemzeti muzeum olvasó teremében, míg megfejtí mind az utolsó szálíg. E' kettőre készen tarthatja magát Szalay hontársunk!

AGRICOLA.

II.

Adalék a' magyar bűvészi mondakörhöz.

(A' rajnai ódondász nyomán.)

Magister Felix Vengrovníkius, magyarországi bűvész és aranycsináló, Sötern Fülöp *Kristóf* trieri érsek szolgálatában a' 30 éves háború alatt (1623—1635-ig).

Már 314. évben említették az arlesi zsinat irataiban Felix trieri püspök. Trier (Augusta Trevirorum) az akkori római birodalomnak nyugoti részeiben talán a' legszebb város volt. Hajdani nagyszerűségét még most is bizonítják római épület maradványai: Constantinus palotája, a' basilica, a' fürdők, az amphitheatrum, a' vízvezető, a' porta nigra stb. A' német Rajnamelléken a' trieri püspökség a' legrégibb. Trier városának környékét a' tájképfestők okkal és joggal tartják regényesnek. Hanem Sötern Fülöp *Kristóf* érsek úr, nem különben mint előtte több elődje, lakhelyének inkább Coblenz városát, a' Rajna jobb partján emelkedő Ehrenbreitstein-

*) Szép, hogy a' M. Nyelvészet nemcsak közölhet mondákat, hanem maga is költet magárul. H. P.

nal, kedvelé. Izlésre nézvést az érseknek ezen választása ellen kifogást nem igen tehetni. Mert ha a' mainzi és a' kölni collega nézdelhetette a Rajnát csarnoka ablakából, miért ne gyönyörködnek benne, rajta és mellékén a' trieri is? A' mölki apátnak és a' vágújhelyi prépostnak híres kilátása hogy szép, azt magok is megengedik, valameddig az ehrenbreitsteinit nem élvezik, Trier felé nézve a' sziklavárfokról.

Vengrovniczki aranycsináló hontársunknak kegyurát Kristóf érseket választó fejedelemségének nagyobb részint kies regényes virányain és csak néhol rögzös határain szinte két genius vezeti vala: a' dicsvágy és az aranyvágy. Szívének bálványa *kincse* volt. Talán látta ifjabb korában Rudolf császáráét Prágában. Kedves helye volt az *ezüst* kamra a' sziklavár tövében épen Coblenznek általellenében álló Fülöpvárnak éjszaki oldalában. Más jámbor ember fia nem igen szívesen ment feléje az ezüst kamarának, mert ott lelkek járnak és Vengrovnikius aranycsináló mesterségét űzi vala.

Wiedemann Mihály, az érseknek kedves, bizodalmas kamarása ezt jegyezte fel a' két alchymistáról:

„1632. Junius másodikán nagyon szerettem volna, ha az érsek jókor menne alunni, minthogy látogatóba jött vala hozzám ipam, nemes Nettesheim úr, boppardi vámszedő. De érsek uram szokása ellenére igen sokáig üle az estelinél 's a' mint háló termébe akarom kísérni gyertyával, azt mondja nekem: „Még a' magyarhoz jösz velem.“ Mit tehettem? csak el kellett kísérem. A magyar már várt ránk. Nagy műhelyének közepére húzott volt egy jókora saroglya asztalt, azon áll egy tányér s ezen egy arany pohár pogányfejekkel; az olvasztó-kemenczében derekas tűz ég vala. A' választó fejedelem álmélkodva nézé a' gyönyörű diszedényt 's felszólítá a' művészt, fogjon hozza a' többihez. A' magyar térdre esve szabadkozék és könyörge, hogy erőtelenége kiméltessék, de az érsek keményen parancsolá a' bűvös bájos művelet kezdését.

Erre a' varázsló karos széket tol oda 's kéri az érseket, üljön belé, de a' viláért se mozduljon 's egy szót se ejtsen, máskülömben szörnyet hal. A' kamarást a' szék támlája mögé útastja, hozzáadván, hogy ne mocczanjon ne is szóljon, akármit látna. Ezután a' pogányfejes pohár köré egy szál sodronyt teker, olly hosszút, hogy vége az olvasztótűzbe ért. Majd folytonos, halk imádkozás alatt három kört von a' választófejedelem körül és a' szélső körtől

egyenes vonalt a' koh felé. A' gyertyákat háromszegbe állítja a' tányér köré. Most egyenesen a' kemencze elé térdepel és untalan imádkozik. Azon közben egy mellette álló szelenczéből valami szert hint a' tűzbe, mire mindannyiszor hatalmas pattogás és fehér izzás következik. Mindez egy óra hosszáig tarthata, a' midőn a' kohsdorony izzóvá lesz, 's a' pohár küloldalán vastag csöppek gyöngyöznek, belüregében pedig a' legszebb színsugarak czikázva villámlanak úgy, mint hébekorban az ezüstolvasztó kohokban láthatni. Erre a' pohár terjengeni és nyujtózkodni kezd 's mintegy dongáiban szétválva magasodik, míg a' pogányfejek szemlátomást nőnek. A' magyar annál buzgóbban rebegi imádságait, a pohár nöttön nő, míg felső párkányával a' terem mennyezetét el nem éri. Erre dörgő pattanás hallatszik 's elő ugranak a' pogányfejek, mind hosszú köpenyű és szakállu rémséges férfialakok. A' választót körbe fogják. Egyike ezen férfiaknak az elé térdel le, ki a' fejedelem előtt áll, és a' választóra mutatva azt mondja: Ez az ki a' német birodalmat a' francziák kezére akarja játszani. Ezután a' férfiak összegugják fejeiket, mintha tanakodnának egymással.

Vége a legtovább álló kivesz köpenye alól egy széles palost és kiáltja: Ezt küldi a törvény az árulónak. E' közben vagy hármat az érsek felé lépett, hogy majd levágja. Ennek láttára a' választó fuldokolva rimánykodik: „segíts Mihály.“ Erre eltűnék mind; a' választó elájula 's a' magyar, úgy látszott, holtan feküdt a' padolaton. Nagy ügygyel bajjal hozá eszméletre a' kamarás a' fejedelmet, végre Felix mester is vánszorgott fel halásáppadtan és segíté a' választót hálósobajába vinni. Elmentében ezt mondja a' magyar a' kamarásnak: „tudom hogy kigyelmed derekasint fenekedik reám, no de nem is leszek már ezentúl sokáig terhire. Még csak ezt a' tanácsomat fogadja: zúzzák össze azt a' pogányfejes poharat; mert a' ki iszik belőle, szörnyet hal.“ — A' kamarás az érsek ágyánál volt kénytelen maradni, hogy neki szokott orvosságát készítse az alteratio ellen t. i. rákszemet vízben. Nehány percz múltán iszonyatos durrulás, a' villámcsapásnál is rázóbb, rengeti Fülöpvarát 's meg-megdördül ismételve. „Tűz a' laboratoriumban“ ordítanak a' felriadók. Döngetve ütik be az ajtót, 's ott látják a' bűvészt a' vasrács rúdjai között, hátra tekert, villámkék arczczal, kicsüngő nyelvvvel. A' választó borzadva hallá a' kamarásnak tudósítását, hanem hü emberének azon kényszerítő kérelmére, hagyjon

fel a' bűvészkedéssel és az aranycsinálással csak ez lön válasza :
Jacta est alea !

1632. Jun. 9-dikán a' francziák vonulának be az Ehrenbreitsteini fővárba és Kristóf érsek nem szeretvén egy fedél alatt lakozni a' francia várparancsnokkal, trieri lakába, Pétervárba, költözék által. Itt látogatta meg őt a' habsburgi háznak boszúja. Halljuk mit beszélt erről a' rajnai ódondász, ki majdnem olly tudós, szorgalmas és vallásos mint a' duna-tiszai ódondász, a' magyar mythológiának szerzője.

1635. Mart. 12-dikén, későn estve, midőn az érseki várnak egyéb népe már mind aluszik vala, és Wiedemann kamarás épen Máté evangéliomának 5. részét olvassa az érseknek, egyszerre rémitő dobogás hallaték a' nagy lépcsőn. Űgetve jön egy lovas az előterembe, a' gondosan zárt ajtószárnyak pattanva felnyílnak 's az éji lovag egyenesen az érsek elé meneti fakóját és nyers, kemény hangon mondja : „Jól vedd eszedbe, mit tudodra adni küldettem. Ellenségeid összeesküdtek megrontásodra, és órájok közel vagyon. Fogságba hurczolnak majd téged idegen országokba, 's ezen rab-ság még semmi azon egyéb nyomorúsághoz képest, melly ér, ha tüstént el nem tőkéled magadat velem jönni; mert nekem hatalmam van, téged biztos helyre vinnem.“

A' fejedelem azonban legottan feláll, keresztet vet magára és Jezus nevét mondja; mire az éji lovag paripástól a' kandalló kéményén eltűnik.

Tizennégy nap mulva, tehát 1635-diki Martius 26-dikán, erősebb és valódibb szellemek jövének Trier városa alá, t. i. spanyol katonák a' luxemburgi kormányzó Embdeni gróf vezérlete alatt. Hirtelen lépék el a' várost meg az érseket Pétervárban. Metternich és Maillard ezredesek egyszerre szegeznek villogó kardjaikat a' választó mellének ezen szavakkal : „Adja meg magát kegyelmességed foglyúl.“ Erre az érsek eleinte valami excommunicatiofélét emleget, de utoljára belátván, hogy csakugyan őt, mint okosabbat, illeti az engedés, ezt mondja : „Ha másképp nem lehet, ám legyen.“ Csak egy káplán, két nemes apród és a' meghitt Wiedemann Mihály eresztetnek vele. A' katona urak minden színes tiszteletadással viszik, harangoztatnak stb. étel ital dolgában bőven gazdálkodnak neki, étkeit sáfránnyal fűszerezik, de ő csak ollyan izút eszik, megértetéstől való féltében mint Tököli Imre

1800. Somlyóban Teleki Mihálynak tábori asztalánál. Azon szín alatt, hogy Regensburgba a' birodalmi gyűlésre viszi, Gonzaga tiszt Ausztriába hozá 1636. nyarán. Linczbén a jó érsek még hűséges Wiedemann Mihályát is kénytelen volt elbocsátani, mert felette igen osztrák érzelműnek tapasztalta őt. Rabságában 10 évig nyomorgott : 1645. április havában, mikor Torstensohn Bécset fenyegette, szabadula ki, önvallomása szerint 200,000 vesztegetésre elköltött forintnak árán. Vas lelkét még a' 10 évi fogság sem lágyítja meg; az ellenséget kiüzé ugyan tartományából, de azt nagyon sajnálá hogy a' fene spanyolok Luxemburgban nagy gonddal elrejtett kincsére valahogy ráakadtak 's elvitték örökre.

Vengrovniczky aranycsináló tudományának becsületére még azt beszéli a' spanyol krónika, hogy a' madridi ötvösök a' legjobb mexicói és perui aranyból is jobbnak találták a' magyar alchymista csinálmányát.

Kristóf érsek pedig 87 éves korában 1652. Febr. 7-dikén esőtörtökön múlt ki csendesen ez árnyékvilágból épen hat nappal a' hamvazó szerda előtt.

AGRICOLA.

Hogyan leveleztek a' magyar országnagyok 1706-ban a' kurucz világban?

Ha nemzeti muzeumunk könyvei és kéziratai már olly talál-
hatékony rendbe volnának állítva és jegyzékelve, mint a' brit mu-
zeuméi Londonban, vagy legalább úgy, mint a' german muzeuméi
Nürnbergben : akkor megkérdeshetnők Szalay László történetírón-
kat — ki a' german muzeumnak is szorgalmas munkatársa — az
íránt, mennyi nyomatott már ki a' Forgács-Pálffy-féle levelezésből,
melly ugyan kevésbbé mulattató, mint a' sokkal fiatalabb *rodostói*
levelek, de ránk nézve mégis sok tekintetben tanulságos. Azon vá-
ratlanul nem igen szerencsés esetre, hogy még kiadatlan, nyomas-
suk ki ezt a' bokr-levelet mutatványúl és izlettetőnek, hogy kedvet
csináljunk hazánk fiatalabb tehetségeinek hazai tárgyú monogra-
phiák megírásához. P. o. Pálffy János hadvezérnek életrajzához 30
—40 darab okirattal szolgálhatnánk, a' kinek kellene.

AGRICOLA.

Gróf Forgács Simon gróf Pálffy János hadvezérnek Csepregen 1706.
Mart. 27-dikén.

Méltóságos generalis !

Nekem hajdani jó uram és bátyám. Ime minemű levelet vet-
tem , kegyelmednek megküldettem. Magamis szánom az én régi
jó asszonyomat, hogy nagy búsulásban vagyon, van is miért, mert
mint okos úri asszony által látván igaz ügyünket, hogy fegyverünk
nem másra czéloz, hanem magyar ország és maga maradékinak jó-
vendöbeli szabadságban való életének meg maradásaira is, mégis
kegyelmed mint magyar bennünket persequal ? kiért Isten bünteté-

sétül méltán féltheti kegyelmedet. Ugyanis Saule, Saule quid nos persequeris? Mi okoztatunk, hogy fegyvernyugvást 's úgy békeséget nem kívánunk, hanem csalárd minden dolgunk. Bezeg megtetszik, mikor már in fieri volt a' fegyverszünet, akkor kellett éreánk törnetek? No már mit nyert kegyelmed vele? ezt az egynéhány helyet elégette kegyelmed; meg lesz a' kölcsön, valamint most történt az trencsényi égetésért. Ugyan sok elvesztő hada vagyon ő Fölségének, hogy így hazardirozza kegyelmed. Mi nem mindenkor pap sajtna, de így meg lesz a békesség, szép indiciumok! vassal tűzzel emésztjük egymást. Az mi dolgunk legkevesebb de csak ugyan lássuk, hogy csak vexa ezen sok haszontalan követéségek. Quinihil sperat, omnia audet. Te tudod Isten, igaz szolgája voltam eő Felségének, én javallám, ne sokat ceremoniaskodjék az békeséggel, lám másét nem kívánjuk. Én eddig kegyelmednek udvarlottam volna cum nostris, de hallottam hogy Draskovich János meghegyezett kegyelmeddel. Aubée, ott van az feleséghe. Ú sógor az régi mód szerint. Hallom az eblelkü csámpás Ebergény is reánk támadott, hagyjatok békét lelkeim, mennjete suppon (szappant?) enni, bizony roszul jártok. Imé neki is megküldtettem az feleséghe levelét. Az tréfáról követtem kegyelmedet amicus personae, inimicus eausae. Az öcsém gróf Leopoldnak is megküldtettem mátká levelét. Ha irnia akar Kegyelmed az méltóságos asszonynak pro consolatione, küldje kezemhez, megküldem. Kegyelmed extra servitium domini parancsoljon, kész a' szolga. Hallom, haragszik kegyelmed Vereskőért, bizony én is Galgóczért, mondják kegyelmed nem az oka, bizony én sem Vereskőnek. De hiszen van most mód a' haragnak kitöltésére. Montecucoly uramnak úgy az tiszteinek szolgálomat. Kegyelmednek köteles szolgája

gróf Forgács Simon.

P. S. Az intercipialt levelekből érttettem, kegyelmedet Olaszországba küldék, Stahremberget az anglusok mellé. Csak nem hisznek magyarnak, nem is engedi az vér természetit váltotztatni, akár mint okoskodjék.

Gróf Pálffy János gróf Forgács Simon úrnak válaszul Igazán Csöpregh 29. Mart. 1706.

Szolgálok kegyelmednek, mint kedves öcsém uramnak: Tegnap marsomban vettem kegyelmed levelét, én olly reménségben voltam, kegyelmedet Ivánban találhassam, azomban Lövő vagy Nemeskér felé vette útját kegyelmed, noha Csöpreghbul datalva van az levél, mindazonáltal tudtam, hogy vérontás nélkül bészállok Felségem levele elküldését köszonem, vanis mit szánni gyermekeivel együtt, az ki csak igaz keresztény ember; mind azonáltal, ha még tiszteris annyi volna ő Felségéhez való hivségemet soha el nem hagyom, az Isten megtéríti mind e világon, mind más világon, mert igazán megtartottam hitemet. Kegyelmed engem ne okozzon az égetések miatt, se parancsolatom az felséges udvartul se akaratom, de hogy megtörténnek gondviseletlenségtül, oka nem vagyok, sőt tíz aranyat ígértem, a ki ollyat meg fog, mert Isten úgy segéljen, elevenen tűzbe vettetem. Ekkoráig sem történt németek által, hanem az pogány ráczság által; nem kívánom menteni őket, kegyelmed maga is ismeri őket. Kegyelmetek közül sok tisztviselő vagyon, a' kik velem voltak két esztendő alatt, meg tudják mondani mennyit vágtam és lödeztem bennük. De az is igaz, hogy az parasztság soknak oka, mert ha otthom marad, való (vala?), vigyázhatott volna az tűzre, indulásunk után. Úgy járt Szombathely is, öt óra után indulásunknak kezdődött az tűz, mért nem oltották, magok gondviseletlenségek, most penigh engem okoznak. Én nem persequalom a' magyart, hanem királyom ellenségét és a' tévő vagyok, a' mivel tartozom. A' Trencsényi égetés iránt sem lehet okozni ő Felsége hadait, a' kit az parasztság cselekedett ex justo dolore. Lám kegyetmetek is azt cselekedte, most sem szűnik meg; cő Felsége nem kevésbé mégis haragudott az iránt, sőt keményen meg is tiltotta. Kegyelmed elhigye, ha égetni akarnék, nem bántanám szegény jobbagyságot, inkább azokat, a kik két izben többszer is meg szegték hiteket, de úgy tudom, fog égni más világon. Melaknak atyjafia nem vagyok, hogy úgy gyönörködném égetésben; azonkívül is eleget ég szegény magyar ország, lesz is ma holnap mit oltani, csak olai ne legyen víz helyett. A' mi az armistitiumot illeti, reám nem bízták, de azt régen vettem észre, hogy csak tréfál kegyelmetek ő Felségével, én

se tiltom se javallom, Istenre bízom, ő lesz igaz bíró benne, a' mint tudok benne, hogy sincere kívánta ő Felsége, a' ki oka adjon számot, nem késő még, ha csak Isten áldását kívánja kegyelmeitek és nem gyönörkedik sok szegény ártatlan vérontásban. Galgóczi égetésnek nem vagyok oka, ha cselekedtem volna, féltemben nem tagadnám, van annyi eszen 's tudom mit cselekszem. Sőt verné az Isten, a ki okozta. De azt bizonyosan tudom, hogy kegyelmed Rákóczy uramot reá kérte, sőt két ízben is, hogy Veresköt bombardirozzák és így kegyelmed haragja csak haszontalan. Isten neki! sit nomen domini benedictum! Az utolsót mi formán érti kegyelmed, nem tudom; nem szükség hogy praecise miattunk sok vért mások ontanak, magunk között is elvégezhetjük, ha csak kívánja kegyelmed, és ha olyan nagy haragja vagyon kegyelmednek, kész vagyok, leszek is, valamikor megszólít kegyelmed. Ezzel maradok kegyelmednek jóakaró szolgálja gróf Pálffy János.

P. S. Hogy penigh az mostani hírem és parancsolatom kívül történt égetésnek az kölcsönt meg adja kegyelmed, sic sonant verba, lássa félek attúl, hogy magyar ország fog azért szenvedni és sok böcsületes ártatlan emberek egyébaránt úgy sincs mit égetni sokat Austriában, Magyar országban még több vagyon. Propheta nem vagyok, nemis kívánok lenni, ha úgy fog bánni kegyelmeitek Talám azért is ment Rétey György, bizony számot fogtok adni Isten előtt.

A' magyar nyelvben hajdan megvolt két- féle hosszú e, azaz é- és ê-rül.

A' mai magyar köznyelvben még kétféle rövid *e* van ugyan (*e* = *ä*, és *é*), de csak egy hosszú *e*, melyet *é*-vel írunk és egyaránt, minden különbség nélkül ejtünk, p. o. ebben : fél, félni, félelem és ebben fél-nap, félre, félig (fél, fele). Ebben is : igyekezzél az *é* csak úgy hangzik mint ebben : igyekezzék stb.

Ámde mégis úgy látszik, hogy a' magyar nyelv hajdan gazdagabb lévén a' magánhangzók módosulátjaiban, kétféle hosszú *ē*-vel is birt, melyek még a' XVI-dik században divatosak valának. Ennek megalapítására jelen czikkem egy kis kimutatást akar szolgáltatni.

Tudjuk, hogy a' régibb magyar helyesírás mennyire tökéletlen volt, különösen a' magánhangzók visszaadásában, és mennyi ingadozás, váltig változó kísérgetés, sőt mondhatni küzdelem után állapotodott meg még nem olly nagyon régen az újabb írásrendszer, melyet, legalább a' magánhangzókra nézve más nyelvek írásrendszeréhez képest, minden tekintetben czélszerűnek és kielégítőnek kell elismernünk. Mindazonáltal akadunk olyan régi codexekre és nyomtatványokra is, melyeknek írása egyben másban a' ma közírással — főképen a' magánhangzókat értve — határozott pontosság tekintetében méltán versenyezhet, sőt azt néha még fölül is múlja. Így mindenesetre egész figyelmünket megérdemli, hogy *Heltai Gáspár* munkáiban (— előttem voltak aesopusi meséi, és magyar kronikája) — noha az *á* nyújtását gyakran elhanyagolja, mégis a' nyújtott *é*-t kiváló gonddal írja, és — a' mi csakugyan föltűnő — annak kifejezésére kétféle betűjeggyel él, még pedig állhatatos következetességgel. Azt kell mondanunk, hogy *Heltai*

ily kétféle betűjeggyel kétféle egymástul külömböző hangot is akar visszaadni : más külömben azon képtelen szeszélyt kellene neki tulajdonítani, hogy ő — minden látható ok nélkül — csak némi szavakban és szövegzetekben egy másképen már eléggé jól megjegyzett hangra minden áron más jegyet akart alkalmazni.

Heltai ugyanis — olly helyeken hol most egyaránt *é-t* írunk és ejtünk, majd szintén *é-t* ékezettel, majd alul egy kis farkkal való *e-t* ír. Az utóbbi nem olly gyakori mind az ékezetes *é*; czélszerű lesz tehát, annak előfordulását némiképen kimutatnunk, egy szermind az illető szavakat további fejtegetésünk könnyebbitésére — néhány osztályba szedvén. A' farkas *e* helyett — minthogy ily-lyen aligha lesz már nyomdáink betűtáraiban — *é-t* írunk.

1) *Szógyökök és egytagu szók, mellyekben Heltainál é van :*

<i>két</i> (duo), kêtségesek kétel- ködni	réz kr. 168. 169. — Ellemben : rés.
<i>léggy</i> (musca), léggynek, de : le- gyező; ellemben : léggy (lenni).	<i>e' fêle, a' fêle</i> minden fêle, effe- liek (kr.)
<i>tél</i> , télbe; de : telelni.	<i>mi-némül.</i>
<i>ész</i> , észszel; de <i>esz</i> .	<i>zsêmbes</i> , zsêmbesek.
<i>kêz</i> , kêzbe; de : kezét.	<i>zêmes</i> , = zemes (Sämisch).
<i>nêv</i> , nêven, hirnêvet, hires nê- ves vitêz.	<i>Bêcs.</i>
<i>fêl</i> (dimidium), fêlig, fêlördög, fêltre; ellemb : <i>fêl</i> = timet.	<i>Ali-bêk</i> , Haram-bêc, a' bêkek.
<i>szêk</i> , szêkben; Szêkesfeiervár.	<i>Pêcs-i.</i>
<i>szêl</i> (ventus), szêltre; ellemben : szêles világ.	<i>Szêkely</i> , Szêkelyeket.
<i>kês</i> , kêst, vágó kêssek	<i>kêrdeni</i> , megkêrded, kêrdenek, kêrdözni.
<i>êg</i> , êg alatt, êgbôl, êgbe; ellem- ben : megêgetni.	<i>sêrteni</i> , megsêrték, sêrelmet.
<i>hêt</i> , hêt malacz, tizenhêt.	<i>êrzeni</i> , megêrzé, megêrzed
<i>gyêg</i> = jég, gyêgre.	<i>êrteni</i> , megêrtônék, êrtem, êr- telem.
<i>têrd</i> , (kron.)	<i>vêtni</i> (= vet, vetni) adókat vêt, a' tanêrról vêt ônnem.
<i>êl-es</i> , êlesek; ellemben : êlés (= victus).	<i>szêdni</i> , piheket szêd. (Aes. mes. 49.)
<i>bêl-elve</i> , bêlelve vadnak, bêllet ember.	<i>mêrni</i> (= merni) mêrnek = au- dent.
	<i>têrni</i> , viszatêrének, réaia têre.

kép-es Kr. 181. *kép* = lándsa.

Ellemben : *kép*, ekképen stb.

téregetni, téregötte magát, téregetné magát.

lèzegni, lèzeg vala (Kr. 132.)

lèszeszteni, föl lèszeszték a' népeket = *lázasztani*.

vê, *vê* bolond oroszlán, *vê* ag eb!

zséllye, *zsellye* (= *sélye*).

nyêne (= *néne*)

dézma

prépost.

2) Többszörös középén vagy végén találkozó é :

ismér, megismér, de : ismereted megismeré.

vitêz, vitêzek, vitêzködni.

kövêr, *kevêr*, *kövêrek*.

temêrdek.

kevês.

szekêr, *szekêrbe*.

egyêb.

kerék (= *rota*).

puppenevêr (= *púpdenevér*) de : *puppeneveret*.

kötêl, *kötêllel*.

pipêres, *pipêres* tál étek.

vezêr, *vezêrll*yen (= *vezéreljen*) *vezêrli*.

levêl.

szömêt (= *szemét*, *stercus*) *szömêlek*.

közêl, *közzêl* (= *közel*, *széke*lyeknél *közêl*).

esztevêr.

közêp, *közêp* aránt, *közêbben* = *közêpben*.

*tetê*m (= *tetem*) *tetê*mel (= *tem*mel).

ledêr.

füllÿêrke = *fillêrke*.

*pecsê*t, *pecsê*ti (= *pecsê*tje).

hohêr.

*Erdê*ly, *Erdê*l, *Erdê*li (= *erdê*lyi).

*Vitê*si János.

*Ersê*bet.

gyôzêdelmes. (Kr. 125).

*prengê*r (= *pelengêr*). Kr. 179,6. *perengêrre*, Kr. 64.

3) Képzők és ragok hozzájárultával keletkező é :

*Cserêl*ni (*csere*), *cserêl*nénk).

*berbetêl*ni (*berbete*, *berbite* *berbetêl*tél).

*esztekêl*ni (*eszteke*, *ösztüke*) *esztekêl*ik vala öt (Kr. 18) *esztekêl*i.

*henÿêl*ködni.

*szömlêl*ni, (*szemle*), *megszömlêl*te.

*pepecsêl*ni, *pepecsêl* (aes. m. 41.) *pepecsêl*ésitől (Kr. 136.)

*metêl*ni, *le*metêltete.

*szerencsêl*tetni.

*idêz*ni (*ide*), *megidêz*ék.

fel-czepekêzék hogy *el*menne (aes. m. 61).

*pecsenê*s (*pecsene* = *pecsenye*).

*fecs*kês (*fecske*).

Velenczés (Velencze).
idés (= idős).
szerencsés.
szerencsének.
emberkének.
Breznicének.
Imrének.
pinczét.
cseresznyét.
pecsenét.
nagy missét.
enczenbenczét.
eröklét, ereklét.
szerencsét.
gyermecskét.
pecsenék-et.
szekerczék-kel.
fecskék, fecskéket, fecskéknek.
kelepczék-et.
vármegyék-et.
kecskék-et.
leczkék-et.
szerencsén, nagy szerencsén. (Kr.
 134.)
szerencsébe.

vármegyébe.
szerencsére.
pinczéből.
emberkéről.
Imrével.
szekerczével.
emberkével.
eröklével.
terhével. (Kr. 116; 132.) = te-
 herrel, mert *terhe-hordó*, van
 Heltainál. v. ö. *terhéd. Kr.*
 179 : *terheiet. Kr. 81. terhébe*
 estem. Szintén Kr. 21.
szerencséd.
szelenczéd.
terhéd-re.
szerencsénk.
sörtéje (sörte, serte).
idéje (= ideje).
esztendéje.
menyeközéje.
melléje, (aes. m. 48, még egy-
 szer; Kr. 115; 131; Kr. 120.
 azomban melléje.
szerencséje.

4) Igeragozási végzetekben előforduló é :

neveztezzél.
igyeközzél.
igyeködjél.
meneködjél, meneködjél.
szekjél (= szökjél).
essél, ne essél.
kérködjél.
emléközzél.
elégödjél meg.
egyél.
cseleködjél.

szeresztél.
cseleködtél.
öltél, meg nem öltél.
engödtél.
löttél.
siettél.
pörlettél.
estél.
viseltél.
berbeteltél és gyontál.
megköttöztél.

igértél.
 műveltél.
 könnyebbitöttél.
 terhöltél.
 elkéltél (a' szabadságról).
 betegültél.

jöttél.
 segítél engem.
 döntél (= döjtél, döntél).
 beszeknél (szökni).
 kijöhetnél (= kijöhetnél).

5. Ragokban előforduló é :

En-nékem
 te-néked
 néki, ő néki
 nékünk stb.
 vélem
 véle, ő vele
 vélek (velük) stb

nél-kül.
 népök-nél.
 kinél.
 idegeneknél.
 egyik-nél.
 embereknel.
 kezénél. stb.

Ellemben : vélni.

Ha már azt kérdjük, millyen hangot fejez ki tehát Heltai az *é* által, és miképen különbözik ez az *é*-tül, melyet szintén Heltai ír? — arra csak Heltai használatát is tekintve, némi valószínűséggel adhatnánk feleletet. De vannak még adataink, melyeket előbb tekintetbe kell vennünk, és melyek kérdésünk eldöntését is jóval megkönnyebbitik. Ugyanis Erdösi (Sylvester) János 1541 Újszigeten kelt bibliafordításában szintén a' mai *é*-nek megfelelőleg kétféle hosszú *é* jegyet találunk : egyike a' fedeles *é*, másika az alul farkas *e*. Ékezetes *é*-t nem használ. Már most nem tekintve azt, hogy Erdösinek nyelvében egyáltalában sokkal kevesebb *é* (azaz hosszú *e*) van, minthogy nagy részét *é*-re változtatja által*) (p. o. lilek, beszíd, kírni, egisz, ílet, ajándik stb.) — mégis könnyű észrevenni, hogy Erdösi csak ollyhelyt használja *é*-jét, hol Heltai a' farkas *e*-t, melyet mi szintén *é*-vel írunk; ellemben farkas *e*-t, hol Heltal *é*-t ír — a' mi világosan azt mutatja, hogy Erdösiféle *é* = Heltaiféle farkas *e* (*è*), Erdösiféle farkas *e* = Heltaiféle *é*. Az egyenlőtlen használat — olly időben, mikor a' magyar helyesírás — még épen nem vala megállapodva, különösen abbul ered, hogy Erdösi nem az *é* jegyrül, Heltai meg nem az *é* jegyrül rendelkezik. Erdösínél pedig találunk *é*-t illy szókban :

*) A' hosszúság ki is van jelölve, habár nem következetesen *é* által.

- 1) *êg*, *êgrül*, *êgi* madarak.
szêl, *szêlnek* zugása, *szêlnek*
fuása.
fêl, *fêl felé* = *félre*; *fêlszeg*.
kêt, *hêt*.
bêl, *bêli* kiomlának.
kêz, *kêzbe*, *kêzi* munka.
kêzkenő = *kezkenő*! *kêzke-*
nővel *vala* bekötve.
êrteni, megérté.
kêrdeni *kêrdesz*, *kêrdezked-*
jék.
el-rész (= *perit*), *de* : *el nem*
vesze.
têrni, *têrjenek*, *megtêrünk*.
jár kêt *vala*; *de* : *járni kelni*.

V. ö. fentebb a' Heltaiféle szavak 1) osztályát.

- têrd*
vêrem, *vêrembe* esni.
szêk. II, 154. *szêkes* angyalok,
 II, 73.
êh, mikoron *êh* volna 18. *de* :
ehék valának.
sêrteni, *megsêrtenek*, *megsêrtés*.
 II, 75.
têl, *têlbe*.
êrcz, *êrcz* *mües*. II, 93. *êrczedi-*
nyek I, 59.
vêsz, az *vêsznek* miatta. I, 59; *de*:
szêlnek *nagy* *vesze* *támada*. I, 54.
mêrni, *nem* *mêri* *vala* *ütet* *meg-*
kêrdeni. I, 70.

2. *Egyêb*, *egêb*.

- esmêrni*, *megesmêré*, *megesmêrtelek* (133), *esmêrjük*, *esmêrtük*,
esmêrtíték, *stb.* *de* : *esmeretet*; II, 2 : *esmêret*.
közêp, *közêpben*.
vezêr, *vezêrek* *vala* *azoknak*.
betêg, *de* : *betegeket*.
hüdêg *üdö*; *de* *így is* : *hideg*.
zsellêr, *zsellêr* *kippen*.
nehêz, *nehêz* *terheket*, *nehêsség*.
keresztjên.
vitêz-kedjêl, II, 86,

3. *kemenczêbe*. 10. 21. 22.

- verebcskêk*. 15.
zsengêt 17.
gyermecskêt 28.
metêlni, *környülmelêlést*, *k.-metêlni* II, 84.
fenêk (*fene*); *felette* *fenêk* *valának*. 12.
idês, *nálánál* *idêsb* II, 85.
kisên = *késön*; *ha* *kisên* *menêndek*. II, 87.

4) *egyël* (*egël*). I, 72.*ne vîtkezzël**hogy beteljël, (tellyël).**megbikîljël (bikillyël).**eskedjël (eskeggyël).**szerettël.**megkentël.**kîrtël.**eljüttël.**mentël.**együtt üttël = ültël.**szerzettël.**eskedtël (eskettël).**könyörgöttël.**kîrënd.**eljövënd.**megêrtëndi.**emelënditek.**megölënd.**menëndek.**megszegënd.**tënd, megtënditek.**ënd, ênditek, ha êndik valaki.**vënd. 28.**lënd.*5. *nêlkül.**ezeknêl.*

nêked, a' verses előszóban 5-ször egy lapon; de mégis többnyire: *ennekem, teneked, üneki, mûnekünk* stb. *tünêktek* II, 72. *istennêl* stb.

Illyen Erdősínél az *ê*-nek előfordulása — csak hogy folytattott kikereséssel még több példákat lehetne találni. De ezekbül is már elegendé kitünik az, hogy általában véve, az *ê* nála úgy szerepel, mint Heltainál a' farkas *e* (*ê*). Egyes kivételek vannak ugyan, a' mellyekrül majd alantabb. Most tehát újra fölvevén fent tett kérdésünket, mit tudhatunk hát ki ezekbül? — a' következő pontokat vehetjük tekintetbe :

a) A' *nêkem* stb. *vêlem, vêled*, stb. — tehát *nêk* és *nêl*, melyet Heltai kizárólag használ — Erdősínél a' rövidült *nek- vel-* lel is vegyül. Ennek *e*-je pedig nyílt *e* azaz *ä*, mint a' megfelelő *nak val* mutatják.

b) Az *ê* ollyhelyt felel meg mai *é*-nek, hol ez ragozásban vagy képzők hozzá járultával *e*-re azaz *ä*-re rövidülhet meg. v. ö. *fêl* fele, szêl = szél, szelek, szeles; *kêz* = kéz, keze, kezét, stb. *kevês* = kevés, keveset; *levêl* = levél, levelet; *nêv* = név, nevet, *nevem*; *kêt* = két, kettő; *gyêg* = jég, jeges stb. — Az Erdősiféle *-ênd menênd* (mert mélyhanguaknál is használja az *ând*-ot: *hallând* stb.) most *end* (azaz *ünd*, megfelel neki *and*).

c) A' Heltai féle *é* E.-nél vagy szintén *é* vagy átváltozik *í*-re; p. o. és H. és E, *felé*, tudakozék, (igy E-nél az ikes igék praeterituma *ék*, parancsolója pedig *ík*), Jakobé; stb. *í*-vel: -*síg* képző(ség), 3. személyrag *kezít* (kezét), vidrit (vedrét) stb. ¹⁾, *írettem* (érettem), *vennének* (vennének), én *mennék* (mennék), *lívín* (lévén), *ilő* (élő), *lilek* (lélek), *títeményimet* (téteményimet) *emeljítek*, *nézzítek*, *beszíd*, *egísz*, *kimenének* (menének). stb. Egykettőben már Heltainál is van *í*: *nyíhány*, *itílni*, *dicsírni*, *kimílni*.

E' szerint, hogyha *ê*-bül annak rövidje *e* azaz *ä* ered, következik, hogy amaz ennek hosszúja, hangzás szerint is; továbbá, ha a' Heltaiféle *é* ugyan, de nem az *ê*, *i* hangba szeret átmenni, következik, hogy ezen *ê* hangzás szerint távolabb áll az *i*-tül, mint az *é*. A' kétféle rövid *e* közül pedig, a' mellyeket igen határozottan megkülömböztethetünk, t. i. az *e* = *ä*, és *e* = *é* közül, tudvalevőleg az utóbbi áll közelebb az *i* hanghoz²⁾, azért is jogosítva vagyunk, a' Heltaiféle *é*-t hosszú *é*-nek azaz a' mai ejtés szerint való *é*-nek tekintenünk. Így is világos előttünk, hogy mint van *lévén* mellett *lívén* (Heltai) *lívín* (Erdösi), *méne* mellett *méne*, *míne* (Erd.) stb. Végre tehát nem marad egyéb hátra, mint hogy a' hosszú *é* = *é*-tül különböző *ê*, mellybül *e* = *ä* rövidül — épen csak hosszú *ä* — 's azon eredményhez jutottunk volna, hogy hajdan — azaz legalább még 16-században a' magyar nyelv valamint rövid *ä* és *é*-vel szintűgy hozssú *ä* (*ê*) és *é* (*é*)-vel is bírt.

Az *é* most tökéletesen kiszorította az *ê*-t a' magyar köznyelvből, legfeljebb még némi tájbeszédben hangpotlásul szerepel *el* helyett, p. o. göcseji *ê*-ment = elment. És csakugyan úgy látszik, mintha most az *e* (*ä*), az *é*-tül akarna visszanyerni azon tért, melyet ennek hosszúja (*é*) maga hosszújátul (*ê*-tül) elvett. Csak az

¹⁾ Megegyezendő, hogy legtöbb helyt a' hosszúság tisztán ki van jelölve, mellyet a' mai ejtés, hol *i*-t ejt is, nem igen hallat. p. o. életít, adja kezít.

²⁾ A' török mélyhangu *i* (*i*)-nek még könnyebb kivenni különbözését az *ö*-tül, mint az *é*-tül. Hasonlóképen egy német tájbeszédben, mellynek hangjait még gyermekkorombul ismerem, *e'* helyett: *sie sind* azt mondják és ejtik: *sei sen*, olv. *száj szén*.

kár benne, hogy egyik sem válik a' magyar nyelvnek valami nagy előnyére, ha e' mellett mind többet kell vesztenie hangjainak változatosságából. Azonban az *é* és *ê*-nek hajdan megvolt külömbözése és megkülömböztetése, habár azt a' mai gyakorlati nyelvhasználat tekintetéből végképen oda veszett birtoknak kell mondanunk — mégis a' magyar nyelvész előtt legnagyobb fontossággal bír. Ugyanis először ez által sok most egyenlőhangu, és csak az értelem által külömböző szót, mint eredetileg hangbeli alakban is külömbözőt ismerhetünk föl. Így volt: *lègy*, legyen — *légy*, lenni; *fèl*, fele — *fél*, félni; *szèl*, szeles — *szél* ruha széle, széles világ; *èl*, éves — *él*, élni; *vètni*, véték, én *vèlem*, te *vèled*, ő *vèle* — én *vélem*, te *véled*, ő *véli*, vélni; *nèkik*, *nèki* — *nekik*, *neki* (aliquis) (Erdösi: *níkik*), *kèp* (lárdsa) — *kép* (imago) — s ilyen majd még több is találkozik. — Szószármaztatásoknál, mindenesetre — nem lesz haszon nélkül való dolog, előbb kitudni, hogy valamely mai *é* ugyancsak *é* volt-e vagy *ê*? Így p. o. az *éh* szót semmiképen nem csatalthatnók az *enni* igéhez, mert amaz *êh*, ez pedig *é*-vel van, és azért származik tőle a' valódi *é*-vel járó *étek*, (Erd. *ítek*, *iszem*). Az *ér*-ni ige szintígy határozottan el van választva az *ért*-eni-től stb. —

Egy némelly szóban a' mai nyelvejtéstől eltérőleg is találunk hosszú *ê*-t: *vètni*, *szèd* — ezt az alakot találám Heltainál; de azért még nem következik, hogy mindenütt megtartja; találkozik *vete* is, hasonlóképen *elvész* és *elvesze*, valamint mai nyelvben is *vész* van *vesz*, veszni mellett. *Esmêr* Erdösinél rendesen, úgyhogy ha egynéhányszor *e*-vel van, ezt bátran a' szedőnek rovására tehetni, minthogy máshelyt is okvetetlen hosszú *é*-t illetőleg *ê*-t kívánó helyen egy-egy *e* csúszott be. Nem ugyanígy van Heltai, kinél mégis gyakrabban ismerni *e*-vel fordul elő, ha nem csalakozom benne, különösen magánhangzóval kezdő végzetek előtt. Továbbá: *közèl*, Erd.: *közel*; *tetêm*, *vêrem* = *verem* (Erd.), ettől *vér* (sanguis) volna: *vérem*, *vírem*. — Érdekes még látni Heltainál egy példán, hogy az *ê*-nek már akkor is jóformán általános rövidülése még nem állott be némelly szavakban: *hires nèves*, és *hírnêvet* van H.-nál, és egyszer gondolom ez is: *észes*, noha többször *eszés*. Ez azt mutatja, hogy az illető hosszú *ê*-vel való szavakban eleinte nem a' némiféle végzet hozzájárulta okozza vala az *ê*-nek *e*-re rövidülését, hanem ez lassanként az ejtés kényelmességeért fejlődött utólagos-

san. V. ö. *kêzkenő*; most *kezkenő*; szintén az ilyen mai nap is hallható ingadozásokat, milyen : észre venni = *észre v.*, tkp. *észre v.*, vagy a' tájbeszédi *keves e'* helyett *kevés* (*kevês*). Hiszen nem is látni különben okát annak, hogy (*kövér*) marad többesben is é (*é*)-vel : *kövérék* (*kövérek*), de *szekér* (*szekêr*) lesz *szekérek*. — Illyen — az *e*-re való rövidülésnek kitett *ê* fölvétele magyarázhatja nekünk azt, hogy Székely István kronikájában, ha jól emlékszem, miért ír többször : *veerni*, *megveerek* = *verni*? Ezt is hát csak *vêrni*-nek kell olvasni, mert *verni* tiszta *e* = *ä*-vel való. És egyáltalában úgy hisszük, hogy ilyen ingadozó írásmódokból lehet talán még a XVI. századon-tul más íróknál is az *ê* nyomaira találni, ha már nem olly következetes pontossággal jelölik is meg mint Heltai. Mit akar p. o. Pethő Gergely kronikája (1702.) hogy néha ezt írja : *kéét*, *héét*?

Visszatekintvén a' Heltaiféle szók fentebb 3) alatt fölhozott osztályára, azokból már egy kis szabályt is vonhatunk ki az *ê* keletkezéséről. Ugyanis mind azon mai *é*, melly magoshangu nevek végét tevő *e* (*ä*)-bül ragok vagy képzők hozzájárultával ered — hajdan *ê* volt. Így a' többes szám ragjával lesz *fecskék*, *leczkék* stb. a' *nak* raggal : *emberkének*, stb. — az accusativusi *t*-raggal : *pinczét* stb. A' birtokosragok is tartoznak ide, noha ezekből kevesebb példára akadtam : *szerencséd*, *szerencsénk szerencséje* stb. Aztán a' képzők közül, *-es*, *s* : *fecskês* (= *fecskés*) *szerencsês*; igeképző : *-el*, *-l* : *cserélni* (*csere*) stb; *-ez*, *-z* : *idézni* (*ide*). Azért a' *metélni* igét is soroztam oda, noha ennek alapneve nincsen meg; de erősen úgy hiszem, hogy valamelly *mete* szónak kellett lennie, mellybül *metélni* származik, mert egyenesen a' *met*-ni metszeni igébül nem származhatik. Ezen *mete* lehet ebbül *met*-ni és tán a. m. darabka (*schnitzel*.) Erdősínél nem nagyon bőven akadnak erre való példák; azomban van legalább elég arra, hogy az ő nyelve is elismeri a' fentebbi szabályt : *zsengét*, *fenék*, *kemenczébe*, stb. 's ha az *ê*-nek néha nála csak ki nem jelöltetését tekintjük, ezt is : *figheket* bátran olvashatjuk *figék*-nek, mert különben jóformán *fighík* lett volna. — De nagyon különös dolog mindam' mellett az, hogy megmondott szabály nem áll olly *e*-rül, melly a' 3-dik személyű birtokosrag; illyenbül lesz Heltainál kivétel nélkül *é* és szint olly állhatatosan Erdősínél *é*. Tehát : *kezét*, *seregének*, *intésére*, *népével* stb. *kezít*, *tüzire*, *nípít* stb. — Ugyanez áll egy két nem birtokos raggal való névszórul : *béke*- *békét*, *békéleni*,

megbékélének = megbikálni. Erdösi : ighíkvél, ighít, *kívíkbe* (kéve) *tevík*. (Heltainál is egyszer : *tevének* és *tövéken* = *tevéken*, noha ez is : *tevét*). Hogyan lehet ezt fölfogni és megmagyarázni? — Úgy hiszem, ez azért van, mert az illető birtokos rag mellyel a' szó végződik eredetileg nem csak *e*, hanem *je*, és a' *j* = *i* módosító hatása okozza azt, hogy további rag hozzájárultával az *e*-bül nem lesz en, hanem az *i*-hez közelebb való *é*. Hiszen amúgy is mutatkozik ezen *j*-e hatása tájbeszédben és egyik másik régi írónál előforduló alakokban : *kezi*, *jöveteli*, *dicséreti* = *keze* stb. Így eredetibb *kezje*, *kezie*-bül lett volna *keziét*, *kezét*, *seregje*, *seregiét*, *seregét*. Hasonlóképen az *béke*, *ige* szavakról azt kell vélekednünk, hogy a' végső *e*-nek valami eredetibb alakja lappang még az abbul keletkező *é*-ben. — Ha Heltai ezt írja : tokenés béka, — ez teljes rendén van, mert nála *tekené* van *tekenő* helyett. v. ö. ugyanónála : *megettérét* fútatni = *megettérőt* fútatni (fuvatni) : zum rückmarsch blasen lassen, mitévé = mitevő, *veszédni* = *vesződni* stb. Csak az föltetsző, hogy nála ezek is vannak : *idēje* = *ideje* esztendēje, (= *-deje*), *menyeközēje* = *-közője*, *idēs* = *idős*. Erdösi ilyeneket így ír : *ereie*, *ereje*; de ez is van : az *ü szülēi* (többes sz.). Ezekbül úgy látszik, hogy az *é* melly ő helyett állhat vala, meg is rövidült *é*-re, melly szükségképen a' szó végen *e* (ä) lett, minthogy se rövid *o*, se rövid *ö*, se *é*-re magyar szó nem végződik (köznyelvben t. i.). Így aztán úgy lehetett vele bánni, mint akár melly más *e* (ä)-re végződő szóval. — Erdösinnél ez is van : *az te fedre* (I, 7.), és *a' te fēdet*. (9, 6.) ámbár a' kettős pont nincs egészen tisztán kinyomatva, és lehetne *é* is; különben használja ugyanazt p. o. ezekben : *bünēit*, *bünēiteket*, *szemēiteket*, *menyēi* atya felviénded, *rēatok*. Nem merem még állítani hogy amott *fēd*-et kell olvasni. — Az igeragozási végzetek közül Heltainál *é*-vel való először a' parancsoló egyes sz. most *jél*-féle 2-dik személye — minden kivétel nélkül : *-jél* p. o. menekődjél stb. — Aztán a' hasonszemélyü perfectumi *-tél* szintén : *-tél* p. o. *estél* stb. — Egy két példára akadtam H.-nál a' praet. historicum hasonszemélyü *-él*-re, melly szintén *-él* : *seg:tél* engem : *döttél* = *döntél*; meg a' potentialisbeli *-nél*-re, melly *nél* : *bezeknél*, *kijöhetnél*. Tehát *-jél*, *-tél*, *-él*, *-nél* mind csak az egyes sz. második személy *l*-es végzetei. Vajjon lehet-e ezt úgy fogni föl és érteni, hogy *je+el* úgy vonódott össze *jél*-lé mint fentebb *pincze+et* = *pinczét*? Azomban ez még nem gen disputabilis tárgy. Elégedjünk meg tehát még annak megjegy-

zésével, hogy ez ilyen é igen határozottan elválík a' másutt rendszeren használt é-től : menekődjék, menekődék, -ödénk, -étek, -ének; én menék; megkêrdjétek, kêrdjék, kêrdém, -éd -é, kêrdétek, kêrdék; kêrdöttétek, kêrdötték — ezek mind é-vel valók Heltainál is. — Erdösi ê-vel mutatja föl kivétel nélkül a' -jêl és têl végzeteket; a' -nêl-re nem találtam példát; ellemben az -êl megvan nála -il képében, mi annyit teszen, hogy igazi é-vel való -él: *jövíl ide, szeretíl engemet, szerzödíl-i meg* = szerzödél -é meg. Többször még nem találtam, mert ritka előfordulása alak. Ezen eltérése annyival föltetszőbb, mert E. maga következetesen használ -jêl és -têl-t, és H. bûl úgy tetszik ki, hogy az ê mintegy suo jure az -êl-féle 2-dik szem. végzeteket illeti. Azért csakugyan hajlandók lehetünk, ebben már az ê helyett való é (i)-nek bebitorolkodásának mintegy kezdetét látni — hacsak nem ez -êl végzet természetében, annak eredetibb alakjából folyó valami más oka rejlik. — A' többi Heltainál is é-vel való é-s végzetekben E. részint szintén é-t, részint í-t mutat: tudakozék, tivé = tévé, fekennék = feküdnék, kírék ötet; — én meník, esmêritek, esmêrtítek, megelégedínek.

Erdösinél az -énd-féle futurumi képző (az -ánd = and-nak = megfelelőleg) ê-vel van: *menênd* stb. Olly feles számmal vannak az *énd*-féle futurumok, hogy — ha néha-néha end van e-vel, ezt írási vagy nyomtatási pontatlanságnak tekinthetjük. Az -endő legfelelőbb már rendesebben e-vel: *jövendő*. Érdekes a' *tênd, lênd, vënd, ênd*-nek *teênd, leênd, veênd, eênd*-bûl összevonása, 's ebbûl már könnyen érthetjük meg, hogy a' Temetési beszédbeli „*ki nopun emdul*“-t így kell olvasni: *êndöl, é-vel*.

Befejezésül szabadjon még — szintén kérdőleg arra figyelemztetni, hogyha a' magyar nyelvben legalább *volt* kétféle hosszú e (é — ê), hát volt-e kétféle hosszú ā is? Ugyanazon írók, kik még az é-t és ê-t szorgalmasan megkülömböztetik, úgy látszik, már csak egy és egyféle á-t ismernek. Mindazonáltal — minthogy az é és ê mint láttuk — olly nagyon és határozottan egymástul elváló hangok — nem igen valószínű hogy é-nek megfelelő á, ha már hang szerint is, de legalább nem eredete szerint is ugyan az a' mi é-nek megfelelő á. Egyelőre ilyen megfelelésekről adunk egy kis táblát, nem bátorzkodván azomban már most a' kérdés megvitatásához fogni

I. (é — á)

nél — nál
 meneködjél — nyugodjál
 mentél — voltál
 segítél — mondál
 jöhetnél — volnál
 menënd — hallánd
 fecskét — almát
 szerencsével — almával
 fecskés — almás
 cserèlni — megpálczálni
 szerencséd — almád
 szerencsêje — almája
 lészeszteni — lázasztani
 kéz, kezet — nyár, nyarat

II. (é — á)

törés — fogadás
 bölcsesség — orvosság
 verjétek — tudjátok
 verjék — tudják
 verém — tudám
 veréd — tudád
 veré — tudá
 verétek — tudátok
 verék — tudák
 verénk — tudánk
 verétek — tudátok
 verének — tudának
 verném stb. — tudnám stb.
 vertétek — hagyátok
 verték — hagyták
 felé — alá
 mivé — azzá
 seregét — dolgát
 seregével — dolgával
 vervén — tudván
 vetemény — tudomány.

BUDENZ JÓZSEF.

Magyar hangtan.

Irta **Riedl Szende.**

Prága és Lipcse 1859.

Riedl úr, ki a' magyar nyelvészet körében forgó jeles tevékenységének legujabban föladatául tűzte ki: „olylan rendszerben adni elő a' magyar nyelvet, melly egyrészt a' magyar nyelv természetének, másrészt a' szorosan vett nyelvtudomány mai követeléseinek megfelelne“ — ime' „magyar hangtanban“ nagyobb szerű munkájának mintegy alapvető megelőzőjével örvendeztet meg. — És csakugyan ha legelőször „a' nyelvtudomány alapfogalmai- és elvei“-ről való meglehetősen terjedelmes bevezetést (1—65. lp.) tekintjük, mind azt fogjuk benne találni, a' mit tudományos nyelvtan, és különösen magyar nyelvtan tájékoztatásul tudni valót föltételez: a' nyelv eredetének, mint annak az emberi gondolkodó tehetséggel ikertestvérileg egybeforrt fejlődésének kimutatását, e' fejlődésnek mindkét részről való mozzanatainak kijelölését, továbbá a' meglett nyelvnek történeti előmenetelének és a' külömbféle nyelvek keletkezésének előadását —, 's ehhez csatlakozva a' nyelvek között való viszonyok, összecsoportosulásaik, rokonságaik meghatározását 's különösen a' magyar-nyelvet magába foglaló altaji nyelvfaj bővebb ismertetését, végre a' nyelvkutató tudománynak — álláspontjai, története és módszere szerint való jellemzését és mind ezt olly világos, átnézhető elrendezéssel és határozott fejtegetéssel előadva, hogy valóban egyaránt kedves és tanulságos olvasmányt nyújt nekünk. — Ezúttal ugyan nem cserzkegetünk ezen bötartalmu bevezetés részletesebb taglalásába, mert nem lehet szándékunk e' könyvet tulajdonképen csak először ismertetni, mellyet a' M. Ny

olvasói legtöbbször már úgy is fognak ismerni : csak egyes pontokra nézve — magyar nyelvészetünk érdekében — akarjuk némi igénytelen nézeteinket kimondani.

Azomban szabadjon egyet itt fölemlíteni a' bevezetésből is. R. úr nem akarja ugyan eldönteni azon kérdést, hogy a' most létező sokféle törzsnyelveket egy egységes emberi ősnyelvből kell-e eredtetni, vagy többféle különböző ősnyelvet fölvenni? (Lásd 36. lp.). De mégis máshelytt fölveszi egyenesen az egy ősnyelvet, különösen midőn 39—40. lp. így szól : „Az egy ősnyelvből származott nyelvekben a' gyökök többségének azonosnak kelle lennie. Így Hunfalvyval én is hajlandó vagyok hinni, 's ezt más alkalommal be is fogom bizonyítani, hogy az úgynevezett indogermán vagy árja nyelvek, továbbá a' sémi és altaji nyelvek egy közös forrásból keletkeztek, 's egy ősi alapra visszavezethetők“ *). Ezt hinni ugyan

*) Hogy többet ne találjon az olvasó állításaimban, mint a' mennyit ki akartam fejezni, ide írom a' Török, Magyar és Finn szók egybehasonlításához való bevezetésem III. fejezetéből ('s többet nem is közlöttem még belőle) a' következőt :

„Nekem úgy látszik, az emberi nyelvek egyezése általában, 's különösen a' három nyelvfajé (árja, altaji, sémi-é) valami természetes. Ha igaz, hogy az emberi nem egyenlő testi és lelki alkotásu : az emberi nyelveknek nagyban egyenlőknek kell lenni ; ha különböznek, azt kevesebb az emberek testi szellemi alkotásának, mint inkább az őket dajkáló természet változó különbségeinek 's azon körülményeknek kell tulajdonítani, mellyek az emberiség külön külön falkájának történeteit és növelését meghatározták. *Előttem tehát nem az nevezetes, hogy a' sémi, indogermán (árja) és altaji nyelvfajok szóanyagban és némelly idomban megegyeznek ; hisz Ázsiában, egy földirati egészen keletközték : sőt az nevezetes, hogy lényegesen különböznek egymástul.*

Nem tudhatjuk a' nemzetek és a' nyelvek támadását, mivel minden gondolható történelem-tudás már föltételezi azokat. De hátrafelé okoskodhatunk tetemes bizonyossággal. Az ázsiai ember eleinte bizonyosan azon nyelvet beszélte, mellyre őt beltermészetének indulatai 's a' kültermészet befolyása ösztönözi vala, 's azon nyelv csak egy lehetett. De vagy eleitől fogva külön külön helyeken laktak az emberek, vagy utóbb, de bizonyosan a' nyelvnek szilárdulása előtt, esemény által vetődtek különböző lakhelyekre : ezen külön lakás külön természeti hatásoknak tette ki, 's ez által növelésök, tehát nyelvek is, különbözővé vált. Nemzet sohasem és se-hogy sem alakulhatott némi származás vagyis háznép nélkül, melly ha megvolt egyszer, külső hozzácsatlódás által növekedhetett, 's valóban növekedött is. Az így keletkező és nagyobbodó háznép körében okvetlen folyt valami nyelv, melly azután a' háznépből növekedő nemzetek nyelvévé

lehet, sőt valószínűnek is találni, de mind e' mellett lehet arrul is meggyőződni, hogy bebizonyítása egyelőre lehetetlen, 's czéliránytalan. R. úr mondja ugyan (43. l.), hogy Ewald, Renan és mások szintén már a' sémi-árja rokonságot vagy egyeredetűséget állíták: — de eredményes bebizonyítását még nem adhatták. És ha egyáltalában hajlandók lehetünk is az altajit szintén illy távolabb álló rokonságba vonni, megtetszik könnyen az is, hogy az altaji nyelvfaj, főleg nyelvtani szerkezeténél és szóképzési eljárásánál fogva, sokkalta közelebb áll az indgermán v. árja fajhoz, mintsem a' sémihez. És ott is mi volna szükséges a' rokonság bebizonyítására? Először a' roppant terjedelmű altaji faj szókincsét egyszerű gyökeire visszavezetni, és ezeknek is legeredetibb alakjait kimutatni — olylan földadat, mellynek megoldásául és aztán bevégezésérül még csak álmodni sem lehet; másodszor a' már eléggé megállapított árja gyököket jóval azon alakzatokon túl, mellyekben most megvannak, ősiebb alakokban kimutatni: de ugyan a' gyökfejtésben az árja nyelvtudomány legkevésbé bír már haladni, noha sokkal régibb időkből vannak nyelvemlékei, mint az altajinak; mert azon tiszta de aránylag merev hangviszonyok, mellyekkel az árja nyelvek jeleskednek, olly sűrű választófal gyanánt állnak a' kíváncsian vizsgáló nyelvbuvár eleibe, melly semmi derűt sem bocsájt át az előkor homályából. Vagy kérdezzük csak, hány régi képzőt vagy ragot

is vált. De azon egy háznép mellett más háznépek is támadtak, 's azonkép mint ő, származás és külső hozzácsatlódás által növekedtek; így keletkeznek rokon nemzetek. A' rokon háznépek vagy nemzetek csiráji bizonyosan addig maradtak egymás közelében, mígnem nyelveik a' közös jellem által önállóságra értek, mi alkalmasint a' nemzetek alakulásával egy lépten haladt. Tehát a' rokon háznépek 's az ezekből nagyobbodott rokon nemzetek okvetlenül addiglan éltek közelebb egymáshoz és távolabb nem rokon háznépektől, míg nyelveik 'a fajkülömbőség által bizonyos közös jelleműekké váltak; — ha előbb kezdtek volna nem rokon háznépekből alakuló nemzetekkel társalkodni, nyelveik nem juthattak volna a' fajkülömbőséget kifejező jellemre.

Ennél fogva föl kell vennünk, hogy *mind a' sémi mind az indogerman (árja) mind az altaji népek és nyelvek külön külön helyen alakultak*; mert ha ezt nem vesszük föl, a' nyelvfajok külömbégeit, a' mellyek megvannak, nem tudjuk megfejtteni. — Továbbá föl kell vennünk, hogy *a' rokon háznépek és nemzetek hosszú ideig közeleb laktak egymáshoz, mint bármelly nem-rokonhoz*; mert nyelvfajok igen szilárd külömbséggel válnak el egymástul, 's viszontag, a' rokonok igen szilárd jellem által képezik az illető fajokat.“ H. P.

bírt eddigelé az árja nyelvtudomány illető anyagszókbul kielégítőleg megmagyarázni? Még az igeragozási végzetek sincsenek egészen tisztába hozva, p. o. az *-anti* (ορι, ορισι)-féle t. sz. 3. szem. ragnak miképen alakulta; még széltiben szó van haszontalan „bindevokal“-rul, melly legtöbbnyire mégis csak kényelmes bajbulegítő; a' mindenesetre nagyon különös „guna“ — csak megvan a' szanszkritban és föltalálják kibatását valamennyi árja nyelvben, noha igazi megfejtése még a' titkok közé tartozik; a' hangtorlatos szókezdet szintígy megvan — és nem lehet elmozdítani, bár milly valószínűtlennek is lehet néha tartani, hogy olyannal a' régi ősgyökök kezdődtek. Ezek és egyebek eléggé mutatják, hogy az árja nyelvtudománynak, midőn az ősrégiség kutatása felé akar indulni, csakhamar áthághatatlan akadályokkal fölmeredő határhoz ér, és csak e' határon innen való tér az, mellyet eddigelé kutatásaival magának foglalhatott. E' tér elfoglalásával pedig — úgy látszik — egyszersmind föladatát is nagyában már megtette, és csak azon teendője marad még, hogy egyes részleteit szorgalmasabban át megátmivelje és földolgozza, a' mivel is jelenleg, mint látjuk, csakugyan foglalatos; újabb nagy eredményeket aligha fog már most elé állíthatni. — Ha mindezekben nem csalatkozunk, hogy számíthatnánk tehát az altaji-árja rokonság megkisértendő bebizonyításának valószínű sikerére? Legfelebb az lehetne, hogy midőn előbb az altaji nyelvek annyira át meg át lesznek kutatva mint az árják, akkor talán olly eredmények fognak mutatkozni, mellyeknek az árja nyelvtudomány is ősrégiségi nyomozásaira hasznát vehetné: de addig még sok víz folyhat le a' Dunán, és akkor is még sok idő fog kelleni az altaji-árja-sémi rokonság bebizonyítására.

A' 69—123. lap. a' magyar hangtan van előadva négy szakaszban, ú. m. 1) A' szóhangrul általában; 2) A' szóhang állományi elemei (hangzórendszer, mássalhangzók rendszere stb.). 3) A' szóhang mellékes tulajdonságai (mennység — hangsúly). 4) A' hangváltozás. — Ezen bár rövid hangtan nem kevésbbé mint a' nyelv mibenvoltárul 's a' nyelvek történetéről szóló bevezetés elég bő tanulságot nyújt jól elrendezett fejezetciben, úgy hogy a' magyar tudományos nyelvtan ezen alapvető részének kidolgozását már nagy sikerrel előkészíti. Megjegyezzük, hogy R. úr a' mai köznyelv hangjait veszi hangtanának tárgyául: azomban tekintettel van a' dialectusbeli és régibb magyarságbeli hangokra is. A' föl-

adat ezen megszorítása mellett R. úr eléri ugyan célját; de azt sem fogja tagadhatni, hogy valamint tudományos nyelvtan egyáltalában kénytelen volna a' magyar dialectusokat, 's a' régibb magyarságot tüzetesen földolgozni, úgy maga a' hangtan is ugyanazon segédforrások terjedelmesebb és részletesebb felhasználása mellett számíthat csak teljesebb sikerre. Igaz hogy az ebbeli nyomozások talán még kisebb része sincs megtéve: — tehát előbb meg kell tenni; és másrésről is — különösen a' hangváltozások fejezetére nézve — a' rokonnyelvek egybehasonlítása szolgálhat sok becses adatot, a' mit maga R. úr is de facto elismer, lásd 121—22 lap. De ebben is, hogy valódi haszon legyen benne, tüzetesség és terjedelmesség kívántatik, és megint igaz, hogy e' segédforrás sincs még használhatóvá téve; mert nem lehet külön a' hangviszonyokat nyomozni, az együtt járó, sőt megelőző szófejtetetés és a' nyelvtani alakok fejtegetése nélkül. Így csakugyan a' hangtan az előadandó nyelvrendszerben első helyen áll ugyan, de a' nyomozás menetelére nézve inkább csak utólagos eredmény lehet.

A' „magyar hangtan“ részletei közül, elsőben is egy kérdést kell szóba hoznunk, mellyre R. úr igen határozott feleletet ad: milyen volt eredetileg a' magyar hangzórendszer? — R. úr 73. l. így nyilatkozik: „Mint a' nyelvekben általában, úgy a' magyarban is a' hármasság uralkodik. Három alaphangzóból származtak az összes hangzók“ és evvel egyenesen akarja a' magyar hangzórendszer alapjait az árja nyelvekéivel azonosítani, vagyis a' három árja alaphangzót: *a, i, u* a' magyar ősi hangzórendszer élére tenni. Ennek bebizonyítására — annak megemlítése mellett, hogy némi sémi árja nyelveknek csak három hangzóra van eredeti egyszerű betűjük — főleg ezen okokat hozza föl:

1) A' finnben Kellgren szerint se tiszta *c-t* se tiszta *u-t* nem ejtenek, hanem valami közép hangot. — A' mongolok *o* és *u*-ra csak egy betűjegyet használnak. — A' magyarban is ezen hangzók (*o* és *u*) „élő beszédben olly rokonok, hogy azok megjelölésénél gyakran a' mai helyesírás is a' betűk választásában tétováz, p. o. *ok, jok* = *uk, -juk* ragok stb.“ — E' tűnemények egy közös alaphangra utalnak.

2) Közlő e' több altaji nyelvben nincs: — azért nem egyéb mint az *i*-ből való fejlődés.

3) A' magas hangzók (e ö ü) a' mongol írásban nincsenek elegendőképen megkülönböztetve a' mély *a*, *o*, *u*-tul. A' régi magyar írásmód is csak tökéletlenül jelöli meg az *ö*, *ü*-t megkülönböztetve *o*, *u*-tul.

Ez okok arra czéloznak, hogy különösen az *o*-t és általában a' magas hangzókat mint nem eredetieket tüntessék föl. E' hangzók keletkezését tekintve R. úr illy nézettel van: „Ha két rövid hangzó a' kiejtésben olly módon folyik össze, hogy monnón rövidségük felét elvesztik, az akkép származott új hangzónak mennyisége csak akkora lesz, mind egy rövid hangzóé. Ez Grimm szerint hangzótörés (brechung). Így származott *a+i*-ből *e*, *a+u*-bul *o*.” Ezenkívül a' magas hangzókat *ä*, *ö*, *ü*-t a' német hangváltás (umlaut) törvényéből magyarázza. „Ha t. i. a' német nyelvben mély hangzóval bíró gyökhöz *i*, vagy ennek helyettesével *e*-vel bíró rag járul, a' gyök mély hangzója a' megfelelő magasba megy át, p. o. *mann*, *männlich* stb.” 'S e' törvényt R. úr látja valósulva, p. o. ebben, hogy finn *kohio* = magy, *köh* (*kohi*, *koih*, *köh*).

Végre az is, hogy csak az *i* ('s helyettese *e*) a' hangzó-egyezésben monnó sorral egyez meg, „nemde ez arra mutat, hogy az *i*, mert eredeti hangzó, a' szinte eredeti mély hangzók sorába tartozik, 's egyszersmind a' magas hangzókbán mint a' lágyítás tényezője implicite foglaltatik?” —

Mi ezen okok által nem érezzük magunkat meggyőződve R. úr állításáról, és a' magyar eredeti hangzórendszerül megglehetős ellenkező nézettel vagyunk. De mielőtt ennek vitatásába ereszkednénk, szabadjon egy igen elterjedt félreértést érinteni, melly a' hangzók származását illeti. Azon kifejezés t. i., hogy két különböző hangzó egybefoly, és lesz belőle egy harmadik különböző, annyit mond, hogy ama' kettő ez egynek alkotó részei; p. o. *a* és *u* az *o*-nak. Szigorúan a' hangzónak természetét tekintetbe véve, mellyszerint az nem egyéb mint a' néminő helyzetbe tett úgynevezett szólamszerveinken által való légrezgzés, — azt kellene mondani, hogy két hangzó helyett ejtetik illyen meg illyen harmadik; azaz: a' kettő nem ejtetik — hanem egy harmadik ejtetik, a' maga módja és szólamszervi föltételei szerint. — Így tehát nem fogjuk mondani, hogy *e* áll *a*- és *i*-ből, mert szólamszerveink nem felelhetnek meg egyszerre azon föltételeknek, mellyek alatt *a* meg

i keletkezik, hanem csak azon másféle föltételeknek, melyektől az egységes *e*-hang függ stb.

Áttérve most R. úr okaira, az, hogy *a'* finnek se *o*-t se *u*-t tisztán nem ejtenek, annyit is jelenthet, hogy régibben tisztán ejtett *o*-t és *u*-t már most nem különböztetnek meg jól, erre is találattván *a'* nyelvek történetében többféle analogia; p. o. *a'* középfelnémet *ie* és *iu* újnémetben egyaránt *ie*-nek iratik, és *i*-nek ejtetik, de azért nem lehet mondani, hogy középfelnémet *ie* az *iu*-ból származik stb. — Hogy *a'* magyarban is *o* és *u* igen közel áll egymáshoz, senki nem tagadja: de azért egyik sem származik *a'* másiktól, annak lényegét magába fölvevén, hanem csak egymásnak helyébe lépnek. Ugyanazon joggal lehetne mondani, hogy *o* és *a* is, minthogy igen közel állnak egymáshoz, és néhol fölváltakoznak, egymásból származnak. — A' mongol írásból vett ok, hogy t. i. *ä*, *ö*, *ü* *a'* megfelelő *a*, *o*, *u*-tul nincsenek jól megkülönböztetve, azt látszik mondani, hogy *a'* mongol nyelvben csak ezen írás behozatala után keletkeztek ama' magas hangzók. Pedig tudva van, hogy *a'* mongol írás sémi eredetű, és mint ilyen csak nagyon tökéletlenül felelhet meg altaji nyelvnek igényeinek. A' régi magyar írásból vett okát pedig maga R. úr az „írástanról“ való toldalékban 129. l. erőltetni: „külömböző magyar hangokat egy's ugyanazon latin betűvel irtak; p. o. Halotti B.-ben *u* majd *u*-t, majd *o*-t, *ö*-t, *ü*-t jelentett stb. —“

Legnagyobb súlyt azonban — úgy látszik — arra akar fektetni R. úr, hogy az altaji magas hangzók német hangváltás (umlaut)-féle úton *a'* mély hangzókbul keletkezhettek. — Ebben mégis tekintetbe kellene venni, hogy maga *a'* német hangváltás aránylag késő fejlődmény, mely tulajdonképen csak *a'* középfelnémetben lép föl egész terjedelmében, az ónémetben csak gyenge kezdetben mutatkozik. De ennél sokkal régibben van már *ä*, és *ü* árja nyelvekben, olyanhelyt is, *a'* hol következő *i* befolyásáru nem is lehet szó. Vagy tessék megmondani, hogyan keletkezett *a'* számtalan görög *a*, mely ösárja *a*-nak felelne meg? *qéporvtes* p. o. = szanszkr. *bharantasz* hol *i*-nek semmi nyoma nincsen. — Aztán R. úr egy pontot nem méltatott elégendőképen, mely határozottan az altaji magashangok *i* befolyása által való keletkezését meg nem engedi. Az árja *i* t. i. valódi magas *i*, de ennek ellenében van az altaji nyelvekben magas *i* mellett mélyangu *i* is, mely p. o. *a'* törökben (*i*)

és jakutban megvan. Hát ha *ä* az *a*-bul való, *ö* meg *o*-bul, stb. maga *a'* magas *i* is *a'* mélyhangu *ï*-bul származzék-e, és milyenféle *i* befolyása alatt? Ebben R. úr részére nagy nehézséget látnunk. —

Ha az árja vagy sémi ősnyelvek csak *e'* három hangzóval bírtak: *a, i, u*, melyek az ejthető hangzók skalájában *a'* végpontokat és *a'* középpontot teszik (*u-a-i*): nem tehetünk róla, hogy nem állították elé mind azon hangzókat, melyeknek ejtését szólamszerveink megengedik; mert nem teszi mindegyik nyelv mindazt, *a'* mit tehetne, vagy *a'* mit más nyelv teszen, noha mind *a'* kettő tehetné. — Az altaji nyelvekben pedig találunk *o*-t is, találunk magas hangzókat is, és nincs oly physiologiai ok, mely ezeknek eredeti ejthetetlenségét bizonyíthatná. Hogy az *a* mellett az *ä* áll, — ez csak annyit mond, hogy azon szólamszervi föltételek, melyek alatt mindegyik önállóan keletkezik, részben ugyanazok, szintígy az *o-ö, u-ü*-nél; azt is könnyen láthatjuk, hogy mindegyik párnál *a'* föltételek külömbisége is ugyanaz. — Az altaji nyelveknek ez tehát egyik sajátságuk, hogy mind ezeket *a'* hangzókat fölhasználták, és csak úgy is találhatták ki azon páros viszonyt, mely *a* és *ä, o* és *ö, u* és *ü* között van, egyszóval az altaji hangzóegyezt (vokalharmonie).

De *a'* hangzó-egyezt, ha csakugyan valamit akar jelenteni, — nemde azt kívánja, hogy *a'* hangzók párossága teljes legyen, hogy ne legyen hangzó, melynek nem volna párja is. Azért ha valamelyik altaji nyelv hangzórendszerében valamit nem-eredinek akarunk tartani, nem az *o*, nem *a'* magas hangzók megvoltage lehet az, hanem kétségkívül az úgynevezett közlő hangzók létezése. Mert van altaji nyelv, mely *a'* hangzó-dualismust egész teljességgel és épséggel mutatja, p. o. *a'* török és jakut nyelv, hol — nem tekintve *a'* hosszú és kettős hangzókat — csak ezek vannak:

Mélyh. *a i o u*
Magash. *ä i ö ü.*

És ott is, *a'* hol közlő hangzó van mégis annyi jelenség van, mely az eredeti dualismust föltételezi, hogy erről alig is lehet kétség.

Azért *a'* magyar hangzórendszerben sem hihetjük el *a'* közlő hangzók eredetileg megvoltageát. — És erre nézve különösen azt lehet gyanítani, hogy *a'* magyar nyelvben régenten mély *ï* is volt

meg, melynek egyrészt a' magas *i*-től való megkülömböztetése elveszett; részint pedig a' nagyon közel eső hangzattal való *é*, az *ö*-nek mellékese, helyesítette. Innét van aztán, hogy a' hosszú *é* is (*é* = *ée*) *o*-val váltakozva mélyhangú szavakban szerepel, mint hisszük, eredeti hosszú mély *í* helyett; p. o. ajándék, ajándok, v. ö. nevendék *nevendék, *nevendik; *ajándik?).

A' 78. lapon R. úr háromféle rövid *e*-ről szól: ú. m. a' közönséges *e* = *ä*; „továbbá az *i*-hez közeledő *é* (pl. ebben *leány*, mely úgy hangzik mint *liány*), mely a' finn közlő *e*-nek felel meg; végre a' zárt *ë*, mely az *ö*-höz közeledik, 's evvel váltakozik.“ E' szerint az *e* = *ä* mellett és ellenében volna egy pontos *é* (*i*), meg két pontos *ë* (*ö*) is. — Ez az utóbbi, mint látjuk, volna a' mi közönségesen úgynevezet közép *é*-nk. A' másíkrul még 106. l. ezt olvassuk: „Miután az *é* a' régibb nyelvm emlékekben különösen meg nem jeleltetett, azért annak változásait kifürkészni, szinte majd lehetetlen. Igen sok példánk vannak arra, hogy a' hangsúly nélküli szótagokban az *e* a' legközelebbi *i*-re változott; így Jászay Codexben: addeg, kedeg, es, anne, menne, aloszek, haragoszek, teszkek, kérek, ma addig, pedig, is, annyi, mennyi, aluszik, teszik, kérik stb.“ Ugyanezen *é* (*i*) alá sorolja még ezeket (106. l.): *egy* (H. B. *igg*), *meg* (mige); *eránt* (iránt), *esmer* (ösmer, ismer); *emtetés* (finn. *imetys*); *len* (f. *liina*), *nev*, *név* (f. *nimi*); *felhő* (f. *pilvi*), *redő* (f. *rytti*); *szem* (f. *silmä*, *vessző* (f. *vitsa*). — A' finn szavak egybevetését itt és így nem tartjuk helyén valónak, miután mind ezek: *emtetés*, *len*, *nev*, *felhő*, *redő*, *vesző* — *e* = *ä*-vel valók; kivált a' *nev* = *név*-nek tudjuk már régibb *név*-féle ejtését is. (lásd fentebb 390.). Egyebeket pedig, melyeknek R. úr valami sajátos közép *é*-t tulajdonít, p. o. *es* = *is*, *menne*, *leány*, stb. részint hosszú *é*, részint ugyanazon közép *e*-vel kell olvasni, mely *ö*-vel váltakozik. Ha valaki így ejt: *liány*, csak azon hangejtéssel él, mely az *é*-t *i*-vel szereti helyettesíteni. — Nem tudjuk tehát, mi igazolhatja két különbféle közép *e*-nek fölvételét; bár csak az egyet is a' magyar közejtés mindenkor jól megkülömböztetné az *e* = *ä*-től.

A' mássalhangzók rendszerét R. úr 71. és 79—80. l. így adja : a j a k h a n g o k : f, v, m, b, p; — f o g h a n g o k : sz, s, z, l, n, d, t; végre í n y h a n g o k : j, zs, r, g, k. — Talán csak szedőhiba, hogy a' zs az ínyhangok közé került, holott az s a' foghangok között van; a' 80. lapon kitett hangtáblában s, zs foghangok. — Aztán vajjon a' magyar r-t nem inkább a' foghangok közé kell-e tenni? azaz a' második hangsorba; mert a' név *foghang* v. *dentalis* nem elégít ki). — Azonkívül a' j mellé lehet még tenni a' h-t is, minthogy régibb ejtés szerint annak keménye. — R. úr csak a' p, t, k — b, d, g-re alkalmazza a' „kemény — lágy“ elnevezéseket; pedig ugyan azon egy oknál fogva különbözik v az f-től, z az sz-től, zs az s-től, mellynél fogva b a' p-től is. Nem egészen értjük a' spiránsok mivoltát, ezen leírásból (71. l.): „Azomban a' fuvat vagy hang a' mássalhangzó anyagába is hathat, 's avval össze is olvadhat, mi által a' folytonos vagy tartó mássalhangzók származnak. Ezek ismét vagy : f u v ó k, mellyek tökéletlen izülés mellett a' fuvattól át vannak hatva, mint : f, sz, s; vagy fél h a n g z ó k, mellyek tökéletlen izülés mellett a' hangtul vannak áthatva, mint : v, z, zs.“ — A' magyarban tkp. aspiráták nincsenek; a' spiránsok pedig inkább úgy különböznek a' p, t, k, — b, g, d hangoktól, hogy ezek az elzárt légnek egyszerre való kipattanásából erednek, mihelyt t. i. a' nyelv vagy az ajak a' kitörő levegő (fuvat) elzárását megszünteti; a' spiránsoknál pedig a' levegő (fuvat) egyáltalában nincsen egészen elzárva, hanem csak megszorítva, és ugyanazon a' helyeken szűk nyíláson sivít át, hol a' p, t, k hangok keletkezténél el van zárva. — A' fuvat nem hathat tehát a' mássalhangzó (p, t, k) anyagába, melly ugyanakkor nincs, nem is olvadhat avval össze.

Ezen kívül még egynéhány részletre kell észrevételt tennünk, csak röviden érintvén szerző úrnak egyikét kételkedést ébresztő állítását.

— A' 84. l. : „Így p. o. a' magyarban nincsen szó, melly rövid o vagy hosszú á-ra végződne.“ Gondolom szerző úr nem csak szótört ért, különben vajjon nincs-e á-ra végződő szó, mint é-re is?

— A' 85. l. : „De a' hangsúly lényege nem rejlik a' zenészeti magasságban és mélységben, hanem a' hangnak erősebb vagy

gyengébb nyomatosságában; tehát azon erőben, melyet a' beszéllő a' hangnak kölcsönöz." — Meggondolni való.

— A' 89. l.: „A' hanghasonítás általában véve következménye azon vonzerőnek, mely a' nyelvben, és pedig annak mind hangtani, mind értelmi részében általánosan el van terjedve.“ — Erre nézve — igen érdekes fejtegetéseket tartalmaz Steinthal egy értekezése: „Assimilation und attraction, psychologisch beleuchtet von H. Steinthal“ (lásd: Zeitschrift für völkerpsychologie und sprachwissenschaft; kiad. Lazarus és Steinthal, I. köt. 2. füz.).

— A' 90. lapon például arra, hogy ugyanazon foku hangok váltakoznak, fölhozatik ez is: mozgit helyett lesz mozdít, rengit h. rendít¹⁾. Mert „különösen az *i* vagy *j* hangnak befolyása alatt az ezt megelőző *g* vagy *d*, *t* hangokra, *g*-bül *d*, *d*- és *t*-bül pedig sziszegők fejlődnek.“ További példa ez: feküdik, látj, kötj helyett lesz: feküszik, láss, köss stb. — De feltűnő, hogy nem csak *fe-
küszik*, de *feküszöm*, *feküsznek* is van, hol *i*-nek nincs nyoma. Szintén nem csak *mozdít*, *rendít*, de ezek is: *mozdúl*, *rendül*, stb. v. ö. *indít* és *indúl*. — Annak okát, hogy *látj* stb. lesz *láss* stb., inkább azon hang értékében keressük, mely ezen *j*-t nyelvtörténetileg megelőzte²⁾.

— A' 91. lapon R. úr a' hanghasontalanitást némelly magyarosított szóban is mutatja meg: „A' német *quartier*, *erker*, *pfranger*, *krämer* a' magyarban: *kvártély*, *erkély*, *pellenyér*, *kalmár*-nak hangzanak, 's általában a' magyarban nincs törzs, melyben két *r* találkozna.“ — Talán érdekes tudnunk, hogy Heltai a' mai *pellengér*-t még *perengér* v. *prengér*-nek írja, tehát még csak kevésbé a' némettől eltávozott alakokkal. Szintígy ő nala *sógor* Kronika, 137. b. így fordul elő: *suogor*, mi *svógor*-nak olvasható, és feliben megegyező a' *schwager*-rel, kivált ha ez *sváger* helyett már némi *svóger* féle ejtéssel jutott először a' magyarokhoz.

— A' 93. lapon *hangerősítés* alá foglaltatnak ezek is: *vétel*, *tétel* stb. a' hosszú *é* miatt. — Vajjon nem kell-e arra is figyelemmel lennünk, hogy a' *tal tel* képző másutt csak megelőző *a*, *e* mellett járul igéhez: *hoz-a-tal*, *men-e-tel* stb. — E' szerint a' *ve'ni* = *venni* igétől volna, *vevés* analogiája szerint: *vévetel*, összevonva: *vétel*.

¹⁾ Ez hibás fölfogás. Lásd M. Ny. III, 470.

²⁾ Lásd alantabb a' *gy* eredetéről való cikket.

— A' 102. lapon ezek is : arnyék, fazék, kégyó, kéván, stb. mint a' hangvonzati törvénnyel ellenkezők hozatnak föl. — Ha nem csalatkozunk, épen ezek szólhatnak egy hajdanában a' magyarban is megvolt mély *i* mellett, melyet fentebb az altaji hangzórendszer követelései után gyanítánk. — Egyébiránt járulékokra ki nem ható hangvonzatra más rokon nyelvben is találtnak példák; p. o. török *ide-jorum* féle praesens. De ezt ugyan az accentus még két szónak tünteti föl némileg : Így ejtik : *idè-jorum*; ha egységes szó volna, így kellene : *idejoràm*. A' hangvonzat csak annyiban lehet későbbi fejlődmény, a' mennyiben nem egyéb mint hanghasonítás, — 's ennek kell előbb különböző anyag, melyet némi tekintetben egymáshoz közelítse. De másrésről a' hangvonzat már megvan alap szerint az altaji mély és magas hangzók eredetiségében.

— A' 115. l. R. úr a' várám,-ád,-á, kéré-m,-éd,-é-féle igealakok alakulását úgy veszi, hogy várajam,-ajad,-ája, kérejem,-ejed,-eje-ből közvetlenül származtak. „A' hosszú hangzók keletkezését úgy kell gondolnunk, hogy előbb a' *j* kilöketett, 's ezután a' két egymás-mellé jutott rövid hangzó (váraam, kéreem) a' megfelelő hosszúba olvadt.“ — Ha jól emlékezünk, ilyen olvasás írásilag is bizonyítva van : kéréje, várája stb.

— U. azon lapon, annak előadása után, hogy *ö* váltakozik *é*-vel, ezen állítás : „Így származik a' harmadszemélyü *ö*-ből a' birtokos képző : *é*.“ — Ez mégis kissé valószínűtlen; mert p. o. harmadszemélyü raggal való *e'* szó : barát-ja és másrésről barát-é olly divergens jelentésűek, hogy a' két rag azonosságát nem igen hihetjük el.

— A' 121—22. lapokon R. úr „hangmozdításról“ szól. „A' hangmozdítás alatt a' hangok, különösen pedig a' mássalhangzók-nak azon változását értjük, mellynél fogva azok idő folytával az izülésre nézve bizonyos általános szabály szerint egy vagy két fokkal tovább tolatnak; p. o. ha *p*- *t*- *k*-bul idővel *b*, *d*, *g* válik.“

Hangmozdítás *e'* szerint a' „lautverschiebung“, mely a' germán nyelvek grammatikájából annyira elhírhedett. — Nem hisz-szük nagyon czélszerűnek *e'* fogalmat is a' magyar nyelv-tanba behozni; mert egyrészt a' „lautverschiebung“ csak egy külön — és ugyancsak a' hangok leírt schémájához ragaszkodó — terminus technicus némi szabályosabban mutatkozó hangváltozási vagy tán

inkább hangváltakozási jelenségekre a' germán nyelvekben; másrésről ugyane' „lautverschiebung“-nak kellő hangschéma kíván e' három-hangfokat : lágy (*media*), kemény (*tenuis*), *aspirata*. Már pedig a' germán nyelvekben is, hol *aspirata* helyett *spirans* mutatkozik, megakad a' lautverschiebung menete is; a' magyar nyelvben pedig és gondolom egyáltalában az altaji nyelvekben aspiráták nincsenek, hanem spiránsok : mert f, h, kh (= ném. *ch*) stb. csak per abusum vocabuli néha aspirátáknak neveztetnek. — R. úr maga mondja, hogy a' magyar nyelvben — mennyire emlékei terjednek — nincs olyanféle hangmozdítás. De ha másrészt talál is, a' magyar nyelv között és a' rokon nyelvek között „lautverschiebung“-hoz némikép hasonló hangviszonylásokat : a' dolog-lényege szerint való fölfogására nézve, nem igen nyerünk avval, ha azokat egy szintén csak külsőlegességhez ragaszkodó idegen terminus techn. alá soroljuk.

Befejezzük evvel észrevételeinket, azt óhajtván, hogy mentül használhatóbbá legyen mindnyájunknak a' sok tanulság, melyet R. úr könyvében találunk, 's mely mindenestre egész nyelvészetünk haladására is előmozdító hatással lesz.

BUDENZ JÓZSEF.

Tanodai Értesítések.

I.

Hetedik tudósítvány a' Nagy-körösi hely. hitvall. főgymnasiumról 1859/60-ki tanévben. Szerkesztette Warga János igazgató. Kecskeméten 1860.

Itt Losonezy László úr által magyarra fordítva „C. Marius beszédét a' népgyűlésben“ találjuk C. Sallustius Crispus Jugurthája 85. fejezetéből. A' magyar irodalom Sallustius inkább kedvelte akármelly más latin írónál Van több fordításunk, van több latin kiadásunk is. Első és valóban nevezetes fordítással Baronyai Detsi János ajándékozta meg irodalmunkat, még pedig 1596-ban ¹⁾).

Második fordítását Szent-Györgyi Gellérd készíté, melyet Jankowich Miklós adott ki az eredetivel együtt, eleibe bocsátván „a' classicus szerzők esméretébe“ való bévezetést ²⁾). Harmadik fordítása Kazinczy Ferencztől van, ki vele a' magyar nyelv képességét akarja vala kitűntetni ³⁾). Azért mondá az előszóban: „Sallustot én két nyelven beszéltetem: Töredékiben és a' két Levélben az új idők ízlése szerint, melly könnyűt kedvel, simát, ömlőt, mindennek

¹⁾ Az Caius Crispus Salustiusnac ket Historiaia. Elseo. Lucius Catilinae az Romai birodalom ellen valo orszag arulasarul. Masodic. Az Numidiai Jugurta kiralyac, az Romaia ellen viselt hadarul. Hadviselőknec es minden rendbeli embereknek hasznokra, deakbol magyarra fordittatot Baronyai Detsi Janos által. Cum gratia et Privilegio Illustrissimi Principis Transilvaniae etc. Ad decennium. Nyomtatattot Szebenben Fabricius Ianos által, 1596.

²⁾ Cajus Sallustius Crispus, Szent-Györgyi magyarázásával. Budán 1811 és 1812. Két kötet.

³⁾ C. C. Sallustius épen maradt minden munkáji. Magyarra Kazinczy Ferencz. Budán 1836.

érthetőt, hidegen józant : Catilinában és Jugurthában a' régi felé igyekeztem közelíteni. Amaz kevésbbé rossz azok előtt lehet, kikkel a' Szalluszt beszéde magát megkedveltetni a' Szalluszt ajakán sem tudta : az utóbb említetteké azoknál, a' kik értik, mi teszi őt a' makacsot, különözöt, darabost, homályba vonultat, görög alakokban gyönyörködöt, szófaragót és nyelvkorcsosítót utólérhetetlenül széppé, 's látni fogják, hogy fordítója az előképet szerette, 's saját-ságait megragadni 's dolgozásába ált hozni törekedett. A' kettő közt magam az elsőbséget a' régi izlésűnek adom, örvendő nyelvünknek, hogy ez megbírja, a' mit elkényeztetett erőtlenné tett társai többé meg nem bírnak. "

Losonczy úr most Marius beszédét adja, azt tehát, Kazinczy után jelenvén meg, némi tanulságnak össze lehet vetni, nemcsak emennek hanem elődjeinek fordításaival is. De legitt meg lehet jegeezni, hogy a' legrégibb fordítást bajosan isméri Losonczy úr, minthogy a' reánk jutott példányok száma igen csekély : ámde ismérhette Sz. Györgyi Gellérd fordítását a' Jankowichféle kiadásban ; 's lehetetlen nem ismernie Kazinczy Ferencz fordítását. Ves-sük most egybe a' négyféle fordításnak némelly szakaszait :

Detsi János, 1596.

Sz. Györgyi Gellérd, 1811.

1. Tudom azt, országbeli uraim, hogy sokan nem azon mesterségekkel kérik tületek az birodalmat, és minek utána azt megnyerik, nem azonnal szokták viselni. 2. Először serények alázatosok és mértékletesek szoktak lenni : azután tunyául és kevélyül elnek. De énnekem kü-lömben látszik, hogy kelljen cselekednem. 3. Mert mennyével nagyobb az ország az polgármesterségnél, avagy ítélő biróságnál, annyival nagyobb szorgalmatossággal kell arra gondot viselni, hogy nem mint az tiszteket kívánni. 4. Tudom is, melly nagy

1. Tudom, római polgárok, hogy többnyire nem ugyan azon módon kérik töletek a' hivatalt, és megnyervén viselik. 2. Eleintén szorgalmatosak, alázatosak, mértékletesek, azután tunyaságban és kevélységben töl-tik életeket. De nékem épen ellenkező látszik igazságosnak. 3. Mert mennyivel az egész közjó többet ér a' polgármesteri vagy birói hivatalnál, annyival nagyobb gond-dal kell azt igazgatni, hogy sem ezeket kérni. 4. Nem is isméretlen előttem, mellterhes hivatalt viselek a' ti legnagyobb jótéteményetek által. 5.

dolgot viseljek magamon az ti jótéteményetek által. 5. Hadra készülni, es azzal együtt ország kéncsét kémélleni, azokat hadban kényszeríteni, kiket megbántani nem akarnál, hon es kívül mindenekre gondot viselni, es ezeket irigyök, ellenöd járok és pártosok ellen cselekedned, nehezebb, hogy nem mint valaki meggondolhatná.

6. Annak felette ha egyebek valamiben megesnek : régi nemességek, eleiknek vitézségek, rokonoknak és sógoroknak gazdagsága, sok hozzájuk tartozóknak oltalma, mind ezek nagységekre vannak : énnekem minden reménységem magamban vagyom, mellyet szükség, hogy jószágos cselekedettel és ártatlansággal oltalmazzak. Mert egyéb dolgok erőtlenek. 7. Érttem pedig, hogy mindeneknek szemeik reám függesztettenek, es hogy a' jó es igaz emberek nekem jót akarnak, mivel hogy az én jótéteményeim az országhoz naponként öregbednek, de a' nemesség csak alkalmatosságot keres, miképen elveszthessen. 8. Mennél inkább kell énnekem arra igyekeznem, hogy ti se csatlattassatok meg, az ü reménységek se mehessen véghez. 9. Úgy éltem még eddig gyermekségemtől fogva, hogy minden munkákra es veszedelmekre ma-

Hadhoz készülni egyetemben, es a' kincstárnak kedvezni, katonaságra kénytetni azokat, kiket meg nem akarsz bántani, mind itthon mind kívül mindenekről gondoskodni; és ezeket irigyek, ellenkezők 's pártszövők közt tenni vélekedésen felül terhes, Római polgárok!

6. E' felett ha mások hibáztanak, régi nemességek, őseiknek jeles tetteik, atyjokfiainak sógoraiknak hatalmok, sok pártfogások; mind ezeknek oltalmokra vannak : nékem minden reménységim egyedül magamban állanak, mellyeket szükséges mind érdemeimmal, mind pedig ártatlanságommal védelmezni : mert más egyebekre nem támaszkodhatom. 7. Azt is veszem észre, római polgárok, hogy mindnyájan arcczal felém fordúltatok; minden igazak es jók kedveznek, mert jótetteim a' köztársaságnak hasznára szolgálnak; a' nemesség alkalmatosságot keres ellenem támadni. 8. Azért annál buzgóbban kell iparkodnom, hogy se ti meg ne keríttessetek, mind az ő fáradozásaik foganatlanok legyenek. 9. Gyermekségemtől fogva mostani koromig olyan voltam, hogy minden terhes munkákhoz es veszedelmekhez hozzájók szoktam.

gamat reá szoktattam. Az melly dolgokat az ti enhozzám való jó téteményetek előtt ingyen cselekedem vala, hogy azokat jutalmamnak elvétele után elhagynám, eszemben sincs. 10. Nehéz azoknak mértékletesen élniek az tisztviselésekben, kik tiszt-kévnásért jámboroknak tett etik magokat. Én bennem, ki teljes eletemben magamat jó erkölcsökben foglaltam, az cselekedet szokásomból immár természetté válik. 11. Azt végezétek, hogy Jugurtával hadat viselnék; melly dolgot az nemesség igen nehezen szenved. 12. Kérlek, gondoljátok meg magatokban, hogyha jobb volna-e ezt megváltoztatni? azért-e, hogy az nemes rend közül erre avagy hasonló dologra valakit küldenétek, ki régi nemzetből volna, czimeres levelekkel bővölködnék, de hadban soha nem volt volna? Én hiszem, azért kellene illyet küldeni, hogy illyen nagy dologban tudatlan lévén, féljen, rettegjen, siessen, es az köz nép közül maga mellé valakit válasszon, ki ütet az ü tiszttiben oktassa. 13. Többire mindenkor így szokott lenni, hogy az kit tü fejedelmé töltetek, más fejedelmet keressen magának. De én tudok olly mód nélkül való embereket is közülök, kik hadnagyságra való választások után kezdték eleinknek vi-

Nincs szándékom, római polgárok, azokat, a' miket jótéteményetek előtt ingyen cselekedtem, jutalmat vévén töletek, elhagynom. 10. Nehéz azoknak a' hatalomban mértékleteseknek lenni, kik annak keresésében jámboroknak színlették magokat: én bennem, ki egész életemet jóban foglaltam, jól cselekedni már szokásból természetté vált. 11. Parancsoltátok, hogy Jugurthával hadakozzam, mellyért a' nemesség igen neheztelt. 12. Kérlek, fontoljátok meg, nem lenne-e jobb azt változtatnotok; ha valakit a' nemességnek azon csoportjából, egy régi nemzetséggű, sok díszjelű, ellenséget még soha nem látó embert, erre vagy más hasonló foglalatosságra küldenétek, hogy tudniillik illy nagy dologban mindenekben tudatlan, reszkessen, siessen, 's valakit a' nép-ből hivatalában igazgatóul vegyen. 13. Úgy történik nagyobb részent, hogy kire az igazgatást biztátok, más igazgatót keres magának. De én tudok, római polgárok, ollyan elkésett embereket, kik minekutána polgármesterekké lettek, akkor kezdték öseiknek tetteiket 's a' görögöknek hadi rendeléseiket olvasni. Mert hivatalt viselni, időre nézve későbbi dolog, hogysem arra lépni, valóságra és tudományra előbbi. 14. Hasonlíntsa-

selt dolgait, és az görögöknek hadakozásról írt könyveket olvasni. Mert hadakat viselni idővel utolsóbb, valósággal elsőbb, hogysen mint jó hadviselővé lenni. 14. Hasonlítsatok össze engemet, jó uraim, ki köz rendből vöttem magamat fel, az nemességnek kevélységével. Az mellyeket ők szoktak hallani és olvasni, azoknak nagyobb részét én láttam, és ugyan benne is forgottam. Az mellyeket ők könyvből tanulnak, én azokat vitézkedéssemel tanultam. 15. Tü magatok itiljétek meg, hogy ha az cselekedetet kell-e nagyobbnek becsülni, hogy nem mint az beszédek. — — —

16. Nem tudok én ékesen szólni, mert én azt kevésnek böcsülöm. Az emberség eléggé megmutatja magát: Ő nekik szükség az mesterséges oratio, hogy azzal az ü rüt cselekedeteket elta-
karhassák. 17. Nem tanultam én görögül; mert nem akartam olylyant tanolni, melly még azoknak is, az kik arra mást tanítottak, semmit az jámborságra nem használt. De azokra az dolgokra tanítottam én, mellyek, az ország-
nak igen hasznosok, tudniillik ellenséget vágni, hadat igazgatni, semmitül nem félni, hanem csak az gonosz hírtül, telet és nyarat egyaránt szenvedni, akármilyen porban is hálni, egyszersmind szük-

tok már, római polgárok, engem új embert az ő kevélységekkel össze. A' miket ők hallani és olvasni szoktak, én azokat rész szerént láttam, másokat magam cselekedtem: miket ők könyvekből, én azokat táborban gyakorlással tanultam. 15. Most itiljétek meg, ha a' cselekedetek vagy a' beszédek érnek-e többet. — —

16. Nincsenek szavaim czifrán és ékesen összerakva, keveset adok arra; az érdem maga magát elegendőképen kimutatja: amazoknak szükséges a' mester-ség, hogy gyalázatos tetteiket beszéddel befödözzék. 17. Se görög tudományokban nem forgo-lódtam: nem igen tetszett azokat tanulnom, mivel ezek a' tanítóknak vitézségre épen nem használtak. De a' mik főképen a' közjóra szolgálnak, azokra megtanítottam: ellenséget vágni, őrizeteket kiüzni, semmitül nem félni, csak a' gyalázatos névtől; hideget meleget egyaránt tűrni, földön hálni, ugyanazon időben szükségét és munkát kiállani,

seget és munkát elszenvedni. 18. Ezekkel az tanulságokkal intem én az vitézeket. Nem úgy fogom én őket igazgatni, hogy magamat gazdagon tartsam, őket szűkölködtessem; sem az én dicséretet nem fordítom nékik munkájokra. 19. Ez volna az hasznos és szabad országhoz illendő birodalom. Mert hogyha te gyönyörüségre élvén az alattad való sereget halállal kényszerítesz valamire, az nem fejedelemséghez, hanem kegyetlen uralkodáshoz illik. 20. Ezeket és egyéb efféléket, melyeket az előtt előszámlálék, az mi eleink cselekedvén, mind magokat's mind országunkat nevezetessé tőtték. 21. Melyekhez az nemesek bizván, holott ők külömb erkölcsűek legyenek azoktól, mégis minket, kik azokat követjük, megutálnak, és minden tiszteteket úgy kívánnak töletek, mintha nem kinek kinek érdeme szerint, hanem adósságyanánt kellene adnotok. — —

Kazinczy, 1836.

1. Tudom én, Quirisek, hogy a' kik méltóságaitokat kérik, egészen mások, minekutána megkapák, mint a' míg keresék; 2. adig munkások valának, alázatosak, esengők; de egyszerre helynyékké válnak, s' dolyfösködésben töltik éltöket. Az nekem nem

18. Ezen ösztönökkel fogom én a' katonákat ébresztetni: sem őket szükségét szenvedni, magamat vendégeskedni nem engedem, sem az ő munkáikból magamnak dicsőséget nem tesztek. 19. Ez hasznos, ez a polgári uralkodás. Mert ugyan is mikor szelidséggel bátran élhetsz, a' sereget büntetéssel szorongatni, valósággal urat és nem vezért téssen. 20. Ezeket és ilyeket cselekedvén a' ti eleitek, magokat és a' köztársaságot dicsőítették. Kikre az erkölcsével különböző nemesség támaszkodván, minket azoknak vetélkedő társokat megvet; 's minden tisztéseket nem érdemből, hanem mintegy hozzátartozókat visszakéri töletek. — — —

Losonczy, 1860.

1. Tudom én, rómaiak, hogy többnyire nem ugyanazon módon kérnek töletek hivatalt, és miután megnyerték, nem ugyanazon módon viselik azt; 2. eleinte munkások, alázatosok és mértékletesek, azután tunyaságban és kevélységben töltik éle-

gondolkozásom. 3. Mert valamint az hon több, mint consulatus és praetura, úgy ezeket jól viselni több gondot kíván mint keresni. 4. Azt is értem, mi munka szálla reám megböcsülhetetlen jóságtokkal. 5. Háborúhoz készülni 's kimélve bánni a' tárral, azokat katonáskodtatni, kiknek terhökre lenni nem akarnánk; honn künn mindenfelől gondoskodni, 's mind ezt ennyi ellenkező, ennyi irigyczinkos közt, ez Quirisek nehézben mint képzelhetni.

6. Ezen felül ha ők botlanak, nekik régi nemességök, őseik dicső töttei, rokonaik, barátjaik pártfogása, alattosaik temérdek csoportjai, ótalmokra vagynak. De nekem minden bizokodásom önmagamban; nékem magamat saját érdememmel tisztaságommal kell támogatnom, mert bennem minden egyéb erőtelen. 7. Látom egyszersmind, Quirisek, hogy mindeneknek reám vannak fordítva szemeik, kedveznek a' jók, az igazak, mert szolgálatim az honnak hasznosok: de a' nemesség rést keres megbántatásomra. 8. Az okáért töreködnem kell, hogy sem ti meg ne csalódjatok, mind ők megszegyenüljenek. 9. Ifjuságom olta mostanig-

töket. De ez nekem ellenkezőleg látszik helyesnek; 3. mert minél többre becsülendő az egyetemes köztársaság, mint a' consuli és praetori hivatal, annál nagyobb gonddal kell azt kormányozni, mint ezeket kérni. 4. És jól tudom, hogy a' ti legnagyobb jótéteményetekből milly terhes hivatalt viselek. 5. Hadhoz készülni, 's egyszersmind a' kincstárt kimélni, katonaságra kényszeríteni azokat, kiket nem akarsz megsérteni, honn és kívül mindenről gondoskodni, 's mindezt irigy, pártszövő, ellenkező emberek közt tenni, véleményen kívül terhes dolog.

6. Ezen felül ha mások hibáznak, a' régi nemesség, őseik vitéz tettei, rokonaik és sógoraik hatalma, a' sok pártfogás, mindezek oltalmukra vannak; nekem minden reményem magamba van helyezve, melyet erénnyel és ártatlansággal kell védelmeznem, mert minden más oltalom gyenge. 7. Azt is tudom, romaiak, hogy mindenek szemei felém vannak fordítva, az igazak és jók kedveznek, mivel az én jótéteményeim a' köztársaságnak hasznára vannak, és a' nemesség a' megtámadásra alkalmat keres. 8. Annál buzgóbban kell nekem törekedni, hogy ti se keríttessetek meg, azok igyekezete is sikertelen legyen. 9. Olyan vol-

lan megszoktam minden munkát. A' mit kegyetök előtt már tettem, most, minekutána nekem megadátok a' nagy bért, nincs kedvem abba hagyni, Quirisek. 10. Azoknak nehézleszkorlátaikközt maradniok hatalmaikban, kik a' méltóság keresete alatt magokat jónak csak színlelték : bennem, ki egész éltemet jóban töltém, természetté vált jónak lenni. 11. Ti Jugurthára engem parancsolátok, 's a' nemesség azt nehezen szíveli. 12. Kérlek hányátok meg elmétekben, nem volna-e tanácsosabb változtatni e' végzésekben, 's ezt vagy amaszt küldeni ki a' nemességnek ama' feltjából, régi törzsüt, sok őse képével bírót, de ki zsoldban soha sem állt; olly valakit, ki egészen járatlan az had dolgaiban; ki fusson remegjen, 's a' nép közzül válasszon egyet, hogy tisztjeire oktassa. 13. Innen az gyakorta, hogy a' kit ti parancsolni küldétek, kénytelen keresni mást, ki nékie parancsoljon. Eleget tudok, Quirisek, kik azután kezdék olvasni eleinknek tetteiket, és a' miket a' hadakozás mestersege felől az ő görögeik tanítottak, mikor már consulok voltak. Fonák emberek! úgy vagyontenni mint lenni később dolog; de tenni tudnunk előbb kell, mint mig azzá levénk. 14. Vessetek össze velek, a' gögösök-

tam gyermekségemtől fogva ezen koromig, hogy minden munkát és veszedelmet megszokjam. Azzal, a' mit a' ti jótéteményeitek előtt ingyen tettem, kapott jutalomért felhagyni nem szándékom, rómaiak. 10. Nehéz azoknak magukat a' hatalomban mérzsékelni, kik a' hivatalkérés alkalmával jámboroknak színlelték magukat; nekem, ki egész életemet a' leghasznosabb ügyekben töltöttem, jót tenni már szokásból természetemmé vált. 11. Parancsolátok, hogy én Jugurtha ellen hadat folytassak, melly dolgot a' nemesség igen nehezen türt. 12. Kérlek, gondoljátok meg, vajjon jobb lenne-e azt megváltoztatni, ha valakit a' nemességnek azon tömegéből küldenétek ezen és efféle ügyre, a' ki régi nemzetségi, sok diszjelti, s ki harczot nem látott, hogy t. i. illy fontos ügyben, mindenben járatlan lévén, remegjen, habozzon, és valakit a' nép közzül vegyen magához kötelessége emlékeztetöül. 13. Többnyire úgy szokott történni, hogy a' kit ti parancsnokká tettetek, az magának más parancsnokot keres. És én tudom, rómaiak, hogy voltak ollyan elkéssett emberek, a' kik azután kezdtek őseik tetteit és a' görögök hadi szabályait tanulni, miután consulok lettek, mert hivatalt viselni időre nézve

kel, engemet, új embert, Quírisek. A' mit ők olvasásból, hallásból tudnak, én azt láttam, tettem; a mit könyveikből tanultak, én szolgálatimból. 15. Melylyike ér többet, tött-e, beszéd-e, ti ítéljétek meg.

16. Beszédem nem tanult, nem czifra; az effélet nem nézem nagynak; érdem eléggé tündöklék magában; ők mesterségre szorultak, hogy elfödhessék rútságait. 17. Sem görög írásokat nem tanultam; kevés kedvem vala olly holmikat forgatni; jók-ká tanítani a' jó tanítójit sem tudták. A' mi hasznót adhat a' köznek, azt tanultam: vágni az ellent, várakat védeni, nem rettegni egyebet mint gyalázatot; telet nyarat egyaránt türni; földön hálni; munkát szükségét egyenlőleg szenvedni. 18. E' tanítások által ébresztgetem majd katonáitokat; őket szűken, magamat bőven nem tartom, az ő tötteiket a' magam dicsőségem-mé nem csinálom. 19. Ez a' vezér dolga, ha ki használni vágy honjának; ez illik polgár-katonához. Kényűnkre tartani ma-

későbbi dolog, mint hivatalnok-ká lenni, valósággal és tette nézve pedig előbbi. 14. Hason-litsatok most engem össze, ró-maiak, mint új embert, azoknak kevéségével. A' melly dolgok-ról ők olvasni és hallani szok-tak, én azoknak egy részét lát-tam, más részét pedig magam vittem véghez; a' miket azok írásból, én azokat katonáskodás-ból tanultam. 15. Most ítéljétek meg tí, vajjon a' tettek vagy a' szavak érnek-e többet? — —

16. Nincsenek szavaim elrendezve, nem sokat adok arra; az érdem eléggé kimutatja maga magát: amazoknak mesterségre van szükségök, hogy gyalázatos tetteiket beszéddel elfedjék. 17. Görög tudományokat sem tanultam, kevés kedvem vala azokat tanulni, mint a' mellyek a' vitézségre tanítóiknak mitsem használtak. De a' köztársaságra nézve ama' sokkal hasznosabb dolgokra megtanítottam, az ellenséget vágni, az örséget kergetni, semmitől sem félni, hanem csak a' rozsz hírtől, hideget meleget egyformán türni, földön fekünni, egyszerre szükségét és fáradságot szenvedni. 18. Ezen ösztönnel fogom én a' katonákat buzdítani, 's velök nem fogok szigorúan bánni, midőn magam puhán élek, és azok munkájából nem csinálók magamdicsőséget. 19.

gunkat, sergeket sanyarúan, ha ki azt teszi, az nem vezér, az úr. 20. Így bántanak eleitek, és ragyoglásba hozzák magokat és honjokat. A' nemesség őseire támaszkodik 's hasonlatlan hozzájuk, bennünket, az amazokhoz hasonlókat alánéz. Nem érdemért kívánnak töletek hivatalt, hanem úgy, mintha ti azokkal nekik tartoznátok. — — —

Ez a' hasznót, ez a' polgári hatalom; mert midőn puhán élsz, a' serget kinzással kényszeríteni: úrhoz, nem hadvezérhez illő. 20 Ez és más efféle dolgokat vivén véghez őseitek, mind magukra, mind a' köztársaságra dicsőséget árasztottak. A' kikre támaszkodván a' nemesség, — maga különböző erkölcsű lévén, — minket, azok vetélytársát, megvet, és minden hivatalt nem érdem, hanem mintegy tartozás szerint kér vissza töletek. — —

Némi figyelemmel olvasván az egybevetett szakaszokat, úgy rémlik előttünk, hogy Losonczy úr nem Kazinczy Ferencz, hanem Szent-Györgyi Gellérd fordítását méltatta leginkább utánözásra. Kitétszik az a' következőkből. Az 1. szakasz ezen szavait: Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, így folynak magyarul Losonczinál: „Tudom én, rómaiak, hogy többnyire nem ugyan azon módon kérnek töletek hivatalt stb.“ Itt a' *plerique* *plerumque* jelentésben van véve; 's így találjuk Sz. Györgyi Gellérdnél is, még pedig szószerint, a' *polgárok* szó kihagyásával. Kazinczy F. ezt így fordítja: „a' kik méltóságaitokat kérik,“ ő tehát a' *plerique*-t fordítja, de nem olyan szabatosan, mint a' régi fordító, ki a' *plerique* szót *sokan* szóval fejezi ki. Hogy vissza ne kelljen térni ezen helyre, vegyük észre, hogy ezen szót *Quirites* a' régi fordító ezzel fordítja: „országbeli uraim. Talán föltétszik nekünk, mégis legtalálóbbr így, és magyaros, minthogy a' magyaroknak lehetetlen megszólításban elhagyni a' személyes ragot. Ez *országbeli* azt teszi, kik *országul*, *országképében* cseleksznek, mert az országos jogot gyakorolják: az tehát teljesen megfelel a' romai *civitas*, *jus civitatis*-nak (*jus publicum*); a' *sum civis romanus* a' magyar régi közjog szerint annyi, mint *országos nemes*. Azért lehet és kell az új európai *civilisatio* szót, melly azon állapotot jelenti, melly rendes ország intézkedései által támad, *országosulás*, *országosultság* szóval kifejezni. A' polgár volt *városbeli*, a' városbeliek *városul* vé-

geztek, az ország karai és rendei *országul* végeztek. 'S ha már el tetszik vetni a' *városbeli* (= polgár) szót, 's az idegent befogadni: legalább ne csigázzuk ezt a' *polgárisodásra* = civilisatio, melyly legfelebb tréfás előadásban a' *Spiessbürgerthum* kifejezésére jó. Hogy a' német *Staats-bürger*-t mond, az az ő dolga: de ha mi rosszat utánozzunk, 's azt idegen szóval fejezzük ki, elhagyván a' helyes magyar szót, az a' mi bolondságunk. Fogalmunk szerint a' status nem nőtte ki magát városbul, mint a' rómaiaknál; nekünk a' római civitas *ország*, melyly fogalom megint a' római nyelvben nincsen meg.

Azomban a' millyen jól fordítja Detsi a' Quirites szót *országbeli uraim*-mal: olyan rosszul fordítja a' Consul-t *polgármester*-rel, mert azt legalább *országgmester*-rel kellett volna fordítania. Hogy egyébiránt a' *civis civile* szót helyesen fogta fel, mutatja a' 19. szakasz, mellynek eme' szavait: „hoc est utile, hoc *civile* imperium“ így fordítja: ez volna az hasznos és *szabadországhoz* illendő birodalom,“ mit Kazinczy Ferencz sem értett, ki ezt így magyaráítja: „ez illik polgár-katonához“ mi legfelebb az úgy nevezett nationalgarde volna, de épen nem *civile imperium*. De ezen helyről még alább lesz szó.

Hogy Losonczy úr Sz. Györgyit követte, mutatja a' 6. szakaszban levő *sok pártfogás* szó. A' latin szöveg ez: „Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum et affinium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio sunt.“ Losonczy, Sz. Györgyi után így fordítja ezt: „Ezen felül ha mások hibáznak, a' régi nemesség (vetus nobilitas), őseik vitéz tettei (majorum facta fortia), rokonaik (cognatorum) és sógoraik (affinium) hatalma, a' sok pártfogás (multae clientelae), mind ezek oltalmukra vannak. Sz. Györgyinéél a' cognatus = atyjokfiak, Losonczynél = rokon. A' „pártfogás“ szó alatt azt értjük, ki nekem fogja pártomat, p. o. Losonczy urat a' sok pártfogás tette hivatalba. De a' *clientela* a' kolosvári latin szótár szerint is védenczség, és *cliens* védencz Rómában, a) az ősi időben jobbágy, hűbéres, b) későbbben általában valamely alantabb álló, szegényebb, ki mint védencz önkéntes és kölcsönös haszon által biztosított alattvalói viszonyban állott egy hatalmasabbhoz, (patronus) stb. Tehát Marius azt mondja itt: a' régi nemes, ki patronus, 's kinek cliensei vannak, ezek által is oltalmaztatik, de neki, Mariusnak, ki nem régi nemes, nem hatalmas ősök utódja, nincsenek ilyen cliensei, kik védelmére támadhat-

nának. — A' régi fordító a' cliens-t *hozzájatartozó-nak* Kazinczy *alattos-nak* fordítja.

A' 8. szakaszban mondja Marius : „quo mihi acrius adnitendum est, ut neque vos capiamini, et illi frustra sint.“ T. i. Marius állítja, hogy mindnyájan reája fordulnak, még pedig a' jók azért, hogy jó tetteit csudálják, mert szeretik őket (*favere*) ; a' nemesség azért, hogy hibát fedezzen föl benne, mely helyt adjon a' megtámadásra. Marius előtt tehát a' jók (*aequi bonique*) a nép, a' leselkedők a' nemesség. Azután mondja : „quo mihi acrius adnitendum est, ut neque vos (a' nép = *aequi bonique* capiamini, et illi (a' nemesség) frustra sint.“ Mit jelent itt a' *capiamini*. A' bipontina kiadás így magyarázza „a' nobilibus, qui locum invadendi quaerunt,“ 's ezt fordítja Sz. Györgyi, 's utána Losonczy „ti meg ne keríttessetek.“ Ez nyilván rossz, mert elrontja az ellentétezést, melyet Marius használ. A' *boni aequique*, mert *favent*, könnyen többet várnak valakitől, mintsem az teljesíthet, 's akkor *capiuntur* = csalatkoznak. De Marius annál inkább fog iparkodni jeleskődésre, hogy a' nép várakozásában ne csalódjék, 's a' nemesség *ut frustra sint*, hogy igyekezete sikertelen legyen, mond Losonczy ; hogy megszágyenüljenek mond Kazinczy F. ; az ü reménységek ne mehessen véghez, mond a' régi. Ez : *ut frustra sint* talán többet is jelent annál, hogy *locum invadendi*-t ne találjanak ; talán annyit teszen, hogy a' nemesek, Marius jeleskődéseit látván, maguk semmiségét érezzék.

Még világosabban kitűnik Sz. Györgyi Gellérd mintája a' 13. szakaszból, mely így van : „Ac ego scio, Quirites, qui postquam Consules facti sunt, acta majorum et Graecorum militaria praecepta legere coeperint ; homines praeposteri“ stb. Sz. Györgyi a' homines praeposteri-t *elkéselt emberek*-re fordítja, 's Losonczy úr utána írja. Pedig *praeposterus* a' kolosvári szótár szerint is 1.) megfordított, fonák, 2) visszás, felfordult.

A' 18. szakasz ezen szavait : „his ego praeceptis milites hortabor“ Losonczy így fordítja : „Ezen ösztönnel fogom én a' katonákat buzdítani“ mert Sz. Györgyiné is így van.

Abban, hogy Losonczy inkább Sz. Györgyit követte, (mert hogy véletlen ezen találkozó egyezés, azt bajosan hihetem) mint Kazinczyt, semmi gáncsolni való nem lehet : de úgynevezett iskolai programban illik megmondani, miért teszünk valamit úgy 's nem máskép, mint előttünk A' meg B' tette. A' tanulság legnagyobb ré-

sze az egybehasonlításbul fog kisűlni, 's ez által válik lehetővé a' haladás is. Sallustiust nem szabad többé fordítani, a' nélkül, hogy Kazinczyre tekintsek; ezzel birkózni, ezt felűl kell műlni.

A' 18. és 19. szakaszra nézve tesztek még észrevételt. Marius mondja ott: „neque illos (milites) arcte colam, me opulentur; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium: namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominum, non imperatorem esse.“

Nékem úgy látszik, Sallustius elűtt Aristoteles ezen helye áll vala: „οἱ μὲν οὖν οἰοῦνται πολιτικὸν καὶ βασιλικὸν καὶ οἰκονομικὸν καὶ δεσποτικὸν εἶναι τὸν αὐτὸν, οὐ καλῶς λέγουσιν“ stb. πολιτικῶν A. 's ő a' πολιτικὸν-t civile és utile imperium-nak, a' δεσποτικὸν-t pedig dominum esse-nek mondja. Detsi helyesen fordítja, véleményem szerint, *szabad országra* a' civile imperium = πολιτικὸν-t, a' többiek nem fogták fel. Adkalmatos tárgy iskolai programra volna ám azon fogalmak fejtegetése, melyeket Arisztotelesz a' πολιτικῶν első könyvében előterjeszt. —

II.

1859/60-dik évi Értesítő a' helyv. hitvall. debreczeni főgymnasiumról.

Kiadja az Igazgatóság. Debreczenben 1860.

Ezen Értesítő Imre Sándor úrnak e' folyó év negyedhava 29-kén tartott tanári székfoglaló beszédébűl közöl egy szakot — (mert jegyzetben áll: „E' közlemény alulirotnak, t. i. I. S.-nak, f. é. april 29-kén tartott tanári székfoglaló beszédébűl vétetett“) — ezen czim alatt: *A' nyelv- és classicai irodalmi tanulmányok fontossága korunkban és tan-intézeteinkben.* A' milly korszerű ezen értéközés, annyira meg is érdemli nem csak a' tanárok figyelmét, hanem mindazokét is, kik némi hatással bírnak akár az ifjúságra, akár a' tanodákra.

Omnium magnarum artium sicuti arborum altitudo nos delectat, radices stirpesque non item, sed esse illa sine his non possunt.“

Ezen mondását Cicerónak jelszó gyanánt veszi I. S. úr, 's minthogy értelmét csak közvetve értéközése által fejezte ki, nekem volna itt kedvem hazafi birtokosaink fűlibe harsogtatni: Úgy-e, magasztaljátok a' brit államférfiak talpraesettségét, hervadni nem

tudó lelki testi fiatalságát? bámuljátok Peel, Brougham, Macaulay, Gladstone, Russel stb. tudományos készültségöket, 's irigylitek országlati belátásukat, ügyességöket? delectat vos arborum altitudo? — miért nem kívánjátok hát komolyan tanulmányaikat is; miért vetitek meg, legalább nem szeretitek a' magas fák gyökereit, azon tanulást, melly kitünteti a' jeles brit államférfiakat? 'S mit tanulnak ők annyira? Többi közt, vagy inkább többen felül a' görög nyelvet és görög irodalmat. Tehát látjátok, hogy ezen tanulás legalább nem akadályoztatja őket a' későbbi gyakorlati életben; sőt magok megvallása szerint elméjököt az edzi. Ha az így van, 's pedig valóban így van, higyétek tehát inkább p. o. Peelnek, ki valamellyik beszédében, mellyet mint a' glasgowi egyetem lord-igazgatója mondott, az angolskót nemes ifjúságnak leginkább a' remek (classicus) nyelvek és irodalmaik tanulását ajánlá, mert úgy mond, nem volt még kitünő angol államférfi, kinek elméje ezen tanulás által nem szerezte volna nemcsak ékességét, hanem gyakorlati sikerét is. Higyétek inkább Macaulay-nak 's a' többieknek, mintsem magatoknak. Mert lám azok ismerik a' görög irodalmat, és táplálkoznak rajta a' legnagyobb és fáradságosabb országlati munkálkodás közben is késő vénységökig: ti pedig nem ismeritek. 'S ki tudja, ha, egyebet nem véve föl, nem azért érnek-e az angol lordfiak nagy öregségre is, hogy míg mi szeles ifjú és üres, de annál könnyebb ésszel nyargalózunk, elnyövéen fiatalkorunkat, mint paripáinkat vagy kocsilovainkat, ők a' görög könyvek olvasásán mulatoznak? Hivatkoztok mindig gyakorlati példákra: miért nem látjátok hát az angolok példáját? — Azt vizsazonozzák talán némellyek, a' mit az előtt Marius beszédében olvastunk: „Non sunt composita verba mea; parum id facio Neque literas Graecas didici, parum placebat eas discere, quippe quae ad virtutem doctoribus nihil profuerunt,“ — a' mit azon némellyek beszéde szerint így fejezek ki: Nem kell az idomító hellén tudomány, melly az ifjúság legnagyobb idejébe kerül, 's melly a' gyakorlati élet erényeit ha el nem fojtja is, legalább nem öregbíti, tehát mindenhez haszontalan, hol gyakorlati derékséget várunk. Így okoskodék Marius is, a' helyesség nagy színevel. Azomban a' rómaiak szelleme messzibblátó vala, mint Marius balul ohajtotta. Tanulák a' hellén tudományt nemcsak az írók és költők, mint Virgilius, Horatius, Ovidius, Livius, Sallustius, Tacitus, hanem a' gyakorlati államférfiak is, mint Cicero, és a' had-

vezérek mint Julius Caesar stb. 'S mi lett a' Marius vélekedése szerint haszontalan tanulásnak eredménye? Az, hogy a' római szellem, melyet a' hellénségen nagyra nőtt latin irodalom lehel, túlélte a' római birodalmat, 's bennünket is táplál: holott ha Marius véleménye győzni talált volna, talán magának sem hallanók hírét, mert Sallustius bajosan írt volna. Tehát a' romai élet legszebb és halhatatlan virága többet ér és többet bizonyít, mint Marius kórója. Valóban ki a' hellén tudomány ellen berzenkodik, az nemcsak maga rövidlátó, hanem azt is akarná, ha rajta állana, hogy a' nemzet jelenje és jövője se legyen akár többet foglaló az ő szegény szükös eszecs-kéjénél, akár tovább élő az ő nyomtalanul enyésző lelkecskéjénél. A' magyar nemzet szellemére haragos szemmel tekintene a' végzet, 's megtagadná tőle áldásait, ha nem bírna felebb emelkedni egyesek törpeségénél. 'S újra hivatkozom az angolokra, kiktől legalább a' magyar ember, nem tagadhatja meg gyakorlatias híroket. Épen olvasám az angol katonai intézetekben kívántató tudást. „Le programme des examens est assez étendu: il embrasse les mathématiques pures et appliquées, l'histoire, la géographie et la littérature de l'Angleterre, *les classiques grecs et latins*, la langue et la littérature françaises, l'allemand, les sciences expérimentales (la chimie et la physique), les sciences naturelles (la minéralogie et la géologie), le dessin géométrique et le paysage“ *). Ezt kívánják az angol katonatisztul a' krimi háboru után szervezett katonai nevelésben: 's mi a' magyar tudóstul, államférfitul stb. nem követeljük a' görög tanulást. Oh magyarkák! — Ezt és többet is harsogtatnék a' magyar birtokosok füleibe, ha olvasnák a' Magyar Nyelvészetet. Tehát csak magunknak írok, megismértetvén Imre Sándor úr értéközését.

„Az emberiség belső vagy szellemi fejlődése, vagy a' benső történelem folyama különböző változatokon megy át. Az emberi elme vizsgálatában majd a' kül- majd a' belvilágra irányul; majd a' világgal, majd önmagával foglalkozik különösebben. Tudjuk, Szókratész előtt mint határozódott minden bölcsélet a' külvilág vagy mindenség származatának fejtegetésében; mikép alakult Platón önlétü eszméibül később a' keleti dualismus befolyása alatt a' szellemi valók egész sora, 's a' keresztyénség világánál az előbbinél sokkal sűrűbb sötétség, sokkal észszerűtlenebb babona; mint hagyott fel

*) Revue des deux mondes, 15. Septembre, 1860, pag. 264.

egy utóbbi kor a' külső világ körüli szemlélkedéssel; 's jóval utóbbi időkben mint lett előbb az eszmék bölcsészete túlnyomóbb, míg majd ismét az anyag egyedül gondoltatott létezni, 's a' lélek vagy szellem 's vele a' valódi és felsőbb élet tagadtatni. Korunkban a' külnézlési iránykapcsolatban a' belszemlélkedéssel kezd erőt venni. „... „Annyi igaz, hogy a' történeti hagyományok fő eszközei az ember belső valója ismerésének. És mik ezen hagyományok? Főkép a' beszédemlékek. Mint a' természettudós a' föld származását, ősi mivoltát a' kövületekből, úgy a' nyelvészet az emberi szellem történetét, primitív tulajdonait a' nyelv- emlékekből számítja ki. Mit cselekszik tehát? Összegyűjti, összeveti a' nyelvényanyagot, először minél szélesb térben az emberiség különböző családainál 's népfajainál; azután időben fölfelé haladva vizsgálja a' beszédemlékeket, felfejei azokról, a' mit az idő a' tovafejlődés folyamában rájuk tapasztott, kíséri e' nyomozás hosszas útján az elmefejlődés menetelét, a' népek sajátos észjárását; kutatja azok ősi törvényeit a' népek és nép-fajok szerint; megkémli az embert kimivelődése bölcsőjében, az emberi ész t ébrényi korában.“

Ezután előadja I. S. úr, hogy ebbeli nyomozás eddigelé leginkább az árja nyelfajban ment sokra; hogy az altaji nyelvfajban, mellyhez a' magyar nyelv tartozik, eddiglen csak kezdeményes igyekezet látható, pedig az ezen körben tenni kellő nyomozások eredménye, nemesak magának, ezen fajnak szellemére, hanem általában az emberi szellemre nagy világosságot fog deríteni.

Ezt általában a' nyelvészetről mondja I. S. úr. De „a' nyelvtudomány nem csupán mint ama' felső történet-nyomozási és lélek-esmérési czélokra segédtan, hanem úgy is működik, kivált az iskolákban, mint egyes régibb vagy újabb nemzet irodalmának megismerésére, esméret körének, lelki képességeinek 's intézeteinek megvizsgálására, eszméinek elsajátítására segéd-eszköz. *Illy megismerésre méltóbb nemzet nincs, mint ama' kettő, mellyet mivelődése vezérévé maga választott az emberiség, a' hellén és a' római.*“

„S mi jó, mi rossz lehet ezen classikai irodalmakban?“ Az ó hellén és latin míveltség és irodalom az egész emberiség mivelődésének és irodalmának java; — az emberiség ifjusága. „Tehát a' történetet legszebb lapjától 's az emberiséget boldogsága legfőbb tényezőjétől fosztaná meg, ki nem engedné meg fájának, hogy gyermeki, ifjúi korszakára visszamenjen, gyermeki és ifjúi örömeikkel

üdítse magát, 's e' sulyos élethez tisztább légben, szabadabb pályatéren, a' művészet geniusának körében készítse magát."

Szerző elismeri, hogy az ó hellén szellem nem vonható egy szempont alá a' mi szellemünkkel; amaz és e' között „egy végtelen eszmeözön, a' keresztyénség van.“ Azután „az ókori remekekben feltalálható szépnek van némi fedezetlensége, meztelensége“: mégis tanulnunk kell a' hellént.

Véleményem szerint a' hellén tanulásra nézve még azt is meg kell mutatni, hogy miért nem elegendő a' remek írók fordítása, 's miért szükséges, hogy magunk is tanuljunk görögül? Ezen tanulás idomító hatását, szellemi fegyvezését jó volna szerzőnek fejtegetnie.

HUNFALVY PÁL.

Finkel Szofoklesze.

Nulla Sophocleo veniet iactura cothurno.

Ovid. Amorr. I, 15, 15.

Midőn Finkei úr Szofoklesz színműveinek fordításához fogott, valóban éreznie kellett, hogy ő e' nehéz 's fárasztó munkára e' költőnek művei iránt való hajlama, különös előszeretete és tapintat- teljes szerencsés tehetségei által hivatva volt; mert csak ilyen feltételek mellett jöhet napfényre egy olyan fordítás, a' minővel az irodalmat az említett sárospataki tanár úr meggazdagította. — Itt a' költő műveibe való mély behatolásból eredett hű értelemvisszaadás mellett azon bájos kellemet is élvezhetjük, legalább részben, a' mellyet Szofokleszben mind az ó- mind az újkor egyaránt anynyira csodál. Meglepő ügyességgel látjuk fordítva a' csattanós rövidségű szóváltásokat; a' püthiai jósszóhoz hasonló kétértelmű beszédeket Finkeinél is másként értené a' hallgató, másként az, a' kinek a' drámai személy által mondatnak; a' kardalok pindaroszi emelkedettsége a' fordításban is fenntartja magát; — szóval: Finkei a' szofokleszi *κοινή ἀρμονία, εὐκαιρία, λογιότης, γλκνύτης, τόλμα* és *ποικιλία* ügyes átértője és nem szerencsétlen magyarítója. — Goethének ítélete a' *ὁμηρικώτατος* fölött (Gespr. mit Eckermann 3, 130): „Sophokles kannte die breiter und verstand sein metier wie einer“ Finkeire is alkalmazható. — Büszkén és bizton merem állítani, hogy e' fordítás a' külföld bármely nemzeti irodalmában foglalt legjobb Szofoklesz-fordítás mellé állítható, sőt, nyelvünknek a' régi mértékbe való szerencsés illeszkedését tekintve, azok fölibe helyezendő.

Ha e' közlőny olvasóinak műfordítási remekeket akarnék mutatni, az említett fordítás nagy részét ide kellene igtatnom, mit

tennem egyrészt e' folyóirat lapjainak szűk volta, másrészt azon körülmény is tilt, hogy e' fordítás megszerzése úgys minden régiségismerő és kedvelőnek hazafiúi kötelessége.

Ezen dicséret, vagy helyesebben méltánylás által azomban nem akarom egyszersmind azt is állítani, hogy Finkei úr Szofokleszében már semmi javítani való nem volna 's hogy a' Horacziusz által annyira ajánlott „lima“ nem volna rá alkalmazható : sőt elkerülhetlennek tartom azt, ha az a' legszigorúbb ítészet előtt sem akar elbújni 's ha a' szofokleszi grandezza teljes valóságában akar előttünk föltűnni.

Ezen állításom igazolására mindjárt hozok föl némi javítani valókat az Ajasz és Filoktésész nevű darabokat illetőleg, hol a' meglehetőes fölfogás helyébe nézetem szerint jobbat ajánlván, hol pedig tagadhatatlan félreértéseket fölfüedezvén 's azokat megigazítván; mert megvagyok győződve, hogy a' tudós fordító úr ezen észrevételeimet valódi ügyszeretetből 's nem ítészeti viszketegből fakodtagnak fogja tekinteni.

Mielőtt azomban föladatomhoz fognék, kénytelenítve érzem magamat némelly igen vitás helyek fölhozására, hogy Szofoklesz szövegének ismerői előtt annyival világosabb legyen, mennyire ereszkedett Finkei úr a' magyarázatok tömkelegébe, 's milly választással és milly tapintattal tudott ő a' konjektúrák sikamlós mezején gazdálkodni, el nem mulasztván e' mellett némelly igen ügyes fölfogásnak 's fordításnak fölhozását sem.

Illy nehéz 's ügyes választással fordított helyek az Ajaszban : 149—171; 357; 584 sak.; 653; 888; 1128 sak. —

Mint műfordítási remek minden tekintetben különösen kitűnő Ajasz híres monologia (712 sak.). —

926. ὦ περιπερχὲς πάθος ὅη véletlen gyászeset (nem : metsző, fájós, mint közönségesen magyarázzák).

1016. sak. οὐ γὰρ ποτ' οὐτ' ἂν ἐν πόλει νόμοι καλῶς
φέρουσιντ' ἂν, ἐνθα μὴ καθεστῆκη δέος,
οὐτ' ἂν στρατός γε σωφρόνως ἄρχοιτ' ἔτι,
μηδὲν φόβον πρόβλημα μηδ' αἰδοῦς ἔχων.

Mivel sem államban kellő folyása nincs

A' törvénynek, hol a' félsz jó lábon nem áll,

Sem a' sereg nem *tartható jó fegyben úgy,*
Ha önkény ellen *félelem nincs, zablálul* *).

Filoktétészben : 147 ; 506 sak. vitás helyek nagyon ügyesen.

385. *λόγοις* helyett jól választotta *τῶ οἰσι*.

387. Ügyelt arra, hogy *τῷ Ααρτίον* mind *παρεδίδοσαν* mind *σέβας*-hoz tartozik.

420. *ὅσπερ ἦν γόνος* helyett *ὅσπερ ἦν μέλων* (Hermann Retract. p. 6.).

512. *ὅταν δὲ πλησθῇς τῆς νόσου ξυνουσία.*

'S ha majd közelben undorral tölt bé a' kór. Olly jót van föl-fogva a' mint csak lehet : *πλησθῇς absolute*, *τῆς v. ξ.* pedig mint különálló ok. —

634. E' nagyon vitás helyen a' szövegben levő *οὐκ* helyett ajánlott sok konjektura közül Döderleint követte helyesen : *οἷδ' ἄλλᾳ*.

662. Ezen valószínűleg betoldott vagy legalább bizonyosan nagyon megroncsolt 4 sort Neoptolemoszsal mondatni jó választás.

804—815. Nagyon ügyesen (lásd Lobeck Actt. Soc. Gr. 2, 311.).

1023. *νῦν δ' ἐνός κρατῶ λόγον* h. *νῦν δ' ἐκὼν κτλ.* Schneider konjektúráját választani jó tapintat²⁾.

Nézzük most az ellenkezőt.

I. *Ajasz.*

94. Két szótag hiányzik a' sorból, *ἀμδε* után *erre-t* kell betoldani.

216. *Βαρομζάκμάνυ, melyt rabla e' férfi, κεινον χρηστήρια τὰνδρός.*
Itt a' *χρηστήρια* (t. i. *σκεύη*) szerzett jószág 's általán *utensilia*-ra gondolt a' fordító, holott annyit jelent, mint *ιερεῖα, σφάγια* és gunynyal van mondva.

222. *Κὶ δὴκῶδτ κέζβε fogott gyilokkal* stb. A' vesszőnek *παραπλήκτω*

¹⁾ Csak hogy az utolsó versben a' *φόβον*-n kívül *αἰδοῦς* is van, a' mi a *φόβον*-tul különbözik, és nincsen kifejezve a' magy. *félelem* által, melly csak a' *φόβος*-nak felel meg. Az *αἰδώς* itt csaknem a. m. „becsületérzés,” a' mennyiben az tkp. olyan tárgynak megbántásátul való tartozkodást jelent, mellyet szentnek, becsesnek vagy bármiképen becsülendőnek tartunk.

B. J.

²⁾ De talán mégis helyén való a' *ἐνός* az előtte való versben előforduló *πόλλ' ἄν λέγειν* stb. miatt, mellyhez ellentétet képez.

B. J.

χει után való helyezésével sokkal tisztább értelem jön létre (lásd Schneidewin Philol. IV, 457). —

340. Itt szükséges lett volna megjegyezni, hogy ezt a' kar halkán Tekmésszához mondja.

490. *Γυάμνوك-κεζεκτὸλ ἡοδαιτὶ ἡαιδὶ φὸλ's αλά.* A' *διοίσειται* szónak Lobecktől ajánlott (de *διασπᾶσθαι*, male tractari értelemben) szenvedő jelentése általán elvettetett 's itt olly értelemben áll mint Herod. III, 40 t. i. *διοίσειται βλον*, *βιώσειται*, *διάξει* 's így az *ὀρφανιστής* nem is annyira gyámot, mint árvává tevőt jelent 's mind *τροφῆς στερηθείς* mind *σοῦκμόνος* (*μονωθείς*, *χωρισθείς*) kifejezésekhez tartozik.

840. A' *δὺἡδὸττ* *ἐν σεἡολ σεἡ λᾶθατοἡ.* Az *ἀμεινρὸς* szó sok vitára adott alkalmat. A' *δὺἡδὸττ*-tel való fordítás itt nem illő. Ha ford. úr a' közönséges fölfogást (*ἀ στερητικὸν* és *μέρω*-tól, vagans, manum apprehensuri eludens, deprehensu difficilis) követi, a' szofokleszi eszthetikának sokkal megfelelőbb fordulattal tükröztethette volna vissza az eredetit, mint midőn azt (nem tudom, ki után indulva) *ἀ ἀθροιστικὸν* és *μέρος* (düh)-től származtatta. — Egyébiránt az *ἀμεινρὸς* szót homéroszi jelentése szerint (*gyöngé*) legjobban fogta föl a' szkholiaszta: *ἀλλ' ἡσθενηκέναι με τῇ ζητήσεἡ*, úgy hogy *ἀμεινρ.* *ἐμέ*-re vonatkozik vissza 's *ἄνδρα* Ajaszra utal. E' következő fölfogás volna tehát szerintem a' leghelyesebb : *Szörnyű dolog, hogy én, bár fárasztó hosszú utakat jártam meg, mégsem akadtam az igazi utra, 's bátor kimerültem (ἐμέ ἀμεινρὸν), mégsem tudom, hol van Ajasz.*

884. *Nemes ἡὸλgy stb. γερραία γῆνη* igen rossz olvasat, mert akkor nines megmondva, hogy mi az, a' mi *χωρεἡ πρὸς ἡπαρ.* Olvasandó : *γεν. δῖνη ingenuus dolor.*

900. *Mint fog e' zord nézésű 's haragos férfin ama főravasz Kaczagni ἡ ἡα κελαινώπαν θυμὸν ἐφνβρίζεἡ πολύτλας ἄνηρ.* E' sort a' szkholiaszta 's vele egyetértve a' legjobb magyarázók így fogták föl : *κεκορυμμένον καὶ δόλιον θυμὸν ἐκφαίνει ἐφνβρίζων*, mint Eurip. Fojnisz. 180 *τὰ δεινὸν ἐφνβρίζεἡ πόλει.* — A *κελαινώπας* *θυμός* csak ugyanazt jelenti, a' mit a' homéroszi *ἀμφιμέλαιναι φρένες.* — Nincs ok, hogy az elhúnyt Ajaszt mért nevezné a' mindig könyörületes és ura végzetén sajnálkozó kar most zordnézésűnek 's haragosnak, sőt itt maga-magára vonat-

koztatja Odüsszeüs $\psi\beta\rho\iota\varsigma$ -ét (tehát: $\epsilon\phi\nu\beta\rho\iota\zeta\epsilon\iota\ \eta\mu\acute{\alpha}\varsigma$) 's csak a' második sorban szól Ajasz gúnyoltatásául, $\gamma\epsilon\lambda\tilde{\alpha}\ \delta\grave{\epsilon}\ \tau\omicron\iota\varsigma\delta\epsilon\ \mu\alpha\iota\nu\omicron\mu\epsilon\nu\alpha\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\chi\epsilon\sigma\iota\nu\ \mu\omicron\lambda\acute{\iota}\nu\ \gamma\acute{\epsilon}\lambda\omega\tau\alpha$. E' szerint így volna a' főntebbi sor értelme: *Bizony ránk dühöngteti majd a' ravasz férfi fekete lelkét 's kacagni fog annak (Ajasznak) dühökötta iszonyteljes halálán.*

1144. *'S éji nyugalmat sem éldelni.* Az $\omicron\upsilon\tau'\ \epsilon\nu\nu\chi\iota\alpha\nu\ \tau\epsilon\rho\psi\iota\nu\ \iota\alpha\nu\epsilon\iota\nu$ alatt nem éji nyugalom, hanem *éjjeli multságok* ($\chi\omega\mu\alpha$) értendők, melyek itt párhuzamosan hozatnak föl az előtte való sorban említett $\sigma\upsilon\mu\pi\omicron\sigma\iota\omicron\nu$ -nal, mi e' szavakban foglaltatik: $\omicron\upsilon\tau\epsilon\ \beta\alpha\theta\epsilon\iota\alpha\nu\ \kappa\upsilon\lambda\iota\kappa\omega\nu\ \nu\epsilon\tilde{\iota}\mu\epsilon\nu\ \epsilon\mu\omicron\iota\ \tau\epsilon\rho\psi\iota\nu\ \omicron\mu\iota\epsilon\tilde{\iota}\nu$.

1244. *Ellöksz temetetlenül s megszólni nem pirulsz,* $\omega\theta\epsilon\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\theta\acute{\alpha}\pi\tau\omega\varsigma\ \omicron\upsilon\delta'\ \epsilon\pi\alpha\iota\sigma\chi\acute{\nu}\nu\epsilon\iota\ \lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega\nu$. E' két utolsó szó az összefüggés kívánalma szerint nem a' megszólást jelenti, hanem ezt: *Ellöksz temetetlenül 's nem szégyenled ez iránt* (a' főntebb mondott) *széptő szavakkal magadat mentegetni*, mert $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega\nu$ -t evvel: $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron$ kell kiegészíteni.

1333—34. E' két vers tarthatlanságát Wolff ellenében megczáfolhatlanul kimutatta Schneidewin (Philol. IV, 476 sak.) és valóban olly zavart tesz a' fordított szövegben is, hogy legjobb lett volna azokat kihagyni, mint illyesfélekkel máshol tett fordító úr.

II. Filoktétesz.

5. *Méloszi* (szintigy 706). Mélosz egy kükladi sziget. Itt *Μηλῖς* a' thesszáliai Trakhin-tartomány tájáról van szó.

118. *Minő-e? tudva stb. így: Minő? megtudva stb.*

231. *Mert ezt vágy sz hallani.* A' határozatlan *vágy sz* erőltetett.

471. *Könnyű az a' mi jó.* Az értelem 's az ellentétek kedvéért $\epsilon\upsilon\chi\lambda\epsilon\acute{\epsilon}\varsigma$ -t kellett volna olvasni, nem pedig a' már rég elvetett $\epsilon\upsilon\chi\epsilon\rho\acute{\epsilon}\varsigma$ -t Dobree-val.

517. *Kevésbé szívesen munkálni küzdve bár.* A' $\nu\omicron\nu\epsilon\tilde{\iota}\nu$ szót függetlenül fogta föl a' fordító, holott az a' szöveg belsejébe tartozik 's csak így oldhatjuk föl: $\alpha\iota\sigma\chi\rho\acute{\alpha}\ \sigma\omicron\upsilon\ \gamma\acute{\epsilon}\ \mu'\ \epsilon\nu\delta\epsilon\acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon\rho\omicron\nu\ \phi\alpha\nu\tilde{\eta}\nu\alpha\iota\ \nu\omicron\nu\epsilon\tilde{\iota}\nu\ \tau\tilde{\omega}\ \xi\epsilon\tilde{\iota}\rho\alpha\ \pi\rho\acute{\omicron}\varsigma\ \tau\omicron\ \kappa\alpha\iota\rho\iota\omicron\nu$ (ad id, quod tempus est fieri).

542. *Jónak hívém hajózásom felől neked hírt adni és*
Tán némi kis jutalmat is szerezni így.

ἔδοξε μοι μὴ σῖγα, πρὶν γράσαιμί σοι,
τὸν πλοῦν ποιῆσθαι, προστυχόντι τῶν ἴσων.

A' szöveg három utolsó szava háromféle megfejtést enged. Ha azt ἔδοξε μοι-val kötjük össze, a' fönt idézettet kapjuk; ha γράσαιμί σοι-val, akkor ez jön ki: *Nem akarok elhajózni, míg nem történt meg veled, a' minék megtörténnie illő, úgy hogy e' szerint az ἔμπορος kötelességének tartja Neoptolemosznak hírt adni; ha pedig azt csak általán mondva 's így akár μοί akár σοί-ra vonatkoztatva gondoljuk, ez: Nem akarok elmenni, míg meg nem mondom neked a' hírt, miután veled egyformán jártam (t. i. én is μοί, te is σοί Lémnosz szigetére tévedtünk).*

Én ezen utólsót választottam volna, mert az első két megfejtés nyelvi tekintetben is erőltetett egy kissé 's nem hiheitem, hogy Szofoklesz egy ναύκληρος-szal trinkgeld-félét kéretne, sőt azt gondolom, hogy készakarva 's nyomatékosan állít hajótulajdonost Filoktésesz eleibe, mert egy amollyan szegény κάπηλος-nak aligha adott volna hitelt az életében nagyon csalatkozott sánta hős ¹⁾).

550. A' föntebbi szerint volna igazítandó, bár mennyire kecsenessen is a' χάρις szó; hisz épen ez okozta a' tévedést.
552. A' tudsz határozatlan idom nagyon erőltetett.
566. 'S nevét ha mondd, hangosan ne ejtsd ki azt. Miért épen a' nevét? — A' szöveg általánosan mondja: ἄν λέγῃς δὲ, μὴ γῶναι μέγα, quidquid dixeris etc.
613. Siess te is, meg mind az a' kinek jót akarsz, a' καὶ τινος κήδει περί Odüsszeüsre czéloz, ha tartasz tőle valamit, miután a' kivel jót akarhat, az csak Filoktésesz lehet 's ő már a' καὶ τῷ szóban van említve ²⁾).

¹⁾ Azt hisszük, hogy a' προστυχόντι csak egyre vonatkozhatik: vagy μοι vagy σοι-ra, és azt tartjuk, hogy μοι-ra, mert σοι a' kevésbbé jelentékeny mellékmondatban πρὶν γράσαιμί σοι fordul elő, melly nem egyéb mint a' μὴ σῖγα bővítő magyarázatja. E' mellett is még nem szorulunk az ἴσων alatt értendő jutalom vagy „trinkgeld-re“, hanem inkább a' régi scholiasta fölfogását ajánlanók: εὐρόντι τοὺς σοὺς ναύτας τοὺς ἐμοὶ ἴσους, τοὺς τὴν αὐτὴν μοι τέχνην μετερχομένους. — Elég jó okadatolás ez. B. J.

²⁾ Bajosan. A' καὶ τῷ csak a' σοι-hoz tartozik, καὶ σεαυτῷ helyett; az idézett szavak pedig csak azt tehetik: „et si quis alius tibi curae est“, és ugyancsak Filokléseszre czéloznak. B. J.

627. *Siessünk hát fiam, hogg hosszú tengerút terüljön köztünk.* — A' hogy helyébe *míg* ($\omega\varsigma = \epsilon\omega\varsigma$), *terüljön köztünk* h. pedig *terül miköztünk* teendő 's a' szöveg értelmét kapjuk. A' 629 és 630-ik vers csak a' kar szájába illik, mint azt Hermann már régen kimutatta.
- 676.—695. Nagyön szabadon fordítottatott.
700. *Forrást vigyázá : hol csörög, és oda.*
Irányozza lépést. Nincs csörgő forrásról a' szövegben szó, sőt az mondatik, hogy *álló víz* ($\sigma\tau\alpha\tau\acute{o}\nu \nu\delta\omega\rho$) sincsen mindenkor; de ha van, akkor *nem mulasztja el* ($\alpha\epsilon\iota$) Fiolt. oda menni. — Ez nem ellenkezik a' 21-ik versben mondottakkal, mert arról az akkor ott nem levő karnak nincs tudomása.
745. *Hagyni kell békén nekem aludni;* nem Filoktétesznek kell a' sebes lábát békén aludni hagyni, hanem neki magának kell aludnia.
830. Hoffmann konjektúrájánál jobbat ajánl Schneidewin.
838. *Mit az én eszem átért, ennyi : sikert*
Árat a' munka, hogyha elszánt. — Nem szólítja a' kar Neoptolemoszt nehéz kivitelű dologra, hova elszántság kell, hanem a' cselre inti ezen példabeszéddel : *A' bajnélküli munka a' legjobb* ($\pi\acute{o}\rho\omicron\varsigma \acute{o} \mu\eta \phi\omicron\beta\omega\iota\nu$ *) $\chi\rho\acute{\alpha}\tau\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$).
892. *Hallj előbb 's aztán keseregj* ($\mu\eta \sigma\tau\acute{\epsilon}\nu\alpha\zeta\epsilon \pi\rho\iota\nu \mu\acute{\alpha}\theta\eta\varsigma$), nem úgy érti Neoptol., sőt azt mondja : *Ne keseregj, mert ha tudni fogod a' dolog állását, nem fogsz keseregni.*
901. Félreértés elkerülése végett tegyük a' *haszon* helyére *közjó* ($\sigma\acute{o}\mu\phi\epsilon\sigma\tau\omicron\nu$), mert amaz könnyen az Atrejdáktól veendő valami jutalmat értetne velünk.
945. *Ugy boszant e' mosti helyzetem, tegyük : e' helyzet engemet.*
1022. *Tudnék sokat felelni e' beszédre én*
Ha illenék. — Illőnek találná a' sok beszédet Odüsszeüs, de nem ér rá, mert $\epsilon\iota \mu\omicron\iota \pi\alpha\rho\epsilon\iota\chi\omicron\iota = \epsilon\iota \mu\omicron\iota \epsilon\pi\iota\tau\rho\acute{\epsilon}\psi\epsilon\iota\nu \acute{o} \chi\rho\acute{o}\rho\omicron\varsigma$.
- 1067—1069. Itt helyesebb lett volna Schneidewin konjektúráját követni, mint Hermannét.
1090. *Illy dühös átkokat*
Másra te ne szórj. De éppen azt mondja a' kar, hogy szórjon

*) Talán Bäumleinként ezt olvasván : $\acute{o} \mu\eta \pi\omicron\rho\omega\iota\nu$?

bárki másra, csak rá és Odüsszeüsre, kik jóakarói, ne:

στρυγερὰν ἔχε δὴ σποτμον ἄρ' ἂν ἐπ' ἄλλοις.

1092. Megjegyzendő, hogy ezt Filokt. mondja.

1111. Ezeket: Ἀπὸ πολλῶν ταχθεὶς kell egybe kötni.

1171. *Hádeszben, mert meghala már.* Nem halt bizony még. Az οὐ γὰρ ἐν γαίῃ γ' ἔτι-höz ματεύσω értendő az előtte való sorból. Értelme: *Hádeszben fogom atyámat keresni 's nem e' világon, mert itt el kell vesznem e' szigeten: tehát nem is kereshetem Méliszben.*

1286. *Kigyóhoz bűnösen közelgetél.* κρύφιος nem a' távol álló πελασθεὶς-hez, hanem a' mellette levő οἰκουρῶν ὄφις-hoz tartozik.

1331. *Nyomos beszéd bár stb.* egy szótag hiányzik, tegyük: *beszéded.*

A' helyesírást illetőleg azon megjegyzésem van, hogy a' ford. úr azt nem vitte következetesen keresztül; mert ha mindent magyar helyesírás után akart írni és írott, akkor a' legmegszokottabb latinos kifejezésekben is tennie kellett volna azt. Nem helyeselhetem a' *valyon*, *sosem* (az egész műben), *gimnázium* írását. Ha ford. úr nem akart *ch*-t írni, akkor *x*-et sem kellett volna. — Javíttassék az Ajaszban: Hesione (legelöl és 66. l.), Eriboa (legelöl és 549. l. *-boja* helyett), vadász és halász műszó (6. l. egybekapcsolandó) Erekhtevsz (12. l. kétszer), tagaihoz (29. és 62. l. nem versben), fetől (felöl h. 34 l.), Cíprus (53 l.), Helena (57 v.), Paris (54 és 63 l.), Tündarosz (eosz h. 57 l.), Priamus (63 l.), Szúnium (64 v.), Héraklída (eida h. 67 l.), Thiesztész és Pelops (67 l.). —

A' Filoktéteszben: orszesztér (legelöl orkhésztra h., a' francziák sem ejtenek itt *s*-et), proskénium (legelöl), fegverit (63 v.), Mercurius (8 l.), Fojnix (18 l.), Ixion (35 v.), Troász (Tróasz h. 19. l.), legkeyésbbé (422 és 478 v.), Kalkhodon (484 v.), parta (tra h. 558 v.).

HORVÁTH ZSIGMOND.

A' gy eredetéről néhány adat Erdösi Jánosbul.

Erdösi János 1541-ben kelt bibliafordításában a' jésített (lággyított) mássalhangzókat fölül ékezettel vagy kis vonalkával írt betűjeggyel adja, p. o. $n = ny$, stb. — a' *gy*-t tehát így : *g'*. És láthatólag nagy gonddal és pontossággal van kezelve a' jésítés ezen kitétele az említett nyomtatványban, és p. o. ezek : *vagyon*, *hogy*, *gyűlni* stb. olly következetesen vannak *g'*-vel írva, hogy alig akad egy egy hely, hol a' jésítő ékezet el van hanyagolva, a' mit természetesen csak egyszerű szedőhibának kell tekintenünk.

E' mellett nagyon különösnek tűnik föl az, hogy mégis *némelly* *szókban* a' jésítő jel gyakortább elhagyatik Erdösinél, úgyannyira, hogy ez már nem a' szedő gondatlanságának, hanem az író akaratjának és szántszándékának kellene tulajdonítanunk. Hogy e' különösséget először észre vevém, a' könyvnek egy részét arra való tekintettel tüzetesen vizsgálám meg, és egyelőre ime' kimutatással szolgálhatok.

A' II. kötet 70-ik levelétől — 100. leveléig (= 60 lap) meg I. köt. 49—77. (= 58 lap) ezek találtnak :

1) A' mai *legyen* helyett *legen* 85-szer, ezenkívül még *ligen* 18-szor (a' mi a. m. légyen), de *legen* vagy *ligen* egyetlen egyszer sem.

A' *legyek* helyett *legek* 6-szor. *Legék* nincsen.

A' *legyetek* helyett *legetek* 15-szer. *Legetek* nincsen.

A' *legyenek* helyett *legenek* 28-szor. *Legenek* nincsen.

Ellemben *légy* csak a' jésítő jellel fordul elő, így :

líg 12-szer. Szintén

legyünk így : *legünk* 3-szor.

2) A' mai *tegyem* helyett *tegem*, I, 68; *tegyek* : *tegek*. I, 66. 66. 67. 75; *tegyed* : *teged* II, 93. 93. I, 68; *tegye* : *tege*, II, 71; *tegyen* : *tegen*, 6-szor; *tegyétek* : *tegiték* II, 71. 76. 84. I, 49; *tegyetek* : *tegetek* II, 76. 76. 79. 80; *tegyék* : *tegitik* I, 54; *tegyenek* : *tegenek* II, 86. 87. Mind ezen alakokat egyszer sem találtam azon kívül *g* (= gy)-vel írva.

Ellemben : *tégy* : *tíg* II, 85. 89. 97;

tegyünk : *tegünk* II, 74.

3) A' *vegyem* helyett : *vegem*, I, 67; *vegyed* : *veged* II, 88; *vegye* : *vege* II, 75. I, 69. 71. 71. 76. Csak I, 63 van *vege*. A' *vegyen* helyett : *vegen* 7-szer; *vegyétek* : *vegíték*, II, 71. I, 49; *vegyenek* : *vegenek*, II, 88. I, 58.

Ellemben *végy* : *víg*, II, 88; *vegyük* : *vegük* II, 81.

De *vegünk* I, 58, a' mi szedőhiba lehet.

4) Az (ök) *egyék* helyett : *egik* II, 84. 87: (ö) *egik* I, 68; *meg-egyem* : *megegem*, I, 73; *egyél* : *egél*, I, 72; *egyétek* *meg* : *egíték meg*, I, 73. — Ellemben *igyál* : *igál* II, 89; *igyátok* : *igátok* I, 66.

5) *Vigyétek* : *vigiték* el, I, 74.

6) *Megyek* : *megék* I, 73; *megyen* : *megen*, 12-szer.

Ellemben : *megyünk* : *megünk*, I, 66.

7) Az *ügyekezni* ige alakjai- és származékjaiban rendesen *g* van, jésítő jel nélkül : *ügekezzél* *ügekeznek*, *ügekezet* stb. Találtam a' megmondott lapokon 19-szer.

Szintén *figyelmezni*, *figyelmetes* helyett : *figelmezni*, *figelmetes* 5-szer.

8) *Özvegy* szónak formái így fordulnak elő :

özvegek, 5-szer; *özveget* II, 88; *özvegi*, I, 88; ellemben : *özveg* 5-szer; *özvegnek* II, 88.

Hasonlóképen a' *hegy* szó : *hegek* I, 55. 71; olajfáknak *hege* I, 67; *hegin*, I, 78. — Ellemben : *hegre*, -rül.

Szintígy : *níg* = négy, *negven* = negyven; de : *negedik*, *neged*.

Ez is : *ingyen csak ingen* alakjában fordul elő. II. 97. I, 53. 54. 74.

9) Az *egy*-nek származékai : *egyetemben, egyéb, egyebek, egyedül* rendesen így vannak : *egetemben, egéb, egebek, egedül*. Ezen igen gyakran alakok előfordulásait nem számláltam meg, csak arra vigyáztam, hogy találom-e *g* (= *gy*)-vel is írva : de nem találtam, akárhol forgattam is Erdösi bibliáját.

Ellemben az *egy* maga így van írva : *egg*, mindenkor kettős *gg*-vel, a' mit Erdösi másutt *d + j* helyett is használ p. o. *agga* = *ad-ja, tugguk* = *tud-juk*. Szintén *tizen-eggedik* (nem : *egedik*).

10) Szó elején való *gy* helyett *g* ebben : *germek* = *gyermek, germekség, gyermekek* stb. 20-szor; kivételt nem találtam.

Meg ebben : *genghe* = *gyenge*, I, 71.

Nem igényelheti hosszas bizonyításunkat, hogy az Erdősinél mai *gy* helyén használt, és részint olly tömegesen előforduló, részint olly következetesen megkülönböztetett *g* csakugyan más hangot akar visszaadni, mint a' *g* = *gy*. Azt is láthatni könnyen, hogy e' *g*-nek hangja igen közel volt *gy*-hez, a' miért is közvetlenül ebbe átmegy. Sőt ennek az átmenetelnek már némi rendét és szabályát is találhatjuk a' fentebb adott példákban.

1) A szó végét illeti; azért van : *lég* = *lég*y (lég)y *tíg* (tígy, tégy), *vég* (vígy = végy), *níg* (nígy = négy), *özveg* (özvegy). 2) Más-salhangzó előtt ama' *g* átmegy *gy*-re v. ö. *özvegynék, hegyre, negyven* (nem : *özvegnek* stb.). 3) Az *unk, ünk* végzet előtt Erdősinél is mintegy kezdetét veszi a' *g*-nek *gy*-be való általános átváltozása. Így van : *legyünk, tegyünk, vegyünk, megyünk* (nem : *legünk* stb.).

Ha most azt kérdezzük, millyen volt tehát ezen Erdősiféle *g* = *gy*? — meglegegedhetnénk talán azon rövid felelettel, hogy miután E. egyébféle mai *g*-t is csak *g*-vel ír, hát közönséges mai *g* volt. Azomban nem úgy látszik, hogy a' mai közönséges *g* a' *gy* közvetlen megelőzője, minthogy a' magy. *g* az inypadláson hátrább való helyen keletkező hang; a' *gy*-hez való közelség inkább megilleshetné a' német *g*-t ebben : *geben, götter* vagy török *g*-t (ك) magashangu szavakban, minthogy ennek keletkezési helye előbbre való, a' dentalisok felé, melyekkel a' *gy* érintkezik. De nem akarjuk a' hangok

physiologiájából vett conjecturával eldönteni e' kérdést, lássunk inkább még egykét nyelvbeli tényt, melyly valamire segíthet.

Ugyanis az Erdősiféle *g* a' fentebbi 1—5) pontok szerint főleg a' parancsoló mód jelzőjét illeti ezen igéknél *le'* (lenni), *te'* (tenni) *ve'* (venni) *e'* (enni) *vi'* (vinni) — 's ha p. o. ezt vesszük *legen*, 's egybe vetjük p. o. *le-het*-tel, azt kell látnunk, hogy itt tisztán *gen* a' hozzájáruló végzet, (*le-gen*), mellyben *ge* vagy *g* a' módjelző: v. ö. *le-getek*. Továbbá azt kell hinnünk, hogy a' magyar nyelvnek eredetileg csak egyféle parancsolói módjelzője volt, tehát ezen *g* is csak az, a' mi a' *j* ebben: *él-jen*, *hal-jon*, *kap-jon* stb. E' következtetés megint csak úgy fér meg logikánkkal, ha mind a' *j*-nek mind az Erdősiféle *g*-nek még valamelly közös megelőzőjét tesszük föl. És ilyennek csakugyan találhatunk nyomaira.

Ugyanis Telegdinél, préd. I, 244 olvassuk még ezt: „*Teként-hecze* mit mond ez előtt“; 248: „*halhacza* mit beszél.“ Ezekben ráismerni a' *sza sze* particulára, melly *parancsolóhoz* járul, mint *add-sza*; *fogd-sza* meg ezt a' lovat (székely.) 's maga Telegdi látatja a' tiszta parancsoló alakját. 256: *hallgassacza* mit felel annak Origines.“ E' szerint ez utóbbit — jobban kifejezve az etymológiát — így írhatjuk át: *hallgassad-sza*; de a' fentebbieket is így: *tekénthed-sze*, *hallhad-sza* ¹⁾. Ezek kétség nélkül a. m. *tekéntséd-sze*, azaz: *teként-jed-sze*, és *hall-jad-sza*. Látjuk tehát, hogy megvan ezekben még egy *ha*, *he* vagy *h*-féle parancsoló módjelző maradékja. — De továbbá is ugyanilyent ismerhetünk föl azon régi parancsolóféle alakokban, millyenek: *tanóha elevenéhed* stb. ²⁾. Ha t. i. magát az igetöt: *tanójt elevenét*, a' maga eredetibb alakjára visszatesszük, a' mellyből alakult: *tanolt*, *elevenélt*, könnyen megértjük, hogy ha ezekhez *ha* *he* járul — mikép leszen *tanolt-ha*, *elevenélt-he*-bül hangkönyvítés és hasonítás által: *tanót-ha*, *elevenét-he*, aztán *tanōhha*, *elevenēhhe*, és úgy hisszük, hogy csak ezt akarják mondani a' *tanóha*, stb. féle alakok. — De már most visszatérve a' hangok physiologiájához, ezen *h*-t nem képzelhetjük még a' mai gyenge *h*-nak, hanem valódi gutturalis spiransnak, millyen a' német *ch*, még pedig, mint-hogy közvetlenül *j* fejlődött ki belőle, azon vékonyabb *ch*-nak,

¹⁾ Pázmány P. is. Kalauz, V: „*hallhadsza*, mint panaszkodik sz. Jeronimus.“

²⁾ Lásd: Toldy, Magy. irod. tört. I, 208.

mellyet a' német p. o. ezekben ejt *lächeln*; *sprechen*, [mert ennek lágyulta a' *j*, míg a' német *rache*, *lachen*-beli *ch*-nek lágyulta a' török, jakut, arab *gh* (ج). E' szerint vékony *ch*-nak tartván ama' régi magyar helyesírás szerint való *h*-t, a' *ha*, *he* módjelző, *ja je*-re átváltozása nem volna egyéb, mint kemény betűnek lágyra átmenelete, melly hasonlóképen megvan p. o. az egymás mellett divatozó *fehér* és *fejér*-ben. Annyival inkább pedig tulajdoníthatjuk a' *h* (= *j*) módképzőnek a' vékony *ch*-féle hajdani ejtést, mert egyrészt még most is az *j* csak írásilag van meg, hangzatilag pedig *ch*, p. o. kemény mássalhangzó után a' szó végén: *kapj* (ejtve *kapch*), *lökj* stb. másrészt szintén csak a' *ch*-féle *h* (= *j*) fölvételével érthetjük meg, hogy miért és miképen változhatik a' parancsoló-jelző igető végén való *t* után *s*-re: a' *ch* — mindenkor értjük a' vékony *ch*-t, azaz *lächeln* stb. belit; nevezzük tehát *ch*¹-nek) keletkezési helyét csak egy kevéssé előbbre kell tenni, és már nem *ch*¹ hanem *s* hangzik meg. Így lesz *t+ch*¹ (*t+j*) ezzé: *t+s*, néha további áthasonítással: *s+s*.

Ha így a' régi írás szerint legalább a' parancsolóbeli *h*-ra a' *ch*¹-féle ejtés magának a' magyar nyelvnek tényeiből bizonyítható meg, 's ha ugyanaz fölvehető egyébféle *h*-rul is, mellyet ma is még *h*-val írunk (p. o. *fehér*): csakugyan azt kérdezhetjük, hogy miért most már nincs *ch*¹-féle ejtésű *h* a' magyarban, hanem csak a' gyenge hehezetes mai *h*? Erre a' feleletet hasonló esetből olvashatjuk ki a' német nyelvben, mellyben a' *ch*¹-bül azonképen gyenge hehezetes *h* fejlődött. A' *hoch*-bul p. o. lenne tkp. *höcher*, még pedig *ch*¹-vel, és így valóban ejtetik is tájbeszédekben. De azért mégis lesz *höher*, és a' mai ejtés már azt a' *h*-t sem hallatja.

Mind ezek után némiképen valószínűnek találjuk, hogy Erdösi *g* parancsolómód-jelzőjével *ch*¹-féle hangot akart kifejezni, mellynek csak kissé előbbre keletkeztetésével *), és lágyításával önkényt ered a' *gy*. Ez t. i. nem egyéb mint a' dentalisokkal érintkező lágyult *ch*¹, és csakugyan arrul, hogy milly közel állnak egymáshoz *gy* és *ch*¹, noha egymástul különbözök, kiki meggyőződhetik könnyen, ha p. o. ezt: *özvegynek* így próbálja ejteni: *özvech*¹-nek.

E' szerint úgy hisszük, hogy Erdösinél a' *legen* körülbelül

*) De nem annyira mint azon *ch*¹-nél, melly *s*-sé válik; különben hozzájáruló lágyítással lenne *ss*.

annyi volt, mint *lehen* azaz *lech¹en*; *tegenek* = *tech¹enek* stb. és ezekhez csatlakozva *neged* = *nech¹ed*, *egetemben* = *ech¹etemben* stb. *germek* = *ch¹ermek*.

Ez így lévén, már csak azon ellenvetésen akadhatnánk még meg, hogy hát kétféle hangértékkel való *g* betű — van-e Erdősi-nél, egyik *g* = *ch¹*, másika közönséges *g*? — Ez mégis baj. Igaz — van kétféle értéke a' *g* betűnek E.-nél, és ez baj, de nem olly igen nagy baj, ha p. o. a' német, francia stb. nyelvek helyesírásait és ejtésait akarjuk tekinteni. — Azomban maga Erdősi már segít a' bajon — és a' mint nekünk látszik, nagy ügyesen. Erdősi ugyanis mind azon *g*-t, mellynek mai *g*-féle ejtését akarja kitüntetni, *gh*-val írja, de csak akkor, ha avval szótag kezdődik, (tehát nem mássalhangzók előtt, vagy a' szó végén), és csak magashangu szavakban. Mert mélyhangu szavakban a' *g* = *ch¹*, nem igen vagy talán épen nem*) fordul elő, tehát nem is lehet másnak venni a' *g*-t mint mai *g*-nek. Magashangu szavakban pedig szótag végén a' *g*, ha *ch¹* volna, Erdősi nyelve szerint *gy*-be menne át, és erre van aztán a' *g* jegy. Ide írunk a' *gh* alkalmazását kimutató néhány példát, megjegyezvén, hogy E. ezekben is igen nagy pontossággal jár el. Vannak nála illyenek :

Ighe, közönsíghes, öröksíghet, szükséghem, felesíghék, víghezvín, enghemet, tighedet, *eghísz*, engheded, enghednek, keserghetíttek (olv. késérghetíttek), közelghetnek, fenyegeték, *ríghi*, seghíjcsíggel, szíghet, *ighen*, ideghen, *ighírni*, szeghíny, megszeghék stb. stb.

Ellemben szótag végén :

kediglen, *seregben*, *sőtítsíggben*, *büsigben*, *vigre* (v. ö. *víghezni*), *meg*, *kedig*, *vendíg* stb. —

Az *ö* előtt is — úgy látszik — megtartja a' *g* közönséges ejtését, és nem szükségel *gh*-t : görögül, ördögöt. — Szó elején is találám e' példákat : *ghelegghenyenek* (= gelegenye, galagonya = Weissdorn), *gherjedínek*. — Mélyhangu szavakban, a' *gh* általában nem használhatik : *magokat*, *dolgoknak*, *világosságát* stb. — Legfelebb *i* előtt, mert ezeket is találom : *tanubizonsághit*, *adossághínt*, *csillaghi* (de : csillagát), *világhi* — és ennek az lehet oka, hogy mégis *i* előtt fordulhat elő mélyhanguakban *ch*-féle *g*; erre utólag

*) De lásd alantabb.

akadtak még e' példák : *gogijtani*, (ellemenben : *gogulni*) és *hagigálni* (= mai hagyigálni).

Mindezekből kitűnik, hogy Erdösi a' *gh* betűjeggyel igen bölcsen gazdálkodik, de egyszersmind az is, hogy egyáltalában *gh*-t használ, és így használja, — csak új bizonyíték arra, hogy neki a' közönséges *g*-től különböző hangzatu *g*-je volt. Arra is lehet figyelmeznünk, hogy a' *gh*-nek kivált *e* és *i* előtt alkalmazása, az olasz írásmóddal egybetalálkozik, melly a' különben *ds*-nek ejtendő *g*-nek így hozzá kapcsolt *h* által megtartja a' mi *g*-énk-féle ejtését. De vajjon Erdösi ebben valami idegen mintát követett-e vagy lényegében ő maga rendezte-e írásrendszerét, arra még nem bírunk felelni*).

Az Erdösinél *g* (= *ch*¹ *gy*)-vel való szók közül különösen az *egetemben*, *egéb*, *egedül* érdemlik figyelmünket, mert ugyancsak a' magy. *egy* számnév alakulásáru határozottabb fölvilágosítást adhatnak. —

A' M. Ny. V, 22. stb. I. megkísértém annak megmutatását, hogy a' magyar és több rokon nyelvbeli egyes számnév-alakok egy közös *eket*-féle alap alakbul indulnak ki. Ebből az *ek*(·)-nek tartám megfelelőnek a' magy. *egy*-et ezt = *eg*-nek vevén. Ebben van ugyan valami igaz, de még igazításra szorúl. És ebben is Erdösi segíthet.

— Erdösinél nincs *egy* (*eg*), hanem *eggy* (*egg*) kettős *gy*-vel; és ő mindenütt csak így írja, tehát képzelhetjük, hogy nem hiába teszi, mert ezek p. o. *hög*, *ig* (hogy, így) *nig* (négy) mindenkor csak egyszerű *gy*-vel vannak; ellemenben a' hol azonkívül *gg*-t ír, biztosan tudhatjuk, hogy kettős hang van, p. o. *agguk* = *ad* + *juk*, a' mit más írók így szoktak adni : *adgyuk*. Tehát az *egy*-nek igazi alakja nem ez, hanem *eggy*; a' Tem. B.-ben is van : *igg* ember; *Telegdi*

*) Hiszen Erdösi előtt is használtatik már *gh*, p. o. Nádor codexben, noha nem következetesen, mert nincs is szükség rá annak nyelvében. De azért ebben is a' *gh* előfordulását olly írásrendszernek tulajdoníthatjuk, melly egy Erdösiféle *g*-től különböző *gh*-t (= közönséges *g*) akart megkülömböztetni. Még Pethő Gergely kronikájában akad többhelyt *országghi* (tehát *gh* az *i* előtt), és szintén némelly *ghi* (*ghy*)-re végződő család nevek nem mutatnak-e ugyanarra, p. o. *Köszeghi*?

is nem egyszer írja ezeket : *eggyütt, egyget, eggyesülni*. — Már most ha az *egedül*-t tekintjük, mit *ech'edül*-nek olvashatunk, de ha a' helyette beállott *egyedül*-t vesszük is, ebből az *egyed*(-ül) sehogy sem lehet ugyanaz, a' mi a' mai tizen-*egyed*-ik-beli *egyed*. Mert Erdősínél ez tizen-*eggedik*, azaz *eggyedik*, a' sorozó-számnév képzője *ed-ik* a' teljes *eggy* (egg)-féle alakhoz járulván. Ha tehát az *eged-ül*-beli *eged* nem az a' mi *eggyed* (v. ö. harmad, negyed stb.), hasonló okokból az abbeli *eg*(-ed-ül) sem = *eggy*. és mégis azt kell hinnünk, sőt tudjuk, hogy az *egedül*-ben benne van az *eggy*. Azomban csak az *egedül* (egyedül)-nek képződését kell tekintenünk, és azt kérdenünk, mi benne a' tö, mi a' járulék; tekintetbe kell venni a' szónak jelentését is, és azonnal megfogunk győződni arról, hogy sorozó számnévféle *egyed* (tkp. *eggyed*)-nek nem is lehet a' mi szavunkban helye; meg arról, hogy a' járulék csak *-ül*, melly a' mennyiségjelentő számnévhez járul, mint a' Tem. B.-beli *charmúl* = *hárm-ul* (három-ul)-ban; szóval, megfogjuk látni, hogy az *eged-ül*-bül *eged*-nek kell az *unus*-t jelentenie. Tehát *eged* = egg (egy) volna? Valóban az — már azért is, mert így megérthetjük, hogy az *eggy* miért van kettős *gy*-vel? Az *eged* t. i. még Erdösi nyelve szerint tkp. *ech'ed*; a' második szótagbeli *e* kiszorulván, lesz *ech'd* (egd); — minthogy pedig Erdösiféle *g* mássalhangzó előtt, vagy egyáltalában mindenhol, hol nem kezd szótagot, *g* = *gy*-be megyen át, így szükségképen keletkezik *egd* (egy^d); végre az ebbeli *gd*, *gyd*-bül, milly könnyen válhatott hanghasonítás által kettős *ggy*, nem kell tovább fejtegetnünk, csak azt vegyük tekintetbe, hogy a' *gy* hang a' *d*-hangokkal legközelebbbrül érintkezik, és van másrészt olyan *gy* is, melly *d*-bül keletkezett. Lehet azért, hogy maga az *eged*-beli *d*, még mielőtt a' szó összevonás által megrövidült, már némileg *gy* felé módosult vala. — Ha nem csalatkozunk, annyi áll, hogy a' magyar *egy* tkp. *eggy* ezen eredetibb alakja *ēged* (olv. *ech'ed*) szintén egy a' magyar nyelvben fennlévő szóból (*egedül* = *egyedül*) még tisztán olvasható ki.

Ezen *eged* pedig a' legszebben illik azon *eket*-féle alapalakhoz, mellyet M. N. V, 24. fölállítánk, 's már most újra adhatjuk a' rokon nyelvbéli egyesalakoknak e' kis tábláját:

	e	k	e	t	(a k a t)
magy.	e	g	e	d	(=eggy, eged-ül)
osztják	e	g	i	d	
	e	j	.	.	
		i	.	t	
finn	y	k	.	t	(yhde)
vogul	ä	kv	e	.	
	ä	k	.	.	
török	.	b	i	r	

Az *egetemben* már magától derül föl; legalább annyit láthatni mindjárt, hogy *eget* = *eged* = *egg* (eggy) — az egész tehát csakugyan annyit ér, mit *eggyemben*. A' járulékrul (-emben), nem merünk még vélekedni. — De az *egéb* is ugyan azon *eged*, *eget* által lesz megérthető. Úgy hisszük, hogy *egyéb egéb* ebből lett: *egédb*, és mint *eged* (=eggy)-nek comparativusa azt teszi: még az egyen felül egy, ki amattul külön van. Analogiául szolgálhat ném. *ander*, goth *anthar* = szanszkr. *an-tara*, mely a' comparativusi *tara* képző által készült.

Az *egyetlen-t* nem találtam még eddig Erdősínél, 's nem tudom, *egetlen* vagy *eggetlen*-nek írja-e.

Nem mulaszthatjuk el, legalább abbeli állításunk megerősítésére, hogy magy. *egy* tulajdonképen *eggy*, még annak rövid megemlítését sem, hogy Pázmány Péter az *egy*-et mássalhangzós ragok előtt, és különállólág ugyan egyszerű *gy*-vel írja, de hangzóval kezdő járulékok előtt következetesen kettős *gy*-vel: *eggy* p. o. *eggyez*, *eggyességét*, *eggyütt*, *eggyüvé*, *tizen-eggyedik*, *eggyik*, *eggyesülni*, *eggyesedhettek*, *eggyig* (méltók halálra mind *egggik*: Kalauz, 265). Sőt a' különálló *egy* is, kalauz, V. lap: „azon *egy* régi bakot nyúzván.“ Tehát ugyanolly helyt van használva a' *ggy* a' hol Erdősínél is, a' kinél a' fentebb említett példákön kívül, ezek is vannak: *eggyes* ember (II, 88), *eggyütt* (II, 69) *eggyik* — mind olyan alakok, melyekben a' tisztán kivehető járulék az *egy*, (unus)-nak teljes alakját kívánja alapul. Ellemben a' hol Erdösi g-t ír

(egetemben, egedül, egéb), ott Pázmány következetes helyesírásában csak egyszerű *gy* van : *egyéb*, *egyebet*, *egyébütt*, *egyedül*, *egyetemben*.

Pázmány ebbeli helyesírásának — úgy hisszük — már nem kell több magyarázat, de a' nyelvtudományi bizottság a' magyar helyesírás ügyében tett előterjesztésében olvasható ezen szavaknak sem : „... csak az *egy*-nek, *együtt*-nek példája is mutatja, miket költőink mai nap szinte *gy*-vel írnak, habár többnyire torlatosnak veszik is.“

BUDENZ JÓZSEF.

Nyelvészeti hulladékok.

1) *Mindíg, mindétig = mindéltig, és mindenkor.*

A' mai magyar köznyelv csak ez alakkal él: *mindíg*, (vagy *mindég*), és többnyire úgy hisszük, hogy ez csak e' kettőből készült: *mind+íg*. A' szó mai rövid alakjának van ugyan olly látszatja, melly olyasmit elhitethet velünk; de ha nem ismérnök is régibb teljesebb alakját — már maga a' szónak jelentése is, melly *mind+íg*-ből nem egy könnyen kerül ki, megsejtethetné velünk a' mai alaknak nem eredeti voltát. Ugyanis az *íg* rag — a' maga értelménél fogva, valamelly határt jelölő szóhoz járul. Így mondjuk és értjük ezt: „ott maradtam *délig*; hozzád hű maradok *koporsóm bezártáig*; *ad-dig*, *ed-dig* stb. Illyen határt jelölő szó eleibe még a' *mind*-et szoktuk tenni, annak kifejezésére, hogy az actionak eltartása a' határpontot valóban eléri és az e' között és az indulópont között való tért valóban betölti. p. o. *mind-addig* azaz: a' világért sem előbb; Heltai, Kronika 139, 6: „És a' magyarok *mind* által szaguldák a' Csehországot, majd *mind Prágaig*.“ — 43. l.: „és rablának *mind Biharig*.“ Hasonlít ehhez a' *mind*-nek comparativusok előtt használata, hol különösen a' fokozatos növekedés szakadatlan voltát emeli ki, p. o. *mind inkább*, *mind szebb* lesz, *mind többet* kíván.

Ez így lévén, ha tehát *mindíg* valóban = *mind+íg* volna, ugyancsak a' fődolog hiányoznék benne, a' határjelölő szó; mert maga *mind* nem az, nem is lehet az. Minthogy pedig a' *mindíg* időről mondatik, azt kell tartanunk, hogy a' mi szavunkban valamelly időjelentő ha nem rejlik is benne, de elmaradt és elveszett belőle. — Azomban kisegítenek egyszeriben e' bajból Heltai Gáspár, ki *mindig*-et még nem ismer, de helyette ezt írja: *mind éltig*,

még pedig rendesen külön írva a' két szót, és Erdösi János, ki csak ezt használja: *mind éltig*. Szintén Székely István kronikája: *mind éltig* = *mind éltig*. Könnyen láthatni, hogy ezen *mind éltig*-bül lett *mindéltig*, melly még Gaal népmeséiben gyakorta előfordul ¹⁾; megint csak ennek rövidültje a' *mindég* = *mindíg*. Alkalmasint az első szótagnak (*mind*) erősebb hangoztatása okozta a' *mindéltig*, *mindéltig* ezen rövidülését. Hát már a' *mindéltig*-nek van-e értelme? Hogy ne volna, sőt van értelmezhetése is. Az *élt* nem egyéb mint *élet*, (v. ö. élt-é-ben), és *mind éltig* tulajdonképen azt teszi: *mind életig*, azaz: *mind élet végeig*. Megvan itt a' kifejezésnek azon sajátága, hogy maga a' tér vagy köz, mellyen által való az eltartás vagy elterjedés, annak vég- vagy határpontja helyett vétetik: v. ö. *három napig*, azaz három napi időköz végeig, *egy napi járó földig*, *fele útig*.

Könnyen megérthetni azt is, hogy az *élt* (élet) különösebb jelentése mint mehetett át a' „*folytonos létel*“ általánosabb jelentésére, úgy hogy *mindéltig* = *mindíg* már csak a. m. *immer*, tkp. *immerfort*. V. ö. a' franczia *toujours* etymológiáját ²⁾.

A' *mindig* (mind éltig) mellett van a' régibb magyarságban gyakortább előforduló *mindenkor*, (*mindenkoron*, *mindenkort*) is, a' mit most csak ritkán vagy épen nem lehet hallani vagy olvasni. És úgy látszik, hogy különbség van a' kettő között, mellyet az etymológiát követve, már egyelőre is arra határozhatnánk meg, hogy *mindíg* (mindéltig) folytonos, félben nem szakadó eltartásról, *min-*

¹⁾ A' dunántúli nép nyelvében is: lásd. M. Ny. V, 99. és 106. — Vass úr a' *mindéltig* mellett ezt is hozza föl: *mind-ég-ig*, a' mi nyilvánvalólag csak annak elferditése; azért Vass úr azon magyarázatját sem fogadhatjuk el, hogy *ég* = *ig*, és ugyanazon egy rag kétszer volna benne. Mit *öröléltig*, *szintéltig*-ről kell tartanunk, nem határozhatjuk még meg.

²⁾ A' jelentések fejlődése nyelvyagra nézve egymástól távolabb álló nyelvekben is sokszor meglepően hasonmenetű és megegyező, és nem lehet tagadni, hogy ily megegyezések megvigyázása is nagyon tanulságos. — Így a' magy. „*mind-élt-ig*“ mellé lehet még egyenesen állítani a' görög *αἰετ*-t (*aiés*, *aiév*, *aiél*), mellynek *αἰετ* régibb alakját még egy fölírat tartotta fenn. Ennek etymologiai alapja rejlik a' szanszkrit *ájusz* „élet“ szóban, mellynek megint — biztos basonlításoknál fogva ezt: *áivasz*, neutr., vehetjük föl eredetibbjél. Ez teljességgel a' gör. *αἰετ*; *αἰετ*-ben meg *casus*-lakot ismerünk föl: *αἰετ(σ)-i*.

múlt idejének képzőjéül dívik. (sanonut = szólot).“ Nem egészen lehetünk F. úr nézetében — minthogy egyáltalában lényegtelen hangfejlődmények fölvételében a legnagyobb óvakodást tartjuk szükségesnek. Így jelen esetben is vajjon nem inkább az egész *nut nyt* képző, — mellynek tehát az *n* is lényeges része, — a' hason rendeltetésű jakut *mit mut* (mit, müt, bit but stb.) képzőnek felel-e meg, 's ennél fogva a' török *mīs mus* (mis, müs), szintén múlt idejű részesülői képzőnek is? Finn *ollut* (e' helyett: *olnut*) e' szerint teljességgel = tör. *ol-mus*. Maga a' finn *nut* pedig eredetibb *mut*-bul lett, mint az első személybeli birtokosrag *ni* eredetibb *mi*-bül. —

3) Arab szó a' magyarban.

Tabak (gerber) — meglehetősen magyaros hangzásu szó ugyan, pedig arabul: *dabbāgh*, coriarius, rendes képzésű nomen actoris (artificis) a' *dabagha* igétül (concinnavit pellem in corium). Török vulgaris ejtés szerint is *tabak*. — *Dohány* szavunk ugyancsak = arab. *dukhān* fumus; igéje: *dakhana*, fumavit. Perzsában és törökben azomban a' „*tabac à fumer*“-rül is használtatik. Ezek tehát — mint néhány más szó is — jóformán a' törökség útján jutottak be a' magyar nyelvbe.

4) Azonnal.

Nem lesz talán nagy merész dolog azt állítani, hogy a' fentírt szó *azonhelt*-bül ered, noha első tekintetre hajlandók lehetünk azt *azon-val*-bul magyarázni. De több régi író p. o. Székely István kronikájában (1559) rendszeren *azonhelt*-et használ, a' hol most *azonnal*-t mondunk. „Mely dolgot Buda megjelente a' királynénak, ki *azonhelt* (azonnal) a' Sebust Nitrába bocsátá.“ És szintígy még Pethő Gergely kronikájában (1702) széltiliben írja az *azonhelt*-et: „De *mihelen* az uroknak fejét az ablakon alá vetették vala közikben, *azonhelt* lecsöndesedének.“ — „*Mihelen* a' cseh király meghallotta vala, hogy Hunyadi Mátyást választották volna magyarországi királylyá, *azonhelt* szép szóra fogá ütet.“ Az *azonhelt*-bül könnyen képzelhetjük mint lett legelőször hangzóattractio által *azonhalt*, ez meg *azonhal*, *azonnal*. Ezen alakváltozást legszebben illusztrálják a' székely *ahhajtt* = az + helytt, és *ahharra* = az + helyre (M. Ny. V,

353). De arra is, hogy az *azonnal*-hoz tartozó végrag *t* (azonhel-t) elmaradt, analogiául fölhozhatók a' mai *mikor akkor* stb., melyeket ugyan Székely István rendesen *mikort akkort*-nak ír; pedig a' *t* ragot a' *kort* időragban szintolly lényegesnek kell tartanunk, mint p. o. a' *ben-t* ebben: *azonközben*. Hasonlóképen a' *sehol*-nak a' végén *t* maradt el: még ma is ejtik Csikban *soholt*-nak. (M. Ny. V, 362.) Azomban nem tagadhatjuk, hogy az *azonhelt*-nek legalább a' magyarság egyik másik részén, már jókor *azonnal*-lá kellett átváltoznia. Mert találjuk ezt p. o. már Telegdinél is; de többnyire úgy, hogy a' *mihelt*-hez viszonyulván, ez által határozottan az *azonhelt*-bül való eredetére mutat vissza. Mert *mihelt* — *azonnal* (azonhelt) egybevethető evvel: *miképen* — *azonképen*. Telegdi préd. I, 294: „*Mihelt* az isten teremte az embert..., *azonnal* eljőve az ellenség és konkolt *hinte*.“

Az *ezenel* természetesen hasonlóképen lett *ezenhelt*-bül, mely szintén találkozik régebb íróknál, p. o. Székely István. 174: „kit közülettök *ezenhelt* kikeressetök, mert ezt bizonynyal tudjátok, hogy *e' mai napon* arról boszut akar ő felsége állani.“ Ellemben *ezenel*, Pázmány Kal. 917: „*ezenel* megmutatom, hogy az igazuláshoz jó cselekedetekkel készítettik a' bünös, stb.“ Aztán következik mindjárt ezen megmutatás. —

5) *Mér-föld-e vagy mért-föld?*

A' *mér-föld* szót sokan, különösen a' kik *mért-föld*nek írják*), teljességgel magyar szónak veszik; még Zsahourek sem hozza föl „Fremdwörter im Magyarischen“ czímű munkácskájában, noha abban nem egy jó magyar szót a' deák, szláv vagy német nyelvekből vettnek ítél. De azért a' *mér-föld* mégis kölcsönzött szó, első része *mér* t. i., minthogy ennek régebb alakja *mély*, v. *milly*. Telegdi, I, 186: „anni mesze földrül is, az ki majd ket szaz *mélyföld* Bethlehemhez.“ T. írásmódja szerint lehet olvasni: „két száz *mélyföld*“ — Heltai krónikájában, 122: „három *mélyföld* Kassához.“ Erdősi bibl. I, 8: „eggy *millyföldint* való utra.“ Ebből látni való: 1-ször, hogy *mér-föld* l és r fölcserélődésével ebből ered: *mél-föld* (v. ö. *Erzsébet* ebből *Elisabet*); 2-szor, hogy *mél* (*mély*, *milly*) nem egyéb,

*) Már Pázmány P. írta így: *mértföld*. Kalauz, 16. 84.

mint a' deák *mille* (passuum), a' mellybül franczia *mille* és német *meile* is lettek, sőt a' melly *mil* alakjában az arab nyelvbe is jutott, hol arabszerű többest is képez, mint egyéb idegen szók is — : *em-jál*; 3-szor, hogy a' *mért*-föld az igazi *mér*-föld (mél-föld)-nek olly-szerű elferditése, melly az idegen szót a' magyar nyelvbül akarja magyarázni és értelmezni, millyen p. o. a' franczia *valise*-bül átdo-mitott német „felleisen.“ Azomban maga a' *mért* elég rosszul van kigondolva, mert a' magyar nyelv szokást épen nem találja, melly szerint a' térbeli távolság megjelölésére használtatik a' *föld* szó, eleibe tett valamelly határozott térbeli egységgel, mint merővel : p. o. három *napi járó föld* = 3 *tagereisen*; 30000 *lépésni földint* (Heltai).

Tehát *mér föld* *) és nem *mért föld*.

BUDENZ JOZSEF.

*) Talán nem is *mér föld*, hanem *mély föld*, mint a' nép talán kivétel nél-kül ejti a' szót.

H. P.

Ismertetés.

A' magyar nyelvészkedés köre.

Székfoglalólag olvasta a' magyar akademiában máj. 2. 1859. Ballagi Móricz. (Magyar akad. Értesítő 1859. V. sz.).

Ballagi Móricz úr nyelvészködési állapotját imezzel jeleli ki: „Hogy, úgymond, én a' sémi, áltaji és indogermán (árjai) nyelvcsaládok idomi és anyagi egyezését ollyszerűnek látom, hogy az azok között húzott határvonaloknak több mint subjectiv érvényt tulajdonítani nem tudok, és nyelvészkedésem egyik feladata épen az, hogy a' nevezett nyelvcsaládok közt újabb időben húzott válaszfalakat tehetségem szerint ledöntsem.“ — Mert „ha, a' mint közönségesen állítják, a' nyelveknek családok és törzsek szerinti osztályozása képezné az összehasonlító nyelvészet főadatát: akkor a' reménylhető sikert tekintve a' nyelvek összehasonlításával bátran felhagyhatnánk; mert ama' kitézett feladatot a' dolog természeténél fogva a' nyelvészet kielégítőleg megoldani soha sem fogja“ (M. Akad. Értesít. 1859, 398 és 399. lap.). A' magyar olvasó, ki az 1851 óta részint az Akad. Értesítőben, részint a' Magyar Nyelvészetben megjelent értéközéseket olvasta, bajosan érezheti ki, hová czélóz B. M. úr. Azt mondja az idézett helyen, hogy le akarja rontani az árja, sémi, és áltaji nyelvcsaládok közt húzott válaszfalakat, mivel ezek csak önleges érvényűek: de nincs ám tekintettel arra, a' mit az 1855-ki Értesítőben a' Török, Magyar és Finn szók egybehasonlítása nevű czikk III. fejezetében a' magyar őstörténet- és nyelvtudomány jelen kiindulása és iránya felül olvasni lehet, a' hol a' nevezett nyelvfajok egyezéséről és különbözéséről bőven szólottam, a' mit vagy helyeselni, vagy meg kel-

lett volna czáfolnia, hogy elébbre vigyük a' tudományt. Ott azt mondám : „A' nyelvfajokat nemzetség szerint határozzuk meg ; a' nyelvek fogalombeli tökéletességeit a' nyelvtudomány nézete szerint határozgatják meg. Világos előttünk, hogy ez utóbbi határozgatás mind addig hibás lesz, míg a' földkerekség nyelveit mind egyaránt jól nem tudandjuk. Eddig nem jutott még annyira a' nyelvtudás, azért keveset is nyom előttem a' tökéletlen nyelvtudománynak szintén tökéletlen határozgatása ; kivéve, *midőn abbeli nyers philosophia a' nyelvek ő általa képzelt mivoltából a' nemzetek rendöltetésére bátorodik következtetni*, — mert akkor tisztünk megmutatni a' tévedést.“

„Lássuk immár a' három nyelvfajnak *egyezését és különbségeit*, mi nyelvtudományunk első lépése. A' sémi, indogermán és áltaji nyelvfajok sok tekintetben egyezők, mivel mind Ázsiában keletkeztek, 's mivel azon források, melyekből a' szóanyag eredhetett, közösek ; lásd az 1851-ki Értesítő 82—85. l. Minthogy pedig a' nyelvvidom is azonos eredetű a' szóanyaggal : *legkisebb habozás nélkül állíthatjuk, hogy a' három nyelvfaj nemcsak anyagban, hanem idomban is nagy közösséggel bír*. Némi mutatóványul felhozunk nemcsak névmásokat, hanem egyéb szókat is.“ — Felhozván némi anyagszókat, 's a' sémi nyelvek képviselőjének a' hébert állatván oda, ennek személyi névmásait, és személyi névmásainak ragjait mutató névszókon, viszonyítókon és az igéken ; előhozám a' mutató, visszavívó és kérdő névmásokat, azt is említvén, hogy az ige a' személyi ragokhoz még tárgyi ragokat is veszen föl, p. o. *katalthi* ütök, *ketalthi-kha* ütlek téged férfit, *ketalthi-kh* ütlek téged nőt stb. minden személy és nem szerint. Hasonlót tevék az árja nyelvekkel, melyek képviselőjének a' szanszkritot, görögöt, latint és angolt vettem, megmutatván ezeken a' személyi névmásokat, az igező ragozását ; a' mutató, visszavívó és kérdő névmásokat.

Előadván a' sémi, árja és áltaji nyelvek látható közösségét, 's kitalálgatván ennek alapját is, viszontag azok különbözőzéseit is megmutatám, úgy a' mint birtam ; melly különbözőzés természetesen másfelül az egyes nyelvfaj nyelveinek egymással való találkozását föltételezi, minél fogva a' nyelvosztályozásban nem annyira a' nemlegesség — a' fajok különbözőzése —, mint inkább az igenlegesség — a' fajok nyelveinek egymásközi nagyobb találkozása, mintsem két faj nyelvei közt van, tehát rokonsága szerepel. Az idézett ér-

teközéseim a' nyelvosztályozásra nézve négyet akartak elérni : meg akarták mutatni :

hogy a' három nyelvfaj sokban, de különösen az alakszóokban (idom), a' névmásokban megegyeznek ;

de hogy sok egyébben lényegesen különböznek egymástul, mert

az árja nyelvek egymás közt, a' sémi és áltaji nyelvek is egymás közt inkább találkoznak, mintsem az árja és sémi, vagy az áltaji és sémi, vagy az árja és áltaji nyelvek, a' mi a' fajbeli rokonságot teszi ; végre

hogy a' nyelvek különbözőse bajosan jelent különböző tökéletességi fokot, 's az illető nyelveken beszéllő népek különböző miveltiségi és világtörténelmi hivatását.

Ballagi úrnak, úgy látszik nekem, legelőbb világosan meg kellett volna mondania, a' belföldi nyelvtudomány nézetei miben térnek el a' külföldi nagy nyelvtudományéitul ; azután vajjon egyaránt talál-e hibát mind a' belföldi, mind a' külföldi nyelvtudományban, 's névszerint kinek melyik hibáját, vagy mind kettejének valamennyi hibáját akarja-e helyre hozni ? Úgy látszik nekem, ebbeli szabatos kijelentés mind értekező Ballagi M. úrnak világosabban és igenesebben hasította volna ki az útját, mind a' magyar olvasót helyesen tájékoztatta volna ; mellékesen az is tudomásra jutott volna, ki állítja azt, hogy az egybehasonlító nyelvészet a' nyelvek családok és törzsek szerinti osztályozását tekinti főfeladatának ? Ha magamat veszem, én azt vallom és sürgetem, hogy a' *magyar egybehasonlító nyelvészethez főfeladata az áltaji nyelvek tanulása, és tudományos előadása* ; Renanrul, kit Ballagi M. úr czáfolgat, Ewaldrul stb. azt tudom, hogy a' sémi nyelvek tanulását és tudományos előadását üzik ; Bopp és társai az árja nyelveket vagy egyetemben, vagy részenként (classicus nyelvek tudománya, germánság, szlávság, románság), vagy egyes nyelvek szerint kutatják. Az igenleges tanulás a' fő, az a' feladat : a' nemleges különbözőség magától jó, ha az igenleges tartalom megvan. Szeretném tudni, 's velem együtt bizonyosan sokan szeretnék tudni, Ballagi Móricz úr mit akar igenlegesen ? Csatlakozik-e Renan-, Ewaldhoz, vagy Boppékhoz, vagy az áltajistákhoz, vagy nem bánom a' sinologokhoz stb., mert a' nyelvek nagy terén akárhol telepszik le az ember, di-csőséget arathat magának és a' nemzeti tudománynak, mely köte-

les a' mindenséget átkarolni. Jelenben mindenütt a' nyelvtudomány főérdeke az egyes nyelvek és nyelvfajok tanulásában áll: a' többi mind olcsó portéka.

Ballagi M. úr nyelvészkedésének egyik főfeladata épen az, hogy az árja, sémi és áltaji nyelvfajok közt újabb időben húzott válaszfalakat tehetsége szerint ledöntse! A' legnagyobb feladat, melyet csak képzelni is lehet. A' fajok közti különbség a' fajok áttanulásából és áttanulása után tűnik ki valójában. A' ki tudni akarja, van-e és milyen különbség a' három nevezett nyelvfaj közt: az nem kerülheti el azon munkát, hogy mind a' három nyelvfaj mindenik vagy legtöbb nyelvét megtanulja, átkutassa. Mert a' mit közönségesen a' nyelfajok különbségeinek látunk, az nem sok: a' tüzetes és tüzes nyomozás bizonyosan mélyebbre hat le a' tárgy lényegébe, 's világosabban látja meg a' mivoltával együtt különbségeit is más tárgyaktul. Én p. o. a' felhozott *katalthi* héber szóval is megmutatom a' magyar (áltaji) és héber (sémi) nyelvek különbségét. *Először* ugyanis látom, hogy a' héber igének csak két időalakja van קָטַל és קָטַל , arabul يَقْتُلُ قَتَلَ : ellemben a' magyar igének van: ütök, ütök, ütöttem stb.; *másodszor* látom, hogy a' héber és arab második időalak $\text{ي} = j$ bötü elövetésével lesz: ellemben a' magyar igének valamennyi időalakja a' szótörzshöz utólrágadt képző által lesz; *harmadszor* látom, hogy a' héber és arab ige kifejezi a' him- és nő-nemet is, p. o. קָטַל ütött a' férfi, קָטַל ütött a' nő, arabul is قَتَلَ قَتَلَتْ ; ellemben a' magyar nyelv képtelen a' nem kifejezésére, mert a' „kenyér“ se nem him-, se nem nő-nemű, 's mind a' férfi, mind a' nő egyaránt *üt*; *negyedszer* látom, hogy a' héber ige a' passivumot a' magánzó elváltozásával fejezi ki ugyanazon gyökbetűkkel, mint (קָטַל ütött-nek nincs passivuma, de a' pielnek קָטַל van קָטַל) arabul قَتِلَ ütött, قَتِلَ ütetett: ellemben a' magyar ige az eredeti jelenésének minden módosulásait új új képzők által fejezi ki; *ötödször* a' héber ige fölveszen ugyan a' személyi rag után tárgyi ragot is, mint a' fölebbi példával megmutattam, hol *ketal-thi-kha* = üt-én-téged = ütlek: ellemben a' magyar a' tárgyi ragot, nem utána, hanem eleibe teszi a' személyi ragnak, mint e' szó *üt-l* (téged)-ek (én) kiténteti; tehát a' sémi nyelv a' második, tárgyat vagy

személyt jelentő, névmást csak hozzásimulással teszi az igéhez, mint a görög, angol és olasz nyelvek, de nem fogadja be a' szóba, mint a' magyar nyelv. Illyen és több különbséget nem nagy dolog belátni; ahhoz nem kell a' nyelvek olyantén átkutatása, millyen-
nel Ewald, és hiszem Renan tanulmányozták a' sémi nyelveket. De hogyan lehessen ezen annyira kirívó különbséget is a' sémi és áltaji (magyar) nyelvek közt lerontani, azt az én nyelvtudományomnál fogva nem értem: örömet hiszem azomban, hogy mélyebb, alaposabb tudomány végire mehet annak is. Addig azomban lássuk, mit mond Ballagi úr a' jelen értéközésben.

Az 1856. dec. 15-kén felolvasott „a' magyar szónyomozás és az összehasonlító nyelvészet“ről szóló munkájában megmutatá, hogy „a' midőn az indogermán és a' sémi nyelveket az azokban uralkodó flexiónál fogva állítják tökéletesebb nyelveknek lenni, akkor olly sajátságot emelnek ki, melly az áltaji nyelvekben épen nem hiányzik.“ — Tudjuk, hogy flexiónak eleinte a' ragozást vették a' német nyelvészek; azomban most ők is, p. o. Bopp, az árja nyelvek ragozását *ragozásnak*, és nem *hajlongásnak* nevezik. „Was sind aber, wenn von $\delta\omega$ oder $\delta\sigma$ im Griechischen $\delta\acute{\iota}\delta\omega-\mu\iota$, $\delta\acute{\omega}-\sigma\omega$, $\delta\sigma-\theta\eta\sigma\acute{o}\mu\epsilon\theta\alpha$ kommt, die Formen $\mu\iota$, $\sigma\omega$, $\theta\eta\sigma\omicron\mu\epsilon\theta\alpha$ anders als offenbare Zusätze von aussen, an die im Innern gar nicht, oder uur in der Quantität des Vowels veränderte Wurzel“ ?*) Ez tehát csak ragozás. Hajlongás a' sémi és árja nyelvek azon eljárása, mellynél fogva ők a' gyökbötükön belül történő változások által fejeznek ki értelem-módosulásokat, mint קָטַל , קָטַל , קָטַל , قَتَلَ , قَتَلَ , stb. יד ,

εἶδον , οἶδα , bringe, brachte stb. A' nyelvtudomány azt kénytelen immár tanítani: az árja, sémi és áltaji nyelvek a' ragozásra nézve hasonlók, talán egyezők, de a' hajlongásra nézve annyiban különbözök, mennyiben a' sémi nyelvek feltűnőleg, az árja nyelvek néha, az áltaji nyelvek pedig soha nem ez által fejezik ki a' szó értelmének módosulásait. Nem kell az elfogadott fogalmakat másképp venni, mint a' hogyan szokás. Ha a' ragozást tetszik flexiónak venni: akkor arra nézve nincsen különbség a' három nyelvfaj közt; ha pedig nem a' ragozást, hanem azt vesszük flexiónak, mit az imént felhozott példákkal szemlélhetővé tettem: akkor meg lehetetlen nem látni a' kü-

*) Vergleichende Grammatik des Sanskrits, II. kiadás, 197—203. l.

lömbséget a' három nyelvfaj között. Továbbá, ezen flexiót azután nem szabad egyebütt keresni, mint a' hol azt az árja és sémi nyelvek felmutatják, t. i. élő szótörzs belsejében, és annak azon értelmi módosulásában, melyeket különben képzők vagy ragok eszközölnék. 'S ott ugyan nem bírja Ballagi Móricz úr egyetlen egy példáját sem mutatni a' flexiónak a' magyar nyelvből. Nincsen magyar névszó, mellynek valamelyik száma vagy esete más vagy több hangot mutatna fel, mint volt a' tö-esetben, az az a' *Vater* többes számban *Väter*, *Mutter* többes számban *Mütter*, خَيْرٌ jó, többesben خَيْرٌ

uralkodó nemzetség, többesben دَوْلٌ-nak megfelelő alakok nincsenek a' magyar nyelvben. Hasonlókép nem kerül elő magyar ige-szó, melly mint az árja ige (bringe brachte, pello pepuli, capo cepi, τρέφω τρέφομαι stb.) hangok változásai által fejezne ki értelem-módosulást. Ha tehát valaki egyebet tart flexiónak, 's egyebütt talál : az nem czáfolja meg a' külföldi tudomány állítását a' flexió felül, mert nem is éri.

Tudjuk, a' sémi nyelvek, legalább a' héber és arab, a' szótörzseik, névszerint az ige-törzseik nagy szabályossága által tűnnek fel, mert alaphangjaik szinte számszerint meg vannak határozva. Állanak három vagy legalább két gyökbötüből, 's a' hol két gyökbötűjük van is, ott hármat séjtetnek. Az egyetemes minta فَعَلَ فعل = p g' l; 's mondják, hogy a' p (f) első gyökhang, a' g' második gyökhang, az l harmadik gyökhang, p. o. a' قَتَلَ قتل szóban a' p (f) hang k, a' g' hang t, az l hang l. Ezen gyökhangokhoz járulnak még a' szükséges magánszólók, mellyek hangja igen nagyon változik, kivált a' héberben, de szinte állandó törvény szerint változik. Az ige-törzs tehát a' héberben örökké két vagy egy szótagu; az arabban az utolsó gyökbötű is magánszóval járván, az ige-törzs ott örökké három vagy két tagu. Mind ennél fogva a' sémi nyelvek legszabályosabbak, mert a' szók grammatikai élete keskeny, de nagyon kiszabott határok közt mozog. Azt mondják tehát p. o. a' héber nyelvről, hogy *szógyökei*, még pedig mind név-mind ige-szógyökei, *kéttaguak*.

De a' kéttaguságot igen sok szóban nem találjuk, p. o. ראש fej, עין szem, אף orr, אוذن fül, فم száj, يَد fog stb. lásd Ballagi M. úr értéközését 404. l. Mind ezen egytagu szók, mellyek száma a' nyelv régi összetett szavai által is szaporodik, nem ige-szók ugyan :

mégis az egytagu igeszókkal együtt azt mutatják, hogy az egytaguság nincsen kiküszöbölve a' héber nyelvből.

Már az árja és áltaji nyelvek szótörzsei, kivált igeszó-törzsei korántsem olly szabályszerűek, hogy mind egy vagy kéttagu volna, 's hogy akár illyenek akár ollyanok lévén, gyökhangjaik száma meg volna határozva. Ebben találnak tehát főkülömbiséget egyfelül a' sémi nyelvek, másfelül az árja meg áltaji nyelvek közt.

Ballagi M. úr, megmutatván, mint hiszi, hogy a' magyar nyelv is flexióval bír — mit úgy fogván fel a' flexiót mint kell, 's mint azt jellemeztük, lehetetlen megmutatni —, „adandó gyöknyomozásai által egy a' nevezett nyelveszaládok közt emelt más hamis traditió alapuló válaszfalat fog megdönteni, 's ez, úgymond, a' sémi gyökszók kéttaguságának elmélete“ (a' 399. l.). Nem kételkedöm, hogy ne lehessen kimutatni a' kéttagu héber szók hajdani egytaguságát; de azzal koránt sincs megdöntve azon válaszfal, melyet a' sémi nyelvek gyökszóinak rendes és szabályos egy vagy kéttagusága emel fel ezek közt és az árja meg áltaji nyelvek közt. Mert lám, épen ebben rejlik a' legnagyobb különbség a' nevezett nyelvfajok közt, hogy a' sémi fajban ösztön volt a' kéttaguságra, a' többi két fajban pedig nem nyilatkozott illyen ösztön, mert nem találunk benne szabály szerint kéttaguságot. A' sémi nyelvek mivolta az a' mi, arra pedig belső hajlandóság által jutottak; az tehát létöknek törvényes és szükséges alakulásából eredett. A' sémi nyelvek mivoltát vetjük már össze az árja és áltaji nyelvek mivoltával, 's úgy tűnik ki mind a' különbség mind az egyezés. Ha osztályozni akarunk, p. o. emlős állatokat, azokat szemmellátható mivoltuk után osztályozzuk 's úgy különbözik az őz a' szarvastul, az ökrötül, a' kecskétül stb. Lehet, hogy az állatbonczoló egyikben sem talál más rendeltetésű csontot, izmot, ideget: de bizonyosan megtalálja az illető állatok gyökreszeiben azon első indítót, mellynél fogva emez gyökreszek özet, amaz gyökreszek pedig szarvast, vagy ökröt alkottak; sőt ha nem birná is megtalálni azon első indítót, azért nem lehetne tagadni a' különbséget az őz, szarvas, ökör, kecske stb. közt.

„Az újabb nyelvészkedésnek általában egyik gyökhibája, hogy a' nyelvvidomok tanulmányozása mellett és miatt a' nyelvanyag miként történt alakulására csekély figyelmet fordít 's annak keletkezési történelmével keveset vagy épen semmit nem gondol.

Senkinek sem jutott eszébe, hogy a' nyelvalkotó szellem valamint a' szónak mondatbeli viszonylásait bizonyos kategóriák szerint általánosítván, azoknak rövid ragok vagy bötümodosítások által kifejezést adni törekedett: hogy azonképen szóalkotásnál is bizonyos kategóriákat alkalmazhatott, hogy azok által kevés öselemekből minél több szót képezhessen, hogy a' fogalom árnyéklatos módosulatait hasonló szómódosulatok által fejezhesse ki. Gyöknyomozásaim egyik főfeladata lesz a' sémi szótörzseknek családok szerinti összeállítása által ama' szóképző elő- 's utóragok eredeti értelmét kinyomozni. A' magyarban a' gyököknek e' tovább fejlődését a' kéttagu gyökök, mint *lóg, lódúl, dörg, dördül*, még eleven hatályában, és szók mint *omlik, bomlik, romlik* elég világosan mutatják 's nem fogyatkoznak nyelvünkben a' példák minden lépten arra, hogy nyelvünkünk szaporodása leginkább ez úton esett." (404. 405. l.)

Az újabb nyelvészkedés egyik gyökhibája, úgymond Ballagi M. úr, hogy a' nyelvvidomok tanulmányozása mellett és miatt a' nyelvanyag miként történt alakulására csekély figyelmet fordít, 's annak keletkezési történelmével keveset vagy épen semmit nem gondol. — Érdemes komolyan szemügyre venni, a' mit B. úr itt mond. Az *újabb* nyelvészkedésnek hibául rójja fel, hogy a' nyelvanyag alakulásával, történelmével keveset gondol. Vajjon a' *régibb* nyelvészködés többet gondolt-e azzal? Úgy látszik, igen. 'S ha úgy van, miért foglalatostkodott vele többet? Nem de csak azért, mert általában kevesebbet tudván a' nyelvekrül, azt igen könnyűnek tartja vala, a' mit a' jóval öregbedett tudomány igen nehéznek lát. Az öregbedett tudomány, akár a' sémi, akár az árja nyelvek terén, meg van győződve, hogy a' szógyökek nyomozása, és a' szóalakulás fürkészete csak az illető nyelv faj egyes nyelveinek lehető legteljesebb tudása után és által ígérhet valami sikert. Az *új* nyelvészkedés nagyon helyesen cselekedett és cselekszik tehát, ha legelőbb „a' nyelvvidomok tanulmányozását“ üzi, mert különben olyan tévedésekbe rohanna, millyenekbe Ballagi M. úr bukott ezen értékezésében is, hol az itt idézett helyen magyar *kéttagu gyökekrül* beszéll, mellyek egytagu gyökekbül fejlődtek, mint *lóg lódúl, dörg dördül*, 's hol ezeket: *omlik, bomlik, romlik* szóknak nevezi, mellyek hasonlókép a' magyar gyökök kéttagu gyökre fejlődését mutatnák. Ilyen nyelvtudományi nézettel nem boldogulhatni a' gyök-hányásban vetésben. Valóban meg sem foghatom, mikép B.

úr nem látja meg, hogy *lóg, dörg* már nem gyökszók, hanem *g* képző által tovább fejlett szók, így *ló* (mi magában szokatlan), *ló-g, dör* (mi magában szokatlan) *dör-(ö)g*; hogy *ló-d, dör-d* más képzővel bővült szók, mellyek azután még új képzőt vesznek föl. Így *rom, bom, om* (magokban szokatlan gyökök) fölveszik az *l* képzőt, 's lesznek : *rom-(o)l, bom-(o)l, om-(o)l*, vagy a' *t* képzőt, 's lesznek : *rom-t* (ront), *bom-t* (bont), *om-t* (ont). Ezek a' szók tehát így képződtek :

ló-	dör-	om-	bom-	rom-	(gyökek)
ló-g	dör-(ö)g	om-(o)l	bom-(o)l	rom-(o)l	
ló-d	dör-d	om-t	bom-t	rom-t	
ló-d-úl	dör-d-ül				
ló-d-ít	dör-d-ít	stb.			

Még megfoghatatlanabb előttem, hogy B. úr ezen *g, l, d, t, úl, ít* magyar képzőket egy kategóriába helyezi a' sémi szógyökek azon töldásával, melly által ott az egytagu szó kéttaguvá lesz. Hogy az olvasó világosan lássa a' dolgot, ismétlem : a' héberben legtöbb ige három gyökbötübül áll, p. o. *קטל, עמר, פקר, פכל, יצח, הלך, מטר* stb. 's ezek olyan értékűek, mint a' magyar lát, tud, vet, áll, hal, hall stb. szokásos, vagy *ló, dör, om, bom, rom* szokatlan gyökszók. Minthogy azomban sok egytagu héber szó is van : sokan azt vitatják (ebben Ballagi M. úr se nem egyetlen, se nem első), hogy a' három gyökbötűjü, tehát két tagu szók is, egytaguakbul lettek, hogy tehát vagy az első vagy a' harmadik gyökbötü valószággal nem gyökbötü, hanem képzős bötü, mellynek „eredeti értelmét“ ki fogja nyomozni B. úr. Föltéve már, a' sémi nyelvek egybeazonlító tanulmányozásbul kitetszik majd, hogy minden *három gyökbötűjü*, azaz kéttagu héber, és három tagu arab ige valóban *két gyökbötűjü*, azaz egytagu héber, és kéttagu arab szóbul lett : akkor egybe akarván vetni a' sémi gyökeket az áltaji nyelvekbeli gyökekkel, az a' kérdés fog támadni : a' magyar képzők, mellyek által a' magyar ige-gyökszó megbővül, a' sémi első vagy harmadik gyökbötűnek felelnek-e meg, vagy inkább annak, a' mit a' héber nyelvtan *niphal, piel, pual, hiphil* stbinek nevez? Minden, bár mi kevés tájékozottságu nyelvész okvetetlen azt fogja mondani, hogy a' magyar ige-képzők a' héber *niphal, piel, pual* stbinek felelnek meg, 's csak is ezeknek felelhetnek meg. Hogy Ballagi M. úr, ki

olly jól ismeri a' héber nyelvet, mégis a' kétbötűjü gyökhöz járulható harmadik gyökbötüt veti egybe a' magyar igeképzőkkel: az igazán megfoghatatlan előttem. Pedig valóban azt teszi, midőn így írt: „Gyöknyomozásaim egyik főfeladata lesz a' sémi szótörzseknek családok szerinti összeállítása által ama' szóképző elő- és utóragok (azaz első vagy harmadik gyökbötü) eredeti értelmét kinyomozni. A' magyarban a' gyöknek e' tovább fejlődését a' kéttagu gyökek, mint *lóg lódúl*, *dörg dördül* még eleven hatályában, és szók mint *omlik*, *bomlik*, *romlik* elég világosan mutatják, 's nem fogyatkoznak nyelvünkben a' példák minden lépten arra, hogy nyelvünk szaporodása leginkább ez úton esett“!!

Minthogy Ballagi M. úr a' nyelvfajok közti válaszfalakat le akarja dönteni, szabadságot veszen magának és ad mindenkinek egyik nyelvfajbul a' második harmadikba stb. átsapongani. Azért írja: Ha nyelvosztályozást tévén az új nyelvészek, 's „valamelly nyelvet bizonyos nyelvcsoporthoz körében elsánczolván azt követelik, hogy történelmi fejlődésének kutatásában a' vont körön túl ne menjünk: azokat mi részünkről arra intjük, és hisszük méltán inthetni, hogy ne verjék bilincsre a' tudományt alaptalan abstractiók által,“ (401. lapon). T. i. nyelvészeti vitatkozásaink leginkább e' körül folynak, hogy az úgynevezett áltajisták, (vagy a' ki nagyon haragszik rájuk, az finnistáknak szídjá őket, ez egy szóval tenger czáfolatot fejezvé ki), azt merik állítani, hogy a' magyar nyelv tudománya okvetetlen az áltaji nyelvek lehető szorgalmazatos tanulását teszi föl, hogy tehát, a' ki tudományosan akarja hasonlítani a' magyar nyelvet, azaz áltaji nyelvekkel hasonlítsa össze, ne pedig valamelyik árja vagy valamellyik sémi nyelvvel. Ez volna Ballagi M. úr szerint annyi, mint a' *tudományt alaptalan abstractiók által bilincsre verni*. Kénytelenek vagyunk tehát még egyszer a' nyelvrokonságról beszélni, 's azt mutatni meg, hogy a' nyelvrokonság nem alaptalan abstractio, 's hogy azon követelés, valamelly nyelvnek hasonlítását előbb az illető nyelvfaj körében üzni, nem bilincsre verése hanem kijózanítása a' tudománynak.

Van-e nyelvkülömbőség, van-e nyelvrokonság? Ha nincsen nyelvkülömbőség, ha a' nyelvek mind úgy hasonlítanak egymáshoz, mint egyik magyar ember a' másikhoz: akkor csak nyelvényekről lehet szó, nem nyelvcsaládról, nyelvcsoporthoz, nem nyelvfajról; akkor csak meg kell számlálni a' nyelveket, miután

bármelyiket leírtuk, megtanultuk, — 's megvan a' földkerekség valamennyi nyelveinek tudománya. Szeretném tudni, lehet-e öntudattal bíró ember, ki ne érezzen különbséget országunkban a' magyar, német, szláv, oláh stb. nyelvek közt? Én nekem azt mondja érzékem, tapasztalásom, hogy valamint ép érzékű embernek lehetetlen meg nem tudni különböztetni a' világosságot a' sötétségtől, a' keserűt az édességtől, a' hideget a' melegtől, a' zajt a' zenehangtul: azonkép lehetetlen, bármely nyelvű legyen is, hogy meg ne tudja különböztetni a' maga nyelvét azoktól, a' mellyeket nem tud, vagy különbséget ne tehessen azok között is, a' mellyeket tud. Sőt azt hiszem, mert tapasztalom, hogy a' nem tudott nyelvek közt is hol nagyobb hol kisebb különbséget veszzen észre. A' ki csak magyarul tud, az a' német nyelv hangját megtudja különböztetni a' szláv nyelvek hangjaitul, 's viszontag; sőt az, ha angolul hall beszélni, alkalmasint kiérezzi, hogy az inkább hasonlít a' némethez, mintsem a' szlávhoz vagy oláhhhoz. A' köz emberi tudat előtt olly bizonyos a' nyelvek különbsége, hogy ezt bizonyítani akarni ép olly nevetséges, mint tagadni akarni. De nem kevésbbé bizonyos a' köztudat előtt a' franczia, olasz, spanyol, a' német, holland, angol, a' cseh, lengyel, rácz stb. nyelvek közti rokonság. Kérdés már, ilyen különbség és rokonság keresztül húzódik-e azon nyelvek felszínén is, a' mellyeket magyarországi ember nem hall? Azok, kiknek alkalmuk van Amerikában, Áfrikában, Ázsiában élni tapasztalni, azt állítják előttünk, hogy azon nyelvek közt is van különbség és rokonság; 's mi tartozunk azt hinni, mint elhisszük nekik, ha elbeszéllik, hogy a' nevezett földrészeken is megkülönböztetik a' világosságot a' sötétségtől, a' hideget a' melegtől, a' keserűt az édestől. Kérdés továbbá, ezen különbség és rokonság egyedül a' nyelvek felszínén látszik-e a' köztudat előtt, vagy pedig helyt áll a' bonczoló, hasonlító értelem előtt is, tehát a' nyelvtudomány előtt? Látjuk ezen vitatkozás egész érdeke itt csomósodik össze, hogy vajjon a' legmélyebbre ható és legszélesebbre terjeszkedő nyelvtudomány előtt is van-e nyelvkülönbség és nyelvrokonság?

Kérdezzük előbb a' mívelt világ tudósaitul, vesznek-e észre nyelvkülönbséget és nyelvrokonságot, 's tanítják-e is azt? Mit felelnek reá egyhangulag? Hogy van különbség és rokonság a' nyelvek közt. 'S kivétel nélkül mind, örege fiatala, mondják tanítják-e azt? Mind mind! Nem-e hát köztudatja ez a' tudósoknak,

melly részökrül annyit nyom, mint a' melegség, hidegség, édesség, keserűség érzete a' közönség részérül? Mégis Ballagi Móricz úr tagadja a' nyelvkülömbséget, pedig tudós nyelvész. Azt felelik reá a' mívelt világ tudósai: Van ember, ki mondja, hogy nem érezi a' hideget, mégis fázik; vagy hogy nem fél, még is sápadozik és reszket; van olyan ember is, kinek érzékei megbénultak, ki tehát valóban nem érez hideget meleget stb. Ballagi úr, mivel tudós nyelvész, nem hasonlít a' bénultakhoz, hanem azokhoz, kik mondják, hogy nem érzik a' hideget, mégis fáznak stb. Igaz-e az?

Ezeket írja Ballagi Móricz úr: „Az ember szellemi léte lényegileg és általában mindenütt ugyanaz; a' nemzetegyéni különbségek a' tehetségeknek csak azon kisebb vagy nagyobb mértékéin feneklenek, azon képességi fokozatoktól függnék, mellyek minden egyéni különbségnek alapjai.“ (400. lap.).

„A' különböző tehetségek szerint, a' nemzetek és törzsek különböző sajátosságaihoz képest, az éghajlati és földirati befolyások alatt szükségkép különböző nyelveknek kellett fejlődniök.“ (400. lap.) Itt félbeszakaszt a' mívelt világ tudósainak serege, a' kivel szót váltok, 's azt kérdi: Ballagi társunk mondja-e ezt? — Az, mert értéközésébül írtam ki szórul szóra. — Nő lássa, Hunfalvy Pál, mondók, hogy van ember, ki azt vitatja, hogy nem érezi a' hideget, még is fázik, vagy hogy nem érez éhet, pedig úgy ehetnék mint a' farkas. Hisz ezzel Ballagi M. úr annyira megalapítja a' nyelvek különbségét és rokonságát, mintha valamellyiküinktül, p. o. Steinthal kigyelmétül eltanulta volna. Mert mi 's különösen ez is, azt tanítjuk, minthogy köztudomás szerint van nyelvkülömbség és nyelvrokonság: azt csak abbul magyarázhatjuk meg, hogy „a' különböző tehetségek szerint, a' nemzetek és törzsek különböző sajátosságaihoz képest, az éghajlati és földleirati befolyások alatt szükségkép különböző nyelveknek kellett fejlődniök.“ — De folytassuk az idézeteket:

„A' nyelvalkotó ész abbeli véghetetlen feladatát, hogy az örök fejlődésű szellemnek egyenértékű (adaequat) szóbeli kifejezést teremtsen, csak fokenként bírta megfejtetni, 's művének tökéletes befejezettséget adni már csak azért sem tudott, mert a' nyelvteremtés a' szellemnek közvetlen ösztönszerű műve.“ „A' nyelvek előállása az azt teremtő nép életének bizonyos korszakához lévén kötve, igen természetes, hogy szerencsésebb ihletű, élénkebb, teremtebb eszű népek a'

határozott időszak alatt a' kitűzött feladatból többet bírtak megfejtetni, mint a' kevésbbé szerencsés észjárású, csekélyebb tehetségű népek, kik vagy fele uton maradtak el, vagy a' kezdeten is alig tudtak túl menni, 's nyelvükön a' befejezetlenség jelleme kitetszően rajtuk maradt." (401. lap.) — Elég, Ballagi Móríczt úr csak úgy tanítja a' nyelvek közti különbséget és rokonságot, mint Steinthal, ki éppen azon alapon a' nyelvkülönbségből a' nemzetek különböző hivatását igyekszik kihozni. Ennél fogva Ballagi M. úrnak legvilágosabban kifejezett állítása szerint a' nyelvrokonság és nyelvkülönbség nem alaptalan abstractio. Mégis annak nevezi!

Miután nyelvrokonság van, következik azt tudnunk: a' magyar nyelv az árjakhoz rokon-e vagy a' sémiekhöz? Már e' kérdésre nagy fanyaran felel a' magyar ember, miután itt a' kecskeméti, komáromi és debreczeni köznép tudatára nem hivatkozhatik, 's nálunk kétséges, vajjon könyvek útján többre mehetünk-e, mint könyvek nélkül a' kecskeméti, komáromi és debreczeni köznép. Ha kérdezzük a' külföldi tudósokat, kik az árja (német, szláv) nyelvekhez közelebb állanak, mint a' magyar tudós, 's azokat szinte anyanyelv gyanánt tudják, mint Schott, Ewald, Schleicher, Stier, a' közöttünk magyarosodó Budenz stb. vagy kik a' sémi (héber) nyelvekhez állnak közelebb, mint Steinthal, 's egyszersmind a' magyart is beszéllik vagy értik: azok mint egy hanggal felelik, hogy a' magyarnak nincsen fajrokonsága sem az árja sem a' sémi nyelvekhöz, hanem az áltajiakhoz szít: a' magyar nem akar nekik hinni, mert a' kecskeméti, komáromi és debreczeni köznép nem tud semmit az áltaji nyelvekről, 's mert a' magyar nyelvész, ki bátran ítél a' világ minden nyelveiről, azt vitatja, hogy nem ítélet senki a' magyar nyelvről, a' ki azt az anyatétjjel nem szította. Ha kérdezzük Fábíán Istvánt, ki finn nyelvtant írt, Riedl urat, Torkos Sándort, Ribáryt stb., kik nem eshetnek a' külföldiek balítéletébe, azok is a' magyar nyelvnek áltajiságát hisszik, vallják, tanítják: de azoknak sem hisz a' magyar, mert ellenök is tanúskodik a' kecskeméti, komáromi és debreczeni köznép tudata. Kérdezzük meg hát Ballagi Móríczt urat. Ez a' 480. lapon ezt írja többek közt: „A' melly áltaji nyelvágaknak a' magyaron kívül irodalmuk volna, az mindenütt nem önálló; a' török a' perzsa és arab befolyása alatt egészen vegyes nyelvű irodalmat fejtett ki, a' finn és

eszt hasonlókép a' szláv és germán nyelvek folytonos ráhatása alatt állot és áll" —.

B. M. úr azt mondja tehát, hogy a' magyar nyelv az áltajiakhoz tartozik, azaz, hogy ezekkel rokon. Ennek csak hisz a' magyar, a' kecskeméti, komáromi és debreczeni köznép tudata ellenére; de kiváltkép Ballagi M. úr csak hiszen maga magának.

Kihoztunk tehát kettőt: 1) hogy van nyelvkülömbőség, és van nyelvrokonság, 2) hogy a' magyar nyelv az áltajiakhoz rokon; miből tovább önként foly, hogy az tehát annyiban különbözik az árja és sémi nyelvektől, a' mennyiben az áltajiakhoz rokon.

Hátra van megmutatni, hogy azon követelés, melly azt kívánja, miszerint a' magyar nyelvet mindenelőtt az áltajiakkal hasonlítva kell tanulni, hogy ennél fogva a' magyar nyelv hasonlítást az áltaji nyelvek körében kell üzni, nem bilincsre verése, hanem kijozanítása a' tudománynak.

„Míg valamelly nyelv írással nem bír, annak fejlődését a' nyelvérzéken kívül semmi nem köti, 's a' szülő az analogiai törvények korlátai között csapongván, a' szép hangzat, a' könnyebb ejtés tekintetéből alakít, módosít és ront; néha a' vont korláton túl is megy és lesz új analogiák teremtményévé, mi által a' nyelv folyvást módosul, a' törzsekből új hajtások sarjadzanak 's új még új alakulások támadnak. Az írás behozatalával a' nyelv állapotodtabb alakot nyer, fejlődése más irányt vesz. Most a' meglevő nyelvanyag tartalmi fejlődése lép előtérbe 's a' szellem átalakító befolyása leginkább a' szónak mondatbeli értékére irányozódik. Ha egy törül szakadt két nemzetség közül, miután külön lakhelyet foglaltak, az egyik kedvező körülményeknél fogva szervezett társadalmi viszonyokat, státuséletet bírt kifejteni, 's ennek következtében szellemi élete folytonos fejlődés pályájára lépván irodalmat nyer, a' másik ellemben kedvezőtlen körülmények vagy maga hibája miatt századokon át kezdeteszerű állapotot folytatott, később nagyobb államtestbe kebleztetvén, önálló társadalmi viszonyokat soha kifejteni és szellemi életének irodalmi kifejezést adni nem bírt: akkor, még ha minden egyéb körülmények egyformák lennének is, idők folytával az eredetileg egytörzsi nyelvek közt alkatuk és mivoltukra nézve feltűnő eltéréseket kell tapasztalnunk.“

„Ezek után kimondhatjuk, hogy valamint más úton bebizonyított és elismert tény az, hogy a' nyelvek különbözése a' race-ok

külömkéleségével egy nyomon nem jár: úgy viszont a' nyelvek egyezése nem annyira közös származást, mind inkább nemzeti együttletet föltételez.“

„A' mondottak fejtik meg nézetem szerint legtökéletesebben, miért ütnek el az áltaji nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek, különösen idomi tekintetben annyira egymástól, hogy azoknak egybevetése szerintem soha azon eredményekre vezetni nem fog, melyeket az indgermán nyelvek mezején a' nyelvhasznítás szült. A' hatalmas kipesaki birodalom romjai közt barangoló nomád életű vad kirgizektől a' már közel 900 évvel ez előtt rendes status viszonyokat kifejtett magyarig a' társadalmi lét minden fokozatain álló népek nyelvei számíttatnak az áltaji nyelvcsaládhoz, és míg p. o. a' mordvinok és cseremiszek erdei vad visszavonulásukban távol minden európai miveltségtől törzsi sajátságaihoz szigorúan ragaszkodva, ma holnap elenyésznek; addig a' finnek és esztek az őket környező oroszok és svédekhez vallásban és szokásokban simultak és újabb időben saját irodalmat is nyertek. Míg a' magyar közel 900 évvel ez előtt már írással élt 's így nyelvének alakját megállapította, a' mint-hogy a' közel 700 évvel ezelőtt kelt halotti beszéd, ha azt a' rideg orthographiából kivetköztetjük, a' mai nap beszélt nyelvtől nagyon keveset üt el: addig a' cseremiszek, osztjákok, vogulok stb. nyelvei különösen idomi tekintetben kétségkívül folyvást változtak, de nekünk e' változásokról tudomásunk nem lehet.“ — —

„Az indogermán nyelvtudomány a' főszlyt nyomozásaiban a' különböző nyelvek hangjainak egymáshoz való viszonyára, az átmenetek törvényeire fekteti, és e' módszernek köszöni kétségkívül ama' szép eredményeket, melyek Bopp stb. munkáit olly tanulságteljesekké teszik. De ne felejtjük, hogy az indogermán nyelvtudomány olly nyelvekkel foglalkozik, melyeknél az irodalmilag megállapított nyelvkincsre, a' szók ejtésére bízton építhetni, 's a' tudományosan felkutatott minden egyes nyelvnek alkata kétségtelen alapúl szolgálhat az összehasonlító nyomozásnak. Milly egészen máskép van a' dolog az áltaji nyelvek körében! Itt ingadozó alkatu törzsnnyelvek kötik le figyelmünket, melyeknek ismertetét még azonfelül egykét idegen utazó futólag tett jegyzeteinek köszönhetjük, melly utazók ha nem voltak nyelvtudósok, értetlenségből, ha pedig nyelvészek, bizonyos előre bevett hypothesisek kedvéért oly-

lyakat is láttak és hallottak, a' miknek az ismértetett nyelvben tán semmi nyomunk."

„Egy hazánkban mulatott német tisztviselő nyelvünket azért mondá nehéznek, mert, így nyilatkozott, a' legkülömbfélébb dolgok egy és ugyan azon szóval fejeztetnek ki. Így *haube* is fékete (fejkötő), *schwarz* is fékete, *halfter* is fékete (kötőfék) és végre a' *controlleur* is fékete (tiszt, kinek neve Fekete). Így fogja fel az idegen ha hosszas tanulmányokat nem tett, az előtte idegen hangokat. Már most kérдем, ha pl. a' magyar nyelvnek saját irodalma nem lévén, valaki ennek hangtanát német, franczia vagy angol utazók hallása szerint leírt jegyzetekből akarná tanulmányozni, lehetne-e illy tanulmányokbul vont következtetésekre érvényes ítéletet alapítani?" (406—409. ll.).

Ballagi Móríc úr tudományos okoskodásban (syllogismus) fejezi ki nyelvtudományi hitvallását, melly mindenét, tapasztalását, ismeretét a' multrul és jelenrül, meg reményét a' jövődöben magában foglalja. Ez az ő erős vára. Okoskodásainak tételei ezek :

Nagyobbik előtétel.

Míg a' nyelvek írásnélkül szűkölködnek, örökké változnak, anyaguk és idomuk mind folyvást ingadozik, újúj sarjadékat hajt; illyen nyelvek hangjai tehát nincsenek meghatározva. Ellemben az írás megállapítja a' nyelveket, mellyek meglévő szóanyaga ezentúl tartalmi fejlődésnek indul, azaz az egyes szók külfélé, de meghatározott jelentést nyernek, — 's a' szellem alakító befolyása leginkább a' szónak mondatbeli értékére irányozódik. Az írással bíró nyelvek hangjai tehát megvannak határozva.

Kisebbik előtétel.

Az áltaji nyelvek nagyobb részint írás nélkül szűkölködök, mellyek ismereteihez lehetetlen hozzájutni, mert a' közzéjük vetődő utas, ha nem nyelvész, úgy fogja fel az előtte idegen hangokat, mint ama' német tisztviselő, ki a' *haube*-t, *schwarz*-ot, *halfter*-t és a' *controlleur*-t mind *fékete*-nek tanulta nevezni magyarul; ha pedig nyelvész, előre bevett hypothesisek kedviért olyakat lát és hall, a' miknek az ismértetett nyelvben tán nyomuk sincsen. A'

melly áltaji nyelvnek van is irodalma, idegen hatás alatt tehetett csak szert reá. Ezeknek alkata nincs tudományosan felkutatva.

Ellemben az árja nyelvek mind irodalmilag megállapított nyelvek, 's mindeniknek alkata tudományosan fel van kutatva.

Következés.

Annál fogva csak az árja nyelveket lehet sikerrel egybehasznoltólág tanulni, mint Bopp és mások tanulságos könyvei bizonyítják: ellemben az úgynevezett áltaji nyelvek egybe hasonlítása szinte lehetetlen, 's abbeli fáradság sikertelen.

De itt meg nem állapodik B. M. úr, mert különben nem nagy dolga volna a' magyar nyelvészet terén. Hanem már e' hosszú okoskodás közben megtakarított magának egészen új tért. Mert azt tanítván, „hogya valamint a' nyelvek különbözése nem jár egy nyomon az emberiség fajbeli különbségével: úgy a' nyelvek egyezése nem annyira közös származást, mint inkább nemzeti együttlétet föltételez“; továbbá tanítván, hogy „az összehasonlító nyelvészkedésnek két útja van; az egyik az összehasonlító nyelvek hangjainak egymáshoz való viszonyát, azoknak állandó átmeneteit határozza meg, 's arra építi hasonlításait; a' másik léginkább az értevény, a' fogalom fejlődését, filióját tartja szem előtt; — 's amazt az árja nyelvészetben érvényesnek, ezt pedig az áltaji nyelvek mezejére az adatoknak hangtanilag nem biztos voltánál fogva“ találja valónak (409. l.): azért „a' magyar nyelvészkedésnek nem lehet, nem szabad az áltaji nyelvcsaládra szorítkoznia; mert egyfelül az áltaji családhoz tartozó legtöbb nyelvek törzsi természetöknél fogva nem egy nyomon járva fejlődtek 's ennél fogva az azokkal való egyvetésből nyelvünk földerítésére tetemes eredményeket nem várhatunk; más részről a' sémi és indogermán nyelvek, a' mint gyöknyomozásaimból kiderülend (ki fog derülni), nyelvünknek azon családokkal való olly szoros összeköttetésére mutatnak, hogy nyelvünk mívelésében amazoknak segítségét mellőznünk épenséggel nem lehet.“ (417. l.).

Tehát *Otrokócsi redivivus* lesz a' magyar nyelvtudomány Balagi M. úr által, 's mi vagyunk az egyetlen irodalmi nép a' világon, mellynek nyelvtudománya szerencsés, kétszáz esztendő múlva visszatérni azon ösvényre, mellyre Otrokócsi vezette volt. De mielőtt

ennek a' hallatlan szerencsének teljes szívből örvidenénk, szoros figyelemre, ha kell mértani szabatossággal kell figyelemre venni azon lépéseket, melyekkel Ballagi úr Otrokócsi ösvényére jut. Lássuk egyenkint azokat.

A' *nagyobbik elötételben* azt tanítja B. M. úr, hogy az írás nélkül szükölködő nyelvek ingadozó, nyelvanyaguk és nyelvido-muk szünet nélküli alakulásban van, azért szaporodnak a' sarja-dékok, nyelvjárások annyira, hogyha egy törül szakadt két nem-zetség közül, miután külön lakhelyet foglaltak, az egyik kedvező körülményeknél fogva szervezett társadalmat és irodalmat nyer és a' haladás pályájára lép, a' másik ellemben kedvezőtlen viszonyok miatt kezdetszerű állapotában megmarad, az eredetileg egytörzsű nyelvek közt alkatuk és mivoltukra nézve feltűnő eltéréseket kell tapasztalnunk. —

Föl kell tenni, hogy B. M. úr egyetemes törvényt fejez ki az-zal, mely alá tehát egyaránt esnek mind az áltaji mind az árja nyelvek. Alkalmazzuk elsőben az utóbbiakra. Az árja vagy indo-germán nyelvek közös eredetűek, azt tanítja az egész tudós világ, 's arrul mindenki meggyőződhetik a' ki tanulja ezeket a' nyelveket. A' szanszkrit nyelv az Indus és Ganges mellékein fejlődött, a' hel-lén déli Európában virágzott, a' lithván-szláv éjszaki Európában, a' kelt nyugati Európában terjezkedett stb. tehát külön külön lak-helyet foglaltak. Írás nélkül valának még, mikor elszakadtak egy-mástul. Hány száz vagy ezer évig voltak írás nélkül, azt nem lehet tudni. Eltérések fejlődtek ki köztök nagyok: de vajjon ezek miatt megszűntek-e egymást világosítani inkább, mintsem p. o. a' magyart? azaz az árja nyelvek bármelyike inkább hasonlít-e a' magyar nyelv-hez, mintsem más árja nyelvhez? Ha van közösség a' nyelvekben, a' melly megelőzte a' nyelvek árává, és áltajivá és sémivé lételét: arra nézve bizonyosan világosítja a' magyar mind az árákat mind a' sémieket, és viszontag. De ha van valami, a' miért egy csoport nyelv árja, más csoport sémi, harmad csoport áltaji: ezen valami bizonyosan amaz első közösségen felül van, mellyen keresztül kell hát törni, hogy lehathassunk amarra. — Az árja nyelvek utóbb írásra tettek szert; a' szanszkrit nem tudom mikor, de talán ezer évvel korábban, mint a szláv és német nyelvek; hasonlóké a' hel-lén talán Szolon idejében; e' két nyelv tehát sokkal korábban lön megállapodottá, mint a' szláv és német nyelvek: vajjon e' miatt a'

vadon maradt szláv és német, mely még folyvást ereszt vala sarjakat, megszűnt-e fajbelinek lenni a' hellén és szanszkrithez képest? Épen nem. 'S miért nem? Mert a' mint Ballagi fejebb tanítja, de a' mire itt már nem emlékezik, „a' nyelv a' szellem közvetlen ösztönszerű műve“ (401. l.); a' szellemnek pedig azon nyilatkozata, mely egyes nyelvfajok alkotásában, 's a' fajok egyes nyelveiben működik, bizonyosan hű marad magához, bármi különbözők legyenek is a' külső körülmények; hisz ép azért eltörölhetetlen a' rokon nyelvek rokonsági jelleme. Azomban fölösleg minden okoskodás, a' mely által az egy fajhoz tartozó nyelvek rokonságának eltörölhetetlenségét meg akarnók bizonyítani: a' tényleg létező és félreismérhetetlen rokonság a' legtávolabb eső, 's a' miveltség legkülömbözőbb fokain álló szanszkrit, zend, ó perzsa, új perzsa, ó hellén, új hellén, latin, olasz, oláh stb. német, szláv nyelvek közt megvan, minden feltűnő eltérések mellett.

Alkalmazzuk azon törvényt az áltaji nyelvekre. Lehet-e gondolnunk is, hogy az emberi szellem közvetlen ösztönszerű műve az árja nyelvekben megtartotta ugyan a' fajbeli jellemet, a' legkülömbözőbb körülmények között is: de azon szellem közvetlen ösztönszerű műve az áltaji nyelvekben meg megváltoztatta fajbeli jellemét mindenkor a' külső körülmények szerint? Úgy-e azt előleges felfogás szerint lehetetlen gondolnunk.

Az utólagos felfogáshoz kell tehát folyamodnunk és a' tapasztalástul kérdenünk: ha vajjon az úgynevezet áltaji nyelvek fajjellemé el elváltozott-e a' külső körülmények szerint, melyek akár a' földirati távolságtal, akár a' társadalmi és miveltségi viszonyoktul függenek? Vajjon a' lapp nyelv megszűnt-e a' magyar nyelv rokonának lenni; meg-e a' vogul, a' mordvin stb., mint a' melyek írásra nem tettek szert? megszűntek-e a' finn, eszt, és török nyelvek a' magyar rokonainak lenni, ámbár szert tettek írásra? Vajjon a' magyar, finn, eszt, lapp, vogul, mordvin, török stb. nyelvek egymástul távolabb állanak-e, egymásra kevesebb világosságot derítenek-e, mint áll, p. o. a' magyar a' hébertül avagy szanszkrittul, 's derít világosságot akár a' héberre akár a' szanszkritra? Feleljen Ballagi M. úr, de saját tapasztalásából, azaz a' török, finn, eszt, lapp, vogul, mordvin nyelvek tanulásából.

Azt állítja ő, hogy az írás nélküli nyelvek hangjai nincsenek meghatározva, ellemben az írással bíró nyelvekéi meg vannak ha-

tározva : pedig az értékezés több helyein azt mondta volt, hogy a' nyelv előállása az előteremtő nép életének bizonyos korához van kötve, melly kor épen az írás nélküli kor. Ha már igaz, hogy az írás nem teremti a' nyelvet, hanem a' már meglévőt igyekszik jegekkel kifejezni : igaznak kell annak is lenni, hogy az írás előtt már meg volt határozva a' nyelv hangjainak törvényessége. Azt mondani tehát, hogy csak írással és irodalommal bíró nyelvek alkalmasak egybehasonlító tanulásra, annyi, mint nyíltan bévallani, hogy a' nyelvek történeteiről nincsen világos fogalmunk.

A' *kisebbik előtételben* azt tanítja, Ballagi M. úr, hogy az írás nélkül szükelködő áltaji nyelvek ismertetéhez lehetetlen jutni, mert az idegen, ha nem nyelvész, úgy fogja fel az idegen hangokat, mint ama' német tisztviselő a' magyar nyelv hangjait; ha pedig nyelvész, előre bevett hypothesisek kedviért olyat lát és hall, a' mi talán nincsen is a' nyelvben. Továbbá tanítja, hogy az irodalommal vagy írással bíró áltaji nyelvek is arra csak idegen hatás alatt tehettek szert; végre hogy ezen nyelvek alkata nincs tudományosan felkutatva. Ellemben az árja nyelvek mind másképen, jobban, vannak.

Ballagi M. úr ebben is nagy hebehurgyán ítél. Előtte adoma ép annyit sőt többet nyom, mint komoly férfiak életök hosszát üzőtt tanulásainak, utazásainak eredménye. Mert nálunk külföldi ember talán itt létének első heteiben nyilatkozott úgy, mint Ballagi M. úr a' nyelvtudományában megörökítette (mi ugyan nagy argumentum *κατ' ἀρθρωπον οὐγγρον*) : azért általában senki hosszabb tartózkodás és akarva tett tanulás által sem mehet többre, ha nem nyelvész. Természetes és tudományos fölvétel Ballagi Móricz úr előtt, hogy minden ember olyan ostoba, mint az ő tanúja. Ha pedig nyelvész az utazó, akkor meg hypothesisek miatt nem lát nem hall. Így Reguly, mert a' magyar nyelvhez rokonságot akart felfedezni a' vogulban, azért hallotta úgy a' vogulmondákat a' mint elhozta; Sjögrén, Wiedemann nyelvtanai azért nem érnek semmit; Castrén összes működése mind hiába valóvá lesz; Kellgrén, Ahlqvist stb. mind oda vannak, mert mást hallottak és láttak, mintsem a' nyelvekben van. De megengedve is azt, nem lehet-e azok nélkül is áltaji egybehasonlító nyelvtudomány? A' lappok nyelvét szinte kétszáz évig írják olyan emberek, kik részint 20—30 esztendeig laktak köztök, részint született lappok is. Illyen férfiatul

vannak írott nyelvtanok és szótárok a' két fő lapp nyelvjárásrul, van szinte kis irodalom is. Magamnak megvan, nyelvtanokon és szótárakon kívül, a' kelet-déli és nyugat-éjszaki lapp nyelvekre fordított új testámentom; megvan egy lapp, Abc- és olvasókönyvem (olyan szép papíron és szép bötűkkel, millyen magyar Abc-t nem láttam még); megvan egy kátém, sőt megvan egy lapp olvasó könyvem, mellyben eredeti lapp nép-mesék és mondák vannak. Mind ez ugyan nem éri föl a' szanszkrit vagy hellén irodalmat: de a' lappnyelv ismértetésére meglehetősen sokat ér, már annál fogva is, hogy két század ebbeli fáradozásának gyümölcsei. Mit mondjak a' finn irodalomról, melly eredeti kincsel százszorta, ezerszerte felülmulja a' magyar irodalmat? Az eszt Kalevpöeg is jeles tanúsága az eszt nyelv szellemének. Ha azt hiszi Ballagi M. úr, hogy a' finn és eszt irodalomra nagyobb hatást gyakorolt az idegen svéd-dán és orosz szellem, mint a' magyarra a' német és szláv: azzal is azt bizonyítja, hogy csak hallomásból beszéll. A' török irodalomra kétségkívül nagyon hatott az árab és új perzsa: de ez által a' török nyelv azzá lett nyugati Ázsiában, mivé az angol nyelv nyugati Európában; a' török irodalom pedig azon korból mutat-hat fel jeles történeti és költői munkákat, a' mellyből nagyon örvendünk, hogy a' régi biblia-fordítást mutathatjuk fel. Van tehát elégnél is több anyag és eszköz a' nyelvtanulásra, és hasonlításra.

Mi haszna! viszonzoz B. M. úr, mikor ezen nyelvek alkata nincs tudományosan felkutatva! Ebben igazsága van neki, 's itt rejlik tulajdonkép a' bökkenő. Magyarul írónak igen könnyű azzal vitézkedni, a' mit Bopp, Grimm, Pott stb. tanulságos könyveiben találunk az árja nyelvekről: de a' tudományosan felkutatlan nyelveket tanulni, felkutatni, az nehéz. 'S azért követköztette B. M. úr, hogy az áltaji nyelvek egybehasonlítása sikertelen. Igen, az sikertelen, valámeddig nem tanulandjuk a' nyelveket.

Minthogy az áltaji nyelveket nem akarjuk tanulni, Ballagi Mórícz úr Otrokócsi ösvényét ajánlja a' magyar nyelvészeknek, melly ajánlását ezen új hírrel támogatja: „*A' nyelvek egyezése nem annyira közös származást, mint inkább nemzeti együttlétet föltételez.*“ Ennél újabb hír nem igen volt még a' nyelvészeti irodalomban. A' szanszkrit, a' litván-szláv, a' hellén nyelvek megegyeznek egymással mind szó-anyagban, mind grammatikai alkatban; azt Bopp „Egybehasonlító grammatikája“ a' nem-nyelvész olvasók

előtt is megmutatja. Eddig Bopp azt hitte, hogy amaz egyezést a' közös származás okozza: Ballagi úr szerint csatlakozott Bopp, az egyezés inkább nemzeti együttlétet föltételez. Látom Bopp csudálkozását, ki azt kérdezi Ballagitól: az együttlétet mely időbe teszi? abba-e, melyről történelmi tudatunk van, de mely alatt a' brahma, a' hellén 's szláv népek együttlétéről semmit sem tudunk? vagy a' történelem előtti időbe-e, mely azután egyenlő a' közös származással? Ballagi barátom hímez hámoz; észreveszi, hogy ha a' történelem gáncsát akarja kerülni, 's nem meri állítani, mikép a' hellén és lithván és brahma Inachus ideje után tettek egy társadalmat; okvetetlen a' dialectica gancsába esik, mert nagy emphasisal tautológiát hozott fel.

Hogy a' magyar nyelv szóanyagban és grammatikai alkatban az áltaji nyelvekkel megegyez, 's inkább ezekkel egyez meg, hogysen akármely sémi vagy árja nyelvvel, arrul is meggyőződhetik minden, a' ki olvasni akarja, a' mit például a' Magy. Nyelvészetben a' *számnevekről* talál (II. 302—306., IV. 222—224. 369—380. V. 368.), a' *hangok törvényeiről* (IV. 388—400.), a' *viszonyítokról* (241—244.), a' *tárgyi ragozásról* (II. 345—352. III. 272—280.), *első rendű szókrol* (V. 254—260.), a' *nevetlen ujjról* (IV. 226.), a' *mordvin nyelvről* (II. 296—312. 321—360), az *osztják nyelvről* (IV. 204—225. 382—400) stb. vagy az akadémiai Értesítőben p. o. a' *finn és magyar szókrol* (1853.), a' *vogul nyelvről* (1859) talál, hogy egyebet ne említsek. Vajjon ezek nemzeti együttlétet, közös társadalmi szervezetet föltételeznek-e? 's melyik időben voltat tesznek föl, a' tudva lévő történelem idejében-e, a' mely alatt semmit sem tudunk arrul, hogy az áltaji népek valaha együtt éltek volna? vagy a' történelem előtti időben, a' mely okvetetlen egy a' közös származással? Azon szó-anyagi és grammatikai egyezés, a' mely a' sémi nyelveket egy fajba, az árja nyelveket más fajba, az áltaji nyelveket is más fajba rendezi, minden bizonnyal közös származást és hosszú hosszú időkig való együttlakást föltételez: de ezen együttlakás a' történelem előtti időben tartott, 's a' közös származást nem kell úgy érteni, mintha a' görög vagy szláv nyelv a' szanszkritnak volna ivadéka, vagy a' magyar nyelv akár á' lapptul, akár a' finntül stb. származnék, hanem úgy, hogy a' rokon nyelvek testvérek, és unokatestvérek, a' melyeknek ős szülőjét nem ismerjük.

Otrokócsi ösvényét azután ezzel jegyzi ki B. M. úr: „Az összehasonlító nyelvészkedésnek két útja van; az egyik az összehasonlító nyelvek hangjainak egymáshoz való viszonyát, azoknak állandó átmeneteit határozza meg, 's arra építi hasonlításait (ezen eljárás illetné az árja nyelveket, mint a' mellyek hangjai meg vannak határozva); a' másik leginkább az értemény, a' fogalom fejlődését, filia-tióját tartja szem előtt (melly eljárás a' magyar nyelvet illeti, mint-hogy az áltaji nyelvek hangjai nincsenek meghatározva), 's ez az Otrokócsi-féle ösvény, mellyen a' magyar szókat mindenféle nyelvek szavaival lehet hasonlítgatni, csak azon nyelvekével nem, a' mellyek vagy testvérei, vagy unoka-testvérei a' magyarnak.

Ballagi M. úrnak igen különös felfogása van a' nyelvek tanulásáról. Azt gondolja, a' tanuló ember (nem fiú, nem *tanoncz*) legelőbb is az összehasonlító nyelvek hangjait határozza meg egymáshoz, 's erre építi hasonlításait — mit szerinte lehet is tenni az árja nyelvekben. De csalatkozik. A' tanuló ember legelőbb a' nyelveket, például a' németet, 's annak történeteit fel a' góthig, a' hel-lént, a' szanszkritot tanulja; megtanulván és tanulás közben a' szembetünő szóanyagi és grammatikai egyezést is észreveszi; be-behatván a' nyelvek történeteiben, 's azok útmutatása szerint az egy nyelv hangjainak változásait is észrevevén, lassankint hidat lel a' más nyelv olyan hangjaira, mellyek addiglan külső egyezést nem mutattak. P. o. a' ki a' latint és hellént megtanulta, az észreveszi, hogy a' latin *c*, *qu* néha a' görögben *p* vagy *t* által van képviselve, például a' számnevekben a' τέσσαρες hajdan τέτταρες volt, 's ennek a' latin *quatuor* felel meg, mint a' *quinque*-nek a' πέντε. Nem csak ezen két szó, hanem jócska sok szó példája által utasítódván, végre a' latin *equu*-s szót a' görög ἵππο-ς és a' szanszkrit *aszva*-sz szóval hasonlítja. Tehát inductio által elvonja a' hangok változásainak törvényeit, miben csalatkozhatik ugyan Bopp is, a' nélkül hogy felakarnának hagyni az inductióval. De Ballagi úr, jóllehet helyesli ezen eljárást az árja nyelvek terén, mégsem találja eléggé neki valónak, „*mi*, úgymond, *mindíg* (Buden-z úr megfogja nekünk mutatni, hogy ilyen esetben a' régiek „mindenkor“-t mondtak, nem „*mindíg*“) és mindenekelőtt az alapfogalmat *nyomozzuk*“, (410. l.) „*mi* ennél fogva, ha például a' görög ἵππος-t kelle-ne származtatnunk, azt hogy a' szanszkrit *aszvasz*, latin *equus*-sal különösen a' spiritus asper tekintetéből egyeztessük, *másodrendű*

kérdésnek vennők, és nem kételkednénk kimondani, hogy a' ló görög elnevezését a' hip-hop járásáról vette." (415. l.). Annyira való a' régi közmondát, hogy az igazságot néha messzi távolban keressük, pedig orrunk előtt van 's nem látjuk meg, míg az, a' ki, meg nem mutatja. Szegény Bopp, Pott, Benfey stb., millyen aggodalommal lesték a' latin görög és szanszkrit szók hangjait, míg azt merték kimondani, hogy a' latin *qu*-nek megfelel néha a' görögben π , 's a' szanszkritban *sz*, mint *equu-s*, $\pi\pi\sigma$ -s, *aszva*-sz. 'S nagy nehezen kitalálván is azt, ezen szók származásáról álmodni se mernek; ők nem mondják meg, hogy $\pi\pi\sigma$ -s honnan vette hangját, hanem csak azt mondják, hogy a' latin, görög, szanszkrit szó rokon egymáshoz, de miről nevezték el az egyiket vagy a' másikat, erre gondolni se mernek szegények. Hogy azt az első találkozó fiúcskátul megtanulhatták volna, ki vesszőn lovagolva hip-hop-oz, arra nem volt elég eszük. Bezzeg kitalálta azt Ballagi M. úr.

A' mi genialis, az individualis; ezért ne akarja senki ezen *hip hop* alapfogalmat a' szanszkrit *aszva*, latin *equu*, német *ross*, *pferd*, angol *hors*, szláv *konye* stben is kerezni, mert az trivialis volna.

Ha már, Ballagi M. úr szerint, az árja nyelvekben is annyira elégtelen a' szokott fáradságos út, mint imént látók, hogyan szorítkozhatnék az ember arra a' magyar nyelv hasonlító tanulásában, holott az áltaji nyelvek hangjai nincsenek is meghatározva. Majd bizony a' magyar *ír* szót összefogjuk vetni a' finn *kirj*, szürjän *gizs*, votják *vos*, török *jaz*, osztják *hands*, vogul *kancs*, *kans* szókkal, miután „a' szó értelmének kulcsa nem is az áltaji nyelvekben, hanem a' góthban és szanszkritban keresendő“ úgymond Ballagi úr (413.). T. i. hogy B. az áltaji nyelvek terén eső szóhasonlítás nevetséges és alaptalan voltát megmutassa, a' Magy. Nyelv. IV. 216. lapjárul idézi az itt felhozott összeállítást, kihagyván az előadásbul azt, mit ott a' szók jelentéséről mondtam, 's „bámulja a' hangoknak boszkói ügyességgel történő váltakozását.“ (410. l.). — Mit teletek arrul, hogy a' nyelvekben boszkói ügyesség van; én nem teremtem, csak megláttam, mert tanulom ezen nyelveket Vétkezik-e a' magyar nyelv, hogy a' mostani *írg*, *ig*-et hajdan *jorg*, *jog*-nak ejtette? De ha úgy változnak egy nyelvben a' hangok: ugyanazok két rokon nyelvben még inkább változhattak, s' az *ír* szó lehet *jaz* a' törökben, annál is inkább, minthogy számos *r* utóhangu magyar szó a' török-

ben *z* utóhangu. A' török *jaz* nemcsak a' szürjän *gizs*, és votják *vos*-ra teszi az átmenetet, hanem az osztják *has*, *hads*, és vogul *kas*, *kazs*-ra is. Ámde e' két utolsóban *n* is van; micsoda boszorkósággal igazoljuk ezt is? A' vogul (osztják) nyelvnek az a' különössége van, hogy az utóhangot nasalissal szereti megtoldani, p. o. *fog*, *dens*, vogul *ponk*, a' *lúd* vogul *lunt*, a' *had* vogul *kant*, *hág* vogul *kang*, *eb* vogul *amp*, *szád* vogul *szunt* *); ennél fogva *kans*, *kanzs*, *hans*, *hands* igen is = *jaz*, *has*, *kas*. A' szónak ezen külső alakjaihoz járul még az alapjelentés is, mely *fösteni*-t, *föstéket*, *tarkát* teszen.

Haszontalanság ez, úgymond Ballagi úr, „a' szóértelmének kulcsa nem is az áltaji nyelvekben, hanem a' góthban és szanszkritban keresendő.” Mit akar ez jelenteni? azt-e hogy az áltaji nyelvek a' góthoktól és szanszkrita népektől fogadták el az írást? Bizonyítsa meg B. úr, 's egy nagy történelmi adattal gazdagabbak leszünk. Csak hip hop fogalommal túl ne tegye magát az időn és téren, 's különösen vigyázzon erre, hogy a' finnek előbb voltak az európai éjszakon, mint a' skandinávok, góthok, 's Ulfilas csak később találta fel a' goth betürendszert. Vagy azt jelenti, hogy az *ír*, a' finn *kirj* stb. a' góth vagy szanszkrit nyelvből kölcsön van véve? Ha ezt jelenti, vigyázzon megint erre Ballagi M. úr, hogy a' kölcsönvett szókat alkalmazzák ugyan a' kölcsönnevő nyelvek a' a' maguk ejtése szerint, de nem változtatgatják el, továbbá, hogy az ilyen kölcsön vett szóknak eredeti jelentéséről a' kölcsönnevő nyelvek mit sem tudnak, mint látjuk mindenkor az előkerülő esetekben. Például a' szanszkrit szó *szvapati* után a' szláv *szvobod*, *szlobod* lett; ezen szláv szó a' magyarba *szabad*, 's a' finnben *vapaa* képiben jutott, 's ott eredeti jelentését nem tudjuk. De talán sem egyiket sem másikat nem jelenti Ballagi úrnak amaz állítása, mert a' szó értelmének kulcsárul beszéll, a' melyet a' góth és szanszkrit nyelvben találnánk meg. Tehát nem azt mondja B. úr, hogy az áltaji nyelvek az írást fogadták el vagy az írást jelentő szókat kölcsönözték volna a' gothtól és szanszkrittól, hanem azt, hogy meglévén a' népeknél az *ír*, *kirj*, *jaz* stb. szó, csak ér-

*) A' *száj* os, oris; *szád* hordó *száda* Kresznericsnél;

száj finnben *suu* (olv. *szú*), vogul *szop*,

szád „ *suud*-et „ *szunt*,

szád-lani f. *suut*-aa, 's ennek származéka a' finn *suud*-et.

telmét vették amazoktól. De ha úgy veszi állítását, vigyázzon ám arra, hogy ámbár például a' finn *jumala*, a' magyar *isten*, a' török *tangrı* تڭرى szók mostani theologiai értelmét a' keresztyénség és iszlamság köcsönözte oda: mind a' mellett megvolt nekik az oda-kölcsönzés előtt saját értelmük; s ha nyelvtudományilag akarjuk megvizsgálni a' szókat, senkinek sem juthat eszibe, az *isten* és *jumala* értelmezésére a' keresztyénségben 's a' *tangrı* értelmezésére az iszlamságban keresni e' kulcsot. Ne essék hát ilyen hibába az *ír* szó értelmezésében, mellynek és társainak bizonyosan meg volt eredeti jelentések, mielőtt nekik a' góth és szanszkrit oda kölcsönözte volna mostani értelmöket, — a' mit legalább Ballagi úr nem bírna megbizonyítani.

Ha annyira nehéz határozott jelentését tudni annak, hogy valamelly magyar szó értelmének kulcsa idegen nyelvben kereshető: mit mondjunk a' nyelvhasznítás azon elvérül, mellyet Ballagi M. úr itt felállat, 's melly szerint a' nyelvhasznító *leginkább az értelmény, a' fogalom fejlődését, filiatióját tartja szem előtt?* Hogy ez az árja nyelvekre nézve *hip-hop* elv, azt nehezen vonhatja kétségbe, a' ki Humboldt, Bopp, Grimm stb.-rül csak némi némi tudomással bír; még nehezebben vonhatja kétségbe az, a' ki maga is vizsgálódik az árja nyelvek terén. Lehet, hogy a' sémi fajban érvényes ezen elv, ahhoz nem szólunk, 's bízunk Ballagi M. úrra, hogy ismertesse el a' sémi tudomány hőseivel.

Tudjuk, B. M. úr azt állítja, „hogy a' magyar nyelvészkedésnek nem lehet, nem szabad az áltaji nyelvcsaládra szorítkoznia. Mert egyfelül az áltaji családhoz tartozó legtöbb nyelvek törzsi természetöknél fogva nem egy nyomon járva fejlődtek ¹⁾ 's ennél fogva az azokkal való egybevetésből nyelvünk földterítésére tetemes eredményeket nem várhatunk; más részről a' sémi és indogerman nyelvek, a' mint gyöknyomozásaimból ²⁾ kiderülend, nyelvünknek

¹⁾ Tapasztalásából, azaz az áltaji nyelvek tanulásából tudja-e azt Ballagi úr? Az ellenkezőt bizonyítják azon nyelvek számnevei, a' magyar, vogul, mordvin, szamojed nyelvek tárgyi igeragozása, a' névszó viszonyi ragozása, a' névmások stb. stb.

²⁾ Az árja nyelvek gyöknyomozása nem áll olyan elhagyottan, mint szerző mondá odafel; a' „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“ sokat hozott már és hoz folyvást. Örvendünk azon, hogy Ballagi felülmúlja mind, mert csak nem fogja magáruul mondatni: **לֹא תִרְשָׁתָם בְּעִלְתָּ**

azon családokkal való olly szoros összeköttetésére mutatnak, hogy nyelvünk mivelésében azoknak segítségét mellőznünk épenséggel nem lehet.“ (417. l.) Mit példákkal is igazol :

1) Közli a' héber nyelv személyi névmásait. A' névmásokra nézve van ugyan meglehetősen találkozás a' három sokszor itt nevezett nyelvfaj közt: ámde épen a' héber személyes névmások többesei borzasztóan különböznek az áltajjiaktul, p. o.

<i>a' magyar,</i>	<i>a' finn,</i>	<i>a' vogul,</i>	<i>a' török,</i>	<i>a' héber.</i>
mí, mü, mink	me, myö	mán	biz	anu, anachnu
tí, tü, tik	te, työ	nán	sziz	antem
ők	he, hyö	tán	anlar	hemana,

ezek legalább nem mutatnak egy nyomon való járást, a' miért tehát az egyesszámu névmások sem biztatnak sokra. Mind a' mellett Ballagi úr ezek után azt gondolja, az

én — te — ő eredetileg így lehetett :

em-ki, telki, öнки. Minthogy a' magyar első személy *emki*, azért „a' Schleicher-Hunfalvy-féle fölvétel, hogy *szeretem* annnyi mint: szeret-öt-én, minden alap nélküli, mert *szeretem*-ben csak épen ollyan *e* van, mint *szeretek*-ben“ (418. l.). Én a' tárgyi ragozásról ezt tanítom a' Magyar Nyelv. II, 346. lapján: „A' második tárgyi személyt világosan mutatja a' tud-*l*-ak, tud-*á*-*l*-ak, mellyben az *l* rag a' második személyt mint tárgyat, az *ak* rag pedig az első személyt mint alanyt fejezi ki. A' harmadik tárgyi személyt nem kevésbé világosan mutatja

a' tud mellett a' tud-*ja*
 a' tud-unk mellett a' tud-*j*-uk
 a' tud-tok mellett a' tud-*já*-tok
 a' tud-nak mellett a' tud-*já*-k.

Ezekben a' *ja* vagy *j* rag nyilván a' harmadik személyt jeleli, 's minthogy *tud*-ban nincsen alanyi rag, *tud-j*-uk, *tud-já*-tok, *tud-já*-k-ban pedig az alanyi ragok *uk*, *tok*, *k*: kell, hogy az azokat előző *ja*, *j* tárgyi rag legyen. Ha már *tudlak*, *tudálak* szókban az *l*, *tudja* *tudjuk* stb. szókban pedig a' *ja* és *j* tárgyi ragok: bizonyosan a' *tudom*, *tudodban* is tárgyi rag lappang, melly nincsen meg a' *tudok*, *tudsz*-ban. 'S azt állítám (M. Ny. I, 190. és 191. l.), hogy a' *j ja*,

vagy *v va* (hadlava) tárgyi rag összeolvadván a' *k* alanyi raggal, *m-et*, 's az *sz* alanyi raggal *d-t* hozott elő. "Hol vette hát B.úr azt, hogy én az *e*, vagy *ö*-ben (szeretek, szeretem) találok a' tárgyi ragot, ne tudom. De ne bántsuk azért, elég nekünk saját fölfedezése. „Em-ki-ben az *em* alkatrész tárgymutató, a' mint azt a' nevek képzésénél világosan látjuk, mint *folyam*, *folyó-im* = *folyó tárgy*, a' *ki* pedig személymutató.“ (Tehát az *én*-ben tárgymutató van. Ha ez igaz volna, az *emki* annyit tenni mint *magam*: de annak az összes áltaji nyelvekben semmi nyoma sincs.) „Ez fejti meg aztán igazán, miért használjuk a' tárgyi ragozásban az első személy jeleléséül az *m-et* mint tárgymutatót, a' mondományi ragozásban pedig a' *k-t* mint személymutatót.“ (u. o.).

Zavar, merő zavar, és önkény. Akár tárgymutató, akár személymutató valamelly szó, az pronomén demonstratívum volna, ez pedig nagyon különbözik a' pronomén personalé-tul. Azután Ballagi úrnak ezen felfogása szerint a' tárgyi ragozásban az *m*, *d*, *ja* a' tárgyat jelentvén, abban alanyi névmás nem is fordulna elő, mi ellenközik a' magyar igével, mellynek csak egyes számu harmadik személye lehet alanyi névmás nélkül. Azt mondja még, hogy a' *j* általi tárgyjelelést a' nyelv igen elmésen használja a' többes szám minden személyeinél, „mert a' többes személyragokkal az egyes tárgyat jelezni nem volt lehetséges.“ (420. l.). Tehát világosan tanítja, hogy az ige az egyes számban alanyi névmások nélkül van, mi a' csudák csudája volna.

A' második személyi névmás a' *te*, hajdan Ballagi szerint *telki*, a' harmadik személyi névmás, az *ő*, hajdan *önki* volt. — Sajnáljuk, hogy mi sehol legkisebb nyomukra nem bírunk akadni, 's hogy fölfedezőjük nem mondta meg, miért nem szerepelnek még legalább a' tárgyi ragozásban, mint szerepel abban az *em-ki*-nek első fele?

Megmutatván Ballagi úr, mennyire mehetünk a' sémi nyelvekkel a' magyar nyelv kutatásában, így folytatja: „Milly háladatos munka nyelvkincsünk nyomozásában az indogermán nyelveket is segítségül venni, ezen egy példa is mutatja“, (451. l.) t. i. a' görög *ῖδ*, *ῖδ*, *ῖδον*, *οἶδα* szó. A' fogalom hip-hop-ja következő magyar szokat értelmez:

„1. *ῖδ-αιρ* = *id-jelni*, *üd-jelni*, *ügyelni*, szemmel tartani, *üdj*, *ügy* szemmel tartott dolog; *szemügyre* venni, observare; *id-jekezni*,

üid-jekezni, ügyekezni beabsichtigen. — (Még rosszul is értelmezi a' szókat; *ügyekezni* soha nem „beabsichtigen“ hanem „streben“.) Zetacismusi lágyulás nélkül *idom* = görög *εἶδος*; *id-ülni* öntudatát visszanyerni, és *idv*, főnév *v* képzővel, mint *ked-v*. Továbbá *ítél* *judicat*; hehentéssel ejtve szellemübb értelmű szót ad: *hid-ni* = hinni, azaz lelki szemmel látni.“ — Minthogy *jel, jek* képzők nincsenek a' magyar nyelvben 's az *igyelni, ügyelni*-t így kell taglalni *ügy-(e)lni*, az *ügyekezni*-t így: *ügy-(e)kezni*; minthogy a' *hinni* szónak törzse a' *tenni, venni, enni, inni, vinni, lenni* szók hasonlósága szerint nem *hid*, hanem *hi'*; minthogy végre az *ítél* szót *ite* törzsöt teszen föl, mellyhez a' képző *l* járult, mint az *ügy, igy*-höz: az ilyen gyökhányás annyira a' külső látszaton jár, 's olly kevés itészetet árul el, hogy!

„2. *ῥιδειν* = *fid-jelni, figyelni* szemmel tartani, *figyelem* szemmel tartás.“

Tehát a' magyar nyelvben a' digamma *f*? Én a' magánszóelőtt állott és most is állható mássalszóelőt csak *j*-ben és *v*-ben ismerem, ezeken: *ig, igr* = *jog, jorg*, *íz* = *víz* (Halotti besz.). Azután látjuk, hogy a' digamma-féle *j, v* a' régi alakokban van meg, *figyelni* szónak pedig régibb alakját nem ismerjük, a' miből a' netaláni hangváltozást ki lehetne hozni. A' míg tehát nem sikerülend a' *figyelni*-hez hasonló példákat kimutatni, addig a' *figy*-et nem szabad az *igy-gyel* összegyökesíteni.

„3. *videre* = *vid-jázni, vigyázni* stb.“ — Itt a' törzs *vigya*, a' képző *z*; *jáz* képzőt nem ismér a' magyar nyelv.

„4. *Visere* = *vizsga, vizsgálni*.“ — Lám a' *vizsga* törzs is, mellynek származatja *vizsgálni*, meginthette volna Ballagi M. urat, hogy a' *vigyázni* szót nem lehet így: *vid-jázni* taglalni, hanem így: *vigya-, vigyá-z* mint *vizsga-, vizsgá-l*.

„5. *ῥισμεν* (novimus) = *ismerni* (az *m* a' fogalom hatályosbítására szolgál, mint *vérmes*, többet mond mint *véres*). Ide tartozik azután a' Halotti beszédben előforduló *isa*... Ide sorozódik továbbá *ész, eszme, eszmél*, másfelül *jós, jósolni*.... is ide vonandó, *is* úgy viszonyolván *jós*-hoz, mint *jog, igaz* hoz. Végre ide sorozandónak látom az *izen* szót stb.“

„6. Curtius szerint *ῥιδειν* alá tartozó a' spartáni hivatalnok neve *βιδοι* = magyar *bizom, bizony*.“

Az 5. és 6. valóságos remeke az otrokócsi-nyelvészettnek,

melly maga magát felülmúlja. Eddig minden jámbor nyelvész azt hiszi vala, hogy gyökvetésben gyököt gyökkel szembesíthető csak, mégha egy nyelv terén forgunk is, annál inkább kell azt tenni, mikor két nyelvnek gyökeit vetjük össze. Ballagi új elve, melly az *értemény*, a *fogalom fejlődését, filiatióját tartja szem előtt*, túlságosan bennünket az újabb nyelvészet szűk határain, 's abba a régi szabadságba helyez vissza, mellyben az osztatlan legelőn kiki annyi birkát tartott, a' mennyi csak erszényétül telett. Hogy ezen elv útmutatása szerint „háladatos munka“ a' nyelvészkedés, azt tagadni nem lehet: de van-e köszönet benne, ha az *id* gyökkel az *ügy*, *figy*, *hinni* stb. szókat egyeztetem, 's az *id*-nek ragosával, az *ἰσμεν*-vel az *ismérni*, *ész*, *eszme*, *jós*, *ízen* szókat? Mit mondanátok, ha valaki a' magyar nyelv terén egyik gyökszót a' *tud*-, 's másik gyökszót a' *tudunk*-kal vetné egybe, természetesen azon okbul, hogy az egybevetés által megvilágosítsa a' két gyökszónak termetét, azután jelentését? Tehát az *ügy*, *figy* stb. szó a' fogalom filiatiója utján az *ismér* szóval jut rokonságba! Hol az összekapcsoló a' kettő közt? A' görög nyelvben van az *ἰσμεν*, ez a' magyar *ügynek* menye 's a' magyar *ismérnek* anyja, vagy viszontag. — A' *jós* is az *ügy*, *figy* szóval jut fiúi viszonyba! Hol itt az összekapcsoló? A' görög *ἰσμεν*; az is az *ügynek* menye, 's a' *jós*-nak anyja. — De már e' sok, kiált az öreg *jó*, — a' *jós*-t nem engedem által senkinek, az az én fiam, kit *jav* koromban az *s* kedvesemmel nemzettem, 's azért lett neve *javos*, mellyet ő *jósra* változtata, mikor én is a' *jav*-bul *jó* lettem; szeretném látni, ki meri mondani, hogy a' *jós* a' görög *ἰσμεν*-nek származéka; holott ezen *ἰσμεν* az *id*-nek meddő ivadéka. — Itt baja lesz Ballagi úrnak, mert a' *jó* nem enged a' jógából egy bötüt sem, nem hogy az egész *jós*-t engedné által. — Hát a' *bizom*, *bizony* szók, mit keresnek itt? Azok a' spartai *βιδεος* nevű controlleurnek (*ρομογύλαξ*) fiai, azt vitatja Ballagi M. úr, 's a' *βιδεος*-szal együtt a' *figy* nemetségébe valók, azért őket is megilleti a' *figyelem* tiszte.

Valóban ezen nyelvészkedés nemcsak háladatos, hanem mulatságos is. Azomban azoknak, kik tudományt keresnek, nem mulatságot, nem merem ajánlani. Elégge kitetszik a' mondottakbul, hogy azon követelés, minélfogva a' magyar nyelvhasználatát az általi nyelvek körében kell üzni, nem bilincsre verése hanem kijózanítása a' tudománynak.

HUNFALVY PÁL.

A' szanszkrit igeidők a' magyarra viszonyítva.

A' görög és latin igeidőknek a' magyar nyelv szempontjából való fejtegetésére előkészítés.

A' legujabb magyar nyelvtudomány történeteiben mint egyik legnevezetesebb esemény áll előnkbe azon vita, mely azóta, hogy e' folyóirat tisztelt szerkesztője először a' magyar igeidőknek régibb irodalom nyomán helyesebb és szabályhoz ragaszkodóbb használatát sürgeté, közte és Fogarassi úr között támadott; 's mellyről most nem tudjuk, be van-e már fejezve vagy alszik-e csak? Maga a' kérdés pedig — azt kiki könnyen megengedi —, a' magyar nyelv különösen irodalmi fejlesztésére legnagyobb fontosságu : eredményhez juttatásául és aztán a' megalapított eredmények elfogadásául vagy el nem fogadásául fog függni egyszersmind az is, hogy a' magyar nyelv, mely viszontagságos idők folytával már úgysis sokat vesztett eredeti sajátságaibul, 's századok óta sokféle idegenszerűségnek magába bevételeivel talán teljes fajjellemébül s nem egy vonást engedett át az elhomályosodásnak, sőt eltörlődésnek, — hogy ez a' magyar nyelv olyan öntudatos megkülömböztetési tehetséget, mondhatnók, érzéket is fog-e magának tisztán megtarthatni, vagy azt is a' többi után el kell-e vesztenie, a' melly úgy hisszük — kiváltképen az ő és rokonainak sajátja. Mert ha szabad egyelőre kimondani, a' mire czélozunk, és még csak subjectivus meggyőződésünket kijelenteni, úgy hisszük, hogy az úgynevezett igeidőkre nézve, az árja nyelvek, mellyekkel mind közéletbeli mind irodalombeli történeteiben a' magyar kizárólag jött érintke-

zésbe, ráhatásuknak is ki levén téve, — soha nem fejlesztették ki azon és ugyanolly határozottsággal való különböztetéseket, melyeket és millyeneket a' magyar nyelv és legközelebbi rokonai.

A' szíves olvasó könnyen azt gondolhatja, hogy már most hozzá fogunk ez állításunk megbizonyításához. De azt nem akarjuk, nem is akarhatjuk: hiszen akkor már tökéletesen tudunk kellene mind a' magyar és rokon nyelvbeli igeidők igazi mivoltát; pedig mind a' kettőre nézve azon szokrateszféle bölcseségre utasíthatna valaki, hogy egyebet nem tudunk: csak azt, hogy mit sem tudunk. Mi tehát örömet bevalljuk, hogy nem tudunk még semmit, de igen is tanulni akarunk, és ezennel csak a' tanulásnak egy olyan terére akarunk lépni, mellyen ha ugyan sikerül némi eredményekhez jutni, azok nem lesznek minden haszon nélkül sem magyar nyelvtudományunkra, sem a' nem kevésbbé közszükségű classici nyelvtanulásra nézve. De hadd fejezzük ki már, a' mennyire lehet, kissé határozottabban szándékunkat és célunkat.

Ha mi magyarul fogunk p. o. a' classicus nyelvek tanulásához, magyarul tanulmányozzuk a' görög-romai irodalmat, természetesen a' görög-romai nyelvemlékek gör.-romai alakjait magy. nyelv-alakokba is kell áttennünk. Ez minden baj nélkül történhetnék, ha valamennyi görög-romai nyelv-alaknak ugyanannyi csak külhangzati-lag különböző magyar alak felelne meg. De illy viszony a' legközelebbbről rokon nyelvek között sincs, nem hogy a' külön nyelvsaládokhoz tartozó egyfelül görög-romai, másfelül magyar nyelvek között volna. Az illyen két fél között már a' legközöségesebb nyelvészeti tapasztalat is hirdeti a' kifejezendő értemények és az azokat kifejező nyelv-alakoknak legtöbbször való incommensurabilitását. Ezt a' classicus nyelvek magyarul való tanulásában mind egyebekben mind különösen az igeidőkre nézve tapasztaljuk, és ebből az következik, hogy mindegyik fél nyelv-alakbéli kifejezésében csak megközelítőleg felelhet meg a' másiknak. Ezt kellett tapasztalniok p. o. a' régi magyar íróknak, kik latinbul fordítottak, és azért látjuk náluk p. o. a' latin perfectumnak hol magyar *tudott*-, hol *tuda*-féle alak által való visszaadását; de érezniök kellett azon kényelmetlenséget is, melly az áttételben ugyan az alakok egymásra nem férkezése által keletkezik, úgy hogy könnyen megfogható, hogy nagyon is iparkodtak egyes latin nyelv-alakoknak rendesebb és állandóbb, mintegy ráférkező magyar alakot szerezní, és innen szár-

mazik p. o. a' latin imperf. conj. magyar *tudna*-féle alak által való rendes fordítása. De nem szükséges tovább fejtegetnünk a' latinismusok keletkezhetését: graecismusok is volnának, ha sok régiebb görög-magyar fordításunk volna. Keressük inkább, mivel kerülhetjük el az idegenszerűséget vagy egyelőre a' mi legrészletesebb czélunkat tekintve, mivel óvhatjuk meg magunkat a' görög-latin igeidők visszaadásában a' magyar nyelv mind maga kifejlesztette mind fajbéli jellemének megsértésétől?

Valamennyi latin és görög grammatika az igeidőkről is foglал egy elméletet, vagy jót vagy rosszat, és ezeket ugyan „magyarul“ is tekintetbe vesszük, azokat a' magyar igeidők elméletével egybevetve. Ha tehát mindegyik felül helyes és kielégítő az elmélet, és az egybevetés is pontossággal történik, úgy gondolhatjuk, nem lesz baja, sem megsérülése a' magyar nyelvnek. — De vegyünk egy legegyszerűbb példát. A' görög imperfectum elmélete jóformán megegyező azon elmélettel, mellyel a' magyar imperfectumrul (tud vala) bírunk. Imre Sándor úr röviden előadja M. Ny. III, 11: „A' félmult (mult jelen, imperfectum) tartós, ismételt cselekvést fejez ki a' múltban, melly néha fő-, máskor mellékmondatban jelenik meg.“ Illy értelemben a' görög és latin imperfectumnak a' magyar *látok vala* felel meg. „Lássuk már, mennyire mehetünk itt ez elmélettel az alkalmazásban. Ugyanott Imre úr ezt: *ἐνταῦθα οὐκ ἐτί ἐδέξατο οἱ πολέμιοι, ἀλλ' ἔφευγον* — a' görög grammatika elmélete szerint így fordítja: „az ellen pedig azután sehol sem mutatkozik, hanem fut vala.“ Igénytelen véleményünk szerint a' magyar nyelv itt nem tűri a' *fut vala-t*, noha a' görögben *ἔφευγον* van, hanem így kellene: „akkor már nem állanak meg az ellenségek, hanem *el kezdenék futni*“, vagy: „hanem *futásra vevék a' dolgot*.“ 'S hogy e' véleményünket némiképen igazoljuk, ide írjuk egybevetés végett Heltai kronikájából, (37. lapon) ezt: „Látván ezt a' németek és a' csehek, hátra tartának ők is és *el szálladának*.“ — 28. l. „És Kupának népe megijede és *futásra vevé a' dolgot*.“ Megint ez: *ἐπράποντο καὶ οἱ πελτασταὶ εὐθὺς εἴποντο*, a' mit Fogarassi úr (a' Magyar Igeidőkről, 89. l.) így fordít: „megfutamodtak és a' vértések nyomba követék“ — szintén a' régiebb magyar írók szerint, mind a' kétszer *tuda*-féle alakot kíván: „megfutamodának és a' peltaszták nyomba követék, vagy ha jobban tetszik: „és a' peltaszták azonnal *rajtuk lönek*“. Pedig a' görögben csakugyan van imperfect-

tum: *εἴποτο*, és Buttmann e' példával élven tüzetesen melléje is teszi, hogy „fortdauernd“ — holott az *εἰράποτο*-t „momentan“-nak mondja. — De azért mégis igaz, hogy a' görög *imperfectum* a' magyar *tud vala* alaknak is megfelel, p. o.: *Ἀλέξανδρος Φωκίωνι μόνῳ γράφων προσετίθει τὰ χαίρειν* = „Sándor csak Ph.-nak írt leveleiben hozzá teszi vala a' *χάειν*-t.“

E' két példa, melyhez hasonlót még sokat hozhatnánk föl, talán már némileg sejtetheti velünk, hogy a' görög latin grammatikák az igeidőkrül való elmélete, vagy a' magyar igeidők elméletével nem mindenben könnyen egyeztethető meg, vagy talán magában sem kielégítő — legalább olyanra nézve nem, a' ki a' magyar nyelv e' részbeli kíváncsiához méri. Sőt lehetne ennek már némi okát is abban látni, hogy azok, kik p. o. a' görög nyelvtanokat szerzették, jóformán mind olyan nyelvérzettel járultak hozzá a' görög idők megfejtéséhez, mely a' görög nyelvtől kevésbé különböző ugyan mint p. o. a' magyar, de éppen azért némiképp kiváló vonásokat nem bírt kellőleg meghatározni. A' ki latin nyelven gondolkodik p. o., megelégedhetik avval, hogy a' fent idézett példában „*εἴποτο*“ tartós múlt, mert a' latin nyelv is türi itt a' „*sequebantur*“-t: a' németek pedig legelőször csak a' görögből szokták eltanulni a' tartós és nem tartós múlt egymástul különbözősét, mert a' német *imperfectum* nem éreztetheti azt velük.

Ha tehát így bajt és tökéletlenséget kell sejtenuünk ott is, hol eddig leginkább befejezett megállapodottságot szoktunk látni: csak sürgetőbbé lesz azon módnak keresése is, melyel a' bajon segíthetünk. Ezt pedig a' bajnak hol sejtésével egyszerre sejthetjük szintén, és nem lehet egyéb, mint ugyan a' görög és latin igeidők elméletének „magyarul“ való revideálása, vagy ha így világosabban mondhatjuk: a' görög és latin igeidőknek a' magyar nyelv szempontjából való részletes tárgyalása. Ennek a' revideálásnak vagy tárgyalásnak t. i. az lenne föladata, mind azon föltételeket, viszonyokat stb. kikutatni és megalapítani, melyek alatt emez vagy amaz p. o. görög igeidő által kifejezett igeértemény emez vagy amaz és melyik magyar igeidői alak által adható vissza legmegközelítőbben. — De továbbá, ha már ilyen föladat megoldására indulnánk, arrul sem lehetne semmi kétségünk, hogy azon revideálás közvetlenül nem illethetné az e' tárgyrul annyi meg annyi görög és latin grammatikában található előadásokat, hanem inkább

egyenesen azon forrásokat, a' melyekből azon előadások is folytak, 's melyekre végleg rá vannak fektetve: magának a' nyelvnek tényleges vallomását, melyet irodalmi emlékeiben teszen. Egyéb mód nem lehet, ha nem akarunk mindig másoknak subjectiv abstractio útján keletkezett nézeteiktől függni, 's csak azt látni, a' mit Schultz Kühner, Zumpt, Curtius stb. olvasták maguknak ki a' nyelvtényekből, illetőleg nyelvemlékekből, vagy talán nem is mindenkor kiolvastak, hanem elődeik által olvastattak ki. Ha aztán kisülend, hogy ebben is abban is ugyanazt látta és olvasta ki valaki közülük, a' mit így a' görög-latin nyelvemlékek „magyarul“ való olvasásában fogunk látni, csak annál jobban hihetjük el neki 's annál biztosabb alkalmazásba vehetjük az ilyen pontot. Ismételve mondjuk tehát: görög és latin nyelvemlékeket kell olvasnunk és kutatnunk „magyarul“ — a' szónak már fentebb használt értelmében, 's ha eléggé terjedelmes illy kutatást teendünk, a' jó számmal összegyűjtött észrevételekből vagy beérendő szabályokat és tájékoztató határozásokat fogunk elvonhatni, melyek a' görög latin igeidők közt egyfelül és a' magyar igeidők közt másfelül némi megfelelési rendszert alapíthatnak meg; — vagy legalább azon bizonyossághoz fogunk jutni, hogy e' tárgyban általános szabályokhoz nem ragaszkodhatunk, és mindenik egyes esetben a' magyar nyelvérzetre kell bízunk, hogy millyen alakkal fejeztessék ki mindenik egyes idegen igealak. És noha korántsem várjuk a' megjelölt kutatásoknak illy sikertelenségét: de még ebben is lenne valódi nyereségünk, hogy t. i. netaláni aplotalansághoz való ragazkodás-tul óvhatjuk meg magunkat.

Az imént mondottakban olyan kutatási tért kísértettünk meg valamennyire megjelölni, melynek mentül kiterjedtebb elfoglalása nem csak a' classicus nyelvek „magyarul“ való tanulását és aztán tanultatását vagy tanítását is némiképen elő fogja segíthetni, hanem egyszersmind legalkalmasabb lesz arra, hogy maguk a' magyar igeidők a' régi magyarság tisztább nyelvérzetéhez ragaszkodó öntudatos kezelését gyakoroljuk és idővel gyakoroltassuk — az iskolákban. Ugyanis a' megjelölt kutatások számtalan esetben szigorúan fontolgató megítélését fogják kívánni az idegen érteményre alkalmas magy. kifejezésnek, 's így egyáltalában a' kifejezés valódi magyarossága iránt való, mintegy érzékenységünknek meg kell erősbulnie, már azon igazságnál fogva is, hogy a' különböző legjobban a' külöm-

böző mellett ismerszik meg teljes valóságában. És legyen szabad megjegyeznünk, hogy ugyan a' classicus nyelvemlékek „magyarul“ való tanulmányozásában és azoknak mellőzhetetlen áttételében is legczélszerűbben gyakorlatba vehető mind azon régi magyar nyelvbirtoknak a' mennyire lehet részint fenntartása, részint újra fölélesztése és forgalomba tétele, mellynek kár volna újabb idegenszerűségek vagy erőszakos nyelvfejllesztések által elnyomódnia 's végképen elvesznie. Mert megvalljuk, nem szeretjük, ha régi classicust ugyanazon a' magyar nyelven fordítanak, melly némi legujabb regényekben található. — Azomban ez olyan tárgy, a' mellyről inkább competensebb hozzáértők szóljanak.

A' fentjelölt kutatási tér, mint könnyen láthatjuk, elég nagy munkát tüntet előnkbe; és szándékunk, azon részét, a' mellyel gyenge erőnkhez képest bírnak, ha kevés is, elvállalni; reménylve, hogy kivált magyar classicus nyelvtanárok közül többen többet fognak e' tárgyban tenni, melly a' classicus nyelvek magyar tanítását olly közelről érdekli.

Ezennel a' görög és latin igeidők mivoltát indulván „magyarul“ kutatni, legelőször azt látjuk és tudjuk elegendőképen a' grammatikák tanításából, hogy azok jelentéseikre nézve némi megállapodottságban tűnnek föl előttünk, szóval néminő jellemmel bírnak, melly azokat egymástul elkülöníti. De épen ezt akarván szabatosan kitudni, nem lehet, hogy azon kérdést ne tegyük magunknak, vajjon ezen akármilyen jellem legalább nagyában megvolt-e a' görög és latin nyelvekben már stereotype kifejlesztve, valameddig e' nyelvek történeteiben visszafelé láthatunk, úgy hogy annak ősrégisége előtt meg kellene hajlanunk; vagy találkoznak-e még olly tények, mellyek annak is csak történetileg lassan lassan kifejlődését és megmegállapodását teszik valószínűvé? Más szóval, találtatik-e a' görög és latin igeidők jelentéseiben is egyéb árja nyelvekkel való olly megegyezés, mellyet szintűgy az árja nyelvek őstrokonságának kellene tulajdonítani, mint a' hangbeli alakok megegyezését? — E' szerint talán nem fogunk fonákul kutatásunkhoz, ha a' görög és latin igeidők kedvéért, előbb olly tanú vallomását hallgatjuk ki, melly az árja nyelvcsalád között — nyelvemlékei és egész mivoltának régiessége miatt — első tekintél

egyszersmind a' mi kérdésünkre nézve azért legfontosabb, mert legtöbb igeidőalakot tartott meg, és ugyanezekben legszorosabban a' görög nyelvvel megegyezik. Kutassuk tehát legelőször egy kicsit a'

szanszkrit igeidők használatát — „magyarul.“

A' szanszkrit ige alakjai, mellyek itt, mint valamiképen az idő kifejezésével járók, tekintetbe jönnek, a' következők:

1) Praesens, melly ugyan a' gyökhez járuló *külömbféle* járulékok vagy a' gyöknek egyéb bővítése és módosítása által képeztetik, a' miszerint is a' szanszkrit ige 10 osztályra (igeragozási osztályok) oszlik, de mégis a' conjugatióban mint egy rendet képező alak az által elég megjellemzetten tűnik föl, hogy csak ebben — nem tekintve a' *szjámi*-féle, *szja* képzőjénél fogva amattul egészen független futuromot — valamennyi osztályban is a' személyragok legteljesebben vannak meg: *mi*, *szi*, *ti*, stb. (activum), *é* (= *mê*), *szê*, *tê* (medium). Hangbeli alak szerint tökéletesen megfelel a' görög és latin praesensnek, p. o. gyök *vah*, *vahâmi*, *êħw*, *veho*; *êmi* (gyk: *i*) *êlmi*; *sztr-nâmi* (str = sztar), *sterno*; *mêdjâmi*; *μειδιάω* stb.

2) Imperfectum. Épen olly szorosan a' praesensbeli töhöz ragaszkodó mint a' görög és latin imperfectum, és a' praesensnél csak a' rövidebb személyragok által különösen az activumban: *am*, *sz*, *t*, stb., valamint az eleibe tett augmentum *a* által különbözö. Megfelel hangbeli alak szerint a' görög imperfectumnak, nem a' sajátos képződésű latin imperfectumnak, p. o. a-szarpam *ê-êpov* = *êpov*; a-szravam *ê-ρρεον* (*ê-σρερον*) stb.

3) Perfectum reduplicatum. Egyszerű reduplicatióval képezett alak, melly személyragjaival is részint még a' praesensbeliekkel megegyez, p. o. *szê*, 2. sz. egyes. medium. Megfelel a' görög perf. II.-nak, p. o. *rivêcsa* (e' helyett: *riraika*), *λέλοιπα* stb.

4) Aoristus alakok, részint *sz*-esek = gör. aor. I., részint reduplicatióval, vagy a' nélkül és az imperfectumbeli személyragokkal = görög aor. II. Szintén az augmentumot kívánja. Megfelel azonkívül latin perf. act.-nek, P. o. *a-szthâm*, *êστην*; *a-ricsam*, *ê-λιπον*; *a-paptam* (pat) v. ö. *ê-πέφραδον*, *ê-πεφρον* stb. *a-diksam*, *êδειξα*, *dixi*. stb.

5) Futurum II., *szja* képzővel, praesensbeli személyragokkal. Megfelel a' görög $\sigma\omega$ ($\sigma\jmath\omega$)-féle futurumnak p. o. *dászjámi*, $\delta\acute{o}\sigma\omega$. stb.

6) Körülírássra használt igenévszóalakok:

a) participium perf. pass., *ta*, *na* képzővel = gör. $\tau\acute{o}$ -s lat. *tu-s*. Szolgál a' perfectum pass. körülírására, mint a' latinban; azonkívül további *vant* képzővel (*ta-vant*) a' perfectum activi kifejezésére is p. o. *uktaván aszmi* = *dicto-vant sum*, azaz: *dicto praeditus sum*, mintegy: *dictum habeo*.

b) *târ* (= gör. $\tau\eta\rho$, lat. *tôr*) képzésű *nomen actoris*, a' futurum I. kifejezésére, p. o. *dâtâ-szmi* (*dâtâr aszmi*), szószerint: *dator sum*, v. ö. lat. *daturus sum*.

c) Egy *â* képzővel való *nomen abstractum*, mellynek accusativusa (-âm) a' *kr* (*facere*), *bhû* (*fieri*), *asz* (*esse*) igék perfectum reduplicatumával képezi az úgynevezett perfectum periphrasticumot; p. o. *vid-tûl vidâm csakâra* tkp. *visionem feci*, *scientiam feci*; *us-tul ôsâm csakâra* *ustionem feci*.

7) Az úgynevezett absolutivumok ezen végzetekkel: *tvâ*, *tja*, *ja*, olyan használattal mint magyar *ván vén*-féle alakok.

8) Participiumok: praes. act. (*ant*), futuri II. act. (*szjant*), perf. act. (*vant*), part. praes. med. és part. (*mâna*, *âna*), fut. II. med. és pass. (*szjamâna*).

Ezek azon igealakok, mellyek leginkább a' mi kérdésünkre nézve érdekelnek. Azért föl fogunk még említeni egyet mást a' maga helyén, a' mi célunkra szolgálhat. Így p. o. tekintettel kell lennünk az úgynevezett potentialis-ra, melly a' görög optativusnak felel meg alakilag, noha egyelőre a' „módok“ kutatását nem akarjuk tűzetesen elővenni.

A' szanszkrit nyelvnek ezen igealakokkal való élését akarjuk tehát megnézegetni — 's azt, minthogy a' szanszkrit syntaxist még nem írták meg, nem tehetjük másképen, mint szanszkrit textusok az igeidőkre tekintő megvizsgálásával, a' mit amúgy is kellene tennünk, ha volna is szanszkrit syntaxis, hogy a' tények állását szíves olvasóink eleibe tárhatnók, hogy kiki maga ítélhessen felőle. Bopp, hasonlító grammatikájában teszen ugyan említést egynéhány helyt a' szanszkrit idők jelentéseiről is, de csak nagyában, és általánosan; ezt is illető helyen tekintetbe fogjuk venni.

Most legelsőben egy szanszkrit mesét adunk a' Pancsatan-

trábul, a' mellyben a' praeteritumnak előfordulásaival legjobban találkozhatunk. Átirva adjuk a' szanszkrit textust is, kijelölván a' dölt betűk által és megszámozván azon igealakokat, a' mellyekről aztán jegyzetekben fogunk szólni. — Az átirásra nézve megjegyezzük azt, hogy ' apostroph jelenti az sz-t pótoló gyenge hehezetet (viszarga), a' német r meg a' magánhangzós r-t (rī), azonkívül német t, th, ð, ðh, n az úgynev. cerebrálisokat, német m néha az „anuszvâra“-t, vagy ponttal írt általános nasalist, mellynek éjtése a' következő mássalhangzó millyenvoltátul függ.

A' fordításban a' textus összefüggéséből kilátszó időviszonyokat lehetőleg a' régibb megysárság igényei szerint igyekezzünk visszaadni. Megválljuk, hogy ebben csak némiképen önleges tapintgatással járunk el és kell eljárunk, azomban a' hol csak lehet azt positiv okokkal is iparkodván igazolni. Azért is teljesen a' szíves olvasó megítélése alá vejtük magunkat, 's kérve kérjük mentől szigorúbb ellenörködését is. — Rajta hát!

Vanê szimbhò madònmatta' çaçakêna nipâtita' ||

Kaszminç-csid vanamadhjê bhâszurakô nâma szimha' *prati vaszati szma* ¹⁾ | atha²⁾âszâu vîrjâtîrêkân nitjam êva³⁾anêkân mrga-çaçakâdin *vjâpâdajam* ⁴⁾ na⁵⁾upa rarâma ⁶⁾ | atha⁷⁾anjêdjusz tadvanadsâ' szarvê szâranga-varâba-mahisa-gavaja-çaçakâdajô *militvâ* ⁸⁾ tam *abhjupêtja* ⁹⁾ prôcsu' ¹⁰⁾ | szvâmin kim anêna szakalamrgabâdhêna nisphalêna jatasz tava¹¹⁾êkêna¹²⁾api mrgêna trptir *bhavati* ¹³⁾ | tat krijatâm aszmâbhi' szaha szamaja-dharma' | adjaprabhrti tava¹⁴⁾atra¹⁵⁾upavistaszja¹⁶⁾api dsâtikramêna pratidinam êkô bhaksârtham *szamêsjati* ¹⁷⁾ | êvam *krtê* ¹⁸⁾ tava tâvat prâna-jâtrâ klêçam vinâ *bhavisjati* ¹⁹⁾ | aszmâkam puna' szarvôccshêdanam na *szjât* ²⁰⁾ tad êsa râdsadharmô nu stjâtâm *uktam* ²¹⁾ csa |

1) çanâi' çanâiç csa jô râdsjam *upabhunktê* ²²⁾ jathâphalam | raszâjanam iva pradsna' sza pustim paramâm *vradset* ²³⁾ ||

2) pradsânâm pâlanam çaszjam szvarga-koçaszja vardhanam | pîdanam dharmanâçâja pâpâjâ²⁴⁾ajaçaszê *szthitam* ²⁵⁾ ||

3) adsâ iva pradsâ *hanjâd* ²⁶⁾ jô môhât prthivî-pati' | taszja²⁷⁾êkâ *dsâjatê* ²⁸⁾ trptir na dvitijâ katham csana ||

4) jathâ vîdsânkura' szûksma' prajâtnêna²⁹⁾abhiraksita' ³⁰⁾ | phalapradô *bhavêt* ³¹⁾ kâlê tadval lôka' szuraksita' ³²⁾ ||

5) lōkânugraha-kartâra' *pravardhantē*²²⁾ narêçvarâ' |

lōkânâm szamksajâcs csa-êva ksajam *jânti*²³⁾ na szamçaja' ||
 athâ tēsâm tad vacsanam *âkarnja*²⁴⁾ bhâszuraka *âha*²⁵⁾ | ahô szat-
 jam *abhikhitam*²⁶⁾ bhavadbhi' | param jadi mama-*upavisztassja*²⁷⁾
 atra nitjam êva na-êka' çvâpada' *szumâgamisjati*²⁸⁾ | tan nûnam
 szarvân api bhaksajisjâmi²⁹⁾ | atha tē tathâ-iti *prati dsnâja*³⁰⁾
 nirvrti-bhâdsasz tatra-êva vanê nirbhajâ' parjatanti³¹⁾ | êkasz
 csa pratidinam kramêna *jâti*³²⁾ | vrddhō vâ vâirâgja-*juktō*³³⁾ vâ
 çôka-*grasztō*³⁴⁾ vâ putra-kalatra-nâça-*bhitō*³⁵⁾ vâ tēsâm madhjât
 taszja bhôdsanârtham madhjâhna-szamaja *upa tistatē*³⁶⁾ | atha
 kadâ csids dsâtikramâcs cshaçakasza-*avasara*' *szamâjâta*'³⁷⁾ *prê-*
*sitaç*³⁸⁾ csa *aniccsahann*³⁹⁾ api szamaszta-mrgâi' | szô pi mandam-
 mandam *gatvâ*⁴⁰⁾ vêlâtikramam *vidhâja*⁴¹⁾ vjâkulita-hrdajasz taszja
 badhōpâjam *csintajan*⁴²⁾ dinaçêsê *prâpta*'⁴³⁾ | szimhō pi vêlâti-
 kramêna ksut-ksâmakantha' kôpâvîsta'⁴⁴⁾ szrkanî *parilêlihan*⁴⁵⁾
*vjacintajat*⁴⁶⁾ ahô majâ prâtar nî'szattvam vanam kartavjam êvam
*csintajatasz*⁴⁷⁾ taszja çaçakô mandam-mandam *gatvâ pranamja*⁴⁸⁾
 taszja-*agrê szthita*'⁴⁹⁾ | atha tam csirâd *âjâtam*⁵⁰⁾ anjacs csa la-
 ghutaram *avalôkja*⁵¹⁾ kôpa-pradsvalitâtâm tam *nirbhartsajann*⁵²⁾
*âha*⁵³⁾ | rê çaçakâdhama | êkasz tâval laghusz tvam *szamprâptō*⁵⁴⁾
 param vêlâtikramêna | taszmâd aparâdhât tvâm *nipâtja*⁵⁵⁾ prâta'
 szakalânj api szattvânj *uccshêdajisjâmi*⁵⁶⁾ | atha çaçaka' pranamja
 szavinajam *prôvâcsa*⁵⁷⁾ | szâmin na-atra-*aparâdhō* mama na csa-
 aparêsâm szattvânâm tacs cshrûjatâm kâranam szimha *âha*⁵⁸⁾ |
 tat szatvaram ni vêdaja jâvan mama danstrântargatō bhavân na
*bhavisjati*⁵⁹⁾ | çaçaka *âha*⁶⁰⁾ | szvâmin szamaszta-mrgâir adja dsâ-
 tikramêna mama laghutaraszja prasztâvam vidsnâja tatō ham pan-
 csa-çaçakâi' szaha *prêsita*'⁶¹⁾ | tatasz csa-aham antarâla *âgaccshan*⁶²⁾
 mahatâ kēna csit paraszimhēna vivarân nirgatja-*abhikita*'⁶³⁾ |
 rê kva *prasztthitâ*⁶⁴⁾ jûjam abhîsta-dêvatâm szmarata | tatō ma-
 jâ-*abhikhitam*⁶⁵⁾ vajam szvâminō bhâszuraka-szimhaszja szakâsza
 âhârârtham szamaja-dharmêna *gaccshâma*'⁶⁶⁾ | tatasz tēna-*abhihi-*
*tam*⁶⁷⁾ jadj êvam tarhi madijam êtad vanam majâ szaha szamaja-
 dharmêna szamasztâir api çvâpadâir vartitavjam csâurarûpi sza
 bhâszuraka' | atha jadi szô tra râdsâ tatō viçvâszaszthanê csatura'
 çaçakân atra dhrtvâ tam âhûja drutataram âgaccsha | jēna ja' kaç-
 csid âvajôr madhjât parâkramêna râdsâ *bhavisjati*⁶⁸⁾ | sza szarvân
 êtân mrgân *bhaksajisjati*⁶⁹⁾ | tatō ham tēna-âdista' szvâmi-sza-

kâçam *abhjâgata*⁷⁰⁾ | êtad vêlâtikrama-kâranam tad atra szvâ-
mî pramânâ tacs eshrutvâ bhâszuraka *âha*⁷¹⁾ | bhadra jadj êvam
tat szatvaram darçaja mê tam csâuraszimham jêna-aham mtga-
kôpam taszja-upari *ksapajitvâ*⁷²⁾ szvaszthô *bhavâmi*⁷³⁾ | *uk-*
*tam*⁷⁴⁾ csa |

6) bhûmir mitram hiranjam csa vigrahaszja padatrajam |
na-asztj êkam api jadj êsâm na tat *kurjât*⁷⁵⁾ 'katham csana||
*çaçaka âha*⁷⁶⁾ | szâmin szatjam idam szvabhûmi-hêtô' paribhâ-
vâcs csa *judhjentê*⁷⁷⁾ ksatrijâ' | param sza durgâçraja' | tatô dur-
gân nikramja | têna vajam viskambhitâ' | tatô durgaszthô du-
szâdhjô ripur *bhavati*⁷⁸⁾ | *uktam*⁷⁹⁾ csa |

7) na gadsânâm szahaszrêna na csa laksêna vâdsinâm |

jatkrjtjam *szâdhjatê*⁸⁰⁾ râdsnâm durgênâikena szidhhati||

8) çatam êkô pi *szam dhattê*⁸¹⁾ prâkâraszthô dhanurdhara' |
taszmâd durgam *pra çanszanti*⁸²⁾ nîtiçâstra-vicsaksanâ' ||

9) danstrâvirahitô nâgô madahînô jathâ gadsa' |

szarvêsâm *dsâjatê*⁸³⁾ vacjô durgahînasz tathâ nrpa' ||

tacs chrutvâ bhâszuraka *âha*⁸⁴⁾ | bhadra durgasztham api tam csâu-
ram darçaja mama jêna-aham *vjâpâdajâmi*⁸⁵⁾ | *uktam* csa jata' |

10) dsâtamâtram na ja' çatrum rôgam csa praçamam *najêt* |

mahâbalô pi têna-êva vrddhim prâpja sza *hanjatê*⁸⁷⁾ ||

*çaçaka âha*⁸⁸⁾ | asztj êtat tathâ-api balavân sza majâ *drsta*⁸⁹⁾ |
tan na *judsjatê*⁹⁰⁾ szvâminasz taszja szâmârthjam avidsnâja gan-
tum | *uktam*¹³⁾ csa jata' |

11) aviditvâ-âtmana' çaktim paraszja csa szamutszuka' |

*gaccshann*⁹¹⁾ abhimukhô nâçam *jâti*⁹²⁾ vahnâu patangavat||

12) jô bala-prônntam *jâti*⁹³⁾ nihantum abalô pj arim |

vimada' sza *nî vartêta*⁹⁴⁾ çirna-dantô jathâ gadsa' ||

bhâszuraka *âha*²⁵⁾ | bhô kim tava-anêna *vjâpârêna* | darçaja mê
tam durgasztham api | *çaçaka âha*²⁵⁾ | jadj êvam tadâ gaccshatu
szvâmi | êvam uktvâ-agrê *vjavaszthita*⁹⁵⁾ | tatasz csa kam csit
kûpam âszâdja bhâszurakam *âha*²⁵⁾ | szvâmin kasz tê pratâpam
szôdhjum szamartha' | jêna tvâm *drstvâ-âszâu dûratô* pi csâura'
*pravista*⁹⁶⁾ szvadurgam tadâ gaccsha jêna *darçajâmi*⁹⁷⁾-iti | tacs
eshrutvâ bhâszuraka *âha*²⁵⁾ | bhadra szatvaram darçaja mê dur-
gam tad *anudarçitasz*⁹⁸⁾ têna kûpa' | szô pi mûrkha' szimha' kû-
pamadhja âtmanasz prativimbam dsala-madhja-gatam *dristvâ*⁹⁹⁾
szimhanâdam *mumôcsa*¹⁰⁰⁾ | tatasz tat-pratiçabdêna dvigunatarô

nâda' kûpât *szamutthita'* ¹⁰¹⁾ | atha-âszân tam nâdam âkarnja cak-tatarô jam iti matvâ | âtmânam taszja-upari *ksiptvâ* ¹⁰²⁾ prânân *mumôcsa* ¹⁰³⁾ | çaçakô pi hrtamanâ' szarvân mrgân abhinandja tâi' *praçaszjamânô* ¹⁰⁴⁾ jathâszukham tatra vanê *vaszati szma* ¹⁰⁵⁾ | atô ham *bravîmi* ¹⁰⁶⁾ |

13) jaszja buddhir balam taszja nirbuddhész tu kutô balam | vanê szimhó madônmattha' çaçakêna *nipâtita'*. ||

Fordítása.

A' kevély oroszlánról, kit az erdőben egy kis nyúl veszedelembe ejte.

Valahol egy erdő közepén Bhâszuraka nevű oroszlán *lakik vala*. Az fölötte igen erős voltában örökké némelly zergét nyulat 's egyéb vadakat *leöl vala*. Egy napon tehát amaz erdő fiai: zerge, vadkan, bika, gavaja, nyúl 's a' többi mind egybegyűlvén, az oroszlánhoz *menének*, 's *mondának*: „Uram! minek teszed a' vadakban e' haszon nélkül való öldöklést, holott már egy vaddal is jól *lakhatol*? Azért tégy mi velünk szerződést: mátul fogva, ha itt vesztetg *maradsz* is, mindennap a' faj rendi szerint egy vad *fog* hozzád *eljöni*, hogy neked ételed lenne '!). Ha így teszünk, te neked mindaddig minden fáradság nélkül fog élésed *járni*, mi meg nem *fogunk* mindnyájan *elveszni*. Azért most e' dologban király joga és kötelessége szerint cselekedjél ²⁾. Erről ugyanis az *van mondva*:

- 1) Ki lassan lassan *él* a' királysággal, valamint az hasznot hajt, mint bölcs ember az élet vizével: az legnagyobb boldogságot *fog érni*.
- 2) Az alatta való nép hű oltalmazása a' mennybeli (érdem)-kincsnek öregbitése is. De elnyomása jogsértéssel, rút bűnnel és gyalázattal jár.

¹⁾ Ez szabadon van fordítva. Szó szerint: „fog (hozzád) eljöni *étel végett*, vagy: *megevés végett*.“ Annak igazolását, hogy itt ezt írjuk: *lenne*, és nem: *legyen*, majd más helyt akarjuk adni.

²⁾ Tkp. „Azért ezen király-dharma követessék, azaz: *ebben* (most e' dologban) a' király-dharma k.“ — *Dharma* mind joga követelése valakinek, mind tőle követelhető teendője teljesítendő officium-a.

- 3) Fejedelem, ki népeit mint kecskéket *ölendi* le eszeveszett-ségében : annak egyszer *leszen* talán öröme, de másodszor sehogy sem (leszen).
- 4) Miképen gyenge sarjadék, ha szorgalmatossággal *örzik* és *ápolják*, majd gyümölcsadó *leszen* : azonképen az ország népei, há jó gonddal tartják.
- 5) Népeikkel kegyesen bánván *gyarapodnak* a' fejedelmek : népeik kegyetlen vesztésével bizony *elvesznek* (maguk is) kétség nélkül.

Bhászuraka azoknak e' beszédüket *hallván*, monda : „Valóban ezt jól *mondák* kegyelmetek. Azomban ha — míg én itt ülök — mindenkor egy egy vad el nem *jövend*, akkor bizony mindnyájatokat is *meg foglak enni*.” És amazok erre rá *állván* : „Bizony — azt mondák — úgy legyen“ ¹⁾. És háborgatatlan boldogságban *kezdének* ott az erdőben körül *járni*. Mindennap sorában egy egy közülük *elmegyen* *vala* : vagy egy vén, vagy egy a' ki az élet örömeiről *lemondott*, vagy egy a' kit búbánat *emészt* *vala*, vagy egy a' ki fia's felesége életét *fél*ti *vala*, ő közülük dél idejében az oroszlánhoz *járul* *vala*, hogy annak étele lenne ²⁾. Egyszer tehát a' faj rendi szerint a' nyúlnak is *megérkezék* elmenetele, és az egybegyűlt vadak ötet, bár nem *kívánja* *vala* is, azért mégis *elküldék*. Ez pedig lassan lassan *mendegélvén*, félelemtől háborgatott szívében csak azon *gondolkodván*, miképen vesztethné el *amazt*, végre, hogy már az időt *elmulasztotta* *vala*, este felé *érkezék* oda. Az oroszlán, kit a' szokott idő *elmulasztása* miatt már az éhség *fulánkja* kezdé szűrni, nagy haragosan szája végét *nyalogatván*, magában *gondolá* ³⁾ : „Bizony nekem holnap valamennyi vadat kell kipusztítanom az erdüből.” Azonközben hogy így *gondolkodik*, a' nyúl lassan lassan *mendegélvén*, magát *meghajtván* eleibe áll. Akkor, hogy azt *látá*,

¹⁾ Tkp : Erre azok : „úgy (legyen)“ *így* (iti) megigérvén stb. — Az „iti“ minden úgynevezett oratio directa-ban előadott beszéd vagy gondolat után áll, mind a' törökben „deji“ = mondván, azaz vagy szóval ugyan kimondván vagy magában mondván. Az „oratio obliqua“ mesterkétebb előadásmódja a' szanszkritban egyáltalában még nem létezik.

²⁾ Tkp. „annak étele végett.“ v. ö. fentebb : egy egy vad fog hozzád eljöni, hogy neked ételed lenne.

³⁾ Vagy tán helyesebben így : „magában kezdé gondolni.“ Lásd alantabb a' 46 és 47. jegyzetet, és v. ö. a' 31-ket.

hogy olly soká *jött*, pedig fölötte könnyü és gyors lábu, lelke haragra lobbanván, *fenyegetve monda* neki : „Hé te alávaló nyúl! egy magad — olly *hitván és gyors* létedre, *jöttél el* annyi időmulasztással? Azért ez vétkedért tégedet most *leölvén*, holnap a' vadakat mind *ki fogom pusztítani*.” Erre a' nyúl magát meghajtván egész alázatossággal *monda* : „Uram, nincsen ebben semmi vétkem, sem a' több vadaknak semmi vétjük nincsen. Csak tessék meghallgatni az okát. Az oroszlán *monda* : „Hamar jelentsd meg azt, míg kegyelmed fogaim közé nem kerül.” A' nyúl *monda* : „Uram! Ma az egybegyült vadak a' faj rendi szerint engemet olly hitvány létemre is dicséretekkel az elküldésre alkalmasnak ismervén, tehát engem ötöd magammal hozzád *elküldének*. Aztán engem útközben más valamely nagy oroszlán, barlangjából kirohanván, *szólta meg* : „Hé, hova *indultok* ti? Már most csak emlékezzetek kegyes istenetekről!” Akkor én azt *felelém* : „Mi Bhászurka oroszlán uramhoz *megyünk*, szerződés joga szerint, hogy neki étele lennénk.” Erre amaz : „Ha ez így van — úgy *monda* — enyím ez az erdő, és én velem is valamennyi vadnak szerződésbe kell állania. Latorfaj ez a' Bhászuraka. Ha ő itt királynak teszi magát, megtartlak túsúl négyeteket, te meg elhíván ötöt, jőj meg hamar. Mert ugyanis a' melylik közülünk viadalban győzván király *leend*, az mind e' vadakat *meg fogja enni*.” Azután én amattul illy meghagyással elbocsajtva ide uramhoz *eljövék*. Ez az időmulasztásnak oka. Immár uramnak tessék parancsolni.”

Ezt hallván, Bhászuraka *monda* : „Barátom, ha ez így van, hamar mutasd meg nekem azt a' lator oroszlánt, hogy én a' vadak ellen való haragomat ő reá *vetvén*, megint magam úr *legyek*. — Ugyanis azt *mondották* :

- 6) Föld, barát, és arany : e' három lehet háborúnak alapja ; ha egy sem forog fenn ezek közül , sehogy nem *fognak* háborút *kezdeni*.

A' nyúl *monda* : „Uram, ez igaz : Saját földük végett, és becsületük megsértése miatt *szoktak hadakozni* a' ksatriják *).

De az hozzáférhetetlen várba vonult vissza ; 's aztán ha várából kiűt, mi szorúlunk meg miatta ; megint ha benne tartja ma-

*) A' hadakozók osztályabeliek, kik közül valók a' királyok is.

gát, erős várában van; olyan ellenség *lesz*, kit csak nehezen győzhetünk meg. Mert azt *mondatták*:

- 7) Nem ezer elefánttal, nem tíz ezer lovassal sem *tehetik meg* királyok azt, a' mit egyetlen egy vár *teszen*.
- 8) Százat egy maga is *áll meg* védőfal mögött álló egy ijász: azért a' várakat annyira *dicsérik és ajánlják*, kik az országlás szabályait ismerik.
- 9) Mint fogavesztett kígyó, düh nélkül való elefánt: úgy mindenki által könnyen legyőzhető *leszen* vár nélkül való király.

Ezt hallván Bhászuraka *monda*: „Barátom! ha erős várban van is, csak mutasd meg nekem ezt a' latrot, hogy *megöljem*. Mert az is *van mondva*:

- 10) Ki mindjárt keletkeztében nem *nyom*¹⁾ el ellenséget vagy testi bajt: az, ha nagy erős is, *elvész* alatta, mihelyt amaz öregbedik.

A' nyúl *monda*: „Ez ugyan igaz, de még is nagy erősnek *látszék* nekem amaz. Azért uramnak nem *kell* oda elmenni, mielőtt az ő erejét ki nem ismerte. Mert:

- 11) Nem tudván sem maga sem ellenfele erejét, ki vak vágygyal viadalra szembe *száll*: az *elvész*, mint lángban kis pille.
- 12) Ki, gyenge bár, nagy hatalommal dacoló ellenséget *indul* leverni:²⁾ örömtelen *fog* az *megtérni*, mint fogatört egy elefánt.

Bhászuraka *monda*: „Ejnye, mi közöd van neked ehhez a' dologhoz? Csak mutasd meg nekem ötet, ha erős várban van is.“ A' nyúl *monda*: „Nós ha úgy tetszik, hát jöjön uram.“ Ezt *mondván*, elül *kezde menni*. Annakutána valamelly kúthoz eljutván, így *szóla* Bhászurakához: Uram, ki is képes a' te hatalmad fényességét elviselni? Mert, tégedet csak távolról is meglátván, az a' lator is elöled az ő várába *elbújt*. Azért gyere ide, hogy *megmutassam* neked.“ Ezt hallván Bhászuraka *monda*; „Barátom, hamar mutasd meg nekem az ő várát.“ A' nyúl tehát a' kutat *mutatá* neki, mint annak

¹⁾ Vagy még szorosabban az eredetit kifejezve: ki — nem *nyomand* el stb. Lásd alantabb 86. 87. jegyzetet.

²⁾ Vagy: „ki — *induland* stb.“ Lásd 93. 94. jegyzeteket.

várát, 's a' bolond oroszán is, hogy a' kút közepén a' víz tükrében a' maga hasonképét látá, oroszánul rá kezdé ordítani. Ennek viszhangjátul kétakkora ordítás hallatszék föl a' kútbul. Akkor az oroszán ezt a' nagy ordítást hallván, azt gondolá, hogy ez ugyan erős (egy oroszán) lehet, és magát fölülről reá vetvén a' kútba, ott vesze belé a' vízbe.

A' nyúl pedig, szívében örülvén, mind a' vadakat e' jó hírrel megüdvözlé. És azoktul dicséretekkal *magasztaltatva* megint ott az erdőben kénye kedve szerint *lakik vala*. — Azért én azt mondom:

- 13) Kinek okos esze van, annak van ereje is: ostobának pedig honnét lenne ereje? Hisz az erdőben kevély orosz. lánt csak kis nyúl is veszedelembé ejte.

Jegyzetek.

1) *Prati-vaszati szma*, 3. egyes. praesens. A' praesens mellé tett *szma* szócska, a' szanszkr. grammatika tanítása szerint, annak praeteritumi jelentést kölcsönözne. — Az első mondat értelmét tekintve, minthogy az elbeszélendő mesének alapvető körülményeinek leírását tartalmazza, vagyis előleges exponálást ad, a' magyar fordítás okvetetlenül igényli a' *tud vala* alakot. A' történő factumok előadása nyilván csak e' szavaknál kezdődik: „...egybe gyűlvén, — menének.“ Egybe vetvén különösen a' Pesti Gábornál szabadabb irányu Heltai meséit, úgy találjuk, hogy mind azon mesék, mellyek nem egyenesen az előadandó factummal állanak be (melly esetben *tuda* alak van), hanem előkészítő exponálással, ezt *vala*-val közvetített alakokkal teszik. v. ö. 61-dik mese: „Egy szép eszvér jár vala a' füben egy erdő mellett, és ott eszik vala abban. — Jöve egy róka stb.“ 37: „A' farkas lakik vala egy hegyoldalba egy barlangban.“ 25: „Egy szegény ember házában lakik vala egy kígyó.“ — Ellemben 41: „A' farkas az erdőben járván találá egy komondorra.“ — És minthogy a' török nyelv eljárása az ilyenekben is a' magyarral való rokonság tekintetéből nyom valamit, fölhozzuk, hogy p. o. a' mesékben a' megmondott előkészítő exponálás rendszeren *idi* = *vala*-val körülírt alakokkal adatik, mellyeknek szintén a' praesens is szolgál alapul. Egyelőre legyen szabad az olvasót azon török mesékre utalnom, mellyeknek az idei M. Muzeum

sept. füzetében lehetőleg hü fordítását közöltem. — Valamint a' fentebbi *vaszati szma* tkp. praesens, úgy más mesék is praesenssel kezdenek, *szma* hozzátétele nélkül is. V. ö. „*Aszti kaszminç csid dëgë mathájatanam tatra Dëvaçarmâ nâma parivrâdsaka' prativa-szati szma* | “ — „Valamelly vidéken egy kalastrom *vala* (szkr. *vagyon*); abban Dëvaçarman nevü koldusbarát *lakik vala*.“ Még jellemzőbb e' példa: „Valamelly erdőtájban Madôtkata nevü orosz-lán *lakik vala* (prati *vaszati*, tkp. *lakik*, *szma* nélkül) és annak tár-sai tigris, varju és sakál *valának* (*szanti*, tkp. vannak, sunt). Egyszer ezek ide 's oda barangoltukban Kanôka nevü egy tevét *látának* meg stb.“

2) és 3) *vjâpâdajan* partic. praes. act. = *πτείνω*; *rarâma* perf. redupl. — Szó szerint volna: „interficiens non destitit.“ A' fősúly, úgy látszik, a' praesensbeli részesülön fekszik, azért a' fordításban ezt főigévé tettük, és minthogy neki az összefüggés szerint szintén csak olyan rendeltetése van mint az előbbi *prati-vaszati*-nak, és az imént fölhozott példabeli *szanti*-hoz egészen hasonló állást foglal el, ugyan csak *tud vala* alakban adtuk; a' *na upa-rarâma* értelménye jut e' mellett az adverbiumnak: örökké. (= szünet nélkül). De ha szó szerint akarjuk *vala* fordítani, hogy kellett volna a' *rarâma*-féle perfectumot adni magyarul? Csak e' kettő között lehet választásunk: *meg nem szűnik vala*, és: *meg nem szűnék*. Az előbbit választanók, csak azért is, mert a' leíró, előkészítő exponálás nem akar itt az ölésnek egy határozott időmomentumban kívántatott megszűnését tagadni, hanem olyant, melyly folyton „*kell vala* 's azért még sem leszen *vala*“. Külömben volna a' dolog, ha valamiképen egy olyan egyszer való időmomentum volna kijelölve, millyen p. o. ebben: ő megparancsolá, hogy a' lárma szűnjék meg, és *megszűnék*, vagy: de az *meg nem szűnék*. 'S hogy a' *szűnik vala*-n még kevésbbé akadjunk fel, vessük egybe Heltai kronikája ezen helyét (99. l): „Azonközben azért *meg nem szűnik vala* a' gubernator mindenkoron követeket bocsátani az Friderik császárhoz, kik által *kéri vala* az választott László királyt és a' koronát.“

4) *militvâ*, (egybe gyűlvén) és 5) *abhjupêtja* (hozzá menvén) absolutivumok 6) *prôcsusz* (mondának) perfectum redupl., e' helyett: pra-ûcsusz, pra-vavacsusz (*vacs*, *vak*, gör. *πειν*, lat. *voc-are*). A' mese itt egyszer való, történt dolgot ad előnkbe: azért a' *tuda*-felé alak itt helyes alkalmazásául nem lehet legkisebb kétség sem.

Alig is kell utalni a' régi magyar mesékre, mellyekben illyhelytt *monda*, *mondának*-félék számtalanszor fordulnak elő*). — Az előtte való absolutivumok pedig, hogy ha főigei értéküket akarjuk meghatározni, szintén csak *tuda*-alakkkal fölérők: egybe gyülenek, hozzámenének, és *mondának*. A' ford.-ban csak az egyiket változtattuk át főigévé. —

7) *bhavati*, 3. egyes sz., praesens = leszen; *tava* *trptir* *bhavati*: neked megelégedés leszen, jól lakhatol. — Itt jelenben való állapotszerűség viszonyárul látjuk használva a' praesens alakját.

8) *tava* -- *upavistaszja*, genitivus absolutus; *upa-vista* part. perf. pass. ettől *upa-viç* (= eredeti *vik*), leült, tkp. alászállt (*upa* = *író*). Jegyezzük meg, a' *ta*-féle részesülönék befejezett actio (alászállani) eredményérül való alkalmazását; *upa-viç*-ben meg van még némi mozgás fogalma, *upavista*-ban a' mozgásbul eredményezett nyugvásé: azért fordítottuk: „ha itt *maradsz* is“; tán így is lehetne: „ha itt *heversz* is.“

9) *szamésjati*, 3. egyes., futur. II., ettől: *szam-i*, fog összejöni veled, azaz: fog eljöni hozzád. Fordításnak a' *fog*-gal való jövő talán azért alkalmas, mert ugyanazon mondatban a' „mátul fogva“ féle határozás a' történendőnek már is kezdődését látszik éreztetni, a' mit a' „fog jöni“ teljesebb etymologiai értéke szerint (v. ö. régi „ordítani foga“) ugyancsak képes kifejezni. —

10) *krité*, a' *kṛta*, part. perf. pass. locativusa; *évam krité* tehát tkp. „in ita facto.“ Ezen adverbialis kitétel azon föltételel foglalja magában, mellynek megvolta és fennforgása alatt az oroszlának „mindaddig“ (távat) élése lesz; nem érthetjük tehát a' *kṛta*-t befejezett, hanem még folyás vagy tartásban való actiórúl, noha a' *kr* igétől part. perf. pass. De minthogy úgysis a' *kṛta*-t semlegesnek kell tartani, itt inkább semleges nomen abstractumként van véve, a' szanszkritban nem ritkán a' part. pf. pass. semlegesben ilyannak használtatván; p. o. *mata* n. gondolat, szándék, akarat; tkp. „cogitatum“, ettől *man* *cogitare*, gondolni. — Azért, gondoljuk,

*) A' török mesékben is kivétel nélkül *ejt-di* v. *di-di* használtatik (= *monda*). — Pesti Gábor néha eltántorittatja magát latinosság által, 's *mond* *vala*-val él, p. o. 22: „Az ura kezdé bintetni mind beszéddel mint vereséggel. Az eb azt *mondja* *vala*, hogy stb.“ e' helyett: *ast* *mondá*.

elég szorosan és helyesen van az *évam krté* visszadva a' „ha így teszünk“ által, a' mi a. m. „így tétünkben“ (tét = *tevet, ad normam: menet stb.).

11) *bhavisjati*, II. futurum, ettől *bhū* lenni, fieri. 12) *szját*, potentialis az *asz*, esse, igétül; alak szerint = gör. *εἶν* (*aszját* = *εἰ(σ)ῆν(τ)*, *εἶν*). A' *bhavisjati*-t, mely tkp. leszén, evvel fordítván: fog járni (t. i. az élés) azt akartuk kifejezni, hogy az élés nem egyszerre mindenkorra meg leszén *ἔσται*, hanem — a' textus szava szerint — „mind addig (távat)“ naprul napra fog meglevővé lenni, azaz eljöni, „járni“ (*γενήσεται*, *προσγενήσεται*). — Különös figyelemre méltó a' *szját* potentialis (= gör. optativus) a' *bhavisjati* futurummal egészen párhuzamos szereplése: mind a' kettő ugyanis a' föltételt képező „évam krté“-hez ugyanazon viszonyban állanak.

13) *uktam*, t. i. aszti, dictum est. *Ukta* (e' helyett: *vakta*) part. pf. pass., itt bevégzett actio eredményérül használva, lásd 8). Így vezetnek be a' hagyományképen említendő versek. Fordítani lehet tehát: az *van mondva*, v. „azt *mondották*.“ V. ö. Heltai meséi, 40: „a' régi eszes magyarok ezt *mondották*: Hallod-e', kötvé higgyed komádat.“ A' törökben is ilyenhelytt használatos: *dimisler* (nem: di-di-ler): „mondották.“ Hasonlóképen „*getirmisler*“ = „meghozták, hogy stb.“ a' „hagyományos“ mese bevezetéséül.

14) *upa-bhunktē* 3. egyes. praesens, mediumban, ettől: *upa-buds*.

15) *vradset*, potentialis (*vrad*s). — Az egész versben egy általános sententia van kifejezve, 's föltetszik, hogy a' főige nincs praesensbeli indicativusban, holott az egykorúság viszonyával való előmondatban praesens ind. van. (*upa-bhunktē*). Már 12) alatt látók, mint áll a' potent. határozottan a' futurum mellé, 's itt is a' *vradset* potentialist csak a' jövőben való czél felé haladó actióról lehet értenünk: „fog menni“; az erre egykorulag viszonyuló praesens azonban csak tartó folyamban való actiót, nem tkp. jelen „időt“ jelez ki. —

16) *szthitam*, part. pf. pass. *szthā*, állani; a' mi valahová állott = valahol áll; v. ö. 8) *upavista*. *Dharma nácája* — *szthita*, tkp. jogvesztéshez álló, mintegy: jogvesztésbe kerülő; innét fordításunk: „jogsértéssel stb.-vel jár.“

17) *hanját* és 18) *dsájátē*, amaz megint potentialis (*han*), még pedig a' sententia előmondatában, emez praesens pass. *dsan* (*γερ*):

ez eset tehát mintegy megfordítottja a' 14—15)-belinek. De úgy látszik, ez sincs ok nélkül. „Ki — *hanját* : öröme *dsájáté*“: ebben egy képzelhető eset tétetik föl : valaki *hanját* , leöli népét , még pedig , a' mire a' potentialis alakja utal , a' képzelet a' jövő felé való fordultával , a' minek kifejezésére ugyan elég volna magyar : „*leölné* népét.“ Következése : öröme *leszen* egyszer stb. ; és ezt ugyan a' jövőben kell képzelnünk , a' mit *dsájáté* , noha praesens , ki is fejezhet , részint az igének (*dsan* , *gigno*) „levés“-féle fogalmánál fogva (v. ö. *leszen* , mint futurumot) , részint a' hozzá járult passivum *ja* képzőnél fogva , melly a' potentialisbeli *ja*-val rokon , ha nem ugyanaz. — A' *dsájáté* itt nem igen különbözik ennél : *szját* , *eiṇ* , v. *bhavēt* (pot. *bhū*) v. ö. 20). E' szerint eléggé helyesen fordíthatók : ki-ölné , öröme *leszen* stb. Ámde az egész sententiából kitűnik , hogy az „ölés után“ lenne az öröm , mert „másodszor nem *leszen*.“ Ezt csak ki lehet érteni , az igealakokban nincsen kifejezve : de a' magyarban ki lehet fejezni , 's azért így adjuk ford. ban : „ki — ölendi , öröme *leszen*.“

19) *abhi-raksita* és 21) *szu-raksita* , part. pf. pass. *raks* , custoditus. Ezekben sem tűnik annyira elő a' bevégzett eredmény , mint az általános passivum jelentés , melly azon nomen abstractum-féle jelentéshez közelít , mellyet 10) a' *kṛta* part. pf.-ben látánk.

20) *bhavēt* , potentialis : *bhū* lenni. Azon értelmet , hogy az eredményt a' jövőtől kell várni , melly a' szanszkr. versben a' *kālē* , idővel , szóban van indicálva , a' ford.-ban „majd“ által akarjuk éreztetni.

22) *pravardhantē* , praesens : *vrđh* , nőnek , gyarapodnak ; 23) *jānti* praes. *jā* , mennek , indulnak. Általános jelen.

24) *ākarnja* , absolutivum : *ā-karn* , hallván.

25) *āha* , pf. red. : *ah* , melly jelenben nincs használatban , valamint megint a' *brū* igének nem fordul elő pf.-na. A' „*monda*“ fordításul v. ö. 6) *prōcsusz*.

26) *abhihitam* , t. i. *asztī* , p. pf. pass. : *abhi-dha* , dictum est. Itt van előttünk egy közvetlenül elmúlt dolog fölemlítése , mellynek a' jelenben meglevő eredménye nem jó tekintetbe ; részletesebben : az utána szóló az előtte való szólónak ezen szólását említi föl. Illyhelyt kell nekünk a' *tuđa* féle alak , mint a' töröknek is a' *-di* féle praeteritum. V. ö. Faludy , Téli Ejtsz. 42 : „*Mondád* azt is , stb.“ „*Hallám* azt is“ t. i. előbbi beszédedben. Azért így fordítjuk : „jól *mondák* kegyelmetek.“

27) *upavistaszja* : lásd 8).

28) *szamágamisjati*, fut. II : *szam-â-gam*, fog egybe menni velem, eljöni.

29) *bhaksajisjâmi*, fut. II. *bhaks*, megenni. — Az 28-beli jövő a' 29-belinek szolgál föltételül, még pedig úgy, hogy az el nem jövetel már megvonta okozza a' megevés bekövetkezését. Mert ez utóbbit jelenben gondolván így kellene mondani : „nem jöttetek, azért megeszlek“; az egész tehát jövőbe áttéve, az előmondatnak kell jövőmúlt : „ha el nem jövend, meg foglak enni.“ A' szanszkrít tehát a' mellékmondatban kíváncsi jövőmúltat nem fejezi ki alakilag is, hanem csak jövőt; és az itt használt *szamá gamisjati* ugyancsak úgy futurum, mint a' különben hasonértelmű *szamészjati* 9), melly főmondatnak az igéje. V. ö. 17) *hanját*, potentialist, mellyet *ölendi*-vel fordítánk.

30) *pratidsnája*, absolutivum : *prati-dsnâ*, megigérni.

31) *parj-atanti*, praesens : *pari-at*, körüljárni. Miért fordítjuk ezt : „kezdének körül járni“, és nem így : „körül járnak“ vagy „körül járnak vala“ vagy denique : „körül járanak“? A' praesens volna ugyan itt a' szószerint való fordítás, de e' helytt igazi elbeszéléssel van dolgunk, melly vagy múltbeli történetek előadásával vagy szintén múltbeli állapotok körülmények stb. leírásával foglalkozik, 's úgy, ha szigorúan ragaszkodik czéljának megfelelő előadási módhoz, praesenssel nem élhet. De a' szanszkr. praesens itt nem is akar úgyn. praesens historicum lenni, hanem, mint a' mese elején *prati-vaszati*, egy huzamos actiót leírólag adni elő, melly mellett elfoly a' következő praesens *jâti* (32) és *tistatê* (36) az ismétlődésnél fogva szintén huzamos actiója. E' szerint kellene hát „körül járnak vala“ és a' szanszkrít csakugyan ennyit ki is fejez. De hozzá járul még más tekintet. Minthogy t. i. a' *parjatanti* „körül járnak vala“ csak a' *prâtidsnája* után következik, képzeletünk nem a' huzamos actio közepébe, mintegy in medias res, helyeztetik, hanem annak beállási pontjára, mintegy elejére, noha aztán a' további folyamot is kíséri. Ezt teljesen ki akarván fejezni, kettőt kell megjelölni : a' múltban az actiónak beállását, és annak további huzamos folyamát; amaz pedig olyan, melly emez által azonnal végét is ér — tehát *tuda* alakot kíván. A' magyar nyelv mind e' kettőt tökéletesen adja a' *kezde* által, következő határtalan igével, és úgy látszik, szereti is mind e' fölfogást, mind annak illy kifeje-

zését : legalább föltetsző, milly gyakor annak használata a' Heltai és Pesti Gábor-féle mesékben. P. o. Heltai 30: „A' farkas be idézé a' rokat a' majom bíró eleibe, és erősen megvádla, müvel hogy meglopta volna. *Tagadni kezde a' róka és erőssen magát megmen-teni.* És a' róka *szömébe kezde vetni a' farkasnak stb.*” — Pesti G. 16: A' „fecske elhagyá a' madarakat és *kezde az emberek házába lakni.*” — Így a' *parjatanti*-ra a' *kezdének körüljárni*-féle fordítást tartjuk legalkalmasabbnak. De mihelyest a' *parjatanti* megvan, mellynek vége nincsen állítva képzeletünkbe (azért nem lehet körüljárának) — már úgyszólván in mediis rebus benne vagyunk, és a' következő praesensek : *jāti, tisztatē* már „megyen vala” „hozzá járul vala” által fordíthatók.

32) *jāti*, praesens : *jā* menni ; külömben lásd : 31).

33) *jukta* ; 34) *grasza* ; 35) *bhīta*, mind part. pf. pass. : *juds* (jung) jungere, *grasz*, emészteni, *bhī*, félni ; *váirāgja-jukta* tkp. vágytalanság-, indulattalansághoz csatolt : *jukta*-ban még leginkább a' perfectumi értelem van ; *grasza*-ban már csak általános passivum, v. ö. 19. 21) ; *bhīta*, nem lehet tkp. passivum, mert *bhī* bennható ige : csak állapotot jelent : in timore versans, félelemmel tele. — A' ford.-ban ezeket mellékmondatokban kellett adni, 's az ebbeli igéket a' „járul vala”-hoz alkalmazni. —

37) *szamájāta*. part. pf.p. : *szam-ā-jā. szamájātasz*, t. i. *aszti*, est ; képez körülírt pftumot, melly itt egyszer való történetnek egyszerű előadásául lévén használva, magyarban neki *tuda* alak felel meg. Szintígy

38) *prēsita*, part. pf.p., *pra-ésaja*, elindultatni, elindítani, elküldeni.

39) *an-iccsan*, part. praes. act., a' tagadó előraggal (an) : *is*, praes : *iccsami*, kívánni. A' praesens alak e' helytt azon állapotot adja elő, mellyel a' nyúl vala elküldetésekor : „bár nem *kivánja vala is.*”

40) *gatvá*, és 41) *abhidhāja*, mindkettő absolutivum, *gam*, menni ; *abhi-dhā* tenni, okozni (— itt : időmulasztást, vélátikramam). Amaz = mendegélvén, nem tünteti ki az actio bevégzését, hanem inkább folyamát ; de igenis emez : „az időt *elmulasztván* érkezék = „hogy már az időt elmulasztotta vala.”

42) *csintajan*, part. praes. act. : *csint* gondolkodni. V. ö. 39).

43) *prāptasz*, t. i. *aszti*, part. pf.p. : *pra-áp*, érkezni. V. ö. 37).

44) *kôpa-âvista*, *âvista*, part. pf. p. *â-vig*, áthatolni : haraggal áthatolva.

45) *pari-lélihan*, part. praes. act. : *pari-lélih*, intensivuma ennek : *lih*, nyalni. V. ö. 39).

46) *vjacsintajat*, imperfectum, vj-â-csint, gondolni. — Ez imperfectumot fordítjuk *tuda* alakkal : „*gondolá*“, minthogy ennek hasonló helye van, mint a' *monda*, *mondának*, -féléknek, melyek máshelytt szintén szanszkr. impftum által kifejezve fordulnak elő. — De azért mégis kérdés alá eshető, vajjon nem inkább a' „gondolni kezdé“ volna itt helyén, olyanformán mint Heltaiféle „tagadni kezdé“ stb.? Lásd a' 31. jegyzetet.

47) *csintajatasz*, genit. part. praes. act. : *cint*, itt absolute használva, mint a' görög genitivus. E' praesensbeli part. vonatkozik az előbbi vj-acsintajat imperfectumra, mely hiszen alak szerint csak augmentumos praesens; és ha ezen : „azonközben hogy így gondolkodik“, az idő viszonyát hozzá adva, leginkább azt értjük : „gondolkodik vala, illy gondolatokban vala“ — talán azért is a' 46-beli imperfectumot ennek : „kezde gondolni, gondolkodni“ — kellene venni.

48) *pranamja*, absolutiv. : *pra-nam*, meghajolni.

49) *szthitasz*, t. i. *aszti*, part. pf. p.: *szthâ*, állani. Határozottan *tuda*-alakot kíván. V. ö. 37).

50) *âjátam*, *âjâta*, part. pf. p. : *â-jâ*, eljöni. Lehet itt a' végzett actio eredményérül érteni : látá, hogy olly soká eljött, azaz olly sok idő elmúta után (csirât = ex longo, azaz post longum tempus) itt van, *ἦκε*.

51) *avalôkja*, absol. *ava-lôk*, látni, megpillantani. Mondattá bővítve, 's hozzá véve a' főigét (*âha* — *monda*) helyesen, gondoljuk, így adatik : „hogy — látá, monda.“ Tehát *tuda* alak, és noha a' látás megelőzi a' mondást, nem kell „látotta vala.“ V. ö. Pesti Gábor 5: „Ezt a' társi hogy hallák, iressen és veszteg-hallgatással menének el önnét.“ Törökben is ilyenkor rendesen *di*-alak. Ebből is kitűnik, hogy a' magyar nyelv mellékmondatot mintegy függetlennek érthet : látá — és monda.

52) *nir-bhartszajan*, part. praes. act. : *nir-bhartsz*, feddeni, fenyegetni.

53) *âha*, monda. = 25) Szintén 58. 60).

54) *szamprâptasz* t. i. *aszi*, (te) vagy; part. pf. pass. : *szam-*

pra-âp, megérkezni, eljöni. Lehet itt bevégzett actióról érteni, mint 50).

55) *nipâtja*, absol. : *ni-pâtaja*, leejteni, megölteni.

56) *uccshêdajisjâmi*, fut. II., *ut-cshêdaja*, kiirtani.

57) *prôvâcsa*, monda. V. ö. *prôcsusz* 6).

59) *bhavisjati*, fut. II. : *bhû*, mint 11). A' textusban ez : Valameddig (jâvat) kegyelmed *mama danstra-antargatô na bhavisjati*, tkp. „fogaim közé ment v. került nem leszen v. fog lenni“, a' mi némiképen egy körülírással jövőmúltat teszen (gatô *bhavisjati*). Az e' mellekmondatra vonatkozó főige actiója azomban még azon jövőbeli ponton innen valónak képzelteik, azért megjárja nekünk az egyszerű jövő, vagy jövőnek járó jelen : „míg fogaim közé nem kerülés.“ Külömben volna a' dolog, ha így mondanók : „mert akkor késő lesz, ha fogaim közé kerülendesz.“

61) *prêstasz* t. i. *aszmi*; part. pf. pass., v. ö. 38). Tkp. elküldetém = engem elküldének : a' szanszkrit nagyon szereti a' passivummal való élel.

62) *âgacceshan*, part. praes. act. : *â-gam*, hozzá, vlmí felé menni. Tartósan folyó actio; mellette van meg *antarâlê*, közben, azaz útközbén, a' mi fordításunkban egy maga is elég. Mondatban így volna : a' mint útközbén járok vala = útközbén való jártamban.

63) *abhihitasz* t. i. *aszmi*, part. pf. p., megszólíttatám. V. ö. 26).

64) *praszthitász* t. i. *sztha*, estis. *praszthita* part. pf. p. „ki előre állott, valahova indult, 's most járatban van.“

65) és 67) *abhihitam*, t. i. *aszti*, dictum est, responsum est; v. ö. 63).

66) *gacceshâmasz*, praes. : *gam*, menni. Jelenben történő 's folyamában levő actio.

68) *bhavisjati* és 69) *bhaksajisjâmi*. Mind a' kettő futur. II. : *bhû* és *bhaks*, *bhaksaja*. De az amabban kifejezett actio, megelőzi az emezét : azért kell jövőmúlt, melly itt a' szanszkritban megint nincs kifejezve : „a' ki király leend, az megenné.“

70) *abhjâgatasz* t. i. *aszmi*; part. pf. p. : *abhi-â-gam* : „ide jövék“. Ez tartozik még az előbbieken adott jelentéshez, és mint az imént történt értetik; azért *tuda* alak kell.

71) *âha*, szintén 76. 84. 88). = 25).

72) *ksapajitvâ* és 73) *bhavâmi*. Amaz absol. : *ksapaja*, vetni; ez praesens indicativi : *bhû*, lenni, 's meg kell jegyezni, hogy 'a szân-

déket jelentő mellékmondatnak, melly *jëna* = hogy által van bevezetve, a' főigéje.

74) *uktam* t. i. *asztí*; lásd 13). Szintén : 79).

75) *kurját*, potentialis : *kr*, tenni. Általános sententiában a' képzetet a' jövő felé fordultát 's azért potentialis használatát látók fen-
tebb is, v. ö. 15) és 17).

77) *judhjánté*, praesens : *judh*, hadakoznak, v. szoktak hadakozni. Általános jelen.

78) *bhavati*, praes. : *bhû*; leszen. Némiképen jövőt kifejező, mint ugyan a' magyar *leszen*.

80) *szádhjáté* és *szidhjáti*, praes., amaz pass. : *szádh*, teljesíteni; emez : *szidh*, *szidhja* teljesülni. Jelentése, mint 77).

81) *szam-dhatté*, praesens, *szam-dadhté* helyett, *szam-dhâ*; fölérni, aequare.

82) *pra-çanszanti*, praes. *pra-çansz*, dicsérni. 82 és 81) jelentésre nézve, — a' mi sententiában a' legtermészetszerűbb, általános jelen.

83) *dsâjâté*, praes. pass. : *dsan* (= *γεν*), leszen. Az eredeti jelentés : *születni*, a' *lenni*-féle általánosabba átmenetele, egészen a' görög *γενεσθαι*-nek felel meg.

85) *vjâpâdajâmi*, praes. indicat. : *vj-â-pâdaja*, megölni. Megint szándékot jelentő mellékmondatban (*jëna* = hogy, a' végett hogy), mint 73).

86) *najét*, potentialis : *nî*, vezetni; 87) *hanjáté*, praes. pass. : *han*, leverni, ölni, veszteni. A' textusban tkp. ez van : ki ellenségét vagy betegségét — nem szűnésbe *najét*, vezeti v. vezetendi (= elnyomni), az megöletik v. elvész.“ Az alapvető előrészben előforduló potentialist tekintvén, mellynek actiója után következik csak az hogy *hanjáté*, nyelvünk amazt *tudand* alakkal is fejezhetné ki : „ki — el nem *nyomandja*, az *elvész*“ eme' praesenst jövőt érőnek vevén, mint a' szkr. *hanjáté*-t is. — V. ö. 17) és 78).

89) *drstasz*, t. i. *asztí*. part. pf. p. : *drç*, látni. Tkp. „is a me visus est“ *lâttaték*, a' mit latin *videri*-ként *lâtszék*-nak is lehet venni; a' *tuda* alakra nézve : *lâtszék*, t. i. akkor mikor nála valék; vagy azt akarja mondani, kissé eltérő fordulattal : „De amaz nagyon erős, a' mint *lâtám*.“ V. ö. evvel a' székely eredeti mondatot (M. Ny. V, 356) : Abban a' könyvben deák van sok : *olvasám*.“

90) *judsjaté*, praes. pass. : *juds (jug)*, jungitur, azaz : illik. Jelenben tartós.

91) *gaccshān*, part. praes. act. : *gam*. Itt főnévileg van használva = *jô gaccshati*, mint a' következő versben : *jô — jâti*.

92) *jâti*, praes. *jâ*, menni. *nâçam jâti*, vészbe megyen = elvész.

93) *jâti* = 29. praes., és 94) *nivartêta*, potentialis : *ni-ert*, megtérni, visszatérni. Az utómondatban potentialis van, mellyet a' fentebb talált analogiák szerint (v. ö. 12. és 15) bátran „fog megtérni“ által fordítunk. De az előmondatban van praesens alak : „ki indul (*jâti*)“, a' mit szintén jövő időre kell vonatkoztatnunk, (v. ö. 87. 17. 78), még pedig olyanképen, hogy a' jövőbeli megtérést megelőzi. Ez utóbbi viszonyt a' szanszkrit nem fejezi ki (v. ö. 17. 28. 86); mi azért adhatjuk mégis *tudand* alakkal : „ki — induland, — fog megtérni.“

95) *vjava-szthitasz*, t. i. *aszti*, part. pf. p. : *vj-â-szthâ*, elállani. Ez hogy : „*agrê vjavaszthitasz*“ tkp. azt jelenti, az előtte való térben (*agra*) némi távolságra álla, hogy előle elinduljon. A' ford. ban ez értelmet kissé szabadabban adtuk vissza : „elül kezdé menni.“ A' törökben : „*önünâ düsdü*“, tkp : „elejére esék“, a' mi szintén csak az eluljárónak úgyszólván állásvételtét fejezi ki.

96) *pravistasz* t. i. *aszti*, part. pf. p. : *viç*, bemenni. „Elbújt“ — mert a' nyúl ott nem látja (mert nem is láthatja) a' másik oroszlánt; nem is látá, hogy és mint „buvék el“, hanem csak a' föltett elbuvásnak eredményét, azt t. i. hogy „nincs ott.“ Ide tehát teljességgel való *tudott* alak, valamint a' töröknek *mis*-féle praeteritum kellene.

97) *darçájâmi*, praes. indic : *darçaja*, láttatni, mutatni. A' mondat szándékot jelentő és *jêna*-val kezdődik ; v. ö. 73. 85).

98) *anudarçitasz*, t. i. *aszti* part. pf. p. : *anu-darçaja*, megmutatni. *Tuda* praeteritum.

99) *drstvâ*, absol. : *drc*, látni : „hogy látá,“ v. ö. 51).

100) *mumôcsa*, perf. redupl. : *mucs*, ereszteti, bocsájtani; „oroszlánhangot ereszte.“ Az ordítás némi húzamosságát tekintve, 's egyzersmind a' múltban történeti beállást kifejezve, a' régi magyar meseírók szokása szerint így fordítjuk : „rá kezdé ordítani.“ Ez illyen p. o. *kezde ordítani*, *járni* némi tekintetben közepén áll az *ordít*, *jár vala* között és az *ordíta*, *jára* között. V. ö. 31).

101) *szamutthitasz*, t. i. *aszti*, part. pf. p.: *szam-ut-zzthâ*, föllá-lani, fölemelkedni.

102) *ksiptvâ*, absolut.: *ksip*, vetni: magát reá *vetvén*.

103) *mumôcsa* = 100); *prânân* *mumôcsa* = életét ereszté, el-vesze.

104) *praçaszjamânasz*, part. praes. pass.: *pra-çansz*, dicsérni. Az ebbeli actio nyilvánvalólag folytonosnak vagy legalább az is-métlődésnél fogva tartósnak vétetik, minthogy a' nyúl további éle-tére vonatkozik. Megegyez tehát itt e' passivumi part. praes. azon rendeltetéssel, melly, mint több esetben látók, az activumi part. praes.-nek jut. Mert kell, hogy itt az egyes igealakok jelentéseit nézzük, nem ítélve már előre azoknak némi rendszerbe elrakatá-suk után.

105) *vaszati*. V. ö. 1) jegyzetet. Itt is a' *sza* szócskával van, mellyrül ugyanott fentebb szólánk. „Megint ott az erdőben kénye kedve szerint lakik vala.“ Sajátszerű egy befejezés; miután a' mese minden történeti momentumait a' cselekvő személyek sze-replése szerint előadta, ezeknek végét úgy markírozza, hogy az utána következő, előadandó történetek nélkül való időközt tünteti előnkbe, mellyben a' hallgató az addig való történetek fölfogásával foglalkoztatott képzelete úgyszólván elmerül 's végezetre megállapodásra jut. És természet szerint való, hogy a' mi mesénk azt ugyan-azonképen teszi, mint az elején, mielőtt még a' történetek előadásá-hoz fog, az azokat megelőző, mindenféle körülmények egybefog-lalatja által képezett, álló helyzetet festi, mellybül ugyan azok majd eléállanak. Úgy látszik, mai magyar meséink hasonlóképen járnak el, és egybevethetésül ide írjuk Gaal népmeséiből néhánynak a' vé-gét. Gaal I, 233: „Ezek után éltek együtt csendességben.“ II, 132: „s tán most is élnek, ha meg nem haltak.“ II, 148. ugyanígy. II. 156: „s háboruság nélkül boldog örömek között talán most is él-nek, ha meg nem haltak.“ III, 71: „így a' szegény ember nagy bol-dogságban élt, egész életének esztendeiben“ stb.

106) *bravîmi*, praes. act.: *brû*, mondani. Megjegyzése annak, ki a' mesét beszéli. Azért jelenben beálló actiót kifejező.

107) *nipâtitasz* t. i. *aszti*; part. pf. pass.: *ni-pâtaja*, leejteni, megölni. A' második verssor, mellynek ez az igéje, az első sorban kimondott közigazságnak megbizonyítására való egy történt esetet tartalmaz, azt t. i., a' melly egész mesénk tárgya is volt. Azért itt

is a' *tuda* alakot helyén valónak tartjuk : „veszedelembé ejte.“ — Egyébiránt e' második verssor ugyan az, melly a' szanszkrit textusban a' mese fölirata is : a' fordításban ott kissé elváltoztattuk, hogy szokásunk szerint való címnek vagy föliratnak jobban beálljon.

Eddig egy igen csekély mutatóványban szemléltük az igeidők viszonyainak kifejezésére használt szanszkrit igealakokat. Magátul érthető dolog, hogy ezek után még koránt sem bocsajtkozhatunk a' szanszkrit igeidőknek a' magyar nyelv szempontjából induló fejtegetésébe : hiszen még nem is találhattunk mesénkben sem aoristust, sem *tár*-féle körülírt futurum primumot. És ennekfölötte a' szanszkrit igeidők fejtegetése nem is lehet az illető alakok hangbeli képződésük tekintetében való megvizsgálása nélkül, a' mire megint a' rokon — görög latin stb. nyelvek szólását is ki kell hallgatnunk, 's ez annyiaval nehezebb föladat, mivel a' teljes kész alakok megegyezései a' mennyire megvannak, ki vannak ugyan mutatva és megalapítva, p. o. hogy szanszkr. -szjámi fut. = gör. $\sigma\omega, \sigma\j\omega$ stb. : de eredeti alakulásuk, összetételbül-e és millyenbül keletkezésük fölött még sok kétséges homály borong. Kell tehát, hogy előbb még több szanszkrit textust vizsgáljunk meg, sőt a' görög és latin nyelvemlékekben az igeidők syntacticus használatjának megtekintése végett való járogatásunkat is tegyük meg előbb, 's aztán, ha mi eredményt reménylhetünk, könnyebben fogunk visszatérhetni illy bonyolodottabb kérdések megkísértésére. — Most tehát csak a' fentebbiekben tett észrevételeinknek állítsuk össze némi rövid áttekintését.

1) A' *praesens* alakja (lásd : 492, 1.) előnkbe tűnt legtöbbször mint az *actio* általában tartós folyamát kifejező, nem is mindenkor határozottan a' jelen időre vonatkozólag. V. ö. 7. 14. 22. 23. 66. 77. 80. 81. 82. 83. 90. 92.-beli *praesenseket*. Illy jelentéssel tehát a' *praesens* alakja egyszerűen a' magyar *tudok* alaknak felel meg.

Az *actionak* némiképen a' jövő felé fordúlta tűnt föl szintén *praesens* alakokban, hasonlólag mint magyar *tudok*-ban is szokott lenni : V. ö. 18. 78. 87. — Evvel egybefüggésben van azon al-

kalmazása is, melyet szándékot jelentő függő mondatokban (*jēna* mellett) látunk: 73. 85. 97. — Magyarban: *tudjak*. — Sőt, mint-hogy jövőmúltat (azaz jövőben bevégzettet, meglevőt, megtettét kifejező alakot) kívánó fordulatokban a' nyelv megelelgszik a' jövő kitételével, magy. *tudand*-nak is felelhet meg: 93.

Sajátszerű, noha könnyen megérthető, a' praesens alak azon használata is, miszerint magában tartós folyamban való, vagy is-métlődésnél fogva annak vétetett actiót jelölhet meg, mely az ösz-szefüggés által határozottan a' múltba van helyezve, úgy hogy a' magyar nyelv annak visszaadására a' *tud vala* alakot ki nem kerül-heti. V. ö. 1. 32. 36. 105. — Valamint ezekben a' tartós folyamos-ság múltba való helyezése nincs kitéve, azonképen annak a' múlt-ban beállása sincs: 31. (Magyarul: *kezde tudni*).

A' participium praesentis a' (493, 8) az actio tar-tós folyamát kifejező volt: 2. 39. 42. 45. 52. 62. 104 (passivi). — Főnévileg használva: 91.

2) A' potentialis, mely alakilag a' görög optativus praes.-nek felel meg, (493. l.), részint a' jövőben képzelt 's *fog tudni*-val fordítható actio kifejezésére, mint: 12. 15. 20. 75. 94; részint olyanra is mutatkozott használtatva, mellynek a' jövőben egy másik előtt történését 's végbemenését is értjük, *tudand* ala-kot arra alkalmazván: 17.

3) A' futurum II. vagyis *szjâmi*-féle futurum egyszerű jövőt jelentő, mint magy. *fog tudni*: 9. 11. 29. 56. 59. 69; szintén a' jövőben már végbemenő actióról, melly egy másikat megelőz: *tudand*: v. ö. 28. 68.

4) Az imperfectum alakja csak egyszer (45) fordula elő, mint történetet előadó és *tuda* alaknak, vagy legfeljebb: *kezde tud-ni*-nak felelt meg.

5) A' perfectum reduplicatum (492, 3) túlnyomólag, ha nem kizárólag, a' múltban egyszer való történetnek előadására használtatott, mint a' magy. *tuda* alak: 6. 25. 57. 58. 60. 71. 76. 84. 88. 100. 103. Csak a' 3.-beli nem határozottan *tuda*-félének mut-atkozott, hanem *tud vala*-nak, de ez is csak az összefüggés miatt.

6) A' participium perfecti passivi-nak először ma-gában való jelentését olyannak találók, hogy vagy befejezett és mint eredmény előtűnő actio fogalmát mutatja: 8. 16. 27. 33. 44. 50., melly ugyan állapotyszerűség fogalmává is válhatik: 35; vagy

csak általános passivumi jelentéssel jár : 19. 21. 34. — Leggyakor-
tább a' mellé tett vagy hozzá gondolandó *aszmi*, vagyok, segédigé-
vel körülírt perfectumot képez, 's ez :

a) *tudtam*, *tudott*-féle praeteritum : 13. 54. 64. 74. 79. 96 ;

b) még gyakortább *tuda*-féle : 26. 37. 38. 43. 49. 61. 63. 65.
67. 70. 89. 95. 98. 101. 107.

7) Az absolutivum, melly általában magyar *tudván*-nak
felel meg, szintén kétféle viszonyban tünteti föl az igének actióját :

a) mint egy másikkal, a' mellyre vonatkozik, egy korban va-
lót (*tudtában*, *tudtával*,) : 40. 48.

b) mint azt időben megelőzőt, hasonlóképen mint a' görög
participium aoristi (hogy-tuda, miután-tuda, tudott vala) : 4. 5. 24.
30. 41. 51. 55. 72. 99. 102.

Most egyelőre csak arra figyelmeztetünk, hogy a' szkr. perf.
redupl. alakja, noha alakilag a' görög. perf. redupl.-nak megfelel,
épen nem jelent ollyszerű praeteritumot, mint a' görög perfectum,
hanem azon jelentést tünteti elő, mellyel jobbadán a' görög aoris-
tus bír. Mire mutat ez ? Minden egyébre, csak arra nem, hogy a'
görög praeteritumok jelentésbeli különbségei már az árja őskor-
ban a' szanszkrittal egyformán állapodtak volna meg.

BUDENZ JÓZSEF.

Könyvismertetés.

Finn nyelvtan. Írta Fábíán István. A' Magyar Akademia kiadása. Pesten 1859. 8-ad rétű, VI és 292. l. Ára 2 ujforint *).

A' Magyar Nyelvészeti régi tartozását rója le, megismertetvén az idézett munkát, — mert az a' múlt évben jelenvén meg, szinte parancsoló szükségből még azon évben várhatott volna ismertetést —; magam pedig némileg helyrehozhatom, a' mit a' munka szerzője még annak kinyomtatása előtt joggal követelhetett tőlem, 's nem teljesíték úgy, mint ő azt várta, mert talán akkor nem is teljesíthettem. T. i. az előszóból ki lehet olvasni, hogy nekem tudomásom volt a' munka készülésétől; azon körülményből pedig, hogy Pesten lakom, azt lehet következtetni, hogy annak nyomtatása sem esett meg tudomásom nélkül. Ha tehát itt és most egyebet is hozok fel pusztán ismertetésnél: azt, úgy gondolhatja minden méltányos olvasó, a' nyomtatás közben a' munkába is belé igtathattam volna. Ezen körülmény miatt haladt el idáig az ismertetés; mert inkább illett volna másnak, mint nekem, azt ismertetni: hogy pedig nem a' nyomtatás ideje alatt közöltem egyet mást a' szerzővel, az nem történt mulasztásból, hanem egyszerűen azon okból, hogy akkor nem igen tudtam valami kifogást is rajta tenni. Jó nyelvtant írni, melly annyira mennyire helyesen adja elő a' tanítandó nyelv mivoltát, nehéz és nagy feladat; erre nézve akkor semmivel sem tudok vala segíteni a' feladaton, mellynek Fábíán István barátom sokkal jobban felele meg, mint az tőlem telhete. De jó nyelvtant, azaz a' tanítani akart nyelvnek mivoltát helyesen előadó nyelvtant azon nyelvnek szempontjából is legalkalmasban írni

*) A' könyvet a' 178. lapon csak megjelentettük.

egyszersmind, a' mellybül tanulni akarjuk az idegent, tehát jó finn nyelvtant magyarul is, a' magyar nyelv szempontjából is, jól írni, kétszerte nehezebb és nagyobb feladat. Annak csak az felelhetne meg jól, a' ki a' finn nyelvet tanítja. Ha valaha, legalább országos egyetemünknel, a' finn nyelvnek tanára lesz, kinek kötelessége tanítani a' finn nyelvet: attul várhatunk majd nyelvtant, melly monnó feladatnak fog megfelelni. Addig is magamat teszem azon helyzetbe, mintha tanítanám a' finn nyelvet.

Ugyanis, a' Magyar Akademia a' Fábián úr szerzette finn nyelvtanon kívül, egy finn olvasókönyvet is határoza kiadni, mellynek készítését én vállaltam volt el. Szándékom vala rögtön a' nyelvtan kinyomatása után kezdetni az olvasókönyvet. De Reguly halálával közbejövén a' könnyen szalasztható vogul nyelv, a' finn olvasókönyv helyet volt kénytelen engedni az új kötelességnek. Most készülök valahára szedésbe adni a' gyűjtött finn olvasó darabokat. A' szöveget sok helyütt kell magyarázni; azon kívül két darabot lehetőleg taglalok is a' kezdők utasítására. Természetösen a' finn nyelvtanra hivatkozom. E' szerint tanítom a' finn nyelvet, 's némi tanítói tapasztalást szerzek magamnak. Alkalmam van tehát sokat észrevenni, a' mit a' nyelvtan nyomtatásakor nem igen vehetek vala észre. Miután eddiglen más ismertető nem találkozott, 's elvégre is magamnak kell iamertetőnek lennem: mind tisztelt barátom Fábián István iránt, mind azok iránt is, kik e' nyelvtanbul tanulni akarnak, helytelenül cselekedném, ha csak arrul beszéllenék, a' mi van az idézett nyelvtanban, 's nem emlegetném azokat is, a' mellyek talán kimaradtak belőle.

Szerző az előszóban elmondja, mi indította volt „e' fáradtságos munka írására.“ „Erős meggyőződésemet fejezem ki, úgymond, hogy folyvást tapasztalható egyoldalúságainkon tülemelkedve, elvégre 's talán hamarabb semmint gondolnók, mi is eljutunk nyelvészkedésünkben oda, hova az ezen ösvényen is előttünk haladt szerencsésb német szomszédaink jutottak, t. i. a' buvárkodás azon módjához, melly nem önleges, hanem tapasztalati valót, tárgylagos igazságot keres a' nyelvekben; 's mint ők, úgy mi is csak akkor, ha az idomi rokonságot kimuttattuk, az áltaji nyelvekben találkozó rokon szókat összeböngészttük, foghatunk majd sikerrel a' gyökhányás (szócsaládosítás) munkájához, a' szók elemzéséhez. Azt előbb erőltetni, nem ígér biztos sikert a' legélesb elmének sem.

Tehát munkásokat képezni a' nagyszerű buvárkodásokhoz, ezek számára előállítani eszközöket — ennek meggondolása indított főleg a' fáradságos munka írására" (lásd a' M. Nyelvészet ezen kötetének 178, 179. lapjait). Azután mond még néhány szót azoknak, kik e' könyvből akarják a' finn nyelvet tanulni, 's emezzel fejezi be: „Ezennel átadom a' finn nyelvtant a' tisztelt közönségnek bírálatára és használatára, kérve, hogy ítéletét művem fölött helyzetem és körülményeink tekintetbe vételével tenni kegyeskedjék. Felőle részemről én csak annyit mondok, hogy a' mit bokros foglalkozásaim között, csupán hivatalüres óráimban annak minél tökéletesb előállítására nézve tennem lehetett, lelkiismeretesen megtettem; 's hiszem, nyelvtanom pótolni fogja a' hiányt addig, míg nálamnál tehetségesebb író, kedvezőbb helyzetben és körülményekben, Isten segítségével, tökéletesbet fog adni.“

A' *Bevezetés* értéközik: A' nyelvészet czélja és törekvéseiről; a' nyelvfajok körülvonalozásáról jellegeik szerint; az uraláltái nyelvek egymáshoz viszonyáról; — lehet-e' 's minő értelemben a' finn nyelvet typus-nyelvnek allítani? — a' finn nyelvjárásokról; — végre a' finn nyelvtan felosztásáról és elrendezéséről.

Egyebet mellőzván, kettőről teszünk itt néhány szót. Lehet-e, 's minő értelemben typus-nyelv a' finn? Fábián úr igen helyesen mondja a' 8. szám alatt (mi is nem a' §-okat, nem is a' lapokat, hanem az egyes nyelvtényeket jelelő számokat idézzük): „A' tapasztalás azt mutatja, hogy egy nyelv sem fejezi ki teljesen az egész nembeli valóságot, hanem az egész nem együtt véve teszi azt.“ Kérdés már, van-e az áltajiak közt nyelv, melyet úgy lehet ösképek gyanánt tekinteni, mint a' szanszkritot az árjáké gyanánt veszik? Fábián erre azt feleli, hogy a' finn nyelv mindenesetre lehet a' finn nyelvcsoporthoz nézve jelleg-nyelv (typus-nyelv): de nem a' magyarra nézve, minthogy ez a' finn és török csoport közt foglal helyet, 's az igező tárgyi ragozásával is bír, melynek pedig sem a' finn sem a' török csoportban nincsen nyoma. A' felelet tökéletes; — túl jár ezen nyelvtan körén az áltajiság közös különös és egyedi jellemének megvitatása, miből azután kitűnjék, hogy melyik nyelvet lehessen annak jelleg-nyelvének venni. De az nem jár túl a' M. Nyelvészet körén, melyben a' tudományos jelenségeket föl kell hozni, a' mint az európai irodalom egén fel feltűnőznek, 's a' mint róluk tudomást vehetünk. Illyen jelenség Stein-

thal újabb munkája: *A' nyelvalkotmány főbb képviselőjének jellemzése* *). Abban azt olvassuk többek közt az áltaji nyelvekről: „Ezen nyelvek föltötte dúzsak a' legösszehangzóbb szóalakokban, 's a' legtökéletesebbek közzé volnának számíthatók, ha a' száj alkotná a' nyelveket. Úgyde a' szellem teremti a' nyelveket; azon népek szűkölködnek pedig a' valódi nyelvszellem nélkül; innen van az, hogy szájuk csak olyan hangképzet-dússágot és kellemet alkot, melly az alakító érzék hijával van. Ezek igazán a' hangnak és látszatnak nyelvei.“ (Soha se háborogjon fel e' miatt a' magyar olvasó. Lesz talán alkalmunk az egész munkát ismértetni, 's ha lehet, kitakarni benne azon ellenmondást, mellybe esik Steinthal, midőn más nyelvekre nézve azt állítja, hogy a' nyelvképzeteket a' nyelvszellem alkotja, 's az áltajiakra nézve azt tagadja). „Ezen messzire terjedő és elágadzó nyelvfaj képviselőjének a' jakut nyelvet választjuk, így folytatja, mivelhogy Böhlingk jeles grammatikájában a' legbiztosabb anyaggal bírunk, 's mivel a' török-tatár nyelvek, a' mellyekhez tartozik a' jakut, minden tekintetben a' közép helyet foglalják el egyfelül a' mandsu és mongol, 's másfelül a' finn nyelvek közt.“ — Steinthal tehát, ki nyelvosztályozásával az egyetemes nyelvszellem működésének fokait akarja nemcsak eltalálni, hanem meg is határozni, Steinthal, mondom, a' jakut nyelvet tekinti az áltajiság jellegnyelvének; még pedig két okbul, először azért, mert jó jakut nyelvtan van, másodsor azért mert a' jakut nyelv a' török-tatárnyelvekhez tartozik, mellyek az áltaji nyelvek közepét tartják, — „weil die türkisch-tatarischen Sprachen, zu denen das Jakutische gehört, wohl in jeder Beziehung die Mitte halten zwischen dem Mandschu und dem Mongolischen einerseits, und den finnischen Sprachen anderseits.“ Ezen bölcséletlen okoskodást is mellőzvé, — mert ugyan mikép határozhatja meg a' jó grammatika valamely nyelvnek helyét a' tökéletesség fokain? 's mit jelentsen az, hogy a' jakut a' török-tatár nyelvekkel együtt, közepét foglalja el az áltaji nyelveknek? — az áltajiság jellegnyelvéül bizonyosan azt követeljük, hogy benne a' fajjellem közös és különös sajátosságai legyenek meg, 's hozzá tehetjük, hogy rajta egyszersmind a' történeti fejlődés tanúságai látszassanak. Mi-

*) Steinthal. Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues. Berlin, 1860.

után pedig lehetetlen nem tudnia, ki az emberiség nyelveit osztályozza, hogy a' magyar nyelvet nem lehet, épen nyelvtani alkotásánál fogva, úgy számítani a' finn nyelvekhez, mint például a' lappot, vagy a' török-tatár nyelvekhez, mint például a' jakutot, mert az igeszó tárgyi ragozása megkülönbözteti mind a' finn mind a' török-tatár csoporttul: alkalmasint az ugor (magyar) nyelvcsoport áll azon helyen az áltaji nyelvek közt, a' melyet Steinthal a' török-tatár nyelveknek szán. Ezen csoporton láthatók még a' történeti fejlődés tanúságai is, millyen a' kettős szám. Mind ezeknél fogva jelleg-nyelve az áltajiságnak nem lehet a' jakut egymaga, hanem inkább lehetne a' magyar nyelv, mely egyfelé a' finnet, 's másfelé a' törököt-tatárt éri, azaz a' két csoport sajátságaiban osztozik — (mellyeken kívül a' mandsu-mongol csoportnak nincsen külön sajátsága), 's ezeken felül még azon különösséggel is bír, mely az ugor-magyar csoportot jellemezi. De ha valaki azt vitatná, hogy az áltajiságot nem képviselheti tökéletesen egy nyelv sem, miután csoportokra oszlik, mellyek talán kevésbbé egyfelé vergődnek, mint az árja nyelvek csoportjai a' szanszkrit felé: annak szívesen hódolunk, 's reáállunk], hogy a' finn, magyar és jakut nyelvek együtt fejezik ki az áltajiságot, miből legott az lesz világossá, hogy a' finn egymaga olly kevésbé jellemezteti azt, mint nem a' jakut. — —

A' másik, mit a' Bevezetésből különösen említünk, az, hogy Fábíán a' szuómi (finn) nyelv alkatrészeinek alapján építi nyelvtanát, különösen Eurén svédül (Finsk Språklära, Abo 1849) és finnül (Suomalainen kieliooppi suomalaisille kirjoittanut, Turussa 1852) írt két nyelvtanát követvén. Ez utóbbi könyvecskét meg is ismerteté Fábíán a' M. Nyelv. III. 189—207. és 283—290. lapjain.

EL S Ö R É S Z.

Bö t ü t a n.

Ennek két fejezete van. Az *első fejezetben* értéközik a' bötük-rül, szótágokrul, és írási jegyekrül. A' 20. számalatt előadván a' bötüket, 1. jegyzetben a' véghangot említi, melyet Eurén *loppu-ääne*-nek nevez (nyelvtanunkban *loppunüüne* áll, loppuääne helyett, mert ha genitivusba tesszük a' *loppu* szót, így kell azt írni:

lopun-ääne, egy *p*-vel), 's melly mint pótléka egy eltűnt hangnak a' szók végén hehezetként hallatszik, p. o. *kude*, *sano* = *kudeh*, *sanoh*. "Én itt szükségesnek tartom megmondani, hogy az nem csak a' szók végén fordul elő, hanem közepökben is, mint maga a' szerző mondja az 53. 2. jegyz. — 's előszámlálni az eseteket, mellyekben ezen utó-hehezet előkerül, annál is inkább, mivel az a' szótagot zárttá teszi az 57. szerint, 's mivel a' hátrasimulók *ka* *kä*, és *kaan* *kään* vagy *kahan* *kähän*, *ko* *kö*, *kin*, *pa* *pä* előtt, ezek első hangjához hasonul. Az utóhehezet van:

1) az *ue* *ye*, és *ha* *hi* *he* végzetű tök nevezőjében, mellyben *t* is áll helyette, mint *olu'* *ser*, vagy *olut* (tője: *olue*), *lyhy'* vagy *lyhyt* rövid (tője: *lyhye*), *kevä'* vagy *kevät* tavasz (tője: *kevähä*), *ori'* vagy *orit* mén (tője: *orihi*), *vene'* vagy *venet* sajka (tője: *venehe*) lásd a' 98. szám alatti táblán a' 9. és 12. —

2) a' közelítő ragban: *lle'*, p. o. *työ* dolog, *munka*, *työlle'* munkának, *munkára*, és többes számban *töille'* munkáknak és *munkákra*.

3) következő névmások: *tä*-(*mä*), *ez*, *tuo* *az*, *se* *az*, *ku*-(*ka*) *ki*, *mi*-(*kä*) *mi* a' *ne'* közelítő ragjaiban, mikor is azok igemellékek, mint *tänne'* *ide*, *tuonne'* *oda*, *sinne'* *oda*, *kunne'* a' *hová* és *hová*, *minne'* *hová*.

4) az ige parancsolójában és dolognévi módjában, mint: *sano'* *mondj*, *sanoa'* *mondani*. Ezen utó-hehezetet némelly vidék ejtése szerint *h*-val fejezik ki; a' közönséges irodalmi nyelvben, vagy elmarad, vagy . '...jeggyel teszik ki. De a' nevezett hátrasimulókkal így írják és ejtik: *sanokkaan*, *sanoappa*, *työllekk*in stb. e' helyett: *sano'kaan*, *sanoa'pa*, *työlle'kin*.

A' bötükrül megjegyezheti az olvasó, hogy a' finn nyelv úgy mint a' magyar, nem szereti a' hehes hangokat, millyen volna *ch* vagy *kh*, *th*, *ph*; azonkívül, eltérve a' magyartul, nem szereti a' mediákat: *g*, *d*, *b*; nincs benne *f*. A' sziszegökből is csak *s* = *sz* van ott. Tehát nincsenek *z*, *cz*, *s*, *ds*; 's nincsenek *ty*, *ly*, *ny* hangok.

A' 22-ben a' bötük felosztása van. A' magánhangzókat Eurén

keményekre (kovat) *a* *o* *u*

lágysakra (pehmeät) *ä* *ö* *y* (*ü*)

és könnyűekre (keveät) *e* *i*-re osztja. Ha figyelünk az

ikerhangzókra, a' mellyek a' 27-ben vannak előadva: *ai* *oi* *ui*,

ái öi yi ei, au ou eu iu, äy öy; és uo yö ie : úgy látjuk, hogy amaz elnevezés nem talál, miután könnyü magánhangzók u y i; mert ezek segítségével lesznek az ikerhangzók, melyeket igen jól neveznek *esi-üüniset* = elő-hangosoknak, mikor a' nehéz hangzó elül van, 's a' könnyü hátul, mint ai, oi, äi, öi, au, ou, eu, äy, öy, vagy *jülki-üüniset* = utóhangosoknak, mikor a' nehéz hangzó utól van, mint uo, yö, ie, 's némely nyelvjárásban ua is. Tehát jobb így osztályozni : kemények vagy alhanguak : a o u, lágyak vagy felhanguak : ä ö y, közlő hangúak : e i. Ezek közül nehezek : a o ä ö e; könnyűek u y i. — A' könnyűek magok közt is előhangos ikereket alkotnak, mint iu, és ui. — A' magyar nyelv csak i-vel alkot ikerhangzókat : aj, oj, ej, uj; u-val nem, kivéve nyelvjárásilag, *au* p. o. szau-ma, *ou* p. o. szou-ma, *lou* stb., melyeket az irodalmi nyelv nem ismer. De a' nyelvjárások még utóhangosokat is alkotnak p. o. iédes = édes. Lásd erre nézve a' göcseji nyelvjárást M. Ny. I, 218.

A' finn írásban kétjegyű magánhangzók is vannak : aa, oo, uu, ää, yy, ee, ii, a' 24. szerint, melyek hosszúak, az egyjegyűekhez képest.

A' szótagolásban kétség támadhat az iránt, a' magánhangzók melyik találkozása tesz ikerhangzókat, melyeket két tágra elválasztani nem lehet, 's melyik teszen két tagra elválasztható csoportokat. Erre nézve a' 31. 2. jegyzet talán nem eléggé világos, mely így szól : „Az ikerhangzók egy lehelettel ejtetvén, együtt maradnak a' szótagban. Többire, mert az ikerhangzókbán a' két különböző hangzó között az utolsó súlyára nézve túlnyomó, hol ez eset elő nem fordul, a' két különböző hangzót szükség elválasztani. Így ezekben : pieni kicsi, kauha nagy kanál, pouta derült, száraz idő; neula tü; liukas sikamos, sebes, gyors, vyö öv, aikailee időz az ie, au, ou, eu, iu, yö, ai hangzók egymástul elválaszthatlanok, mert az utolsó túlnyomó levén, ikerhangzókat képeznek; de nem ezekben : tapaus szokás, erkölcs, kokous gyűlés, kopeus kevélység, pappius papság, löytyös lölés, találás, melyek tehát egymástul elválaszthatók : tapa-us, ko-ko-us, ko-pe-us; pap-pi-us, löy-ty-ös.“ — Világosabban mondja ezt Eurén a' finnül írt nyelvtana 13. számában : „A' kétjegyű magánhangzók a' szónak bármely tagjába illenek, p. o. seu-raa-maan“ (hol az első tagban ikerhangzó, 's a' másik kettőben aa kétjegyű magán-

hangzó van; a' saatamaan, saavuttamaan szók első és utolsó tagjaiban van aa): „*de az ikerhangzók nem mehetnek az első tagnál elébbre, hacsak nem i-sek.* A' következőkben két szótagra oszlanak: *tuo* az, és *kukku-os* kakukolás; *vyö* öv és *löyty-ös* lelés; *kie-li* nyelv, és *lapsi-en* gyermekeknek; *nau-la* szög és *tapa-us* szokás; *lou-hin* hasítok, és *koko-us* gyűlés; *neu-la* tű, és *kope-us* kevélység; *kiuk-ku* hevedesség, harag, *pappi-us* papság; *täy-si* teli és *levä-ys* pihenés. De a' következők, a' melyekben *i* az utóhang, akármely szótagban lehetnek: *ai-kai-lee* időz, *vai-ku-tai-sin* hathatnék, *usein* gyakran.“

A' második fejezet: a' szótagok mennyisége, hangsúlya, rhythmusa, széphangzat. Mellőzvé a' többiek a' rhythmuson állapodunk meg, melly a' finn nyelvben nagyon nevezetes. Előadván a' 36-ban a' finn hang-aránynak tényezőjét, a' 37.-ben példát hoz fel: *henke* lélek, *tomu* por, *talo* ház, 's mondja, „*ta* *tä* raggal toldatván, *henget-tä*, *tomutta*, *talotta*, vagy *henkeä*, *tomua*, *taloa*, de sehogy sem *henketä*, *tomuta*, *talota* alakokban divatosak.“ Ebben homályosság van, melly két ragnak összezavarásából ered. T. i. van *ta*, *tä* rag, melly a' névszók határozatlan esetét, 's van más *ta* *tä* rag, melly azok fosztó, vagy nélkülöző esetét képezi. A' dolog világos előadására tegyük ide a' finn névszók hat osztályát: I. maa föld, II. kukko kakas, III. sota csata, IV. täti néne, V. kivi kő, és vastaus felelet, VI. vieras idegen, 's írjuk alája a' határozatlant, a' birtokit és a' nélkülözőt:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
	maa	kukko	sota	täti	kivi	vieras
					vastaus	
birt.	maa-n	kuko-n	soda-n	tädi-n	kive-n	vieraa-n
					vastauks-en	
hat.	maa-ta	kukko-a	sotta-a	täti-ä	kive-ä	vieras-ta
					vastaus-ta	
nélk.	maa-tta	kuko-tta	soda-tta	tädi-ttä	kive-ttä	vieraha-tta
					vastaukse-tta.	

Látjuk, e' két rag közt nagy különbség van. A' határozatlannak ragja *ta*, *tä*, a' II. III.-dik osztály kéttagu szavaiban, a' IV. és részint az V. osztályban elveti a' *t-t*, 's marad csak *a*, *ä*: ellemben a' nélkülözőnek *ta* *tä*-je mindenik osztályban kettőzteti a' *t-t*. Ha

tehát *henki*, *tomu* és *talo* szókat vesszük, 's látjuk, hogy *henki* az V. *tomu* és *talo* a' II. osztályhoz tartoznak, így lesznek ;

	tomu	talo	henki
birt.	tomu-n,	talo-n	henge-n
hat.	tomu-a,	talo-a	henke-ä
nélk.	tomu-tta	talo-tta	henge-ttä.

A' 38.-ban a' finn nyelvtanirók szerint elemezi és nevezi a' szók részeit. A' szóban van tö és végzet, p. o. *talon* szóban *talo* a' tö, *n* a' végzet (rag). De minthogy a' finn nyelvben a' ragok rendszeren nem járulnak a' nélkül a' töhöz, hogy ezen némi változás történjék ; 's minthogy ebbeli változás a' tö utóhangjain esik meg : ezeket kötő hangok vagy kötő szótagnak nevezik, talán nem is a' legügyesebben. P. o. *henki* lélek, a' birtokiban *hengen* ; *n* a' rag, *ge* a' kötő szótag, mely a' nevezőben *ki* volt. — „De a' *rankaisen* fegyezek-ben a' *k* a' kötő mássalhangzó, miszerint lesz : *rangaista*.“ Itt jó volna efféle észrevétel, hogy a' ragozáskor eső hangváltozás rendszerint a' ragokat előző tagon esik meg : azomban némely esetekben az eme' tagon túl is terjed, mint a' *rankaisen* *rangaista*, *ta-kaisen*, *ta'ista* hátrálni, *aukaisen*, *au'aista* nyitni stb. igék mutatják. Ezekben a' ragokat előző tag *sé* ugyan, mégis a' hangváltozás a' *k*-t illeti. 'S ezen *rankaisen* féle szók nem is egyedüli példák ; különben is Renvall *rankaista*, *rankaistus*, *halkaisen* hasítok, *halkaista*-t stb. ír. Hasonló az *aurinko* nap többes számu birtokija, mely *aurinkoiten* mellett *auringoitten* és *auringoiden* is (94. 4. a.). Alkalmasb és általánosabb példák az *el* képző által lett származékigék, mint a' *halkuis*-e igéből lesz *halkeilen* hasogatok, *muutta* igéből lesz *muuttelen* változtatgatok, a' *juttu* beszéd névszóból lesz *jutellen* beszélgetek ; ezek utolsóelőtti tagja gyengül, valahányszor az *el* után mássalhangzó jő, mint :

haljeilla,	muutella,	jutella, (-lda)
haljeillut,	muutellut,	jutellut (-lnut)
haljellen	muutellen	jutellen (-lden) stb.

'S legyen itt még egy általános megjegyzés. A' ragozáskor történni szokott hangerősbülés vagy hanggyengülés a' szótagok millyenségétől függ. Zárt szótag előtt a' mássalhangzó gyengül

vagy lágyul, nyílt szótag előtt erősbül vagy keménytül, mit az előtt felhozott II. III. IV. VI. példakon mutatunk meg, csak *vieras* helyett *aarre'* vagy *aaret* kincs, tesszük.

	II.	III.	IV.	VI.
	kukko	sota	täti	aarret (törzse aartehe)
birt.	kuko-n	soda-n	tädi-n	aarte-he-n, aarteen
hat.	kukko-a	sota-a	täti-ä	aarret-ta
benh.	kuko-ssa	soda-ssa	tädi-ssä	aarte-he-ssa, aarteessa
behat.	kukko-on	sota-an	täti-in	aarte-he-n, aarteen
állap.	kukko-na	sota-na	täti-nä	aarte-he-na, aarteena
veszt.	kuko-lla	sodalla	tädillä	aarte-he-lla, aarteella.

Többes szám.

	kuko-t	soda-t	tädi-t	aarte-het, aarteet
birt.	{ kukko-jen	sota-in	täte-in	aarrehitten, aarreitten
	{ kukko-in	soti-en	täti-en	
hat.	kukko-ja	sot-ia	täte-jä	aarte-h-ita, aarteita
benh.	kuko-i-ssa	sod-i-ssa	täde-i-ssä	aarte-h-isu, aarteissu
beh.	kukko-i-hin	sot-i-hin	täte-i-hin	aarte-h-isin aarteisin
állap.	kukko-i-na	sot-i-na	täte-i-nä	aarte-h-ina aarteina
veszt.	kuko-i-lla	sod-i-lla	täde-i-llä	aarte-h-illa aarteilla.

A' II. III. IV. osztályu szók nevezője nyílt tagra végződik, azért abban keményebb, erősebb mássalhangzó van. Ilyen nyílt tag van még az egyes szám határozatlan, beható, állapotí eseteiben. Ellemben zárt tag van az egyes szám birtoki, behagyó és veszteglő eseteiben, azért van ezekben lágyabb vagy gyengébb mássalhangzó. Tehát a' beható: kukkoon, sotaan, tätiin, és az állapotí: kukkona, sotana, tätinä egyenlők, mivel amaz ebbül lett: kuk-kohon, sota-han, täti-hin, mik egyenlők a' szótagokra nézve ezekkel: kukko-na, sota-na, täti-nä. Az egyes számu kukkoon más eredetű tehát a' többes szám behagyójával, a' kukoissa-val, mellyben a' k után oi következik ugyan, még sem tagoljuk így a' szót: kukko-issa, (külömben kukoissa volna), hanem így: *ku-kois-sa*. Tehát a' tö mássalhangzója után következő hosszú, vagy iker magánhangzó nem követel hangerősbülést, hacsak a' hosszú (kétjegyű) vagy iker magánhangzó két tag egybehuzásából nem eredt, mit a'

IV. alatt: *aarre'* vagy *aarret* szón lehet meglátni. 'S abban rejlik annak oka is, miért nem ejtik és írják *alkoin*-t *aloin* helyett. Tudniillik a' 34. és 153. lapokon előadott szabályok szerint, a' kötő a némelly igékben a' mult időnek *i* képzője előtt kiesik, másokban o-ra változik, p. o. a' *muuttaa* változtatni és *alkaa* kezdeni igékben:

muutan	változ-	alan	kez-
muutat	tatok	alat	dek
muuttaa	stb.	alkaa	stb.
muutamme	változ-	alamme	kez-
muutatte	tatunk	alatte	dünk
muuttavat	stb.	alkavat	stb.
muut-i-n	változt-	alo-i-n	kez-
muut-i-t	taté	alo-i-n	dék
muutt-ii	stb.	alko-i	stb.
muutimme		aloimme	
muutitte		aloitte	
muuttivat		alkoivat.	

Itt az *aloin*-ban valósággal *alo-i-n* van, még sem áll *alkoin*, mert az hasonlít a' névszók többes számu illyentén ragosaihoz, millyen *kukoissa*.

MÁSODIK RÉSZ.

Szó t a n.

A' 80.—88-ig, vagy az 56—69. lapokon a' szóképzés és szószármazásról van szó. Ez különösen tanulságos és érdekes lesz, ha lehetőleg össze fogjuk vetni a' finn képzőket a' magyar képzőkkel. Mi itt egy két képzőt hozunk fel, melly gyakrabban előfordul, 's nyelvtanunkban nincsen világosan kitéve. Jelesen a' 81. f)-hez, hol az *ehe* képzőről van szó, hozzá lehet tenni az *ihe*, *ähä*, *aha* képzőket, mint: *säalis* (ihe) *saaliin* fogás, vadászati nyereség, *puhelias* (aha) *puheliaan* beszédes, *syöläs* (ähä) *syölään* nagy evő, gyakran evő.

A' 84.-hez hozzájárulhat még a képző, mint *juttu-a-n*, *juttua* elbeszélni, a' *juttu* beszéd névszóból.

A' 88. alatt nyelvtanunk az összetétel általi szóképzésről értekezik, mihez hozzá lehet adni valamit, jóllehet a' finn nyelvtan-

írók, mint *Eurén*, *Collan* csak úgy adják elő ezen tant, mint Fábián úr, ki, mint tudjuk, leginkább Eurénnek finnül és svédül írt két grammatikáját követi. De előbb kis igazítást adunk. „A' változás, melly a' szók összetétekor előfordul, igen kevés. Azon szóknak, mellyek *-nen* (*-sen*)-nel végződnek, eredeti nevezőjébül az *e* bötü kilöketik, és csak azután tétetnek össze. Így a' *koiranen* kan, him stb. eredeti nevezője (törzse) *koirase*, .. elvettétvén az *e*, lesz : *koiras-teeri* himfaja stb.“ Szerző itt az eredeti nevezőt a' rekeszbe tett törzs szóval világosítja fel, pedig jobb kivetni az „eredeti nevező“ szót 's helyére a' „törzs“ szót tenni. Külömben azt gondolhatná a' tanuló, hogy két nevező van, *eredeti* és egy más, mellyet nem talál itt megnevezve ; 's nem tudja majd, miért nem esik többé az egész nyelvtanban szó, az *eredeti* nevezőrül. Nevező csak egy van, melly azomban többnyire különbözik a' szó-törzstül, de ezen szó-törzs nem nevező, tehát nem is *eredeti* nevező, hanem törzs. A' kettőnek alaki különbségét igen világosan tanítja a' 98.

Az összetétel útján történő szóképzést így is lehet előadni. Az összetétel vagy *közvetítés nélküli*, melly az által esik meg, hogy két vagy több szót egybefoglalunk minden változás nélkül ; — vagy *közvetített*, melly némi változás közbejöttével esik meg.

A' közvetítés nélküli összetétel

a) dolog-nevek közt, mint : *metsä-mies* (erdő-ember) vadász, *ilta-yö* est-éj, *sydän-yö* szív-éj (azaz : éj eleje, és éjfél, éj szüve) ; *suvi-aika* nyári idő, *otto-lapsi* fogadott gyermek, *kasvatus-isä* fogadó atya (nevelő atya), *maa-viljelys-seura* föld-mívelés-társaság stb.

Jegyzet. Van két névszó, melly most csak összetételekben fordul elő : *kunta* és *kausi*. Amaz térbeli tartalmat, ez idő-tartalmat jelent, p. o. *kylä-kunta* a' faluság, falu községe, *seura-kunta* társaság, *kihla-kunta* hajdan szövetség azon falvak közt, mellyek közös védelemre egyesültek, most kerület, és eljegyzés ; *kansa-kunta* a' nép összesége, nemzet, *maa-kunta* ország stb. A' *kausi* idő-tartalmat jelent, p. o. *päivä-kausi* napság, egész nap ; *kuu-kausi* hód, egész hónap, *vuosi-kausi* év, esztendő, *yö-kausi* egész éj stb. Ragozai viszonyítókul isméreatesek, lásd nyelvtanunk 205. lapját.

b) viszonyító és dolognév közt, mint : *ulko-maa* külföld, *ylimaa* felföld, *ala-maa* alföld stb.

A' közvetített összetétel esik meg

a) két dolognév közt, még pedig

1) elvetéssel, midőn a' törzsnek utóhangu e-je elvetetik, mi-
rül nyelvtanunk szól, p. o. *nainen* nő, törzse : *naise*, összetételben
nais-ihminen nő-ember, néember, lásd 88. alatt.2) ragnak hozzájárulásával, midőn az első dolognév birtoki
esetben áll, mint : *linnun-pyydys* madárfogó (lintu madár) *leh-
män-sorkka* tehénköröm (lehmä tehén), *ketun-nahka* rókabőr (kettu
róka), *hiiden-vuori* ördög hegye, vára (hiisi ördög), *elämän-laatu*
életmód stb.b) dolognév és tulajdonságnév közt, n rag hozzájárulásával,
mint *nyrkin kokoinen* ökölnyi, ököl nagyságu, *sormen pituinen* új-
nyi, ujjhosszuságu. Ezeket nyelvtanunk nem számítja az összeté-
telek közé, 's azért 197. c. alatt adja elő, de ide tartoznak a' kö-
vetkezők miatt is :c) névmás és tulajdonságnév közt, vagy két tulajdonságnév
közt, hasonlókép n rag hozzájárulásával, p. o. *julman-näköinen*
csunya külsejű stb. Ezen összetételek közt legnevezetesebbek a'
lainen és *muotoinen*-félék. E' két tulajdonság név származik *lai* faj,
és *muoto* mód, névszókból ; 's a' *muotoinen moinen*-re is rövidül.

1. névmásokkal lesznek :

<i>sen-lainen</i> olyan,	<i>sen-muotoinen</i> olyan,
vagy : <i>selläinen</i>	<i>semmöinen, semmoinen,</i>
<i>tuon-lainen</i> olyan,	<i>tuon-muotoinen</i> olyan,
vagy : <i>tuollainen</i>	<i>tuommoinen ;</i>

ilyenek még : *min-muotoinen*, gyakrabban *mimmoinen* millyen, és
tän-muotoinen, gyakrabban *tämmöinen* ilyen stb.

2. tulajdonságnevekkel lesznek :

<i>hyvän-lainen</i> jóféle	<i>yhden muotoinen</i> egy módu
vagy : <i>hyvälläinen</i>	<i>kauniin muotoinen</i> , szép módu
<i>laihan-lainen</i> soványféle	stb.
vagy : <i>laihallainen</i> .	

Jegyzet. Joka-lainen mindenféle, és *yhtä-läinen*, egyféle, *kahta-
lainen*, kétféle, kivételek, szabály szerint : *jonka-lainen*, mint van

minkü-lainen mifele, és *yhden-lainen*, *kahden-lainen*. Így van *yhtä-tasainen* egyenlő is, e' helyett: *yhden-tasainen*.

A' 89—133 számok alatt (69—112. ll.), a' névszóviszonyítás van tárgyalva. A' tanuló jól teszi, ha követi szerzőnek az előszóban elmondott tanácsát: "A' nyelv rendszerének szoros kívánalmai szerint némieket előbb kellett adni, miket csak utóbb érthetni meg; például a' bötük változásáru a' *Bötütanban* (Másod. Szakasz.) kellett szólni; mit pedig csak a' Szótanban a' név- és ige-szók viszonyításánál lehet megérteni. Erre nézve e' nyelvtan is csak úgy lesz haszonvehetővé, ha a' tanuló a' Bötütan azon részén, melly a' bötük változásairu értéközik, először csak figyelmesen olvasva áthalad, 's miután a' név- és ige-szók viszonyításaig ért, az idézetek nyomán, visszatekintve, tanulmányozza a' bötük változásairu szóló nem könnyü szakaszt." — Külömben a' névszó ragozási tanát úgy adta elő szerző, hogy abban nem igen találni hézagot, vagy pótolni valót. Egyedül az V. osztályra nézve nem fog ártani, ha némi csoportokra szedjük az alája tartozó szökat, mellyek mind számosak, mind annyira mennyire különbözök is. A' csoportok alapjai lehetnek a' kötö e meg a' határozatlanak képeződése.

1) Az első csoportot tehetik azon névszók, mellyek a' nevezőben *i*-re vagy *e*-re végződnék, 's a' határozatlanak ragja előtt megtartják a' kötö *e*-t, millyenek:

kivi kő, kiven	határozatlan	kive-ä
mäki hegy, mä'en	"	mäke-ä
suvi nyár, suven	"	save-a
talvi tél, talven	"	talve-a
itse maga, itsen	"	itse-ä
kolme három, kolmen	"	kolme-a stb.

2) A' másik csoportot tehetik azok, mellyek határozatlanja a' teljes *ta*, *tä*, 's ez előtt elvetik a' kötö *e*-t. Ezen csoport következő al-csoportokra oszlik:

a) az l m n r-es szökéra millyenek:

sammal moh, sammalen,	határozatlan	sammal-ta
vemmel, a' lóhám		
nyakfája, vempelen,	"	vemmel-tä

liemi lév, liemen	határozatlan	lien-tä
kymmen tíz, kymmenen	"	kymmen-tä
paimen csordás, paimenen	"	paimen-ta
sisar nőtestvér, sisaren	"	sisar-ta.

b) a' *ks*-es szókéra, mellyek töje *ht*, 's mellyek nemcsak a' kötő *e-t*, hanem az azt előző *t-t* is elvetik, millyenek :

yksi egy (yhte), yhden,	határozatlan	yh-tä
kaksi kettő (kahte), kahden,	"	kah-ta
laksi völgy (lahte), lahden	"	lah-ta

c) azokéra, mellyek töje ante, änte, ente-re végződik, 's nevezőjük *as*, *äs*, *es*; továbbá a' *te* bül lett *si* végzetűek, előző *n* vagy *r*-rel, mellyek a' kötő *e-t* elvetik, de megtartják az előző *t-t*. Ollyanok a' rendszámok :

kolmas harmad (-ante) -annen, határozatl.	kolmat-ta
neljäs negyed (-änte) -ännen	" neljät-tä
viides ötöd (-ente) -ennen	" viidet-tä
kuudes hatod (-ente) -ennen	" kuudet-ta stb.

Illyenek p. o.

kansi fedél (kante) kannen	" kant-ta.
orsi rúd (orte) orren	" ort-ta stb.

d) azokéra, mellyek elvetvén a' kötő *e-t*, az azt előző *s-et* megtartják, mint :

vastaus felelet (-aukse) -ksen, határozatl.	vastausta
joutsu ij, iv, joutsen	" jous-ta
toinen második, toisen	" tois-ta
hevonen ló hevosen	" hevos-ta
kuusi fenyő kuusen	" kuus-ta.

e) azokéra, mellyek a' kötő *e* előtti *t-t* megtartják, 's különböznek a' c) alattiaktul, mint :

pahuus roszaság (uute), -uuden, határozatl.	pahuut-ta
kuusi hat, kuuden	" kuut-ta
uusi új, uuden	" uut-ta
täysi teli, täyden	" täyt-tä
tosi igaz, toden	" tot-ta.

f) végre azokéra, melyek *t*-re, vagy utóhehezetre végződnek, 's azt *a'* határozatlan előtt megtartják, vagy *t*-re változtatják, mint

ohu', ohut vékony, ohuen	határozatl.	ohut-ta
olu', olut ser, oluen	"	olut-ta
lyhy', lyhyt rövid, lyhyen	"	lyhyt-tä
kevä', kevät tavasz, kevähen	"	kevät-tä
vene', venet sajka, venehen	"	venet-tä stb.

A' 134 - 161. számok alatt (113—201. ll.) az igeragozást tárgyalja.

A' 138. alatt az igének személyi ragjait számlálja elő imígyen:

I.

<i>Egyes</i>	<i>Többes.</i>
1. személy -n	-mme
2. " -t	-tte
3. " -pi, vi	-vät (vät)

II.

1. személy -n (ni)	-mme
2. " -s	-tte
3. " -h-n (n)	-h-t (-t).

Nevezi *mondományi* ragoknak, holott valóban *alanyi* ragok, mert tud-(o)-k-ban *a' k* az alany = én, 's *a' tud a'* mondomány; hogy az alany még azon kívül ott állhát, p. o. *a' gyerekek tud-nak*, az nem változtatja meg *a' nak* alanyiságát. De az csekélység, melly *a' 189.* lapon helyre is van hozva, hol *a' muuttain* féle igéket így taglalja: *n* = alany (én), *muutta* mondomány (változtat), *i'* tárgy (magamat). Szerző, mint látjuk, az egyes számbeli harmadik személynek nem ád ragot, vagy *pi* és *vi*-t. Ebben Eurén ejtötte tévedésbe. A' finnben az egyes számu harmadik személy is ragos:

muut-a-n = muutan	san-o-n = sanon
muut-a-t = muutat	san-o-t = sanot
muutt-a-a = muuttaa	san-o-o = sanoo.

Itt a' harmadik személy kettős a és o-ja; az első a' törzs utóhangja, de a' másik rag, melly nyilván a' *hän*, (*vän*)-bül lett, 's azonos a' *vi* és *pi*-vel. Tehát inkább azt kellene mondani: a' harmadik személynek ragja *vi* és *pi*, p. o. *mene-vi*, *sano-pi*, melly rendesen az igetörzs utóhangjához hasonul, azaz a, o, u, i, ä, ö-re változik, mint *saa-pi*, *sano-pi*, *muutta-pi*, *repi-pi* stb. azután *saa-a*, *sano-o*, *muutta-a*, *repi i*. Hogy nem *saaa-t*, hanem *saa-t* találunk, ennek az az oka, mert a' finn nyelv három magánhangzót nem tűr egy tagban, mint *syö-pi*-bül nem csinál *syöö-t*, mert *syöin-t* is *söin-re* változtatja.

Továbbá világosan ki kellett volna tennie szerzőnek, hogy a' II. alatti ragok az ohajtómód ragjai, mint Eurén *tette* és meg is mutatta így:

(<i>saa'on</i>)	(<i>sano'on</i>)
<i>saa'os</i>	<i>sano'os</i>
<i>saakoon</i>	<i>sanokoon</i>
<i>saakoomme</i>	<i>sanokoomme</i>
<i>saakootte</i>	<i>sanokootte</i>
<i>saakoot</i>	<i>sanokoot.</i>

A' 140.-ban az igeidőkrül beszéltében a' *sanoin-t*, azaz azon időt, mellynek képzője *i*, *történeti* vagy *elbeszélési* időnek nevezi; pedig az megfelel a' magyar *tud vala* és *tuda* időnek. Mutassa meg e' példa: „*Löysimme* aarteen, kaksi takallista *veimme* rahaa metsästä eilen, ja tästä kylän kautta viellä siihen aikaan *matkasimme*, kun sinua täällä naisesi *pieksi*“ kincset *lelénk*, két hátón való batyúval *vivénk* pénzt tegnap az erdőbül, 's onnan a' falun keresztül még azon időbe (sic) *menénk*, midön feleséged téged *ostoroz vala*.“ A' mondat-tanban többet a' 186. alatt.

A' 146 alatt a' szenvedő igeinek ragozásáru értéközyén azt tanítja: „E' ragozásra nézve megjegyezzük: a) Az ige személytelen ragozásában az egytagu igető után *t*, a' két vagy többtagú után *tt* tétetik, melly a' jelentő módban meglágyul, p. o. *saan* kapok, *syön* eszem: *saadaan* (nyom atási hibábul *saadan*), *syödüän*, *saatiin*, *syötiin*; *etsin* keresek, *veisaan* énekelek: *etsitään*, *veisitaan*, *etsittiin*, *veisatiin*.“ Talán így lenne világosabb:

Az ige személytelen ragozásában az egytagu igető után *t* (*ta*, *tä*), a' két vagy többtagu után *tt* (*tta*, *ttä*) tétetik, p. o. *saa*, *syö-höz*

járul ta, 's lesz : saa-ta, syö-tä ; muutta, vaihetta-hoz járul tta, 's lesz (a' kötő hangzó változásával) : muute-tta, vaihete-tta, mely képző azután a' jelentő módban meglágyul, s' lesz saata, syötä-bül : *saadaan, syödään, muutetaan, vaihetetaan*. De a' múlt időben vissza tér a' kemény mássalhangzó, innen : *saatiin, syötiin, muutettiin, vaihetettiin*.

A' 136. lapon, mellyen szerző a' 149. szám alatt az egytagu igék ragozásának tárgyalását végzi, a' minta szerint ragozhatók példái közt vannak : *havaroin* gereblyélek, *tarinoin* mesélek, *hedelmöin* virágzom, *viheriöin* zöldülök. Csudálkozik majd a' tanuló, mint tartoznak ide ezen szók, holott a' 147. alatt olvassa : „I. Az első osztályba tartoznak azon igék, mellyeknek tövében kétjegyű egyes- vagy ikerhangzók találtnak, minők : *saan* kapok, *jään* hagyok, *syön* eszem, *juon* iszom, *vien* viszek, húzok, *uin* uszom, *nain* nőszülök“ — mellyek mind egytagu szók. Azért nem árt ide tennünk Eurén-nek illető helyét : „ide tartoznak azon soktagu igék is, a' mellyek teljes tője *tsen*-re megyen ki, előző *oi öi* ikerhangzóval. Ezeknek ha elvetik a' *tsen* tagot, rövidebb lesz a' tőjük ; de a' teljes tő az *e*-re végződő igék osztályába (V.) tartozik. P. o. *tarinoin*, *havaroin*, *hedelmöin*, *viheriöin*. A' rövidített tő azomban sokkal gyérebben fordul elő, mint a' teljes.“ — Tehát lehet : *tarinoin*, *tarinoida* az I. osztály szerint, és *tarinoitsen*, *tarinoita* az V. osztály szerint stb. ; ezek hát inkább csak kivételek.

Az V. osztálybeli igék igen számosak, 's csoportokra oszthatók a' dolognévi mód határozatlanja szerint. A' tanulást elősegíti, ha felhozzuk ezen csoportokat :

1. Az első csoportot tehetik azon igék, a' mellyek dolognévi módjának *t*-je (lásd a' finn nyelvtan 139. f) kiesik, mint *puen puke-a* öltözöm, *kosken*, *koskea* illetek, *pusken*, *-ea* öklelni, *suljen -lkea* csukni, gátolni stb.

2. A' másodikat tehetik azok, a' mellyek azon *t-t* a' tő utóhangjához hasonítják, úgymint :

menen megyek,	mennä (men-t-ä)
panen teszek,	panna (pan-t-a)
luulen vélek	luulla (luul-t-a)
juttelen beszéllek,	jutella (jutel-t-a)
puren marok,	purra (pur-t-a)
suren szomorkodom,	surra (sur-t-a),

3. A' harmadik csoportot tehetik azon igék, a' mellyek a' kötő *e-t* meghagyják a' *ta, tä* előtt, mint :

pahenen rosszá leszek, pahene-ta,
heikkenen gyengyülök, heike-tä.

4. A' negyedik csoportba valók azok, mellyek a' *tse* tagot elvetik a' *ta, tä* előtt, mint :

punnitsen mérek, punni-ta,
havaitsen észreveszek, havaita
hedelmöitsen virágzom, hedelmöi-tä
havaroiitsen gereblyélek, havaroit-ta
tarinoitsen mesélek, tarinoita stb.

5. Az ötödik csoportot tehetik azon igék, a' mellyek *s* után elvetik a' kötő *e-t*, mint :

juoksen futok, juos-ta,
syöksen üzök, syös-tä
pääsen feslek, pääs-tä
rankaisen fegyezek, rankais-ta
murisen morgok, muris-ta stb.

A' VI. osztályt az összehúzott igék teszik, a' 154. alatt. Ezeknél szerzőnek utasítania kellett volna az olvasót az összehúzás szabályaira, mellyeket a' 48.—51. adott volt elé, 's mellyek szerint ezen igék az összehúzható tagban ugyanazon, vagy különböző két magánhangzóval bírnak, mint *lupa*an és *rupe*an, *kerke*än. Ezen igékben az utolsó tag két magánhangzója közt *h, j* vagy *hehez*et van, melly a' múlt időben *s-re, n-nel* kezdődő rag előtt ugyancsak *n-re, k* előtt *t-re* megy át, a' dolognévi módban a' *ta, tä* előtt, 's a' föltételes időben kiesik. Tehát:

lupa-s-in	rupe-s-in	herke-s-in
luva-n-nut	ruve-n-nut	herje-n-nyt
luva-n-nen	ruve-n-nen	herje-n-nen
luva-t-kos	ruve-t-kös	herje-t-kös
luva-t-kaan	ruve-t-kään	herje-t-kään
luva-ta	ruve-ta	herje-tä
lupa-isin	rupe-isin	herke-isin
(lupa-s-isin	rupe-s-isin	herke-s-isin helyett).

A' 137. alatt megmondta volt szerző, hogy a' finn igező, idomra nézve, háromféle: A) *közönséges*, hová tartozik az igenek legnagyobb része, vagy is minden átható és benható ige az előszámlált hat osztálya szerint. — B) *Magábatérő*, melly magában foglalja a' magára térőigét. — C) *Tagadó* ige.

Nem tartozik még a' finn grammatikába, még ha a' finn nyelvet a' magyar nyelv szempontjából fogjuk is fel, azt adni elő, hogy a' közönséges igéket csak az első öt osztály teszi, 's hogy a' VI. osztály a' B) igékkel, vagy is a' magábatérő igékkel sorozható össze. De itt meglehet említeni, 's a' figyelmet reáfordítani. Hogy a' közönséges igék VI. osztálya, 's a' magábatérő igék összesorozhatók, mutatja már a' külső egyezés is, melly csak a' történeti múltban nincsen. Lássuk a' lupaan és muuttain igéket.

VI. osztály	<i>lupaan.</i>	Magábatérő	<i>muuttain</i>
	luvannut		muuttainnut
	luvannen		muuttainnen
	luvatkoon		muuttaitkoon
	luvatkaan		muuttaitkaan
	luvata		muuttaista
	(lupa-s-isin)		muuttaisisin.

A' VI. osztályban az ige tulajdonkép lupahan, vagy lupajan vagy herke'än, azaz az összehúzható tagban van *h*, vagy *j*, vagy hehezet, melly, mint láttuk *nut*, *nen* előtt *n*-re, *k* előtt *t*-re, a' történeti időben *s*-re (*lupa-s-in*) változik, de a' dolognévi mód *ta*-ja előtt és a' föltételes időben kiesik: 's mit tapasztalunk a' muuttain igében? Azt hogy az *i* után a' *nut* *nen* ragok előtt *n*, a' *k* előtt *t*, sőt a' dolognévi mód *ta*-ja előtt *s*, 's a' föltételes időben is ott van *s*, hol a' *lupaisin*-ben is lenni kellene; azt tapasztaljuk tehát, hogy a' két igében azon egy tényező hat, melly névmásnál nem egyéb. Röviden kimondva, a' finn közönséges igeinek VI. osztálya és a' magábatérő igék, a' magyar *ikes* igeinek felelnek meg, még pedig a' VI. osztály a' pusztá *ikeseknek*, mint hall-ik, eszik stb. a' magábatérők meg a' *képzős ikéseknek*, mint hall-ód-ik, hall-atsz-ik, evőd-ik stb. Sőt még a' szenvedő alak is, p. o. hogy *lupaan* szenvedője *luvataa*, tehát hasonlókép egybehúzást tüntet elő, a' szenvedő képző után, a' magyar szenvedő alakhoz hasonló, melly *ikes*, a' szen-

vedő képző után. De mind erről másutt; addig forgassák szorgalmasan, mit grammatikánk a' magábatérő igékről mond.

A' 165. szám alatt az igemellékekről szól, 's a' 166. szám végén útasítja az olvasót a' M. Nyelv. I. 403—408 lapjaira, hol bővebben értekezett volt ezen tárgyról. E' részben hiányos a' nyelvtan, mert nem másuvá utasítani, hanem itt kellett volna tartóztatni az olvasót, tehát itt adni elő a' dolgot, azon bőséggel, a' mellyet az kíván. — — A' *mondattan*ról másszor.

HUNFALVY PAL.

A' magyar talan telen képzőrül.

Gyergyai Ferencz úr „A' magyar nyelv sajátosságairól“ 65. lapon ezt írja: „E' képzővel (*talan* v. *atlan*) nincsenek tisztában né-melleyek; azt vélik: csak *lan*, *len* a' képző, a' *t* pedig szükségtelen volna, 's így írják: „erkölcs*len*“ erkölc*stelen* helyett. De nem helyesen stb.“ Mindenesetre Gy. úrral azt elvitathatatlan dolog-nak vehetjük, hogy a' magyar nyelv nem ismer *t* nélkül való *lan*, *len* képzőt, melly nevekből fosztó értelmű mellékeveket származtatna. De másképen áll a' dolog az igéknél, hol legalább a' mai nyelvszokás szerint gyakran csakugyan úgy látszhatik, mintha *lan* *len* képző volna, p. o. *vétlen* (vétⁿi), lásd: Magy. ny. rendszerének, 88. lapját, a' hol még azt is olvassuk: „Azom'ban az ujjabaknál, és a' régiek közül egykettőnél a' *hat* *het* képző után majd egyszer-riően, majd az *at* képzővel egyesülve használtatik (a' *lan*): *mond-hatlan*, *mondhatatlan*.“ De épen az, hogy a' régieknél általában — *hatatlan* és nem *hatlan* vagyon, bizonyítja, hogy amaz az igaziabb, eredetibb alak, 's erre nézve Gyergyai úr is nyilatkozik így (66. l.): „Az ilyenek: *mondhatlan*, *lehetlen* csak rövidítései a' *mondhatatlan*, *lehetetlen*-nek, az egyik *at* *et* kihagyásával. Ilyenek: *étlen*, *tétlen*, *vétlen* megrövidítve az *ét-telen*, *tét-telen*, *vét-telen* helyett.“ Tehát a' *hatlan*-nak *hatatlan*-bul való rövidítését mellőzve, ha a' nem *hat-os* *het-es* igéket is tekintjük, (*tudatlan*, *ingatlan*, *töretlen*, *ártatlan* stb.) úgy látszik, hogy a' *talan* képző, az *atlan* alakjában ige-tökhöz is járulhat, nem csak nevekhez. 'S illy értelemben szól Lubóczi P. Fer. úr (Uj Magy. Muz. 1859, 352. l.): „a' *talan telen* nem csak *képző*, ha-nem egyszersmind *rag* is; azaz nem csak ige-töhez, hanem nevekhez is járul.“ Ó ragnak nevezi a' névtöhez járuló képzőt, és előbb tár-

gyalja az igetőhez járuló *talán* képzőt: de tisztán azt mondja, hogy *talán* mind nevek- mind igetőhez járul egyaránt.

E' nézettel ellenkezőleg legyen szabad már azon ellennézetünket fölállítanunk, miszerint *talán* fosztó képző valóban csak *nevek*-hez, de igetőkhez csak látszólag járul. Erről könnyen meggyőződhetni egy másik képző egybevetése által. Ugyanis a' *talán*, (*atlan*) positiv ellensarkosa az *os es* képzőnek, melly nevekhez épen úgy járul, mint a' *talán*, p. o.

esz-es	alap-os	kegy-es	gond-os
esz-telen	alap-talan	kegy-etlen	gond-atlan, stb.

Hát igetőkhez is közvetlenül járul-e az *os es* képző? Nem; de igen igetőkbul képzett névszókhoz, mint az *-ó -ő* részesülőhöz: *tudó-s*, *csipő-s* (nem *tud-os csip-es*, lásd Hunf. M. Ny. IV, 468.) és *at et*-féle névszókhoz: *tökélet-es*, *foglalat-os*, *kíválat-os*, *könyvirület-es*, *ismeret-es*, (hála) *adatos*, *következet-es*, *gyűlölet-es* stb., sőt *hat het-es* igétül is: *állhatat-os* (és nem: *állhat-os*). E' szerint, azaz egyszerű analogia okszerű kíváncsalma szerint, ha azt negative akarjuk mondani, a' mit positive mondtunk *at-os et-es*-féle melléknévvel, így kell: *tökélet-telen*, *kíválat-talan*, *ismeret-telen*, *állhatat-talan*. Illyenekben a' hosszabb szó könnyebbitése végett rövidült a' *talán*-erre: *tlan*, mint neveknél is: *tisztá-tlan* (tisztá), ámbár ez is régibben p. o. Telegdinél következetesen még csak *tisztá-talan*, szintígy *nőtelen* nem *nőtlen*, de az *erőtlen* már megvan. Mihelyest tehát a' *talán* rövidült vala erre: *tlan*, nehéz vala mondani, sőt nem is mondják vala p. o. az *állhatat-tlan-t* másképen mint *állhatatlan*-nak egy *t*-vel. Az írás pedig, kivált a' régibb, nem gondolt sokat avval, hogy etymologice kívánt, de már nem ejtett betűket fejezzen ki. — Megjegyezzük, de semmi nagy súlyt nem fektetvén rá, hogy p. o. Heltai Gáspár többnyire így ír: *hála-adattlan*, *telhetettlen*.

A' mondottakbul, ha nem csalódunk, az következik, hogy p. o. *tudatlan*, *telhetetlen*-ben az *atlan etlen* végzet nem ugyanaz, melly ezekben: *gondatlan*, *kegyetlen*, azaz nem az *atlan*, *etlen* = *talán*, *telen* képző csak, hanem = *at-t(a)lan*, *et-t(e)len* 's megtetszik az is, hogy bizony kár volna, a' már úgy is rövidített *mondhatatlan-t* (e' helyett: *mondhatat-talan*, *mondhatat-tlan*) még tovább is rövidíteni erre: *mondhatlan*. Egy két igénél látszik még, hogy a' *talán* alak, és nem *atlan* járult az igébül eredt névszóhoz: *szünetlen*

(szünet-tlen) mellett használtatik *szüntelen* is, azaz *szünt-telen*, itt nem a' képző, hanem a' névszó rövidülvén, mint itt ott az *os es* képző előtt is, p. o. *győzt-es*, *nyert-es* (Székely Istv. kron. 192. l. *nieret-es*), *bízt-os*. Szintígy fogjuk föl a' *vétlen-t* is, a' mit talán mégis vételen-nek kellene írni (*szüntelen-ként*), ha nem látjuk jobbnak ezt: *vétetlen*. V. ö. még *véd-telen*, tán jobban: *védetlen* (azaz: *védet-telen*). Nagyon rövidültek még: *tétlen*, *étlen*, *ítlan*, melyekben megvannak az *ét* (= evet), *tét* (tevet), *it* (ivat) névszók (v. ö. Hunf. Magy. Ny. IV, 469) és *t(a)lan* *t(e)len* képző.

Az igékből eredt névszókhoz járuló fosztó képzőben tehát csak a' *talán*, *telen*-alakkal van dolgunk. Más nevekhez járul az *atlan* *etlen* alak is. Hogy ez nem egyéb mint *talán telen*, azon nem fog kétkedhetni senki; de melyik az eredetibb, melyik a' megfordított alak? A' Magy. nyelv rendszere azt mondja, hogy *atlan*; Gyergyai úr ellemben (66. k.): „vannak azomban megfordítottak is mint gondatlan, kegyetlen, a' miket gyakorlásból tanulhatni meg“ *). Luboczi úr meg így: „*tlán* vagy *köthanggal atlan* vagy *talán* képző.“ Erre nézve egy adat a' maayar nyelv történetéből lehet az, hogy egy régibb író csak p. o. *nőtelen*, *tisztátalan*, *mezételen-t* mond: tehát nyilvánvalólag későbbi korbeliek: *nőtlen*, *tisztátlan*, *mezítlen*; azomban végképen csak a' rokon nyelvek dönthetik e' csekély kérdést is, azon egy tény, t. i. hogy a' magyar *talán*, *atlan*, *tlán* a' vogulban csak *tál*.

Tehát van a' magyarban egy névszókhoz járuló, eredeti alakjában *talán*, *telen*-nek hangzó fosztó (privativ) képző.

II.

Más kérdés az, hogy e' *talán* képzőt hogyan kell elemezni és értelmezni, szóval mit kell tartani eredeti mivoltárul? Erre nézve is különböféle nézetek vannak.

Gyergyai 65. l.: „Ha elemezzük az *atlan etlen* képzőt, úgy látszik, hogy *at*, *et*, *it* (tesz) és (*nem-et* vagy *nélkül-t* jelentő) *len*

*) Nem tudom, vajjon meghatározható-e, hogy hol és meddig alkalmaztatik az *atlan* alak. Úgy venni észre, hogy *gy* után rendszeren az áll, p. o. ügyetlen, kegyetlen, egyétlen. Megjegyezhető, hogy ez utóbbi: *egyetlen egy*, értelem szerint: *egy* (másik) nélkül való *egy*, tehát mintegy: *egyébtielen egy*.

képző összetételéből alakul. Es így *erkölcsetlen*, v. *erkölcstelen* = *erkölcsetlen* nem *erkölcsetlen*, nem *erkölcsetlen* vagy *erkölcsetlen* nélkül való.¹⁾ Továbbá: „Egyik nyelvbuvárunk azt véli, hogy *a' talan*, *telen* képző „*távol-an*“ vagy „*távol-van*“-bul alakul, így: *boldogtalan* = *boldogtávolan*, vagy *boldogtávol-van*. Az is lehet, hogy *talan telen* *a' töl-an töl-en*-ből alakul.“

A. Magy. ny. rendsz. 88. l. így választja el a' képzőt: *at+lan*; az első neki egyszerű képző, a' *lan* „hihetőleg egy a' nem tagadó kötszóval.“

Lubóczi úr nem nyilatkozik a' képző eredetéről is.

E' három vagy négy különbéféle nézet mellé, legyen szabad minden további vitatkozás helyett, egy újat állítanunk; de előbb is egyikét szót tájékoztatásul előre bocsátanunk.

A' *talan* tulajdonképen való privativ „képző“, mely nevek-ből, még pedig főnevek- vagy főnévként vett nevek-ből alkot tagadó mellékneveket. Azomban az ilyen igazi képzővel alkotott tagadó melléknevek sajátoszerű körülírással is pótolhatnak, p. o. rendesen a' jakut nyelvben, itt ott még a' törökben is, ámbár ez utóbbi tagadó képzővel is bir. Ugyanis p. o. *házatlan* jakutul csak így fejezhető ki: *dsiättä szuokh*, t. k. háza nincs (*dsiä*, ház); *férjtelen*: *ärä szuokh* = férje nincs (*är*, ember, férj). E' kitétel azomban olyannyira egygyé válik, hogy p. o. ezt is lehet mondani: *ärä szuokh-put*, férjtelenek vagyunk, t. k. férje nincs (-félék) vagyunk. Törökben *aibî jok khatin* = hibája nincs asszony = hibátlan asszony; *eri jok kisi*, háza nincs ember, házatlan ember. — E' körülírás módját könnyen megérthetni, ha olyan pozitív kifejezéseket tekintünk, millyen: *jüzü ak*, fehér arczu, t. k. arcza fehér, mint valódi melléknév p. o. e' mondatban: „csobán doghrulughu berek-âtinda sâh katinda *jüzü-ak* oldu = a' juhász becsületessége áldásában (jutalmául) a' sâh közelében fehér arczu (azaz tiszteletben álló) lön¹⁾. És ugyan csak így lehet érteni a' koibal nélkülöző postpositiót: *dyok*, *tyok*, minthogy *dyok* (= tör. *jok*) egyszersmind tagadó létige = nincs; tehát *kol-dyok* = kéz nélkül, eredetileg e' helyett való: *kole dyok*, keze nincs²⁾. Nyilvánvaló, hogy ide tar-

¹⁾ V. ö. a' magy. „ügye fogyott, esze veszett ember.“

²⁾ Többször meg is maradt a' megkivánt 3-dik személyrag, p. o. *äre-dyokh*, férjtelen. Törökül volna: *eri jok* v. ö. jakut *ärä szuokh*.

tozik az osztják *da*, *ta* (*de*, *te*) is, szurgut nyelvjárásban *dlakh*, *tlakh* (*dlekh*, *tlekh*), mely caritativust és tagadó mellékneveket képez : *szem-dlekh* = szem nélkül és szemetlen. *Dlekh*, *dlakh* olly közel áll koibal *dyok*-hoz, hogy annak nem lehet nem tulajdonítani azon jelentést, mely a' koibal *dyok* = tör. *jok*, *jak*. *szuokh*-ban különállólág megvan : „nincsen.“

Mind ezekben tulajdonképen való képzőrül nem lehet szó; hiszen a' *jak*. *ürü szuokh* nem is ragozható, 's az alapnév ollyan raggal bir, mely mellé csak töhez járuló képző meg sem férne. Azomban igen is mutatják a' fölhozott tények, hogyan lehet tagadó vagy fosztó képzőt pótolni, a' hol ez még nincsen kifejlődve. Tulajdonképen való tagadó névképzők — a' tagadó létigétül elkülönítve — a' magy. *talán*-on kívül p. o. finn *toma tämä* (nevező : *ton tön*, lásd : Fábrián, finn nyelvt. 56. l.); a' vogul *tál* : *nim-tál* névtelen, és a' török *sziz*, *sziz*, vagy teljesebb alakkal *sziz'in*, *szizin* : *ad-sziz* névtelen, *el-sziz*, kezetlen. Ezek közül magy. *talán* és vogul *tál* közt való olly teljes hangbeli megegyezés is szembetűnő. Azonkívül pedig föltetsző, hogy a' tör. *sziz* legközelebbi rokonainál nem találja meg párját, értjük a' jakut és koibal nyelveket, a' hol csak a' fentebb megmondott körülírási kitételek (*szuokh* és *dyok* = tör. *jok*-kal) használatnak. — Ez bennünk azon gyanítást ébreszt-heti, hogy a' *sziz*, *sziz*, s' általában a' kifejlődött tagadó képzők használata talán nem olly nagyon ősrégi, mint abbul kitetszhet-nék, hogy több rokon nyelvben találtatik : azaz hogy talán nem a' török nyelvnek a' jakut és koibaltul elválta előtt való; 's továbbá, hogy talán épen azon nyelvekben, a' hol tagadó „képző“ nincs, legalább az annak kifejlődhetése- és alakulhatására szolgálhatott anyag, azaz szóalap még föltalálható.

Ugyanis ha meggondoljuk, hogy a' *talán*, *tál*, *sziz* képző ki-váltképen főnevekből alkot mellékneveket, s' ha a' német nyelv efféle képzéseit nézzük, millyen p. o. „*kraft*-los“, a' hol „*los*“ csak-ugyan már fosztó képző, de egyszersmind mint különálló mellék-név is megvolt, 's megvan mai nap is, e' jelentéssel járván, hogy *elvál*t (*los* und *ledig*), = góth *laus* (ettül : *liusan* = (ver)*lieren*, v. ö. *ver-lus*-t), hozzá véve, hogy már a' góthban is e' *laus* képző gyanánt mutatkozik, p. o. *andi-laus* = *end-los* : bizony hajlandók lehetünk, ama' magyar vogul török képzőkben is valamely eredeti *mellék-nevet* keresnünk, mely fosztó vagy némiképp negatív értelemmel

bírván, egyszersmind a' főneveket, az ezekkel való összetétel által, fosztó vagy tagadó jelentésű melléknevekké átidomította.

Illyen melléknevet pedig, melly negativ jelentése mellett a' *talán* képző hangbeli alakjához is közeledik, találhatunk a' koibal *tyalász* (nudus) = karagasz *tyalangas*-ban (nudus = ruhátalan, mint magy. *mezítelen* is ezt mondja; v. ö. ném. *blos* p. o. mit *bloszen* füszen, der *blosze* leib; *blos* = *bi-la*us), de egyszersmind ebben is : koib. *tyalgasz* (solus; allein, einzig, azaz elhagyott, társ nélkül). Ugyane' két szó a' törökben is megvan mint : *jalin* (*jaling*) nudus, és *jalinüz* (*jalingiz*) solus (seul, tout seul). Mert előhangu koibal *ty* rendszeren megfelel a' török *j*-nek, mi abbul is magyarázható, hogy lágyított (jésített) *ty* a' törökben ugyan nincs, de igen is *ty* utján *t*-bül keletkezett *j*. (Lásd : M. Ny. IV, 403 stb., 437—38). *Jalinüz* (*jalingiz*) „solus“ épen azáltal is, hogy képzőjében egészen megegyező a' karagasz *tyalangas*-sal, melly „nudus“-t jelent, bizonyossá teszi, hogy e' szavak közös eredeti jelentése a' rajt vagy körül, mellett valók (p. o. ruha, társ, stb.) hiányát fejezi vala ki, tehát ollyan szerű vala, mint a' góth *laus* = ujnémet *los*-é (v. ö. ver-lieren, -lor, -loren, góth : fra-liusan, -laus, -lusans). Ide csatlakozik még egy koibal szó, melly alak szerint = tör. *jalin*, *jaling*, nudus, de jelentésével egy parányival közelebb áll *jalinüz*, solus,-hoz : *tyalang*, unverhairatet, azaz hitves társ nélkül való, allein = ledig *).

Megállhatunk már a' török *jalin*, nudus, és koibal *tyalang* unverhairatet, szóknál, bővebb képzővel levén *jalinüz*, solus, és a' karagasz *tyalangas* 's az e' szerint képzőjében összeront koib. *tyalász*. Mind ezekbül mint gyök a' *tyal*, tör. *jal* mutatkozik ki, melly tehát fosztottságot, valami hozzá tartozó nélkül valóságot fejezné E' gyök, gondolom, ajánlkozik a' jakut *tal-á* igében is = etwas von jemandem *rauben*, jmd. *berauben*; és sziszegősített előhanggal, a' mit általában jakut *sz* leginkább viszonylik török *j*-hez, — talán ebben is : *szulumakh* = unbeladen; dicker baumstamm mit abgehauenen ästen und abgestreifter rinde (azaz — *nackt*, nudus).

A' fölemlített gyökalakok közül : *tyal*, *jal*, *szul*, *tal* — könnyen értetik, hogy az utolsót : *tal*-t kell néznünk az elérhető legeredetibbnek. És figyelemre méltó, hogy a' törökben — noha abban

*) *Ledig* κατ' ἐξοχήν = nőtelen, de így is van : „Des leibes bist du ledig, Gott sei der seele gnädig (Bürger). V. ö. Etwas *los* sein vagy werden.

jal a' rendes gyökalak, mégis mellette elszigetelten maradt fenn *tal* is ebben: *dal* *kilids* kirántott kard, az „nudatus, nudus.“ (Bianchi : sabre nu, tiré du fourreau); mintha volna *jalin kilids*.

Nem lehet-e immáran, magyar *talan*-ban is ugyane' koib. *tyal*, tör. *jal*, jak. *tal*(-â) és *szul*(-umakh) gyöket látni, 's az egész képzőt, mint eredeti melléknevet egybevetni a' kész szóval : koib. *tyalang*, tör. *jalin*? Természetesen e' *tyalang*-ot és *jalin*-t fentebb megmondott általánosabb jelentésében véve, nem a' *xat' êşoxır* való „nőtlen vagy meszítelen“-félében.

III.

Befejezésül még valamit egykét tagadó vagy fosztó értelmű szóru, melyek alak szerint is a' koibal *tyalang* (nötelen) stb. és magyar *talan* képzőhez közelednek.

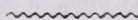
Igen természetszerű fölfogás szerint a' „vidua, özvegy“ a' társ nélkül való, vagy társát (férjét) vesztett nő, úgy hogy ennek (a' férj-nek) kijelentése nélkül is a' „megfosztott“ nő legottan a' „vidua“-rul értetik. Így p. o. görög *χήρα* = vidua, v. ö. *χήρος*, megfosztott valamitül. Immár midőn a' török *tul* (v. *dul*) = vidua (tör. *tul*, koib. *tul* v. *tul kizi* (ember), jak. *tulajakh jakhtar* (nő): hajlandók lehetünk, ezt is a' *talan* családjához sorolni, mind ennek alapjelentésének egy *xat' êşoxır* való fejlődékét. A' jakut szó képzővel van, (*tul-ajakh*), mely még a' karagasz *tul-gandyak*-ban is mutatkozik. Másképen pedig a' „vidua“ koibalul még — a' körülírott fosztó melléknevek szerint *îre-dyokh* karag. *êr-dyok*. De továbbá is az osztják *neng vêle* (wittwe), *khui-vêle* (wittwer), tehát *vêle* és mellékalakja *vêlek*, a' *vêl*-ben úgy hiszem, ugyan csak *tal*, *tyal*, *tul* gyökünket tünteti előnkbe; az utóbbi: *vêlek* még a' jakut *tul-ajakh*-ként való képzőt mutat föl, maga a' *vêle* is alkalmasint csak ebből *vêlek*, (*vêlejek*) levén rövidítve. A' mi azt illeti, hogy az osztj. *v* előhangban a' tör. jak. *t*-hez viszonylanék, utalhatnánk a' magyar vogul stb. tizesalakokra, melyek *v*, *m*-mel kezdődven szerintünk mégis *t*-hanggal kezdő alapalakbul indulnak ki. (V. ö. M. Nyelv. V, 33.). Azonkívül *t*-bül lágyult koib. *ty*, *dy* = tör. *j*, a' mellyel ugyan a' koib. *tyalang* = tör. *jalin* is van, részint meg egyezőleg a' magyarral találhatik *v* képében is az osztjában:

osztj. *vágat*, vékony, koib. *tyuga*, *dyuga*; osztj. *vêdem*, *vêdlem*, velő, tör. *jilik*; *vasz-ta* (zöld) tör. *jes-il*; osztj. *van* (kurz, nahe) koib. *tyagan*, tör. *jakîn*. Némi tekintetet érdemel az is, hogy osztj. *vêlek-jukh tilis* „der monat der verödeten bäume.“ v. ö. jakut *szulumakh*, meghéjazott 's ágtalan fa.

Vajjon még tovább is terjeszkedik-e a' *tal* stb. gyök az itt tárgyalt nyelvekben — most nem kutathatjuk, nem akarván tán könnyen tévesztő conjecturák után indulni. Tehát csak még egyszer egybe állítjuk az erre talált szavakat :

koibal : <i>tyalász</i> (nudus)	karagasz : <i>tyalangas</i> (nudus).
<i>tyalgasz</i> (solus)	
<i>tyalang</i> (nötelen)	
<i>tul</i> (χῆρος, χήρα).	<i>tulgandyak</i> (χῆρος, χήρα).
török : <i>jakîn</i> , <i>jaling</i> (nudus)	jakut : <i>talâ</i> (privare)
<i>jalînüz</i> , <i>jalingüz</i> (solus)	<i>szulumakh</i> (üres; héjatlan, ágtalan fa)
<i>tul</i> , <i>dul</i> (vidua)	<i>tulajakh</i> (χῆρος)
<i>dal</i> (nudus)	
magyar : <i>talan</i> , <i>-telen</i>	vogul : <i>-tâl</i> (-talan)
	osztják : <i>vêle</i> , <i>vêlek</i> h (χῆρος).

BUDENZ JÓZSEF.

Értekező úr azt kérdezi először, ha egy és azonos fosztó képző járul-e a' névszókhöz és igeszókhöz? azután annak eredetét kutatja.

Az elsőre nézve ilyeneket vet össze :

kegy,	kegy-es,	kegy-etlen stb.
és tud,	tud-at-os,	tud-at-lan stb.

's mondja : a' névszóknál az igenlő s képzőnek *atlan*, *etlen* tagadó képző felel meg; de az igeszóknak az *s* igenlő képzőnek *lan* *len* tagadó felel meg; nem *atlan* *etlen*. Erősítik azt még ilyen igeszók is, mint :

állhat, állhat-at-os állhat-at-lan.

Látjuk, hogy a' kérdés ezen forog: vajjon a' *tudatlan* szó a' *tudatos*-nak tagadása-e? 's nekem úgy látszik, hogy nem; szerintem a' *tudatlan* szó a' *tud*-nak tagadása. Az igető nálunk tulajdonságshoz hasonló, habár kiható jelentésű is; azért egyenlő szófüzést mutatnak ezek: *az ember jó* (copula nélkül), 's *az ember tud* (copula, azaz igezői rag nélkül). A' magyar igető nominalis természetű; 's ha úgy van, nem találhatok okot arra, miért nem fogadhatna el az igető olyan képzőket, minőket a' névszó. Ha mondhatjuk: szülesség, kívánság, hazudság, fáradság: miért nem lehetne: tud-atlan, tör-etlen, állhat-atlan? Erre nézve nem látnék hát különbséget az igező és névszó közt, 's bátran elemeznék így: kegy-etlen, tud-atlan. Azomban Budenz úr az *s* igenlő képzőt teszi az *atlan* tagadónak ellenébe: úgyde az igetőhöz nem járul *s* képző, tehát hozzá az ellenkezője sem járulhat. — Ezen okoskodás talán többet követköztet, mintsem nyelvtudományunk jelen álláspontján lehet követköztetni. Nem tudjuk még, hogy a' *s* képzőnek akkép felel meg a' fosztó *atlan*, *talan*, mikép ez utóbbi csak olyan ssótörzshöz járulhatna, mellyhez az előbbi is jár. Azután a' jelentés is bizonyít valamit. A' *tudatlan*, *töretlen*, *állhatatlan* azt jelentik, hogy valaki nem tud, nem törik, nem állhat, azok tehát az igetőrs jelentését tagadják, miszerint p. o. *tudatlan* épen nem = *tudat nélküli*, minek pedig lenni kellene, ha a' *tudatlan* szót így kellene taglálni: *tudat-lan*, 's nem így: *tud-atlan*. 'S mondjuk: árt-atlan, ingatlan, töretlen, a' nélkül, hogy mondhatnók: ártatos, ingatos, töretes; miből csak az tetszik ki, hogy az *s* képző nem annyira felel meg az *atlan etlen*-nek, hogy egymást fölteszik. Ezeknél fogva én az *étlen*, *ítlan*, *tétlen* szokat is így taglalnám: é-tlen, i-tlan, té-tlen azaz é-telen, i-talan, té-e-len; mire a' jelentés is bátorít, *étlen* *ítlan* annyi lévén, mint a' latin *jejunos*, azaz, ki nem eszik, — nem, ki nek nincsen étele, itala, *tétlen* a' ki nem teszen semmit. — Szerintem tehát az *atlan etlen*, vagy *talan telen* képző egyaránt járul névszókhoz és igezőkhöz; továbbá az igezők vagy csupasz töjéhez járul, mint: *tud-atlan*, *tör-etlen*, vagy képzős töjéhez, mint: *állhat-atlan*, *mosd-atlan* (a' ki nem mosdik) stb.

A' másakra nézve úgy látszik nekem, a' fosztó *talan telen* vagy *atlan etlen* képzőt a' finn *toma*, *töma* képzővel, *ta* *tä* raggal,

továbbá a' vogul *tál*, osztják *ta, da* vagy *tlakh, dlakh*, török *sziz* képzőkkel lehet még csak egybehasonlítani, nem a' tagadó igékek is, millyenek a' magyar *nincs*, a' török *jok*, jakut *szuokh* stb.

A' *talán* és rokonai, lehet, hogy a' *tolv*-aj, vogul *tolm*-, jakut *talá* (tolvajlani, megfosztani ige) közös gyökérül hajtottak ki: de nem bátorkodnám meg a' magyar *öz-vegy* vogul *vaty*-p, osztják *vële* szókkal egyeztetni, nehogy a' földet veszítsem lábaim alól.

H. P.

Nyelvészeti hulladékok.

(Lásd fentebb 450. l.).

6) *Elnök. Elémb er.*

Tudva levő dolog, hogy az *elnök* szó nem csak az újabb időkben a' „praeses, praesident“ kifejezésére készült, hanem — és ebben van tulajdonképen a' baj — olyan képzéssel is, melly a' magyar nyelv magyarosságán veszedelmes sérelmet ejt. Mert csak nem kívánhatjuk azt, hogy idegen nyelvből való szóképző harapódzék el a' magyar nyelv továbbfejlődésében: ilyen pedig a' szláv eredetű *nok, nők, nek* (= *nik*), és aztán ez egy magyar gyökszóhoz, *el* (*el-ö, el-sö*)-hez ragadván, milly csodaszép teremtés lehet az így keletkező *el-nök* szó!

Ámde országosan el van fogadva; nem is akarjuk foglalt helyéből kiszorítani, a' mi tán már is bajos dolog volna: hiszen még egyéb, nem kevésbbé magyartalan, új szót is meg kell hagyni, mert már szélitiben forog az élő magyar nyelvben. De azért mégis lehetett volna a' praesidentet helyesebben és tisztábban adni vissza magyarul, mintsem az *elnök* szó azt teszi.

Magy. *elő* névszó is, kivált régibben az „első“ helyett használtatott. *Elő* azt jelenti, ki az élén (*él* v. ö. fentebb 390. l.) áll valaminek. Összetéve evvel: *ember*, lenne: *elő-ember*, a' mit a' *nő-ember* = *némb er* szerint össze lehetne vonni: *elémb er*.

A' *praeses* szó „elül, vagy az élén ülő-t“ teszen ugyan: de a' magyarban nincs szükség az „ülő“ kifejezésére; magátul értetik,

ha az egész gyülekezet ülő, akkor első embere (elő-embere), *előmbere* is ül. Azért a' magyar szó nem is volna olly szűk értelmű mint a' „praeses, praesident, a' nélkül azomban hogy azt határozottan nem jelenené.

Ámde az *elnök*-nek van már egy kis családja — mind nagyon is közszükségű tiszteket viselő tagok : *elnöki*, *elnökség*, *elnökölni*, *elnöklet*, — hát az *előmber* is lesz-e képes ezeket szintolly könnyen előállítani ? Igaz, *előmber* egy egész szótaggal hosszabb mint *elnök*, 's azért tán nem olly csinos (?!) szó : de vajjon mellyik könnyebb és kellemesebb ejtésű, kivált ragozáskor és továbbképzésben ? Hát úgy véljük, nem kerülne nagy fáradságunkba az ilyenek ejtése sem : *előmberi*, *előmberség*, *előmberleni*, *előmberlet*, — sőt egyet még könnyebben képezhetnénk ettől, mintsem *elnök*-től : *előmberkedni*.

BUDENZ JÓZSEF.

Az Akadémiai Értesítő 1851-, 1852-, 1853-,
1854-, 1855- és 1858-diki évfolyamaiban ösz-
szehasonlított magyar szók sorjegyzéke.

	<i>lap</i>		<i>lap</i>
Alajt, alít	1852. 144	fél, feleség, felemás	1852. 152
ad	1858. 43	fél, éjfél, félszemű	1853. 330
ajtó, ajak	1855. 239	fész, fészek . . .	1853. 329
atya, apa, ipa, apó	1853. 299	és	1855. 234
állcsont	1858. 33	fi 's társai . . .	1855. 341
asszony	1853. 299	és	346
Bíró	1851. 386	finn-magyar-török-	
Csomó	1858. 54	számnevek egy-	
Egy, egyház	1852. 152	behasonlítása . .	1854. 13
elme	1853. 332	és	1851. 223
és köv.		fogoly	1853. 322
emse, emik, emtet	1853. 301	Görbe	1858. 45
est, estve, estvel . .	1853. 300	Haj	1853. 301
él	1858. 31	hangya	1855. 344
érni, érteni	1858. 43	hasonló, hasonlani	1852. 152
Fa 's társai	1855. 342	hat, hatvan	1855. 349
fagy, jég	1855. 346	ház, házasodik . .	1853. 310
fajd, fogoly	1853. 322	hol, hon	1851. 384
fej, fő 's társai	1855. 338—341	hó	1855. 344
felelni	1851. 379	hős, hőslő, hölgy .	1854. 6
fenn, finn, szuómi	1851. 12	húgy	1853. 226

	<i>lap</i>		<i>lap</i>
hús	1855. 347	mód, módos	1853. 305
Idő	1851. 384	Napa, ipa, koma	1851. 380
idő, esztendő	1853. 337	nász, nőszni	1853. 309
ig, igenes, jog	1853. 321	nézni	1853. 310
iker	1854. 14	nyalni, nyelni, nyelv	1858. 31
iromba	1853. 227	nyelv	1855. 356
jég	1855. 347	nyil, nyilalás	1858. 36
és	1858. 51	nyolcz	1855. 347
jó	1855. 357—360	Olló	1855. 239
Katona, hajdu	1851. 380	olvas	1851. 379
káromkodik	1858. 33	or, orozni	1855. 301
kert	1858. 49	öreg	1855. 346
kettő, nyolcz, hús	1855. 347	öt, ötven	1855. 361
késa, késás	1851. 7	özvegy	1855. 136
képes, mód	1853. 319	Pállik	1853. 311
és	1858. 51	pere(-putty)	1858. 38
kérkedni	1853. 304	és	1853. 311
két, kettő	1853. 319	pór	1853. 312
kiki	1853. 320	Rikat, rikkant	1851. 379
koh, konyha, ko- vács	1853. 305	rossz	1858. 46
költ, költség	1853. 320	rögtön	1853. 313
köz	1858. 54	rút	1858. 46
Lak, laka	1858. 52	Scytha	1855. 354
lanka, lankaszt	1853. 306	sír (flet)	1858. 43
lág	1858. 44	só	1855. 343
levegő	1851. 380	sugár	1858. 45
ló	1855. 260 és 362	szalma, széna	1858. 50
melly (pectus)	1858. 34	és	1855. 136
meny	1851. 347; 1854. 6	szarv, szarvas	1858. 36
és	1855. 107	szeg	1858. 52
mező	1858. 48	szem, szép	1858. 43; 1855. 352
mér, mérfold	1853. 309	és	1855. 107
és	1858. 43	szén	1858. 51
méreg	1858. 35	szó, szólni	1855. 343
miatt	1851. 386	és	1851. 359
monnó, monnal	1852. 146	szü, szív	1855. 356
		szomj, szomja	1851. 379

	<i>lap</i>		<i>lap</i>
Tahát, tát . . .	1851. 387	úr, ur . . .	1855. 301
és	1852. 149	és	1853. 316
tan, tanu, tanács .	1854. 3	üköm, üköd . .	1851. 14
tár, tární . . .	1853. 314	és	1853. 301
teszek, tenni, tevés	1851. 379	űr, üres . . .	1858. 46
tétova, tetovázni .	1853. 315	Vagyon, nincsen .	1851. 357
és	1855. 141	vád, vágý . . .	1858. 41
tojik, tojás, tyúk .	1851. 384	vár	1858. 47
tok	1858. 52	vér	1758. 35
torolni	1853. 315	világ, világos . .	1858. 44
tó	1855. 344	és	1853. 317
tud	1858. 40	virgoncz	1853. 317
tüg, tügy	1851. 207	von, vonít . . .	1858. 53
és	1853. 315	víz	1858. 50
Uj, ujj	1855. 345		

Név- és dologmutató.

(Kérjük, különösen a' *hang, hangzó, képző, rag, igeidő*-féle mutató szókra figyelni, melyek alatt többféle részleteket hoztunk fel).

A.

' <i>Asi</i> és mind- <i>élt</i> -ig	451
Agricola	378. 380. 385
akat, eket, az egyes számnév föltételes alapalakja	24. 447
áttétel, betü-á.	87
azonnal	453

B.

Ballagi M. „A' magyar nyelvészkedés köre“	456
betüáttétel	87
<i>bír</i> török, egy	24—25
Brassai „a' magyar mondat“	364
Budenz József	22. 208. 348. 389. 402. 440. 450. 486. 537

C.

Cicero de oratore, für schulgebrauch erklärt von Piderit	175
Curtius nyilatkozata a' nyelvhasznításnak szófejtegetésre és syntaxisra alkalmazásáról	19
Czúczor G. „a' mássalhangzókról általán“	181

D.

de-maga	229
de-mint = de-megint	228

	<i>lap</i>
dohány	453
<i>dokus</i> tör. kilencz, képzése	37
<i>don</i> votj. tizes	32
dunántúli nyelvjárás	63

E.

ê-vel való szók Heltainál 390. Erdösinél	394
eged = egy	446
egy	24
egyéb, egyedül, egyetemben	446
egyes számnév r-végű alakjai osztják- és vogulban	25
egy és eggy	446. 448
elémber, elnök	546
ember	203
emdul, a' H. Besz.-ben	400
enyett	362
Erdösi J. magyar nyelvtana az igeidőkrül	300
eredetiség, magyar nyelvbeli	252

F.

Fábián István	183
feze (H. Besz.)	280
figyelni	484
Finály Henrik „a' magyar ige időformairul“	320
Finkei Szofoklesze	432
finn kettőshangzók (iker-h.) elválaszthatása	522
finn kötőhang, kötészótag	524
finn névragozás 594; igeragozás	531
finn nyelvtan. Írta Fábián István	178. 516
finn véghang v. hehezet	521
fog (dens), fog (capit)	188
fokozás, melléknévi, Dunán túl	109. 140

G.

<i>gh</i> betűjegy alkalmazása Erdösinél	445
gondozni	359

	<i>lap</i>
görög-latin igeidők magyarul való kutatása	489
gy eredetéről néhány adat	440

H.

hal, halál	185
halhacza, hallhadsza	443
hangerősbülés és hanggyengülés a' finn ragozásban	525
hanghasonítás : dl—ll, dn—nn, 85; dt—tt; dz—zz; gn, gyn —nn; gyt—tt.	86
kg—gg, pb—bb, rl—ll, szn—nn; szs, z-s,—ss	86
dj—gygy; ds, ts—cscs, lj—lyly, nj—nyny, tj—tyty, tsz—czcz	87
—: a' <i>val, vel</i> át nem hasonló <i>v-je</i>	361
hangmennyiség szerint nem beszéltek a' régi görögök	51
hangmozdítás (lautverschiebung)	413
hangsúly, görög	40
—, mondatbeli, székely	354
hangtoldás : betoldott nasalis, a' vogulban	26
az osztjákban	31
hangváltozás : t—sz—r, a' törökben 23; vogulban nt gutura- lisbul 23; vogul l=t	31
hangviszonylás : finn belhangu <i>m</i> — osztj. <i>j, k</i> , magy. <i>gy, v</i>	32
jak. <i>uo</i> — tör. <i>oghu</i> . 32; tör. <i>j</i> — magy. <i>m</i> 209; vog. <i>j</i> — tör. <i>d</i> 31; sz — <i>k</i> 32. 34; t— <i>m</i>	35
hangzó:	
1) magánhangzók.	
éles rövid <i>a</i> (à)	360
hajdani magyar <i>é</i> és <i>ê</i>	389
terpedt <i>â, ê, ô</i>	84
magánhangzónak elő-, közbe-, után tétele 98; elvetése	100
kettőshgzók, finn, elválaszthatók	522
—, magyar <i>ua=a, ié=é, ié=i</i> , 73. 141; <i>ie=el.</i> <i>uó=ol, üö=öl</i> 84; <i>uó, üö=ó, ö</i> 73. 142	
magánhangzók nyelvjárási fölvaltakoazása; köznyelvi <i>a</i> helyett : <i>á, e, o</i> 75 (112. 117. 133); <i>e : é, ö</i> 75 (141); <i>e : i, ö</i> 75. 76. (133. 141); <i>é : á, e, i</i> 76. 77. (137); <i>i :</i>	

e, é, ü 77 (133. 142); o: a, á, u 78; ó: u, 78. 118; ö: i, ü 79; ú, ü: ó, ő, u, ü, i 79 (188. 142). — Székelyesen i: ü, a: o 352; e: i 361; i, í: é 252; é: e 353. 360;

2) mássalhangzók:

gy helyett $g=ch^1$ Erdősinél	440
kettőztetése	94—97. 104. 135
kihagyása: szó elején m, z 88; közepén l 89. 134; v 91; z 92; m, n 93. 123; t, z	94
j, mint segédbetű 104. 106. 112.	144
váltakoznak k—t, szó elején	33
—, nyelvjárásilag b: r, d: gy, gy: j, j: gy 80. 81. 143; lj: ll, j: v, k: b 81. 82; kz: gz, rl: rr, ly: l 82; m: b, nb-mk: mb-nk, nyb: mb 82. 83. 134. 143. — Székelyesen: n: ny 353, v: h, z: zs	353
változnak t+j=ts, ss, igéknél, jelentő módban is	351
hangzó-attractio	353. 360
hangzó-egyezés	409
hangzó megnyújtása hangsúly által, a' görögben	44
hangzó rendszer, eredeti magyar	406
héber-arab és magyar ige alakjai	459
héber nyelv személyi névmásai	482
helynevek, zalai	373
helyviszonyítók, vogul	243
hétfalvi magyar nyelv sajátosságairul	345
hézzám = hozzám	352
hód	204
Horváth Zsigmond	432
Hunfalvy Pál 5. 164. 175. 203. 204. 246. 342. 364. 415. 456. 516.	544
Hunfalvy P. „egy vogul monda“	180
húsz, huszon	37. 38

I.

idegenszerűségek a' dunántúli népnyelvben	130
id-sav, id	483

	<i>lap</i>
igealakok, a' dunántúli nép használatában	16
igeidők fölosztása Fogarassi szerint	13. 14
—, francia és magy. bibliafordításokban	16
—, használata dunántúli népnél	124
a' székelyeknél	354
—, meghatározása és értelmezése Fogarassi szerint	269
—, magyar használatának szabályai	329
—, H. Beszédben 279; Báróczynál 294; Cserei Mih. hist. 312; Faludy F. 314; Kazinczy 296; Margit leg. 306; Pázmány 309; Régi bibliafordítás	308
—, szanszkrit a' magyarra viszonyítva	486
—, <i>tuda</i> alak 273; <i>tud vala</i> Molnár L. 1609-beli levelében 378; mesék elején 501, végén 512; <i>kezde</i> -vel körülírt múlt	506
igeidőalakok felül a' magyar nyelv történeti tanúságai	300
—, <i>vogulban</i> 318; <i>tuda, tud vala</i> törökben	319
igeragozás : székelyes eltérései	351
—, tárgyi	482
igeragozási végzetek : - <i>tél</i> helyett : <i>ti</i> 116. 146; <i>tük</i> : <i>ték</i> 116. 128; <i>nák, nék</i> : - <i>nájék, néjék</i> 116. 140. 148. 172; <i>va, ve</i> áthasonítva 116. 138; <i>ni</i> : <i>nyi, nya</i> 117; <i>nók</i> : <i>nánk</i>	147
<i>iki</i> , tör. kettő = * <i>jikisz</i>	23
imperfectum, latin, magyarban visszaadása	12
—, görög és <i>tuda</i> alak	488
Imre Sándor „a' classici tanulmányok fontossága“	427
<i>ἵππος</i>	478
írás, a' nyelvanyagra ható	469. 473
irni	479
ismég, ismét	224. 227
ismét, székelyes alakjai	253
Iszpiláng játék	340

J.

jakut-magyar szók	194—203
<i>jang</i> osztj. tizes	31

	lap
jelentő mód alakja helyett foglalóé	115. 138. 146
jelleznyelv az áltajiságban	518
jós	485
jövmúlt, nincs kifejezve a' szanszkritban	505

K.

<i>kakat, keket, a' kettős számnév föltét. alapalakja</i>	23
<i>kämen gämen mordv. tizes</i>	32. 33

képzők:

névképzők: magyar dunántúli	117. 148
<i>jak. bër bur, bël, bul</i>	192. 203
magy. <i>dar, dor, dog</i> 193; talan telen	537
finn <i>ihe, aha, ähä</i>	526
igeképző: dunántúli	102. 148
<i>t</i> igeképző	190
finn <i>a</i> igeképző	526
összetett szóképzők	152
múltidő képzője 138; and, end	259
finn <i>nut, nyt</i>	452
kettőzött szók	125
<i>kezde</i> -vel körülírt múlt	505
<i>ki</i> =melly, <i>mi</i>	123
kilencz	37—30. 35—37
<i>kiz kuz</i> tör. tizes	34
kötőhang, kötő szótag, finn	524
<i>kszan, kszän</i> finn tizes	34
<i>kymmen</i> finn tizes	32

L.

<i>lau</i> vog. tizes	31
levelezés, magyar országnagyoké, 1706-ban	385
<i>li</i> tör. tizes	31
<i>loge, lokke</i> lapp tizes	31
Losonczy „Marius beszéde a' nép gyűlésben Sallustiusbul	415

M.

lap

maga = ugyan 228; = noha 231	245. 362
meg	208. 240
—, additiót kifejező	210
meg-es igék értelmezése	212—17
még	218—25 244
megint	225
megyek, székelyes ragozása	352
mérföld-e vagy mértföld?	454
mese, egy szanszkrit, közölve 's magyarázva	494
metélni	398
mindétig	99. 106
mindig, mindétig, mindéltig; mindenkor	450
mis tör. tizes	35
milsz votj. tizes	35

N. Ny.

nevek, használata Göcsej- 's Somogyban	132
-ni, nitt, nul	167. 345
nyelvbölcsélet: tárgya 246; methodusa 253; egyetemességbe emelkedése	265
nyelvjárás, két magyar	66
nyelvrokonság és különbség	465
nyelvtudomány, háromfoku	266
— uralkodó	267
nyolcz	27—30. 35—37

O. Ö.

örökétig	160
ősnyelv és áltaji-árja-sémi rokonság	403
őstörténelmi tanuságok a' nyelvhasznításbul	254
összetétel, közvetítés nélküli és közvetített, a' finnben	527
özvegy	257

P.

példák, dunántúli nép beszédre	157—163	lap
Pereszlényi Pál, magy. nyelvtana az igeidőkrül	303	
praeteritum historicum, a' magyarban	11	
praeteritumok, török és magyar	18	

Q.

Quirites	424
--------------------	-----

R.

rag, ja, je személyrag	81
—, 3. birtokosrag i, ö 104. 134. 143; gya, tya 105. 135; unk, ünk : ank, enk 105. 144; jok : gyok, tyok 105; aim : aimak, eimek 105. 144.	
—, 3. birtokosrag bővölködése	124
—, 3. ja, je birt. rag	399
—, 2. szem. rag asz, esz : ol el, el	113. 136. 146
—, 3. szem. rag ja : i 144. 137. 146. 172; ja je : gya, tye	114
—, 3. szem. rag ik meg és meg nem tartása 115. 136.	146
—, esetrag, finn <i>ta tä</i> határozatlan eset és <i>ta tä</i> fosztóeset külömbözők	523
—, viszonyrag, nyelvjárási alakjai 135. 139. 144. <i>ni, nitt,</i> <i>nul</i> 167; hozzám : hézzám 352; <i>ból, ról, tól</i> nem <i>bul</i> stb.	353
<i>val, vel</i> át nem hasonuló <i>v</i> -je	361
ragozás és hajlongás	460
regélés Zala megyében	335. 371
Révai, Elab. gr. hung. az igeidőkrül	304
Riedl „magyar hangtana“	402
riétöki	338. 371
rokon nyelvek	251
rokonsági nevek, vogul	257

S.

se és is	359
sémi gyökszók kéttagúsága	462
soholt	362

Sz.

	lap
szabad	480
száj	480
számnevek, magyar	22
—, vogul és magyar	368
szanszkrit igeidők	486. 492
—, jelentéseik	513
székely beszéd	345. 348
székelység, nyugati és keleti, nyelvejtésre nézve	349. 359
<i>szekiz</i> , tör. nyolcz, képzése	37
Szenczy M. Albert, magy. nyelvtana az igeidőkrül	301
Szepesi Imre, a' görög hangsúlyrul nézetei	40
szó-csonkítás	100
szójelentések, sajtáságosak, dunántúli nyelvben	126

T.

tabak	453
tagadó értelmű szók, mellyek talan-nal rokonok	543
*takan, a' tizes számnév föltét. alapalakja	30
talán, telen magyar alakja 537. eredete	539
Télfy János	40
tíz, tizen	34
tizes számnév alakjai magyar török finn nyelvekben	30
toldás, l. hangtoldás	
Torkos Sándor	335. 371
török szók, a' magyarral nem a' finnel közösök	258
typus-nyelv az áltajiságban	518

U. Ü.

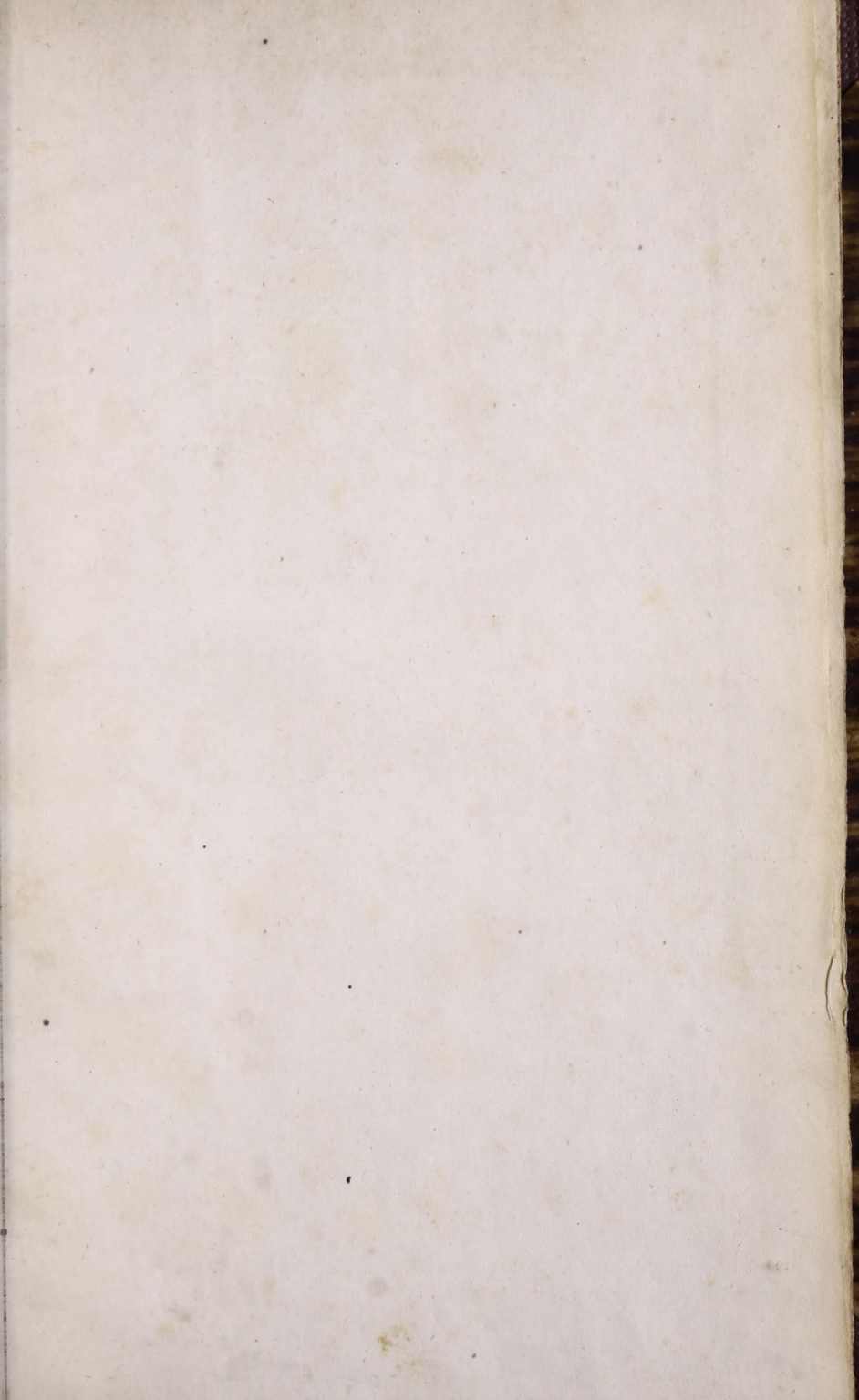
ugyan 232. 245 ; = csakugyan 236 ; = quidem	237
ugyan-ez, u.-az	238
ugyanis	234
ugyan valóba	236
<i>uon</i> jak. tizes	32
ügy, ügyelni	483

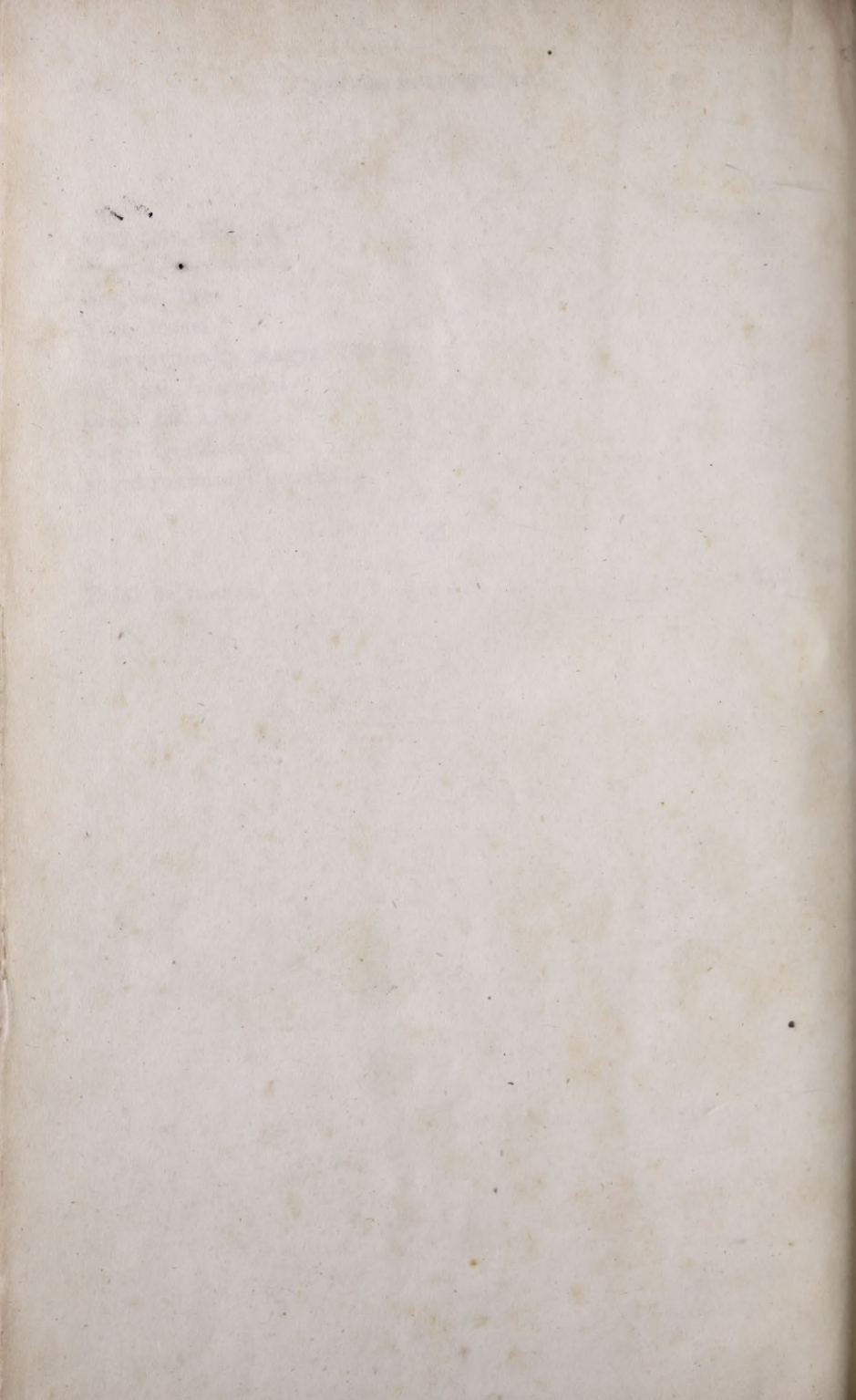
V.

	<i>lap</i>
vagy igen, Erdélyben	238
vagyok, ragozása	352
van, ven, tizes	32
Vass József	63
Vengrovniczky magyar bűvész	380
vígyázni, vizsgálni	484
vonna tat. tizes	32. 33
vogul igeidőalakok	318
vogul rokonsági nevek	257

Z.

Zalai helynevek'	373
----------------------------	-----

308.407

